

καλβος

Ὁ Η. Marcuse γεννήθηκε στὸ Βερολίνο καὶ σπούδασε στὰ πανεπιστήμια τοῦ Βερολίνου καὶ τοῦ Φράιμπουργκ. Κατόπιν ἐγκαταστάθηκε μόνιμα στὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, ὅπου ἔγινε λέκτωρ στὰ πανεπιστήμια τῆς Κολομπια καὶ τοῦ Χάρβαρντ καὶ καθηγητὴς τῆς Πολιτικῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Φιλοσοφίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Μπράντις. Σήμερα εἶναι καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Σάν Ντιέγκο, στὴν Καλιφόρνια. Ἄλλα ἔργα του: *Δογικὴ καὶ Ἐπανάσταση* (1940), *Ὁ Σοβιετικὸς Μαρξισμὸς. Ὁ Μονοδιάστατος Ἄνθρωπος*.

HERBERT MARCUSE

ΕΡΩΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ

ΙΟΡΔΑΝΗ ΑΡΖΟΓΛΟΥ

**καλβος
ΑΘΗΝΑ
1981**

- Η μετάφραση στη γλώσσα μας έγινε από τὰ Ἀγγλικά. Τίτλος τοῦ πρωτοτύπου «Eros and civilisation». Πρώτη ἔκδοση τὸ 1955.
- Τὸ κείμενο εἶναι πλήρες καὶ χωρὶς συντομεύσεις.
- Ἐξώφυλλο: «Τὸ φιλή» τοῦ Ροντέν.

Ἀναξαγόρα 1 Τηλ. 5246.241

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ:

ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΗΔΟΝΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ:

Ἡ κρύφια τάση τῆς ψυχανάλυσης σ. 21

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ἡ προέλευση τοῦ ἀπωθημένου ἀτόμου (Ὀντογένεση) 31

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ:

Ἡ προέλευση τοῦ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ (φυλογένεση) 63

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ:

Ἡ διαλεκτική τοῦ πολιτισμοῦ » 85

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Φιλοσοφική παρένθεση » 112

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ:

ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ:

Τὰ ἱστορικά ὅρια τῆς ἐγκαθίδρυσης τῆς ἀρχῆς τῆς
πραγματικότητας σ. 135

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Φαντασία και Ουτοπία» 146

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Οι μορφές του Όρφέα και του Νάρκισσου» 164

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ:

Ἡ αἰσθητική διάσταση» 176

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ:

Ο μετασχηματισμός του σεξουαλισμοῦ σὲ ἔρωτα» 199

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Ἔρως και θάνατος» 224

Ε Π Ι Λ Ο Γ Ο Σ:

Κριτική τοῦ νεοφροῦδικοῦ ρεβιζιονισμοῦ» 240

Πρόλογος τοῦ 1966» 273

Σημειώσεις» 291

ΣΗΜΕΙΩΜΑ ΤΟΥ ΜΕΤΑΦΡΑΣΤΗ

“Όσο για τις έρωτικές τους σχέσεις, «είναι ακριβείς στα ραντεβού τους» — με χάρη, με ρομαντισμό, με τή συνοδεία τών διαφημίσεων που προτιμούν...

H. Marcuse

Οι καλοί Γερμανοί, όταν πεθαίνουν, γίνονται Έβραίοι, ή άλλες διωγμένες μειονότητες. Οι κακοί Ξαναγενιώνται σωστοί Γερμανοί.

‘Ο Μαρκοῦζε είναι ένα σόκ και σαν σόκ πρέπει να αντιμετώπιζεται. Σόκ είναι ή σκέψη του, γιατί έχει τὸ στήριγμά της έξω ἀπὸ τὴν κοινὴ λογικὴ καὶ τὴν ὀρθοδοξία, έχει τὸ ἐννοιολογικὸ της ὑπόβαθρο έξω ἀπὸ τὴν ἀτροφικὴ εὐσέβεια ἀπέναντι στὸ κατεστημένο, έχει τὰ κίνητρά της έξω ἀπὸ τὸ Σύστημα. Σόκ εἶναι τὸ ὕφος του γιατί, συνεπὲς πρὸς τὴ σκέψη του, περιέχει μιὰ φιζικὴ ἀντίδραση στὰ καλοῦπια τῆς στρωτῆς σύνταξης, τῆς ἀπρόσκοπτης ἀνάγνωσης, πὺ κοιμίζει τὸ μυαλὸ με τὴν ὑπουλὴ διαβεβαίωση πὺς ὄλα ἔχουν καλά. Αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ συνειδητοποιήσει ἀμέσως ὁ ἀναγνώστης.

‘Ο Μαρκοῦζε γράφει γιὰ τὸ μέλλον. “Αρα γιὰ τοὺς νέους. Τοὺς ὀραματίζεται παιδιὰ τῶν λουλουδιῶν. Τοὺς θέλει γεμάτους ἐρωτισμὸ τόσο ἀπόλυτο, πὺ ή χυδαιότητα νὰ εἶναι ἀδιανόητη. Γιατὶ σήμερα, καὶ πάντα, ὁ ἐρωτισμὸς στάθηκε ἔλλειψης. Στάθηκε σακάτης. Τέτοιος εἶναι ὁ ἐρωτισμὸς πὺ γεννᾷ τὴν ἐκμετάλλευση ἀνθρώπων ἀπὸ ἀνθρώπους, τῆς γυναίκας ἀπ’ τὸν ἄνδρα, τῆς

φύσης (τοῦ σώματος) ἀπό τις σκοτεινότερες δυνάμεις τοῦ νοῦ.

Εἶναι ζημιωμένος ἐκεῖνος πού δὲν θὰ καταφέρει νὰ ξεπεράσει τὴν τεχνική, τυποποιημένη (σὰν ἐπιστημονική πού εἶναι) ὀρολογία καὶ τὸ (ἐποικοδομητικά) κακοτράχαλο ὕφος, γιὰ νὰ φθάσει στὰ θεμελιακὰ συνειδέναι τοῦ πρωτοπόρου Μαρκοῦζε. Εἶναι κάτι περισσότερο ἐκεῖνος πού δὲν θὰ καταφέρει νὰ ξεπεράσει τὴν ὀρολογία καὶ τὸ ὕφος ἐπειδὴ εἶναι ἀ πριορί ταγμένος ὑπὲρ τῶν ὧσων ντοπάρουν τὸν ἄνθρωπο: Αὐτός, κι ἄς μὴν τὸ ξέρει ὁ ἴδιος, εἶναι σκοτεινὸς καὶ καταστροφικὸς γιὰ τὸν ἄνθρωπο.

Μερικὲς ἄμεσες συνέπειες τῶν ιδεῶν τοῦ Μαρκοῦζε τώρα: Οἱ νέοι, ἂν ἀεῖζουν νὰ λέγονται νέοι, πρέπει νὰ διαποτισθοῦν ἀπὸ ἀπέχθεια κι ἀπὸ πνεῦμα πολεμικὸ ἐνάντια σ' ὅ,τι συμφιλιώνει τὸν ἄνθρωπο μὲ τὴ μέχρι τώρα μοῖρα του. Ἐνάντια στὴν ἐπιδεικτικὴ καταναλωτικὴ σπατάλη: Καὶ στὸ κύριο μέσο προαγωγῆς της, τὸ βόρβορο τοῦ παρασιτικῆς σαρφετοῦ πού ἔχει γιὰ δουλειὰ τὴ σακάτικη τέχνη τῆς δ ι α φ ῆ μ ι σ η ς. Ἐνάντια στὴν πολιτικὴ τοῦ rapem et circenses. Τὰ σπὸρ ἀποσποῦν τὴ προσοχὴ τοῦ λαοῦ ἀπὸ αὐτὸ πού θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι ἡ μόνη του φροντίδα — τὴν ἐπιδίωξη τῆς εὐτυχίας. Ἐνάντια στὸ μ ῖ σ ο ς, τὸ ἀλόγιστο μῖσος, πού συναντᾷ κανένας μόλις θελήσει νὰ εὐπνήσει τὴ σ υ ν ε ἰ δ ῆ σ η: Τὸ μῖσος αὐτὸ εἶναι πού κινητοποιεῖται ἐνάντια στοὺς καλύτερους.

Καιρὸς εἶναι, λέει ὁ Μαρκοῦζε, ἡ ἀφθονία πού μᾶς τυλίγει νὰ γίνῃ ἀφθονία γιὰ ὅλους, ὥστε νὰ πάσῃ ὁ «πετυχημένος» νὰ πρέπει νὰ ντρέπεται. Μιὰ κατάσταση, ὅπου γιὰ νὰ εἶσαι ἀκέραιος πρέπει νὰ ἔχεις ἠττηθεῖ, δὲν εἶναι πιά ἀνεκτὴ.

ΙΟΡΔΑΝΗΣ ΑΡΖΟΓΛΟΥ

μᾶλλον τὸ ἀντίθετο: Ἡ ἀνάπτυξη τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνιο-
λογικῆς οὐσίας τῶν ψυχολογικῶν ἐννοιῶν.

Προσπάθησα νὰ διατυπώσω ὀρισμένες βασικὲς ἐρωτήσεις
καὶ νὰ τὶς ἀκολουθήσω πρὸς μιὰ κατεύθυνση ποὺ δὲν ἔχει ἐξε-
ρευνηθεῖ ἀκόμα ἀπόλυτα. Ἔχω ἐπίγνωση τοῦ προσωρινοῦ χα-
ρακτήρα αὐτῆς τῆς ἐρευνας καὶ ἐλπίζω νὰ ἐξετάσω μερικὰ ἀπὸ
τὰ προβλήματα, ἰδιαίτερα ἐκεῖνα μιᾶς αἰσθητικῆς θεωρίας, πλη-
ρέστερα στὸ ἄμεσο μέλλον.

Οἱ ἰδέες ποὺ ἀναπτύσσονται στὸ βιβλίο αὐτὸ παρουσιάσθη-
καν γιὰ πρώτη φορὰ σὲ μιὰ σειρὰ διαλέξεων στὸ Washington
Shool of Psychiatry τὸ 1950 - 1951. Θέλω νὰ εὐχαριστήσω
τὸν κ. Joseph Borkin ἀπὸ τὴν Washington, ποὺ μὲ ἐνθάρυνε
νὰ γράψω αὐτὸ τὸ βιβλίο. Εἶμαι βαθειὰ εὐγνώμων στοὺς Καθη-
γητὲς Clyde Kluckhohn καὶ Barrington Moore Jr., τοῦ Πα-
νεπιστημίου Harvard καὶ στοὺς Δόκτορες Henry καὶ Yela Lo-
wenfeld ἀπὸ τὴ Νέα Ὑόρκη, ποὺ διάβασαν τὸ χειρόγραφο καὶ
πρόσφεραν πολὺτιμες συστάσεις καὶ κριτικὴ. Γιὰ τὸ περιεχόμενο
αὐτῆς τῆς πραγματείας, φέρω ἐξ ὀλοκλήρου τὴν εὐθύνη. Ὅσο
γιὰ τὴ θεωρητικὴ μου θέση, τὴ χρωστάω στὸ φίλο μου Καθηγη-
τὴ Max Horkheimer καὶ στοὺς συνεργάτες του τοῦ Institute
of Social Research, τὸ ὁποῖο τώρα εἶναι στὴ Φραγκφούρτη.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ἡ πρόταση τοῦ Sigmund Freud ὅτι ὁ πολιτισμὸς βασίζεται πάνω στή μόνιμη καθυπόταξη τῶν ἐνστικτῶν ἔχει παρθεῖ γιά δεδομένη. Ἡ ἐρώτησή του, ἂν ἡ δυστυχία πού ἔτσι προξενήθηκε στά ἄτομα ἄξιζε τὰ ὀφέλη τοῦ πολιτισμοῦ δὲν ἀντιμετωπίσθηκε μὲ πολλή σοβαρότητα—τόσο λιγώτερη, ἀφοῦ ὁ ἴδιος ὁ Φρόυντ θεωροῦσε τὸ προτσές ἀναπόφευκτὸ καὶ μὴ ἀντιστρεπτό. Ἡ ἐλεύθερη ἱκανοποίηση τῶν ἐνστικτωδῶν ἀναγκῶν τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν πολιτισμένη κοινωνία: Ἡ ἀπάρνηση καὶ ἡ καθυστέρηση μέσα στὴν ἱκανοποίηση εἶναι οἱ προϋποθέσεις τῆς προόδου. «Ἡ εὐτυχία», εἶπε ὁ Φρόυντ, «δὲν εἶναι πολιτιστικὴ ἀξία». Ἡ εὐτυχία πρέπει νὰ ὑποταχθεῖ στὴν πειθαρχία τοῦ ἔργου* σὰν πλήρως ἀπασχόλησης, στὸ κατεστημένο σύστημα τοῦ νόμου καὶ τῆς τάξης. Ἡ μεθοδικὴ θυσία τῆς λίμπιντο, ἡ ἀκαμπτα ἐφαρμοζόμενη ἀποτροπὴ τοῦ πρὸς κοινωνικὰ χρήσιμες δραστηριότητες καὶ ἐκφράσεις, εἶναι ὁ πολιτισμὸς.

Ἡ θυσία ἀποδείχθηκε ἐπικερδής: Στις τεχνικὰ προηγμένες περιοχὲς τοῦ πολιτισμοῦ, ἡ κατάκτηση τῆς φύσης εἶναι οὐσιαστικὰ πλήρης καὶ περισσότερες ἀνάγκες μεγαλύτερου ἀριθμοῦ ἀνθρώπων ἐκπληρώνονται τώρα παρά ποτὲ ἄλλοτε στὸ παρελθόν. Οὔτε ἡ μηχανοποίηση καὶ ἡ τυποποίηση τῆς ζωῆς, οὔτε ἡ διανοητικὴ ἀποτελμάτωση, οὔτε ἡ αὐξανόμενη καταστροφικότητα τῆς σημερινῆς προόδου παρέχουν ἐπαρκὲς ἔδαφος γιὰ τὴν ἀμφισβήτηση τῆς «ἀρχῆς» πού ἔχει κυβερνήσει τὴν πρόοδο τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ συνεχὴς αὐξηση τῆς παραγωγικότητος κάνει διαρκῶς πιδ ρεα-

* Σ.τ.Μ.: Work. Παρακάτω ὁ ἄρος labor ἀποδίδεται σὰν ἐργασία. Τὰ δύο πρέπει νὰ νοηθοῦν συνώνυμα, μὲ τὴ σπουδαία διαφορά ὅτι τὸ «ἔργο» σημαίνει ἀπλῶς παραγωγικότητα, ἐνῶ ἡ «ἐργασία» παραγωγικότητα συνοδευομένη ἀπὸ ἀπώθηση.

λιστική τήν ὑπόσχεση μιᾶς ἀκόμα καλύτερης ζωῆς γιά ἔ-
λους.

Ὡστόσο, ἡ ἐντεινόμενη πρόοδος φαίνεται νά εἶναι δε-
μένη μέ ἐντεινόμενη ἀνελευθερία. Σέ ὅλο τόν κόσμο τοῦ βιο-
μηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στόν
ἄνθρωπο αὐξάνεται σέ ἔκταση καί ὀργάνωση. Καί ἡ τάση
αὐτή δέν ἐμφανίζεται σάν μιᾶ πάρεργη, μεταβατική ἀνα-
δρομή κατά τήν πορεία πρὸς τήν πρόοδο. Τά στρατόπεδα συγ-
κέντρωσης, οἱ μαζικές ἐκτελέσεις, οἱ παγκόσμιοι πόλεμοι
καί οἱ ἀτομικές θόμβες δέν εἶναι «ὑποτροπή τῆς βαρβαρότη-
τας» ἀλλά ἡ μὴ ἀπωθημένη ἐφαρμογή τῶν ἐπιτευγμάτων
τῆς σύγχρονης ἐπιστήμης, τεχνολογίας καί κυριαρχίας. Καί
ἡ πῖο ἀποτελεσματική καθυπόταξη καί καταστροφή τοῦ ἀν-
θρώπου ἀπό τόν ἄνθρωπο συμβαίνει στό ὑψηλότερο σημεῖο
τοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν οἱ ὕλικές καί διανοητικές ἐπιτεύξεις
τῆς ἀνθρωπότητας φαίνονται νά ἐπιτρέπουν τή δημιουργία
ἐνός ἀληθινᾶ ἐλεύθερου κόσμου.

Αὐτές οἱ ἀρνητικές ἀπόψεις τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ
μπορεῖ μιᾶ χαρὰ νά δείχνουν τὸ ἀπαρχαιωμένο τῶν κατεστη-
μένων θεσμῶν καί τήν ἐμφάνιση νέων μορφῶν πολιτισμοῦ:
Ἴσως ἡ ἀπωθητικότητα νά ὑποστηρίζεται τόσο πῖο ζωηρά.
ὅσο πῖο περιττή γίνεται. Ἄν πρέπει πραγματικά νά ἀνήκει
στήν οὐσία τοῦ πολιτισμοῦ καθαυτή, τότε ἡ ἐρώτηση τοῦ
Φρόντ ἀναφορικά μέ τὸ ἀντίτιμο τοῦ πολιτισμοῦ θά ἦταν
χωρὶς νόημα—γιατί δέν θά ὑπῆρχε ἄλλη λύση.

Ἄλλά ἡ ἴδια ἡ θεωρία τοῦ Φρόντ παρέχει αἰτίες γιά
τήν ἀπόρριψη τῆς συνταύτισης, ἀπό μέρους του, τοῦ πολι-
τισμοῦ μέ τήν ἀπώθηση. Μέ βάση τὰ ἴδια του τὰ θεωρητικά
ἐπιτεύγματα ἡ συζήτηση τοῦ προβλήματος πρέπει νά ξανα-
ανοιχθεῖ. Ἄραγε ἡ σχέση μεταξύ ἐλευθερίας καί ἀπώθησης,
παραγωγικότητας καί καταστροφῆς, κυριαρχίας καί πρό-
δου ἀποτελεῖ πράγματι τήν ἀρχή τοῦ πολιτισμοῦ; Ἡ μή-
πως ἡ σχέση αὐτή εἶναι ἀποτέλεσμα μιᾶς ὀρισμένης ιστορι-
κῆς ὀργάνωσης τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς; Μέ Φρουδικοῦς
ὅρους, εἶναι ἡ διαμάχη μεταξύ ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς καί ἀρχῆς

της πραγματικότητας ασυμβίβαστη σε τέτοιο βαθμό, που υποπαγορεύει τον άπωθητικό μετασχηματισμό της δομής των ένστικτων του ανθρώπου: "Η μήπως επιτρέπει την έννοια ενός μη άπωθητικού πολιτισμού, βασισμένου πάνω σε μιὰ θεμελιακά διαφορετική εμπειρία του είναι, μιὰ θεμελιακά διαφορετική σχέση μεταξύ ανθρώπου και φύσης και θεμελιακά διαφορετικές ύπαρξιακές σχέσεις;

Η έννοια ενός μη άπωθητικού πολιτισμού δε θα συζητηθεί σαν μιὰ αφηρημένη και ουτοπιστική θεωρητικολογία. Πιστευόμε πως ή συζήτηση δικαιολογείται για δυο συγκεκριμένους και ρεαλιστικούς λόγους: Πρώτο, ή ίδια ή θεωρητική σύλληψη του Φρόντ φαίνεται να άκυρώνει τή συνεχή άρνησή του της ιστορικής δυνατότητας ενός μη άπωθητικού πολιτισμού και, δεύτερο, τὰ ίδια τὰ έπιτεύγματα του άπωθητικού πολιτισμού φαίνονται να δημιουργούν τις προϋποθέσεις για τή βαθμιαία κατάργηση της άπόθησης. Για να ρίξομε φώς στους λόγους αυτούς, θα επιχειρήσομε να έρμηνεύσομε ξανά τή θεωρητική σύλληψη του Φρόντ με βάση τὸ ίδιο τὸ κοινωνικο-ιστορικό της περιεχόμενο.

Η διαδικασία αυτή συνεπάγεται αντίθεση προς τις ρεβιζιονιστικές Νεο-Φροϋδικές σχολές. Σε αντίθεση με τους ρεβιζιονιστές, πιστεύω ότι ή θεωρία του Φρόντ είναι στην ίδια της τήν ουσία «κοινωνιολογική»,¹ και ότι δεν χρειάζεται καινούργιος πολιτιστικός ή κοινωνιολογικός προσανατολισμός για να άποκαλυφθεί αυτή ή ουσία. Ο «βιολογισμός» του Φρόντ είναι κοινωνική θεωρία σε μιὰ διάσταση βάθους που έχει με συνέπεια ισοπεδωθεί από τις Νεο-Φροϋδικές σχολές. Μεταθέτοντας τήν έμφαση από τους άσυνείδητους στους συνείδητους, από τους βιολογικούς στους πολιτιστικούς παράγοντες, άποκόπτουν τις ρίζες της κοινωνίας μέσα στα ένστικτα και, αντί γι' αυτές, έξετάζουν τήν κοινωνία σε επίπεδο όπου αυτή άντικρύζει τὸ άτομο σαν τὸ έτοιμο «περιβάλλον» του, χωρίς να άμφισβητούν τήν προέλευση και τή νομιμότητά της. Η Νεο-Φροϋδική άνάλυση αυτού του περιβάλλοντος ύποκύπτει έτσι στην άπόκρυψη των κοινωνικών

σχέσεων και η κριτική τους κινείται μόνο μέσα στη σταθερά καθιερωμένη και καλά προστατευμένη σφαίρα των κατεστημένων θεσμών. Κατά συνέπεια, η Νεο-Φροϋδική κριτική παραμένει, με την αυστηρή έννοια, ιδεολογική: Δεν έχει έννοιολογική βάση έξω από το κατεστημένο σύστημα. Οι πιο πολλές από τις κριτικές ιδέες και αξίες της είναι εκείνες που παρέχονται από το σύστημα. Η ιδεαλιστική ήθητική και η θρησκεία πανηγυρίζουν την εύτυχη τους ανάσταση: Το γεγονός ότι έχουν διακοσμηθεί με το λεξιλόγιο της ίδιας ψυχολογίας που αρχικά απέκρουε την αξίωσή τους κρύβει άσχημα την ταυτότητά τους με το επίσημα επιθυμητό και διαφημιζόμενο πνεύμα.² Επιπλέον, πιστεύουμε ότι η πιο συγκεκριμένη κατανόηση της ιστορικής δομής του πολιτισμού περιέχεται ακριβώς μέσα στις έννοιες που οι ρεαλιστιστές απορρίπτουν. Σχεδόν ολόκληρη η Φροϋδική μεταψυχολογία, η δψιμη θεωρία του των ενστίκτων, η ανοικτόδομησή του της προϊστορίας της ανθρωπότητας ανήκουν σ' αυτές τις έννοιες. Ο ίδιος ο Φρόντ τις χρησιμοποίησε σαν απλές βοηθητικές υποθέσεις, που συντελούσαν στη διασαφήνιση ορισμένων σκοτεινών σημείων, στην εύρεση προσωρινών κρίκων μεταξύ θεωρητικά ασυνδέτων συνειδήτων—πάντοτε ανοικτές σε διόρθωση, και που προορίζονταν να απορριφθούν, αν δεν διευκολύνουν πια την πρόοδο της ψυχαναλυτικής θεωρίας και εφαρμογής. Στη μετα-Φροϋδική ανάπτυξη της ψυχανάλυσης, η μεταψυχολογία αυτή έχει εξαλειφθεί σχεδόν τελείως. Καθώς η ψυχανάλυση έγινε κοινωνικά και επιστημονικά σεβαστή, ελευθέρωσε τον εαυτό της από υποθέσεις που τη φέρνουν σε δύσκολη θέση. Και σε δύσκολη θέση την έφεραν, πραγματικά, με περισσότερους από ένα τρόπο: "Όχι μόνον υπερέβαιναν την περιοχή της κλινικής παρατήρησης και της θεραπευτικής χρησιμότητας αλλά επίσης έρμηγνευαν τον άνθρωπο με όρους που έθιγαν τις κοινωνικές απαγορεύσεις πολύ περισσότερο από τον πρώιμο «παν-σεξουαλισμό» του Φρόντ—μέ όρους που ανακάλυπταν την έκρηκτική βάση του πολιτισμού. Η ακόλουθη συζήτηση θα επιχειρήσει

νά ἐφαρμόσει τὰ ἀπαγορευμένα συνειδέναι τῆς ψυχανάλυσης (ἀπαγορευμένα ἀκόμα καὶ μέσα στὴν ἴδια τὴν ψυχανάλυση) σὲ μιὰν ἐρμηνεῖα τῶν βασικῶν τάσεων τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὁ σκοπὸς αὐτῆς τῆς πραγματείας εἶναι νά συνεισφέρει στὴ φιλοσοφία τῆς ψυχανάλυσης—ὄχι στὴν ἴδια τὴν ψυχανάλυση. Κινεῖται ἀποκλειστικὰ μέσα στὸ πεδίο τῆς θεωρίας καὶ μένει ἔξω ἀπὸ τὴν τεχνικὴ ἐπιστήμη πού ἔχει γίνει ἢ ψυχανάλυση. Ὁ Φρόντ ἀνάπτυξε μιὰ θεωρία τοῦ ἀνθρώπου, μιὰ «ψυχο-λογία» μὲ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια. Μὲ τὴ θεωρία αὐτῇ, ὁ Φρόντ τοποθέτησε τὸν ἑαυτό του μέσα στὴ μεγάλη παράδοση τῆς φιλοσοφίας καὶ κάτω ἀπὸ φιλοσοφικὰ κριτήρια. Δὲν ἐνδιαφερόμαστε γιὰ μιὰ διορθωμένη ἢ βελτιωμένη ἐρμηνεῖα τῶν Φροϋδικῶν ἐννοιῶν ἀλλὰ γιὰ τίς φιλοσοφικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς τους συνέπειες Ὁ Φρόντ εὐσυνείδητα διάκρινε τὴ φιλοσοφία του ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη του οἱ Νεο-Φροϋδικοὶ ἀρνῆθηκαν τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς πρώτης. Ἀπὸ θεραπευτικὴ ἄποψη, μιὰ τέτοια ἄρνηση μπορεῖ νά εἶναι ἀπόλυτα δικαιολογημένη. Ὡστόσο, κανένα θεραπευτικὸ ἐπιχείρημα δὲ θά ἔπρεπε νά ἐμποδίσαι τὴν ἀνάπτυξη ἐνὸς θεωρητικοῦ οἰκοδομήματος πού ἀποσκοπεῖ, ὄχι στὴ θεραπεία τῆς ἀτομικῆς ἀσθένειας ἀλλὰ, στὴ διάγνωση τῆς γενικῆς ἀταξίας.

Μερικὲς προκαταρκτικὲς ἐξηγήσεις ὄρων εἶναι ἀναγκαῖες:

Ὁ «πολιτισμὸς» χρησιμοποιεῖται συνώνυμα μὲ τὴν «κουλτούρα»*—ὅπως στὸ βιβλίο τοῦ Φρόντ Ὁ Πολιτισμὸς καὶ οἱ Δυστυχίεις Του.

Τὰ «ἀπόθηση» καὶ «ἀπωθητικὸς» χρησιμοποιοῦνται μὲ τὴ μὴ τεχνικὴ ἔννοια γιὰ νά ὑποδηλώσουν καὶ συνειδητὰ καὶ ὑποσυνείδητα, ἔξωτερικὰ καὶ ἐσωτερικὰ προτσές ἐγκράτειας, περιορισμοῦ καὶ καταπίεσης.

Τὸ «ἐνστικτο», σύμφωνα μὲ τὴν ἔννοια τοῦ Trieb τοῦ

* Σ.τ.Μ.: Civilization — Culture καὶ οἱ δύο αὐτοὶ ὄροι στὴ μετάφραση τούτη ἀποδίδονται «πολιτισμὸς».

Φρούτ, αναφέρεται σέ πρωτογενείς «παρορμήσεις» τού ανθρώπινου οργανισμού πού υπόκεινται σέ ιστορική τροποποίηση, βρίσκουν διαλογική και σωματική εκπροσώπηση.

μέρος πρώτο

ΥΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΗΔΟΝΗΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

Ἡ κρύφια τάση τῆς ψυχανάλυσης

Ἡ ἰδέα τοῦ ἀνθρώπου ποὺ παρουσιάζεται μέσα ἀπ' τὴ Φροϋδική θεωρία ἀποτελεῖ τὴν πιὸ ἀδιάσειστη κατηγορία τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ—καὶ ταυτόχρονα τὴν πιὸ ἀτράνταχτη υπεράσπιση τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ. Κατὰ τὸ Φρόυντ, ἡ ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἡ ἱστορία τῆς ἀπώθησός του. Ὁ πολιτισμὸς περιορίζει ὄχι μόνον τὴν κοινωνικὴ ἀλλὰ καὶ τὴ βιολογικὴ του ὑπαρξή, ὄχι μόνον μέρη τῆς ἀνθρώπινης ὑπόστασης ἀλλὰ τὴ δομὴ τῶν ἐνστικτῶν του καθαυτῆ. Ἀπ' τὴν ἄλλῃ μεριά, τέτοιος περιορισμὸς ἀποτελεῖ τὴν ἴδια τὴν προϋπόθεσιν τῆς προόδου. Ἀφημένα ἐλεύθερα νὰ ἐπιδιώξουν τοὺς φυσικοὺς τοὺς σκοποὺς, τὰ βασικὰ ἐνστικτα τοῦ ἀνθρώπου θὰ ἦταν ἀσυμβίβαστα μὲ κάθε εἶδους συνειρμὸ καὶ διατήρησιν διαρκείας: Θὰ κατὰστρεφαν ἀκόμα κι ἐκεῖ ποὺ ἐνώνουν. Ὁ ἀνεξέλεγκτος Ἔρως εἶναι τὸ ἴδιον μοιραῖος διπῶς καὶ τὸ θανατηφόρο ἀντίστοιχό του στοιχείο, τὸ ἐνστικτο τοῦ θανάτου. Ἡ καταστροφικὴ τοῦς δύναμις προέρχεται ἀπ' τὸ γεγονός ὅτι ἐπιζητοῦν μίαν ἱκανοποίησιν ποὺ ὁ πολιτισμὸς ἀδυνατεῖ νὰ τοὺς προσφέρει: Τὴν ἱκανοποίησιν καθαυτῆ καὶ ὡς αὐτοσκοπὸν, ὅποιαδήποτε στιγμή. Γι' αὐτὸ τὰ ἐνστικτα πρέπει ν' ἀποτραποῦν ἀπ' τὸ στόχον τοῦς, ν' ἀνακοποῦν στὴν ἐπιδίωξιν τοῦ σκοποῦ τοῦς. Ὁ πολιτισμὸς ἀρχίζει ὅταν ὁ πρωτογενὴς ἀντικαιμενικὸς σκοπὸς—ἡ ἀκέ-

ραιοι ικανοποίηση αναγκών—έγκαταλειφθεί αποτελεσματικά.

Οι μεταπτώσεις των ένστικτων είναι οι μεταπτώσεις του διανοητικού μηχανισμού μέσα στον πολιτισμό. Οι ζωικές όρμες γίνονται ανθρώπινα ένστικτα κάτω απ' την επίδραση της εξωτερικής πραγματικότητας. 'Ο αρχικός τους «έντοπισμός» μέσα στον οργανισμό κι η βασική τους κατεύθυνση παραμένουν οι ίδιες αλλά οι αντικειμενικοί τους σκοποί κι οι εκδηλώσεις τους υπόκεινται σε αλλαγή. 'Ολες οι ψυχαναλυτικές έννοιες (εξύψωση, ταυτοποίηση, προβολή, απώθηση, ένδοπροβολή) υποδηλώνουν τὸ μεταβλητὸ χαρακτηριστὴρα τῶν ένστικτων. 'Αλλά ἡ πραγματικότητα ποὺ δίνει σχῆμα στὰ ένστικτα καθὼς καὶ στὶς ἀνάγκες καὶ τὴν ικανοποίησή τους εἶναι ἕνας κοινωνικο-ιστορικός κόσμος. Τὸ ζῶο ἄνθρωπος γίνεται ἀνθρώπινο ὄν μόνο μέσα ἀπὸ ἕνα θεμελιακὸ μετασχηματισμὸ τῆς φύσης του, ποὺ ἐπιδρᾷ ὄχι μόνο στοὺς σκοποὺς τῶν ένστικτων ἀλλὰ καὶ στὶς «ἀξίες» τῶν ένστικτων—δηλαδή τὶς ἀρχές ποὺ κυβερνοῦν τὴν ἐπιτευξὴ τῶν σκοπῶν. Ἡ ἀλλαγὴ τοῦ ισχύοντος συστήματος ἀξιῶν μπορεῖ νὰ ὀρισθεῖ προσωρινὰ ἔτσι:

ἀ π ὀ

σ ἔ

ἄμεση ικανοποίηση
ἡδονὴ
χαρὰ (παιγίδι)
δεκτικότητα
ἀπουσία ἀπώθησης

ένσυνειδήτα καθυστερημένη ικανοποίηση
συγκράτηση τῆς ἡδονῆς
κόπο (ἐργασία)
παραγωγικότητα
ἀσφάλεια

'Ο Φρόντ περιέγραψε τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ σὰν μετασχηματισμὸ τῆς ἀ ρ χ ῆ σ τ ῆ σ ἡ δ ο ν ῆ σ σὲ ἀ ρ χ ῆ τ ῆ σ π ρ α γ μ α τ ι κ ὄ τ η τ α ς. Ἡ ἔρμηνεία τοῦ «διανοητικού μηχανισμού» σὰν συνάρτησης τῶν δυὸ αὐτῶν ἀρχῶν εἶναι βασικὴ στὴ θεωρία τοῦ Φρόντ κι ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι παρ' ὄλες τὶς μετατροπὲς τῆς δυϊστικῆς ἀντίληψης. 'Αντιστοιχεῖ σὲ μεγάλου βαθμοῦ (ἀλλὰ ὄχι ἀπόλυτα) μὲ τὴ διάκριση μεταξὺ ἀσυνειδητῶν καὶ συνειδητῶν λειτουργιῶν.

Τὸ ἄτομο ὑπάρχει, κατὰ κάποιο τρόπο, σὲ δυὸ διαφορετικὲς διαστάσεις πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ διαφορετικὲς λειτουργίες κι ἀρχές. Ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῶν δυὸ αὐτῶν διαστάσεων εἶναι καὶ γενικο-ιστορική καὶ δομική: Τὸ ὑποσυνειδητό, διοικούμενο ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, ἀποτελεῖται ἀπὸ «τις παλιότερες, πρωτογενεῖς λειτουργίες, κατάλοιπα ἐνὸς σταδίου ἀνάπτυξης, ὅπου ἦταν οἱ μόνες διανοητικὲς λειτουργίες». Δὲν ἐπιζητοῦν τίποτ' ἄλλο ἐκτὸς τοῦ «νά κερδίσουν ἡδονή ἢ διανοητικὴ δραστηριότητα ἀποτραβιέται ἀπὸ κάθε ἐνέργεια πού μπορεῖ νὰ δημιουργήσῃ δυσάρεστο συναίσθημα («πρό-νο»)».¹

Ἄφημένη ὁμῶς χωρὶς περιορισμούς, ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς ἔρχεται σὲ σύγκρουση μὲ τὸ φυσικὸ καὶ τ' ἀνθρώπινο περιβάλλον. Τὸ ἄτομο συνειδητοποιεῖ τραυματικὰ ὅτι ἡ ἀκέραια κι ἄπονη ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν του εἶναι ἀδύνατη. Καὶ μετὰ τὴν ἐμπειρία αὐτῆ τῆς ἀπογοήτευσης, μιὰ νέα ἀρχὴ ἐπιβάλλεται στὸ διανοητικὸ μηχανισμό. Ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας ἀντικαθιστᾷ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς: Ὁ ἄνθρωπος μαθαίνει νὰ παραιτεῖται ἀπ' τὴ στιγμιαία, ἀβέβαιη καὶ καταστροφικὴ ἡδονὴ χάρις τῆς ἀργοπορημένης, συγκρατημένης ἀλλὰ «ἐξασφαλισμένης» ἡδονῆς.² Ἐπειδὴ ἡ ἐγκράτεια κι ὁ περιορισμὸς παρέχουν αὐτὸ τὸ κέρδος διαρκείας, ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, κατὰ τὸ Φρόντ, «προστατεύει» μᾶλλον παρὰ «ἐκθρονίζει», «προσαρμόζει» μᾶλλον παρὰ καταργεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς.

Ἄλλὰ ἡ ψυχαναλυτικὴ ἐρμηνεῖα ἀποκαλύπτει ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας ἐπιβάλλει μιὰν ἀλλαγὴ ὅχι μόνο στὴ μορφή καὶ τὸ χρόνο τῆς ἡδονῆς ἀλλὰ στὴν ἴδια τῆς τὴν οὐσία. Ἡ προσαρμογὴ τῆς ἡδονῆς στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας συνεπάγεται τὴν ὑποδούλωση κι ἐκτροπὴ τῆς καταστροφικῆς δυνάμεως τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἐνστικτωῶν, τοῦ χαρακτηριστικοῦ τῆς δυνάμεως αὐτῆς νὰ μὴ συμβιδάξεται μὲ τὰ κατεστημένα κοινωνικὰ πρότυπα καὶ σχέσεις, κι ἀκόμα συνεπάγεται τὴ μετουσίωση τῆς ἡδονῆς καθευτῆς.

Μὲ τὴν καθιέρωση τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας

τὸ ἀνθρώπινο ὄν, πού κάτω ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς δὲν ἦταν παρὰ ἓνα συμπλήρωμα ζωικῶν ὁρμῶν, ἔγινε ἓνα ὄργανομένο ἐγώ. Ἐπιζητᾷ «ὄ,τι εἶναι χρήσιμο» κι ὄ,τι μπορεῖ ν' ἀποκτηθεῖ χωρὶς βλάβη τοῦ ἑαυτοῦ του καὶ τοῦ ζωτικοῦ του περιβάλλοντος. Κάτω ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, τὸ ἀνθρώπινο ὄν ἀναπτύσσει τὴ λειτουργία τῆς σ κ έ ψ η ς: Μαθαίνει νὰ «δοκιμάζει» τὴν πραγματικότητα, νὰ διακρίνει μεταξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ, σωστοῦ καὶ λάθους, χρήσιμου καὶ βλαβεροῦ. Ὁ ἄνθρωπος ἀποκτᾷ τίς λειτουργίες τῆς προσοχῆς, μνήμης καὶ κρίσης. Γίνεται ἐνσυνείδητο, σχεπτόμενο ὑποκείμενο μὲ μιὰ λογικὴ πού τοῦ ἐπιβάλλεται ἀπ' ἔξω. Μιὰ μόνο μορφή τῆς σκέψης «ἀποσπᾶται» ἀπ' τὴν καινούργια διοργάνωση τοῦ διανοητικοῦ μηχανισμοῦ καὶ μένει ἐλεύθερη ἀπ' τὴ διακυβέρνηση τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας: Ἡ φ α ν τ α σ ί α «προστατεύεται ἀπ' τίς πολιτιστικές μετατροπές» καὶ συνεχίζει νὰ διέπεται ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς. Σ' ὄλους τοὺς ἄλλους τομεῖς ὁ διανοητικὸς μηχανισμὸς ὑποτάσσεται ἀποτελεσματικὰ στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Ἡ λειτουργία τῆς «κινητικῆς ἐκκένωσης» πού, ὅταν κυριαρχοῦσε ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, «ἐξυπηρετοῦσε τὴν ἀνακούφιση τοῦ διανοητικοῦ μηχανισμοῦ ἀπὸ συσσωρεύσεις ἐρεθισμῶν» χρησιμοποιεῖται τώρα γιὰ τὴν «κατάλληλη μετατροπὴ τῆς πραγματικότητας»: Μεταστρέφεται σ ἐ δ ρ ἄ σ η.³

Μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἡ ἔκταση τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν μέσων τῆς ικανοποίησός τους αὐξάνονται ἀπεριόριστα καὶ ἡ ικανότητά του νὰ μετατρέπει τὴν πραγματικότητα ἐνσυνείδητα, σύμφωνα μὲ τὸ «τί εἶναι χρήσιμο» φαίνεται νὰ ὑπόσχεται μιὰ θαυμαία ἀπόσχιση τῶν ἐμποδίων τῆς ικανοποίησός του πού εἶναι ξένα πρὸς αὐτή. Ἄλλὰ ἀπὸ ὄω καὶ πέρα οὔτε οἱ ἐπιθυμίες του, οὔτε ἡ μετατροπὴ τῆς πραγματικότητας ἀπ' αὐτὸν εἶναι πιά δικές του: «Ὀργανώνονται» τώρα ἀπ' τὴν κοινωνία. Κι ἡ «διοργάνωση» αὐτὴ ἐκπυθῆ καὶ μετουσιώνει τίς ἀρχικὲς ἀνάγκες τῶν ἐνστίκτων του. Ἄν ἡ ἀπουσία τῆς ἀπώθησης εἶναι τὸ ἀρχέτυπο

τῆς ἐλευθερίας, τότε πολιτισμὸς εἶναι ὁ ἀγώνας ἐνάντια σ' αὐτὴ τὴν ἐλευθερία.

Ἡ ἀντικατάσταση τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς ἀπ' τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος ἀποτελεῖ τὸ μεγάλο τραυματικὸ γεγονός μέσα στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου—τὴν ἀνάπτυξη τοῦ γένους (φυλογένεση) καθὼς καὶ τοῦ ἀτόμου (ὄντογένεση). Κατὰ τὸ Φρόντ, τὸ γεγονός αὐτὸ δὲν συμβαίνει μιὰ μόνον φορὰ ἀλλὰ ἐπαναλαμβάνεται σ' ὅλη τὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τοῦ κάθε ἀτόμου. Φυλογενετικά, πρωτοεμφανίζεται στὴν π ρ ω τ ὀ γ ο ν η ὀ ρ δ ῆ ὄπου ὀ π α τ ρ ι ἄ ρ χ η ς ἔχει τὸ μονοπώλιο τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ἡδονῆς καὶ ἐπιβάλλει τὴν ἀποχὴ ἀπὸ μέρους τῶν γιῶν. Ὀντογενετικά, ἐμφανίζεται στὴν περίοδο τῆς πρώιμης παιδικῆς ἡλικίας καὶ ἡ ὑποταγὴ στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος ἐπιβάλλεται ἀπ' τοὺς γονεῖς καὶ ἄλλους ἐκπαιδευτές. Ἀλλὰ καὶ στὸ ἐπίπεδο τοῦ γένους καὶ στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀτόμου ἡ ὑποταγὴ ἀναπαράγεται ἀδιάκοπα. Μετὰ τὴν πρώτη ἀνταρσία, τὴν ἐξουσία τοῦ πατριάρχου ἀκολουθεῖ ἡ ἐξουσία τῶν γιῶν, καὶ ἡ φατρία τῶν ἀδελφῶν ἀναπτύσσεται σὲ θεσμοθετημένη κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ κυριαρχία.

Ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος ὀλοποιεῖται σὲ ἓνα σύστημα θεσμῶν. Καὶ τὸ ἄτομο, μεγαλώνοντας μέσα σὲ ἓνα τέτοιο σύστημα, μαθαίνει τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος ὡς ἔκείνες τοῦ νόμου καὶ τῆς τάξης καὶ τίς μεταβιβάζει στὴν ἐπόμενη γενιά.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος πρέπει νὰ ἀποκαθίσταται συνεχῶς μέσα στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἀνθρώπου δείχνει πῶς ὁ θρίαμβὸς τῆς ἐπάνω στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς δὲν ἦταν ποτὲ πλήρης καὶ ποτὲ σίγουρος. Μέσα στὴ Φροϋδικὴ σύλληψη ὁ πολιτισμὸς δὲν τερματίζει μιὰ καὶ καλὴ μιὰ «φυσικὴ κατάσταση». Ὅτι ὁ πολιτισμὸς ὑποτάσσει καὶ ἀπωθεῖ—ἢ διεκδίκηση τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς—συνεχίζει νὰ ὑπάρχει μέσα στὸν πολιτισμὸ καθαυτό. Τὸ ὑποσυνείδητο διατηρεῖ τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τῆς νικημένης ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς. Ἀποδοκιμασμένη ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ πραγματικό-

τητα ή και έμποδισμένη να φθάσει ως αυτήν, ολόκληρη ή δύναμη της αρχής της ήδονής όχι μόνον επιζεί μέσα στο άσυνείδητο, αλλά επίσης επιδρά με πολύμορφους τρόπους πάνω στην ίδια την πραγματικότητα που επισκέπασε την αρχή της ήδονής. Η επιστροφή των άπωθημένων άπαρτίζει την άπαγορευμένη και ύποχθόνια ιστορία του πολιτισμού. Και ή διερεύνηση αυτής της ιστορίας άποκαλύπτει όχι μόνο το μυστικό του άτόμου αλλά και εκείνο του πολιτισμού. Η άτομική ψυχολογία του Φρόυντ είναι στην ίδια της την ουσία κοινωνική ψυχολογία. Η άπώθηση είναι ένα φαινόμενο ιστορικό. Η άποτελεσματική ύποταγή των ένστικτων σε άπωθητικούς έλέγχους επιβάλλεται όχι από τη φύση αλλά τον άνθρωπο. Ο πατριάρχης, σαν άρχέτυπο της κυριαρχίας, κάνει έναρξη της άλυσσιδωτής αντίδρασης της ύποδούλωσης, άνταρσίας και ένισχυμένης κυριαρχίας που χαρακτηρίζει την ιστορία του πολιτισμού. Όμως άπ' την εποχή της πρώτης προϊστορικής επαναφοράς της κυριαρχίας μετά την πρώτη άνταρσία ή έξωτερική άπώθηση ύποστηρίζεται από την έσωτερική: Το άνελεύθερο άτομο ένδοπροβάλλει τους άφέντες του και τίς έντολές τους στον ίδιο του το νοϋ. Ο άγώνας κατά της έλευθερίας άναπαράγεται μέσα στην ψυχή του ανθρώπου σαν ή άυταπώθηση του άπωθημένου άτόμου και με τη σειρά της διατηρεί τους άφέντες και τους θεσμούς τους. Αυτή είναι ή διανοητική δυναμική που ο Φρόυντ ξεδιπλώνει μπροστά μας και σε δυναμική του πολιτισμού.

Σύμφωνα με το Φρόυντ, ή άπωθητική τροποποίηση των ένστικτων κάτω από την αρχή της πραγματικότητας έφαρμόζεται και διατηρείται από τον «αίώνιο και πρωταρχικό άγώνα για τη διαβίωση..., που διαρκεί μέχρι σήμερα». Η σπάνη (Lebensnot, 'Ανάγκη*) διδάσκει τους ανθρώπους ότι δέν μπορούν να ίκανοποιούν έλεύθερα τίς ένστικτώδεις τους παρορμήσεις, ότι δέν μπορούν να ζούν κάτω από την αρχή της ήδονής. Έτσι το κίνητρο της κοινωνίας για την

* Σ.Τ.Μ.: Έλληνικά και στο πρωτότυπο.

ἐπιβολή τῆς ριζικῆς μετατροπῆς τῆς δομῆς τῶν ἐνστίκτων εἶναι «οικονομικό ἀφοῦ δὲν ἔχει ἀρκετὰ μέσα γιὰ νὰ ὑποστηρίξει τὴ ζωὴ γιὰ τὰ μέλη τῆς χωρὶς αὐτὰ νὰ ἐργάζονται, πρέπει νὰ ἐξασφαλίσει τὸν περιορισμὸ τοῦ ἀριθμοῦ τους καὶ τὴ διοχέτευση τῆς ἐνέργειάς τους ἀπὸ σεξουαλικὲς δραστηριότητες στὸ ἔργο τους».⁴

Ἡ ἰδέα αὐτὴ εἶναι τόσο παλιὰ ὅσο κι ὁ πολιτισμὸς. Ἀποτέλεσε πάντα τὴν πιὸ ἀποτελεσματικὴ φτιαχτὴ αἰτιολόγησι τῆς ἀπώθησης. Ἡ θεωρία τοῦ Φρόντ τὴ χρησιμοποιεῖ κι αὐτὴ σὲ ἀρκετὰ μεγάλο βαθμὸ: Ὁ Φρόντ θεωρεῖ τὸν «ἀρχέγονο ἀγῶνα γιὰ διαβίωση» ὡς «αἰώνιο» καὶ κατὰ συνέπεια πιστεύει ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς κι ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος εἶναι «αἰώνια» ἀνταγωνιστικές. Ἡ ἰδέα πῶς ὁ μὴ ἀπώθητικὸς πολιτισμὸς εἶναι ἀδύνατος ἀποτελεῖ ἀκρογωνιαῖο λίθο τῆς Φροϋδικῆς θεωρίας. Παρ' ὅλ' αὐτά, ἡ θεωρία του περιέχει στοιχεῖα ποὺ διασποῦν τὴ φτιαχτὴ αὐτὴ αἰτιολόγησι· συντρίβουν τὴν ἐπικρατοῦσα παράδοσι τῆς Δυτικῆς σκέψης καὶ ὑπονοοῦν ἀκόμα καὶ τὴν ἀντιστροφή της. Τὸ ἔργο τοῦ Φρόντ χαρακτηρίζεται ἀπὸ μιὰν ἀσυμβίβαστη ἐπιμονὴ νὰ ἐκθέσει τὸ ἀπώθητικὸ περιεχόμενον τῶν ὕψιστων ἀξιών καὶ ἐπιτευγμάτων τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐφόσον ὁ Φρόντ κάνει αὐτὸ τὸ πρᾶγμα, ἀρνεῖται τὴν ἐξίσωσι τοῦ λόγου μὲ τὴν ἀπώθησι ποῦ πάνω σ' αὐτὴ θεμελιώνεται ἡ ἰδεολογία τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ μεταψυχολογία τοῦ Φρόντ εἶναι μιὰ διαρκῶς ἀνανεούμενη προσπάθεια ἀποκάλυψης κι ἀμφισβήτησι τῆς τρομακτικῆς ἀνάγκης νὰ συνδέονται ἐσωτερικὰ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ θαρραρότητα, ἡ πρόδοσι κι ἡ ταλαιπωρία, ἡ ἐλευθερία κι ἡ δυστυχία—μιὰ σύνδεσι ποῦ σὲ τελευταία ἀνάλυσι ἀποκαλύπτεται ὡς ἐκείνη μεταξὺ Ἐρωτα καὶ Θανάτου. Ὁ Φρόντ ἀμφισβητεῖ τὸν πολιτισμὸ ὄχι ἀπὸ ρομαντικὴ ἢ οὐτοπιστικὴ σκοπιὰ ἀλλὰ μὲ βάση τὴν ταλαιπωρία καὶ τὴν ἀθλιότητα ποῦ συνεπάγεται ἡ ἐφαρμογὴ του. Ἐτσι ἡ πολιτιστικὴ ἐλευθερία ἐμφανίζεται στὸ φῶς τῆς ἀνελευθερίας καὶ ἡ πολιτιστικὴ πρόδοσι στὸ φῶς τοῦ περιορισμοῦ. Αὐτὸ δὲν σημαίνει ἄρνησι τοῦ πολιτισμοῦ: Ἡ ἀνελευθερία καὶ ὁ περιορισμὸς εἶναι τὰ ἀντίτιμά του.

Ἐκθέτοντας ὅμως ὁ Φρόνυτ τὴν ἔκτασιν καὶ τὸ βάθος τοὺς, παίρνει τὸ μέρος τῶν ἀπαγορευμένων βλέψεων τῆς ἀνθρωπότητος: Τὸ αἶτημα γιὰ μιὰ κατάστασιν ὅπου ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀνάγκη συμπίπτουν. Ὅποιαδήποτε ἐλευθερία ὑπάρχει στὴ σφαῖρα τῆς ἀναπτυγμένης συνειδήσεως καὶ στὸν κόσμον ποὺ αὐτὴ δημιούργησε εἶναι μόνο παράγωγη, συμβιβασμένη ἐλευθερία, κερδισμένη μ' ἀντάλλαγμα τὴν ἀποχὴ ἀπὸ τὴν πλήρη ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν καὶ ἐφόσον ἡ τελευταία ἀποτελεῖ τὴν εὐτυχία, ἡ ἐλευθερία μέσα στὸν πολιτισμὸ εἶναι οὐσιαστικὰ ἀνταγωνιστικὴ πρὸς τὴν εὐτυχία: Συνεπάγεται τὴν ἀπωθητικὴν τροποποίησιν (ἐξύψωσιν) τῆς εὐτυχίας. Ἀντίστροφα, τὸ ἀσυνείδητο, τὸ πιὸ βαθὺ καὶ πιὸ παλιὸ στρώμα τῆς διανοητικῆς προσωπικότητος, εἶναι ἡ ὁρμὴ γιὰ ἀκέραιη ἱκανοποίησιν, δηλαδὴ ἀπουσία ἔλλειψης καὶ ἀπώθησης. Σὰν τέτοιο, εἶναι ἡ ἄμεση συνταύτισιν ἀνάγκης καὶ ἐλευθερίας. Κατὰ τὴν ἀντίληψιν τοῦ Φρόνυτ, ἡ ἐξίσωσιν ἐλευθερίας καὶ εὐτυχίας, ἀπαγορευμένη ἀπ' τὸ συνείδητό, ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸ ἀσυνείδητο. Ἡ ἀλήθεια τῆς, ἂν καὶ ἀποκρουόμενῃ ἀπὸ τὴν συνείδησιν, ἐξακολουθεῖ νὰ βασανίζει τὸ νοῦ μὲ τὴν μνήμην παρωχημένων σταδίων τῆς ἀτομικῆς ἀνάπτυξης σὰ ὅποια ἀποκτᾶται ἡ ἀκέραια ἱκανοποίησιν. Καὶ τὸ παρελθὸν συνεχίζει νὰ διεκδικεῖ τὸ μέλλον: Γενᾶ τὴν ἐπιθυμία νὰ ξαναδημιουργηθεῖ ὁ παράδεισος μὲ βάση τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ πολιτισμοῦ.

Ἄν ἡ μνήμη μετατίθεται στὸ κέντρο τῆς ψυχανάλυσης σὰ θεμελιακὸς τρόπος τοῦ ἐ π ι σ τ η τ ο ὺ, αὐτὸ εἶναι πολὺ περισσότερο ἀπὸ ἓνα θεραπευτικὸν τέχνασμα. Ἡ θεραπευτικὴ ιδιότης τῆς μνήμης προέρχεται ἀπ' τὴν ἀξία ἀλήθειας τῆς μνήμης. Αὐτὴ ἡ ἀξία ἀλήθειας θρίσκει τὴν εἰδικὴν ἱκανότητα τῆς μνήμης νὰ διατηρεῖ ὑποσχέσεις καὶ δυνατότητες ποὺ εἶναι προδομένες ἢ ἀκόμα καὶ κηρυγμένες παράνομες ἀπὸ τὸ ὄριμον, πολιτισμένον ἄτομον, εἶχαν ὅμως κάποτε, στὸ πολὺ μακρυνὸν παρελθὸν τοῦ ἀτόμου, ἐκπληρωθεῖ καὶ ποτὲ δὲν λησμονοῦνται ὀλοκληρωτικὰ. Ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος περιορίζει τὸ γνωστικὸν ρόλον τῆς μνήμης—τὴν ἀφασί-

ωση τῆς τελευταίας στήν παρωχημένη ἐμπειρία τῆς εὐτυχίας, ἀφοσίωση πού ἀναζωπυρώνει τὴν ἐπιθυμία τῆς ἐνσυνείδητης ἀναδημιουργίας τῆς. Ἡ ψυχαναλυτικὴ ἀπελευθέρωση τῆς μνήμης ἀνατινάζει τὴ λογικότητα τοῦ ἀπωθημένου ἀτόμου. Καθὼς ἡ ἀνα-γνώριση ἀντικαθιστᾷ τὸ ἐπιστητό, οἱ ἀπαγορευμένες παραστάσεις καὶ παρορμήσεις τῆς παιδικῆς ἡλικίας ἀρχίζουν νὰ ὁμολογοῦν τὴν ἀλήθεια πού ὁ λόγος ἀρνεῖται. Ἡ ἀναδρομὴ παίρνει ἓνα προοδευτικὸ ρόλο. Τὸ παρελθόν, καθὼς ἀνακαλύπτεται ξανά, καθιερώνει κριτικὰ σταθμὰ πού ἀπαγορεύονται ἀπὸ τὸ παρόν. Ἐπιπλέον, ἡ ἀποκατάσταση τῆς μνήμης συνοδεύεται ἀπὸ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ γνωστικοῦ περιεχόμενου τῆς φαντασίας. Ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία ἀπομακρύνει τὶς διανοητικὲς αὐτὲς λειτουργίες ἀπὸ τὴν οὐδέτερη σφαῖρα τοῦ ὄνειροπολήματος καὶ τοῦ παραμυθιοῦ, ξανασυλλαμβάνοντας τὶς αὐστηρὲς τοὺς ἀλήθειες. Οἱ ἀνακαλύψεις τῆς ψυχανάλυσης ἔχουν τέτοιο βάρος πού δὲν ἀργοῦν νὰ συντρίβουν τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα ἔγιναν καὶ περιορίσθηκαν. Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ παρελθόντος δὲν καταλήγει στὴ συμφιλίωσή του μὲ τὸ παρόν. Ἐνάντια στὸν αὐτοεπιβλημένο περιορισμὸ τοῦ ἐρευνητῆ, ὁ προσανατολισμὸς πρὸς τὸ παρελθόν τείνει σ' ἓνα προσανατολισμὸ πρὸς τὸ μέλλον. Ἡ ἀ ν α ζ ἣ τ ῆ σ ἡ τ ο ὕ χ α μ ἔ ν ο υ χ ρ ὶ ν ο υ* γί-νεται τὸ ὄχημα τῆς μελλοντικῆς ἀπελευθέρωσης.⁵

Ἡ ἔρευνα πού ἀκολουθεῖ θὰ στραφεῖ πρὸς τὴν κρύφια αὐτὴ τάση τῆς ψυχανάλυσης.

Ὁ Φρόντ ἀναλύει σὲ δυὸ ἐπίπεδα πῶς ἀναπτύχθηκε ὁ ἀπωθητικὸς διανοητικὸς μηχανισμὸς:

α. Τὸ ὄντογενετικό: Τὸ μεγάλωμα τοῦ ἀπωθημένου ἀτόμου ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς νηπιακῆς ἡλικίας μέχρι τὴν ἐνσυνείδητη κοινωνικὴ ὕπαρξη.

β. Τὸ φυλογενετικό: Ἡ ἀνοδικὴ πορεία τοῦ ἀπωθητι-

* Σ.τ.Μ.: Recherche du temps perdu.

κοῦ πολιτισμοῦ ἀπὸ τὴν πρωτόγονη ὀρδὴ μέχρι τὸ τέλεια διαμορφωμένο πολιτισμένο στάδιο.

Τὰ δυὸ αὐτὰ ἐπίπεδα συσχετίζονται ἀδιάκοπα. Ἡ συσχέτισή τους θρῖσκει τὴν ἐπιγραμματικὴ τῆς ἔκφραση στὴν ἰδέα τοῦ Φρόντ για τὴν ἐπιστροφή τῶν ἀπωθημένων μέσα στὴν ἱστορία: Τὸ ἄτομο ἀκατάπαυστα ξαναδοκιμάζει κι ἀναπαριστᾷ τὰ μεγάλα τραυματικὰ συμβάντα μέσα στὴν ἀνάπτυξη τοῦ γένους, καὶ ἰ, δυναμικὴ τῶν ἐνστίκτων ἀντανακλᾷ παντοῦ τὴ διαμάχη ἀτόμου καὶ γένους (εἰδικοῦ καὶ γενικοῦ) καθὼς καὶ τὶς διάφορες λύσεις τῆς διαμάχης αὐτῆς.

Πρῶτα θὰ παρακολουθήσομε τὴν ὄντογενετικὴ ἀνάπτυξη μέχρι τὸ ὄριμο στάδιο τοῦ πολιτισμένου ἀτόμου. Κατόπι θὰ ξαναγυρίσομε στὶς πηγές τῆς φυλογένεσης καὶ θὰ ἐπεκτεῖνομε τὴ Φροῦδικὴ σύλληψη στὸ ὄριμο στάδιο τοῦ πολιτισμένου γένους. Ἡ ἀκατάπαυστη συσχέτιση τῶν δυὸ ἐπιπέδων σημαίνει πὼς οἱ συνεχεῖς παραπομπές, προαναγγελίες κι ἐπαναλήψεις εἶναι ἀναπόφευκτες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ἡ προέλευση τοῦ ἀπωθημένου ἀτόμου (Ὄντογένεση)

Ὁ Φρόυντ παρακολουθεῖ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀπόθησης μέσα στὴ δομὴ τῶν ἐνστίκτων τοῦ ἀτόμου. Ἡ μοίρα τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας καὶ εὐτυχίας διακυβεύεται καὶ ἀποφασίζεται μέσα στὸν ἀγῶνα τῶν ἐνστίκτων—κυριολεκτικὰ ἕναν ἀγῶνα ζωῆς καὶ θανάτου—ὅπου συμμετέχουν σῶμα* καὶ ψυχὴ,* φύση καὶ πολιτισμός. Αὐτὴ ἡ βιολογικὴ καὶ ταυτόχρονα κοινωνικὴ δυναμικὴ θρίσκεται στὸ κέντρο τῆς μεταψυχολογίας τοῦ Φρόυντ. Ἀνάπτυξε τὶς κρίσιμες αὐτὲς ὑποθέσεις μὲ συνεχεῖς ἐνδοιασμοὺς καὶ προϋποθέσεις—καὶ κατόπι τὶς ἄφησε ἐκκρεμεῖς Ἡ τελικὴ θεωρία τῶν ἐνστίκτων, στὰ πλαίσια τῆς ὁποίας ἐμφανίστηκαν μετὰ τὸ 1920, ἦρθε μετὰ ἀπὸ δυὸ τουλάχιστον διαφοροτικὲς ἀντιλήψεις τῆς ἀνατομίας τῆς διανοητικῆς προσωπικότητας. Δὲν ὑπάρχει ἐδῶ ἀνάγκη νὰ ἐπαναλάβομε τὴν ἱστορία τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας τῶν ἐνστίκτων· μιὰ σύντομη περίληψη μερικῶν ἀπὸ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρκεῖ σὰν προπαρασκευὴ γιὰ τὴ συνέχεια, πὺ ἀκολουθεῖ.

Σ' ὅλα τὰ στάδια τῆς θεωρίας τοῦ Φρόυντ, ὁ διανοητικὸς μηχανισμὸς ἐμφανίζεται σὰν δυναμικὴ σύνθεση ἀντιθέ-

* Σ.τ.Μ.: Ἑλληνικὰ καὶ στὸ πρωτότυπο.

των, τῆς δομῆς τοῦ ἀσυνείδητου καὶ τοῦ συνείδητου, πρωτογενῶν καὶ δευτερογενῶν λειτουργιῶν, δυνάμεων κληρονομικῶν, «θεσμοθετημένων» καὶ ἐπίκτητων, καί, τέλος, τοῦ ψυχσώματος καὶ τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας. Αὐτὸ τὸ δυϊστικὸ οἰκοδόμημα ἐξακολουθεῖ νὰ ἐπικρατεῖ ἀκόμα καὶ στὴ μετέπειτα τριμερῆ τοπολογία τοῦ αὐτός, ἐγὼ καὶ ὑπερεγὼ. Τὰ ἐνδιάμεσα καὶ «ἐπικαλυπτόμενα» στοιχεῖα τείνουν πρὸς τοὺς δυὸ πόλους. Βρίσκουν τὴν πῶς χαρακτηριστικὴ τους ἐκφραση στὶς δυὸ ὑπέρτατες ἀρχές ποῦ κυβερνοῦν τὸ διανοητικὸ μηχανισμό: Τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καὶ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας.

Στὸ πρῶτο στάδιο τῆς ἀνάπτυξῆς τῆς ἡ θεωρία τοῦ Φρόντ εἶναι χτισμένη γύρω ἀπὸ τὴ διαμάχη μεταξὺ σεξουαλικῶν ἐνστίκτων (λίμπιντο) καὶ ἐνστίκτων τοῦ ἐγὼ (αὐτοσυντήρησης)· στὸ τελευταῖο τῆς στάδιο, γύρω ἀπὸ τὴ διαμάχη μεταξὺ τῶν ἐ ν σ τ ῖ κ τ ω ν τ ῆ ς ζ ω ῆ ς (Ἐρωτας) καὶ τοῦ ἐ ν σ τ ι κ τ ο ῦ θ α ν ἄ τ ο υ. Γιά μιὰ σύντομη ἐνδιάμεση περίοδο, ἡ δυϊστικὴ ἀντίληψη εἶχε ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν ὑπόθεση ὅτι ὑπάρχει ἓνας μόνος παράγοντας, ἡ (ναρκισσιιστικὸ) λίμπιντο ποῦ διέπει τὰ πάντα. Σ' ὅλες αὐτὲς τὶς τροποποιήσεις τῆς θεωρίας τοῦ Φρόντ, ὁ σεξουαλισμὸς διατηρεῖ τὴν πρωτεύουσα θέση του μέσα στὴ δομὴ τῶν ἐνστίκτων. Ὁ πρωτεύοντας ρόλος τοῦ σεξουαλισμοῦ ἔχει τὶς ρίζες του στὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ διανοητικοῦ μηχανισμοῦ, ὅπως τὴ συνέλαβε ὁ Φρόντ: "Ἄν οἱ πρωτογενεῖς διανοητικὲς λειτουργίες κυβερνοῦνται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, τότε τὸ ἐνστικτο ποῦ, δρώντας κάτω ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρχή, διατηρεῖ τὴν ἴδια τὴ ζωὴ, πρέπει νὰ εἶναι τὸ ἐνστικτο τῆς ζωῆς.

Ἡ πρῶτη ὁμως ἐννοια τοῦ σεξουαλισμοῦ τοῦ Φρόντ ἀπείχε ἀκόμα πολὺ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ Ἐρωτα σὰν ἐνστικτο τῆς ζωῆς. Στὴν ἀρχὴ τὸ σεξουαλικὸ ἐνστικτο εἶναι ἓνα ὀρισμένο ἐνστικτο (ἢ μάλλον ὁμάδα ἐνστίκτων), πλάι-πλάι μὲ τὰ ἐνστικτα τοῦ ἐγὼ (ἢ τῆς αὐτοσυντήρησης) καὶ ὀρίζεται ἀπὸ τὴν εἰδικὴ του γένεση, σκοπὸ καὶ ἀντικείμενο.

Μακριὰ τοῦ νὰ εἶναι «παν-σεξουαλισμός», ἡ θεωρία τοῦ Φρόνυτ χαρακτηρίζεται, τουλάχιστον μέχρι τὴν εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσιμοῦ τὸ 1914, ἀπὸ ἓνα περιορισμὸ τῆς σημασίας τοῦ σεξουαλισμοῦ—ἓνα περιορισμὸ πὸν ὑποστηρίζεται παρ' ὄλο πὸν εἶναι διαρκῶς ἀδύνατο νὰ ἐξακριβωθεῖ ἢ ἀνεξάρτητη ὑπαρξὴ μὴ σεξουαλικῶν ἐνστίκτων τῆς αὐτοσυντήρησης. Αὐτὰ ὅλα ἀπέχουν ἀκόμα πολὺ ἀπ' τὴν ὑπόθεσιν ὅτι τὰ τελευταῖα εἶναι ἀπλῶς συνιστώσες πὸν ὁ ρόλος τους εἶναι νὰ ἐξασφαλίζουν ὅτι ὁ ὀργανισμὸς θ' ἀκολουθήσει τὸ δικό του δρομολόγιον πρὸς τὸ θάνατον καὶ νὰ ἀποκλείσει ὅλους τοὺς πιθανοὺς τρόπους ἐπιστροφῆς στὴν ἀνόργανη ὑπαρξὴ ἐκτὸς ἐκείνων πὸν ἐνυπάρχουν μέσα στὸν ὀργανισμὸ καθαυτὸ² ἢ—πράγμα πὸν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀλλοιώτικη διατύπωση τοῦ ἴδιου πράγματος—ὅτι εἶναι τὰ ἴδια λιμπιντικῶν χαρακτήρα, μέρος τοῦ Ἔρωτα. Ἀλλὰ ἡ ἀνακάλυψις τοῦ νηπιακοῦ σεξουαλισμοῦ καὶ τῶν πολυάριθμων ἐρωτογενῶν ζωνῶν τοῦ σώματος προαναγγέλλει τὴν ἐπακόλουθη ἀναγνώριση τῶν λιμπιντικῶν συνιστωσῶν τῶν ἐνστίκτων τῆς αὐτοσυντήρησης καὶ προετοιμάζει τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν τελικὴ ἐρμηνεία τοῦ σεξουαλισμοῦ μὲ βάση τὸ ἐνστικτὸ τῆς ζωῆς (Ἔρωτα).

Στὴν τελικὴ διατύπωση τῆς θεωρίας τῶν ἐνστίκτων, τὰ ἐνστικτὰ τῆς αὐτοσυντήρησης—τὸ ἀγαπημένον καταφύγιον τοῦ ἀτόμου καὶ ἡ δικαιολογία του γιὰ τὸν «ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση» — διαλύονται: Τὸ ἔργον τους τώρα ἐμφανίζεται ὡς ἐκείνον τῶν γενικῶν σεξουαλικῶν ἐνστίκτων τοῦ γένους ἢ, ἐφόσον ἡ αὐτοσυντήρησις κατορθώνεται μὲ μέσον τὴν κοινωνικὰ ὠφέλιμη ἐπιθετικότητα, ὡς τὸ ἔργον τῶν ἐνστίκτων τῆς καταστροφῆς. Ὁ Ἔρωτας καὶ τὸ ἐνστικτὸ τοῦ θανάτου εἶναι τώρα τὰ δύο βασικὰ ἐνστικτὰ. Ἔχει τεράστια σημασία τὸ γεγονός ὅτι ὁ Φρόνυτ, εἰσάγοντας τὴν νέα ἀντίληψιν, ὑποχρεώνεται νὰ τονίσει ἐπανειλημμένα τὴν κοινὴ φύσιν τῶν ἐνστίκτων πρὶν ἀπὸ τὴν διαφοροποίησίν τους. Τὸ πῶς ἀξιόσημῶς καὶ τρομακτικὸν γεγονός εἶναι ἡ ἀνακάλυψις τῆς θεμελιακῆς ἀ ν α δ ρ ο μ ι κ ῆ ς ἢ «συντηρητικῆς» τάσεως μέσα σὲ ὅλη τὴν ἐ ν σ τ ι κ τ ῶ δ ῆ ζ ω ῆ. Ὁ Φρόνυτ

δὲν μπορεῖ νὰ ἀποφύγει τὴν ὑποψία ὅτι θρῆκε μιὰ μέχρι τότε ἀπαρατήρητη «γενικὴ ἰδιότητα ὄλων τῶν ἐνστικτικῶν καὶ ἴσως ὄλης γενικῆ τῆς ὀργανικῆς ζωῆς», δηλαδή «μιὰν ἀνάγκη τῆς ὀργανικῆς ζωῆς νὰ ἀποκαθιστᾶ μιὰ παρωχημένη τάξη πραγμάτων πού ἡ ζῶσα ὄντοτητα ὑποχρεώθηκε νὰ ἐγκαταλείψει κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ἐξωτερικῶν ἐνοχλητικῶν δυνάμεων»—ἓνα εἶδος «ὀργανικῆς ἐλαστικότητας» ἢ ἀδράνειας πού ὑπάρχει μέσα στὴν ὀργανικὴ ζωή».³ Αὐτὸ εἶναι τὸ ὑπέρτατο περιεχόμενο ἢ οὐσία τῶν «πρωτογενῶν προτοσῆς» πού ὁ Φρόνυτ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀναγνώριζε ὅτι ἐνεργοῦσαν στὸ ἀσυνείδητο. Πρῶτα περιγράφηκαν ὡς ἐπιδίωξη τῆς «ἐλεύθερης ἐκροῆς τῶν ποσοτήτων ἐρεθισμοῦ» τῶν προξενημένων ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς ἐξωτερικῆς πραγματικότητας πάνω στὸν ὀργανισμό⁴ ἢ ἐντελῶς ἐλεύθερη ἐκροὴ θὰ ἦταν ἢ πλήρης ἱκανοποίηση. Τώρα, εἴκοσι χρόνια ἀργότερα, ὁ Φρόνυτ ἀκόμα ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ἴδια ὑπόθεση:

Ὅστε ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς εἶναι μιὰ τάση πού ἐξυπηρετεῖ μιὰ λειτουργία πού δουλεῖα τῆς εἶναι νὰ ἐλευθερώνει τὸ μηχανισμό τοῦ νοῦ ἀπὸ κάθε ἐρεθισμὸ ἢ νὰ διατηρεῖ τὸ βαθμὸ τοῦ ἐρεθισμοῦ πού δέχεται ὁ νοῦς σταθερὸ ἢ νὰ τὸν διατηρεῖ ὅσο γίνεται χαμηλότερο. Δὲν μποροῦμε ἀκόμα νὰ προτιμήσουμε μὲ βεβαιότητα μιὰ ἀπ' τὶς διατυπώσεις αὐτές.⁵

Ἄλλὰ ἡ ἐσώτερη λογικὴ αὐτῆς τῆς ἀντίληψης ἐπιβάλλεται ὄλο καὶ πιὸ πολὺ. Ἡ συνεχὴς ἐλευθερία ἀπὸ τὸν ἐρεθισμὸ ἔχει ἐγκαταλειφθεῖ ὀριστικὰ κατὰ τὴ γέννηση τῆς ζωῆς ἢ ἐνστικτικῶδους τάση πρὸς τὴν ἰσορροπία ἀποδεικνύεται ἔτσι τελικὰ ἂ ν α δ ρ ο μ ἢ πίσω ἀπὸ τὴν ἴδια τὴ ζωή. Οἱ πρωτογενεῖς λειτουργίες τοῦ διανοητικοῦ μηχανισμοῦ, ἐπιζητώντας τὴν ἀκέραιη ἱκανοποίηση, φαίνονται νὰ εἶναι δεμένες μοιραῖα στὴν «πιὸ γενικὴ προσπάθεια ὄλης τῆς ζώσας οὐσίας—τὴν προσπάθεια τῆς ἐπιστροφῆς στὴν ἡρεμία τοῦ ἀνόργανου κόσμου».⁶ Τὰ ἐνστικτικὰ ἔλκονται στὴν τροχιά τοῦ

θανάτου. "Αν πράγματι ισχύει η αρχή της σταθερής ισορροπίας του Φέχνερ για τη ζωή, η ισορροπία αυτή δεν είναι παρά η αδιάκοπη κάθοδος προς το θάνατο».7 Τώρα εμφανίζεται η αρχή του Νιρβάνα σαν «ή τάση που διέπει τη διανοητική και, ίσως, τη νευρική ζωή γενικά». Η αρχή της ήδονης, κοιταγμένη στο φως της αρχής του Νιρβάνα, φαίνεται σαν «έκφραση» της τελευταίας:

...ή προσπάθεια να μειωθεί, να διατηρηθεί σταθερή ή ν' απομακρυνθεί ή έσωτερική ένταση που προκαλείται από έρεθισμούς (ή «Αρχή του Νιρβάνα...»)
...δρίσκει έκφραση στην αρχή της ήδονης: κι η αναγνώριση αυτού του γεγονότος από μας είναι ένας απ' τους ισχυρότερους λόγους που έχουμε για να πιστεύουμε στην ύπαρξη ένστικτων θανάτου.8

Αλλό η κυριαρχία της αρχής του Νιρβάνα, της τρομακτικής συνδρομής της ήδονης και του θανάτου, διαλύεται αμέσως μόλις έδραιωθεί. "Όσο γενική κι αν είναι η αναδρομική αδράνεια της οργανικής ζωής, τὰ ένστικτα επιδιώκουν να πετύχουν τὸ ἀντικείμενό τους με θεμελιακά διαφορετικούς τρόπους. Η διαφορά ισοδυναμεί με εκείνη μεταξύ της διατήρησης και της καταστροφής της ζωής. Από την κοινή φύση τῶν ένστικτων αναπτύσσονται δυὸ ἀνταγωνιστικά ένστικτα. Τὰ ένστικτα της ζωής ("Έρωσ) επιβάλλονται στὰ ένστικτα του θανάτου. Τὰ πρώτα δὲν παύουν νὰ ἀντιδροῦν στην «κάθοδο πρὸς τὸ θάνατο» και νὰ την καθυστεροῦν: «Οἱ ἀπαντήσεις του Έρωτα, τῶν σεξουαλικῶν ένστικτων, ὅπως αὐτὰ ἐκφράζονται με τὴ μορφή σεξουαλικῶν ἀναγκῶν, δημιουργοῦν καινούργιες έντάσεις».9 "Ο ἀναπαραγωγικός τους ρόλος ἀρχίζει με τὴν ἀπομάκρυνση τῶν σπερματοκυττάρων ἀπ' τὸν ὀργανισμό και τὸ σχηματισμὸ ἀπ' αὐτὰ δυὸ κυτταρικῶν σωμάτων.10 συνεχίζεται με τὴ δημιουργία και διατήρηση «ὄλο και μεγαλύτερων μονάδων» ζωής.11 "Έτσι κερδίζουν, ἐνάντια στο θάνατο, τὴ «δυνατότητα της ἀθανασίας» της ζω-

σας ύλης.¹² Ὁ δυναμικός δυϊσμός τῶν ἐνστικτικῶν φαίνεται ἐξασφαλισμένος. Ὁ Φρόνυτ δμως ξαναστρέφει ἀμέσως τὴν προσοχή του στὴν ἀρχικὴ κοινὴ φύση τῶν ἐνστικτικῶν. Τὰ ἐνστικτικὰ τῆς ζωῆς «εἶναι συντηρητικὰ ὅπως καὶ τὰ ἄλλα ἐνστικτικὰ, ἀφοῦ ἐπαναφέρουν παρωχημένα στάδια τῆς ζω-
 σας ύλης»—ἀν καὶ εἶναι συντηρητικὰ «σὲ ὑψηλότερο βαθ-
 μό». ¹³ Συνάγεται ἔτσι ὅτι ὁ σεξουαλισμός ὑπακούει στὴν ἴδια ἀρχὴ τοῦ ἐνστικτικοῦ τοῦ θανάτου. Ἀργότερα ὁ Φρόνυτ, γιὰ νὰ περιγράψει παραστατικὰ τὸν ἀναδρομικὸ χαρακτή-
 ρα τοῦ σεξουαλισμοῦ, ὑπενθυμίζει τὴ φανταστικὴ θεωρία τοῦ Πλάτωνος ὅτι «ἡ ζωσα ὕλη, ὅταν πρωτοδημιουργήθηκε, δια-
 σπασθῆκε σὲ σωματίδια πού ἀπὸ τότε προσπαθοῦν νὰ ξανα-
 ενωθοῦν διαμέσου τῶν σεξουαλικῶν ἐνστικτικῶν». ¹⁴ Ἐνάντια σ' ὅλες τὶς ἐνδείξεις, μήπως ὁ ἔρωσ ἐξυπηρετεῖ σὲ τελευ-
 ταία ἀνάλυση τὸ ἐνστικτικο τοῦ θανάτου; Μήπως ἡ ζωὴ δὲν εἶναι πραγματικὰ τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ἓνα μακρὺ «ἐλιγμὸ πρὸς τὸ θάνατο;» ¹⁵ Ἀλλὰ οἱ ἐνδείξεις εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὲς καὶ ἀρκετὰ μακρὺς ὁ ἐλιγμὸς ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἡ ἀντίθε-
 τη ὑπόθεσις. Ὁ Ἔρωτας ὀρίζεται σὰν ἡ μεγάλῃ ἐνωτικὴ δύναμη πού συντηρεῖ κάθε μορφὴ ζωῆς. ¹⁶ Ἡ ὑπέρτατη σχέ-
 ση μεταξύ Ἔρωτα καὶ Θανάτου παραμένει σκοτεινὴ.

Ἀφοῦ λοιπὸν ὁ Ἔρωσ καὶ ὁ Θάνατος ἐμφανίζονται σὰν τὰ δυὸ βασικὰ ἐνστικτικὰ πού ἡ πανταχοῦ παρουσία τους καὶ ἡ ἀδιάκοπὴ τους συγχώνευση (καὶ διαχωρισμός) χαρα-
 κτηρίζουν τὸ προτσὲς τῆς ζωῆς, τότε αὐτὴ ἡ θεωρία τῶν ἐνστικτικῶν εἶναι κάτι πολὺ μεγαλύτερο ἀπὸ μιὰ ἀπλὴ και-
 νούργια διατύπωση τῶν προηγούμενων Φροϋδικῶν ἀντιλή-
 λήψεων. Οἱ ψυχαναλυτὲς ἔχουν σωστά τονίσει ὅτι ἡ τελευ-
 ταία μεταψυχολογία τοῦ Φρόνυτ βασίζεται πάνω σὲ μιὰ οὐ-
 σιαστικὰ νέα ἔννοια τοῦ ἐνστικτικοῦ: Τὰ ἐνστικτικὰ δὲν ὀρί-
 ζονται πιά ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς προέλευσης καὶ τοῦ ὀργανικοῦ
 τοῦ ρόλου ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἀποψη μιᾶς δυνάμεως πού δίνει κα-
 θορισμένη κατεύθυνση (Richtung) στὴ ζωὴ, ἀπὸ ἀποψη
 «ἀρχῶν ζωῆς». Οἱ ἔννοιες ἐ ν σ τ ι κ τ ο , ἀ ρ χ ή , κ α -
 ν ο ν ι σ μ ὸ ς ἀφομοιώνονται. «Ἡ ἀκαμπτὴ ἀντίθεση μετα-

ξὺ ἐνὸς διανοητικοῦ μηχανισμοῦ ποῦ ὑπακούει σὲ ὀρισμένες ἀρχές τῶν ἐνστίκτων ἐξωτερικῆς προέλευσης, ποῦ διεισδύουν σ' αὐτὸν ἀπ' ἔξω, δὲν μπορεῖ πιά νὰ ὑποστηριχθεῖ».17 Ἐπιπλέον, ἡ δ υ ῖ σ τ ι κ ῆ ἀντίληψη τῶν ἐνστίκτων, ποῦ εἶχε ἀμφισβητηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ ναρκισσισμοῦ, φαίνεται τώρα ν' ἀπειλεῖται ἀπὸ μιὰ πολὺ διαφορετικὴ κατεύθυνση. Μὲ τὴν ἀναγνώριση τῶν λιμπιντικῶν συνιστωσῶν τῶν ἐνστίκτων τοῦ ἐγὼ ἔγινε οὐσιαστικὰ ἀδύνατο «νὰ βρεθοῦν ἐνστικτα διάφορα ἐκείνων τοῦ λίμπιντο»18 ἢ ἐνστικτώδεις ὀρμές ποῦ νὰ μὴν «ἀποδεικνύονται παράγωγες τοῦ Ἔρωτα».19

Αὐτὴ ἡ ἀδυναμία ν' ἀνακαλύψει κανένας ὅτιδήποτε στὴν πρωτογενῆ δομὴ τῶν ἐνστίκτων ποῦ νὰ μὴν εἶναι Ἔρωτος, ὁ μονισμὸς τοῦ σεξουαλισμοῦ,—ἀδυναμία ποῦ, ὅπως θὰ δοῦμε, εἶναι ἡ ἴδια ἡ ἔκφραση τῆς ἀλήθειας—φαίνεται τώρα νὰ μετατρέπεται στὸ ἀντίθετό της: Σὲ μονισμὸ τοῦ θανάτου. Βέβαια, ἡ μελέτη τῆς ἀναγκαστικῆς ροπῆς πρὸς ἐπανάληψη καὶ ἀναδρομὴ, καὶ «σὲ τελευταία ἀνάλυση» τῶν σαδιστικῶν συνιστωσῶν τοῦ Ἔρωτα, ἀποκαθιστᾷ τὴν κλονισμένην δυϊστικὴν ἀντίληψη: Τὸ ἐνστικτο τοῦ θανάτου γίνεται αὐτοδύναμος συνέταιρος τοῦ Ἔρωτα στὴν πρωτογενῆ δομὴ τῶν ἐνστίκτων καὶ ὁ συνεχῆς ἀγῶνας ἀνάμεσα στοὺς δυὸ ἀποτελεῖ τὴν πρωτογενῆ δυναμικὴν. Ἄλλὰ ἡ ἀνακάλυψη τῆς κοινῆς «συντηρητικῆς φύσης» τῶν ἐνστίκτων ἀντιβαίνει στὴ δυϊστικὴν ἀντίληψη καὶ δίνει στὴν τελευταία μεταψυχολογία τοῦ Φρόυντ τὸ βάθος ἐνὸς ἀπ' τὰ μεγαλύτερα τολμήματα ἀνθρωπογνωσίας. Ἡ ἀ ν α ζ ῆ τ ῆ σ τ ῆ σ κ ο ι ν ῆ σ π ρ ο ἔ λ ε υ σ ῆ σ τῶν δυὸ βασικῶν ἐνστίκτων δὲν μπορεῖ πιά ν' ἀποσιωπηθεῖ. Ὁ Fenichel ἔδειξε²⁰ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ Φρόυντ ἔκανε ἓνα βῆμα ἀποφασιστικὸ πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ διατυπώνοντας τὴν ὑπόθεση ὅτι ὑπάρχει «μιὰ μεταθετὴ ἐνέργεια ποῦ εἶναι καθαυτὴ οὐδέτερη, μπορεῖ ὅμως νὰ συμμαχήσει εἴτε μὲ μιὰ ἐρωτικὴ, εἴτε μὲ μιὰ καταστροφικὴ ὀρμὴ»—εἴτε μὲ τὸ ἐνστικτο τῆς ζωῆς εἴτε μὲ τὸ ἐνστικτο τοῦ θανάτου. Ποτὲ πρὶν ὁ θάνατος δὲν εἶχε θεωρηθεῖ

μέρος τῆς οὐσίας τῆς ζωῆς μὲ τέτοια αὐστηρή, λογι-
κὴ συνέπεια· ἀλλὰ οὔτε καὶ εἶχε ξαναπλησιάσει τὸν
τὸν Ἔρωτα. Ὁ Fenichel διατυπώνει τὴν ἐξῆς κρίσι-
μη ἐρώτηση: Μήπως ἡ ἀντίθεση μεταξύ Ἔρωτα καὶ ἔν-
στικτοῦ τοῦ θανάτου δὲν εἶναι παρὰ «ἡ διαφοροποίηση μιᾶς
ἀρχικῆς κοινῆς ρίζας;» Ἐπισημαίνει τὴν πιθανότητα ὅτι τὰ
φαινόμενα ποὺ καλοῦνται, ὅλα μαζί, ἔνστικτο τοῦ θανάτου
μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἓξφραση μιᾶς ἀρχῆς ποὺ «ισχύει
γιὰ ὅλα τὰ ἔνστικτα», μιᾶς ἀρχῆς ποὺ, κατὰ τὴ διάρκεια
τῆς ἀνάπτυξης «μπορεῖ νὰ ἔχει τροποποιηθεῖ... ἀπὸ ἐξωτερι-
κὲς ἐπιδράσεις».21 Ἐπιπλέον, ἐὰν ἡ «ἀναγκαστικὴ ροπή
πρὸς ἀναδρομὴ», ποὺ διακρίνει ὅλη τὴν ὀργανικὴ ζωὴ, εἶναι
ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀκέραιης ἡρεμίας, ἂν ἡ ἀρχὴ τοῦ Νιρβάνα
ἀποτελεῖ τὸ ὑπόβαθρο τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς, τότε ἡ ἀναγκαι-
ότητα τοῦ θανάτου παρουσιάζεται σ' ἐντελῶς ἄλλο φῶς.
Τὸ ἔνστικτο τοῦ θανάτου εἶναι καταστρεπτικότητα, ὄχι ὁ-
μως γιὰ τὸν ἴδιο τῆς τὸν ἑαυτὸ ἀλλὰ μὲ σκοπὸ τὴν ἀνακούφι-
ση ἀπὸ τὴν ἔνταση. Ἡ κάθοδος πρὸς τὸ θάνατο ἀποτελεῖ ὑ-
ποσυνείδητη φυγὴ ἀπ' τὸν πόνο καὶ τὴν ἀνάγκη, ἔκφραση
τοῦ αἰώνιου ἀγῶνα ἐναντία στὴ δυστυχία καὶ τὴν ἀπώθηση.
Οἱ κοινωνικὲς ἀλλαγὲς ποὺ ἐπηρεάζουν αὐτὸ τὸν ἀγῶνα φαί-
νονται νὰ ἐπηρεάζουν καὶ τὸ ἴδιο τὸ ἔνστικτο τοῦ θανάτου.
Ἡ παραπέρα ἐξήγηση τοῦ ἱστορικοῦ χαρακτήρα τῶν ἐν-
στίκτων ἀπαιτεῖ τὴν ἔνταξή τους στὴ νέα ἀ ν τ ἰ λ η ψ η
τ ο ὕ π ρ ο σ ῶ π ο υ ποὺ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴν τελευταία
μορφὴ τῆς θεωρίας τῶν ἐνστίκτων τοῦ Φρόυντ.

Τὰ κύρια «στρώματα» τῆς δομῆς τοῦ νοῦ ὀρίζονται τῶρα
ὡς προεγώ, ἐγώ καὶ ὑπερεγώ. Τὸ θεμελιακὸ,
ἀρχαιότερο καὶ μεγαλύτερο στρώμα εἶναι τὸ προεγώ, περιοχὴ
τοῦ ἀσυνείδητου καὶ τῶν πρωτογενῶν ἐνστίκτων. Τὸ αὐ-
τὸς εἶναι ἐλεύθερο ἀπὸ τὶς μορφὲς καὶ τὶς ἀρχὲς ποὺ ἀποτε-
λοῦν τὸ ἐνσυνείδητο, κοινωνικὸ ἄτομο. Ὁ χρόνος δὲν ἐπιδρᾷ
ἐπάνω του κι οἱ ἀντιφάσεις δὲν τὸ ἐνοχλοῦν· δὲν ξέρει «οὔτε
ἀξίες, οὔτε καλὸ καὶ κακὸ, οὔτε ἠθικὴ».22 Δὲν ἀποσκοπεῖ
στὴν αὐτοσυντήρηση.23 Τὸ μόνο ποὺ ἐπιζητεῖ εἶναι ἡ ἰκα-

νοποίηση των αναγκών των ἐνστίκτων του σύμφωνα με τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς.²⁴

Κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἕνα μέρος τοῦ αὐτοῦ, ἔχοντας τὰ κατάλληλα ὄργανα γιὰ νὰ δέχεται ἐρεθισμοὺς καὶ γιὰ νὰ προστατεύεται ἀπὸ αὐτοὺς, ἀναπτύχθηκε θαυμαία στὸ ἐ γ ῶ. Τὸ ἐγὼ εἶναι ὁ «μεσάζων» μεταξὺ τοῦ προεγῶ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Ἡ αἰσθητήρια πρόσληψη καὶ ἡ συνείδηση ἀποτελοῦν μόνο τὸ πιὸ μικρὸ καὶ «πιὸ ἐπιπόλαιο» μέρος τοῦ ἐγῶ, τὸ μέρος ποῦ τοπογραφικὰ θρίσκειται πλησιέστερα στὸν ἐξωτερικὸ κόσμον μετὰ τὴ δύναμη ἑμῶς τοῦ «αἰσθητήριου—συνειδητοῦ συστήματος», σὰν μέσου, τὸ ἐγὼ συντηρεῖ τὴν ὑπαρξὴ του παρατηρώντας καὶ δοκιμάζοντας τὴν πραγματικότητα, δημιουργώντας καὶ διατηρώντας μιὰ «σωστὴ εἰκόνα» τῆς, προσαρμοζόμενο τὸ ἴδιο στὴν πραγματικότητα καὶ ἀλλάζοντάς τιν κατὰ τὸ συμφέρον του. Ἔτσι τὸ ἐγὼ ἀναλαμβάνει τὴν «ἀπεικόνιση τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου γιὰ τὸ ὄφελος τοῦ προεγῶ, διασώζοντας τὸ τελευταῖον ἀλλοιώτικα τὸ αὐτὸς, ἐπιζητώντας τυφλὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰ ἐνστικτὰ του καὶ ἀγνοώντας ἀπόλυτα τὴ μεγαλύτερη ἰσχὺ τῶν ἐξωτερικῶν δυνάμεων, δὲ θὰ μπορούσε νὰ ἀποφύγει τὸν ἐκμηδενισμό». ²⁵ Γιὰ τὴν ἐκτέλεση αὐτοῦ τοῦ ἔργου ὁ κύριος ρόλος τοῦ ἐγῶ εἶναι ὁ συντονισμὸς, ἡ ἀλλοίωση, ἡ διοργάνωση καὶ ὁ ἔλεγχος τῶν ἐνστικτωδῶν ὁρμῶν τοῦ προεγῶ, ὥστε νὰ μειώνει στὸ ἐλάχιστον τὶς συγκρούσεις μετὰ τὴν πραγματικότητα: Νὰ ἀπωθεῖ τὶς ὁρμῆς ποῦ εἶναι ἀσυμβίβαστες μετὰ τὴν πραγματικότητα, νὰ «συμφιλιώνει» ἄλλες μετὰ τὴν πραγματικότητα ἀλλάζοντας τὸ περιεχόμενό τους, καθυστερώντας ἢ ἀποτρέποντας τὴν ἱκανοποίησίν τους, μετασχηματίζοντας τὸν τρόπο τῆς ἱκανοποίησίν τους, συγχωνεύοντάς τες μετὰ ἄλλες παρορμήσεις κλπ. Ἔτσι τὸ ἐγὼ «ἐκθρονίζει τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς, ποῦ ἀναμφίβολα δεσπάζει τοῦ ὑπερεγῶ, καὶ τὴν ἀντικαθιστᾷ μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος ποῦ ὑπόσχεται μεγαλύτερη ἀσφάλεια καὶ μεγαλύτερη ἐπιτυχία».

Παρ' ὅλους τοὺς σπουδαιότατους ρόλους του ποῦ ἐξασφαλίζουν τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐνστίκτων γιὰ ἕναν ὁργανισμὸ

πού διαφορετικά θά καταστρεφόταν ή θά αυτοκαταστρεφόταν σχεδόν σίγουρα, τὸ ἐγὼ διατηρεῖ τὸ χαρακτῆρα τῆς «ἀπόφυσης» τοῦ προεγώ. Σὲ σχέση μετὰ τὸ προεγώ, τὰ προτσῆς τοῦ ἐγὼ παραμένουν $\delta \epsilon \upsilon \tau \epsilon \rho \omicron \gamma \epsilon \nu \eta \pi \rho \omicron \tau \sigma \acute{\epsilon} \varsigma$. Τίποτα δὲν ρίχνει περισσότερο φῶς στὸν ἐξαρτημένο ρόλο τοῦ ἐγὼ ἀπ' ὅ,τι ἡ ἀρχικὴ ρήση τοῦ Φρόντ πῶς ὅλη ἡ σκέψη «εἶναι ἀπλῶς ἓνας ἐλιγμός ἀπὸ τὴν ἀνάμνηση τῆς ἱκανοποίησης... πρὸς τὴν ὁμοία κάθεξη τῆς ἴδιας μνήμης, ὅπου τὸ ἄτομο φτάνει γιὰ δευτέρη φορά μετὰ μέσο κινητικῆς ἐμπειρίας». ²⁶ Ἡ μνήμη τῆς ἱκανοποίησης εἶναι ἡ πηγὴ ὅλης τῆς σκέψης καὶ ἡ ὁρμὴ γιὰ ἀνασύλληψη παρωχημένης ἡδονῆς εἶναι ἡ κύρια κινητήρια δύναμη πίσω ἀπὸ τὸ προτσῆς τῆς σκέψης. Ἐπειδὴ ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας κάνει αὐτὸ τὸ προτσῆς μιὰν ἀτέλειωτη σειρά ἀπὸ «ἐλιγμούς», τὸ ἐγὼ ἀντιλαμβάνεται τὴν πραγματικότητα σὰν βασικὰ ἐχθρική καὶ ἡ στάση του εἶναι χαρακτηριστικὰ «ἀμυντική». Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὅμως οἱ ἐλιγμοὶ τῆς πραγματικότητας παρέχουν ἱκανοποίηση (ἂν καὶ μόνο «τροποποιημένη») καὶ γι' αὐτὸ τὸ ἐγὼ εἶναι ὑποχρεωμένο ν' ἀπορρίψει τὶς ὁρμὲς ἐκεῖνες πού, ἂν ἱκανοποιηθοῦν, θά καταστρεφῶν τὴ ζωὴ του. Ἔτσι ἡ ἀμυνα τοῦ ἐγὼ εἶναι ἓνας ἀγώνας μετὰ δυὸ μέτωπα.

Κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐγὼ μιὰ ἀκόμη διανοητικὴ «ὀντότητα» κάνει τὴν ἐμφάνισή της: Τὸ ὑπερεγώ. Ἔχει τὶς ρίζες του στὴ μακρόχρονη ἐξάρτηση τοῦ παιδιοῦ ἀπὸ τοὺς γονεῖς ἢ ἐπίδραση τῶν γονέων εἶναι ὁ πυρήνας τοῦ ὑπερεγώ. Στὴ συνέχεια τὸ ὑπερεγώ δέχεται ἀρκετὰ κοινωνικὰ καὶ πολιτιστικὰ ἐπιδράσεις, ὥσπου τελικά, στερεοποιούμενο, νὰ γίνῃ ὁ ἰσχυρὸς ἀντιπρόσωπος τῆς κατεστημένης ἠθικῆς καὶ «τῶν ἀποκαλούμενων ἀνώτερων «πραγματιῶν» μέσα στὴν ἀνθρώπινη ζωὴ». Στὸ σημεῖο αὐτό, οἱ «ἐξωτερικοὶ περιορισμοὶ» πού ἐπιβλήθησαν στὸ ἄτομο πρῶτα ἀπ' τοὺς γονεῖς καὶ κατόπιν ἀπὸ ἄλλους κοινωνικοὺς παράγοντες «ἐνδοπροβάλλονται» στὸ ἐγὼ καὶ γίνονται ἡ «συνείδησή» του ἀπὸ δῶ καὶ πέρα, τὸ αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς—ἡ ἀνάγκη τῆς τιμωρίας πού προκαλεῖται ἀπὸ τὶς παραβάσεις ἢ τὴν ἐπιθυ-

μία τῆς παράβασης τῶν περιορισμῶν αὐτῶν (ἰδιαίτερα στὴν Οἰδιπόδεια περίπτωση) —διέπει τὴ διανοητικὴ ζωὴ. «Κατὰ κανόνα τὸ ἐγὼ ἀπωθεῖ γιὰ χάρη καὶ κατὰ προδρομὴ τοῦ ὑπερεγῶ του».27 Σύντομα ὁμοῦς οἱ ἀπωθήσεις καταντοῦν ἀσυνείδητες, αὐτόματες μὲ κάποιον τρόπο, καὶ «μεγάλον μέρος» τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐνοχῆς παραμένει ἀσυνείδητο.

Ὁ Franz Alexander μιλά γιὰ «μετασχηματισμὸ τῆς ἐνσυνείδητης καταδίκης σ' ἀσυνείδητη ἀπώθηση, ἐξαρτώμενο ἀπὸ τὴν αἰσθητήρια πρόσληψη (καὶ τὴν κρίση)». Παίρνει γιὰ δεδομένη μιὰ τάση πρὸς μιὰ ἐλάττωση τῆς κινητῆς ψυχικῆς ἐνέργειας σὲ μιὰ «μυϊκὴ μορφή»—σ ω μ α τ ο π ο ἰ ἦ σ η τ ῆ ς ψ υ χ ῆ ς.28

Ἡ ἀνάπτυξη αὐτῆ, πού στὴ διάρκειά της οἱ ἀρχικὰ ἐνσυνείδητοι ἀγῶνες μὲ τίς ἀπαιτήσεις τῆς πραγματικότητας (γονεῖς καὶ ἄλλους παράγοντες στὴ διαμόρφωση τοῦ ὑπερεγῶ) μετασχηματίζονται σὲ ἀσυνείδητες αὐτόματες ἀντιδράσεις, στάθηκε σπουδαιότατη γιὰ τὴν πορεία τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας ἐκδηλώνεται ἔντονα μὲ τὴ συστολὴ τοῦ ἐγῶ πρὸς μιὰ σημαντικὴ κατεύθυνση: Ἡ αὐτόνομη ἀνάπτυξη τῶν ἐνστίκτων παγιώνεται καὶ τὸ σχῆμα τους σταθεροποιεῖται στὸ ἐπίπεδο τῆς παιδικῆς ἡλικίας. Ἡ προσκόλληση σὲ ἓνα status quo ante ἐμφυτεύεται μέσα στὴ δομὴ τῶν ἐνστίκτων. Τὸ ἄτομο ἀποβαίνει ἀντι-δραστικὸ (ἀπὸ ἀποψη ἐνστίκτων) — κυριολεκτικὰ καὶ μεταφορικὰ. Ἐφαρμόζει ἐναντία καὶ στὸν ἑαυτό του, ἀσυνείδητα, τὴν αὐστηρότητα πού κάποτε ταίριαζε σὲ ἓνα νηπιακὸ στάδιο τῆς ἀνάπτυξής του ἀλλὰ πού ἔχει ξεπεραστεῖ ἀπὸ πολὺ καιρὸ, στὸ φῶς τῶν ἔλλογων δυνατοτήτων τῆς (ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς) ὀριμότητας. 29 Τὸ ἄτομο αὐτοτιμωρεῖται (καὶ κατόπιν τιμωρεῖται) γιὰ πράξεις πού ἔχουν ἀποδιαπραχθεῖ ἢ πού δὲν εἶναι πιά ἀσυμβίβαστες μὲ τὴν πολιτισμένη πραγματικότητα, μὲ τὸν πολιτισμένον ἄνθρωπον.

Ἔτσι τὸ ὑπερεγῶ ἀνταποκρίνεται στὶς ἀπαιτήσεις ὄχι μόνον τῆς πραγματικότητας ἀλλὰ καὶ μιᾶς πραγματικότητας π α ρ ω χ η μ έ ν η ς. Μὲ βάση τοὺς ἀσυνείδητους αὐτοὺς

μηχανισμούς ή διανοητική ανάπτυξη θαδίζει αργότερα από την πραγματική ανάπτυξη ή (αφού ή πρώτη είναι ή ίδια ένας απ' τους παράγοντες της δεύτερης) την καθυστερεί, άρνείται τις δυνατότητές της στο όνομα του παρελθόντος. Το παρελθόν αποκαλύπτει το διπλό του ρόλο στη διαμόρφωση του ατόμου — και της κοινωνίας του. Το προεγώ θυμάται την κυριαρχία της πρωτογενούς άρχής της ήδονής, όπου ή ελευθερία από την έλλειψη ήταν μια ανάγκη, και μεταφέρει τα μνημονικά ίχνη αυτού του σταδίου σε κάθε παρόν-μέλλον: Προβάλλει το παρελθόν μέσα στο μέλλον. Άλλά το υπερεγώ, άσυνείδητο κι αυτό, άπορρίπτει τη διεκδίκηση αυτή του μέλλοντος από τα ένστικτα, στο όνομα ενός παρελθόντος που δέν περιέχει πια την άκέραιη ίκανοποίηση αλλά την πικρή προσαρμογή σε ένα τιμωρητικό παρόν. Φυλογενετικά και όντολογικά, με την πρόοδο του πολιτισμού και την ένηλικίωση του ατόμου, τα μνημονικά ίχνη της ένότητας μεταξύ ελευθερίας και ανάγκης σκεπάζονται από την άποδοχή της άναγκαιότητας της άνελευθερίας: έλλογη και λογικοποιημένη, ή ίδια ή μνήμη ύποκλίνεται στην άρχή της πραγματικότητας.

Η άρχή της πραγματικότητας διατηρεί τόν όργανισμό μέσα στον έξωτερικό κόσμο. Στην περίπτωση του ανθρώπινου όργανισμού, ο κόσμος αυτός είναι **ε σ τ ο ρ ι κ ό ς**. Ο έξωτερικός κόσμος που άντικρύζει το έγώ είναι σε όλα του τα στάδια, μια κοινωνικο-ιστορική όργάνωση της πραγματικότητας. Επίδρα στη διανοητική δομή με μέσο όρισμένους κοινωνικούς παράγοντες. Έχει ύποστηριχθεί ότι ή έννοια **α ρ χ ή τ η ς π ρ α γ μ α τ ι κ ό τ η τ α ς** του Φρόντ διαστρεβλώνει το γεγονός αυτό παρουσιάζοντας τις ιστορικές συμπτώσεις σαν βιολογικές άναγκαιότητες: "Ότι ο Φρόντ αναλύοντας τόν άπωθητικό μετασχηματισμό των ένστικτων κάτω από την επίδραση της άρχής της πραγματικότητας, γενικεύει από μιάν όρισμένη ιστορική μορφή του κόσμου στην πραγματικότητα καθαυτή. Η κριτική αυτή είναι έξγκυρη αλλά δέν καταρρίπτει την αλήθεια που κρύβει ή γε-

νίκευση του Φρόντ, δηλαδή ότι ε λ ε ς οι ιστορικές μορφές της αρχής της πραγματικότητας μέσα στον πολιτισμό βασίζονται σε μιάν άπωθητική οργάνωση των ένστίκτων. Όταν δικαιολογεί την άπωθητική οργάνωση των ένστίκτων με το ότι οι αρχές της ήδονής και της πραγματικότητας είναι άσυμβίβαστες, εκφράζει το ιστορικό γεγονός ότι ο πολιτισμός προόδευσε σαν οργανωμένη κυριαρχία. Η επίγνωση αυτή διέπει όλόκληρο το φυλογενετικό του οικοδόμημα που εξηγεί τον πολιτισμό σαν αποτέλεσμα της αντικατάστασης της πατριαρχικής δεσποτείας με την έσωτερικευμένη δεσποτεία της φατρίας των αδελφών μέσα στην πρωτογενή όρδη. Άκριβώς επειδή όλόκληρος ο πολιτισμός ήταν πάντα οργανωμένη κυριαρχία, η ιστορική ανάπτυξη παίρνει όλο το κύρος και την αναγκαιότητα μιας γενικής βιολογικής ανάπτυξης. Έτσι, ο «μή ιστορικός» χαρακτήρας των έννοιών του Φρόντ περιέχει τα στοιχεία της αντίθεσής του: Η ιστορική ουσία των τελευταίων πρέπει να ανακαλυφθεί ξανά, όχι με την προσθήκη μερικών κοινωνιολογικών παραγόντων (όπως κάνουν οι «πολιτιστικές» Νεο-Φροϋδικές σχολές) αλλά με την αποκάλυψη του ίδιου τούς του περιεχόμενου. Με την έννοια αυτή, η ακόλουθη συζήτηση είναι μιá «προέκταση» που άντλει από τη θεωρία του Φρόντ έννοιες και προτάσεις, τίς όποιες αυτή συνεπάγεται σε μιá συγκεκριμένη μόνο μορφή, όπου τα ιστορικά προτσές έμφανίζονται σαν φυσικά (βιολογικά) προτσές.

Άπό την άποψη της όρολογίας, η προέκταση αυτή έπιβάλλει διπλασιασμό των έννοιών: Οι Φροϋδικοί όροι δέν διαφοροποιούν έπαρκώς την διάκριση μεταξύ των βιολογικών και των κοινωνικο - ιστορικών μεταπτώσεων των ένστίκτων και πρέπει να ζευγαρωθούν μ' αντίστοιχους όρους που να δηλώνουν την όρισμένη κοινωνικο - ιστορική συνιστώσα. Έδώ θα εισαγάγωμε δυό τέτοιους όρους:

(α) Π λ ε ο ν ά ζ ο υ σ α ά π ώ θ η σ η : Οι περιορισμοί που επιβάλλονται από την κοινωνική κυριαρχία. Η

ἂ π ὠ θ ἦ σ ἦ, τις τροποποιήσεις τῶν ἐνστίκτων τις ἀναγκαῖ-
ες γιὰ τὴ διαιώνιση τοῦ ἀνθρώπινου γένους μέσα στὸν πολι-
τισμό.

(6) Ἀ ρ χ ῆ τ ῆ ς Ἀ π ὀ δ ο σ ῆ ς: Ἡ κυριαρχοῦ-
σα ἱστορική μορφή τῆς ἀ ρ χ ῆ ς τ ῆ ς π ρ α γ μ α τ ι-
κ ὀ τ ῆ τ α ς.

Πίσω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας βρίσκεται τὸ
θεμελιακὸ γεγονός τῆς Ἀνάγκης ἢ σπάνης (Lebensnot),
ποῦ σημαίνει ὅτι ὁ ἀγώνας γιὰ τὴν ἐπιβίωση διεξάγεται μέ-
σα σ' ἕναν κόσμον τόσο φτωχό, ὥστε οἱ ἀνθρώπινες ἀνάγκες
νὰ μὴ μποροῦν νὰ ικανοποιηθοῦν χωρὶς ἀκατάπαυστη ἐγ-
κράτεια, ἀπάρνηση, καθυστέρηση. Μ' ἄλλα λόγια, τὸ ἔργο
εἶναι ἀπαραίτητο γιὰ κάθε εἶδος ἐπικτητικῆς ικανοποίησης. Καὶ
τὸ ἔργο δὲν εἶναι παρὰ σχέσεις καὶ εὐθύνες, ἄλλες περισσό-
τερο κι ἄλλες λιγότερο ὀδυνηρές, ποῦ ἀποσκοποῦν στὴν ἀ-
πόκτηση τῶν μέσων τῆς ικανοποίησης τῶν ἀναγκῶν. Ὅσο
διαρκεῖ τὸ ἔργο, οὐσιαστικὰ δηλαδὴ σ' ὅλη σχεδὸν τὴν ὑ-
παρξὴ τοῦ ὄριμου ἀτόμου, ἢ ἡδονὴ «ἀναστέλλεται» καὶ ὁ
πόνος ἐπικρατεῖ. Καὶ ἀφοῦ τὰ βασικὰ ἐνστικτα ἐπιζητοῦν
τὴν ἐπικράτηση τῆς ἡδονῆς καὶ τὴν ἀπουσία τοῦ πόνου, ἢ
ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν πραγματικότητα,
ἐνῶ τὰ ἐνστικτα ὑποχρεώνονται νὰ ὑποβληθοῦν σὲ μιὰν ἀ-
πωθητικὴν πειθάρχησιν.

Ἡ ἀντίληψη ὅμως αὐτῆ, ἂν καὶ κατέχει σπουδαία θέ-
ση στὴ μεταψυχολογία τοῦ Φρόυντ, κάνει τὸ λάθος νὰ ἀπο-
δώσει στὸ στυγνὸ γ ε γ ο ν ὀ ς τῆς σπάνης πράγματα ποῦ
δὲν εἶναι παρὰ ἐπακόλουθα ἐνὸς ὀρισμένου τρόπου ὀ ρ γ ἄ-
ν ω σ ἦ ς τῆς σπάνης καὶ τοῦ εἰδικοῦ ὑπαρξιακοῦ πνεύματος
ποῦ ἐπιβάλλεται ἀπὸ αὐτὴ τὴν ὀργάνωσιν. Ἡ ἐπικρατοῦσα
σπάνη, σὲ ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ πολιτισμοῦ (ἂν καὶ μὲ πολὺ
διαφορετικοῦ τρόπο) ἔχει ὀργανωθεῖ ἔτσι ποῦ νὰ μὴν κα-
τανέμεται συλλογικὰ σύμφωνα μὲ τις ἀτομικὲς ἀνάγκες. Οὐ-
τε κι ἢ ἀπόκτηση τῶν ἀγαθῶν γιὰ τὴν ικανοποίησιν ἀναγκῶν

ὀργανώθηκε μὲ σκοπὸ τὴν πῖο καλὴ ἀντιμετώπιση τῶν ἀναπτυσσόμενων ἀναγκῶν τῶν ἀτόμων. Ἐντὶ γὰρ αὐτό, ἡ κατανομὴ τῆς σπάνης καθὼς καὶ ἡ προσπάθεια τῆς ὑπερνίκησής της, ὁ τρόπος τοῦ ἔργου, ἔχουν ἐπιβλητὰ ἄτομα— πρῶτα μόνον μὲ τὴν βία καὶ ἀργότερα μὲ μιὰ πῖο ἔλλογη χρῆση τῆς δυνάμεως. Ὅσο ὁμως χρήσιμη καὶ νὰ στάθῃκε ἡ λογικότητα αὐτὴ γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ συνόλου, ἔμεινε λογικότητα τῆς κυριαρχίας, καὶ ἡ βαθμιαία κατάκτηση τῆς σπάνης συνυφάνθηκε ἀδιαχώριστα μὲ (καὶ διαμορφώθηκε ἀπὸ) τὸ συμφέρον τῆς κυριαρχίας. Ἄλλο κυριαρχία καὶ ἄλλο ἔλλογη ἐνάσκηση τῆς ἐξουσίας. Ἡ τελευταία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ μέρος κάθε εἴδους κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, προέρχεται ἀπὸ γνῶση καὶ περιορίζεται στὴ διαχείριση τῶν λειτουργιῶν καὶ τῶν διακανονισμῶν ποὺ ἀπαιτοῦνται γιὰ τὴν προαγωγὴν τοῦ συνόλου. Ἐντὶθετα, ἡ κυριαρχία ἐφαρμόζεται ἀπὸ μιὰ ὀρισμένη ὁμάδα ἢ ἄτομον ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ κρατήσουν ἢ νὰ ἰσχυροποιήσουν τὴν προνομιοῦχα τους θέση. Τέτοια κυριαρχία δὲν ἀποκλείει τὴν τεχνικὴν, ὕλικὴν καὶ διανοητικὴν πρόοδο, ἀλλὰ μόνον σὰν ἀναπόφευκτα ὑποπροϊόντα, ἐνῶ ἐκεῖνη διατηρεῖ τὴν παράλογον σπάνην, ἔλλειψιν καὶ ἀνάγκην.

Οἱ διάφοροι τρόποι κυριαρχίας (πάνω στὸν ἄνθρωπον καὶ τὴ φύσιν) ἔχουν σὰν ἀποτέλεσμα μιὰν ἱστορικὴν μορφήν τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος. Γιὰ παράδειγμα, μιὰ κοινωνία, ποὺ ὅλα της τὰ μέλη κατὰ κανόνα δουλεύουν γιὰ νὰ ζήσουν, ἀπαιτεῖ διαφορετικούς τρόπους ἀπώθησης ἀπ' ὅ,τι μιὰ κοινωνία ὅπου ἡ ἐργασία ἀποτελεῖ ἀποκλειστικὰ καθήκον μιᾶς ὀρισμένης κατηγορίας ἀνθρώπων. Ὅμοια, ἡ ἀπώθηση διαφέρει σὲ ἔκτασιν καὶ βαθμὸν ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἡ παραγωγὴ τῆς κοινωνίας προσανατολίζεται πρὸς τὴν ἀτομικὴν κατανάλωσιν ἢ τὸ κέρδος· μὲ τὸ ἂν ἐπικρατεῖ ἀγοραστικὴ ἢ προγραμματισμένη οἰκονομία· τέλος, μὲ τὸ ἂν ἡ ἰδιοκτησία εἶναι ἰδιωτικὴ ἢ κοινὴ. Οἱ διαφορὲς αὐτὲς ἐπιδρῶν πάνω στὸ ἴδιον τὸ περιεχόμενον τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος, γιὰτὶ κάθε μορφή τῆς ἀρχῆς αὐτῆς πρέπει νὰ

ένσωματωθεί από κάποιο σύστημα κοινωνικών θεσμών και σχέσεων, από νόμους κι αξίες που μεταδίδουν και επιβάλλουν την απαιτούμενη «τροποποίηση» των ένστικτων. Αυτό το «σώμα» της αρχής της πραγματικότητας διαφέρει από στάδιο σε στάδιο του πολιτισμού. Επιπλέον, ενώ κάθε μορφή της αρχής της πραγματικότητας απαιτεί άπωθητικό έλεγχο των ένστικτων σε αρκετά μεγάλο βαθμό και έκταση, οι ειδικοί ιστορικοί θεσμοί της αρχής της πραγματικότητας και τα ειδικά συμφέροντα της κυριαρχίας εισάγουν έπιπρόσθετους έλέγχους πέρα και πάνω από εκείνους που είναι απαραίτητοι για τις πολιτισμένες ανθρώπινες σχέσεις. Τους επιπρόσθετους αυτούς έλέγχους που προέρχονται από τους ειδικούς θεσμούς της κυριαρχίας τους ονομάζουμε π λ ε ο ν ά ζ ο υ σ α ά π ώ θ η σ η.

Λόγου χάρη, οι τροποποιήσεις και οι άποτροπές της ενέργειας των ένστικτων που είναι αναγκαίες για τη διαιώνιση της μονογαμικής—πατριαρχικής κοινωνίας ή για τον ιεραρχικό καταμερισμό της εργασίας ή για το δημόσιο έλεγχο της άτομης ύπαρξης, άποτελούν παραδείγματα πλεονάζουσας άπόθησης που αναφέρεται στους θεσμούς μιας ειδικής αρχής της πραγματικότητας. Προστίθενται στους βασικούς (φυλογενετικούς) περιορισμούς των ένστικτων που χαρακτηρίζουν την εξέλιξη του ανθρώπου από το ζώο άνθρωπος στο *animal sapiens*. Η δυνατότητα του περιορισμού και της καθοδήγησης των όρμων των ένστικτων και της μετατροπής των βιολογικών αναγκαιοτήτων σε άταμικές άνάγκες και επιθυμίες αύξάνει μάλλον παρά μειώνει την ικανοποίηση: Η κατάργηση της «αναγκαστικότητας» της φύσης κι ο ύποβιβασμός της τελευταίας σε «μέσο» άποτελούν την ανθρώπινη μορφή της αρχής της ήδονής. Τέτοιοι περιορισμοί των ένστικτων μπορεί στην αρχή να επιβλήθηκαν από τη σπάνη και τη παραταμένη εξάρτηση του ζώου άνθρωπος αλλά στο τέλος έγιναν προνόμιο και διάκριση του ανθρώπου, που του έδωσαν την ικανότητα να με-

ταμορφώσει την τυφλή ανάγκη της ικανοποίησης των επιθυμιών σε επιθυμητή ικανοποίηση.³⁰

Ο «περιορισμός» των μερικών σεξουαλικών όρμων, ή πρόοδος προς τη γενετησιότητα ανήκουν στο βασικό αυτό στρώμα της απώθησης που κάνει δυνατή την έντονότερη ήδονή: Η ώριμανση του οργανισμού συνεπάγεται την κανονική και φυσική ώριμανση της ήδονης. Ωστόσο, η καθυπόταξη των όρμων των ένστικτων μπορεί επίσης να χρησιμοποιηθεί έ ν ά ν τ ι α στην ικανοποίηση στην ιστορία του πολιτισμού ή βασική κι η πλεονάζουσα απώθηση έχουν συνυφανθεί άδιαχώριστα και η κανονική πρόοδος προς τη γενετησιότητα οργανώθηκε έτσι που οι μερικές όρμες και οι «ζώνες» τους έκφορτίστηκαν σεξουαλικά, ώστε να συμμορφωθούν με τις απαιτήσεις μιās ώρισμένης κοινωνικής οργάνωσης της ανθρώπινης ύπαρξης. Οι μεταπτώσεις των «αίσθήσεων της γειννιάσης», της δσφρησης και της γεύσης, παρέχουν ένα καλό παράδειγμα της σχέσης μεταξύ βασικής και πλεονάζουσας απώθησης. Ο Φρόνυτ ήταν της γνώμης ότι «τά κοπροφιλικά στοιχεία του ένστικτου έχουν άποδειχθεί άσυμβίβαστα με τις αισθητικές μας ιδέες, πιθανόν από τότε που ο άνθρωπος άνάπτυξε την όρθια στάση και έτσι άπομάκρυνε τó όργανο της δσφρησης από τη γή».³¹ Υπάρχει όμως άλλη μιá πλευρά της καθυπόταξης των αισθήσεων της γειννιάσης μέσα στον πολιτισμό: Υποκύπτουν στις άσστηρές άπαγορεύσεις τις σχετικές με την υπερβολική σωματική ήδονή. Η ήδονή της δσφρησης και της γεύσης είναι: «πολύ πιό σωματική και αισθησιακή, άρα συγγενεύει πιό στενά με τη σεξουαλική ήδονή, άπ' ό,τι ή μάλλον έξυψωμένη ήδονή που άντλεί κανείς από την αίσθηση της άκοης και ή λιγότερο σωματική άπ' όλες τις ήδονές, ή θέα ένός ώρραίου πράγματος».³² Η δσφρηση και ή γεύση δίνουν με κάποιον τρόπο, μη έξυψωμένη ήδονή p e r s e (και μη άπωθημένη άηδία). Οι δυο αυτές αισθήσεις ένώνουν (και χωρίζουν) άμεσα τ' άτομα, χωρίς τις γενικευμένες και συμβατικοποιημένες μορφές της συνείδησης, ήθικης, αισθητικής. Τέτοια ά-

μεσότητα δὲν συμβιδάζεται μετὰ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῆς ὀργανωμένης κ υ ρ ι α ρ χ ί α ς, οὔτε μετὰ μιὰ κοινωνία πού «τείνει ν' ἀπομονώνει τοὺς ἀνθρώπους, νὰ δημιουργεῖ ἀπόσταση μεταξύ τους καὶ νὰ ἐμποδίζει τίς αὐθόρμητες σχέσεις καθὼς καὶ τίς «φυσικές», ζωώδεις ἐκδηλώσεις τέτοιων σχέσεων».³³ Ἡ ἡδονὴ τῶν αἰσθήσεων τῆς γειτνίασης κάνει χρῆση τῶν ἐρωτογενῶν ζωνῶν τοῦ σώματος—μόνο γιὰ χάρη τοῦ ἴδιου τοῦ ἑαυτοῦ. Ἡ μὴ ἀπωθημένη ἀνάπτυξη τῶν αἰσθήσεων αὐτῶν θὰ προξενούσε τέτοιον ἐρωτικὸ ἐρεθισμὸ πού θὰ ἀντιδρούσε στὴ σεξουαλικὴ ἐκφόρτιση, τὴν ὁποία ἀπαιτεῖ ἡ κοινωνικὴ χρησιμοποίησις τοῦ ὀργανισμοῦ ὡς ὄργανου ἐργασίας.

Σ' ὅλη τὴν ἱστορικὴ περίοδο τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ περιορισμὸς τῶν ἐνστικτῶν πού ἐπιβάλλει ἢ σπάνη ἔχει ἐνισχυθεῖ πάντοτε ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς πού ἐπιβάλλει ἢ ἱεραρχικὴ κατανομή τῆς σπάνης καὶ τῆς ἐργασίας· τὸ συμφέρον τῆς κυριαρχίας πρόσθεσε πλεονάζουσα ἀπώθησις στὴ βασικὴ ἀπώθησις τῶν ἐνστικτῶν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς ἐκθρονίσθηκε ὄχι μόνον ἐπειδὴ ἦταν ταγμένη ἐνάντια στὴν πρόοδο μέσα στὸν πολιτισμὸ ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ μαχόταν ἕναν πολιτισμὸ πού ἢ πρόδοσός του διαωνίζει τὴν κυριαρχία καὶ τὸ μόχθο. Ὁ Φρόντ φαίνεται ν' ἀναγνωρίζει τὸ γεγονός αὐτὸ ὅταν συγκρίνει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ πολιτισμοῦ ἀπέναντι στὸ σεξουαλισμὸ μετὰ ἐκείνη μιᾶς φυλῆς ἢ μερίδας ἑνὸς πληθυσμοῦ «πού ἔχει ἐπικρατήσει καὶ ἐκμεταλλεῖται τοὺς ὑπόλοιπους γιὰ τὸ δικό της συμφέρον. Σ' αὐτὴ τὴν περίπτωσι, ὁ φόβος ἀνταρσίας ἀπὸ μέρους τῶν καταπιεζόμενων γίνεται κίνητρο ἀκόμα πιὸ αὐστηρῶν κανονισμῶν».³⁴

Ἡ τροποποίησις τῶν ἐνστικτῶν κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας ἐπιδρᾷ καὶ στὸ ἐνστικτὸ τῆς ζωῆς καὶ στὸ ἐνστικτὸ τοῦ θανάτου· ἀλλὰ ἡ ἀνάπτυξη τοῦ τελευταίου μπορεῖ νὰ κατανοηθεῖ τέλεια μόνο στὸ φῶς τῆς ἀνάπτυξης τοῦ ἐνστικτοῦ τῆς ζωῆς, δηλαδὴ τῆς ἀπωθητικῆς δ ι ο ρ γ ἄ ν ω σ η ς τ ο ὕ σ ε ξ ο υ α λ ι σ μ ο ὕ. Τὰ σε-

ξουαλικά ένστικτα φέρνουν τὸ βάρος τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας. Ἡ διοργάνωσή τους ἔχει γιὰ κατάληξη τὴν ὑποταγή τῶν μερικῶν σεξουαλικῶν ένστίκτων στὴ γενετησιότητα καὶ στὴ διαιώνιση τοῦ γένους. Τὸ προτσές αὐτὸ συνεπάγεται τὴ διοχέτευση τῆς λίμπιντο ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ σῶμα τοῦ ἀτόμου πρὸς ἓνα ξένο ἀντικείμενο τοῦ ἄλλου φύλου (τὴν καθυπόταξη τοῦ πρωτογενοῦς καὶ δευτερογενοῦς ναρκισσισμοῦ). Ἡ ἱκανοποίηση τῶν μερικῶν ένστίκτων καὶ τοῦ σεξουαλισμοῦ ποὺ δὲν ἐξυπηρετεῖ τὴ διαιώνιση ἀνάλογα μὲ τὸ βαθμὸ τῆς ἀνεξαρτησίας της, ἀπαγορεύεται σὰν ἀνωμαλία, ἢ ἐξυψώνεται, ἢ μετασχηματίζεται σὲ παράγωγες μορφές τοῦ διαιωνιστικοῦ σεξουαλισμοῦ ποὺ οἱ περισσότεροι πολιτισμοὶ τὸν διοχετεύουν σὲ μονογαμικοὺς θεσμοὺς. Ἡ διευθέτηση αὐτὴ ἔχει γιὰ ἀποτέλεσμα τὸν ποσοτικὸ καὶ ποιοτικὸ περιορισμὸ τοῦ σεξουαλισμοῦ: Ἡ ἐνοποίηση τῶν μερικῶν ένστίκτων καὶ ἡ ὑποταγή τους στὸ διαιωνιστικὸ ρόλο ἀλλοιώνουν τὴν ἴδια τὴ φύση τοῦ σεξουαλισμοῦ, γιὰτὶ ἔτσι αὐτὸς ἀπὸ αὐτόνομη ἀρχή, ποὺ διέπει ὀλόκληρο τὸν ὀργανισμό, παίζει τώρα ἓναν εἰδικευμένον καὶ πρόσκαιρον ρόλον, γίνεται μέσο πρὸς ἐπίτευξη ἐνὸς σκοποῦ. Γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς ποὺ κυβερνᾷ τὰ «ἀνοργάνωτα» σεξουαλικά ένστικτα, ἡ ἀναπαραγωγή δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἀπλὸ «ὑποπροϊόν». Τὸ πρωτογενές πλαίσιο τοῦ σεξουαλισμοῦ εἶναι «ὁ ρόλος τῆς ἀντλήσης ἡδονῆς ἀπὸ ζῶνες τοῦ σώματος» ἢ ἰδιότητα αὐτὴ μόνον «ἀργότερα ὑποχρεώνεται νὰ ἐξυπηρετήσῃ τοὺς σκοποὺς τῆς ἀναπαραγωγῆς».35 Ὁ Φρόντ τονίζει ἐπανειλημμένα ὅτι χωρὶς νὰ ἔχει ὀργανωθεῖ κατάλληλα γιὰ μιὰ τέτοια «ἐξυπηρέτηση», ὁ σεξουαλισμὸς θ' ἀπαγόρευε κάθε μὴ σεξουαλική, ἄρα καὶ κάθε πολιτισμένη, κοινωνικὴ σχέση—ἀκόμα καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς ὄριμης, ἑτεροφυλόφιλης γενετήσιας ὀριμῆς:

...Ἡ σύγκρουση πολιτισμοῦ καὶ σεξουαλισμοῦ ὀφείλεται στὸ ὅτι ἡ σεξουαλικὴ ἀγάπη εἶναι μιὰ σχέση μεταξὺ δυὸ ἀνθρώπων ὅπου ὁ τρίτος περισσεύει ἢ ἐνοχλεῖ.

ἐνῶ ὁ πολιτισμὸς βασίζεται σὲ σχέσεις ἀνάμεσα σὲ μεγαλύτερες ομάδες ἀνθρώπων. Ὅταν μιὰ σχέση, ἐρωτική φθάσει στὴν ἀκμὴ της, δὲν ἀφίνει χῶρο σὲ κανένα ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν γύρω κόσμο· τὸ ζευγάρι τῶν ἐραστῶν ἔχει αὐτάρκεια καὶ δὲν χρειάζονται οὔτε τὰ παιδιὰ πού ἔκαναν μαζί γιὰ νὰ εἶναι εὐτυχημένα.³⁶

Νωρίτερα, ὑποστηρίζοντας ὅτι τὰ σεξουαλικά ἔνστικτα πρέπει νὰ διακρίνονται ἀπὸ τὰ ἔνστικτα τῆς αὐτοσυντήρησης, τονίζει τὶς μοιραῖες συνέπειες τοῦ σεξουαλισμοῦ:

Εἶναι σίγουρο ὅτι ὁ σεξουαλισμὸς δὲν συμφέρει πάντα τὸ ἄτομο, ὅπως συμβαίνει μὲ τὶς ἄλλες πράξεις του, ἀλλὰ ὅτι γιὰ χάρη ἐνὸς ἀσυνήθιστα μεγάλου βαθμοῦ ἡδονῆς τὸ ὑποχρεώνει νὰ ἐκθέσει τὴ ζωὴ του σὲ κινδύνους πού ἀρκετὰ συχνὰ ἀποβαίνουν μοιραῖοι.³⁷

Πῶς μπορεῖ ὁμως μιὰ τέτοια ἐρμηνεῖα τοῦ σεξουαλισμοῦ σὰν μιᾶς οὐσιαστικῆς ἐκρηκτικῆς δυνάμεως πού βρίσκεται σὲ «σύγκρουση» μὲ τὸν πολιτισμὸ νὰ ἐξηγήσει τὸν ὀρισμὸ τοῦ ἔρωτα σὰν προσπάθειας γιὰ τὴν «ἔνωση ὀργανικῶν οὐσιῶν σὲ ὅλο καὶ μεγαλύτερες μονάδες»³⁸ ἢ γιὰ τὴν «καθιέρωση καὶ διατήρηση ὅλο καὶ μεγαλύτερων μονάδων—μὴ ἄλλα λόγια τὴ σύνδεση τῶν ἀτόμων»;³⁹ Πῶς μπορεῖ ὁ σεξουαλισμὸς ν' ἀποτελέσει τὸ πιθανὸ «ὑποκατάστατο» τοῦ «ἐνστικτοῦ» τῆς τελείωσης;⁴⁰ τὴ δύναμη πού «συνδέει ὅ,τι ὑπάρχει στὸν κόσμο»;⁴¹ Πῶς μπορεῖ ἡ ἔννοια τοῦ ἀ - κοινωνικοῦ χαρακτήρα τοῦ σεξουαλισμοῦ νὰ συμβιβασθεῖ μὲ τὴν «ὑπόθεση ὅτι οἱ ἐρωτικὲς σχέσεις (ἢ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσουμε μιὰ πιὸ οὐδέτερη ἔκφραση, οἱ συναισθηματικοὶ δεσμοὶ) ἀποτελοῦν καὶ τὴν οὐσία τοῦ ὁμαδικοῦ νοῦ»;⁴² Ἡ φανερὴ αὐτὴ ἀντίφαση δὲν διευθετεῖται μὲ τὴν ἀπόδοση ὅλων τῶν ἐκρηκτικῶν ἰδιοτήτων στὴν πρῶιμη ἔννοια τοῦ σεξουαλισμοῦ καὶ ὅλων τῶν ἐποικοδομητικῶν στὸν ἔρωτα—γιατί ὁ τελευταῖος περιέχει καὶ τὰ δύο. Στὸ βιβλίον τοῦ Ὁ Π ο λ ι

τισμὸς καὶ οἱ Δυστυχίες Του, ἀμέσως μετὰ τὸ παραπάνω ἐδάφιο, ὁ Φρόνυτ συνδέει τίς δυὸ πλευρές: «Σὲ καμιὰ ἄλλη περίπτωση δὲν προδίνει ὁ Ἔρωσ τόσο καθαρὰ τὸν πυρήνα τοῦ εἶναι του, τὴν προσπάθειά του νὰ κάνει τὰ πολλὰ ἕνα· μόλις ὁμοῦ πετύχει στὴν προσπάθειά του αὐτὴ μὲ τὸν παροικιακὸ τρόπο τῆς ἀγάπης δυὸ ἀνθρώπων, δὲν εἶναι πιὰ πρόθυμος νὰ προχωρήσει ἄλλο». Οὔτε μπορεῖ νὰ διαλυθεῖ ἡ ἀντίφαση μὲ τὸν ἐντοπισμὸ δλης τῆς ἐποικοδομητικῆς πολιτιστικῆς δυνάμεις τοῦ Ἔρωτα στίς ἐξυψωμένες μόνο μορφές τοῦ σεξουαλισμοῦ: Κατὰ τὸ Φρόνυτ, ἡ ὁρμὴ τῆς δημιουργίας ὄλο καὶ μεγαλύτερων μονάδων ἀνήκει στὴν ἴδια τὴ βιολογική—ὀργανικὴ φύση τοῦ Ἔρωτα καθαυτοῦ.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ τῆς ἐρμηνείας μας, ἀντὶ νὰ προσπαθήσομε νὰ συμβιδάσομε τίς δυὸ ἀντιφατικὲς πλευρές τοῦ σεξουαλισμοῦ, ἐκφράζομε τὴν ἰδέα ὅτι ἀντανακλοῦν τὴν ἐσωτερικὴ καὶ ἀσυμβίβαστη διαμάχη ποὺ ὑπάρχει μέσα στὴ θεωρία τοῦ Φρόνυτ: Στὴν ἰδέα του τῆς ἀναπόφευκτῆς «βιολογικῆς» σύγκρουσης τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος, τοῦ σεξουαλισμοῦ καὶ τοῦ πολιτισμοῦ, ἀντιτάσσεται ἡ ἰδέα τῆς δυνάμεις τοῦ Ἔρωτα νὰ ἐνώνει καὶ νὰ ἱκανοποιεῖ, τοῦ Ἔρωτα ἀλυσσοδεμένου καὶ φθειρόμενου μέσα σ' ἕναν ἄρρωστο πολιτισμὸ. Ἡ δευτέρη ἰδέα συνεπάγεται πῶς ὁ ἐ λ ε ὑ θ ε ρ ο ς Ἔρωσ δὲν ἀποκλείει τίς πολιτισμένες κοινωνικὲς σχέσεις μὲ διάρκεια ἀλλὰ ἀπορρίπτει μόνο τὴν ὑπερ-απωθητικὴ ὀργάνωση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων κάτω ἀπὸ μιὰν ἀρχὴ ποὺ εἶναι ἡ ἀρνηση τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς. Ὁ Φρόνυτ ἐπιτρέπει στὸν ἑαυτὸ του τὴν περιγραφὴ ἑνὸς πολιτισμοῦ ἀποτελούμενου ἀπὸ ζευγάρια ἀτόμων ποὺ τὰ μέλη τους «βρίσκουν τὴν ἱκανοποίηση λιμπιντικὰ τὸ ἕνα στ' ἄλλο, ἐνῶ τὸ ἔργο καὶ τὸ κοινὸ συμφέρο τὰ συνδέουν μὲ δ-λα τ' ἄλλα ζευγάρια».⁴³ Προσθέτει ὁμοῦ ὅτι ἡ «ἐπιθυμητὴ» αὐτὴ κατάσταση δὲν ὑπάρχει καὶ οὔτε ὑπῆρξε ποτέ, ὅτι ὁ πολιτισμὸς «ἀπαιτεῖ τὴν ἀνακοπὴ πολλῶν ἐπιδιώξεων τῆς λιμπιντο κι ὅτι οἱ αὐστηροὶ περιορισμοὶ ποὺ ἐπιβάλλονται

στη σεξουαλική ζωή είναι αναπόφευκτοι». Βρίσκει την αίτια που ὁ πολιτισμὸς «ἀνταγωνίζεται τὸ σεξουαλισμὸ» στὰ ἐπιθετικὰ ἔνστικτα τὰ θαθεῖα συγχωνευμένα μετὰ τὸ σεξουαλισμὸ: Αὐτὰ διαρκῶς ἀπειλοῦν νὰ καταστρέφουν τὸν πολιτισμὸ καὶ τὸν ὑποχρεώνουν «νὰ ἐπιστρατεύει ὅλες τὶς ἐνισχύσεις που διαθέτει» ἐναντιὰ τους. «Ἀπ' αὐτὰ προέρχεται τὸ σύστημα τῶν μεθόδων μετὰ τὶς ὁποῖες ἡ ἀνθρωπότητα πρέπει νὰ προβαίνει σὲ ταυτοποιήσεις καὶ νὰ συνάπτει ἀνακομιμένες ἐρωτικές σχέσεις ἀπὸ αὐτὲς προέρχονται οἱ περιορισμοὶ τῆς σεξουαλικῆς ζωῆς»⁴⁴ Ὁ Φρόντ δὴμος δείχνει στὴ συνέχεια ὅτι τὸ ἀπωθητικὸ αὐτὸ σύστημα δὲν δίνει πραγματικὰ λύση στὴ διαμάχη. Ὁ πολιτισμὸς θυθίζεται σὲ μιὰ διαλεκτικὴ καταστροφικὴ: Οἱ διαρκεῖς περιορισμοὶ τοῦ Ἔρωτα ἀδυνατίζουν τελικὰ τὰ ἔνστικτα τῆς ζωῆς ἐνῶ ἔτσι δυναμώνουν καὶ ἀπελευθερώνουν τὶς ἴδιες τὶς δυνάμεις που ἐναντίον τους «ἐπιστρατεύθηκαν»—τὶς δυνάμεις τῆς καταστροφῆς. Ἡ διαλεκτικὴ αὐτὴ που ἀποτελεῖ τὸν ἀκόμα ἀνεξερεύνητο καὶ ἀκόμα ἀπαγορευμένο πυρῆνα τῆς μεταψυχολογίας τοῦ Φρόντ θὰ ἐξερευνηθεῖ πιὸ κάτω ἔδῳ θὰ χρησιμοποιήσουμε τὴ Φροϋδικὴ ἔννοια τοῦ ἀνταγωνιστικοῦ χαρακτήρα τοῦ Ἔρωτα γιὰ νὰ ρίξουμε φῶς στὸν ὀρισμένο ἱστορικὸ τρόπο τῆς ἀπώθησης που ἐπιβάλλεται ἀπ' τὴν κατεστημένη ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος.

Εἰσάγοντας τὸν ὄρο π λ ε ο ν ἄ ζ ο υ σ α ἀ π ὄ θ η σ η, καθορίσαμε σὰν κεντρικὸ ἀντικείμενο τῆς ἐξέτασης τοὺς θεσμοὺς καὶ τὶς σχέσεις που ἀποτελοῦν τὸ κοινωνικὸ «σῶμα» τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος. Οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ καὶ οἱ σχέσεις δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὶς μεταβλητὲς ἐξωτερικὲς ἐκδηλώσεις μιᾶς ἀμετάβλητης ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος ἀλλὰ ἐπιφέρουν πραγματικὲς ἀλλαγὲς στὴν ἀρχὴ αὐτὴ καθαυτῆ. Γι' αὐτὸ τὸ λόγο, προσπαθώντας νὰ ἐξηγήσουμε τὴν ἔκταση καὶ τὰ ὄρια τῆς ἀπώθησης που ἐπικρατεῖ στὸ σύγχρονο πολιτισμὸ, θὰ ὑποχρεωθῶμε νὰ τὴν περιγράψουμε συσχετίζοντάς τὴν μετὰ τὴν ὀρισμένη ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος που διέπει τὶς πηγὲς καὶ τὴν αὐξήση αὐτοῦ τοῦ πο-

λιτισμοῦ. Τὴν ὀνομάζομε ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης
γιὰ νὰ τονίσωμε πῶς κάτω ἀπὸ τὴν ἐξουσία τῆς ἡ κοινωνία
διαμορφώνεται σὲ στρώματα ἀνάλογα μὲ τὶς συναγωνιστι-
κὲς οἰκονομικὲς ἀποδόσεις τῶν μελῶν τῆς. Καθαρά, θέβαια,
δὲν ἀποτελεῖ τὴ μόνη ἱστορικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος:
Ἄλλοι τρόποι διοργάνωσης τῆς κοινωνίας ὄχι μόνον ἐπικρά-
τησαν σὲ πρωτόγονους πολιτισμοὺς ἀλλὰ ἐπέζησαν μέσα στὴ
σύγχρονη περίοδο.

Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης, πού εἶναι ἐκείνη μιᾶς λαίμαρ-
γης καὶ ἀνταγωνιστικῆς κοινωνίας μέσα στὸ προτσὲς τῆς
συνεχοῦς ἐπέκτασης, προϋποθέτει μιὰ μακρόχρονη ἀνάπτυ-
ξη κατὰ τὴν ὁποία ἡ κυριαρχία ἐκλογικεῦθηκε ὄλο καὶ πε-
ρισσότερο: Τώρα ὁ ἔλεγχος τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας ἀνα-
παράγει τὴν κοινωνία, σὲ μεγαλύτερη κλίμακα καὶ κάτω
ἀπὸ βελτιούμενες συνθῆκες. Σὲ μεγάλο βαθμὸ τὰ συμφέροντα
τῆς κυριαρχίας καὶ τὰ συμφέροντα τοῦ συνόλου συμπίπτουν:
Ἡ ἐπικερδῆς χρησιμοποίηση τοῦ παραγωγικοῦ μηχανισμοῦ
ἀνταποκρίνεται στὶς ἀνάγκες καὶ ἰκανότητες τῶν ἀτόμων.
Ἡ μεγάλη πλειονότητα τοῦ πληθυσμοῦ ἱκανοποιεῖται σὲ βαθ-
μὸ καὶ μὲ τρόπο καθοριζόμενον ἀπὸ τὴν ἐργασία καθενός· ἡ
ἐργασία τους ὁμῶς εἶναι ἔργο γιὰ χάρη ἑνὸς μηχανισμοῦ
πού δὲν ἐλέγχουν, καὶ πού λειτουργεῖ σὰν ἀνεξάρτητη δύνα-
μη στὴν ὁποία τὰ ἄτομα πρέπει νὰ ὑποταγοῦν, ἂν θέλουν νὰ
ἐπιζήσουν. Καὶ ὅσο πιδ εἰδικευμένος γίνεται ὁ καταμερισμὸς
τῆς ἐργασίας, τόσο πιδ ξένος καταντᾷ ὁ μηχανισμὸς αὐτός.
Οἱ ἄνθρωποι δὲν κανονίζουν πιδ οἱ ἴδιοι τὴ ζωὴ τους ἀλλὰ
ἐκτελοῦν προκαθορισμένους ρόλους. Ὅσο δουλεύουν, δὲν ἱ-
κανοποιοῦν τὶς δικῆς τους ἀνάγκες καὶ λειτουργίεσ ἀλλὰ ἐρ-
γάζονται μέσα σὲ ἀποξένωσιν. Τὸ ἔργο ἔχει τώρα γί-
νει γενικόν, τὸ ἴδιο καὶ οἱ περιορισμοὶ πού ἐπιβάλλουν
στὴ λήμπιντο: Ὁ χρόνος ἐργασίας, πού καλύπτει τὸ μεγαλύ-
τερο μέρος τῆς ζωῆς τοῦ ἀτόμου, εἶναι ὀδυνηρὸς χρόνος,
γιατὶ ἡ ἀποξενωμένη ἐργασία εἶναι ἔλλειψη ἱκανοποίησης,
ἄρνηση τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς. Τὸ λήμπιντο ἐκτρέπεται σὲ
κοινωνικὰ χρήσιμες ἐπιδόσεις ὅπου τὸ ἄτομο δουλεύει χάρη

του ἑαυτοῦ του μόνο ἐφόσον δουλεύει χάρη τοῦ μηχανισμού, ἀπασχολούμενο μὲ δραστηριότητες πού τις πιά πολλές φορές δὲν συμπίπτουν οὔτε μὲ τις δικές του λειτουργίες καὶ ἐπιθυμίες.

Ὡστόσο—καὶ τὸ γεγονός αὐτὸ εἶναι τὸ πιά σημαντικό— ἡ ἐνέργεια τῶν ἐνστίκτων, πού ἀποσύρεται μὲ τὸν τρόπο αὐτό, δὲν προστίθεται στὰ (ἀνεξύψωτα) ἐπιθετικά ἐνστίκτα. Καὶ αὐτὸ ἐπειδὴ ἡ κοινωνικὴ τῆς χρησιμοποίηση (στὴν ἐργασία) διατηρεῖ, ἀκόμα καὶ ἐμπλουτίζει, τὴ ζωὴ τοῦ ἀτόμου. Οἱ περιορισμοὶ πού ἐπιβάλλονται στὸ λίμπιντο φαίνονται τόσο πιά ἔλλογοι, ὅσο γενικότεροι γίνονται, ὅσο πιά πολὺ διαποτίζουν ὁλόκληρη τὴν κοινωνία. Ἐπιδρῶν στὸ ἄτομο σὰν ἐξωτερικοὶ ἀντικειμενικοὶ νόμοι καὶ σὰν μιὰ ἐσωτερικευμένη δύναμη: Ἡ κοινωνικὴ ἐξουσία ἀφομοιώνεται μέσα στὴ «συνείδηση» καὶ μέσα στὸ ἀσυνείδητο τοῦ ἀτόμου καὶ λειτουργεῖ σὰν δική του ἐπιθυμία, ἠθικὴ καὶ πλήρωση. Κατὰ τὴν «κανονικὴ» ἀνάπτυξη, τὸ ἄτομο ζεῖ τὴν ἀπόωθησὴ του «ἐλεύθερα» σὰν δική του ζωὴ: Ἐπιθυμεῖ ὅ,τι πρέπει νὰ ἐπιθυμεῖ· οἱ ἱκανοποιήσεις του εἶναι ἐπικερδεῖς καὶ γι' αὐτὸ καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους· εἶναι ἀρκετά καὶ, συχνά, ἀκόμα καὶ ὑπερβολικά εὐτυχισμένο. Ἡ εὐτυχία αὐτὴ, πού τὴ βρίσκει μέρος τοῦ χρόνου, κατὰ τις λίγες ἄεργες ὥρες μεταξὺ τῶν ἐργάσιμων ἡμερῶν ἢ νυχτῶν, μερικὲς ὅμως φορές καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔργου, βοηθεῖ τὸ ἄτομο νὰ ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποδίδει, πρᾶγμα πού μὲ τὴ σειρά του, διαγωνίζει τὸ μύχθο τὸ δικό του καὶ τῶν ἄλλων. Ἡ ἐρωτικὴ του ἀπόδοση εὐθυγραμμίζεται μὲ τὴν κοινωνικὴ του ἀπόδοση. Ἡ ἀπόωθησὴ ἐξαφανίζεται μέσα σπὴ μεγαλειώδη ἀντικειμενικὴ τάξη πραγμάτων πού ἀνταμείβει μὲ περισσότερη ἢ λιγότερη ἐπάρκεια τὰ πειθήνια ἄτομα καί, κάνοντας αὐτό, ἀναπαράγει μὲ περισσότερη ἢ λιγότερη ἐπάρκεια τὴν κοινωνία σὰ σύνολο. Ἡ σύγκρουση σεξουαλισμοῦ καὶ πολιτισμοῦ ἐπέρχεται

με την ανάπτυξη αυτή της κυριαρχίας. Όπου διοικεί ή άρ-
 χή της απόδοσης, τὸ σῶμα καὶ ὁ νοῦς γίνονται ὄργανα τῆς
 ἀποξενωμένης ἐργασίας· σὰν τέτοια ὄργανα μποροῦν νὰ λει-
 τουργήσουν μόνο ἂν ἀπαρνηθοῦν τὴν ἐλευθερία τοῦ λιμπιν-
 τικοῦ ὑποκείμενου - ἀντικείμενου πού κυρίως εἶναι καὶ πο-
 θεῖ ὁ ἀθρώπινος ὀργανισμός. Ἡ κατανομή τοῦ χ ρ ὀ ν ο υ
 παίζει ἓνα θεμελιακὸ ρόλο μέσα στὸ μετασχηματισμὸ αὐτό.
 Ὁ ἄνθρωπος ὑπάρχει μ ἔ ρ ο ς μόνο τοῦ χρόνου, κατὰ τίς
 ἐργάσιμες μέρες, σὰν ὄργανο τῆς ἀποξενωμένης ἀπόδοσης·
 τὸν ὑπόλοιπο χρόνο εἶναι ἐλεύθερος γιὰ τὸν ἑαυτό του. (Ἄν
 ἡ ἐργάσιμη μέρα κατὰ μέσον ὄρο, συμπεριλαμβανομένης τῆς
 ἀπαραίτητης προετοιμασίας γιὰ τὴ δουλειά, τῆς μετάβασης
 καὶ τῆς ἐπιστροφῆς, ἔχει δέκα ὥρες καὶ ἂν οἱ βιολογικὲς ἀ-
 νάγκες ὕπνου καὶ τροφῆς ἀπαιτοῦν ἄλλες δέκα, τότε στὴ
 διάρκεια τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῆς ζωῆς του τὸ ἄτομο
 ἔχει τέσσερις ἐλεύθερες ὥρες τὸ εἰκοσιτετράωρο). Ὁ ἐλεύ-
 θερος αὐτὸς χρόνος θὰ μπορούσε νὰ ἀφιερῶθαι σὲ εὐχάριστες
 ἐνασχολήσεις. Ἀλλὰ ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς πού διέπει τὸ προεγὼ
 εἶναι ἐπίσης «ἄχρονη», με τὴν ἔγνοια ὅτι ἀντιτάσσεται
 στὸ χρονικὸ διαμελισμὸ τῆς ἡδονῆς, στὴν κατανο-
 μὴ τῆς σὲ μικρὲς χωριστὲς δόσεις. Μιὰ κοινωνία πού διέ-
 πεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ
 ἐπιβάλλει τέτοια κατανομή, γιὰτὶ ὁ ὀργανισμὸς πρέπει νὰ
 ἀσκηθῆι στὴν ἀποξένωση ἀπὸ τίς ρίζες του — τὸ ἔ γ ὼ
 τ ἦ ς ἡ δ ο ν ἦ ς.⁴⁵ Πρέπει νὰ μάθει νὰ ξεχνᾷ τὸ αἴτημα
 γιὰ ἄχρονη καὶ ἄχρηστη ἱκανοποίηση «χάρη στὴν «αἰωνιότητα
 τῆς ἡδονῆς». Ἐπιπλέον ἡ ἀποξένωση καὶ ἡ ὁμοίομορφη ὑ-
 ποταγὴ ἐπεκτείνονται ἀπὸ τὴν ἐργάσιμη μέρα μέσα στὸν ἐ-
 λεῦθερο χρόνο. Τέτοιος συντονισμὸς δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ
 ἐπιβληθῆι ἀπ' ἔξω, ἀπὸ τοὺς παράγοντες τῆς κοινωνίας—
 καὶ κατὰ κανόνα αὐτὸ δὲ συμβαίνει. Ὁ βασικὸς ἔλεγχος τῆς
 ἀεργίας κατορθώνεται με μέσο τὴ διάρκεια τῆς ἴδιας τῆς
 ἐργάσιμης μέρας, τὴν κουραστικὴ καὶ μηχανικὴ ρουτίνα τῆς
 ἀποξενωμένης ἐργασίας· αὐτὲς ἀπαιτοῦν νὰ εἶναι ἡ ἀεργία
 μιὰ ἀνάπαυση παθητικὴ καὶ μιὰ ἀναδημιουργία ἐνέργειας

για έργο. Μόλις στο όψιμο στάδιο του βιομηχανικού πολιτισμοῦ, όπου ή αύξηση τής παραγωγικότητας άπειλει να ύπερχειλίσει τὰ όρια πού θέτει ή άπωθητική κυριαρχία, ύποχρεώθηκε ή τεχνική του μανουβραρίσματος τών μαζών ν' αναπτύξει μιὰ βιομηχανία πού να παράγει διασκέδαση και να έλέγχει έτσι άμεσα τόν άεργο χρόνο—ή ν' αναλάβει άμεσα τὸ κράτος τήν εφαρμογή τέτοιων ελέγχων.⁴⁶ Τὸ άτομο, δὲν πρέπει να άφίνεται μόνο. Γιατί αν ή ενέργεια τής λίμπιντο, πού πηγάζει από τὸ προεγώ, άφεθεί μόνη της, όταν μάλιστα ύποστηρίζεται από μιάν ελεύθερη νόηση πού έχει επίγνωση τών δυνατοτήτων τής άπελευθέρωσης από τήν άπώθηση, θά ριχνόταν ενάντια στους όλο και πιὸ έξωτερικούς περιορισμούς της και θά προσπαθοῦσε να άγκαλιάσει ένα όλο και μεγαλύτερο πεδίο ύπαρξιακῶν σχέσεων, ανατινάζοντας τὸ έγώ και τίς άπωθητικές του άποδόσεις.

Η διαργάνωση του σεξουαλισμοῦ άντανανκλᾶ τὰ βασικά χαρακτηριστικά τής αρχής τής άπόδοσης και τής δικής της όργάνωσης τής κοινωνίας. Ο Φρόυντ τονίζει τὸ χαρακτηριστικό τής συγκεντρωτικότητας. Αὐτή βρίσκει ιδιαίτερα σημαντική εφαρμογή στην «ένοποίηση» τών διαφόρων άντικειμένων τών μερικῶν ένστίκτων σὲ ένα λιμπιντικό άντικείμενο του άλλου φύλου και στην επικράτηση τής γενετησιότητας. Και στίς δυὸ περιπτώσεις ή ένοποιούσα δύναμη εἶναι άπωθητική: Τὰ μερικά ένστικτα δὲν αναπτύσσονται ελεύθερα σὲ ένα «ύψηλότερο» στάδιο τής ικανοποίησης πού να διατηρεῖ τους αρχικούς άντικειμενικούς τους σκοπούς άλλ' άποκόπτονται και άνάγονται σὲ δευτερεύουσες όρμές. Μὲ τὸ προτσές αὐτὸ κατορθώνεται ή αναγκαία σεξουαλική εκφόρτιση του σώματος: Τὸ λίμπιντο συγκεντρώνεται σ' ένα σημεῖο του τελευταίου, άφίνοντας τὸ μεγαλύτερο μέρος του υπόλοιπου ελεύθερο για να χρησιμοποιηθεῖ σαν όργανο έργασίας. Ἔτσι ὁ χρονικός περιορισμὸς τής λίμπιντο συνοδεύεται από τὸν περιορισμὸ του σὲ χώρο.

Στήν αρχή τὸ σεξουαλικὸ ένστικτο δὲν έχει έξωτερικούς χρονικούς και χωρικούς περιορισμούς στο ύποκείμενο

και τὸ ἀντικείμενό του. Ἐκ τῆς φύσης του, ὁ σεξουαλισμὸς εἶναι «πολύμορφος—δύστροπος». Ἡ κοινωνικὴ ὀργάνωση τοῦ σεξουαλικοῦ ἐνστικτοῦ ἀπαγορεύει σὰν διαστροφές ἕλες οὐσιαστικὰ τίς ἐκδηλώσεις του ποὺ δὲν ἐξυπηρετοῦν ἢ δὲν προετοιμάζουν τὸ διαιωνιστικὸ ρόλο. Χωρὶς τοὺς πῶς αὐστηροὺς περιορισμοὺς, αὐτὲς θὰ ἀντιδρούσαν στὴν ἐξύψωση ποὺ ἀπ' αὐτὴν ἐξαρτᾶται ἡ αὔξηση τοῦ πολιτισμοῦ. Σύμφωνα μὲ τὸ Fenichel, «οἱ προ-γενετήσιες ἐπιδιώξεις ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενο τῆς ἐξύψωσης» καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῆς γενετησιότητος τὴν προϋπόθεσίν της.⁴⁷ Ὁ Φρόντ ἀναρωτήθηκε ποῦ ὀφείλεται ἡ τόσο ἐξαιρετικὴ ἀκαμψία ποὺ διακρίνει τὴν ἀπαγόρευση τῶν διαστροφῶν. Συμπέρανε ὅτι κανένας δὲν μπορεῖ νὰ ξεχάσει πῶς οἱ διαστροφές δὲν εἶναι μόνο ἀηδιαστικὲς ἀλλὰ ἐπίσης τερατώδεις καὶ τρομακτικὲς—«σὰ νὰ ἐξασκοῦσαν μιὰν ἐπίδραση μαγνητικὴ σὰ νὰ χρειαζόταν κατὰ θάθος νὰ στραγγαλισθεῖ ἕνας κρυφὸς φθόνος αὐτῶν ποὺ τίς ἀπολαμβάνουν».⁴⁸ Φαίνεται πῶς οἱ διαστροφές περιέχουν μιὰ *p r o m e s s e d e b o n h e u r* ἰσχυρότερη ἀπὸ ἐκείνη τοῦ «κανονικοῦ» σεξουαλισμοῦ. Ἐκ τῆς ποῦ πηγάζει ἡ ὑπόσχεση αὐτή; Ὁ Φρόντ τόνισε τὸν «ἀποκλειστικὸν» χαρακτήρα τῶν παρεκτροπῶν ἀπὸ τὴν κανονικότητα, τὴν ἀπόρριψη ἀπὸ μέρους τοῦ τῆς διαιωνιστικῆς σεξουαλικῆς πράξης. Ἔτσι οἱ διαστροφές ἐκφράζουν ἀνταρσία ἐναντία στὴν ὑποταγὴ τοῦ σεξουαλισμοῦ κάτω ἀπὸ τὴν τάξη τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ ἐναντία στοὺς θεσμοὺς ποὺ ἐγγυῶνται αὐτὴ τὴν τάξη. Ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία βλέπει μέσα στὶς ἐκδηλώσεις ποὺ ἀποκλείουν ἢ ἐμποδίζουν τὴν ἀναπαραγωγὴ μιὰ ἐναντίωση στὴ συνέχιση τῆς ἀλυσίδας τῆς ἀναπαραγωγῆς καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, τῆς πατρικῆς κυριαρχίας—μιὰ προσπάθεια ἀποφυγῆς τῆς «νέας ἐμφάνισης τοῦ πατέρα».⁴⁹ Φαίνεται ὅτι οἱ διαστροφές ἀπορρίπτουν ὀλόκληρην τὴν ὑποδούλωση τοῦ ἐγὼ τῆς ἡδονῆς ἀπὸ τὸ ἐγὼ τῆς πραγματικότητος. Διεκδικώντας τὴν ἐλευθερίαν τῶν ἐνστικτῶν μέσα σ' ἕναν κόσμον τῆς ἀπώθησης, χαρακτηρίζονται συχνὰ ἀπὸ μιὰ ἰσχυρὴ ἀ-

πόρριψη του αισθήματος εκείνου της ένοχής που συνοδεύει τη σεξουαλική απώθηση.⁵⁰

Επαναστατώντας ενάντια στην αρχή της απόδοσης στο όνομα της αρχής της ήδονης, οι διαστροφές παρουσιάζουν μια θαθεία συγγένεια προς τη φαντασία σαν τη διανοητική λειτουργία που «έμεινε ελεύθερη από κάθε δοκιμαστική σύγκριση με την πραγματικότητα και υποταγμένη μόνο στην αρχή της ήδονης».⁵¹ Η φαντασία όχι μόνο παίζει ένα συστατικό ρόλο μέσα στις διεστραμμένες εκδηλώσεις του σεξουαλισμού.⁵² Σαν καλλιτεχνική φαντασία, συνδέει τις διαστροφές με τις εικόνες της ανέλαιης ελευθερίας και ικανοποίησης. Σε μιάν άπωθητική τάξη, που επιβάλλει την εξίσωση του κανονικού με το κοινωνικά χρήσιμο και το καλό, οι έμφανίσεις της ήδονης σαν αυτοσκοπού πρέπει να παρουσιάζονται σαν *fleurs du mal*. Έναντια σε μιάν κοινωνία που εκμεταλλεύεται το σεξουαλισμό σά μέσο για ένα χρήσιμο σκοπό οι διαστροφές τόν προάγουν σε αυτοσκοπό' έτσι τοποθετούν τόν έαυτό τους έξω από την περιοχή της αρχής της απόδοσης και προκαλούν τό ίδιο της τό υπόδαθρο. Καθιερώνουν λιμπιντικές σχέσεις που ή κοινωνία είναι υποχρεωμένη να προδιαγράψει, γιατί άπειλούν να άντιστρέψουν τό προτσές του πολιτισμού που μετάτρεψε τόν όργανισμό σε όργανο εργασίας. Συμβολίζουν ό,τι χρειάστηκε να άπωθηθεί για να επικρατήσει ή καταπίεση και να όργανώσει την όλο και πιό έπαρκή κυριαρχία πάνω στον άνθρωπο και στη φύση. Συμβολίζουν την καταστροφική ταυτότητα ελευθερίας και ευτυχίας. Επιπλέον, ή ελευθεριότητα στον τομέα των διαστροφών θά έβαζε σε κίνδυνο την τακτική άναπαραγωγή όχι μόνο των εργατικών χειρών αλλά έσως όλόκληρης της ανθρωπότητας. Έδω ή συγχώνευση του ένστικτου του Έρωτα και του ένστικτου του θανάτου, άσταθής άκόμα και μέσα στην κανονική ανθρώπινη ύπαρξη, φαίνεται να χαλαρώνεται επικίνδυνα. Και ή χαλάρωση αυτής της συγχώνευσης κάνει εκδηλη την έρωτική συνιστώσα μέσα στο ένστικτο του θανάτου και τη θανατική συνιστώσα μέσα στο σε-

ξουαλικό ένστικτο. Οί διαστροφές ύποδηλώνουν τήν ύπέρτατη ταυτότητα του Έρωτα και του ένστικτου του θανάτου, ή τήν ύποταγή του Έρωτα στο ένστικτο του θανάτου. Το πολιτιστικό έργο (έργο ζωής;) του λίμπιντο — δηλαδή τὸ νὰ καταστήσει «ἀκίνδυνο τὸ ένστικτο τῆς καταστροφῆς»⁵³ — ἐδῶ ἀποτυγχάνει: Ἡ ένστικτώδης ὄρμη πὸ ἀναζητᾷ τήν ύπέρτατη κι ἀκέραιη ίκανοποίηση ἀνατρέχει ἀπὸ τήν ἀρχή τῆς ἡδονῆς στήν ἀρχή τῆς Νιρβάνα. Ὁ πολιτισμὸς ἔχει ἀναγνωρίσει και ἐγκρίνει τὸν ύπέρτατο αὐτὸ κίνδυνο: Θαυμάζει τῆ συνδρομή του ένστικτου του θανάτου, και του Έρωτα μέσα στὶς πολὺ ἐξυψωμένες (και μονογαμικὲς) δημιουργίες του Liebestod, ἐνῶ κηρύσσει παράνομες τὶς πιὸ ἀτελεῖς ἀλλὰ και πιὸ ρεαλιστικὲς ἐκφράσεις του Έρωτα σὰν αὐτοσκοποῦ.

Δὲν ὑπάρχει κοινωνικὴ ὀργάνωση του ένστικτου του θανάτου παράλληλη μὲ ἐκείνη του Έρωτα: Το ένστικτο ἐνεργεῖ σὲ τόσο βάθος πὸν προστατεύεται ἀπὸ κάθε τέτοια συστηματικὴ και μεθοδικὴ διοργάνωση· μόνο μερικὲς ἀπὸ τὶς παράγωγες ἐκδηλώσεις του εἶναι δεκτικὲς ἐλέγχου. Σὰ συνιστώσα τῆς σαδο-μαζοχιστικῆς ίκανοποίησης, ἀντιμετωπίζει τήν αὐστηρὴ ἀπαγόρευση τῶν διαστροφῶν. Καὶ ὁμοῦ δλόκληρη ἡ πρόοδος του πολιτισμοῦ γίνεται δυνατὴ μόνο μὲ τὸ μετασχηματισμὸ και τήν χρησιμοποίηση του ένστικτου του θανάτου ἢ τῶν παραγῶν του. Ἡ ἐκτροπὴ τῆς πρωτογενοῦς καταστροφικότητας ἀπὸ τὸ ἐγὼ στὸν ἐξωτερικὸ κόσμο τροφοδοτεῖ τήν τεχνολογικὴ πρόοδο. Καὶ ἡ χρῆση του ένστικτου του θανάτου γιὰ τὴ διαμόρφωση του ὑπερεγῶ πετυχαίνει τήν τιμωρητικὴ ὑποταγή του ἡδονικοῦ ἐγῶ στήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας και ἐξασφαλίζει τήν πολιτισμένη ἠθική. Κατὰ τὸ μετασχηματισμὸ αὐτό, τὸ ένστικτο του θανάτου μπαίνει στήν ὑπηρεσία του Έρωτα· οἱ ἐπιθετικὲς ὀρμὲς παρέχουν ἐνέργεια γιὰ τήν ἀκατάπαυστη ἀλλοίωση, καθυπόταξη και ἐκμετάλλευση τῆς φύσης γιὰ τὸ συμφέρο τῆς ἀνθρωπότητας. Προσβάλλοντας, διασπάζοντας, ἀλλάζοντας, ἀνατινάζοντας πράγματα και ζῶα (και περιοδικά, συνανθρώπους), ὁ ἀν-

θρωπος ἐπεκτείνει τὴν ἐξουσία του πάνω στὸν κόσμον καὶ προχωρεῖ σὲ ὄλο καὶ πλουσιώτερα στάδια τοῦ πολιτισμοῦ. Ἄλλὰ σὲ ὄλη του τὴν ἔκταση ὁ πολιτισμὸς διατηρεῖ τὰ ἴχνη τῆς θανατικῆς συνιστώσας του:

...φαίνεται ὅτι εἴμαστε σχεδὸν ὑποχρεωμένοι νὰ δεχθοῦμε τὴν τρομακτικὴ ὑπόθεση ὅτι μέσα στὴν ἴδια τὴν δομὴ καὶ τὴν οὐσία ὄλων τῶν ἐποικοδομητικῶν κοινωνικῶν προσπαθειῶν τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἐνσαρκωμένη μιὰ ἀρχὴ τοῦ θανάτου, ὅτι δὲν ὑπάρχει προοδευτικὴ ὄρμη πού νὰ μὴν ὑποκύπτει στὴν κόπωση, ὅτι ἡ διανόηση δὲν μπορεῖ νὰ ὀργανώσει μόνιμη ἀμυνα ἐναντῖα στὴ ρωμαλέα βαρβαρότητα.⁵⁴

Ἡ κοινωνικὰ διοχετευμένη καταστροφικότητα ἀποκαλύπτει ἐπανελημμένα τὴν προέλευσὴ τῆς ἀπὸ μιὰν ὄρμη πού περιφρονεῖ κάθε χρησιμότητα. Κάτω ἀπὸ τὰ ἔλλογα καὶ λογικοποιημένα κίνητρα τοῦ πολέμου ἐναντῖα στοὺς ἐχθροὺς τοῦ ἔθνους καὶ τῆς ὀμάδας, τῆς καταστροφικῆς κατάκτησης τοῦ χρόνου, τοῦ χώρου καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ θανάσιμος σύντροφος τοῦ Ἑρωτα δίνει τὸ παρὸν μὲ τὴ μορφὴ τῆς ἔμμονης ἐπιδοκιμασίας καὶ συμμετοχῆς τῶν θυμάτων.⁵⁵

«Μέσα στὴ σύσταση τῆς προσωπικότητας ἡ πιὸ σαφὴς ἐκδήλωση τοῦ ἔνστικτου τῆς καταστροφῆς εἶναι στὴ διαμόρφωση τοῦ ὑπερεγῶ». ⁵⁶ Βέβαια, τὸ ὑπερεγῶ, ἀμυνόμενον ἐναντῖα στὶς μὴ «ρεαλιστικὲς» ὀρμὲς τοῦ προεγῶ καὶ συντελώντας στὴ διαρκούσα κατάκτηση τοῦ Οἰδιπόδου συμπλέγματος, ἐνισχύει καὶ προστατεύει τὴν ἐνότητα τοῦ ἐγῶ, ἐξασφαλίζει τὴν ἀνάπτυξή του κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας καὶ ἔτσι ἐξυπηρετεῖ τὸν Ἑρωτα. Ὡστόσο, τὸ ὑπερεγῶ πετυχαίνει τοὺς σκοποὺς αὐτοὺς κατευθύνοντας τὸ ἐγῶ ἐναντῖα στὸ ἴδιο του τὸ αὐτὸς, στρέφοντας μερικὰ ἀπὸ τὰ καταστροφικὰ ἔνστικτα ἐναντίον ἐνὸς μέρους τῆς προσωπικότητας—δηλαδὴ καταστρέφοντας, «διαϊρώντας» τὴν ἐνότητα τῆς προσωπικότητας σὰ σύνολο· ἔτσι ὁμοίως ἐξυπηρετεῖ τὸν

ἀντίπαλο τοῦ ἔνστικτου τῆς ζωῆς. Ἐπιπλέον αὐτὴ ἡ καταστροφικότητα, ποὺ ἔχει ἐσωτερικὴ κατεύθυνση, ἀποτελεῖ τὸν ἠθικὸ πυρήνα τῆς ὠριμῆς προσωπικότητας. Ἡ συνείδηση, ὁ πιὸ σεβαστὸς ἠθικὸς παράγοντας τοῦ πολιτισμένου ἀτόμου, ἐμφανίζεται τώρα διαποτισμένη ἀπὸ τὸ ἔνστικτο τοῦ θανάτου ἢ κατηγορικὴ προσταγή, ποὺ ἐφαρμόζεται ἀπὸ τὸ ἐγώ, ἐνῶ οἰκοδομεῖ τὴν κοινωνικὴ ὑπαρξὴ τῆς προσωπικότητας, παραμένει προσταγή τῆς αὐτοκατροφῆς. Τὸ ἔργο τῆς ἀπώθησης ἰσχύει καὶ γιὰ τὸ ἔνστικτο τοῦ θανάτου καὶ γιὰ τὸ ἔνστικτο τῆς ζωῆς. Κανονικά, ἡ συγχώνευση αὐτῶν τῶν δυὸ εἶναι ὑγιὲς ἀλλὰ ἡ διαρκὴς ἀύστηρότητα τοῦ ὑπερεγῶ συνεχῶς ἀπειλεῖ αὐτὴ τὴν ὑγιῆ ἰσορροπία. «Ὅσο περισσότερο ἐλέγχει κανένας τὶς ἐπιθετικὲς του τάσεις ἐναντία στοὺς ἄλλους, τόσο πιὸ τυραννικὸς, δηλαδὴ ἐπιθετικὸς γίνεται μέσα στὸ ἰδεῶδες τοῦ ἐγῶ του... καὶ τόσο πιὸ ἔντονος γίνονται οἱ ἐπιθετικὲς διαθέσεις τοῦ ἰδεῶδους τοῦ ἐγῶ του κατὰ τοῦ ἐγῶ του».57 Σὲ μιὰ κατάσταση τῶν ἄκρων, στὴ μελαγχολία, «μιὰ ἀμιγῆς ἀτιμόσφαιρα τοῦ ἔνστικτου τοῦ θανάτου» μπορεῖ νὰ διέπει τὸ ὑπερεγῶ: Τὸ τελευταῖο μπορεῖ νὰ γίνῃ «ἓνα εἶδος χώρου συγκέντρωσης τῶν ἐνστίκτων τοῦ θανάτου».58 Ἀλλὰ ὁ ἄκρος αὐτὸς κίνδυνος ἔχει τὶς ρίζες του στὴν κ α ν ο ν ι κ ἢ κατάσταση τοῦ ἐγῶ. Ἀφοῦ τὸ ἔργο τοῦ ἐγῶ ἔχει σὰν ἀποτέλεσμα τὴν

...ἀπελευθέρωση τῶν ἐπιθετικῶν ἐνστίκτων τοῦ ὑπερεγῶ, ὁ ἀγῶνας τοῦ ἐναντία στὴ λίμπιντο τὸ ἐκθέτει στὸν κίνδυνο τῆς κακῆς μεταχείρισης καὶ τοῦ θανάτου. Δεχόμενος τὶς ἐπιθέσεις τοῦ ὑπερεγῶ ἢ ἴσως καὶ ὑποκύπτοντας σ' αὐτὲς τὸ ἐγῶ θρῖσκει μιὰ τύχη ὅμοια μὲ τῶν πρωτοζῶων ποὺ καταστρέφονται ἀπὸ τὰ προϊόντα τῆς ἀποσύνθεσης τὴν ὁποία τὰ ἴδια δημιούργησαν.59

Καὶ ὁ Φρόυντ προσθέτει ὅτι «ἀπὸ τὴν ἄποψη τῆς διανοητικῆς οἰκονομίας, ἡ ἠθικὴ ποὺ λειτουργεῖ στὸ ὑπερεγῶ φαίνεται νὰ εἶναι ἓνα παρόμοιο προῖον ἀποσύνθεσης».

Μέσα σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, ἡ μεταψυχολογία τοῦ Φρόντ
ἔρχεται πρόσωπο με πρόσωπο με τὴ μοιραία διαλεκτικὴ τοῦ
πολιτισμοῦ: Ἡ ἴδια ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ ἀπελευθερώ-
νει ὄλο και πιδ καταστροφικὲς δυνάμεις. Γιὰ νὰ διασαφηγι-
σθεῖ ἡ σχέση τῆς ἀτομικῆς ψυχολογίας τοῦ Φρόντ και τῆς
θεωρίας τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ χρειαστεῖ νὰ ἐπιχειρήσομε τὴν
ἐρμηνεία τῆς δυναμικῆς τῶν ἐνστίκτων σὲ ἓνα ἄλλο ἐπίπε-
δο—τὸ φυλογενετικό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ἡ προέλευση τοῦ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ (Φυλογένεση)

Ἡ ἀναζήτηση τῆς προέλευσης τῆς γενικῆς ἀπώθησης ὁδηγεῖ πίσω, στήν προέλευση τῆς ἀπώθησης τῶν ἐνστικτῶν κατὰ τὴν πρῶμην παιδικὴ ἡλικία. Τὸ ὑπερεγὼ εἶναι ὁ κληρονόμος τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος καὶ κατευθύνεται κυρίως κατὰ τῶν προγενετήσεων καὶ δύστροπων ἐκδηλώσεών του. Ἐπιπλέον, τὸ «τραῦμα τῆς γέννησης» ἀπελευθερώνει τίς πρῶτες ἐκφράσεις τοῦ ἐνστικτοῦ τοῦ θανάτου—τὴν ὀρμὴ τῆς ἐπιστροφῆς στὸ Νιρβάνα τῆς μητέρας—καὶ ὑπαγορεύει τοὺς ἐπακόλουθους ἐλέγχους τῆς ὀρμῆς αὐτῆς. Ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος ὀλοκληρώνει τὸ ἔργο τῆς στήν παιδικὴ ἡλικία μὲ τέτοια μεθοδικότητα καὶ αὐστηρότητα πού ἡ συμπεριφορὰ τοῦ ὄρμιου ἀτόμου νὰ μὴν εἶναι παρὰ ἡ σχηματικὴ ἐπανάληψη παιδικῶν ἐμπειριῶν καὶ ἀντιδράσεων. Ἀλλὰ οἱ παιδικὲς ἐμπειρίες πού μὲ τὴν ἐπίδραση τῆς πραγματικότητος γίνονται τραυματικὲς εἶναι π ρ ο - α τ ο μ ι κ ῆ ς , τ ο ὕ γ ἑ ν ο υ ς : Μὲ ἀτομικὲς παραλλαγές, ἡ παρατεταμένη ἐξάρτηση τοῦ ἀνθρώπινου νήπιου, ἡ Οἰδιπόδεια κατάσταση καὶ ὁ προγενετήσιος σεξουαλισμὸς εἶναι ὅλα ἐκδηλώσεις τοῦ γ ἑ ν ο υ ς ἀνθρώπου. Ἐπιπλέον, ἡ παράλογη αὐστηρότητα τοῦ ὑπερεγὼ τῆς νευρωτικῆς προσωπικότητος, τὸ ἀσυνείδητο αἰσθημα τῆς ἐνοχῆς καὶ ἡ ἀσυνείδητη ἀνάγκη γιὰ τιμωρία πα-

ρουσιάζουν τέλεια δυσαναλογία πρὸς τὴς «ἀμαρτωλές» ὁρμές τοῦ ἀτόμου. Ἡ παράταση καὶ (ὅπως θὰ δοῦμε) ἡ ἐπίταση τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐνοχῆς σ' ὄλη τὴ διάρκεια τοῦ σταδίου τῆς ὠριμότητος, ἡ υπερβολικὰ ἀπωθητικὴ διοργάνωση τοῦ σεξουαλισμοῦ, δὲν μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν μὲ βάση τὴν ἀκόμα σοβαρὴ ἀπειλὴ τῶν ἀτομικῶν παρορμήσεων. Οὔτε καὶ οἱ ἀτομικὲς ἀντιδράσεις σὲ παιδικὰ τραύματα μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν μὲ βάση «τὴς ἐμπειρίες τοῦ ἴδιου τοῦ ἀτόμου»: Ἀποκλίνουν ἀπὸ τὴς ἐμπειρίες αὐτὲς «μὲ ἕνα τρόπο πού συμβιβάζεται πολὺ ἀνετώτερα μὲ τὴν ὑπόθεση ὅτι ἀποτελοῦν ἀντιδράσεις σὲ γενετικὰ γεγονότα» καί, γενικὰ, μποροῦν νὰ ἐξηγηθοῦν μόνο «μὲ ἕνα τέτοιο συμπέρασμα».1 Ἡ ἀνάλυση τῆς διανοητικῆς δομῆς ὑποχρεώνεται ἔτσι νὰ ἀνατρέξει πίσω ἀπὸ τὴν πρώιμη παιδικὴ ἡλικία, ἀπὸ τὴν προϊστορία τοῦ ἀτόμου στὴν προϊστορία τοῦ γένους. Κατὰ τὸν Otto Rank, ἕνα «βιολογικὸ αἰσθημα ἐνοχῆς» ἐνεργεῖ μέσα στὴν προσωπικότητα τὸ ὁποῖο ἀντιπροσωπεύει τὴς ἀπαιτήσεις τοῦ εἴδους. Οἱ ἠθικὲς ἀρχές «πού ἀπορροφᾷ τὸ παιδί ἀπὸ τὰ ὑπεύθυνα γιὰ τὴν ἀνατροφή του πρόσωπα στὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς του» εἶναι «φυλογενετικοὶ ἀντίλαλοι ἀπὸ τὸν πρωτόγονο ἄνθρωπο».2 Ὁ πολιτισμὸς ἐξακολουθεῖ νὰ καθορίζεται ἀπὸ τὴν ἀ ρ χ α ἱ κ ἡ κ λ η ρ ο μ ι ᾶ τοῦ πού, κατὰ τὸ Φρόντ, περιλαμβάνει «ὄχι μόνο προδιαθέσεις ἀλλὰ καὶ ἰδεατὰ περιεχόμενα, μνημονικὰ ἴχνη ἐμπειριῶν παρωχημένων γενεῶν». Ἡ ἀτομικὴ ψυχολογία ἀπὸ μὲν τῆς εἶναι ἔτσι καθαυτὴ ὁμαδικὴ ψυχολογία, ἐφόσον τὸ ἴδιο τὸ ἄτομο διατηρεῖ τὴν ἀρχαϊκὴ του ταυτότητα μὲ τὸ εἶδος. Ἡ ἀρχαϊκὴ αὐτὴ κληρονομιά γεφυρώνει τὸ «χάσμα μεταξὺ τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς μαζικῆς ψυχολογίας».3

Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ ἔχει σπουδαῖες συνέπειες γιὰ τὴ μέθοδο καὶ τὴν οὐσία τῆς κοινωνικῆς ἐπιστήμης. Καθὼς ἡ ψυχολογία σχίζει τὸ ἰδεολογικὸ παραπέτασμα καὶ ἀκολουθεῖ τὰ ἴχνη τῆς κατασκευῆς τῆς προσωπικότητος, ὁδηγεῖται στὸ νὰ διαλύσει τὸ ἄτομο: Ἡ αὐτόνομη προσωπικότητά του ἐμφανίζεται σὰν ἡ π α γ ι ω μ ἔ ν η ἐκδήλωση τῆς γενικῆς ἀπόθη-

σης τῆς ἀνθρωπότητος. Ἡ αὐτοσυνείδηση καὶ ὁ λόγος, πού ἔχουν κατακτήσει καὶ διαμορφώσει τὸν ἱστορικὸ κόσμον, τὸ ἔκαναν κατὰ τὸ πρότυπον τῆς ἀπώθησης, ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς. Ἔχουν ἐνεργήσει ὅταν οἱ παράγοντες τῆς κυριαρχίας. Οἱ ἐλευθερίες πού ἔφεραν (καὶ εἶναι σημαντικῆς) ἀναπτύχθηκαν στὸ ἔδαφος τῆς ὑποδούλωσης καὶ διατηροῦν τὸ σημάδι τῆς καταγωγῆς τους. Αὐτὰ εἶναι τὰ ἐνοχλητικὰ πορίσματα τῆς θεωρίας τῆς προσωπικότητος τοῦ Φρόντ. Ἀναλύοντας τὴν ἰδέαν τῆς προσωπικότητος τοῦ ἐγὼ στὶς πρωτογενεῖς τῆς συνιστώσας, ἡ ψυχολογία ἀπογυμνώνει τώρα τοὺς ὑπο - ατομικοὺς καὶ προ - ατομικοὺς παράγοντες πού (σὲ μεγάλο βαθμὸ χωρὶς τὴ συνείδηση τοῦ ἀτόμου) ἀ π ο τ ε λ ο ὦ ν σ τὴν πραγματικότητα τὸ ἄτομον: Ἀποκαλύπτει τὴ δύναμιν τοῦ γενικοῦ μέσα καὶ πάνω ἔπι τὰ ἄτομα.

Ἡ ἀποκάλυψις αὐτὴ ὑπονομεύει ἕνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα ἰδεολογικὰ ὄχυρά τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ — τὴν ἔννοιαν τοῦ αὐτόνομου ἀτόμου. Ἡ θεωρία τοῦ Φρόντ συγκαταλέγεται στὸ σημεῖον αὐτὸ μεταξὺ τῶν μεγάλων κριτικῶν προσπαθειῶν γιὰ τὴ διάλυση τῶν ἀπολιθωμένων κοινωνιολογικῶν ἐννοιῶν στὸ ἱστορικὸ τους περιεχόμενον. Ἡ ψυχολογία του δὲν ἐξετάζει κυρίως τὴ συγκεκριμένη καὶ ὀλοκληρωμένη προσωπικότητα, ὅπως αὐτὴ ὑπάρχει μέσα στὸ ἰδιωτικὸ καὶ τὸ δημόσιον περιβάλλον τῆς, γιὰτὶ αὐτὴ ἢ ὑπαρξὴ κρύβει μᾶλλον παρὰ ἀποκαλύπτει τὴν οὐσίαν καὶ τὴ φύσιν τῆς προσωπικότητος. Εἶναι τὸ τελικὸ ἀποτέλεσμα μακροχρόνιων ἱστορικῶν προτῆσεων, πού καταλήγουν νὰ μορφοποιηθοῦν μέσα στὸ δίκτυον ἀνθρώπινων καὶ θεσμικῶν ὄντοτήτων πού ἀποτελεῖ τὴν κοινωνίαν. Τὰ προτῆσεις αὐτὰ ὀρίζουν τὴν προσωπικότητα καὶ τὶς σχέσεις τῆς. Γιὰ νὰ μπορέσει λοιπὸν ἡ ψυχολογία νὰ τὰ κατανοήσῃ, πρέπει νὰ τὰ ἀ π ο π α γ ῖ ὡ σ ε ἰ ἀναζητώντας τὴν κρυμμένη τους προέλευσιν. Σ' αὐτὴ τῆς τὴν προσπάθειαν ἀνακαλύπτει πῶς οἱ καθοριστικῆς παιδικῆς ἐμπειρίαι συνδέονται μὲ τὶς ἐμπειρίαι τοῦ εἶδους—ὅτι τὸ ἄτομον ζεῖ τὴ γενικὴ μοῖραν τῆς ἀνθρωπότητος. Τὸ παρελθὸν ὀρίζει τὸ παρὸν, ἐπειδὴ ἡ ἀνθρωπότητα δὲ ἔχει ἀκόμα ὑποτάξει τὴν ἱστορίαν τῆς. Γιὰ τὸ Φρόντ, ἡ

γενική μοίρα είναι μέσα στις ένστικτώδεις όρμες αλλά αυτές οι ίδιες υπόκεινται σε ιστορικές «τροποποιήσεις». Στη χρονική τους άρχή βρίσκειται ή έμπειρία της κυριαρχίας, πού τή συμβολίζει ο πατριάρχης — ή καθαρά Οιδιπόδεια κατάσταση. Αυτό ποτέ δέν υπερνικάται ολοκληρωτικά: Το ώριμο έγώ τής πολιτισμένης προσωπικότητας διατηρεί ακόμα τήν αρχαϊκή κληρονομιά του ανθρώπου.

“Αν άγνοηθεί ή εξάρτηση αυτή του έγώ, ή αύξημένη σημασία πού δίνει ο Φρόντ στην αυτονομία του ώριμου έγώ στά δψιμα έργα του μπορεί, λανθασμένα, νά χρησιμοποιηθεί σά δικαιολογία για τήν έγκατάλειψη των πιο προχωρημένων έννοιων τής ψυχανάλυσης—ύποχώρηση για τήν όποία είναι ύπόλογες οι Νεο - Φροϋδικές σχολές. Σε ένα άπ' τά τελευταία του συγγράμματα,⁴ ο Φρόντ ύποστηρίζει ότι όλες οι τροποποιήσεις του έγώ δέ «συμβαίνουν στη διάρκεια των άμυντικών συγκρούσεων των πρώτων έτών τής παιδικής ήλικίας». Έκφράζει τήν άποψη ότι «άπό τήν άρχή, κάθε έγώ προικίζεται με τίς ιδιαίτερές του προδιαθέσεις και τάσεις», ότι ύπάρχουν «πρωτογενείς σύμφυτες παραλλαγές μέσα στο έγώ». Αλλά ή καινούργια αυτή αυτονομία του έγώ φαίνεται νά μετατρέπεται στο αντίθετό της: Μακριά του νά καταργεί τήν ιδέα τής βασικής εξάρτησης του έγώ άπό προ - ατομικούς συνδυασμούς του γένους, ο Φρόντ ένισχύει τó ρόλο των συνδυασμών αυτών μέσα στην ανάπτυξη του έγώ. Ο λόγος είναι ότι έρμηνεύει τίς σύμφυτες διαφορές των έγώ με βάση «τήν «αρχαϊκή κληρονομιά» μας» και πιστεύει ότι «ά κ ό μ α π ρ ι ν ν ά ύ π ά ρ ξ ε ι τ ó έ γ ώ, οι γραμμές πού θα ακολουθήσει άργότερα ή εξέλιξή του, οι τάσεις και οι αντιδράσεις του είναι κιόλας καθορισμένες».⁵ Μάλιστα γράφει ότι ή φαινομενική αναγέννηση του έγώ συνοδεύεται άπό τόν τονισμό «έπιστροφσεων άπό τήν πρωτόγονη ανθρώπινη ανάπτυξη πού είναι παρούσες μέσα στην αρχαϊκή μας κληρονομιά». Όταν ο Φρόντ συμπεραίνει, άπό τήν εξέταση τής σύμφυτης δομής του έγώ, ότι ή «τοπογραφική διαφοροποίηση μεταξύ έγώ και προεγώ χάνει πολλή άπό τήν αξία της για τήν έρευνά μας» τότε ή

ἀφομοίωση αὐτῆ τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ προεγὼ φαίνεται νὰ ἀλλοιώ-
νει τὴν ἰσορροπία μεταξὺ τῶν δυὸ διανοητικῶν δυνάμεων πρὸς
ὄφελος τοῦ προεγὼ μᾶλλον παρὰ τοῦ ἐγὼ, τῶν προτῶν τοῦ
γένους μᾶλλον παρὰ τοῦ ἐγὼ.δ

Κανένα μέρος τῆς θεωρίας τοῦ Φρόντ δὲν ἀπορρίφθηκε
τόσο ἔντονα ὅσο ἡ ἰδέα τῆς ἐπιβίωσης τῆς ἀρχαϊκῆς κληρονο-
μιᾶς—ἡ ἀνακατασκευὴ τῆς προῖστορίας τῆς ἀνθρωπότητος,
ἀπὸ τὴν πρωτόγονη ὀρδὴ, διαμέσου τῆς πατροκτονίας μέχρι
τὸν πολιτισμό. Οἱ δυσκολίες τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπαλήθευσης
καὶ ἀκόμα καὶ τῆς λογικῆς συνέπειας εἶναι προφανεῖς καὶ ἴ-
σως ἀνυπερέδλητες. Ἐπιπλέον ἐνισχύονται ἀπὸ τὶς ἀπαγορεύ-
σεις ποῦ ἡ Φροῦδικὴ ὑπόθεση καταπατεῖ τόσο ἀποτελεσματι-
κά: Γιατὶ αὐτὴ δὲν ὀδηγεῖ πίσω στὴν εἰκόνα ἐνὸς παράδεισου
ποῦ ὁ ἄνθρωπος ἔχασε ἀμαρτάνοντας κατὰ τοῦ Θεοῦ ἀλλὰ
στὴν κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸν ἄνθρωπο τῆ θεοπι-
σμένη ἀπὸ ἕναν ἀπόλυτα γήινο πατέρα - τύραννο καὶ τῆ συ-
νεχισμένη ἀπὸ τὴν ἀνταρσία ἐναντίᾱ του ποῦ δὲ στέφθηκε ἀπὸ
ἐπιτυχία ἢ ἔμεινε ἀτελής. Τὸ «προπατορικὸ ἀμάρτημα» ἔγι-
νε κατὰ τοῦ ἀνθρώπου—καὶ δὲν ἦταν ἀμάρτημα γιατί τὸ θύ-
μα ἦταν κι αὐτὸ ἔνοχο. Καὶ ἡ φυλογενετικὴ αὐτὴ ὑπόθεση ἀ-
ποκαλύπτει ὅτι ὁ ὄριμος πολιτισμὸς ἐξαρτᾶται ἀκόμη ἀπὸ
τὴν ἀρχαϊκὴ διανοητικὴ ἀνωριμότητα. Ἡ ἀνάμνηση προῖστο-
ρικῶν ὀρμῶν καὶ πράξεων κατατρέχει ἀκόμα τὴν ἀνθρωπό-
τητα: Τὸ ἀπωθημένο ὕλικὸ ἐπιστρέφει καὶ τὸ ἄτομο τιμω-
ρεῖται ἀκόμα γιὰ ὀρμὲς ποῦ ἔχουν ἀπὸ καιρὸ ὑποταχθεῖ καὶ
πράξεις ποῦ ἔχουν ἀποδιαπραχθεῖ.

Ἐὰν ἡ ὑπόθεση τοῦ Φρόντ δὲν ὑποστηρίζεται ἀπὸ ἀνθρω-
πολογικὲς ἀποδείξεις, θὰ ἔπρεπε νὰ ἀπορριφθεῖ ἐντελῶς: Μό-
νο ποῦ, χρησιμοποιώντας μιὰ σειρὰ καταστροφικῶν συμβάν-
των βάζει σὲ μιὰ προοπτικὴ τὴν ἱστορικὴ διαλεκτικὴ τῆς κυ-
ριαρχίας καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο φωτίζει πλευρὲς τοῦ πολιτι-
σμοῦ ποῦ ἦταν μέχρι τώρα ἀνεξήγητες. Ἐμεῖς κάνομε χρῆσιν
τῶν ἀνθρωπολογικῶν ὑποθέσεων τοῦ Φρόντ μόνο μὲ τὴν ἔν-
νοια αὐτῆ: Γιὰ τὴ συμβολικὴ τους ἀξία. Τὰ ἀρχαϊκὰ συμβά-
ντα, ποῦ παίρνει γιὰ δεδομένα ἡ ὑπόθεση, μπορεῖ νὰ εἶναι ἀ-

δύνατο νά ἐπαληθευθοῦν ποτέ ἀπό τήν ἀνθρωπολογία. Ἄλλά οἱ συνέπειες, κατὰ τήν ὑπόθεση, τῶν συμβάντων αὐτῶν εἶναι ἱστορικά γεγονότα καί ἡ ἐρμηνεία τους στοῦ φῶς τῆς ὑπόθεσης τοῦ Φρόντ τούς δίνει μιᾶ μέχρι τώρα ἀγνοημένη σπουδαιότητα πού δείχνει πρὸς τὸ ἱστορικό μέλλον. Ἄν ἡ ὑπόθεση δὲ συμβιδιάζεται μὲ τήν κοινὴ λογικὴ, προτείνει, μέσα στὴν ἀρνήσή της νά συμβιβάσται, μιᾶν ἀλήθεια πού ἡ κοινὴ λογικὴ ἔχει ἐξασκηθεῖ νά ξεχνᾷ.

Μέσα στοῦ οἰκοδόμημα τοῦ Φρόντ, ἡ πρώτη ἀνθρώπινη ομάδα δημιουργήθηκε καὶ διατηρήθηκε μὲ τήν ἐπιβεβλημένη κυριαρχία ἐνός ἀτόμου πάνω σὲ ὅλα τὰ ἄλλα. Σ' ἓνα σημεῖο κατὰ τὴ ζωὴ τοῦ γένους ἀνθρώπου, ἡ ζωὴ ὀργανώθηκε ἀπὸ τὴν **κ υ ρ ι α ρ χ ι α**. Καὶ ὁ ἀνδρας πού κατόρθωσε νά ἐπιβληθεῖ στοὺς ἄλλους ἦταν ὁ **π α τ ρ ι ἄ ρ χ η ς**—δηλαδὴ ὁ ἀνδρας πού ἦταν κάτοχος τῶν ἐπιθυμητῶν γυναικῶν καὶ πού μ' αὐτὲς εἶχε παραγάγει καὶ διατηρήσει στὴ ζωὴ τοὺς γιούς καὶ τίς κόρες. Ὁ πατριάρχης εἶχε ἀποκλειστικὰ δικιὰ του τὴ γυναίκα (τὴν ὑπέρτατη ἡδονή) καὶ ὑπότασσε τ' ἄλλα μέλη τῆς φυλῆς στὴ δύναμή του. Τὸ ἐρώτημα εἶναι ἂν ὁ λόγος πού κατάφερε νά ἐγκαθιδρύσει τὴν ἐξουσία του ἦταν τὸ ὅτι κατάφερε νά τὰ ἀποκλείσει ἀπὸ τὴν ὑπέρτατη ἡδονή. Σὲ κάθε περίπτωση, ἡ μονοπωλιακὴ ἀπόλαυση τῆς ἡδονῆς, γιὰ τὴν ομάδα σὰ σύνολο, σήμαινε μιᾶν ἄνιση κατανομή τοῦ πόνου: «...ἡ μοῖρα τῶν γιῶν ἦταν σκληρὴ ἂν προκαλοῦσαν τὸ φθόνο τοῦ πατέρα πέθαιναν, εὐνουχίζονταν ἢ διώχνονταν. Ὑποχρεῶνονταν νά ζοῦν σὲ μικρὲς κοινότητες καὶ νά προμηθεύονται συμβίβες κλέβοντάς τες ἀπὸ ἄλλους».7 Τὸ βάρος ὅλου τοῦ ἀναγκαίου ἔργου τῆς πρωτόγονης ὀρθῆς θὰ πρέπει νά τὸ ἐπωμίζονταν οἱ γιοὶ πού, μὲ τὸν ἀποκλεισμό τους ἀπὸ τὴν ἀπόλαυση τῆ φυλαγμένη γιὰ τὸν πατριάρχη, εἶχαν τώρα γίνε «ἐλεύθεροι» νά διοχετεύσουν τὴν ἐνέργεια τῶν ἐνστικτῶν τους σὲ δυσάρεστες ἀλλὰ ἀπαραίτητες δραστηριότητες. Ἔτσι, ὁ περιορισμὸς τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἐνστικτωδῶν ἀναγκῶν πού ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὸν πατέρα, ἢ καταπίεση τῆς ἡδονῆς, ὄχι μόνον ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς κυριαρχίας ἀλλὰ δημιούργησε καὶ

τις διανοητικές προϋποθέσεις για τή συνεχιζόμενη λειτουργία τής κυριαρχίας.

Μέσα σ' αυτή τήν οργάνωση τής πρωτόγονης ορδής, ή λογικότητα και ή α - λογικότητα, βιολογικοί και κοινωνικοί παράγοντες, τὸ γενικὸ καὶ τὸ εἰδικὸ συμφέρο, ἔχουν πλεχθεὶ ἀδιαχώριστα. Ἡ πρωτόγονη φυλὴ εἶναι μιὰ ομάδα πού λειτουργεῖ προσωρινὰ καὶ πού διατηρεῖ τὸν ἑαυτὸ τῆς σὲ κάποιο εἶδος τάξης. Ἄρα μπορεῖ κανένας νὰ ὑποθέσει ὅτι ὁ πατριαρχικὸς δεσποτισμὸς, πού θέσπισε τὴν τάξη αὐτὴ, στάθηκε «ἔλλογος», ἐφόσον δημιούργησε καὶ διατήρησε τὸ σύνολο—καὶ ἔτσι τὴν ἀναπαραγωγὴ καὶ τὸ κοινὸ συμφέρο. Καθιερώνοντας τὸ πρωτότυπο γιὰ ὅλη τὴν κατοπινὴ ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ, ὁ πατριάρχης προετοίμασε τὸ ἔδαφος γιὰ τὴν πρόοδο διαμέσου ἐπιβεβλημένου περιορισμοῦ τῆς ἡδονῆς καὶ ἐπιβεβλημένης ἐγκράτειας. Ἔτσι δημιούργησε τὶς πρώτες προϋποθέσεις γιὰ τὴν πειθαρχημένη «ἐργατικὴ δύναμη» τοῦ μέλλοντος. Ἐπιπλέον, ὁ ἱεραρχικὸς αὐτὸς καταμερισμὸς τῆς ἡδονῆς «δικαιωνόταν» ἀπὸ τὴν προστασία, ἀσφάλεια, ἀκόμα καὶ ἀγάπη: Ἐπειδὴ ὁ τύραννος ἦταν ὁ πατέρας, τὸ μίσος πού τρέφανε γι' αὐτὸν οἱ ὑπήκοοί του, πρέπει νὰ συνοδεύθηκε ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἀπὸ μιὰ βιολογικὴ στοργή—ἀμφίρροπα συναισθήματα πού ἐκφραζόντουσαν μέσα στὴν ἐπιθυμία τῆς ἀντικατάστασης καὶ ἀπομίμησης τοῦ πατέρα, τῆς ταυτοποίησης μὲ αὐτόν, μὲ τὴν ἡδονὴ του καὶ τὴ δύναμή του. Ὁ πατριάρχης ἐπιβάλλει τὴν κυριαρχία γιὰ τὸ ἴδιο του τὸ συμφέρο ἀλλὰ δικαιώνεται στὴν πράξη του αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἡλικία του, τὸ βιολογικὸ του ρόλο καὶ (πάνω ἀπ' ὅλα) τὴν ἐπιτυχία του: Δημιουργεῖ τὴν «τάξη» ἐκείνη πού χωρὶς αὐτὴν ἡ ομάδα θὰ διαλυόταν ἀμέσως. Μὲ τὸ ρόλο αὐτὸ ὁ πατριάρχης προαναγγέλλει τὶς κατοπινὲς τυραννικὲς πατρικὲς μορφὲς πού κάτω ἀπ' αὐτὲς προόδευσε ὁ πολιτισμὸς. Στὸ πρόσωπο καὶ τὸ ρόλο του ἐνσαρκώνονται ἡ ἐσώτερη λογικὴ καὶ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας καθαυτῆς. Ἐχει «δικαιώματα ἱστορικά»⁸

Ἄλλὰ ὁ ἀναπαραγωγικὸς ρόλος τῆς ορδῆς ἐπέζησε τοῦ πατριάρχου:

...Ένας απ' όλους τους γιούς κατάφερνε να ανέβει σε μια θέση όμοια με εκείνη του πατριάρχη στην αρχική όρδη. Μια προνομιούχα θέση παρουσιαζόταν με τον έξησ φυσικό τρόπο: Ο πιό νέος γιός, προστατευμένος από την αγάπη τής μητέρας του, μπορούσε να έπωφεληθεί των γηρατειών του πατέρα του και να τον αντικαταστήσει μετά τó θάνατό του.⁹

Μ' αυτό τον τρόπο ή πρωτογενής πατριαρχική τυραννία έγινε «άποτελεσματική» τάξη. Η άποτελεσματικότητα όμως τής επιβεδλημένης όργάνωσης τής φυλής θά πρέπει να ήταν πολύ άνασφαλής και, κατά συνέπεια, τó μίσος ένάντια στην πατριαρχική καταπίεση πολύ δυνατό. Στο οίκοδόμημα του Φρόντ τó μίσος αυτό καταλήγει στην άνταρσία των έξοριστων γιών, στο συλλογικό φόνο και στο κατασπάραγμα του πατριάρχη, και στην έγκαθίδρυση τής φατρίας των άδελφών, πού με τή σειρά της, άποθεώνει τó δολοφονημένο πατριάρχη και εισάγει έκεινες τις άπαγορεύσεις και τούς περιορισμούς πού, σύμφωνα με τó Φρόντ, δημιουργούν την κοινωνική ήθική. Η ύποθετική ιστορία τής πρωτογενοús όρδης του Φρόντ άναφέρει την άνταρσία των άδελφών σά μια άνταρσία ένάντια στην άπαγόρευση των γυναικών τή θεσπισμένη από τον πατριάρχη: Δέ γίνεται λόγος για «κοινωνική διαμαρτυρία» κατά του άνισου καταμερισμού τής ήδονής. Κατά συνέπεια, με την άυστηρη έννοια, ó πολιτισμός αρχίζει μόνο στη φατρία των άδελφών, όποτε οι άπαγορεύσεις, άυτοεπιβεδλημένες τώρα από τούς άρχοντες άδελφούς, εφαρμόζουν την άπώθηση γ ι ά τ ó κ ο ι ν ό σ υ μ φ έ ρ ο τής διατήρησης τής ομάδας σά συνόλου. Τó κρίσιμο ψυχολογικό γεγονός πού διαχωρίζει όριστικά τή φατρία των άδελφών από την πρωτογενή όρδη είναι ή άνάπτυξη του α ί σ θ ή μ α τ ο ς τ ή ς έ ν ο χ ή ς. Η πρόδος πέρα από την πρωτογενή όρδη—δηλαδή ó πολιτισμός, προϋποθέτει αίσθημα ένοχής: Ένδοπροβάλλει μέσα στα άτομα, και έτσι διατηρεί, τις κυρίες άπαγορεύσεις, περιορισμούς και καθυστερήσεις στην ίκανοποίηση, πού απ' αυτές έξαρτάται ó πολιτισμός:

Είναι αρκετά λογικό νά φαντασθούμε ὅτι μετὰ τὸ φόνο τοῦ πατριάρχῃ ἀκολούθησε μιὰ περίοδος διαμάχης μεταξύ τῶν ἀδελφῶν γιὰ τὴ διαδοχὴ ποῦ ὁ καθέννας τὴν ἤθελε γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ μόνο. Ὡσπου στὸ τέλος κατάλαβαν ὅτι οἱ διαμάχες αὐτὲς ἦταν τόσο ἐπικίνδυνες ὅσο καὶ μάταιες. Ἡ δυσκολοαπόκκτητη αὐτὴ κατανόηση—δῶπως καὶ ἡ ἀνάμνηση τῆς ἀπελευθερωτικῆς πράξης τὴν ὁποία εἶχαν ἐπιτελέσει μαζί, καθὼς καὶ ἡ σύνδεση ποῦ εἶχε δημιουργηθεῖ ἀναμεταξύ τους κατὰ τὴν ἐξορία τους— ὁδήγησε τελικὰ στὴν ἔνωσή τους, σὲ ἓνα εἶδος κοινωνικοῦ συμβολαίου. Ἔτσι δημιουργήθηκε ἡ πρώτη μορφή μιᾶς κοινωνικῆς διοργάνωσης, ποῦ τὴ συνόδευαν ἡ ἀπάρνηση τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἐνστίκτων, ἡ ἀναγνώριση ἀμοιβαίων ὑποχρεώσεων, θεσμοὶ ποῦ κηρύχθηκαν ἱεροί, ποῦ δὲν μπορούσαν νά διαρρηχθοῦν — μὲ λίγα λόγια οἱ χρονικὲς ἀρχὲς τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ νόμου.¹⁰

Ἡ ἀνταρσία κατὰ τοῦ πατριάρχῃ εἶναι ἀνταρσία κατὰ τῆς βιολογικᾶ δικαιωμένης ἐξουσίας· ὁ φόνος τοῦ καταστρέφει τὴν τάξη ποῦ διατηροῦσε τὴ ζωὴ τοῦ συνόλου. Οἱ ἐπαναστάτες διέπραξαν ἓνα ἔγκλημα κατὰ τοῦ συνόλου καί, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἐνάντια στὸν ἴδιο τους τὸν ἑαυτό. Εἶναι ἔνοχοι ἀπέναντι τῶν ἄλλων καὶ ἀπέναντι τοῦ ἑαυτοῦ τους, καὶ πρέπει νά ἐξιλεωθοῦν. Ὁ φόμος τοῦ πατριάρχῃ εἶναι τὸ ἔσχατο ἔγκλημα γιὰ αὐτὸς καθιέρωσε τὴν τάξη τοῦ ἀναπαραγωγικοῦ σεξουαλισμοῦ, καὶ ἔτσι εἶναι, ὁ ἴδιος, τὸ γένος ποῦ δημιουργεῖ καὶ διατηρεῖ ὅλα τὰ ἄτομα. Ὁ πατριάρχῃς, πατέρας καὶ τύραννος μαζί, συνδυάζει τὸ σεξουαλισμὸ καὶ τὴν τάξη, τὴν ἡδονὴ καὶ τὴν πραγματικότητά· προξενεῖ ἀγάπη καὶ μίσος· καὶ ἐγγυᾶται τὴ βιολογικὴ καὶ κοινωνιολογικὴ θάση ἀπὸ τὴν ὁποία ἐξαρτᾶται ἡ ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἐξουδετέρωση τοῦ προσώπου τοῦ ἀπειλεῖ νά ἐξουδετερώσει τὴν ἴδια τὴ ζωὴ τῆς ομάδας καὶ νά ἀποκαταστήσει τὴν προϊστορικὴ κι ὑπο-ιστορικὴ καταστροφικὴ δύ-

ναμη τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς. Οἱ γοιο ὁμως θέλουν τὸ ἴδιο πρᾶγμα μὲ τὸν πατριάρχη: Θέλουν διαρκῆ ἰκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τους. Ὁ μόνος τρόπος νὰ πετύχουν τὸν ἀντικειμενικὸ αὐτὸ σκοπὸ εἶναι ἡ ἐπανάληψη, σὲ νέα μορφή, τῆς τάξεως τῆς κυριαρχίας ποὺ ἔλεγχε τὴν ἡδονὴ καὶ ἔτσι διατηροῦσε τὴν οὐμάδα. Ὁ πατριάρχης ἐπιζητεῖ σὰν ὁ θεὸς ποὺ λατρεῦντάς τον οἱ ἁμαρτωλοὶ μετανοοῦν, ὥστε νὰ μποροῦν νὰ συνεχίσουν νὰ ἁμαρτάνουν, ἐνῶ οἱ καινούργιοι πατέρες ἐξασφαλίζουν τίς ἀπωθήσεις ποὺ χρειάζονται γιὰ τὴ διατήρηση τῆς ἐξουσίας τους καὶ τῆς δικῆς τους διοργάνωσης τῆς οὐμάδας. Ἡ πρόοδος ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ ἐνὸς στὴν κυριαρχία μερικῶν συνεπάγεται κάποια «κοινωνικὴ ἐξάπλωση» τῆς ἡδονῆς καὶ κάνει τὴν ἀπώθηση αὐτοεπιβεβλημένη μέσα στὴν ἴδια τὴν οὐμάδα ποὺ διοικεῖ: Ὁ λ α τὰ μέλη της πρέπει νὰ ὑπακοῦν στίς ἀπαγορεύσεις, ἀν θέλουν νὰ διατηρήσουν τὴν ἐξουσία τους. Ἡ ἀπώθηση τώρα διέπει τὴ ζωὴ τῶν ἰδίων τῶν καταπιεστῶν, καὶ ἕνα μέρος τῆς ἐνέργειας τῶν ἐνστίκτων τους γίνεται διαθέσιμο γιὰ ἐξύψωση μέσα στὸ «ἐργο».

Ταυτόχρονα, ἡ ἀπαγόρευση τῶν γυναικῶν τῆς πατρίας ὁδηγεῖ σὲ ἐπέκταση καὶ συγχώνευση μὲ ἄλλες ὁρδές. Ὁ ὀργανωμένος σεξουαλισμὸς ἀρχίζει ἐκεῖνο τὸ σχηματισμὸ μεγαλύτερων μονάδων, ποὺ ὁ Φρόνυτ θεωροῦσε σὰν ρόλο τοῦ Ἐρωτα μέσα στὸν πολιτισμὸ. Ὁ ρόλος τῶν γυναικῶν γίνεται ὄλο καὶ πιὸ σπουδαῖος. «Ἐνα σημαντικὸ μέρος τῆς δύναμης, ποὺ ἔμεινε χωρὶς κάτοχο μὲ τὸ θάνατο τοῦ πατριάρχη, πέρασε στίς γυναῖκες: ἀκολούθησε ἡ περίοδος τῆς μητριαρχίας». ¹¹ Τὸ ὅτι ἡ πρωτογενὴς πατριαρχικὴ τυραννία, μέσα στὴν ἀλληλουχία τῆς ἀνάπτυξης, π ρ ο η γ ἡ θ η κ ε τῆς μητριαρχικῆς περιόδου φαίνεται νὰ εἶναι οὐσιώδες γιὰ τὴν ὑπόθεση τοῦ Φρόνυτ: Ὁ μικρὸς βαθμὸς τῆς ἀπωθητικῆς κυριαρχίας, ἡ ἔκταση τῆς ἐρωτικῆς ἐλευθερίας, ποὺ συνδέονται παραδοσιακὰ μὲ τὴ μητριαρχία, παρουσιάζονται μέσα στὴν ὑπόθεση τοῦ Φρόνυτ, σὰ συνέπειες τῆς κατάρτησης τῆς πατριαρχικῆς τυραννίας μᾶλλον, παρὰ σὰν πρωτογενεῖς «φουσι-

κίες» καταστάσεις. Στην ανάπτυξη του πολιτισμού ή ελευθερία γίνεται δυνατή μόνο εάν ἀ π ε λ ε υ θ έ ρ ω σ η. Ἡ ελευθερία ἀ κ ο λ ο υ θ ε ι τήν κυριαρχία—και οδηγεί στην νέα κατάφαση της κυριαρχίας. Τη μητριαρχία αντικαθιστά μιὰ πατριαρχική ἀντεπανάσταση που σταθεροποιείται με τή θεσμοποίηση της θρησκείας.

Στή διάρκεια εκείνης της εποχής είχε γίνει μιὰ μεγάλη κοινωνική επανάσταση. Ἡ μητριαρχία ἀκολογήθηκε ἀπό μιὰ ἀποκατάσταση της πατριαρχής τάξης. Οἱ καινούργιοι πατέρες, εἶναι ἀλήθεια, ποτέ δὲν κατάφεραν ν' ἀποκτήσουν τήν παντοδυναμία του πατριάρχου. Ἦταν περισσότεροι, ζούσαν σὲ κοινότητες μεγαλύτερες ἀπὸ τήν ἀρχική ὄρδη. Ἦταν ὑποχρεωμένοι νὰ συμβιδάζωνται μεταξύ τους και περιορίζονταν ἀπὸ κοινωνικούς θεσμούς.¹²

Στὴν ἀρχὴ οἱ ἀρσενικοὶ θεοὶ κάνουν τήν ἐμφάνισή τους δίπλα στίς μεγάλες μητρικές θεότητες, βαθμιαία δμως παίρνουν τὰ χαρακτηριστικά του πατέρα. Ὁ πολυθεϊσμός ὑποχωρεῖ μπροστὰ στὸ μονοθεϊσμὸ κι ὕστερα ἐπιστρέφει τὴ «μιὰ και μόνη πατρική θεότητα που ἡ δύναμή της εἶναι ἀπεριόριστη».¹³ Ὑψηλὴ και ἐξυψωμένη, ἡ ἀρχική κυριαρχία γίνεται αἰώνια, κοσμολογική και καλή, φύλακας, σ' αὐτὴ τὴ μορφή, της προόδου του πολιτισμοῦ. Τὰ «ἱστορικά δικαιώματα» του πατριάρχου ἀποκαθίστανται.¹⁴

Τὸ αἶσθημα της ἐνοχίας που, κατὰ τήν ὑπόθεση του Φρόντ, ἀποτελεῖ οὐσιαστικὸ μέρος της φαρτίας και της ἐπακόλουθης σταθεροποίησής της στὴν πρώτη «κοινωνία», προέρχεται βασικά ἀπὸ τὴ διάπραξη του ἔσχατου ἐγκλήματος της πατροκτονίας. Οἱ συνέπειες δμως αὐτὲς εἶναι δυὸ εἰδῶν: Ἀπειλοῦν νὰ καταστρέψουν τὴ ζωὴ της οἰκίας με τὴν ἐξάλειψη της ἐξουσίας που (ἀν και με τὸν τρόμο) διατηροῦσε τὴν οἰκία. Καὶ ταυτόχρονα ἡ ἐξάλειψη της ἐξουσίας αὐτῆς ὑπόσχεται μιὰ κοινωνία χωρὶς τὸν πατέρα—δηλαδὴ χωρὶς ἀπό-

θηση και κυριαρχία. Δέν πρέπει νά ὑποθεθεῖ ὅτι ἡ οὐσία τῆς ἐνοχῆς ἀντανακλᾷ τῇ διπλῇ αὐτῇ δομῇ και τὴν ἀμφιρρέπειά της; Οἱ ἐπαναστατικοὶ πατροκτόνοι παίρνουν μέτρα γιὰ τὴν πρόληψη μόνο τῆς π ρ ὠ τ η ς συνέπειας, τῆς ἀπειλῆς: Ἐαναφέρνουν τὴν κυριαρχία θάζοντας στὴ θέση τοῦ πατριάρχῃ πολλοὺς πατέρες και κατόπιν ἀποθεώνοντας και ἐσωτερικεύοντας τὸν ἕνα πατέρα. Μ' αὐτὴ τὴν ἐνέργεια ὁμως προδίδουν τὴν ὑπόσχεση τῆς ἴδιας τους τῆς πράξης—τὴν ὑπόσχεση τῆς ἐλευθερίας. Ὁ πατριάρχῃς - τύραννος εἶχε κατορθώσει νά ἐμφυτέφει τὴ δική του ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος στοὺς ἐπαναστάτες γιούς. Ἡ ἐπανάστασή τους ἔσπασε τὴν ἀλυσίδα τῆς κυριαρχίας γιὰ ἕνα μικρὸ διάστημα. Στὴ συνέχεια, ἡ καινούργια ἐλευθερία καταπιέζεται ξανά—αὐτὴ τὴ φορά μὲ τὴ δική τους δύναμη και τίς δικές τους ἐνέργειες. Δέν πρέπει λοιπὸν τὸ αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς τους νά περιέχει ἐνοχὴ γιὰ τὴν προδοσία και τὴν ἀπάρνηση τῆς πράξης τους; Δέν εἶναι ἔνοχοι γιὰ τὴν παλινόρθωση τοῦ ἀπωθητικοῦ πατριάρχῃ, ἔνοχοι γιὰ τὴν αὐτοεπιβεβλημένη συνέχιση τῆς κυριαρχίας; Τὸ ἐρώτημα αὐτὸ παρουσιάζεται μόλις ἡ φυλογενετική ὑπόθεση τοῦ Φρόντ συσχετισθεῖ μὲ τὴ Φροῦδικὴ ἀντίληψη τῆς δυναμικῆς τῶν ἐνστίκτων. Καθὼς ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος ἀρχίζει νά ριζώνει, ἔστω μὲ τὴν πιὸ πρωτόγονη και πιὸ στυγνὰ ἐφαρμοσμένη μορφή της, ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς γίνεται κάτι τὸ φοβερό, τρομακτικό· οἱ παρορμήσεις γι' ἀκέραιη ἱκανοποίηση συναντοῦν ἄγχος και τὸ ἄγχος αὐτὸ δημιουργεῖ τὴν ἐπιθυμία τῆς προστασίας ἀπὸ ἐκεῖνες. Τὰ ἄτομα πρέπει νά ὑπερασπίσουν τὸν ἑαυτὸ τους ἐναντία στο φάσμα τῆς ἀκέραιης ἀπελευθέρωσής τους ἀπὸ τὴν ἀνάγκη και τὸν πόνο, ἐναντία στὴν ἀκέραιη ἱκανοποίηση. Ἡ τελευταία ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ τὴ γυναίκα πού, σὰν μητέρα, εἶχε κάποτε, γιὰ πρώτη και τελευταία φορά, προσφέρει μιὰ τέτοια ἱκανοποίηση. Αὐτοὶ εἶναι οἱ παράγοντες τῶν ἐνστίκτων πού ἐπαναλαμβάνουν τὸ ρυθμὸ τῆς ἀπελευθέρωσης και τῆς κυριαρχίας.

Ἡ σεξουαλικὴ δύναμη τῆς γυναίκας εἶναι ἐπικίνδυ-

νη για τὸ κοινωνικὸ σύνολο πὸ ἡ κοινωνικὴ του δομὴ βασίζεται πάνω στὸ φόβο τὸ μεταθέμενο στὸν πατέρα. Ἡ βασιλιάς φονεύεται ἀπὸ τὸ λαὸ ὄχι γιὰ νὰ ἀπελευθερωθοῦν, ἀλλὰ γιὰ νὰ μποῦν κάτω ἀπὸ ἕνα βαρύτερο ζυγὸ, πὸ θὰ τοὺς προστατεύει πὸ σίγουρα ἀπὸ τὴ μητέρα.¹⁵

Ὁ βασιλιάς - πατέρας φονεύεται ὄχι μόνον ἐπειδὴ ἐπιβάλλει ἀβάσταχτους περιορισμούς, ἀλλὰ ἐπίσης ἐπειδὴ οἱ περιορισμοὶ αὐτοί, ἐπιβεβλημένοι ἀπὸ ἕνα μόνον πρόσωπο, δὲν ἀποτελοῦν ἀρκετὰ ἀποτελεσματικὸ «ἐμπόδιο τῆς αἰμομιξίας», οὔτε εἶναι ἀρκετὰ ἀποτελεσματικοὶ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς ἐπιθυμίας τῆς ἐπιστροφῆς στὴ μητέρα.¹⁶ Γι' αὐτὸ ἡ ἀπελευθέρωση ἀκολουθεῖται πάντα ἀπὸ μιὰ ὀλοένα «καλύτερη» κυριαρχία:

Ἔτσι ἡ ἐξέλιξη τῆς πατρικῆς κυριαρχίας σ' ἕνα δλο καὶ ἰσχυρότερο κρατικὸ σύστημα διαχειριζόμενο ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο δὲν εἶναι παρὰ μιὰ συνέχεια τῆς πρωτογενοῦς ἀπώθησης πὸ ἀποσκοπεῖ στὸ ἀδιάκοπα ἐκτενέστερο ἀποκλεισμὸ τῶν γυναικῶν.¹⁷

Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ βασιλιᾶ - πατέρα εἶναι ἐγκλημα ἀλλὰ τὸ ἴδιο εἶναι κι ἡ παλινόρθωσή του—καὶ τὰ δυὸ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ ἐγκλημα πὸ γίνεται κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος, ἐξιλεώνεται μὲ τὸ ἐγκλημα κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς: Ἔτσι ἡ ἐξιλέωση μηδενίζει τὸν ἑαυτὸ τῆς. Τὸ αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς παραμένει παρ' ὅλη τὴν ἐπαναλαμβανόμενη καὶ ἐντεινόμενη ἐξιλέωση: Τὸ ἄγχος ἐπιμένει ἐπειδὴ τὸ ἐγκλημα κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς δὲν ἐξιλεώνεται. Ὑπάρχει ἐνοχὴ γιὰ μιὰ πράξη πὸ δὲν ἐκτελέσθηκε: Τὴν ἀπελευθέρωση. Μερικὲς ἀπὸ τὶς διατυπώσεις τοῦ Φρόυντ φαίνονται νὰ ἐκφράζουν τὸ γεγονός αὐτό: Τὸ αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς ἦταν «ἡ συνέπεια ἐπιθετικότητος πὸ δὲν πραγματοποιήθηκε» καὶ

...στην ουσία δὲν ἔχει σημασία ἂν κάποιος σκότωσε τὸν πατέρα του ἢ ἀπέσχε ἀπὸ τὴν πράξη. Θὰ νοιώθει ἔνοχος καὶ στὶς δυὸ περιπτώσεις, γιατί ἡ ἐνοχὴ εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς διαμάχης τῆς ἀμφιρρέπειας, τοῦ αἰώνιου ἀγώνα μεταξύ Ἐρώτα καὶ τοῦ ἔνστικτου τῆς καταστροφῆς ἢ τοῦ θανάτου.¹⁸

Πολὺ νωρίτερα ὁ Φρόντ εἶχε μιλήσει γιὰ ἓνα προῦ-
πάρχον αἰσθημα ἐνοχῆς, πού φαίνεται νὰ «καραδοκεῖ» μέ-
σα στοῦ ἄτομο, ἔτοιμο καὶ περιμένοντας νὰ «ἀφομοιώσει» μιὰ
κατηγορία πού θὰ διατυπωθεῖ ἐναντίον του.¹⁹ Ἡ ἰδέα αὐτὴ
φαίνεται νὰ ἀντιστοιχεῖ μὲ ἐκείνη ἐνὸς «ἀδέσμευτου ἄγχους»
πού ἔχει ὑπόγειες ρίζες πιὸ κάτω ἀκόμα κι ἀπὸ τὸ ἀ τ ο -
μ ι κ ὸ ἀσυνείδητο.

Ὁ Φρόντ ὑποθέτει ὅτι τὸ πρωτογενὲς ἔγκλημα, καὶ
τὸ συναίσθημα τῆς ἐνοχῆς πού τὸ συνοδεύει, ἀναπαράγον-
ται, τροποποιημένα, σ' ὅλη τὴ διάρκεια τῆς ἱστορίας. Τὸ
ἔγκλημα ἀναπαρίσταται μέσα στὴ διαμάχη τῆς παλιᾶς καὶ
τῆς νέας γενιᾶς, στὴν ἐπανάσταση καὶ τὴν ἀνταρσία ἐνάν-
τια στὴ κατεστημένη ἐξουσία — καὶ στὴν ἐπακόλουθη με-
τάνοια: Στὴν ἀποκατάσταση καὶ τὴν ἀποθέωση τῆς ἐξου-
σίας. Ἐξηγώντας τὴν παράξενη αὐτὴ, ἀδιάκοπη, ἐπανάλη-
ψη, ὁ Φρόντ πρότεινε τὴν ὑπόθεση τῆς ἐ π ι σ τ ρ ο φ ῆ ς
τ ὠ ν ἀ π ω θ η μ ἔ ν ω ν, φέροντας γιὰ παράδειγμα τὴν
ψυχολογία τῆς θρησκείας. Πίστευε ὅτι εἶχε βρεῖ ἴχνη τῆς
πατροκτονίας καὶ τῆς «ἐπιστροφῆς» καὶ τῆς λύτρωσής της
μέσα στὴν ἱστορία τοῦ Ἰουδαϊσμοῦ πού ἀρχίζει μὲ τὴ θανά-
τωση τοῦ Μωυσῆ. Οἱ συγκεκριμένους συνέπειες τῆς ὑπόθε-
σης τοῦ Φρόντ διαγράφονται καθαρώτερα στὴν ἐρμηνεία
του τοῦ ἀντισημιτισμοῦ. Πίστευε ὅτι ὁ ἀντισημιτισμὸς εἶχε
θαθεῖες ρίζες μέσα στοῦ ἀσυνείδητο: Στὸ φθόβο γιὰ τὴν
ἐβραϊκὴ ἀξίωση ὅτι ἡ Ἰουδαϊκὴ φυλὴ εἶναι τὸ «πρωτότοκο,
εὐνοούμενο παιδί τοῦ Θεοῦ καὶ Πατέρα»· στοῦ φόβο τῆς πε-
ριτομῆς πού συσχετίζεται μὲ τὴν ἀπειλὴ τοῦ εὐνουχισμοῦ·
καί, ἴσως τὸ σπουδαιότερο, στὴ «μνησιακακία ἀπέναντι στὴ

νέα θρησκεία» (τὸ Χριστιανισμό) πού ἐπιδλήθηκε σὲ πολλοὺς σύγχρονους λαοὺς «μόλις σχετικὰ τελευταῖα». Ἡ μνησικακία αὐτὴ «προβλήθηκε» πάνω στὴ πηγὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ, τὸν Ἰουδαϊσμό.²⁰

Ἄν ἀκολουθήσουμε αὐτὸ τὸ συλλογισμό πέρα ἀπὸ τὸ Φρόνιτ καὶ τὸν συνδέσουμε μὲ τὴ διπλὴ προέλευση τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐνοχῆς, ἡ ζωὴ καὶ ὁ θάνατος τοῦ Χριστοῦ θὰ ἐμφανίζονταν ὡς ἀγώνιας κατὰ τοῦ Πατέρα — καὶ ὡς θρίαμβος πάνω στὸν Πατέρα.²¹ Τὸ μήνυμα τοῦ Γιοῦ ἦταν τὸ μήνυμα τῆς ἀπελευθέρωσης: Ἡ ἀνατροπὴ τοῦ Νόμου (δηλαδή τῆς κυριαρχίας) ἀπὸ τὴν Ἀγάπη* (δηλαδή τὸν Ἐρωτα).

Αὐτὸ θὰ συμφωνοῦσε μὲ τὴν αἰρετικὴ εἰκόνα τοῦ Χριστοῦ ὡς τοῦ Σωτήρα ἐνσαρκωμένου, τοῦ Μεσσία πού ἦρθε νὰ σώσει τὸν ἄνθρωπο ἐδῶ, πάνω στὴ γῆ. Τότε ἡ κατοπινὴ μετουσίωση τοῦ Μεσσία, ἡ θεοποίηση τοῦ Γιοῦ πλάι στὸν Πατέρα, θὰ ἦταν μιὰ προδοσία τοῦ μηνύματός του ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς μαθητὲς — ἡ ἄρνηση τῆς ἐνσαρκωμένης ἀπελευθέρωσης, ἡ ἐκδίκηση κατὰ τοῦ Σωτήρα. Ὁ Χριστιανισμὸς τότε θὰ εἶχε ἐπιστρέψει τὸ εὐαγγέλιο Ἀγάπης - Ἐρωτα στὸ Νόμο: Ἡ ἐξουσία τοῦ Πατέρα θὰ εἶχε ἀποκατασταθεῖ καὶ ἰσχυροποιηθεῖ. Μὲ Φροῦδικούς ὄρους, τὸ πρωτογενὲς ἔγκλημα θὰ εἶχε ἐξιλεωθεῖ, σύμφωνα μὲ τὸ μήνυμα τοῦ Γιοῦ, μέσα σὲ μιὰ τάξη ἐπίγειας εἰρήνης καὶ ἀγάπης. Αὐτὸ δὲν ἔγινε. Ἀντίθετα, τὸ πρῶτο ἔγκλημα ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ ἕνα δεῦτερο: Τὸ ἔγκλημα κατὰ τοῦ Γιοῦ. Μὲ τὴ μετουσίωση ἐκείνου μετουσιώθηκε καὶ τὸ εὐαγγέλιό του· ἡ θεοποίησή του στέρησε τὸν κόσμον ἀπὸ τὸ μήνυμά του. Ἡ δυστυχία καὶ ἡ ἀπώθηση συνεχίσθηκαν.

Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ θὰ ἔδινε μεγαλύτερη σημασία στὴ γνώμη τοῦ Φρόνιτ ὅτι οἱ Χριστιανικοὶ λαοὶ «εἶναι κακοβαπτισμένοι» καὶ ὅτι «κάτω ἀπὸ τὸ λεπτὸ λουστρὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἔχουν μείνει ἴδιοι μὲ τοὺς προγόνους τους, βάρ-

* Σ.Τ.Μ.: Ἑλληνικὰ καὶ στὸ πρωτότυπο.

βαρα πολυθειστές».22 Είναι «κακοδαπτισμένοι» ἐφόσον πα-
 ραδέχονται και ἀκολουθοῦν τὸ ἀπελευθερωτικὸ εὐαγγέλιο
 μόνο σὲ μιὰ μορφή ἐξαιρετικὰ ἐξυψωμένη — ποὺ ἀφίνει τὴν
 πραγματικότητα τόσο ἀνελεύθερη ὅσο ἦταν και πρὶν. Ἡ ἀ-
 πώθηση (μὲ τὴ τεχνικὴ Φρουδικὴ ἔννοια τοῦ ὄρου) ξπαίξε
 μικρὸ μόνο ρόλο στὴ θεομοποίηση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὁ με-
 τασχηματισμὸς τοῦ ἀρχικοῦ περιεχομένου, ἡ ἀποτροπὴ ἀ-
 πὸ τὸν ἀρχικὸ σκοπὸ, ἔγινε στὸ φῶς τῆς ἡμέρας, συνειδη-
 τὰ, μὲ δημόσιες συζητήσεις και δημόσια δικαίωση. Τὸ ἴδιο
 φανερὸς στάθηκε ὁ ἔνοπλος ἀγώνας τοῦ θεομοποιημένου Χρι-
 στιανισμοῦ κατὰ τῶν αἵρετικῶν ποὺ προσπάθησαν, ἢ πιστεύ-
 εται ὅτι προσπάθησαν, νὰ διασώσουν τὸ μὴ ἐξυψωμένο πε-
 ριεχόμενο και τὸν μὴ ἐξυψωμένο ἀντικειμενικὸ του σκοπὸ.
 Ὑπῆρχαν ἐπαρκῆ ἔλλογα κίνητρα πίσω ἀπὸ τοὺς αἵματηροὺς
 πολέμους γιὰ τὴν καταστολὴ τῶν Χριστιανικῶν ἐπαναστάσεων,
 ἀπὸ τοὺς ὁποίους θρῖθει ἡ Χριστιανικὴ ἐποχὴ. Ὡστόσο ἡ σκλη-
 ρὴ και ὀργανωμένη σφαγὴ τῶν Καθάρων, τῶν Ἀλμπιγκεν-
 σίων, τῶν Ἀναδαπιστῶν, τῶν σκλάβων, δουλοπαροίκων και
 φτωχῶν ποὺ στασίασαν μὲ ἔμβλημα τὸ σταυρὸ, τὸ κάψιμο μα-
 γισσῶν και ὑπερασπιστῶν τους — αὐτὴ ἡ σαδιστικὴ ἐξόν-
 τωση τῶν ἀδυνάτων δείχνει ὅτι ἀσυνειδητες δυνάμεις τῶν
 ἐνοστικῶν διάσπασαν ὄλη τὴ λογικότητα και ἐκλογίκευση.
 Οἱ δῆμιοι και οἱ συμμορίες τους πολεμοῦσαν τὸ φάσμα μιᾶς
 ἀπελευθέρωσης ποὺ τὴν ἐπιθυμοῦσαν ἀλλὰ ἦταν ὑποχρεω-
 μένοι νὰ τὴν ἀπαρνηθοῦν. Τὸ ἐγκλημα ἐνάντια στὸ Γιὸ πρέ-
 πει νὰ ξεχασθεῖ μὲ τὴ θανάτωση ὅσων οἱ πράξεις τὸ ὑπεν-
 θυμίζουν. Χρειασθηκαν αἰῶνες προόδου και ἐξημέρωσης
 πρὶν ἐλεγχθεῖ ἡ ἐπιστροφή τῶν ἀπώθημένων ἀπὸ τὴ δύναμη
 και τὴν πρόοδο τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ στὸ ὄ-
 ψιμο στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ αὐτοῦ, ἡ λογικότητά του φαίνεται
 νὰ ἀνατινάσσεται μὲ μιὰ καινούργια ἐπιστροφή τῶν ἀπώθη-
 μένων του. Ἡ εἰκόνα τῆς ἀπελευθέρωσης, ποὺ ἔχει γίνει
 ὄλο και πιὸ ρεαλιστικὴ, καταδιώκεται σ' ὄλο τὸν κόσμο. Τὰ
 στρατόπεδα συγκέντρωσης κι ἐργασίας, τὰ βασανιστήρια
 αὐτῶν ποὺ δὲν ὑποτάσσονται στὴ γενικὴ ὁμοιομορφία, προ-

ξενούν ένα μίσος και μιὰ μανία πού προδίνουν τή γενική κινητοποίηση κατά τής επιστροφής τών άπωθημένων.

Ἄν ἡ ανάπτυξη τής θρησκείας περιέχει τή βασική άμφιρρέπεια — τήν εικόνα τής κυριαρχίας και τήν εικόνα τής άπελευθέρωσης — τότε ἡ θέση τοῦ Φρόντ στο δίβλίο Τ ὁ Μ έ λ λ ο ν Μ ι ᾶ ς Α ὐ τ α π ά τ η ς πρέπει ν' άξιολογηθεῖ ξανά. Ὁ Φρόντ τόνισε τὸ ρόλο τής θρησκείας στὴν ιστορική άποτροπή τής ανθρώπινης ἐνέργειας ἀπὸ τήν πραγματική βελτίωση τής ανθρώπινης κατάστασης σὲ ἓνα φανταστικό κόσμο αἰώνιας λύτρωσης. Ἦταν τής γνώμης ὅτι ἡ ἐξαφάνιση αὐτῆς τής αὐταπάτης θὰ ἐπιτάχυνε πολὺ τήν ὕλική και διανοητική πρόοδο τής ἀνθρωπότητας κι ἐπαινοῦσε τὶς θετικές ἐπιστῆμες και τή μεθοδολογία τους σάν τοὺς μεγάλους άπελευθερωτικούς ἀντιπάλους τής θρησκείας. Ἴσως κανένα ἄλλο ἔργο τοῦ Φρόντ νὰ μὴ τὸν φέρνει κοντότερα στὴ μεγάλη παράδοση τοῦ Διαφωτισμοῦ. Στὴ σύγχρονη περίοδο τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ προοδευτικές ιδέες τοῦ ρασιοναλισμοῦ μποροῦν νὰ ξανασυλληφθοῦν μόνον ὅταν διατυπωθοῦν. Ὁ ρόλος τών θετικῶν ἐπιστημῶν και τής θρησκείας ἔχει ἀλλάξει — τὸ ἴδιο και ἡ σχέση τους. Μέσα στὴ γενική κινητοποίηση ἀνθρώπου και φύσης πού χαρακτηρίζει αὐτὴ τὴ περίοδο, οἱ θετικές ἐπιστῆμες ἀποτελοῦν ἓνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα ὄργανα καταστροφῆς — καταστροφῆς τής ἐλευθερίας ἐκείνης ἀπ' τὸ φόβο, πού κάποτε ὑποσχέθηκαν. Καθὼς ἡ ὑπόσχεση αὐτὴ ἐξατμίσθηκε στὴν οὐτοπία, ἡ λέξη «ἐπιστημονικός» κατάντησε σχεδὸν νὰ σημαίνει «ἀντίπαλος τής ιδέας ἐνὸς ἐπίγειου παράδεισου». Ἡ ἐπιστημονική νοοτροπία ἔχει πάψει ἀπὸ καιρὸ νὰ εἶναι ὁ μαχητικός ἀνταγωνιστὴς τής θρησκείας πού μὲ τὴ σειρά της ἔχει ἀποβάλλει ἐξ ἴσου ἀποτελεσματικά τὰ ἐκρηκτικά της στοιχεῖα και συχνὰ συνηθίσει τὸν ἀνθρώπο νὰ μὴν ἔχει τύψεις συνείδησης στο ἀντίκρουσμα τής δυστυχίας και τής ἀδικίας. Μέσα στο οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ οἱ ρόλοι τής ἐπιστῆμης και τής θρησκείας τείνουν νὰ ἀλληλοσυμπληρῶνται. Ἡ σημερινὴ τους ἐφαρμογὴ ἀρνιέται τὶς ἐλπίδες πού κάποτε ἔδωσαν και

διδάσκει τούς ανθρώπους νά ἐκτιμοῦν τὰ γεγονότα ἐνός ἀποξενωμένου κόσμου. Μ' αὐτή τήν ἔννοια ἡ θρησκεία δέν εἶναι πιά αὐταπάτη καί ἡ ἀκαδημαϊκή της προαγωγή συμφωνεῖ μέ τή θετικιστική τάση πού ἐπικρατεῖ²³. Ὅπου ἡ θρησκεία διατηρεῖ ἀκόμα τίς ἀσυμβίβαστες βλέψεις γιά εἰρήνη καί εὐτυχία, οἱ «αὐταπάτες» της περιέχουν περισσότερη ἀλήθεια ἀπό τήν ἐπιστήμη πού ἐργάζεται γιά τήν ἐξάλειψη τῶν πρώτων. Τό ἀπωθημένο καί μεταμορφωμένο περιεχόμενο τῆς θρησκείας δέν μπορεῖ ν' ἀπελευθερωθεῖ μέ τή παράδοσή του στό ἐπιστημονικό πνεῦμα.

Ὁ Φρόντ ἐφαρμόζει τήν ἰδέα τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἀπωθημένων, πού ἀναπτύχθηκε γιά τήν ἀνάλυση τοῦ ἱστορικοῦ ἀτομικῶν νευρώσεων²⁴, στή γενική ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας. Αὐτό τό βῆμα ἀπό τήν ἀτομική στήν ὀμαδική ψυχολογία εἰσάγει ἕνα ἀπό τὰ πιό ἀκανθώδη προβλήματα: Πῶς εἶναι δυνατό νά κατανοηθεῖ ἡ ἐπιστροφή τῶν ἀπωθημένων;

Μέ τήν πάροδο χιλιάδων αἰῶνων ξεχάστηκε βέβαια πῶς κάποτε ὑπῆρξε ἕνας πατριάρχης..., (ξεχάστηκε) κι ἡ τύχη του... Μέ ποιά ἔννοια, λοιπόν, μπορεῖ νά γίνει συζήτηση γιά μιὰ παράδοση;²⁵

Ἡ ἀπάντηση τοῦ Φρόντ, πού ὑποθέτει «ἕνα ἀποτύπωμα τοῦ παρελθόντος μέσα στά ἀσυνείδητα μνημονικά ἔχνη», συνάντησε πλατειά ἀντίδραση. Ἀλλά ἡ γνώμη αὐτή γίνεται πολὺ λιγώτερο ἀπίθανη ἂν ἐντοπίσει κανένας τούς συγκεκριμένους καί ἀπτούς παράγοντες πού ἀναζωογονοῦν τίς ἀναμνήσεις κάθε γενιάς. Ἀπαριθμώντας τίς συνθήκες κάτω ἀπό τίς ὁποῖες τὰ ἀπωθημένα στοιχεῖα μποροῦν νά διεισδύσουν στό συνείδητό, ὁ Φρόντ ἀναφέρει μιάν ἐνίσχυση τῶν ἐνστίκτων «πού εἶναι προσκολλημένα στό ἀπωθημένο ὕλικό» καθὼς καί συμβάντων ἢ ἐμπειριῶν πού τοῦ μοιάζουν τόσο, ὥστε νά ἔχουν τή δύναμη νά τὸ ἀφυπνίσουν.²⁶ Ἀναφέρει σάν παράδειγμα τῆς ἐνίσχυσης τῶν ἐνστίκτων τὰ «ἐφηβικά

προσές». Κάτω από την επίδραση του γενετήσιου σεξουαλισμού που ώριμάζει, έμφανίζονται ξανά στίς

...φαντασίες όλων των ανθρώπων οι παιδικές τάσεις... κι άναμεταξύ τους θρίσκει κανένας με κανονική συχνότητα και στήν πρώτη θέση, τó σεξουαλικό αίσθημα τού παιδιού για τούς γονείς. Συνήθως, τó αίσθημα αυτό έχει πιά διαφοροποιηθεί από τή σεξουαλική έλξη, δηλαδή, τήν προτίμηση τού γιού για τή μητέρα και τής κόρης για τόν πατέρα. Ταυτόχρονα με τήν ύπερνίκηση κι άπόρριψη των καθαρά αίμομικτικῶν αὐτῶν φαντασιῶν, συμβαίνει και ένα άπ' τά μεγαλύτερα κι όδυνηρότερα ψυχικά κατορθώματα τής έφηβείας: Ἡ διαφυγή άπό τήν πατρική έξουσία πού μόνο μ' αὐτή δημιουργείται ή αντίθεση εκείνη τής νέας γενιάς πρὸς τή παλιά, ή τόσο σημαντική για τήν πρόοδο τού πολιτισμού.²⁷

Τά συμβάντα και οι έμπειρίες πού μπορεί νά «άφυπνίσουν» τó άπωθημένο ύλικό — άκόμα και χωρίς μιάν όρισμένη ένίσχυση των ένστικτων των προσκολλημένων σ' αὐτό — εκπροσωποῦνται, στο κοινωνικό επίπεδο, άπό τούς θεσμούς και τίς ιδεολογίες πού τó άτομο αντιμετωπίζει καθημερινά και πού άναπαράγουν, με τήν ίδια τους τή δομή, τήν κυριαρχία καθώς και τήν παρόρμηση για τήν άνατροπή της (οίκογένεια, σχολείο, εργαστήρι και γραφείο, τó κράτος, ό νόμος, ή φιλοσοφία κι ή ήθική πού επικρατεί). Βέβαια, ή ουσιαστική διαφορά μεταξύ τής πρωτογενούς μορφής τής κατάστασης αὐτής και τής μορφής τής ιστορικής έπιστροφής της μέσα στον πολιτισμό, είναι ότι πιά ό άρχοντας - πατέρας δέν θανατώνεται και δέν τρώγεται κι ότι κανονικά ή κυριαρχία δέν είναι πιά προσωπική. Τό έγώ, τó ύπερεγώ και ή έξωτερική πραγματικότητα έχουν κάνει τó έργο τους — άλλά «στήν ουσία δέν έχει σημασία αν κάποιος σκότωσε τόν πατέρα του ή άπέσχε άπό τήν πράξη», όταν ό ρόλος τής διαμάχης κι οι συνέπειές της είναι οι ίδιες.

Στήν Οιδιπόδεια κατάσταση, ἡ πρωτογενῆς κατάστασις ἐπαναλαμβάνεται κάτω ἀπὸ συνθήκες πού ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ἐγγυῶνται τὸ μακροχρόνιο θρίαμβο τοῦ πατέρα. Ἐγγυῶνται ὁμῶς ἐπίσης τῇ ζωῇ τοῦ γιοῦ καὶ τῇ μελλοντικῇ του δυνατότητα νὰ ἀντικαταστήσει τὸν πατέρα. Πῶς κατόρθωσε ὁ πολιτισμὸς τὸ συμβιβασμὸ αὐτό; Ἡ πληθώρα τῶν σωματικῶν, διανοητικῶν καὶ κοινωνικῶν προτεσῆς πού ὀδήγησαν ἐκεῖ εἶναι οὐσιαστικὰ ταυτόσημη μὲ τὰ περιεχόμενα τῆς ψυχολογίας τοῦ Φρόυντ. Ἡ δύναμη, ἡ ταυτοποίηση, ἡ ἀπώθησις, ἡ ἐξύψωσις συνεργάζονται γιὰ τὴ διαμόρφωσις τοῦ ἐγῶ καὶ τοῦ ὑπερεγῶ. Ὁ ρόλος τοῦ πατέρα μεταβιβάζεται θαυμαστα ἀπὸ τὸ ἄτομό του στὴν κοινωνικὴ του θέσις, στὴν εἰκόνα του μέσα στὸ γιὸ (συνείδησις), στὰ Θεά, στοὺς διάφορους παράγοντες πού διδάσκουν τὸ γιὸ νὰ εἶναι μέλος τῆς κοινωνίας μ' ὀριμότητα καὶ ἐγκράτεια *Ceteris paribus*, ἡ ἔντασις τῆς ἐγκράτειας καὶ τῆς ἀπάρνησις πού χρειάζεται σήμερα ἴσως νὰ μὴν εἶναι μικρότερη ἀπ' ὅ,τι ἦταν στὴν πρωτόγονη ὀρδή. Εἶναι ὁμῶς πῶς ἔλλογα κατανεμημένους μεταξὺ πατέρα καὶ γιοῦ, καθὼς καὶ σ' ὅλη τὴν κοινωνία στὸ σύνολό της, ἐνῶ οἱ ἀνταμοιβές, ἂν καὶ ὄχι μεγαλύτερες, εἶναι συγκριτικὰ ἐξασφαλισμένες. Ἡ μονογαμικὴ οἰκογένεια, μὲ τίς ἐφαρμοσίμους ὑποχρεώσεις τοῦ πατέρα, περιορίζει τὸ πατρικὸ μονοπώλιο τῆς ἡδονῆς· ὁ θεσμὸς τῆς κληρονομουμένης ἰδιωτικῆς περιουσίας καὶ ἡ γενίκευσις τῆς ἐργασίας, παρέχουν στὸ γιὸ μιὰ θάσιμη προσδοκία δικῆς του, νόμιμης ἡδονῆς, ἀνάλογα μὲ τὴν κοινωνικὰ χρήσιμη ἀπόδοσή του. Μέσα στὰ πλαίσια αὐτὰ τῶν ἀντικειμενικῶν νόμων καὶ θεσμῶν, τὰ προτεσῆς τῆς ἐφηβείας ὀδηγοῦν στὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὸν πατέρα ὡς ἓνα γεγονὸς ἀναγκαῖο καὶ νόμιμο. Ἡ ἀπελευθέρωσις αὐτὴ δὲν εἶναι κάτι μικρότερο ἀπὸ ἓνα ψυχικὸ τραῦμα — τίποτα ὁμῶς παραπάνω. Στὴ συνέχεια ὁ γιὸς ἐγκαταλείπει τὴν πατρικὴν οἰκογένεια γιὰ νὰ γίνῃ ὁ ἴδιος πατέρας καὶ ἀφεντικὸς.

Ὁ μετασηματισμὸς τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς σὲ ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσις, πού μεταβάλλει τὸ τυραννικὸ μονοπώλιο τοῦ

πατέρα σὲ περιορισμένη εκπαιδευτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐξουσία, ἀλλάζει καὶ τὸ ἀρχικὸ ἀντικείμενο τοῦ ἀγῶνα: Τὴ μητέρα. Στὴν πρωτόγονη φυλὴ, ἡ εἰκόνα τῆς ποθητῆς γυναίκας, τῆς συμβίας — συζύγου τοῦ πατέρα, συνδύαζε τὸν Ἔρωτα καὶ τὸ Θάνατο ἄμεσα καὶ φυσικά. Αὐτὴ ἦταν ὁ στόχος τῶν σεξουαλικῶν ἐνοστίκτων καὶ ἡ μητέρα ποῦ μέσα τῆς ὁ γιὸς βρῆκε κάποτε τὴν ἀκέραια εἰρήνην ποῦ εἶναι ἡ ἀπουσία κάθε ἀνάγκης καὶ ἐπιθυμίας — ἡ Νιρβάνα πρὶν ἀπὸ τὴ γέννηση. Ἴσως ἡ ἀπαγόρευση τῆς αἰμομιξίας νὰ ἀποτέλεσε τὴν πρώτη μεγάλη προστασία κατὰ τοῦ ἐνοστίκτου τοῦ θανάτου: Ἡ ἀπαγόρευση τῆς Νιρβάνα, τῆς ἀναδρομικῆς ὁρμῆς γιὰ εἰρήνην ποῦ ἐμπόδιζε τὴν πορεία τῆς προόδου, τῆς ἴδιας τῆς Ζωῆς. Ἡ μητέρα καὶ ἡ σύζυγος χωρίστηκαν κι ἔτσι διαλύθηκε ἡ μοιραία ταυτοποίηση τοῦ Ἔρωτα καὶ τοῦ Θανάτου. Ἡ σεξουαλικὴ ἀγάπη πρὸς τὴ μητέρα ἀνακόπτεται καὶ μετασχηματίζεται σὲ σ τ ο ρ γ ῆ (τρυφερότητα). Ὁ σεξουαλισμὸς κι ἡ στοργὴ χωρίζουν μόνον ἀργότερα ξανασυναντιῶνται μὲ τὴ μορφή τῆς ἀγάπης πρὸς τὴ σύζυγο ποῦ εἶναι αἰσθησιακὴ ἀλλὰ καὶ τρυφερή, ἀνακομιμένη ἀλλὰ καὶ ὀλοκληρωμένη²⁸. Ἡ τρυφερότητα δημιουργεῖται μὲ τὴν ἐγκράτεια — ἐγκράτεια ποῦ πρωτοεπιβλήθηκε ἀπὸ τὸν πατριάρχη. Καταλήγει νὰ εἶναι ἡ ψυχικὴ βάση ὄχι μόνον τῆς οἰκογένειας ἀλλὰ καὶ ὄλων τῶν ὀμαδικῶν σχέσεων διαρκείας:

Ὁ πατριάρχης εἶχε ἐμποδίσει τοὺς γιούς του νὰ ἱκανοποιήσουν τίς ἄμεσα σεξουαλικές τους τάσεις· τοὺς ὑποχρέωσε νὰ εἶναι ἐγκρατεῖς καί, κατὰ συνέπεια, νὰ δημιουργήσουν συναισθηματικούς δεσμούς καὶ μ' αὐτὸν καὶ μεταξύ τους — δεσμούς ποῦ μπορούσαν ν' ἀναπτυχθοῦν ἀπὸ τίς ἀνακομιμένες σεξουαλικές τους τάσεις. Ἐπέβαλε σ' αὐτούς, θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε, τὴν ὀμαδικὴν ψυχολογία.²⁹

Σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ, μέσα στὰ πλαίσια

τοῦ συστήματος τῶν ἀνταμειβόμενων ἀνακοπῶν, ὁ πατέρας
μπορεῖ νὰ ὑπερνικηθεῖ χωρὶς νὰ ἐκραγεῖ ἢ τάξη τῶν ἐνστί-
κτων καὶ τῆς κοινωνίας: Ἡ εἰκόνα καὶ ὁ ρόλος τοῦ διαιω-
νίζονται τώρα μέσα σὲ κάθε παιδί — ἀκόμα κι ὅταν αὐτὸ
δὲν τὸν ξέρει. Συγχωνεύεται μὲ τὴ νόμιμη ἐξουσία. Ἡ κυ-
ριαρχία ἔχει ξεπεράσει τὴ σφαῖρα τῶν προσωπικῶν σχέσεων
καὶ ἔχει δημιουργήσει τοὺς ἀναγκαίους θεσμοὺς γιὰ τὴν τα-
κτικὴ ἱκανοποίηση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν σὲ μιὰ ἐπε-
κτεινομένη κλίμακα. Ἀκριβῶς ὅμως ἡ ἀνάπτυξη τῶν θεσμῶν
αὐτῶν ὑπονομεύει τὴν κατεστημένη βάση τοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ
ἑσώτερα ὅριά της ἐμφανίζονται στὴν ὀψιμη βιομηχανικὴ ἐ-
ποχὴ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ

Ὁ Φρόντ ἀποδίδει στὸ αἶσθημα ἐνοχῆς ἓνα κρίσιμο ρόλο μέσα στὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ· ἐπιπλέον συσχετίζει τὴν πρόοδο μὲ τὴν ἀύξηση τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐνοχῆς. Διατυπώνει τὴν πρόθεσή του νὰ «παρουσιάσει τὸ αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς ὡς τὸ βασικώτερο πρόβλημα μέσα στὴν ἐξέλιξη τοῦ πολιτισμοῦ καὶ νὰ δείξει ὅτι τὸ ἀντίτιμο τῆς προόδου εἶναι ἡ ἀπώλεια σ' εὐτυχία πού ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἐπίτασή του».1 Ἐπανελημμένα ὑπογραμμίζει ὅτι, καθὼς ὁ πολιτισμὸς προοδεύει, τὸ αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς «ἐνισχύεται ἀκόμα», «ἐντείνεται», «αὐξάνει ἀδιάκοπα».2 Οἱ ἐνδείξεις τοῦ προσκομίζει ὁ Φρόντ εἶναι δύο εἰδῶν: Πρῶτο, τίς συνάγει ἀναλυτικά, ἀπὸ τὴν θεωρία τῶν ἐνστίκτων· καὶ δεύτερο, βρίσκει ὅτι ἡ θεωρητικὴ ἀνάλυση πού ὑποστηρίζεται ἀπὸ τίς μεγάλες ἀσθένειες καὶ τὰ ἄγχη τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ — τὸ μεγενθυνόμενον κύκλο τῶν πολέμων, τὴν καταδίωξη πού συγαντᾷ κανεὶς παντοῦ, τὸν ἀντισημιτισμὸ, τὴν γενοκτονία, τὸ φανατισμὸ καὶ τίς «αὐταπάτες», τὸ μόχθο, τὴν ἀρρώστεια καὶ τὴν δυστυχία στὸ μέσο αὐξανόμενου πλοῦτου καὶ γνώσης.

Κάναμε μιὰ σύντομη ἀνασκόπηση τῆς προῖστορίας τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐνοχῆς. «Προέρχεται ἀπὸ τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα καὶ ἐπικτήθηκε ὅταν ὁ πατριάρχης θανατώθηκε ἀπὸ τὴν φατρία τῶν ἀδελφῶν».3 Ἡ πατροκτονία ἱκανοποίησε

τὸ ἐπιθετικὸ ἔνστικτό τους· ἡ ἀγάπη ὁμως γιὰ τὸν πατέρα προκάλεσε τύψεις στοὺς πατροκτόνους, δημιούργησε τὸ ὑπερεγὼ διαμέσου τῆς ταυτοποίησης, καὶ ἔτσι δημιούργησε τοὺς «περιορισμοὺς ποὺ θὰ ἐμπόδιζαν τὴν ἐπανάληψη τῆς πράξης»⁴. Στὴ συνέχεια, ὁ ἄνθρωπος ἀπέχει ἀπὸ τὴν πράξη· ἀλλ' ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ ἡ ἐπιθετικὴ ὁρμὴ ἀναδιώνει, στρεφόμενη κατὰ τοῦ πατριάρχου καὶ τῶν διαδόχων του, καὶ ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ πρέπει νὰ ἀνακόπτεται ξανά.

Κάθε ἐκδήλωση ἐγκράτειας γίνεται τότε δυναμικὴ πηγὴ τῆς συνείδησης· κάθε καινούργια ἐγκατάλειψη τῆς ἱκανοποίησης αὐξάνει τὴν αὐστηρότητα καὶ τὴν αὐταρχικότητά της... κάθε ἐπιθετικὴ ὁρμὴ ποὺ παραλείπομε νὰ ἱκανοποιήσομε, τὴν παίρνει τὸ ὑπερεγὼ γιὰ νὰ ἐνισχύσει τὴ δική του ἐπιθετικότητα (κατὰ τοῦ ἐγὼ)⁵.

Ἡ ὑπερβολικὴ αὐστηρότητα τοῦ ὑπερεγὼ, ποὺ βλέπει τὴν ἐπιθυμία σὰν πράξη καὶ τιμωρεῖ ἀκόμα καὶ τὴν ἀπωθημένη ἐπιθετικότητα, ἐξηγεῖται τώρα σὰν ἔκφανση τοῦ αἰώνιου ἀγῶνα μεταξύ Ἐρωτα καὶ ἔνστικτου τοῦ θανάτου: Ἡ ἐπιθετικὴ ὁρμὴ κατὰ τοῦ πατριάρχου (καὶ τῶν κοινωνικῶν του διαδόχων) εἶναι παράγωγο τοῦ ἔνστικτου τοῦ θανάτου. «Χωρίζοντας» τὸ παιδί ἀπὸ τὴ μητέρα, ὁ πατέρας ἐπίσης ἀνακόπτει τὸ ἔνστικτο τοῦ θανάτου, τῆς Νιρβάνα. Ἐτσι κάνει τὸ ἔργο τοῦ Ἐρωτα· καὶ ἡ ἀγάπη ἐπίσης συμμετέχει στὴν διαμόρφωση τοῦ ὑπερεγὼ. Ὑποτάσσοντας ὁ αὐστηρὸς πατέρας, μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἀπαγορευτικοῦ ἐκπροσώπου τοῦ Ἐρωτα, τὸ ἔνστικτο τοῦ θανάτου ποὺ ἐμφανίζεται στὴν Οἰδιπόδεια διαμάχη, ἐπιβάλλει τὶς πρῶτες «συλλογικὲς» (κοινωνικὲς) σχέσεις: Οἱ ἀπαγορεύσεις του δημιουργοῦν ταυτοποίηση μεταξὺ τῶν γιῶν, ἀνακοπὴ τῆς ἀγάπης (στοργή), ἐξωγαμία, ἐξύψωση. Μὲ θάση τὴν ἐγκράτεια, ὁ Ἐρωτας ἀρχίζει τὸ πολιτιστικὸ ἔργο τοῦ σχηματισμοῦ ὄλο καὶ μεγαλύτερων μονάδων. Καὶ καθὼς ὁ πατέρας πολλαπλασιάζεται,

συμπληρώνεται και αντικαθίσταται από τις αρχές της κοινωνίας, καθώς οι περιορισμοί και οι απαγορεύσεις εξαπλώνονται, το ίδιο συμβαίνει και με την επιθετική όρμη και τα αντικείμενά της. Παράλληλα μεγαλώνει ή ανάγκη της κοινωνίας να ενοχώσει την άμυντική της διάταξη — ή ανάγκη της εσωτερικής της αίσθησης:

Αφού ο πολιτισμός υπακούει μίαν εσωτερική έρωτική του όρμη που τον ώθει να δέσει την ανθρωπότητα σε μιὰ σφικτά πλεγμένη μάζα, δεν μπορεί να πετύχει το σκοπό αυτό παρά μόνο με την προσπάθεια δημιουργίας ενός αίσθηματος ένοχής που ν' αυξάνεται ολοένα. Ό,τι άρχισε σε σχέση με τον πατέρα, τελειώνει σε σχέση με την κοινωνία. Αν ο πολιτισμός αποτελεί μίαν αναπόφευκτη ανάπτυξη από την ομάδα της οικογένειας στην ομάδα της ανθρωπότητας, τότε μιὰ επίταση του αίσθηματος της ένοχής — αποτέλεσμα της σύμφυτης διαμάχης της άμφιρρέπειας, του αιώνιου άγώνα μεταξύ έρωτα και θανάτου — θα είναι άρρηκτα δεμένη με αυτόν, μέχρι του σημείου όπου το αίσθημα της ένοχής ίσως πάρει τέτοιες διαστάσεις που να κοντεύει να ξεπεράσει τὰ όρια άντοχής των ατόμων.⁶

Στή ποσοτική αυτή ανάλυση της αύξησης του αίσθηματος της ένοχής, ή ποιοτική μεταβολή της ένοχής, ή αυξανόμενη άλογικότητά του, φαίνεται να εξαφανίζεται. Πραγματικά, ή κεντρική κοινωνιολογική θέση του Φρόντ δεν του επέτρεπε να ακολουθήσει τή κατεύθυνση αυτή. Για εκείνον δεν ύπήρχε καμμιά άνωτερη λογικότητα με την όποία θα μπορούσε να συγκριθεί αυτή που επικρατεί. Αν ή άλογικότητα του αίσθηματος της ένοχής είναι εκείνη του ίδιου του πολιτισμού, τότε είναι έλλογο. Και αν ή κατάργηση της κυριαρχίας σημαίνει καταστροφή του ίδιου του πολιτισμού, τότε παραμένει το έσχατο έγκλημα και κανένας αποτελεσματικός τρόπος αποσόδησής της δεν είναι παράλογος.

Ἄλλὰ ἡ ἴδια του ἡ θεωρία τῶν ἐνστίκτων ὑποχρέωσε τὸ Φρόνυτ νὰ προχωρήσει ἀκόμα περισσότερο καὶ ν' ἀναπτύξει ὀλόκληρη τὴ ματαιότητα τῆς δυναμικῆς αὐτῆς. Εἶναι ἀπαράιτητη ἡ ἐνίσχυση τῆς ἀμυνας κατὰ τῆς ἐπιθετικότητας γιὰ νὰ εἶναι ὁμοῦς ἡ ἀμυνα αὐτὴ ἀποτελεσματικὴ κατὰ τῆς αὐξανόμενης ἐπιθετικότητας χρειάζεται ἡ ἐνίσχυση τῶν σεξουαλικῶν ἐνστίκτων, γιὰτὶ μόνον ἓνας ἰσχυρὸς Ἔρως μπορεῖ νὰ «δέσει» ἀποτελεσματικὰ τὰ καταστροφικὰ ἐνστικτα. Αὐτὸ ὁμοῦς εἶναι ἐκεῖνο ἀκριβῶς ποὺ δ ἐ ν μ π ο ρ ε ἰ ν ἄ κ α τ ο ρ θ ῶ σ ε ι ὁ ἀ ν α π τ υ γ μ ἔ ν ο ς π ο λ ι τ ι σ μ ὸ ς γ ι α τ ἡ ὕ π α ρ ξ ῆ τ ο υ ἐ ξ α ρ τ ᾶ τ α ι ἀ π ὸ τ ῆ ν ἐ π ἔ κ τ α σ η καὶ τ ῆ ν ἐ π ἰ τ α σ η τ ῆ ς π ε ι θ ᾶ ρ χ η σ η ς καὶ τοῦ ἐλέγχου. Ἡ ἀλυσίδα τῶν ἀνακοπῶν καὶ τῶν ἀποτροπῶν τῶν ἐνστίκτων δὲν μπορεῖ νὰ σπάσει. «Ὁ πολιτισμὸς μας βασίζεται, μιλώντας γενικά, στὴν καταπίεση τῶν ἐνστίκτων».⁷

Πρῶτα ἀπ' ὅλα, ὁ πολιτισμὸς σημαίνει πρόοδο στὸ ἔ ρ γ ο — δηλαδή, ἔργο ποὺ σκοπὸ ἔχει τὴν ἀπόκτηση καὶ τὸν πολλαπλασιασμὸ τῶν ἀγαθῶν ποὺ εἶναι ἀναγκαῖα γιὰ τὴ ζωὴ. Τὸ ἔργο αὐτὸ καθαυτὸ δὲν προσφέρει τὸ ἴδιο καμμιὰν ἱκανοποίηση. Κατὰ τὸ Φρόνυτ, εἶναι ἀχαρο, ὀδυνηρό. Δὲν ὑπάρχει θέση στὴ μεταψυχολογία τοῦ Φρόνυτ γιὰ ἓνα πρωταρχικὸ «τεχνικὸ ἐνστικτο», «ἐνστικτο τῆς ἐπιβολῆς» κ.λ.π.⁸ Ἡ ἰδέα τῆς συντηρητικῆς φύσης τῶν ἐνστίκτων ποὺ διέπονται ἀπὸ τίς ἀρχές τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς Νιρβᾶνα ἀποκλείουν αὐστηρὰ κάθε παρόμοια ὑπόθεση. Ὅταν ὁ Φρόνυτ ἀναφέρει πᾶρεργα τὴ «φυσικὴ ἀνθρώπινη ἀπέχθεια πρὸς τὸ ἔργο»,⁹ θγάζει τὸ συμπέρασμα αὐτὸ ἀπὸ τὴ βασικὴ θεωρητικὴ του μόνον σύλληψη. Ὁ συνδυασμὸς «δυστυχίας καὶ ἔργου», σχετικὰ μὲ τὰ ἐνστικτα, δὲν παύει νὰ ἀναφέρεται σὲ ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Φρόνυτ¹⁰ καὶ ἡ ἐρμηνεία του τοῦ μύθου τοῦ Προμηθεᾶ ρίχνει τὸ δάρος στὴ σχέση μεταξὺ ἀναστολῆς τοῦ σεξουαλικοῦ πάθους καὶ πολιτισμένης ἐργασίας». Τὸ βασικὸ ἔργο μέσα στὸν πολιτισμὸ εἶναι χωρὶς λίμπιντο, εἶναι ἐργασία· ἡ ἐργασία σημαίνει «δυσαρέσκεια» καὶ ἡ δυσαρέσκεια δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ ἐπιβάλλεται. «Γιὰτὶ πιὸ κίνητρο θὰ μπορού-

σε να παρακινήσει τον άνθρωπο να διοχετεύσει τη σεξουαλική του ενέργεια σε άλλες χρήσεις αν χωρίς να τη διοχετεύσει πουθενά άλλου, βρίσκει την απόλυτα ικανοποιητική ήδονη; Ποτέ δέν θά παραιτιόταν από την ήδονη αυτή και δέν θά προόδευε άλλο».12 "Αν δέν υπάρχει πρωταρχικό «ἔνστικτο ἔργου», τότε ἡ ἐνέργεια πού ἀπαιτεῖται γιά τὸ (δυσάρεστο) ἔργο πρέπει νὰ «ἀποσύρεται» ἀπὸ τὰ πρωτογενῆ ἔνστικτα — τὰ σεξουαλικά και τὰ καταστροφικά. Ἐφοῦ ὁ πολιτισμὸς εἶναι οὐσιαστικά ἔργο τοῦ Ἔρωτα, αὐτὸ σημαίνει πρῶτα - πρῶτα ἀφαίρεση λίμπιντο: Ὁ πολιτισμὸς «προμηθεύεται μεγάλο μέρος τῆς διανοητικῆς ἐνέργειας πού τοῦ χρειάζεται, ἀφαιρώντας την ἀπὸ τὸ σεξουαλισμό».13

Οἱ ὀρμὲς γιά ἔργο δέν εἶναι οἱ μόνες πού τρέφονται ἀπὸ τὸν ἀνακομμένο σεξουαλισμό. Τὰ καθαρὰ «κοινωνικά ἔνστικτα» (ὅπως «οἱ τρυφερὲς σχέσεις μεταξύ γονιῶν και παιδιῶν... αἰσθημάτων φιλίας και οἱ συναισθηματικοὶ δεσμοὶ τοῦ γάμου») περιέχουν ὀρμὲς πού «συγκρατοῦνται ἀπὸ μιὰν ἐσωτερικὴ ἀντίσταση» ὥστε νὰ μὴ πραγματοποιοῦν τοὺς σκοποὺς τους.14 μόνο μ' αὐτὴ τους τὴν παραίτηση γίνονται κοινωνικές. Κάθε ἄτομο συνεισφέρει τίς δικές του ἀπαρνήσεις (πρῶτα κάτω ἀπ' τὴν ἐπίδραση ἐξωτερικοῦ ἐξαναγκασμοῦ, κατόπιν ἐσωτερικά) και ἀπ' αὐτές τίς «πηγές ἔχει συσσωρευθεῖ τὸ κοινὸ ἀπόθεμα ὑλικοῦ και ἰδεατοῦ πλοῦτου τοῦ πολιτισμοῦ».15 Παρ' ὄλο πού ὁ Φρόντ παρατηρεῖ ὅτι τὰ κοινωνικά αὐτὰ ἔνστικτα «δέν χρειάζεται νὰ περιγραφοῦν σὰν ἐξυψωμένα» (ἀφοῦ δέν ἔχουν παραιτηθεῖ δλοκληρωτικά ἀπὸ τοὺς σεξουαλικούς τους σκοποὺς ἀλλὰ τοὺς ἀρκοῦν μὲ ὠρισμένες προσεγγίσεις τῆς ἰκανοποίησης), τὰ ὀνομάζει «συγγενῆ» πρὸς τὴν ἐξύψωση.16 Ἔτσι ἡ κύρια σφαῖρα τοῦ πολιτισμοῦ παρουσιάζεται σὰ σφαῖρα τῆς ἐξύψωσης. Ἄλλὰ ἡ ἐξύψωση συνοδεύεται ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ ἔκφραση. Ἀκόμα και ὅταν, ἡ ὄπου, ἡ ἐξύψωση ἀντλεῖ ἀπὸ ἓνα ἀπόθεμα «οὐδέτερης μεταθετῆς ἐνέργειας» τοῦ ἐγὼ και τοῦ αὐτός, ἡ οὐδέτερη αὐτὴ ἐνέργεια «προέρχεται ἀπὸ τὸ ναρκισσιστικὸ ἀπόθεμα τῆς λίμπιντο», εἶναι δηλαδή. Ἔρωσ

χωρίς σεξουαλισμό.¹⁷ Τὸ προτσές τῆς ἐξύψωσης ἀλλοιώνει τὴν ἰσορροπία μέσα στὴ δομὴ τῶν ἐνστίκτων. Ἡ ζωὴ εἶναι ἡ συγχώνευση τοῦ Ἔρωτα καὶ τοῦ ἐνστικτοῦ τοῦ θανάτου· στὴ συγχώνευση αὐτῆ, ὁ Ἔρωτας ἔχει ἐπιβληθεῖ στὸν ἐχθρικό του σύντροφο. Ὡστόσο:

Μετὰ τὴν ἐξύψωση ἡ ἐρωτικὴ συνιστώσα δὲν ἔχει πιά τὴ δύναμη νὰ δέσει ὅλα τὰ καταστροφικὰ στοιχεῖα ποὺ πρὶν ἦταν ἐνωμένα μαζί της κι ἔτσι αὐτὰ ἀπελευθερώνονται μὲ τὴ μορφή ἐπιθετικῶν καὶ καταστροφικῶν ροπῶν.¹⁸

Ὁ πολιτισμὸς ἀπαιτεῖ ἀδιάκοπη ἐξύψωση· μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐξασθενεῖ τὸν Ἔρωτα, χτίστη τοῦ πολιτισμοῦ. Κι ἡ σεξουαλικὴ ἐκφόρτιση, ἐξασθενώντας τὸν Ἔρωτα, ἀποδυναμίζει τὶς καταστροφικὲς ὁρμές. Ἔτσι ὁ πολιτισμὸς ἀπειλεῖται ἀπὸ μιὰ τήξη τῶν ἐνστίκτων, ὅπου τὸ ἐνστικτο τοῦ θανάτου προσπαθεῖ νὰ πάρει τὴν πρωτοκαθεδρία ἀπὸ τὰ ἐνστίκτα τῆς ζωῆς. Ἀρχίζοντας μὲ τὴν ἐγκράτεια κι ἀναπτυσσόμενος κάτω ἀπὸ προοδευτικὴ ἐγκράτεια, ὁ πολιτισμὸς τείνει πρὸς τὴν αὐτοκαταστροφή.

Τὸ ἐπιχείρημα αὐτὸ εἶναι πολὺ στρωτὸ γιὰ νὰ εἶναι ἀληθινό. Προκαλεῖ ὀρισμένες ἀντιρρήσεις. Πρῶτα ἀπ' ὅλα, κάθε ἔργο δὲν συνεπάγεται σεξουαλικὴ ἐκφόρτιση κι οὔτε κάθε ἔργο εἶναι δυσάρεστο ἢ ἀπάρνηση. Ὑστερα οἱ ἀνακοπὲς ποὺ ἐπιβάλλει ὁ πολιτισμὸς ἐπηρεάζουν ἐπίσης—ἴσως μάλιστα ἐπηρεάζουν πάνω ἀπ' ὅλα—τὰ παράγωγα τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου, τὶς ὁρμές τῆς ἐπιθετικότητας καὶ τῆς καταστροφῆς. Τοῦλάχιστον ἀπ' αὐτὴ τὴν ἄποψη, οἱ ἀπαγορεύσεις τοῦ πολιτισμοῦ θὰ προσθέτονταν στὴ δύναμη τοῦ Ἔρωτα. Ἐπιπλέον, τὸ ἔργο καθαυτὸ μέσα στὰ πλαίσια τοῦ πολιτισμοῦ ἀποτελεῖ *κ ο ι ν ω ν ι κ ῆ ἔ κ μ ε τ ἄ λ λ ε υ σ η* τῶν ἐπιθετικῶν παρορμησεῶν κι ἔτσι ἐξυπηρετεῖ, κι αὐτό, τὸν Ἔρωτα. Μιὰ ἐπαρκὴς ἐξέταση τῶν προβλημάτων αὐτῶν προϋποθέτει τὴν ἀπελευθέρωση τῆς θεωρίας τῶν ἐνστίκτων ἀπὸ τὸν ἀποκλειστικὸ προ-

σανατολισμό της πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης, τὴν ἐξέταση τῆς εἰκόνας ἑνὸς πολιτισμοῦ χωρὶς ἀπώθηση (δυνατότητας ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης) στὴν οὐσία της. Μιὰ τέτοια προσπάθεια θὰ γίνεῖ στὸ τελευταῖο μέρος τῆς μελέτης αὐτῆς. Ἐδῶ ἄς ἀρκέσουν μερικεῖς προσωρινὲς ἐξηγήσεις.

Οἱ ψυχικὲς πηγές καὶ μέσα τοῦ ἔργου, καθὼς καὶ ἡ σχέση του μὲ τὴν ἐξύψωση, ἀποτελοῦν μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ παραμελημένες περιοχὲς τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας. Ἴσως ἡ ψυχανάλυση νὰ μὴν ὑπόκυψε πουθενὰ ἀλλοῦ στὴν ἐπίσημη ἰδεολογία τῆς εὐλογίας τῆς «παραγωγικότητας» μὲ μεγαλύτερη συνέπεια.¹⁹ Δὲν εἶναι, λοιπόν, παράξενο ποῦ οἱ Νεο-Φροῦδικὲς σχέσεις, ὅπου (ὅπως θὰ δοῦμε στὸν Ἐπίλογο) ἡ ἰδεολογικὴ ἀποψη τῆς ψυχανάλυσης θριαμβεῦει πάνω στὴ θεωρητικὴ, διέπονται ἀπ' τὸ μοτίβο τῆς ἠθικῆς τοῦ ἔργου. Ἡ «ὀρθόδοξη» συζήτηση ἀσχολεῖται σχεδὸν ἀπόλυτα μὲ τὴ «δημιουργικὴ» ἐργασία, ἰδιαίτερα τὴν τέχνη, ἐνῶ ἡ ἐργασία ποῦ ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἀνάγκη ἐκτοπίζεται στὴν ἀφάνεια.

Ἐπάρχει, βέβαια, ἓνας τρόπος ἔργου ποῦ προσφέρει λιμπιντικὴ ἱκανοποίηση σὲ μεγάλο βαθμὸ καὶ τῆς ὁποίας ἡ ἐκτέλεση εἶναι εὐχάριστη. Καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ ἐργασία, ὅταν εἶναι εἰλικρινῆς, φαίνεται νὰ προέρχεται ἀπὸ ἓνα συγκεκριμένον τῶν ἐνστικτῶν χωρὶς ἀπώθηση καὶ νὰ ἔχει μὴ ἀπωθητικούς στόχους — τόσο πολὺ μάλιστα ποῦ ὁ ὅρος ἐξύψωση ἀπαιτεῖ ἀρκετὴ τροποποίηση ἐὰν ἀναφέρεται σ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τὸ ἔργο. Οἱ πιὸ πολλὲς ὁμῶς σχέσεις ἔργου ποῦ πάνω τους στηρίζεται ὁ πολιτισμὸς εἶναι ἐντελῶς διαφορετικὲς. Ὁ Φρόντ σημειώνει πῶς τὸ «καθημερινὸ ἔργο, ποῦ ἔχει σκοπὸ τὴν προσπόρηση τῶν ἀναγκαιῶν γιὰ τὴ ζωὴ παρέχει ἰδιαίτερη ἱκανοποίηση ὅταν ἔχει ἐπιλεγεῖ ἐλεύθερα».²⁰ Ἄν ὁμῶς «ἐλεύθερη ἐπιλογὴ» σημαίνει περισσότερα ἀπὸ διάλεγμα μεταξὺ ἑνὸς μικροῦ ἀριθμοῦ προκαθορισμένων ἀναγκαιοτήτων καὶ ἂν στὸ ἔργο χρησιμοποιοῦνται κλίσεις καὶ ὁρμές ἄλλες ἀπὸ ἐκεῖνες ποῦ ἔχει προσχηματίσει μιὰ ἀπωθητικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, τότε ἡ ἱκανοποίηση στὸ κα-

θημερινό έργο είναι ένα πραγματικά σπάνιο προνόμιο. Το έργο που δημιούργησε κι αύξησε την υλική βάση του πολιτισμού ήταν βασικά έργασία, αποξενωμένη έργασία, έδυνηρή και άθλια: Τέτοια είναι ακόμα. Η έκτέλεση παρόμοιου έργου δεν ικανοποιεί τις α τ ο μ ι κ έ ς ανάγκες και κλίσεις. Έπιβλήθηκε στον άνθρωπο μόνο από στυγνή ανάγκη και στυγνή δύναμη. "Αν ή αποξενωμένη έργασία έχει οποιαδήποτε σχέση με τον Έρωτα, ή σχέση αυτή πρέπει να είναι πολύ έμμεση και με μιá άρκετά έξυφωμένη κι αδυνατισμένη μορφή του Έρωτα.

Άλλά μήπως ή πολιτισμένη ανακοπή των έπιθετικων όρμών μέσα στο έργο δεν αντισταθμίζει την εξασθένηση του Έρωτα; Υποτίθεται ότι και οι έπιθετικές και οι λιμπιντικές όρμές βρίσκουν ικανοποίηση «με την έξύφωση» που προσφέρει το έργο, ενώ έχει συχνά τονισθεί ό πολιτιστικά ώφέλιμος «σαδιστικός χαρακτήρας» της τελευταίας.²¹ Η ανάπτυξη τεχνοτροπιών και της τεχνολογικής λογικότητας άπορροφά σε μεγάλο βαθμό τά «τροποποιημένα» καταστροφικά ένστικτα:

Τό ένστικτο της καταστροφής, όταν έξημερωθεί και χαλινωθεί (δηλαδή, όταν ανακοπεί και διοχετευθεί σε άντικείμενα), ύποχρεώνεται να εξασφαλίσει στο έγώ την ικανοποίηση των άναγκών του και τη δύναμη πάνω στη φύση.²²

Οι τεχνοτροπιές παρέχουν τη βάση της προόδου ή τεχνολογική λογικότητα καθορίζει το διανοητικό σχήμα και το σχήμα της συμπεριφοράς για παραγωγική άπόδοση, ενώ ή «δύναμη πάνω στη φύση» έχει γίνει ουσιαστικά ταυτόσημη με τον πολιτισμό. Έχει άραγε ή καταστροφικότητα ή έξυφωμένη μέσα σ' αυτές τις δραστηριότητες ύποταχθεί και έκτραπεί άρκετά ώστε να εξασφαλίζεται το έργο του Έρωτα; Φαίνεται ότι ή κοινωνικά χρήσιμη καταστροφικότητα είναι λιγώτερο έξυφωμένη άπό το κοινωνικά χρήσιμο λιμπιντο. Ά-

ληθεύει, βέβαια, ότι η έκτροπή της καταστροφικότητας από το έγώ στον εξωτερικό κόσμο εξασφάλισε την αύξηση του πολιτισμού. Ωστόσο, η εξωστρεφής καταστροφικότητα δεν παύει να είναι καταστροφικότητα: Τα αντικείμενά της, στις πιό πολλές περιπτώσεις, προσβάλλονται πραγματικά και βίαια, χάνουν τη μορφή τους και ανοικοδομούνται μόνο μετά τη μερική τους καταστροφή· μονάδες διαιρούνται βίαια κι εξ' ίσου βίαια ανακατατάσσονται τα συστατικά τους μέρη. Η φύση κυριολεκτικά «βιάζεται». Μόνο σε μερικές κατηγορίες εξυψωμένης επιθετικότητας (όπως στη χειρουργική) ή βία ενισχύει άμεσα τη ζωή του αντικειμένου της. Ο πολιτισμός φαίνεται να ικανοποιεί την καταστροφικότητα περισσότερο απ' τη λίμπιντο, και σε βαθμό και σε σκοπό.

Αλλά μιιά τέτοια ικανοποίηση των καταστροφικών δρμών δεν μπορεί να σταθεροποιήσει την ενέργειά τους στην εξυπηρέτηση του Έρωτα. Η καταστροφική τους δύναμη τις οδηγεί πέρα απ' αυτή τη δουλεία και την εξύψωση, γιατί στόχος τους δεν είναι ούτε η ύλη, ούτε η φύση, ούτε κανένα ορισμένο αντικείμενο αλλά ή ίδια ή ζωή. Αν είναι παράγωγες του ένστικτου του θανάτου, δεν μπορούν να παραδεχθούν «υποκατάστατα» σαν οριστικά. Τότε, τα ένστικτα αυτά θα δρούσαν για την εκμηδένιση της ζωής με μέσο την έποικοδομητική τεχνολογική καταστροφή, τον έποικοδομητικό διασμο της φύσης. Η ριζοσπαστική υπόθεση του Π έ ρ α ά π' τ ή ν Ἀ ρ χ ή τ η ς Ἡ δ ο ν η ς θα έπαληθευόταν τότε: Ἀφού τα ένστικτα της αυτοσυντήρησης, της αυτοθεβαίωσης και της επιβολής έχουν άφομοιώσει αυτή τη καταστροφικότητα, ρόλος τους θα ήταν να εξασφαλίσουν ότι ο όργανισμός θ' άκολουθήσει τη «δική του διαδρομή προς τον θάνατο». Ο Φρόνυτ άπόσυρε την υπόθεση αυτή άμέσως μόλις τη διατύπωσε αλλά τα λεγόμενά του στο Ὁ Π ο λ ι τ ι σ μ ό ς κ ι ο ί Δ υ σ τ υ χ ί ε ς Τ ο υ φαίνονται να έπαναφέρουν το ουσιαστικό της περιεχόμενο. Και το γεγονός ότι ή καταστροφή της ζωής (άνθρωπινής και ζωικής) πρόδευσε μαζί με τη πρόοδο του πολιτισμού, ότι ή σκληρό-

τητα, τὸ μίσος καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐξόντωση ἀνθρώπων ἀ-
ξήθησαν σὲ σύγκριση μὲ τὴν πραγματικὴ δυνατότητα γιὰ τὴν
ἐξάλειψη τῆς καταπίεσης — τὸ χαρακτηριστικὸ αὐτὸ τοῦ
ἔψιμου βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ θὰ εἶχε τότε τέτοιες ρίζες
μέσα στὰ ἔνστικτα ποὺ διαγωνίζουσι τὴν καταστροφικότητα
πέρα ἀπὸ κάθε λογικότητα. Τότε ἡ αὐξανόμενη καθυπότα-
ξη τῆς φύσης, μὲ τὴν αὐξανόμενη παραγωγικότητα τῆς ἐρ-
γασίας, θὰ εἶχε τὴν ἀνάπτυξη καὶ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἀν-
θρώπινων ἀναγκῶν μόνον ὡς ἀποπροϊόν: Ἡ
αὐξηση τοῦ πολιτιστικοῦ πλοῦτος καὶ γνώσεων θὰ πα-
ρεῖχε τὰ μέσα τῆς προοδευτικῆς καταστροφῆς καὶ τὴν ἀνάγ-
κη νὰ αὐξηθεῖ ἡ ἀπώθηση τῶν ἐνστίκτων.

Ἡ θέση αὐτὴ συνεπάγεται τὴν ὑπαρξὴ ἀντικειμενικῶν
κριτηρίων γιὰ τὴν καταμέτρηση τοῦ μεγέθους τῆς ἀπώθησης
τῶν ἐνστίκτων σὲ ἓνα δεδομένον στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ.
Ἄλλὰ ἡ ἀπώθηση εἶναι βασικὰ ἀσυνείδητη καὶ αὐτόματη.
Ἐνῶ τὸ μέγεθός της μπορεῖ νὰ μετρηθεῖ μόνο στὸ φῶς τῆς συ-
νειδήσεως. Ἴσως κριτήριον νὰ ἀποτελεῖ ἡ διαφορὰ μεταξὺ τῆς
(φυλογενετικῆς ἀναγκαΐας) ἀπώθησης καὶ τῆς πλεονάζουσας
ἀπώθησης.²³ Στὰ πλαίσια τῆς συνολικῆς δομῆς τῆς ἀπωθη-
μένης προσωπικότητος εἶναι τὸ τμήμα ἐκεῖνο ποὺ προέρχεται
ἀπὸ εἰδικές κοινωνικὲς συνθήκες ποὺ ὑπάρχουν γιὰ τὸ ὀρι-
σμένο συμφέρον τῆς κυριαρχίας. Ὁ βαθμὸς τῆς πλεονάζουσας
αὐτῆς ἀπώθησης μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει ὡς μέτρο: Ὅσο γα-
μηλωτέρος εἶναι, τόσο λιγώτερο ἀπωθητικὸ εἶναι τὸ στάδιο
τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ διάκριση αὐτὴ ἰσοδυναμεῖ μὲ ἐκείνη με-
ταξὺ τῶν βιολογικῶν καὶ τῶν ἱστορικῶν πηγῶν τῆς ἀνθρώ-
πινης δυστυχίας. Ἀπὸ τίς τρεῖς «πηγές τῆς ἀνθρώπινης δυστυ-
χίας» ποὺ ἀπαριθμεῖ ὁ Φρόντ — δηλαδὴ «τὴν ὑπέρτερη ἰσχύ
τῆς φύσης, τὴν προδιάθεση πρὸς ἀποσύνθεση τῶν σωμάτων
μας καὶ τὴν ἀνεπάρκεια τῶν μεθόδων μας γιὰ τὸ διακανονι-
σμὸ τῶν ἀνθρωπίνων σχέσεων τῆς οἰκογένειας, τοῦ κοινωνι-
κοῦ συνόλου καὶ τοῦ κράτους»²⁴ — τοῦλάχιστον ἡ πρώτη καὶ ἡ
τελευταία εἶναι αὐστηρὰ ἱστορικὲς πηγές ἢ ἀνωτερότη-
τα τῆς φύσης καὶ ἡ ὀργάνωση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων ἔχουν ἄλ-

λάξει ουσιαστικά μέσα στην ανάπτυξη του πολιτισμού. Σάν αποτέλεσμα, ή αναγκαιότητα της απώθησης και της δυστυχίας που απορρέει απ' αυτή ποικίλλει ανάλογα με την ώριμότητα του πολιτισμού και με το βαθμό της έλλογης επικράτησης πάνω στη φύση και την κοινωνία.

Αντικειμενικά, ή ανάγκη της ανακοπής των ενστίκτων, της έγκράτειας, εξαρτάται από την ανάγκη του μόχθου και της καθυστέρησης της ικανοποίησης. Ο ίδιος, ή και μικρότερος, βαθμός πειθάρχησης των ενστίκτων θα αποτελούσε μεγαλύτερο βαθμό απώθησης μέσα σε ένα ώριμο στάδιο του πολιτισμού, όπου ή ανάγκη της έγκράτειας και της εργασίας έχει πολύ μειωθεί από την ύλική και τη διανοητική πρόοδο κι όπου ο πολιτισμός είναι πραγματικά σε θέση ν' απελευθερώσει αρκετή απ' την ενέργεια των ενστίκτων που καταναλίσκονται για την κυριαρχία και το μόχθο. Η σπουδαιότητα της έκτασης και της έντασης της απώθησης των ενστίκτων φαίνεται μόνο σε σύγκριση με την ιστορική πραγματωσιμότητα της ελευθερίας. Για το Φρόνυτ, είναι ή πρόοδος του πολιτισμού πρόοδος της ελευθερίας;

Είδαμε ότι ή θεωρία του Φρόνυτ πραγματεύεται βασικά την επανάληψη του κύκλου «κυριαρχία - ανταρσία - κυριαρχία». Η δεύτερη όμως κυριαρχία δεν είναι μιá άπλητή επανάληψη της πρώτης· ο κύκλος αντιπροσωπεύει π ρ ό ο δ ο στην κυριαρχία. Προχωρώντας από τον πατριάρχη στη φατρία κι από εκεί στη θεσμοθετημένη εξουσία που χαρακτηρίζει τον ώριμο πολιτισμό, ή κυριαρχία γίνεται ολο και πιο απρόσωπη, αντικειμενική, γενική κι επίσης ολοένα πιο έλλογη, αποτελεσματική και παραγωγική. Στο τέλος, με την εφαρμογή της τέλεια αναπτυγμένης αρχής της απόδοσης, ή καθυπόταξη φαίνεται να υλοποιείται από τον ίδιο τον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας (αν και ή σωματική κι ή προσωπική δύναμη παραμένουν απαραίτητες σάν μέσα). Η κοινωνία εμφανίζεται σάν ένα σταθερό και επεκτεινόμενο σύστημα ωφέλιμων αποδόσεων ή ιεραρχία των ρόλων και των σχέσεων παίρνει τη μορφή αντικειμενικού λόγου: Ο νόμος

και η τάξη είναι ταυτόσημοι με την ίδια την ζωή της κοινωνίας. Στο ίδιο προσεές η απόκτηση γίνεται κι αυτή απόσπωση: 'Ο περιορισμός κι η πειθάρχηση της ήδονης καταλήγουν τώρα να είναι ρόλος (και «φυσικό» αποτέλεσμα) του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας. 'Αληθεύει βέβαια ότι ο πατέρας, σαν pater familias, εξακολουθεί να εκτελεί τη βασική πειθάρχηση των ενστικτων προετοιμάζοντας το παιδί για την πλεονάζουσα απόκτηση στην οποία αυτό θα υποβληθεί από μέρους της κοινωνίας όταν είναι ενήλικος. 'Αλλά ο ρόλος αυτός έχει ανατεθεί στον πατέρα σαν εκπρόσωπο της θέσης της οικογένειας μέσα στον κοινωνικό καταμερισμό της εργασίας μάλλον, παρά σαν «κάτοχο» της μητέρας. Στη συνέχεια, τα ενστικτα του ατόμου ελέγχονται με την κοινωνική χρησιμοποίηση της εργασίας του. Είναι υποχρεωμένο να δουλέψει για να ζήσει και η εργασία του δεν απαιτεί μόνον οκτώ, δέκα, δώδεκα ώρες την ημέρα και, κατά συνέπεια, μιάν ανάλογη έκτροπή της ενέργειάς του αλλά επίσης μια συμπεριφορά, δλόκληρο το είκοσιτετράωρο, σύμφωνη με τα σταθιά και την ήθική της αρχής της απόδοσης. 'Ιστορικά, η αναγωγή του 'Ερωτα σε αναπαραγωγικό - μονογαμικό σεξουαλισμό (που συμπληρώνει την υποταγή της αρχής της ήδονης στην αρχή της πραγματικότητας) ολοκληρώνεται μόνον όταν το άτομο γίνει υποκείμενο - αντικείμενο εργασίας μέσα στο μηχανισμό της κοινωνίας του ενώ, όντογενετικά, η πρωτογενής εξουδετέρωση του παιδικού σεξουαλισμού δεν παύει να είναι η προϋπόθεση του επιτευγματος αυτού.

'Η ανάπτυξη ενός ιεραρχικού συστήματος κοινωνικής εργασίας όχι μόνο λογικοποιεί την κυριαρχία αλλά επίσης «περιέχει» την ανταρσία κατά της κυριαρχίας. Στο επίπεδο του ατόμου, η πρωτογενής ανταρσία περιέχεται μέσα στα πλαίσια της κανονικής Οιδιπόδειας διαμάχης. Στο επίπεδο της κοινωνίας, διαδοχικές ανταρσίες κι επαναστάσεις έχουν ακολουθηθεί από αντεπαναστάσεις και παλινορθώσεις. 'Από τις επαναστάσεις των σκλάβων κατά την αρχαιότητα μέχρι τη σο-

σιαλιστική επανάσταση, ο αγώνας των καταπιεσμένων τέλειωσε πάντα με την έγκραθίδρυση ένός καινούργιου, «καλύτερου» συστήματος κυριαρχίας· ή πρόοδος συντελέσθηκε με τή βελτίωση τής άλυσσίδας του έλέγχου. Κάθε επανάσταση ήταν συνειδητή προσπάθεια για τήν αντικατάσταση μιās διοικούσας ομάδας από μιάν άλλή· αλλά όλες οι επαναστάσεις εξαπέλυσαν επίσης δυνάμεις που «ξεπέρασαν τό στόχο» επιζητώντας τήν κατάργηση τής κυριαρχίας και τής έκμετάλλευσης. Ή εύκολία τής ήττας των δυνάμεων αυτών άπαιτεί εξηγήσεις. Ούτε ή επικρατούσα ισορροπία δυνάμεως, ούτε ή άνωριμότητα των παραγωγικών δυνάμεων, ούτε ή έλλειψη ταξικής συνείδησης άποτελούν ικανοποιητική άπάντηση. Σε κάθε επανάσταση, φαίνεται να έφθασε μιά ιστορική στιγμή όπου ο αγώνας κατά τής κυριαρχίας θα μπορούσε να είχε καταλήξει σε νίκη — αλλά ή στιγμή πέρασε. Ή δυναμική αυτή φαίνεται να έχη μέσα της κάποιο στοιχείο α υ τ ο π ρ ο κ α λ ο υ μ ε ν η ς ή τ τ α ς (άσχετα με τή βασιμότητα αιτίων όπως ή πρωιμότητα ή ή ανισότητα των δυνάμεων). Μ' αυτή τήν έννοια, κάθε επανάσταση ήταν επίσης προδομένη επανάσταση.

Ή υπόθεση του Φρόντ για τήν προέλευση και τή διαιώνιση του αισθήματος τής ένοχής διαφωτίζει, από ψυχολογική άποψη, τήν κοινωνιολογική αυτήν δυναμική: Ήξηγει τήν «ταυτοποίηση» των επαναστατών με τή δύναμη ενάντια στην όποία επαναστατούν. Ή οικονομική και πολιτική ένσωμάτωση των ατόμων μέσα στο ιεραρχικό σύστημα τής εργασίας συνοδεύεται από ένα ένστικτώδες προτσές κατά τό όποιο τά ανθρώπινα αντικείμενα τής κυριαρχίας αναπαράγουν τήν ίδια τους τήν άπώθηση.

Και ή αυξανόμενη λογικοποίηση τής εξουσίας φαίνεται ν' άντανανκλάται σε μιá αυξανόμενη λογικοποίηση τής άπώθησης. Διατηρώντας τά άτομα σαν όργανα εργασίας, επιβάλλοντάς τους έγκράτεια και μόχθο, ή κυριαρχία δέν ύποστηρίζει πιά μόνο (ή βασικά) όρισμένα ειδικά προνόμια αλλά επίσης τήν κοινωνία σα σύνολο σε έπεκτεινόμενη κλίμακα. Ή

ένοχή τῆς ἐπανάστασης ἐπιτείνεται ἔτσι πολύ. Ἡ ἐπανάσταση, ἐνάντια στὸν πατριάρχη ἐξάλειψε ἓνα ἄτομο πὸν μπορούσε νὰ ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ ἄλλα ἄτομα, ὅπως κι ἔγινε· ἀλλὰ ὄταν ἡ ἐπικυριαρχία τοῦ πατέρα ἔχει ἐπεκταθεῖ σὲ ἐπικυριαρχία τῆς κοινωνίας, μιὰ τέτοια ἀντικατάσταση δὲν φαίνεται πιά δυνατὴ καὶ ἡ ἐνοχὴ ἀποβαίνει μοιραία. Ἡ λογικοποίηση τῆς ἐνοχῆς ἔχει συμπληρωθεῖ. Ὁ πατέρας, περιορισμένος μέσα στὴν οἰκογένεια καὶ στὴν ἀτομικὴ βιολογικὴ του ἐξουσία, ἀνασταίνεται, πολὺ ἰσχυρότερος, μὲ τὴ μορφὴ τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ, πὸν διαφυλάσσει τὴ ζωὴ τῆς κοινωνίας, καὶ τῶν νόμων πὸν διαφυλάσσουν τὸ διοικητικὸ μηχανισμό. Οἱ τελικὲς αὐτὲς καὶ ἐξαιρετικὰ ὕψηλές ἐνσαρκώσεις τοῦ πατέρα δὲν μποροῦν νὰ ὑπερνικηθοῦν «συμβολικά», μὲ χειραφέτηση: Δὲν ὑπάρχει ἐλευθερία ἀπὸ τὸ διοικητικὸ μηχανισμό καὶ τοὺς νόμους του, γιατί ἐμφανίζονται σὰν οἱ ὑπέρτατοι ἐγγυητὲς τῆς ἐλευθερίας. Ἡ ἐπανάσταση ἐναντίον τους θὰ ἦταν μιὰ ἐπανάληψη τοῦ ἔσχατου ἐγκλήματος — αὐτὴ τὴ φορὰ ὄχι: κατὰ τοῦ τυραννικοῦ ζώου πὸν ἀπαγορεύει τὴν ἱκανοποίηση ἀλλὰ κατὰ τῆς συνετῆς τάξης πὸν ἐξασφαλίζει τὰ ἀγαθὰ καὶ τὶς ὑπηρεσίες τὶς ἀναγκαῖες γιὰ τὴν προοδευτικὴ ἱκανοποίηση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν. Ἡ ἐπανάσταση τώρα ἐμφανίζεται σὰν τὸ ἐγκλημα κατὰ τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας στὸ σύνολό της καὶ κατὰ συνέπεια, σὰν πέρα ἀπὸ ἀνταμοιβὴ καὶ πέρα ἀπὸ ἐξιλέωση.

Ἡ ἴδια ὁμως ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ τείνει νὰ κάνει τὴ λογικὴ αὐτὴ ἀπατηλὴ. Οἱ ὑπάρχουσες ἐλευθερίες καὶ οἱ ὑπάρχουσες ἀπολαύσεις εἶναι δεμένες στὶς ἀπαιτήσεις τῆς κυριαρχίας· γίνονται οἱ ἴδιες ὄργανα τῆς ἀπώθησης. Ἡ δικαιολογία τῆς σπάνης, πὸν κάλυψε τὴ θεσμοποιημένη ἀπώθηση ἀπὸ τὴ πρώτη της ἐμφάνιση, χάνει τὴν ἰσχύ της καθὼς οἱ γνώσεις τοῦ ἀνθρώπου καὶ ὁ ἔλεγχός του πάνω στὴ φύση πολλαπλασιάζουν τὰ μέσα τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν μὲ τὸν ἐλάχιστο δυνατὸ μόχθο. Ἡ φτώχεια πὸν ἐπικρατεῖ ἀκόμα σὲ τεράστιες περιοχὲς τοῦ κόσμου δὲν ὀφείλεται πιά κυρίως στὴν ἀνεπάρκεια τῶν ἀνθρώπινων καὶ φυ-

οικῶν μέσων ἀλλὰ στὸν τρόπο τῆς κατανομῆς καὶ τῆς ἐκμετάλλευσης τῶν τελευταίων. Ἡ διαφορὰ αὐτὴ μπορεῖ νὰ εἶναι ἄσχετη πρὸς τὴν πολιτικὴ καὶ τοὺς πολιτικούς ἀλλὰ ἔχει μεγάλη σπουδαιότητα γιὰ μιὰ θεωρίαν τοῦ πολιτισμοῦ ἢ ὁποία συνάγει τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἀπώθησης ἀπὸ τὴ «φυσικὴ» καὶ διαρκῆ δυσαναλογία μεταξὺ τῶν ἀνθρώπινων ἐπιθυμιῶν καὶ τοῦ περιβάλλοντος πού μέσα σ' αὐτὸ πρέπει νὰ ἰκανοποιηθοῦν. Ἄν μιὰ τέτοια «φυσικὴ» κατάσταση, κι ὄχι ὀρισμένοι πολιτικοὶ καὶ κοινωνικοὶ θεσμοί, ἀποτελεῖ τὴ λογικὴ δικαιολογία τῆς ἀπώθησης, τότε ἡ τελευταία ἔχει γίγει παράλογη. Ὁ βιομηχανικὸς πολιτισμὸς ἔχει μεταβάλλει τὸν ἀνθρώπινο ὀργανισμὸ σὲ ἓνα ὄργανο ὄλο καὶ πιδ εὐαίσθητο, διαφοροποιημένο, ἐμπορευσίμο καὶ ἔχει δημιουργήσει ἓνα κοινωνικὸ πλοῦτο ἀρκετὰ μεγάλο ὥστε τ' ὄργανο αὐτὸ νὰ μπορεῖ νὰ μετασχηματισθεῖ σ' αὐτοσκοπὸ. Τὰ διατιθέμενα μέσα παρέχουν τίς προϋποθέσεις μιᾶς πολιτικῆς ἀλλαγῆς τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν. Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ἐργασίας κι ἡ μηχανοποίησή της τείνουν νὰ μειώνουν τὸ ποσοδὸ τῆς ἐνέργειας τῶν ἐνστίκτων πού διοχετεύεται στὸ μόχθο (ἀποξενωμένη ἐργασία), ἐλευθερώνοντας ἔτσι ἐνέργεια γιὰ τὴν ἐπίτευξη ἀντικειμενικῶν σκοπῶν καθορισμένων ἀπὸ τὴν ἐλεύθερη δράση τῶν ἀτομικῶν λειτουργιῶν. Ἡ τεχνολογία ἐνεργεῖ ἐνάντια στὴν ἀπωθητικὴ ἐκμετάλλευση τῆς ἐνέργειας ἐφόσον λιγοστεύει στὸ ἐλάχιστο τίς ὥρες τίς ἀπαραίτητες γιὰ τὴν παραγωγή τῶν ἀγαθῶν τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴ ζωὴ, ἐξοικονομώντας ἔτσι χρόνο γιὰ τὴν ἀνάπτυξη ἀναγκῶν πέρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀναγκαιότητας καὶ τῆς ἀναγκαίας σπατάλης.

Ἄλλὰ ὅσο πιδ πιθανὴ γίνεται ἡ πραγματικὴ δυνατότητα τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς πού κάποτε δικαιολογοῦσαν ἡ σπάνη καὶ ἡ ἀνωριμότητα, τόσο πιδ πολὺ χρειάζεται οἱ περιορισμοὶ αὐτοὶ νὰ διατηρηθοῦν καὶ νὰ ἐξομαλυνθοῦν, γιὰ νὰ μὴ διαλυθεῖ ἡ κατεστημένη τάξις τῆς κυριαρχίας. Ὁ πολιτισμὸς πρέπει ν' ἀμυνθεῖ κατὰ τοῦ φάσματος ἐνδὸς ἐλεύθερου κόσμου. Ἄν ἡ κοινωνία δὲν μπο-

ρεϊ νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὴν αὐξανόμενη παραγωγικότητά της γιὰ τὴν ἐλάττωσιν τῆς ἀπώθησης (ἐπειδὴ μιὰ τέτοια χρησιμοποίηση θ' ἀναστάτωνε τὴν ἱεραρχία τοῦ *status quo* τότε ἢ παραγωγικότητα πρέπει νὰ στραφεῖ *κατὰ* τῶν ἀτόμων· γίνεται ἢ ἴδια ὄργανο γενικοῦ ἐλέγχου. Ἡ ἀπολυταρχία ἐπεκτείνεται πάνω στὸν ὄψιμο βιομηχανικὸ πολιτισμὸν ὅτε τὰ συμφέροντα τῆς κυριαρχίας ἐπιβάλλονται στὴν παραγωγικότητα, καθυστερώντας καὶ ἐκτρέποντας τὶς δυνατότητές της. Οἱ ἄνθρωποι πρέπει νὰ διατηροῦνται σὲ μιὰ κατάσταση μόνιμης κινήσεως, ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς. Ἡ λογικότητα τῆς κυριαρχίας ἔχει προοδεύσει σὲ σημεῖον πού νὰ ἀπειλεῖ νὰ ἀκυρώσει τὰ ἴδια της τὰ θεμέλια· γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ξανατονισθεῖ πρὸ ἀποτελεσματικὰ πρὸ ἀποτελεσματικὰ ἀπὸ κάθε ἄλλῃ φορά. Τώρα πιά ἡ πατροκτονία ἀποκλείεται, ἀκόμα καὶ «συμβολικά» — γιὰτὶ ἴσως νὰ μὴ μπορέσει νὰ βρεθεῖ διάδοχος τοῦ πατέρα.

Ἡ «αὐτοματοποίηση» τοῦ ὑπερεγῶ²⁵ φανερώγει τοὺς ἀμυντικὸς μηχανισμοὺς μὲ τοὺς ὁποίους ἡ κοινωνία ἀντιμετωπίζει τὴν ἀπειλή. Ἡ ἄμυνα ἀποτελεῖται βασικὰ ἀπὸ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἐλέγχων ὄχι τόσο τῶν ἐνστικτῶν ὅσο τῆς συνειδήσεως πού, ἂν ἔμενε ἐλεύθερη, μπορεῖ ν' ἀναγνώριζε τὸ ἔργο τῆς ἀπώθησης μέσα στὴ μεγαλύτερη καὶ καλύτερη ἐκνοποίηση τῶν ἀναγκῶν. Ἡ παραποίηση τῆς συνειδήσεως πού ἐμφανίζεται σ' ὅλη τὴν τροχιά τοῦ σύγχρονου βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ ἔχει περιγραφεῖ στίς διάφορες ἐρμηνείες τῶν ἀπολυταρχικῶν καὶ «λαϊκῶν πολιτισμῶν»: Συντονισμὸς τῆς ἰδιωτικῆς καὶ τῆς δημόσιας ὑπαρξῆς, τῶν ἀθόρμητων καὶ τῶν ὑποχρεωτικῶν ἀντιδράσεων. Ἡ προώθηση δράσεων πού δὲν ἀπαιτοῦν σκέψιν γιὰ νὰ καλυφθοῦν οἱ ἐλεύθερες ὥρες, ὁ θρίαμβος τῶν ἀντι - διανοητικῶν ἰδεολογιῶν εἶναι παραδείγματα τῆς τάσεως αὐτῆς. Ἡ ἐπέκταση αὐτῆ τῶν ἐλέγχων σὲ περιοχὰς τῆς συνειδήσεως καὶ τῆς ἀεργίας πού ἦταν πρὶν ἀπαρβιάστες ἐπιτρέπει μιὰ χαλάρωση τῶν σεξουαλικῶν ἀπαγορεύσεων (πού πρωτύτερα ἦταν πρὸ σημαντικῆς ἐπειδὴ οἱ γενικοὶ ἔλεγχοι ἦταν λιγώτερο ἀποτελεσματικοί). Σὲ σύγ-

κρίση με την Πουριτανική και τη Βικτωριανή περίοδο, ή σεξουαλική έλευθερία έχει σήμερα αναντίρρητα αυξηθεί (παρ' όλο που μιιά αντίδραση κατά της δεκαετίας 1920 - 30 είναι φανερή). Ταυτόχρονα όμως οι ίδιες οι σεξουαλικές σχέσεις έχουν άφομοιωθεί πολύ περισσότερο με τις κοινωνικές ή σεξουαλική έλευθερία έχει έναρμονισθεί με τον επικερδη κονφορμισμό. Τη θεμελιακή διαμάχη του σεξ και της κοινωνικής χρησιμότητας — που ή ίδια είναι αντανάκλαση της σύγκρουσης των άρχων της ήδονής και της πραγματικότητας — τη θολώνει ή προοδευτική καταπάτηση της άρχης της ήδονής από την άρχή της πραγματικότητας. Μέσα σε ένα κόσμο της αποξένωσης ή άπελευθέρωση του "Έρωτα θα ενεργούσε άναγκαία σαν μιιά καταστροφική, θανατηφόρα δύναμη — σαν ολοκληρωτική άρνηση της άρχης που διέπει την άπωθητική πραγματικότητα. Δεν είναι σύμπτωση που ή ύψηλή λογοτεχνία του Δυτικού πολιτισμού άσχολείται μόνο με τη «δυστυχιμένη αγάπη» και που ο μύθος του Τριστάνου έχει γίνει ή αντιπροσωπευτική της έκφραση. Ο νοσηρά πένθιμος ρομαντισμός του μύθου αυτού είναι, με την άδστηρή έννοια, «ρεαλιστικός». Σ' αντίθεση με τη καταστροφικότητα του άπελευθερωμένου Έρωτα, ή χαλαρωμένη σεξουαλική ήθικη, μέσα στα πλαίσια του ισχυρά όχυρωμένου συστήματος μονοπωλιακών ελέγχων, έξυπηρετεί το σύστημα αυτό. Η άρνηση συντονίζεται με το «θετικό»: Η νύχτα με την ήμέρα, ο κόσμος των όνειρων με τον κόσμο του έργου, ή φαντασία με την άπογοήτευση. Τότε τ' άτομα που άναπαύονται μέσα σ' αυτή την πραγματικότητα, που ελέγχεται με όμοιομορφία, άναθυμούνται όχι τ' όνειρο αλλά την ήμέρα, όχι το παραμύθι αλλά την καταγγελία του. "Όσο για τις έρωτικές τους σχέσεις, «είναι άκριβεις στα ραντεβού τους» — με χάρη, ρομαντικά, με τη συνοδεία των διαφημίσεων που προτιμούν.

Άλλά μέσα στο σύστημα των ένοποιημένων και ισχυροποιημένων ελέγχων πραγματοποιούνται κρίσιμες αλλαγές

πού επιδρουν στη δομή του υπερεγώ και στο περιεχόμενο, καθώς και στις εκδηλώσεις, του αίσθήματος της ένοχης. Έπιπλέον τείνουν προς μια κατάσταση όπου ο απόλυτα αποξενωμένος κόσμος, εξαντλώντας όλες του τις δυνάμεις, φαίνεται να προετοιμάζει το υλικό για μια νέα αρχή της πραγματικότητας.

Το υπερεγώ χαλαρώνεται από το σημείο της προέλευσής του και η τραυματική έμπειρία του πατέρα αντικαθίσταται από πιο έξωγενείς παραστάσεις. Καθώς η οικογένεια γίνεται λιγότερο σπουδαία στην καθοδήγηση της κοινωνικής προσαρμογής του ατόμου, η διαμάχη πατέρα - γιου παύει πια ν' αποτελεί το πρότυπο κάθε άλλης διαμάχης. Η αλλαγή αυτή προέρχεται απ' τα θεμελιακά οικονομικά προτάσεις, από την αρχή αυτού του αιώνα, χαρακτηρίζουν το μετασχηματισμό του «ελεύθερου» καπιταλισμού σε «οργανωμένο» καπιταλισμό. Η ανεξάρτητη οικογενειακή επιχείρηση και, γι' αυτό το λόγο, η ανεξάρτητη προσωπική επιχείρηση δεν αποτελούν πια τις μονάδες του κοινωνικού συστήματος· αποφοιμώνονται από όγκωδεις, απρόσωπους σχηματισμούς και συνδυασμούς. Ταυτόχρονα η κοινωνική αξία του ατόμου μετριέται κυρίως με βάση τυποποιημένες ικανότητες και ιδιότητες προσαρμογής μάλλον, παρά με την αυτόνομη κρίση και τη προσωπική ευθύνη.

Η τεχνολογική κατάργηση του ατόμου αντανακλάται στην παρακμή του κοινωνικού ρόλου της οικογένειας.²⁶ Παλαιότερα, η οικογένεια ήταν εκείνη που, για καλό ή για κακό, ανάτρεφε και εκπαιδευε το άτομο, ενώ οι κανόνες και οι αξίες που επικρατούσαν μεταβιβάζονταν προσωπικά και μετασχηματιζόνταν από την προσωπική μοίρα. Άληθεύει βέβαια ότι «γενιές» (μονάδες του γένους), κι όχι άτομα, έρχόντουσαν αντιμετώπιες στην Οιδιπόδεια κατάσταση· αλλά στη μεταβίβαση και την κληρονομιά της Οιδιπόδειας διαμάχης γινόντουσαν άτομα και η διαμάχη αυτή εύρισκε τη συνέχειά της σαν ιστορικά της ζωής ατόμων. Άγωνιζόμενη κατά του πατέρα και της μητέρας, προσωπικών στόχων αγάπης κι έ-

πιθετικότητας, ή νεώτερη γενιά ξμπαινε στην κοινωνική ζωή με όρμές, ιδέες και ανάγκες που ήταν βασικά δ ι κ έ ς τ η ς. Σάν αποτέλεσμα, ή διαμόρφωση του υπερεγώ των μελών της, ή άπωθητική τροποποίηση των όρμών τους, ή άπάρνηση και ή έξύψωσή τους, ήταν πολύ προσωπικές έμπειρίες. 'Ακριβώς γι' αυτό τον λόγο ή προσαρμογή της νεώτερης γενιάς άφινε όδυνηρές ούλες και ή ζωή κάτω από την άρχή της άπόδοσης διατηρούσε ακόμα μιá σφαίρα ιδιωτικής άνομοιογένειας.

Τώρα όμως, κάτω από την επήρεια οικονομικών, πολιτικών και πολιτιστικών μονοπωλίων, ό σχηματισμός του ώριμου υπερεγώ φαίνεται νά υπερπηδά τη φάση της ανάπτυξης της άτομικότητας: 'Η άτομική μονάδα περνά άμεσα από τό στάδιο του γένους στο στάδιο της κοινωνίας. 'Η άπωθητική διοργάνωση των ένστίκτων παίρνει σ υ λ λ ο γ ι κ ή μορφή και τό έγώ φαίνεται νά κοινωνικοποιείται πρώιμα από ένα όλόκληρο σύστημα έξωοικογενειακών παραγόντων και θεσμών. Πρίν ακόμη από τη σχολική ηλικία, οι παρέες, τό ραδιόφωνο και ή τηλεόραση καθορίζουν τό σχήμα της όμοιογένειας και της άνταρσίας: οι παρεκκλίσεις άπ' τό σχήμα αυτό τιμωρούνται όχι τόσο μέσα στην οικογένεια όσο έξω άπ' αυτήν κι ένάντιά της. Οι ειδικοί των μαζικών μέσων επικοινωνίας διασπείρουν τις άπαιτούμενες αξίες: διαθέτουν τέλεια έξάσκηση στο νά δείχνονται έπαρκείς, σκληροί, άνθρωποι με προσωπικότητα, όνειρα και ρομαντισμό. Είναι αδύνατο νά συναγωνισθεί πιά ή οικογένεια τέτοια παιδεία. 'Η ίσοροπία του άγώνα των γενεών φαίνεται ν' αλλάζει: 'Ο γιός ξέρει τώρα περισσότερο: άντιπροσωπεύει την ώριμη άρχή της πραγματικότητας ένάντια στις άπαρχαιωμένες πατρικές της μορφές. 'Ο πατέρας, τό πρώτο άντικείμενο της επιθετικότητας στην Οιδιπόδεια κατάσταση, φαίνεται τώρα μάλλον άκατάλληλος σάν στόχος της επιθετικότητας. 'Η άθθεντία του σάν χορηγόυ πλούτου, ίκανοτήτων και έμπειριών έχει πολύ μειωθεί: έχει λιγώτερα νά προσφέρει, γι' αυτό δέν μπορεί παρά και ν' άπαγορευεί λιγώτερα. 'Ο προοδευτικός πατέρας είναι

Ένας εξαιρετικά ακατάλληλος έχθρος κι ένα εξαιρετικά ακατάλληλο «ιδεώδες» — αλλά αυτό συμβαίνει και με κάθε πατέρα που δεν είναι πιά σε θέση να διαμορφώσει το οικονομικό, συναισθηματικό και διανοητικό μέλλον του παιδιού του. Παρ' όλ' αυτά, οι απαγορεύσεις εξακολουθούν να επικρατούν, ο άπωθητικός έλεγχος των ένστικτων συνεχίζεται και το ίδιο ισχύει για την επιθετική όρμη. Προς ποιά υποκατάστατα του πατέρα κατευθύνεται βασικά ή τελευταία;

Καθώς ή κυριαρχία στερεοποιείται σε ένα αντικειμενικό διοικητικό μηχανισμό, οι παραστάσεις που καθοδηγούν την ανάπτυξη του υπερεγώ γίνονται άπρόσωπες. Πρωτίτερα το υπερεγώ «τρεφόταν» από τον αφέντη, τον άρχηγό, το δάσκαλο. Ή άπτή τους προσωπικότητα αντιπροσώπευε την άρχή τής πραγματικότητας: Τραχείς αλλά και καλοί, σκληροί αλλά και πρόθυμοι ν' ανταμείψουν, προκαλούσαν και τιμωρούσαν την έπιθυμία τής επανάστασης ή έπιβολή τής όμοιομορφίας ήταν ο προσωπικός τους ρόλος και ή προσωπική τους εθύνη. Γι' αυτό ο σεβασμός κι ο φόβος μπορούσαν να συνοδεύονται από το μίσος προς ό,τι ήταν κι έκαναν σαν άτομα' άποτελούσαν ζωντανό αντικείμενο των όρμων και των ένσυνείδητων προσπαθειών τής ίκανοποίησής τους. Οι προσωπικές όμως αυτές πατρικές μορφές έχουν εξαφανισθεί βαθμιαία πίσω άπ' τους θεσμούς. Με την έπιστημονικοποίηση του παραγωγικού μηχανισμού, με τον πολλαπλασιασμό των ρόλων, κάθε κυριαρχία παίρνει τή μορφή του διοικητικού μηχανισμού. Στην κορυφή του ή συγκέντρωση τής οικονομικής δύναμης γίνεται άνώδυμη: "Όλοι, ακόμα και εκείνοι που έχουν τις άνώτατες θέσεις, φαίνονται άνίσχυροι μπροστά στις κινήσεις και τους νόμους του ίδιου του μηχανισμού. Ό έλεγχος κανονικά εφαρμόζεται από γραφεία όπου έλεγχόμενοι είναι οι έργοδότες κι οι εργαζόμενοι. Τα αφεντικά δεν εκτελούν πιά άτομικό ρόλο. Οι σαδιστικοί δάσκαλοι, οι έκμεταλλευτικοί καπιταλιστές έχουν μεταμορφωθεί σε μισθωτά μέλη μιās γραφειοκρατίας κι οι ύφιστάμενοί τους τους αντιμετωπίζουν σαν μέλη μιās άλλης γραφειοκρατίας. Ό πόνος, ή άπογοή-

τευση κι ἡ ἀνικανότητα τοῦ ἀτόμου προέρχονται ἀπὸ τὸ ὕψη-
λὸ ἐπίπεδο παραγωγικότητας καὶ ἀπόδοσης τοῦ συστήματος
ποῦ τοῦ δίνει μιὰ διαβίωση καλύτερη ἀπ' ὅποιαδήποτε ἄλλη
τοῦ παρελθόντος. Τὴν εὐθύνη γιὰ τὴ διοργάνωση τῆς ζωῆς
του τὴν ἔχει τὸ σύνολο, τὸ «σύστημα», τὸ ἄθροισμα τῶν θε-
σμῶν ποῦ καθορίζουν, ἱκανοποιοῦν καὶ ἐλέγχουν τὶς ἀνάγκες
του. Ἡ ἐπιθετικὴ ὁρμὴ χυμᾶ στὸ κενὸ — ἢ μᾶλλον τὸ μίσος
συναντᾶ συναδέλφους ποῦ χαμογελοῦν, πολυάσχολους ἀντί-
παλους, πειθήνιους προϊστάμενους, καλόβουλα ὄργανα φιλαν-
θρωπικῶν ἰδρυμάτων ποῦ κάνουν ὄλοι τὸ καθήκον τους καὶ
ποῦ εἶναι ὄλοι ἀθῶα θύματα.

Ἄνακομιμένη μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἡ ἐπιθετικὴ ἐνδο-
προβάλλεται καὶ πάλι: "Ἐνοχὴ δὲν εἶναι ἡ καταπίεση, ἐνο-
χοὶ εἶναι οἱ καταπιεζόμενοι. "Ἐνοχοὶ γιὰ ποιὸ; Ἡ ὕλικὴ καὶ
ἡ διανοητικὴ πρόοδος ἔχουν ἐλαττώσει τὴ δύναμη τῆς θρη-
σκείας τόσο ποῦ αὐτὴ νὰ μὴ μπορεῖ πιά νὰ ἐξηγήσει ἱκανο-
ποιητικὰ τὸ αἶσθημα τῆς ἐνοχῆς. Ἡ ἐπιθετικὴ ἐνδο-
μὲν κατὰ τοῦ ἐγῶ, ἀπειλεῖ νὰ καταντῆσει χωρὶς νόημα:
Μὲ τὴ συνείδησή του συντονισμένη, τὴν ἰδιωτικότητά του κα-
ταργημένη, τὰ αἰσθήματά του ὑποταγμένα σὲ μιὰν ὁμοιογέν-
εια, τὸ ἄτομο δὲν ἔχει πιά περισσευούμενο «διανοητικὸ χῶρο»
γιὰ ν' ἀναπτύξει τὸν ἑαυτό του ἐ ν ἄ ν τ ι α στὸ αἶσθημα
τῆς ἐνοχῆς του, γιὰ νὰ ζήσει μὲ μιὰ συνείδηση καταδικη-
τοῦ. Τὸ ἐγῶ του ἔχει συσταλεῖ σὲ τέτοιο βαθμὸ, ποῦ τὰ πολύ-
μορφα ἀνταγωνιστικὰ προτσῆς μεταξὺ προεγῶ, ἐγῶ καὶ ὑπε-
ρεγῶ δὲν μποροῦνε πιά νὰ ἐξελιχθοῦν μὲ τὴν κλασσικὴ τους
μορφή.

Παρ' ὅλα αὐτὰ ἡ ἐνοχὴ ὑπάρχει· καὶ φαίνεται νὰ εἶναι
μᾶλλον μιὰ ἰδιότητα τοῦ συνόλου παρὰ τῶν ἀτόμων — ἐνο-
χὴ συλλογικὴ, ἀρρώστεια ἐνὸς συστήματος θεσμῶν ποῦ σπα-
ταλᾶ καὶ περιορίζει τὶς ὕλικές καὶ ἀνθρώπινες δυνατότητες
ποῦ διαθέτει. Τὸ μέγεθος τῶν δυνατοτήτων αὐτῶν μπορεῖ νὰ
ὀρισθεῖ ἀπὸ τὸ βαθμὸ τῆς ἐκπληρωμένης ἀνθρώπινης ἐλευ-
θερίας ποῦ εἶναι πραγματώσιμη μὲ τὴν πραγματικὰ ἔλλογη
χρησιμοποίησιν τοῦ παραγωγικοῦ δυναμικοῦ. *Ἄν ἐφαρμοσθεῖ

τὸ μέτρο αὐτό, θὰ δοῦμε ὅτι προκύπτει πῶς, στὰ κέντρα τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ὁ ἄνθρωπος διατηρεῖται σὲ μιὰ κατάσταση ἐξαιρετικῆς στέρησης, πολιτιστικῆς καὶ ὕλικῆς. Ὅλα σχεδὸν τὰ κλισέ, μὲ τὰ ὁποῖα ἡ κοινωνιολογία περιγράφει τὸ προτσές τοῦ ἐκμηδενισμοῦ τοῦ ἀνθρώπινου στοιχείου μέσα στὸ σημερινὸ μαζικὸ πολιτισμὸ, εἶναι σωστά· ἀλλὰ φαίνονται νὰ κλίνουν πρὸς λανθασμένη κατεύθυνση. Ἀναδρομικὴ δὲν εἶναι οὔτε ἡ μηχανοποίηση, οὔτε ἡ τυποποίηση ἀλλὰ ὁ περιορισμὸς τους· ὄχι ὁ γενικὸς συντονισμὸς ἀλλὰ ἡ ἀπόκρυψή του πίσω ἀπὸ ἀπατηλές ἐλευθερίες, δυνατότητες ἐπιλογῆς καὶ ἀτομικότητας. Τὸ ὑψηλὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο ποῦ προσέρχεται ἀπὸ τὶς μεγάλες ἐταιρεῖες εἶναι π ε ρ ι ο ρ ι σ τ ι κ ὸ μ ἔ μ ῆ μ ῖ ᾱ κοινωνιολογικὴ ἔννοια συγκεκριμένη: Τὰ ἀγαθὰ καὶ οἱ ὑπηρεσίες, ποῦ ἀγοράζουν τὰ ἄτομα, ἐλέγχουν τὶς ἀνάγκες τους καὶ ἀπολιθώνουν τὶς δυνατότητές τους. Σ' ἀντάλλαγμα τῶν εἰδῶν ποῦ βελτιώνουν τὴ ζωὴ τους, τὰ ἄτομα δίνουν ὄχι μόνο τὴν ἐργασία τους ἀλλὰ καὶ τὴν ἐλεύθερη ὥρα τους. Ἡ καλύτερη διαβίωση ἀντισταθμίζεται ἀπὸ τὸν ἔλεγχο ποῦ διέπει κάθε πτυχὴ τῆς ζωῆς. Οἱ ἄνθρωποι κατοικοῦν σὲ πολυκατοικίες — καὶ ἔχουν ἰδιωτικὰ αὐτοκίνητα μὲ τὰ ὁποῖα δὲν μποροῦν νὰ ξεφύγουν σὲ ἕνα κόσμο διαφορετικὸ. Ἐχουν τεράστια ψυγεῖα γεμᾶτα κατεψυγμένα τρόφιμα. Ἐχουν δεκάδες ἐφημερίδες καὶ περιοδικὰ ποῦ ἀσπάζονται ὅλα τους τὰ ἴδια ἰδεώδη. Ἐχουν τὴ δυνατότητα νὰ διαλέξουν ὁποιοδήποτε θέλουν ἀπὸ ἕναν ἄπειρο ἀριθμὸ τρίκ ποῦ εἶναι ὅλα ὁμοῖα καὶ ἐξυπηρετοῦν τὸν ἴδιο σκοπὸ: Νὰ τοὺς ἀπασχολοῦν, νὰ τοὺς ἐκτρέπουν τὴν προσοχὴ ἀπὸ τὸ βασικὸ ζήτημα: Τὴν ἐπίγνωση τοῦ γεγονότος ὅτι καὶ λιγώτερο θὰ μπορούσαν νὰ δουλεύουν καί, ταυτόχρονα, νὰ καθορίζουν οἱ ἴδιοι τὶς ἀνάγκες τους, τὶς ἱκανοποιήσεις τους.

Ἡ σημερινὴ ἰδεολογία συνίσταται στὸ ὅτι ἡ παραγωγή καὶ ἡ κατανάλωση ἀναπαράγουν καὶ δικαιολογοῦν τὴν κυριαρχία. Ὁ ἰδεολογικὸς χαρακτήρας τῶν δυὸ τελευταίων δὲν ἀλλάζει τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ὠφέλη ποῦ προσέρχονται ἀπὸ αὐτὲς εἶναι πραγματικά. Ἡ ἀπωθητικὴ τοῦ συνόλου βρῖσκε-

ται, σέ μεγάλο βαθμό, στην αποτελεσματικότητά του: Αύξάνει την έκταση του υλικού πολιτισμοῦ, διευκολύνει τήν προμήθεια τῶν ἀναγκαίων ἀγαθῶν, κάνει φθηνότερες τίς ἀνάσεις καί τίς πολυτέλειες, ἐλκύει ὄλο καί μεγαλύτερες περιοχές στην τροχιά τῆς βιομηχανίας — ἐνῶ σύγχρονα διατηρεῖ τὸ μόχθο καί τήν καταστροφή. Τὸ ἄτομο ἐξοφλεῖ τὸ λογαριασμό του θυσιάζοντας ὄλο του τὸ χρόνο, τὴ συνειδητή του σκέψη, τὰ ὄνειρά του· κι ὁ πολιτισμὸς ἐξοφλεῖ τὸ δικό του θυσιάζοντας τήν ἐλευθερία, δικαιοσύνη κι εἰρήνη γιὰ ὄλους, πού ἔχε κάποτε ὑποσχεθεῖ.

Ἡ ἀσυνέπεια μεταξύ πραγματοποιήσιμης ἀπελευθέρωσης καί πραγματικῆς ἀπώθησης ἔχει πιά φθάσει στοῦ ζενίθ της: Διαποτίζει ὄλους τοὺς τομεῖς τῆς ζωῆς, σ' ὄλο τὸν κόσμο. Ἡ λογικότητα τῆς προόδου ἐπιτείνει τήν παράλογη κατεύθυνσή της. Ἡ κοινωνική συνοχή καί ἡ ἐξουσία τοῦ διοικητικοῦ μηχανισμοῦ εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὲς ὥστε νὰ προστατεύουν τὸ σύνολο ἀπὸ τήν ἄμεση ἐπιθετικότητα ἀλλὰ ὄχι τόσο δυνατὲς ὥστε νὰ ἐξαλείφουν τὴ συσσωρευμένη ἐπιθετικότητα. Αὐτὴ στρέφεται ἐναντίον ἐκείνων πού δὲν ἀνήκουν στοῦ σύνολο, πού ἡ ὑπαρξή τους εἶναι ἄρνησή του. Ὁ ἐχθρὸς τοῦτοῦ τοῦ συνόλου ἐμφανίζεται σὰν ὁ κύριος πολέμιος τοῦ συστήματος, ὁ ἴδιος ὁ Ἄντίχριστος: Εἶναι παντοῦ, πάντα· ἐκπροσωπεῖ κρυφὲς καί σκοτεινὲς δυνάμεις κι ἡ πανταχοῦ παρουσία του ἀπαιτεῖ γενικὴ κινητοποίηση. Ἡ διαφορά μεταξύ πολέμου καί εἰρήνης, μεταξύ πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν πληθυσμῶν, μεταξύ ἀλήθειας καί προπαγάνδας, σβύνει. Παρουσιάζεται μιὰ ἀναδρομὴ σὲ ἱστορικὰ στάδια πού εἶχαν ξεπεραστεῖ ἀπὸ καιρὸ καί ἡ ἀναδρομὴ αὐτὴ ἐνεργοποιεῖ ξανὰ τὴ φάση τοῦ σαδο - μαζοχισμοῦ σὲ ἐθνικὴ καί διεθνεῖ κλίμακα. Ἡ ἐνεργοποίηση ὄμως τῶν ὀρμῶν τῆς φάσης αὐτῆς γίνεται μὲ ἕναν τρόπο καινούργιο, «πολιτισμένο»: Χωρὶς οὐσιαστικὴ ἐξύψωση, οἱ ὀρμὲς γίνονται κοινωνικὰ «χρήσιμες» ἐνέργειες: Σὰν στρατόπεδα συγκέντρωσης κι ἐργασίας, σὰν ἀποικιακοὶ καί ἐμφύλιοι πόλεμοι, σὰν τιμωρητικὲς ἐκστρατεῖες καί λοιπά.

Κάτω από τις συνθήκες αυτές, η ερώτηση, αν μπορεί να αποδειχθεί ότι το τωρινό στάδιο του πολιτισμού είναι πιο καταστροφικό από τα προηγούμενα, δεν φαίνεται να έχει πολλή σχέση. Σε καμιά περίπτωση δεν μπορεί κανένας να αποφύγει την ερώτηση αναφέροντας την καταστροφικότητα που εμφανίζεται σ' όλη την ιστορία. Η καταστροφικότητα της σύγχρονης εποχής αποκαλύπτει όλη της τη σημασία μόνον αν το παρόν μετρηθεί, όχι σε σύγκριση με παρωχημένα στάδια, αλλά με βάση τις δικές του δυνατότητες. Υπάρχει περισσότερο από ποσοτική διαφορά μεταξύ της διεξαγωγής πολέμων από επαγγελματίες στρατιωτικούς σε περιωρισμένους χώρους και της διεξαγωγής του εναντίον πληθυσμών δόκλων, σε παγκόσμια κλίμακα: μεταξύ της χρησιμοποίησης τεχνικών εφευρέσεων, που θα μπορούσαν να κάνουν τον κόσμο ελεύθερο από την αθλιότητα, για την εξάλειψη του πόνου και της χρησιμοποίησής τους για τη δημιουργία του μεταξύ του φόνου χιλιάδων στο πεδίο της μάχης και της έπισημονικής εξόντωσης εκατομμυρίων με τη συνεργασία γιατρών και μηχανικών: μεταξύ της δυνατότητας των εξορίστων να βρουν καταφύγιο μόλις περάσουν τα σύνορα και της κατάδιωξής τους σ' όλη την επιφάνεια της γης: μεταξύ φυσικής αμάθειας κι αμάθειας τ ε χ ν η τ η ς που προσφέρεται στους ανθρώπους καθημερινά, με την παροχή των κατάλληλων πληροφοριών και της κατάλληλης διασκέδασης. Είναι καινούργια ή εύκολια με την οποία ο τρόμος και η βία θεωρούνται σήμερα φαινόμενα φυσιολογικά και η καταστροφή συμβιβάζεται με τη δημιουργία. Παρ' όλ' αυτά, η πρόοδος συνεχίζεται και συνεχίζει να εξασθενίζει τη βάση της απώθησης. Στο αποκορύφωμα των επιτευγμάτων της, η κυριαρχία όχι μόνο υπονομεύει τα ίδια της τα θεμέλια αλλά επίσης διαφθείρει και διαλύει τις δυνάμεις που την πολεμούν. Έκεϊνο που μένει είναι η αρνητικότητα του λόγου, που προωθεί τον πλοῦτο και τη δύναμη και δημιουργεί ένα κλίμα μέσα στο οποίο οι ένστικτώδεις ρίζες της αρχής της απόδοσης ξεραίνονται.

Ἡ ἀποξένωση τῆς ἐργασίας εἶναι σχεδὸν πλήρης. Ἡ μηχανικὴ αὐτοματοποίηση, ἡ ρουτίνα τοῦ γραφείου, ἡ τελετουργία τῶν ἀγοραπωλησιῶν ἐλευθερώνονται ἀπὸ κάθε σχέση μὲ τὶς ἀνθρώπινες δυνατότητες. Οἱ σχέσεις ἔργου ἔχουν γίνεи σὲ μεγάλη ἔκταση σχέσεις μεταξὺ προσώπων σὰν ἀνταλλάξιμων ἀντικείμενων τῆς ἐπιστημονικῆς διαχείρισης καὶ εἰδικῶν τῆς παραγωγικότητας. Εἶναι βέβαια ἀλήθεια ὅτι ὁ συναγωνισμὸς ποὺ ὑπάρχει ἀκόμα ἀπαιτεῖ ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ ἀτομικότητας καὶ αὐθορμησίας· ἀλλὰ τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ ἔχουν καταλήξει νὰ εἶναι τόσο ἐπιφανειακὰ καὶ ἀπατηλά, ὅσο αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ συναγωνισμὸς, στὸν ὁποῖο ἀνήκουν. Ἡ ἀτομικότητα περιορίζεται κυριολεκτικὰ στὸ γράμμα, στὴν εἰδικὴ περιγραφή τύπων²⁷ (ὅπως σειρήνα, νοικοκυρά, Ὀντίν, σωστὸς ἄνδρας, γυναίκα τῆς καριέρας, νεαρὸ ζευγάρι ποὺ προσπαθεῖ νὰ δημιουργηθεῖ), ἀκριδῶς ὅπως καὶ ὁ οἰκονομικὸς συναγωνισμὸς τείνει ν' ἀναχθεῖ σὲ προκαθορισμένες εἰδικεύσεις ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὴν παραγωγή διαφόρων τρῖκ, διακοσμητικῶν στοιχείων, γεύσεων, ἀποχρώσεων καὶ λοιπὰ. Κάτω ἀπὸ τὴν ἀπατηλὴ αὐτὴ μύστρα, ὀλόκληρος ὁ κόσμος τοῦ ἔργου καὶ οἱ διασκεδάσεις του ἔχουν γίνεи ἕνα σύστημα ἔμφυχων καὶ ἄφυχων πραγμάτων — ποὺ ὄλα, χωρὶς ἐξαιρέση καὶ διαφορὰ, ὑπόκεινται στὸ διοικητικὸ μηχανισμό. Στὸν κόσμο αὐτὸ ἡ ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ δὲν εἶναι τίποτ' ἄλλο ἀπὸ ὕλη, μάζα, ὕλικὸ — ποὺ δὲν περιέχει τὸ ἴδιο τὴν ἀρχὴ τῆς κίνησῆς του. Ἡ κατάστασις αὐτῆς τῆς ἀπολίθωσης δὲν ἀφίνει ἀνεπηρέαστα τὰ ἔνστικτα, τὶς ἀνακοπὲς καὶ τὶς τροποποιήσεις τους. Ἡ ἀρχικὴ τους δυναμικὴ καταντᾷ στατική: Οἱ ἀλληλοεπιδράσεις τοῦ αὐτοῦ, τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ ὑπερεγὼ σταθεροποιοῦνται σὲ αὐτόματες ἀντιδράσεις. Ἡ σωματοποίηση τοῦ ὑπερεγὼ συνοδεύεται ἀπὸ τὴν σωματοποίηση τοῦ ἐγὼ: Αὐτὸ μαρτυροῦν οἱ τυποποιημένες ἐκφράσεις καὶ χειρονομίες ποὺ φυλάγονται γιὰ τὶς κατάλληλες περιστάσεις, τὶς κατάλληλες ὥρες. Ἡ συνείδησις, ὀλοένα λιγότερο βαρυνμένη ἀπὸ τὴν αὐτονομία, τείνει νὰ ἀναχθεῖ στὸ ρόλο τοῦ νὰ κανονίζει τὸ συντονισμὸ τοῦ ἀτόμου μὲ τὸ σύνολο.

Ὁ συντονισμὸς αὐτὸς εἶναι τόσο ἀποτελεσματικὸς ποῦ ἡ γενικὴ δυστυχία ἔχει μᾶλλον μειωθεῖ παρά αὐξηθεῖ. Ἰσχυρισθήκαμε²⁸ ὅτι ἡ ἐπίγνωση τῆς ἀπώθησης ποῦ ἐπικρατεῖ ἀμβλύνεται ἀπὸ τὸν μανουδραρισμένον περιορισμὸν τῆς συνείδησης τοῦ ἀτόμου. Τὸ προτῆς αὐτὸ ἀλλοιώνει τὰ περιεχόμενα τῆς εὐτυχίας. Ἡ ἔννοια τῆς εὐτυχίας ὑποδηλώνει μιὰ κατάσταση περισσότερο ἀπὸ ἰδιωτικὴ, περισσότερο ἀπὸ ὑποκειμενικὴ ἢ εὐτυχία δὲν θρίσκειται ἀπλῶς στὸ αἶσθημα τῆς ἱκανοποίησης ἀλλὰ στὴν πραγματικότητά τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἱκανοποίησης. Ἡ εὐτυχία συνεπάγεται γνώση: εἶναι προνόμιον τοῦ animal rationale. Μὲ τὴ παρακμὴ τῆς συνείδησης, τὸν ἔλεγχο τῶν πληροφοριῶν, τὴν ἀφομοίωση τοῦ ἀτόμου μέσα στὸ σύστημα τῶν μαζικῶν ἐπικοινωνιῶν, ἡ γνώση ἐλέγχεται καὶ περιορίζεται. Τὸ ἄτομον δὲν ξέρει πραγματικὰ τί συμβαίνει· ὁ ἀκατανίκητος μηχανισμὸς τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῆς διασκέδασης τὸ ἐνώνει μαζι μ' ὄλα τ' ἄλλα ἄτομα σὲ μιὰ κατάσταση νάρκης ἀπὸ τὴν ὁποία τείνουν νὰ ἀποκλείονται ὄλες οἱ ἐνοχλητικὲς ιδέες. Κι ἀφοῦ ἡ γνώση ὀλόκληρης τῆς ἀλήθειας κάθε ἄλλο παρά φέρνει τὴν εὐτυχία, ἡ γενικὴ αὐτὴ νάρκη κάνει τὰ ἄτομα εὐτυχισμένα. Ἄν τὸ ἄγχος εἶναι περισσότερο ἀπὸ μιὰ γενικὴ δυσφορία, ἂν ἀποτελεῖ ὑπαρξιακὴν κατάσταση, τότε ἡ σημερινὴ ἐποχὴ, ποῦ ἀποκαλεῖται «ἐποχὴ τοῦ ἄγχους», ξεχωρίζει ἀπὸ τίς ἄλλες κατὰ τὸ βαθμὸν στὸν ὁποῖο τὸ ἄγχος δὲν θρίσκει πιά ἐκφραση.

Τὰ φαινόμενα αὐτὰ φαίνονται νὰ ὑποδηλώνουν ὅτι ἡ κατανόληση ἐνεργειῶν καὶ προσπάθειας ἀπὸ μέρους τοῦ ἀτόμου γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἰδίων του τῶν ἀνακοπῶν ἔχει μειωθεῖ πολὺ. Ο ἰ ζ ω ν τ α ν ο ἰ δ ε σ μ ο ἰ μ ε τ α ξ ὐ τ ο ὕ ἀ τ ὀ μ ο υ καὶ τ ο ὕ π ο λ ι τ ι σ μ ο ὕ τ ο υ ἔ χ ο υ ν χ α λ α ρ ω θ ε ἰ. Ὁ πολιτισμὸς αὐτὸς ἦταν, ἀναφορικὰ μὲ τ' ἄτομον, τὸ σύστημα τῶν ἀπαγορεύσεων ποῦ δημιουργοῦσε ξανά καὶ ξανά τίς ἐπικρατοῦσες ἀξίες καὶ τοὺς θεσμοὺς. Τώρα ὁμως ἡ ἀπώθητικὴ δύναμη τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος δὲν φαίνεται πιά νὰ ἀναγιώνεται καὶ νὰ ἀναζωογονεῖται ἀπὸ τὰ ἄτομα. Ὅσο

λιγώτερο έχουν τὸ ρόλο τῶν παραγόντων καὶ τῶν θυμάτων τῆς ἴδιας τους τῆς ζωῆς, τόσο λιγώτερο ἐνισχύεται ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας μὲ «δημιουργικὲς» ταυτοποιήσεις καὶ ἐξυψώσεις πού ἐμπλουτίζουν καὶ ταυτόχρονα προστατεύουν τὸ οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ὀμάδες καὶ τὰ ὀμαδικὰ ἰδεώδη, οἱ φιλοσοφίες, τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ τῆς λογοτεχνίας πού ἐκφράζουν ἀκόμα, χωρὶς συμβιβασμούς, τοὺς φόβους καὶ τὶς ἐλπίδες τῆς ἀνθρωπότητας βρίσκονται τὴ στιγμὴ αὐτὴ σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας πού ἐπικρατεῖ: Ἀποτελοῦν τὴν ἀπόλυτη καταγγελία τῆς.

Οἱ θετικὲς πλευρὲς τῆς προοδευτικῆς ἀποξένωσης ἀναφαίνονται. Οἱ ἀνθρώπινες ἐνέργειες πού κάποτε στήριζαν τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης χρειάζονται τώρα ὀλοένα καὶ λιγώτερο. Ἡ αὐτοματοποίηση τῆς ἀνάγκης καὶ τῆς σπατάλης, τῆς ἐργασίας καὶ τῆς διασκέδασης, ἀποκλείει τὴν πραγμάτωση τῶν ἀτομικῶν δυνατοτήτων στὸν τομέα αὐτόν. Ἀποβάλλει τὴν κάθεξη τοῦ λίμπιντο. Ἡ ἰδεολογία τῆς σπάνης, τῆς παραγωγικότητας μόχθου, τῆς κυριαρχίας καὶ ἀπάρνησης, ἐκτοπίζεται ἀπὸ τὸ ἔλλογο καὶ ἐνστικτώδες ὑπόβαθρό τῆς. Ἡ θεωρία τῆς ἀποξένωσης ἀπέδειξε ὅτι ὁ ἀνθρώπος σήμερα δὲν πραγματώνει τὸν ἑαυτό του μέσα στὴν ἐργασία του, ὅτι ἡ ζωὴ ἔχει γίνεῖ ὄργανο ἐργασίας, ὅτι τὸ ἔργο του καὶ τὰ προϊόντα του ἔχουν πάρει μιὰ μορφή καὶ μιὰν ἰσχύ ἀνεξάρτητες ἀπ' αὐτόν σὰν ἄτομο. Ἀλλὰ ἡ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν κατάσταση αὐτὴ φαίνεται ν' ἀπαιτεῖ ὄχι τὴν ἀναχαίτιση τῆς ἀποξένωσης ἀλλὰ τὴν ὀλοκλήρωσή τῆς — ὄχι τὴν ἐνεργοποίηση, γιὰ δευτέρη φορά, τῆς ἀπωθημένης μὲ παραγωγικῆς προσωπικότητας ἀλλὰ τὴν κατάργησή τῆς. Ἡ ἐξάλειψη τῶν ἀνθρώπινων δυνατοτήτων ἀπὸ τὸν κόσμον τῆς (ἀποξενωμένης) ἐργασίας δημιουργεῖ τὶς προϋποθέσεις γιὰ τὴν ἐξάλειψη τῆς ἐργασίας ἀπὸ τὸν κόσμον τῶν ἀνθρώπινων δυνατοτήτων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Φιλοσοφική παρένθεση

Ἡ θεωρία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Φρόντ ἀπορρέει ἀπ' τὴν ψυχολογική του θεωρία: οἱ διεισδυτικές του γνώσεις γιὰ τὸ ἱστορικό προτσές προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τοῦ διανοητικοῦ μηχανισμοῦ τῶν ἀτόμων, πὸ εἶναι ἡ ζωντανὴ οὐσία τῆς ἱστορίας. Ἡ μέθοδος αὐτὴ διαπερνᾷ τὴν προστατευτικὴ ἰδεολογία ἐφόσον ἐξετάζει τοὺς πολιτιστικούς θεσμούς ἀπὸ τὴν ἀποψη τῶν ἀποτελεσμάτων τους πάνω στὰ ἄτομα διαμέσου τῶν ὁποίων ἐνεργοῦν. Ὅμως ἡ ψυχολογικὴ μέθοδος φαίνεται νὰ καταρρέει σὲ ἓνα κρίσιμο σημεῖο: Ἡ ἱστορία ἔχει προσδεῦσει «πίσω ἀπ' τὴ πλάτη» τῶν ἀτόμων καὶ πάνω ἀπ' αὐτά, καὶ οἱ νόμοι τοῦ ἱστορικοῦ προτσές ἦταν ἐκείνοι πὸ διακυβέρνησαν τοὺς συγκεκριμενοποιημένους θεσμούς μᾶλλον παρά τὰ ἄτομα.¹ Στὴν κριτικὴ αὐτὴ ἀπαντήσαμε μὲ τὸ ἐπιχείρημα ὅτι ἡ ψυχολογία τοῦ Φρόντ ἐκτείνεται σὲ μιὰ διάσταση τοῦ διανοητικοῦ μηχανισμοῦ ὅπου τὸ ἄτομο ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι γένος καὶ τὸ παρὸν παρελθόν. Ἡ θεωρία τοῦ Φρόντ ἀποκαλύπτει τὴ βιολογικὴ ἀποβολὴ τῆς ἀτομικότητας κάτω ἀπὸ τὴ κοινωνιολογική. Ἡ πρώτη ὑπακούει στὶς ἀρχές τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς Νιρβάνα, ἡ δευτέρα στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Ἡ σύλληψη τοῦ Φρόντ, βασισμένη στὸ γένος, κάνει τὴν ἀτομικὴ ψυχολογία του

per se, ψυχολογία του γένους. Ἡ τελευταία δείχνει ὅτι οἱ μεταπτώσεις τῶν ἐνστίκτων εἶναι ἱστορικές μεταπτώσεις: Ἡ ἐπαναλαμβανόμενη δυναμική τοῦ ἀγῶνα μεταξύ Ἐρωτα καὶ ἐνστικτοῦ τοῦ θανάτου, τῆς δημιουργίας καὶ τῆς καταστροφῆς τοῦ πολιτισμοῦ, τῆς ἀπώθησης καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τῶν ἀπωθημένων, ἀπελευθερώνεται καὶ ὀργανώνεται ἀπὸ τίς ἱστορικές συνθήκες τῆς ἀνάπτυξης τῆς ἀνθρωπότητας.

Ἀλλὰ οἱ μεταψυχολογικές συνέπειες τῆς θεωρίας τοῦ Φρόντ ζεπερνούν καὶ τὰ πλαίσια τῆς κοινωνιολογίας. Τὰ πρωτογενῆ ἐνστίκτα ἀφοροῦν τῇ ζωῇ καὶ τὸ θάνατο — δηλαδὴ τὴν ἴδια τὴν ὀργανικὴ ὕλη. Καὶ τὴ συνδέουν μὲ τὴν, ἀρχαιότερὴ τῆς, ὀργανικὴ ὕλη, καθὼς καὶ μὲ τίς, μεταγενέστερές τῆς, ἀνώτερες διανοητικές ἐκδηλώσεις τῆς. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ θεωρία τοῦ Φρόντ περιέχει ὀρισμένα ἀξιώματα ἀναφορικά μὲ τὴ δομὴ τῶν βασικῶν μορφῶν τοῦ εἶναι: Περιέχει ὄντο - λογικές συνέπειες. Τὸ κεφάλαιο αὐτὸ ἐπιχειρεῖ νὰ δείξει ὅτι οἱ συνέπειες αὐτὲς εἶναι περισσότερο ἀπὸ φορμαλιστικές — καὶ ἀναφέρονται στὸ βασικὸ πλαίσιο τῆς Δυτικῆς φιλοσοφίας.

Σύμφωνα μὲ τὸ Φρόντ ὁ πολιτισμὸς ἀρχίζει μὲ τὴ μεθοδικὴ ἀνακοπὴ τῶν πρωτογενῶν ἐνστίκτων. Διακρίνονται δυὸ βασικοὶ τρόποι διοργάνωσης τῶν ἐνστίκτων: (α) Ἡ ἀνακοπὴ τοῦ σεξουαλισμοῦ ποὺ καταλήγει στὴ δημιουργία ὁμαδικῶν σχέσεων μὲ διάρκεια καὶ συνεχῆ ἐπέκταση. (β) Ἡ ἀνακοπὴ τῶν καταστροφικῶν ἐνστίκτων ποὺ ὁδηγεῖ στὴν καθυπόταξη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης, στὴν ἀτομικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴ ἠθική. Καθὼς ὁ συνδυασμὸς τῶν δύο αὐτῶν δυνάμεων διατηρεῖ τὴ ζωὴ συνόλων ποὺ στὴ συνέχεια διερύνονται μ' ἀποτελεσματικότητα ποὺ ὀλοένα αὐξάνει, ὁ Ἐρωτὸς ἐπιβάλλεται πάνω στὸν ἀντίπαλό του. Ἡ κοινωνικὴ χρησιμοποίησις τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου τὸ ὑποχρεώνει νὰ ἐξυπηρετεῖ τὰ ἐνστίκτα τῆς ζωῆς. Ἀλλὰ ἡ ἴδια ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ αὐξάνει τὸ βαθμὸ τῆς ἐξύψωσης καὶ τῆς ἐλεγχόμενης ἐπιθετικότητας: Γιὰ τοὺς δυὸ αὐτοὺς λόγους ὁ Ἐρωτὸς ἐξασθενεῖ καὶ ἡ καταστρεπτικότης ἀπελευθε-

ρώνεται. Τὸ γεγονός αὐτὸ ὑποδηλώνει ὅτι ἡ πρόοδος εἶναι δεμένη σὲ μιὰν ἀναδρομικὴν τάση μέσα στὴν δομὴ τῶν ἐνστικτων (σὲ τελευταία ἀνάλυση, στὸ ἐνστικτο, τοῦ θανάτου), ἔτι τὴν αὐξήσῃ τοῦ πολιτισμοῦ ἀντιμάχεται ἡ ἐπίμονη (ἂν καὶ ἀπωθημένη) ὀρμὴ τῆς ἀκίνητοποίησης μέσα στὴν τελικὴ ἱκανοποίηση. Ἡ κυριαρχία καὶ ἡ ἐνίσχυση τῆς ἐξουσίας καὶ τῆς παραγωγικότητος συμβαίνουν διαμέσου τῆς καταστροφῆς πέρα ἀπὸ τὴν ἔλλογη ἀναγκαιότητα. Ἡ ἀναζήτηση τῆς ἀπελευθέρωσης συσκοτίζεται ἀπὸ τὴν ἀναζήτηση τῆς Νιρβάνα.

Ἡ τρομακτικὴ ὑπόθεση, ὅτι ὁ πολιτισμὸς, διαμέσου τῶν κοινωνικῶν χρησιμοποιουμένων ὀρμῶν, βρίσκεται στὴ διάθεση τῆς ἀρχῆς τῆς Νιρβάνα, ἔχει συχνὰ ἀνησυχήσει τὴ ψυχανάλυση. Ἡ πρόοδος «περιέχει» τὴν ἀναδρομὴν. Ἀναλύοντας τὴν ἔννοια, διατυπωμένη ἀπ' αὐτόν, τοῦ τ ρ α ὕ μ α τ ο ς τ ῆ ς γ έ ν ν η σ η ς, ὁ Otto Rank ἔφθασε στὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ πολιτισμὸς δημιουργεῖ, σὲ ὄλο καὶ μεγαλύτερη κλίμακα, «προστατευτικὰ κελύφια» ποὺ ἀναπαράγουν τὴν ἐνδομητρικὴν κατάστασιν:

Κάθε «ἄνεση» ποὺ ὁ πολιτισμὸς καὶ ἡ τεχνολογία ἀκατάπαυστα προσπαθοῦν νὰ αὐξήσουν δὲν εἶναι παρὰ προσπάθεια ἀντικατάστασης τοῦ πρωτογενοῦς ἀντικειμενικοῦ σκοποῦ (ποὺ ὄλοένα ἀπομακρύνεται περισσότερο) μὲ ὑποκατάστατα διαρκείας.²

Ἡ θεωρία τοῦ Ferenczi, ἰδιαιτέρα ἡ ἰδέα τοῦ μιᾶς «γενετησιόφυγου»³ λίμπιντο, τείνει πρὸς τὸ ἴδιο συμπέρασμα, καὶ ὁ Géza Roheim θεωροῦσε τὸν κίνδυνον τῆς ἀπώλειας τοῦ ἀντικειμένου, τῆς παραμονῆς μέσα στὸ σκοτάδι» ὡς ἓνα ἀπ' τὰ βασικὰ κίνητρα μέσα στὴν ἐξέλιξιν τοῦ πολιτισμοῦ.⁴

Ἡ ἐπίμονη δύναμις τῆς ἀρχῆς τοῦ Νιρβάνα μέσα στὸν πολιτισμὸν ρίχνει φῶς στὴν ἔκτασιν τῶν περιορισμῶν ποὺ ἐπιβάλλονται στὴν πολιτιστικὴ ἐποικοδομητικὴ δύναμις τοῦ "E-

ρωτα. Ὁ Ἔρωσ δημιουργεῖ πολιτισμὸ μὲ τὸν ἀγῶνα τοῦ ἐναντίου τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου: Προσπαθεῖ νὰ διατηρήσει τὸ εἶναι σὲ μίαν ὄλο καὶ μεγαλύτερη, πιδ ἐμπλουτισμένη κλίμακα, γιὰ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰ ἐνστικτα τῆς ζωῆς, νὰ τὰ προστατέψῃ ἀπὸ τὴν ἀπειλή τῆς μὴ πλήρωσης τοῦ ἐκμηδενισμοῦ. Ἡ ἀ π ο τ υ χ ί α τοῦ Ἔρωτα, ἡ ἔλλειψη πλήρωσης στὴ ζωή, αὐξάνει τὴν ἀξία, ἀπὸ ἀποψη ἐνστίκτων, τοῦ θανάτου. Οἱ πολυσχιδεῖς μορφές τῆς ἀναδρομῆς ἀποτελοῦν διαμαρτυρία ἐνάντια στὴν ἀνεπάρκεια τοῦ πολιτισμοῦ: Ἐνάντια στὴν ἐπικράτηση τοῦ μόχθου πάνω στὴν ἡδονή, τῆς ἀπόδοσης πάνω στὴν ἱκανοποίηση. Μιὰ ἐσωτερικότερη τάση μέσα στὸν ὄργανισμό καταπολεμᾷ τὴν ἀρχὴ πού ἔχει κυβερνήσει τὸν πολιτισμὸ καὶ ἐπιμένει στὴν ἐπιστροφή ἀπὸ τὴν ἀποξένωση. Τὰ παράγωγα τοῦ ἐνστίκτου τοῦ θανάτου ἐνώνονται μὲ τὴ νευρωτικὴ καὶ διεστραμμένη ἐκδήλωση τοῦ Ἔρωτα μέσα στὴν ἀνταρσία αὐτή. Ἐπανειλημμένα, ἡ θεωρία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Φρόντ δείχνει τίς ἀντιθετες αὐτές τάσεις. Καθὼς φαίνονται καταστροφικὲς στὸ φῶς τοῦ πολιτισμοῦ, ἀποτελοῦν μαρτυρίες τῆς καταστροφικότητος αὐτοῦ πού προσπαθοῦν νὰ καταστρέψουν: Τῆς ἀπώθησης. Κατευθύνονται ὄχι μόνον ἐνάντια στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος, τῆς μὴ ὑπαρξῆς, ἀλλὰ ἐπίσης πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος — σὲ ἕναν ἄλλο τρόπο τοῦ εἶναι. Ἐπιθεβαιώνουν τὸν ἱστορικὸ χαρακτήρα τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος, τὰ ὅρια τῆς ἰσχύος καὶ τῆς ἀναγκαιότητάς τῆς.

Στὸ σημεῖο αὐτό, ἡ μεταψυχολογία τοῦ Φρόντ συναντᾷ ἕνα κύριο ρεῦμα τῆς Δυτικῆς φιλοσοφίας.

Καθὼς ἡ ἐπιστημονικὴ λογικότητα τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἄρχισε νὰ καρποφορεῖ μ' ὄλη τῆς τὴν ἔνταση, ἄρχισε νὰ ἔχει ὄλο καὶ μεγαλύτερη ἐπίγνωση τῶν ὀλικῶν τῆς συνεπειῶν. Τὸ ἐγώ, πού ἀνέλαβε τὸν ἔλλογο μετασχηματισμὸ τοῦ ἀνθρώπινου καὶ φυσικοῦ περιβάλλοντος, ἀποκάλυψε τὸν ἑαυτό του ὡς ἕνα οὐσιαστικὰ ἐπιθετικὸ ὑποκείμενο, πού οἱ σκέψεις καὶ οἱ πράξεις τοῦ προορίζονται γιὰ τὴν

κυριαρχία πάνω σέ αντικείμενα. Ήταν ένα υποκείμενο ἐν ἄντι α σέ ένα αντικείμενο. Αὐτὴ ἢ a p r i o r i ἀνταγωνιστικὴ ἐμπειρία ὀριζε τὸ e g o c o g i t a n s καθώς καὶ τὸ e g o a g e n s. Ἡ φύση (ἢ δικιὰ του καθὼς καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου) ἦταν «δομένη» στὸ ἐγὼ σὰν κάτι ποῦ ἔπρεπε νὰ καταπολεμηθεῖ, νὰ κατακτηθεῖ, ἀκόμα καὶ νὰ γίνεῖ αντικείμενο βίας — τέτοια ἦταν ἡ προϋπόθεσι για τὴν αὐτοσυντήρησι καὶ τὴν αὐτοανάπτυξι.

Ὁ ἀγώνας ἀρχίζει μὲ τὴ συνεχῆ ἐσωτερικὴ κατάκτησι τῶν «κατωτέρων» λειτουργιῶν τοῦ ἀτόμου: Τῶν λειτουργιῶν τῆς αἰσθητικότητι καὶ τῆς ὄρεξις. Ἡ ὑποταγή τους, τουλάχιστον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα, θεωρεῖται σὰ στατικὸ στοιχεῖο τοῦ ἀνθρώπινου λόγου, τὸ ὁποῖο ἔτσι εἶναι ἀπωθητικὸ στὴν ἴδια του τὴ λειτουργία. Ὁ ἀγώνας καταλήγει στὴν κατάκτησι τῆς ἐξωτερικῆς φύσις, ἢ ὁποῖα πρέπει συνεχῶς νὰ προσβάλλεται, νὰ ἀμπτεται καὶ νὰ γίνεται ἀντικείμενο ἐκμετάλλευσι για νὰ ὑποκύπτει στίς ἀνθρώπινες ἀνάγκες. Τὸ ἐγὼ ἀντιλαμβάνεται τὸ εἶναι σὰν «πρόκλησι»⁵ σὰν «σχέδιο ἔργου»⁶ ἀντιλαμβάνεται κάθε ὑπάρξιακὴ κατάσταση σὰν ἕνα περιορισμὸ ποῦ πρέπει νὰ ὑπερνικηθεῖ, νὰ μετασχηματισθεῖ σέ ἕναν ἄλλο. Τὸ ἐγὼ γίνεται ἐκ τῶν προτέρων κατάλληλο για κυριαρχικὴ ἐνέργεια καὶ παραγωγικότητα, ἀκόμα πρὶν νὰ παρουσιασθεῖ καμμιά ὀρισμένη περίπτωσι ποῦ ἀπαιτεῖ μιὰ τέτοια στάσι. Ὁ Max Scheler ἔχει δεῖξει ὅτι ἢ «συνειδητὴ ἢ ἀσυνειδητὴ ὀρμὴ ἢ θέλησι για δύναμη πάνω στὴ φύσι εἶναι τὸ p r i m u m m o v e n s μέσα στὴ σχέση τοῦ σύγχρονου ἀτόμου πρὸς τὸ εἶναι καὶ ὅτι, ἀπὸ ἀποψη ὀμοῖς, προηγεῖται τῆς σύγχρονις ἐπιστῆμης καὶ τεχνολογίς — ἕνα «προ - καὶ ἀ - λογικὸ» προηγούμενο τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψις καὶ ἐνόρασις.⁷ Ἡ φύσι γίνεται a p r i o r i ἀντιληπτὴ σὰν δεκτικὴ τῆς κατοχῆς καὶ τοῦ ἐλέγχου.⁸ Καὶ, κατὰ συνέπεια, τὸ ἔργο εἶναι δύναμη. a p r i o r i καὶ πρόκλησι μέσα στὸν ἀγώνα μὲ τὴ φύσι εἶναι ἢ ὑπερνίκησι τῆς ἀντίστασις. Μέσα σέ μιὰ στάσι ἀπέναντι τοῦ ἔργου, οἱ εἰκόνες τοῦ ἀντικειμε-

νικοῦ κόσμου ἐμφανίζονται ὡς «σύμβολα σημείων ἐπιθετικότητας» ἢ δρᾶση ἐμφανίζεται ὡς κυριαρχία καὶ ἡ πραγματικότητα *per se* ὡς «ἀντίσταση».⁹ Ὁ Scheler ὀνομάζει αὐτὸ τὸν τρόπο τῆς σκέψης «γνώση ρυθμισμένη σύμφωνα με τὴν κυριαρχία καὶ τὸ ἐπίτευγμα» καὶ βλέπει σ' αὐτὴν τὸν ὀρισμένο τρόπο τῆς γνώσης ποῦ ἔχει καθοδηγήσει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ.¹⁰ Ἐχει διαμορφώσει τὴν ἐπικρατοῦσα ἔννοια ὄχι μόνο τοῦ ἐγώ, τοῦ σκεπτόμενου καὶ ἐνεργοῦντος ὑποκείμενου, ἀλλὰ ἐπίσης τοῦ ἀντικειμενικοῦ τοῦ κόσμου — τὴν ἔννοια τοῦ εἶναι καθαυτοῦ.

Ὅποιες καὶ νὰ εἶναι οἱ συνέπειες τῆς ἀρχικῆς Ἑλληνικῆς ἀντίληψης τοῦ Λόγου* ὡς οὐσίας τοῦ εἶναι, ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς καθιέρωσης τῆς Ἀριστοτελικῆς λογικῆς ὁ ὅρος συγχωνεύεται μετὰ τὴν ἰδέα τῆς κατάταξης, ταξινόμησης καὶ καθυπόταξης τοῦ λόγου. Καὶ αὐτὴ ἡ ἰδέα τοῦ λόγου γίνεται ὄλο καὶ πιὸ ἀνταγωνιστικὴ πρὸς ἐκεῖνες τὶς λειτουργίες καὶ τὶς στάσεις ποῦ εἶναι δεκτικὲς μᾶλλον παρά παραγωγικῆς, ποῦ τείνουν πρὸς ἱκανοποίηση μᾶλλον παρά ὑπερβατικότητα — ποῦ παραμένουν σταθερὰ ἀφοσιωμένα στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς. Ἐμφανίζονται ὡς τὸ παράλογο καὶ ἄλογο ποῦ πρέπει νὰ κατακτηθεῖ καὶ νὰ περιορισθεῖ γιὰ νὰ ἐξυπηρετήσουν τὸ προτὸς τοῦ λόγου. Ὁ λόγος πρέπει νὰ ἐξασφαλίσῃ, διαμέσου τοῦ ὄλο καὶ πιὸ ἀποτελεσματικοῦ μετασχηματισμοῦ καὶ ἐκμετάλλευσης τῆς φύσης, τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἀνθρώπινων δυνατοτήτων. Ἀλλὰ κατὰ τὴν διάρκειά του προτὸς ὁ σκοπὸς φαίνεται νὰ ὑποχωρεῖ μπροστὰ στὰ μέσα: Ὁ χρόνος ποῦ ἀφιερώνεται στὴν ἀποξενωμένη ἐργασία ἀπορροφᾷ τὸ χρόνο γιὰ ἀτομικὲς ἀνάγκες — καὶ ὀρίζει τὶς ἴδιες τὶς ἀνάγκες. Ὁ Λόγος κάνει τὴν ἐμφάνισή του ὡς ἡ λογικὴ τῆς κυριαρχίας. Ὅταν τότε ἡ λογικὴ μειώνει τὶς μονάδες τῆς σκέψης σὲ σημεῖα καὶ σύμβολα, οἱ νόμοι τῆς σκέψης ἔχουν τελικὰ γίνῃ τεχνικὲς ὑπολογισμοῦ καὶ μανουβραρίσματος.

Ἀλλὰ ἡ λογικὴ τῆς κυριαρχίας δὲν θριαμβεύει χωρὶς ἀγώνα. Ἡ φιλοσοφία ποῦ ἐκφράζει συνοπτικὰ τὴν ἀνταγω-

* Σ.τ.Μ.: Ἑλληνικὰ καὶ στὸ πρωτότυπο.

νιστική σχέση μεταξύ υποκείμενου και αντικείμενου, διατηρεί επίσης την εικόνα της συμφιλίωσής τους. Ἡ ἀδιάκοπη ἐργασία τοῦ ὑπερβαίνοντος υποκείμενου καταλήγει στήν ὑπέρτατη ἐνότητα υποκείμενου καί αντικείμενου: Στήν ἰδέα τοῦ «εἶναι καθαυτὸ καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του», πού ὑπάρχει μέσα στήν ἴδια της τὴν πλήρωση. Ὁ Λόγος τῆς ἱκανοποίησης βρίσκεται σὲ ἀντίφαση πρὸς τὸ Λόγο τῆς ἀποξένωσης: Ἡ προσπάθεια τῆς ἐναρμόνισης τῶν δυὸ ἐμφυχῶναι τὴν ἐσωτερικὴ ἱστορία τῆς Δυτικῆς μεταφυσικῆς. Βρίσκει τὴν κλασσικὴ τῆς διατύπωση στήν Ἀριστοτελικὴ ἱεραρχία τῶν τρόπων τοῦ εἶναι πού καταλήγει στὸ $\nu \circ \upsilon \nu \theta \epsilon \acute{o} \nu^*$: Ἡ ὑπαρξὴ τοῦ τελευταίου δὲν ὀρίζεται οὔτε περιορίζεται πιά ἀπὸ δευτερεύοντες ἄλλο ἐκτὸς τοῦ ἑαυτοῦ της ἀλλὰ εἶναι ἀπόλυτα καθαυτὴ μέσα σὲ ὅλες τὶς καταστάσεις καὶ τὶς συνθήκες. Ἡ ἀνοδικὴ καμπύλη τοῦ γίγνεσθαι κάμπτεται πάνω στὸν κύκλο πού κινεῖται μέσα στὸν ἑαυτό του· παρελθόν, παρὸν καὶ μέλλον περικλείονται μέσα στήν περιφέρειαν. Κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, αὐτὸς ὁ τρόπος τοῦ εἶναι ἀνήκει ἀποκλειστικὰ στὸ θεὸ καὶ ἡ κίνησις τῆς σκέψης, τὸ καθαρὸ σκέπτεσθαι, εἶναι ἡ μόνη τοῦ «ἐμπειρικῆς» προσέγγισις. Ὁ ἐμπειρικὸς κόσμος δὲν συμμετέχει μ' ἄλλο τρόπο σὲ τέτοια πλήρωση· μόνο μιὰ νοσταλγία, «ὅμοια πρὸς τὸν Ἐρωτα», συνδέει αὐτὸ τὸν κόσμο μὲ τὸν αὐτοσκοπὸ του. Ἡ Ἀριστοτέλεια σύλληψις δὲν εἶναι θρησκευτικὴ. Ὁ $\nu \circ \upsilon \theta \epsilon \acute{o} \nu$ εἶναι, μὲ κάποιον τρόπο, $\mu \acute{\epsilon} \rho \circ \varsigma$ τοῦ σύμπαντος, οὔτε δημιουργός, οὔτε κύριος, οὔτε σωτήρας του, ἀλλὰ ἕνας τρόπος τοῦ εἶναι μέσα στὸν ὁποῖο ὅλη ἡ δυνατότητα εἶναι πραγματικότητα, μέσα στὸν ὁποῖο τὸ «σχέδιο» τοῦ εἶναι ἔχει ἐκπληρωθεῖ.

Ἡ Ἀριστοτέλεια σύλληψις παραμένει ζωντανὴ διαμέσου ὅλων τῶν ἀκόλουθων μετασχηματισμῶν. Ὅταν, στὸ τέλος τῆς Ἐποχῆς τοῦ Λόγου, μὲ τὸν Χέγκελ, ἡ Δυτικὴ σκέ-

* Σ.τ.Μ.: Ἑλληνικά καὶ στὸ πρωτότυπο.

ψη κάνει τήν τελευταία και πιό μεγάλη της προσπάθεια νά καταδείξει τήν ἐγκυρότητα τῶν κατηγοριῶν της και τῶν ἀρχῶν πού κυβερνοῦν τόν κόσμο της, καταλήγει και πάλι μέ τὸ ν ο ὕ ν θ ε ὅ ν. Ἄκόμα μιὰ φορά, ἡ πλήρωση ἐκτοπίζεται στήν ἀπόλυτη ἰδέα και στήν ἀπόλυτη γνώση. Ἄκόμα μιὰ φορά, ἡ κίνηση τοῦ κύκλου τελειώνει μέ τὸ ὀδυνηρὸ προσιδὲς τῆς καταστροφικῆς και παραγωγικῆς ὑπερβατικότη-
τας. Τώρα ὁ κύκλος περιλαμβάνει τὸ ὅλο: Ὁλη ἡ ἀποξέ-
νωση δικαιώνεται και, ταυτόχρονα, ἐξαλείφεται μέσα στήν γενική περιφέρεια τοῦ λόγου πού εἶναι ὁ κόσμος. Ἀλλὰ τώρα ἡ φιλοσοφία συλλαμβάνει τὸ συγκεκριμένο ἱστορικὸ ὑπόβα-
θρο πού πάνω του ἔχει χτισθεῖ τὸ οἰκοδόμημα τοῦ λόγου.

Ἡ Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος ἀποκαλύπτει τὴ δομὴ τοῦ λόγου σὰν τὴ δομὴ τῆς κυριαρχίας και σὰν τὴν ὑπερνίκηση τῆς κυριαρχίας. Ὁ λόγος ἀναπτύσσεται διαμέσου τῆς ἀναπτυσσόμενης αὐτοσυνείδησης τοῦ ἀνθρώπου πού κατακτᾷ τὸ φυσικὸ και τὸν ἱστορικὸ κόσμο και τὸν κάνει τὸ ὕλικὸ τῆς αὐτο - πραγμάτωσής του. Ὅταν ἡ ἀπλή συνείδηση φθάσει στὸ στάδιο τῆς αὐτοσυνείδησης, βρίσκει τὸν ἑαυ-
τό της σὰν ἐ γ ὼ, και τὸ ἐγὼ εἶναι πρῶτα ἐ π ι θ υ μ ί α: μπορεί νά ἀποκτήσει συνείδηση τοῦ ἑαυτοῦ του μόνο μέ τὸ νά ἱκανοποιήσει τὸν ἑαυτό του μέσα σὲ ἓνα «ἄλλο» και διαμέσου ἐνὸς «ἄλλου». Ἀλλὰ τέτοια ἱκανοποίηση συνεπάγεται τὴν «ἀρνηση» τοῦ ἄλλου γιατί τὸ ἐγὼ εἶναι ὑποχρεωμένο νά ὑπο-
δείξει τὸν ἑαυτό του διαμέσου τοῦ ἀληθινοῦ «εἶναι καθαυτοῦ» ἐ ν ά ν τ ι α σ ἐ ὄλη τὴν «ἀλλοτριότητα». ¹¹ Αὐτὴ εἶναι ἡ ἔννοια τοῦ ἀτόμου, πού πρέπει διαρκῶς νά ἐπιθεβαιώνει και νά ἐπικυρώνει τὸν ἑαυτό του, γιὰ νά εἶναι πραγματικὸ, πού εἶναι τοποθετημένο ἀντίκρου στὸν κόσμο σὰν «ἀρνητικότη-
τά» του, σὰν ἀ ρ ν ο ὄ μ ε ν ο τὴν ἐλευθερία του, ὥστε νά μπορεί νά ὑπάρχει μόνο κερδίζοντας και δοκιμάζοντας τὴν ὑ-
παρξή του ἀδιάκοπα ἐναντία σὲ κάτι ἢ κάποιον πού τὴν ἀμφισοῦητεῖ. Τὸ ἐγὼ πρέπει νά γίνει ἐ λ ε ὕ θ ε ρ ο ἀλλὰ, ἂν ὁ κόσμος ἔχει τὸν «χαρακτῆρα τῆς ἀρνητικότητας», τότε ἡ ἐλευθερία τοῦ ἐγὼ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ νά «ἀναγνωρισθεῖ»,

νά «ὀμολογηθεῖ» αὐτὸ σὰν κύριος — καὶ μιὰ τέτοια ἀναγνώριση μπορεῖ μόνο νὰ προέλθει ἀπὸ ἓνα ἄλλο ἐγώ, ἓνα ἄλλο αὐτοσυνείδητο ὑποκείμενο. Τὰ ἀντικείμενα δὲν εἶναι ζωντανά· ἢ ὑπερνίκηση τῆς ἀντίστασής τους δὲν μπορεῖ νὰ ἱκανοποιήσει ἢ νὰ «δοκιμάσει» τὴ δύναμη τοῦ ἐγώ. «Ἡ αὐτοσυνείδηση μπορεῖ νὰ πετύχει τὴν ἱκανοποίησή της μόνο μέσα σὲ μιὰν ἄλλη αὐτοσυνείδηση». Ἡ ἐπιθετικὴ στάση πρὸς τὸ ἀντικείμενο - κόσμος, ἢ κυριαρχία πάνω στὴ φύση, ἀποσκοπεῖ ἔτσι, σὲ τελευταία ἀνάλυση, στὴ κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πάνω στὸν ἄνθρωπο. Εἶναι ἐπιθετικότητα πρὸς τὰ ἄλλα ὑποκείμενα: Ἡ ἱκανοποίηση τοῦ ἐγώ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν «ἀρνητικὴ σχέση» του πρὸς ἓνα ἄλλο ἐγώ:

Ἡ σχέση καὶ τῶν δυὸ αὐτοσυνειδήσεων ἔχει, μὲ μὲ τὸν τρόπο αὐτό, τέτοια σύσταση, ὥστε νὰ ἀποδεικνύουν τὸν ἑαυτὸ τους καὶ ἢ μιὰ τὴν ἄλλη διαμέσου ἐνὸς ἀγώνα ζωῆς καὶ θανάτου... Καὶ μόνο μὲ τὴ διακινδύνευση τῆς ζωῆς ἀπαντᾶται ἢ ἐλευθερία...¹²

Ἡ ἐλευθερία συνεπάγεται τὴ διακινδύνευση τῆς ζωῆς, ἔχει μόνον ἐπειδὴ συνεπάγεται ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴ δουλεία ἀλλὰ ἐπειδὴ τὸ ἴδιο τὸ περιεχόμενο τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας ὀρίζεται ἀπὸ τὴν ἀμοιβαία «ἀρνητικὴ σχέση» πρὸς τὸ ἄλλο. Καὶ ἀφοῦ αὐτὴ ἢ ἀρνητικὴ σχέση ἐπιδρᾶ πάνω στὴν ὀλότητα τῆς ζωῆς, ἢ ἐλευθερία μπορεῖ νὰ «δοκιμασθεῖ» μόνο μὲ τὴ διακινδύνευση τῆς ζωῆς καθαυτῆς. Ὁ θάνατος καὶ τὸ ἄγχος — ἔχει σὰν «φόβος γιὰ τοῦτο ἢ ἐκεῖνο τὸ στοιχεῖο, γιὰ τούτῃ ἢ ἐκεῖνη τὴ χρονικὴ στιγμή» ἀλλὰ σὰν «φόβος γιὰ δολόκληρο τὸ εἶναι κάποιου»¹³ — εἶναι οἱ βασικοὶ ὄροι τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας καὶ ἢ ἱκανοποίησης. Ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴ δομὴ τῆς αὐτοσυνείδησης ἀπορρέει ἢ σχέση ἀφέντη καὶ ὑπηρέτη, κυριαρχίας καὶ δουλείας. Αὐτὴ ἢ σχέση εἶναι ἢ συνέπεια τῆς ὀρισμένης φύσης τῆς αὐτοσυνείδησης καὶ ἢ συνέπεια τῆς ὀρισμένης στάσης της πρὸς τὸ ἄλλο (ἀντικείμενο καὶ ὑποκείμενο).

Ἄλλὰ ἡ Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος δὲν θὰ ἦταν ἡ αὐτοερμηνεῖα τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ, ἀν δὲν ἦταν τίποτα παραπάνω ἀπὸ τὴν ἀνάπτυξη τῆς λογικῆς τῆς κυριαρχίας. Ἡ Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος ὁδηγεῖ στὴν ὑπερνίκηση τῆς μορφῆς ἐκείνης τῆς ἐλευθερίας πού προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀνταγωνιστικὴ σχέση πρὸς τὸ ἄλλο. Καὶ ὁ ἀληθινὸς τρόπος τῆς ἐλευθερίας εἶναι, ὄχι ἡ ἀδιάκοπη δραστηριότητα τῆς κατάκτησης ἀλλὰ, ἡ ἀκίνητοποίησή της μέσα στὴ διαφανῆ γνώση καὶ ἰκανοποίηση τοῦ εἶναι. Τὸ ὄντολογικὸ κλίμα πού ἐπικρατεῖ στὸ τέλος τῆς Φαινομενολογίας εἶναι τὸ ἄκρο ἀντίθετο τῆς Προμηθεϊκῆς δυναμικῆς:

Οἱ πληγῆς τοῦ Πνεύματος κλείνουν χωρὶς ν' ἀφήσουν οὐλές· ἡ πράξη δὲν εἶναι αἰώνια· τὸ Πνεῦμα τὴν παίρνει πίσω μέσα στὸν ἑαυτό του καὶ ἡ ἀπόψη τῆς εἰδικότητας (ἀτομικότητας) πού εἶναι παρούσα μέσα του... ἀμέσως περνᾷ καὶ φεύγει.¹⁴

Ἡ ἀμοιβαία ὁμολογία καὶ ἀναγνώριση εἶναι ἀκόμα τὸ κριτήριο γιὰ τὴν πραγματικότητα τῆς ἐλευθερίας ἀλλὰ οἱ ὄροι τώρα εἶναι συγχώρεση καὶ συμφιλίωση:

Ἡ λέξη τῆς συμφιλίωσης εἶναι τὸ (ἀντικειμενικὰ) ὑπάρχον Πνεῦμα πού διαβλέπει στὸ ἀντίθετό του τὴν καθαρὴ γνώση τοῦ ἑαυτοῦ του *qua* γενικὴ οὐσία... μὴ ἀμοιβαία ἀναγνώριση πού εἶναι Ἀπόλυτο Πνεῦμα.¹⁵

Οἱ διατυπώσεις αὐτὲς βρισκονται στὸ κρίσιμο σημεῖο δ-που ἡ ἀνάλυση τῶν ἐκδηλώσεων τοῦ πνεύματος ἀπὸ τὸ Hegel ἔχει φθάσει στὴ θέση τοῦ «αὐτοσυνειδήτου πνεύματος» — στὸ εἶναι καθαυτὸ καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του. Ἐδῶ, ἡ «ἀρνητικὴ σχέση πρὸς τὸ ἄλλο» μετασχηματίζεται τελικὰ, μέσα στὴν ὑπαρξὴ τοῦ πνεύματος σὰ ν ο ὕ, σὲ παραγωγικό-

τητα που είναι δεκτικότητα, σε δραστηριότητα που είναι πλήρωση. Η παρουσίαση του συστήματος του Hegel από τον ίδιο στην Έγκυκλοπαίδεια του τελειώνει με τη λέξη «απολαμβάνει». Η φιλοσοφία του Δυτικού πολιτισμού καταλήγει στην ιδέα πως ή αλήθεια θρίσκειται στην άρνηση της αρχής που κυβερνά αυτό τον πολιτισμό — άρνηση με τη διπλή έννοια ότι ή έλευθερία έμφανίζεται σαν πραγματική μόνο μέσα στην ιδέα και ότι ή ατέλειωτα προβάλλουσα και υπερβαίνουσα παραγωγικότητα του είναι καρποφορεί μέσα στην αδιάκοπη-ειρήνη της αυτοσυνείδητης δεκτικότητας.

Η Φαινομενολογία του Πνεύματος διατηρεί παντού την ένταση μεταξύ του όντολογικού και του ιστορικού περιεχομένου: Οι έκδηλώσεις του πνεύματος είναι τα κύρια στάδια του Δυτικού πολιτισμού αλλά αυτές οι ιστορικές έκδηλώσεις παραμένουν έμποτισμένες από άρνητικότητα: τó πνεύμα έρχεται στον έαυτό του μόνο μέσα στην, και σαν, απόλυτη γνώση. Ταυτόχρονα είναι ή άληθινή μορφή της σκέψης και ή άληθινή μορφή του είναι. Τό είναι είναι μέσα στην ίδια του την ούσία λόγος. Άλλά ή άνωτατη μορφή του λόγου είναι, για τον Hegel, σχεδόν τó αντίθετο από την επικρατούσα μορφή: Είναι κατορθωμένη και διατηρημένη πλήρωση, ή διαφανής ένότητα υποκειμένου και αντικείμενου, του γενικού και του άτομικού — μιá δυναμική μάλλον παρά μιá στατική ένότητα, μέσα στην όποια όλο τó γίνεσθαι είναι έλευθερη αυτοέξωτερικευση (Entäusserung) άπελευθέρωση και «άπόλαυση» δυνατοτήτων. Η έργασία της ιστορίας έρχεται να άκινητήσει μέσα στην ιστορία: Η αποξένωση έξαλείφεται και μαζί της ή υπερβατικότητα και ή ροή του χρόνου. Τό πνεύμα «υπερισχέι πάνω στη χρονική του μορφή» άρνείται τó Χρόνο».16 Άλλά τó «τέλος» της ιστορίας ξανασυλλάμβάνει τó περιεχόμενό της: Η δύναμη που κατορθώνει τη κατάκτηση τού χρόνου είναι ή ένθύμηση (άνα - μνηση). Η απόλυτη γνώση, μέσα στην όποια τó πνεύμα φθάνει στην

ἀλήθεια του, είναι τὸ πνεῦμα «καθὼς μπαίνει μέσα στὸν πραγματικό του ἑαυτό, ἐγκαταλείποντας ἔτσι τὴν (ἐξωτερική) ὑπαρξή του καὶ ἐμπιστευόμενο τὸ Gestalt του στὴν ἐνθύμηση».17 Τὸ εἶναι δὲν εἶναι πιά ἡ ὀδυνηρὴ ὑπερβατικότητα πρὸς τὸ μέλλον ἀλλὰ ἡ εἰρηνικὴ ἀνασύλληψη τοῦ παρελθόντος. Ἡ ἐνθύμηση, ποῦ ἔχει διατηρήσει ὅ,τι ἦταν εἶναι «ἡ ἐσώτερη καὶ ἡ πραγματικὴ ἀνώτερη μορφή τῆς οὐσίας».18.

Τὸ γεγονός ὅτι ἡ ἐνθύμηση ἐδῶ ἐμφανίζεται σὰν ἡ κρίσιμη ὑπαρξιακὴ κατηγορία γιὰ τὴν ἀνώτατη μορφή τοῦ εἶναι δείχνει τὴν ἐσώτερη τάση τῆς φιλοσοφίας τοῦ Hegel. Ὁ Hegel ἀντικαθιστᾷ τὴν ιδέα τῆς προόδου μὲ ἐκείνη μιᾶς κυκλικῆς ἀνάπτυξης ποῦ κινεῖται, αὐτάρκης, μέσα στὴν ἀναπαραγωγή καὶ τὴν τελείωση αὐτοῦ τοῦ εἶναι. Τούτη ἡ ἀνάπτυξη προϋποθέτει ὀλόκληρη τὴν ἱστορία τοῦ ἀνθρώπου (τὸν ὑποκειμενικὸ καὶ τὸν ἀντικειμενικὸ του κόσμο) καὶ τὴν κατανόηση τῆς ἱστορίας του — τὴν ἐνθύμηση τοῦ παρελθόντος του. Τὸ παρελθὸν παραμένει παρόν· εἶναι ἡ ἴδια ἡ ζωὴ τοῦ πνεύματος· αὐτὸ ποῦ ἔχει ὑπάρξει ἀποφασίζει γιὰ αὐτὸ ποῦ εἶναι. Ἡ ἐλευθερία συνεπάγεται συμφιλίωση — λύτρωση τοῦ παρελθόντος. Ἄν τὸ παρελθὸν ἀπλῶς ἀφίνεται πίσω καὶ ξεχνιέται, δὲν θὰ τελειώσει ποτὲ ἡ καταστροφικὴ καταπάτηση. Μὲ κάποιον τρόπο ἡ πρόοδος τῆς καταπάτησης πρέπει νὰ ἀναχαιτισθεῖ. Ὁ Hegel σκεπτόταν ὅτι «οἱ πληγῆς τοῦ πνεύματος κλείνουν χωρὶς νὰ ἀφίνουν οὐλές». Πίστευε πῶς, στὸ ἐπιτευγμένο ἐπίπεδο τοῦ πολιτισμοῦ, μὲ τὸ θρίαμβο τοῦ λόγου, ἡ ἐλευθερία εἶχε γίνῃ μιὰ πραγματικότητα. Ἀλλὰ οὔτε τὸ κράτος, οὔτε ἡ κοινωνία ἐνσωματώνουν τὴν ὑπέρτατη μορφή τῆς ἐλευθερίας. Ὅσο ἔλλογα καὶ νὰ ἔχουν ὀργανωθεῖ, εἶναι ἀκόμα προσβλημένα ἀπὸ τὴν ἀνελευθερία. Ἡ ἀληθινὴ ἐλευθερία εἶναι μόνο μέσα στὴν ιδέα. Ἔτσι ἡ ἀπελευθέρωση εἶναι ἕνα πνευματικὸ γεγονός. Ἡ διαλεκτικὴ τοῦ Hegel παραμένει μέσα στὰ πλαίσια τὰ τοποθετημένα ἀπὸ τὴν κατεστημένη ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας.

Ἡ Δυτικὴ φιλοσοφία καταλήγει στὴν ἰδέα μὲ τὴν ὁποία ξεκίνησε. Στὴν ἀρχὴ καὶ στὸ τέλος, στὸν Ἀριστοτέλη καὶ στὸν Hegel, ὁ ἀνώτατος τρόπος τοῦ εἶναι, ἡ ὑπέρτατη μορφή τοῦ λόγου καὶ τῆς ἐλευθερίας, ἐμφανίζονται σὰν ν ο ὤ ς, πνεῦμα, Geist. Στὸ τέλος καὶ στὴν ἀρχή, ὁ ἐμπειρικός κόσμος παραμένει μέσα στὴν ἀρνητικότητα — τὸ ὕλικό καὶ τὰ ἐργαλεῖα τοῦ πνεύματος, ἢ τῶν ἐκπροσώπων του πάνω στὴ γῆ. Στὴν πραγματικότητα, οὔτε ἡ ἐνθύμηση, οὔτε ἡ ἀπόλυτη γνώση λυτρώνουν αὐτὸ ποῦ ἦταν καὶ εἶναι. Ὡστόσο, αὐτὴ ἡ φιλοσοφία ἀποτελεῖ μαρτυρία ὄχι μόνο γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας ποῦ κυβερνᾷ τὸν ἐμπειρικό κόσμο ἀλλὰ ἐπίσης καὶ γιὰ τὴν ἀρνησὴ τῆς. Ἡ τελείωση τοῦ εἶναι, εἶναι ὄχι ἡ ἀνοδικὴ καμπύλη ἀλλὰ τὸ κλείσιμο τοῦ κύκλου: Ἡ ἐπι-στροφή ἀπὸ τὴν ἀποξένωση. Ἡ φιλοσοφία μποροῦσε γὰρ συλλάβει μιὰ τέτοια κατάσταση μόνο σὰν ἐκείνη τῆς καθαρῆς σκέψης. Μεταξὺ τῆς ἀρχῆς καὶ τοῦ τέλους εἶναι ἡ ἀνάπτυξη τοῦ λόγου σὰν τῆς λογικῆς τῆς κυριαρχίας — πρόοδος διαμέσου τῆς ἀποξένωσης. Ἡ ἀπωθημένη ἀπελευθέρωση ὑποστηρίζεται: Μέσα στὴν ἰδέα καὶ μέσα στὸ ἰδεῶδες.

Μετὰ τὸν Hegel, τὸ κύριο ρεῦμα τῆς Δυτικῆς φιλοσοφίας ἔχει ἐξαντληθεῖ. Ὁ λόγος τῆς κυριαρχίας ἔχει χτίσει τὸ σύστημά του καὶ ὅ,τι ἀκολουθεῖ εἶναι ἐπίλογος: Ἡ φιλοσοφία ἐπιζεῖ σὰν ἓνας εἰδικός (καὶ ὄχι πολὺ ζωτικός) ρόλος μέσα στὴν ἀκαδημαϊκὴ κατεστημένη τάξη. Οἱ νέες ἀρχές τῆς σκέψης ἀναπτύσσονται ἔξω ἀπὸ τὴν τάξη αὐτή: Εἶναι ποιοτικὰ πρωτότυπες καὶ ἀφιερωμένες σὲ μιὰ διαφορετικὴ μορφή λόγου, σὲ μιὰ διαφορετικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Μὲ μεταφυσικούς ὅρους, ἡ ἀλλαγὴ ἐκφράζεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ οὐσία τοῦ εἶναι δὲν συλλαμβάνεται πιά σὰν Λόγος. Καὶ μὲ τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ στὴ βασικὴ ἐμπειρία τοῦ εἶναι, ἡ λογικὴ τῆς κυριαρχίας προκαλεῖται. Ὅταν ὁ Schopenhauer ὀρίζει τὴν οὐσία τοῦ εἶναι σὰν θ έ λ η σ η, αὐτὸ παρουσιάζεται σὰν ἀκόρεστη ἔλλειψη καὶ ἐπι-

θετικότητα πού πρέπει νά ικανοποιηθοῦν μὲ κάθε θυσία. Γιὰ τὸν Schopenhauer ικανοποιοῦνται μόνο στὴν ἀπόλυτη ἄρνησή τους· ἡ θέληση καθαυτὴ πρέπει νά ἔρθει σὲ ἀκινήσια — σὲ ἓνα τέλος. Ἀλλὰ τὸ ἰδεῶδες τῆς Νιρβάνα περιέχει τὴν κατάφαση: Τὸ τέλος εἶναι πλήρωση, ικανοποίηση. Ἡ Νιρβάνα εἶναι ἡ εἰκόνα τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς. Σὰν τέτοια κάνει τὴν ἐμφάνισή της, ἀκόμα μέσα σὲ μιὰν ἀπωθητικὴ μορφή, στὸ μουσικὸ δρᾶμα τοῦ Richard Wagner. Ἀπωθητικὴ, γιατί (ὅπως μέσα σὲ κάθε καλὴ θεολογία καὶ ἠθικὴ) ἡ πλήρωση ἐδῶ ἀπαιτεῖ τὴ θυσία τῆς ἐπίγειας εὐτυχίας. Τὸ principium individuationis καθαυτὸ κατηγορεῖται — ἡ πλήρωση εἶναι μόνο πέρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ του. Καὶ αὐτὸς ὁ πιὸ αἰσθησιακὸς Liebestod ἀκόμα πανηγυρίζει τὴν πιὸ ὀργιαστικὴ ἀπάρνηση.

Μόνο ἡ φιλοσοφία τοῦ Nietzsche ὑπερπηδᾷ τὴν ὄντολογικὴ παράδοση ἀλλὰ ἡ καταγγελία τοῦ Λόγου ἀπ' αὐτὸν σὰν ἀπώθησης καὶ διαστροφῆς τῆς θέλησης - γιὰ - δύναμη εἶναι τόσο πολὺ ἀμφίλογη, πού συχνὰ ἔχει ἐμποδίσει τὴν κατανόηση. Πρῶτα - πρῶτα ἡ καταγγελία ἡ ἴδια εἶναι ἀμφίλογη. Ἱστορικά, ὁ Λόγος τῆς κυριαρχίας ἀπελευθέρωνε· μᾶλλον παρὰ ἀπωθοῦσε τὴ θέληση - γιὰ - δύναμη· ἡ κ α τ ε ὕ θ υ ν σ η αὐτῆς τῆς θέλησης ἦταν ἐκείνη πού ἀπωθοῦσε — πρὸς τὴν παραγωγικὴ ἀπάρνηση πού ἔκανε τὸν ἄνθρωπο δούλο τῆς ἐργασίας του καὶ ἐχθρὸ τῆς ἴδιας του τῆς ικανοποίησης. Ἐπιπλέον, ἡ θέληση - γιὰ - δύναμη δὲν εἶναι ἡ τελευταία λέξη τοῦ Nietzsche: «Θέληση — αὐτὴ εἶναι ὁ ἐλευθερωτὴς καὶ ὁ φορέας τῆς χαρᾶς: Ἔτσι σᾶς δίδαξα, φίλοι μου! Ἀλλὰ τώρα μάθετε καὶ τοῦτο: Ἡ ἴδια ἡ Θέληση εἶναι ἀκόμα αἰχμάλωτη»¹⁹ Ἡ θέληση εἶναι ἀκόμα αἰχμάλωτη γιατί δὲν ἔχει δύναμη πάνω στὸ χρόνο: Τὸ παρελθὸν ὄχι μόνο παραμένει ἀνελευθέρωτο ἀλλὰ, ἀνελευθέρωτο, συνεχίζει νά χαλᾷ κάθε ἀπελευθέρωση. Ἐκτὸς ἂν σπάσει ἡ δύναμη τοῦ χρόνου πάνω στὴ ζωὴ, δὲν μπορεῖ νά ὑπάρξει ἐλευθερία: Τὸ γεγονός ὅτι ὁ χρόνος δὲν «ἐπαναλαμβάνεται» διατηρεῖ τὴν πληγὴ τῆς

βαρυμένης συνείδησης: Γεννά ἐκδίκηση καὶ τὴν ἀνάγκη γιὰ τιμωρία, πού μὲ τὴ σειρά τους διαϊωνίζουν τὸ παρελθὸν καὶ τὴν ἀσθένεια - μέχρι - θανάτου. Μὲ τὸ θρίαμβο τῆς Χριστιανικῆς ἠθικῆς, τὰ ἔνστικτα τῆς ζωῆς διαστράφηκαν καὶ περιορίσθηκαν· ἡ βαρυμένη συνείδηση συνδέθηκε μὲ μιὰ «ἐνοχὴ κατὰ τοῦ Θεοῦ». Μέσα στὰ ἀνθρώπινα ἔνστικτα ἐμφυτεύθηκαν «ἐχθρικότητα, ἀνταρσία, στασιασμός κατὰ τοῦ «ἀφέντη», «πατέρα», τοῦ πρωτογενοῦς προγόνου καὶ ἀφετηρίας τοῦ κόσμου».²⁰ Ἔτσι ἡ ἀπώθηση κι ἡ στέρση δικαιώθηκαν καὶ ἐπικυρώθηκαν· ἔγιναν οἱ ἔντεχνες κι ἐπιθετικὲς δυνάμεις πού καθόριζαν τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή. Μὲ τὴν αὐξανόμενη κοινωνικὴ τους χρησιμοποίησι, ἡ πρόδοδος ἔγινε ἀναγκαστικὰ προοδευτικὴ ἀπώθηση. Στὴν πορεία αὐτὴ δὲν ὑπάρχει περιθώριο ἐκλογῆς καὶ καμιὰ πνευματικὴ καὶ ὑπερβατικὴ ἐλευθερία δὲν μπορεῖ νὰ δώσει ἀποζημίωσι γιὰ τὰ ἀπωθητικὰ θεμέλια τοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ «πληγῆς τοῦ πνεύματος», ἂν ποτὲ κλείσουν, ἀφίνουν οὐλές. Τὸ παρελθὸν γίνεται κύριος τοῦ παρόντος καὶ ἡ ζωὴ προσφώνησι πρὸς τὸ θάνατο:

Καὶ τώρα τὸ ἕνα σύννεφο μετὰ τὸ ἄλλο κύλησαν πάνω ἀπὸ τὸ Πνεῦμα, ὥσπου στὸ τέλος ἡ τρέλλα κήρυξε: «Ὅλα τὰ πράγματα περνᾶνε καὶ φεύγουν, ἄρα ὅλα τὰ πράγματα ἀξίζουσι νὰ περνᾶνε καὶ νὰ φεύγουν! Κι αὐτὴ εἶναι ἡ δικαιοσύνη καθαυτὴ, αὐτὸς εἶναι ὁ νόμος τοῦ Χρόνου, ὅτι πρέπει νὰ τρώει τὰ παιδιὰ του: Ἔτσι κήρυξε ἡ τρέλλα.»²¹

Ὁ Nietzsche ἐκθέτει τὸ γιγάντιο λάθος, πάνω στὸ ὁποῖο χτίσθηκαν ἡ Δυτικὴ φιλοσοφία καὶ ἠθικὴ — δηλαδὴ ὁ μετασχηματισμὸς γεγονότων σὲ οὐσίες, ἱστορικῶν συνθηκῶν σὲ μεταφυσικὲς. Ἡ ἀδυναμία καὶ ἡ ἀπελπισία τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνισότης τῆς δυνάμεως καὶ τοῦ πλοῦτος, ἡ ἀδικία καὶ ἡ δυστυχία ἀποδόθηκαν σὲ κάποιο ὑπερβατικὸ ἔγκλημα καὶ ἐνοχὴ· ἡ ἐπανάστασι ἔγινε τὸ προπατορικὸ ἀ-

μάρτυρημα, άνυπακοή κατά του Θεού· και ή επίζητηση τής ικανοποίησης ήταν διαφθορά. Έπιπλέον, όλόκληρη αυτή ή σειρά λαθών είχε σαν άποτέλεσμα τή θεοποίηση του χρόνου: Έπειδή κάθε τι μέσα στον έμπειρικό κόσμο περνά, ό άνθρωπος είναι μέσα στην ίδια του τήν ούσία ένα πεπερασμένο όν και ό θάνατος βρίσκεται μέσα στην ίδια τήν ούσία τής ζωής. Μόνον οι άνωτερες αξίες είναι αιώνιες και, κατά συνέπεια, πραγματικά πραγματικές: 'Ο έσώτερος άνθρωπος, ή πίστη και ή αγάπη που δέν ρωτά και δέν έπιθυμεί. Η προσπάθεια του Nietzsche να άποκαλύψει τις ιστορικές ρίζες αυτών των μετασχηματισμών ρίχνει φώς στο διπλό τους ρόλο: Να ειρηνεύουν, να άποζημιώνουν και να δικαιολογούν τους άδικημένους τής γής, και να προστατεύουν αυτούς που τους έκαναν και τους άφησαν άδικημένους. Το έπίτευγμα είχε τήν εξέλιξη τής χιονοστιβάδας: Συγκάλυψε τους άφέντες και τους σκλάβους, αυτούς που κυβερνούν κι αυτούς που κυβερνιώνται, μέσα σ' εκείνη τήν πλημμυρίδα τής παραγωγικής άπώθησης που προώθησε το Δυτικό πολιτισμό σε όλο και ύψηλότερα έπίπεδα άποτελεσματικότητας. 'Όστόσο, ή αύξανόμενη άποτελεσματικότητα έφερε αύξανόμενο έκφυλισμό των ένστίκτων τής ζωής — τήν παρακμή του ανθρώπου.

Η κριτική του Nietzsche διακρίνεται από όλη τήν άκαδημαϊκή κοινωνική ψυχολογία εξαιτίας τής θέσης άπό τήν όποία διεξάγεται: 'Ο Nietzsche μιλάει στο όνομα μιās άρχής τής πραγματικότητας θεμελιακά άνταγωνιστικής προς εκείνη του Δυτικού πολιτισμού. Η παραδοσιακή μορφή του λόγου άπορρίπτεται με βάση τήν έμπειρία του είναι καθ'αυτού και σαν αυτοσκοπού — σαν χαράς (Lust) κι άπόλαυσης. 'Ο άγώνας έναντίον του χρόνου διεξάγεται άπ' αυτή τή θέση: Η τυραννία του γίνεσθαι πάνω στο είναι πρέπει να σπάσει, αν ό άνθρωπος πρόκειται να έρθει στον έαυτό του μέσα σ' έναν κόσμο που είναι άληθινά δικός του. Έφόσον ύπάρχει ή άκατάληπτη και άκατάκτητη ροή του χρόνου — άπώλεια χωρίς νόημα, το όδυνηρό

«ήταν» πού δέν θά ξαναεΐναι — τὸ εΐναι περιέχει τὴν ἀνάγκη τῆς καταστροφῆς πού διαστρέφει τὸ καλὸ σὲ κακὸ καὶ τὸ ἀντίστροφο. Ὁ ἄνθρωπος ἔρχεται στὸν ἑαυτὸ του μόνο ὅταν ἡ ὑπερβατικὴ ἔχει κατακτηθεῖ — ὅταν ἡ αἰωνιότητα ἔχει γίνεϊ παρούσα μέσα στὸ ἐδῶ καὶ τώρα. Ἡ σύλληψη τοῦ Nietzsche τελειώνει μέσα στὸν ὀραματισμὸ τοῦ κλειστοῦ κύκλου — ὄχι τῆς προόδου ἀλλὰ τῆς «αἰώνιας ἐπιστροφῆς»:

Ὅλα τὰ πράγματα περνοῦν, ὅλα τὰ πράγματα ἐπιστρέφουν· αἰώνια γυρίζει ὁ τροχὸς τοῦ εἶναι. Ὅλα τὰ πράγματα πεθαίνουν, ὅλα τὰ πράγματα ξαναγιγίζονται, αἰώνιο εἶναι τὸ ἔτος τοῦ εἶναι. Ὅλα τὰ πράγματα σπάζουν, ὅλα τὰ πράγματα ἐνώνονται ξανά· αἰώνια τὸ σπῆτι τοῦ εἶναι χτίζει τὸν ἑαυτὸ του πανόμοιο· αἰώνια ὁ κύκλος τοῦ εἶναι ἀκολουθεῖ τὸν ἑαυτὸ του. Σὲ κάθε Τώρα, τὸ εἶναι ἀρχίζει· γύρω ἀπὸ κάθε Ἐδῶ γυρίζει ἡ σφαῖρα τοῦ Ἐκεῖ. Τὸ κέντρο εἶναι παντοῦ. Καμπύλη εἶναι τὸ μονοπάτι τῆς αἰωνιότητος.²²

Ὁ κλειστὸς κύκλος ἔχει παρουσιαστῆ νωρίτερα: Στὸν Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Hegel σὰν τὸ σύμβολο τοῦ νὰ ὑπάρχει κάτι σὰν αὐτοσκοπὸς. Ἀλλὰ ἐνῶ ὁ Ἀριστοτέλης τὸν κράτησε ἀποκλειστικὰ γιὰ τὸ ν ο ὦ ν θ ε ὄ ν, ἐνῶ ὁ Hegel τὸν συνταύτισε μὲ τὴν ἀπόλυτη ἰδέα, ὁ Nietzsche βλέπει τὴν αἰώνια ἐπιστροφή τοῦ πεπερασμένου ἀκριβῶς ὅπως εἶναι — ἀπόλυτα συγκεκριμένο καὶ πεπερασμένο. Αὕτη εἶναι ἡ πλήρης κατάφαση τῶν ἐνστίκτων τῆς ζωῆς, πού ἀποδιώχνει κάθε διαφυγὴ καὶ ἄρνηση. Ἡ αἰώνια ἐπιστροφή εἶναι ἡ θέληση καὶ ὁ ὀραματισμὸς μιᾶς ἐ ρ ω τ ι κ ῆ ς στάσης ἀπέναντι στὸ εἶναι, γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ πληρωσὴ συμπίπτουν.

Ἀσπίδα τῆς ἀνάγκης!
Κορυφαῖο ἄστρο τοῦ εἶναι!
Ἀφθαστη ἀπὸ κάθε ἐπιθυμία,
ἀσπίλωτη ἀπὸ κάθε Ὅχι,

αἰώνιο Ναι τοῦ εἶναι:
Σὲ σένα τὸ ναί μου αἰώνια,
γιατὶ σ' ἀγαπῶ, αἰωνιότητα.²³

Ἡ αἰωνιότητα, ἀπὸ πολὺ καιρὸ ἢ ὑπέρτατη παρηγοριὰ μιᾶς ἀποξενωμένης ὑπαρξῆς, εἶχε γίνει ἓνα ὄργανο τῆς ἀπώθησης μὲ τὴν ἐκτόπισή της σὲ ἓναν ὑπερβατικὸ κόσμον — μὴ πραγματικὴ ἀνταμοιβὴ γιὰ πραγματικὴ δυστυχία. Ἐδῶ, ἡ αἰωνιότητα διεκδικεῖται ξανά γιὰ τὴν ὁμορφὴ γῆ — σὰν ἡ αἰώνια ἐπιστροφή τῶν παιδιῶν της, τῆς παπαρούνας καὶ τοῦ τριαντάφυλλου, τοῦ ἡλίου πάνω στὰ βουνὰ καὶ τῶν λιμνῶν, τοῦ ἔραστῆ καὶ τῆς ἀγαπημένης, τοῦ φόβου γιὰ τὴ ζωὴ τους, τοῦ πόνου καὶ τῆς εὐτυχίας. Ὁ θάνατος εἶναι κατακτᾶται μόνον ἂν συνοδεύεται ἀπὸ τὴν πραγματικὴ ἀναγέννηση κάθε πράγματος ποῦ ἦταν πρὶν ἀπὸ τὸ θάνατο ἐδῶ στὴ γῆ — ὅχι σὰν ἀπλὴ ἐπανάληψη ἀλλὰ σὰν θελημένη καὶ ἐπιθυμούμενη ἀνα - δημιουργία. Ἔτσι ἡ αἰώνια ἐπιστροφή περιλαμβάνει τὴν ἐπιστροφή τῆς δυστυχίας ἀλλὰ τῆς δυστυχίας σὰν μέσου γιὰ παράπανω ἱκανοποίηση, γιὰ τὸ μεγάλωμα τῆς χαρᾶς.²⁴ Ἡ φρίκη τοῦ πόνου προέρχεται ἀπὸ τὸ «ἔνστικτο τῆς ἀδυναμίας», ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ πόνος ὑπερισχύει καὶ γίνεται τελειωτικὸς καὶ μοιραῖος. Ἡ κατάφαση τῆς δυστυχίας εἶναι δυνατὴ, ἂν ἡ «ἰσχὺς τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀρκετὰ μεγάλη»,²⁵ ὥστε νὰ κάνει τὸν πόνον κίνητρο τῆς κατάφασης — ἓνα κρίκο στὴν ἀλυσίδα τῆς χαρᾶς. Τὸ δόγμα τῆς αἰωνίας ἐπιστροφῆς ἀντλεῖ ὅλο του τὸ νόημα ἀπὸ τὴν κεντρικὴ πρόταση πὼς «ἡ χαρὰ θέλει αἰωνιότητα» — θέλει ὁ ἑαυτὸς της καὶ ὅλα τὰ πράγματα νὰ διαρκοῦν αἰώνια.

Ἡ φιλοσοφία τοῦ Nietzsche περιέχει ἀρκετὰ στοιχεῖα τοῦ τρομεροῦ παρελθόντος: Ὁ πανηγυρισμὸς τοῦ πόνου καὶ τῆς δυνάμεως παρατείνει χαρακτηριστικὰ τῆς ἠθικῆς ποῦ ἐπιζητᾶ νὰ ὑπερνικήσει. Ὡστόσο, ἡ εἰκόνα μιᾶς νέας ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος σπάζει τὸ ἀπωθητικὸ πλαίσιο καὶ προαναγγέλλει τὴν ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ἀρχαί-

κή κληρονομιά. «Πολύ καιρό έχει μείνει ή γή τρελλοκομείο!»²⁶ Για τον Nietzsche ή απελευθέρωση έξαρτάται από την αντίστροφή του αισθήματος της ένοχης ή ανθρωπότητα πρέπει να καταφέρει να συνδέει τή βαρυμένη συνείδηση όχι με τήν κατάφαση αλλά με τήν άρνηση τών ενστικτων της ζωής, όχι με τήν άνταρσία αλλά με τήν παραδοχή τών άπωθητικών ιδεωδών.

Έχομε ύποδειξει όρισμένα γαγγλιακά σημεΐα μέσα στην άνάπτυξη της Δυτικής φιλοσοφίας που άποκαλύπτουν τους ιστορικούς περιορισμούς του συστήματός της του λόγου — και της προσπάθειας της να ξεπεραστεί τó σύστημα αυτό. Ο άγώνας παρουσιάζεται μέσα στον άνταγωνισμό μεταξύ του γίνεσθαι και του εΐναι, μεταξύ της άνοδικής καμπύλης και του κλειστού κύκλου, της προόδου και της αιώνιας έπιστροφής, της ύπερβατικότητας και της άκινήσιας μέσα στη πλήρωση.²⁸ Εΐναι ό άγώνας μεταξύ της λογικής της κυριαρχίας και της θέλησης για ίκανοποίηση. Και οι δυό διεκδικούν τó δικαίωμα να όρίσουν τήν άρχή της πραγματικότητας. Η παραδοσιακή όντολογία άμφισβητείται: Έναντια στην αντίληψη του εΐναι με βάση τó Λόγο σηκώνεται ή αντίληψη του εΐναι με ά - λογικούς όρους: Θέληση και χαρά. Αυτή ή αντίθετη τάση επιζητά να διατυπώσει τó δικό της Λόγο: Τή λογική της ίκανοποίησης.

Στίς πιό προχωρημένες της θέσεις, ή θεωρία του Φρόνυτ συμμετέχει στη φιλοσοφική αυτή δυναμική. Η μεταψυχολογία του, προσπαθώντας να όρίσει τήν ούσία του εΐναι, τήν όρίζει σαν Έρωτα — σε αντίθεση με τόν παραδοσιακό της όρισμό σαν Λόγου. Τό ένστικτο του θανάτου ύποστηρίζει τήν άρχή του μή - εΐναι (τήν άρνηση του εΐναι) έναντια στον Έρωτα (τήν άρχή του εΐναι). Η πανταχού παρούσα συγχώνευση τών δυό άρχών μέσα στη σύλληψη του Φρόνυτ άντιστοιχεί στην παραδοσιακή μεταφυσική συγχώνευση του εΐναι και του μή - εΐναι. Βέβαια, ή αντίληψη του Φρόνυτ για τόν Έρωτα άναφέρεται μόνο στην όργανική

ζωή. Ὡστόσο, ἡ ἀνόργανη ὕλη εἶναι σάν τὸ «τέλος» τοῦ ἔνστικτου τοῦ θανάτου, τόσο ἐσωτερικὰ συνδεδεμένη μὲ τὴν ὀργανικὴ ὕλη πού (ὅπως ἐκφράσθηκε ἡ γνώμη παραπάνω) φαίνεται ἐπιτρεπτό νὰ δώσει κανένας στὴ σύλληψή του ἕνα γενικὸ ὄντολογικὸ νόημα. Τὸ εἶναι, εἶναι οὐσιαστικά ἢ ἐπιζήτηση τῆς ἡδονῆς. Αὐτὴ ἢ ἐπιζήτηση γίνεται ἕνας «σκοπὸς» μέσα στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή: Ἡ ἐρωτικὴ ὀρμὴ τῆς ἔνωσης τῆς ζώσας οὐσίας σὲ ὄλο καὶ μεγαλύτερες καὶ διαρκέστερες μονάδες εἶναι ἢ ἐνστικτώδης πηγὴ τοῦ πολιτισμοῦ. Τὰ σεξουαλικὰ ἐνστικτα εἶναι ἐνστικτα τ ῆ ς ζ ω ῆ ς: Ἡ ὀρμὴ τῆς διατήρησης καὶ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῆς ζωῆς διαμέσου τῆς κυριαρχήσας πάνω στὴ φύση σύμφωνα μὲ τὶς ἀναπτυσσόμενες ζωτικὲς ἀνάγκες, εἶναι ἀρχικὰ μιὰ ἐρωτικὴ ὀρμὴ. Ἡ Ἀνάγκη γίνεται ἀντιληπτὴ σάν τὸ ἐμπόδιο ἐναντία στὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐνστικτῶν τῆς ζωῆς, πού ἐπιζητοῦν ἡδονή, ὄχι ἀσφάλεια. Καὶ ὁ «ἀγώνας γιὰ τὴ διαβίωση» εἶναι ἀρχικὰ ἕνας ἀγώνας γιὰ ἡδονή: Ὁ πολιτισμὸς ἀρχίζει μὲ τὴ συλλογικὴ ἐφαρμογὴ αὐτοῦ τοῦ στόχου. Ἀργότερα, ὡστόσο, ὁ ἀγώνας γιὰ τὴ διαβίωση ὀργανώνεται γιὰ τὸ συμφέρον τῆς κυριαρχίας: Ἡ ἐρωτικὴ θάση τοῦ πολιτισμοῦ μετασχηματίζεται. Ὅταν ἡ φιλοσοφία συλλαμβάνει τὴν οὐσία τοῦ εἶναι σάν Λόγο, εἶναι πιά ὁ Λόγος τῆς κυριαρχίας — ἐπιτακτικὸς, κυριαρχικὸς, κατευθυντήριος λόγος, στὸν ὁποῖο ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ φύση πρέπει νὰ ὑποβληθοῦν.

Ἡ ἐρμηνεῖα τοῦ εἶναι ἀπὸ τὸν Φρόντ μὲ θάση τὸν Ἔρωτα ξανασυλλαμβάνει τὸ πρῶμο στάδιο τῆς φιλοσοφίας τοῦ Πλάτωνα, κατὰ τὸ ὁποῖο ὁ πολιτισμὸς δὲν ἦταν ἢ ἀπωθητικὴ ἐξύψωση ἀλλὰ ἢ ἐλεύθερη αὐτο - ἀνάπτυξη τοῦ Ἔρωτα. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα, ἢ ἀντίληψη αὐτὴ παρουσιάζεται σάν ἕνα ἀρχαῖκὸ - μυθικὸ κατάλοιπο. Ὁ Ἔρωτος ἀφομοιώνεται μέσα στὸ Λόγο καὶ ὁ Λόγος εἶναι λόγος πού ὑποτάσσει τὰ ἐνστικτα. Ἡ ἱστορία τῆς ὄντολογίας ἀντανακλᾷ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος πού διέπει τὸν κόσμο ὄλο καὶ πιδ ἀποκλειστικά. Τὰ συνειδέναί πού περιέ-

χονται στη μεταφυσική ἔννοια τοῦ Ἔρωτα παραχώθηκαν στη γῆ. Ἐπέζησαν, σὲ ἐσχατολογικὴ παραμόρφωση, μέσα σὲ πολλές αἰρετικὲς κινήσεις, μέσα στὴν ἡδονιστικὴ φιλοσοφία. Ἡ ἱστορία τους ἀκόμα δὲν ἔχει γραφεῖ — ὅπως γράφτηκε ἡ ἱστορία τοῦ μετασχηματισμοῦ τοῦ Ἔρωτα σὲ Ἄγάπη.²⁹ Ἡ ἴδια ἡ θεωρία τοῦ Φρόνυτ ἀκολουθεῖ τὴ γενικὴ τάση: Μέσα στὸ ἔργο του, ἡ λογικότητα τῆς ἐπικρατούσας ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας ἐπισκεπάζει τίς μεταφυσικὲς ὑποθέσεις γύρω ἀπὸ τὸν Ἔρωτα.

Θὰ προσπαθήσουμε τώρα νὰ ξανασυλλάβουμε τὸ πλήρες περιεχόμενο τῶν ὑποθέσεων του.

μέρος δεύτερο

**ΠΕΡΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓ-
ΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ**

«Πόσος χρόνος δὲν ἔχει πάει χαμένος στὴ διάρκεια τῶν πεπρωμένων τοῦ ἀνθρώπου μὲ τὸν ἀγῶνα ποῦ γίνεται γιὰ νὰ καθορισθεῖ πῶς θὰ εἶναι ὁ ἐπόμενος κόσμος τοῦ ἀνθρώπου! Ὅσο πιὸ ξντονα προσπαθοῦσε νὰ πληροφορηθεῖ, τόσο λιγώτερα ἤξερε γιὰ τὸν τωρινὸ κόσμο ποῦ μέσα του ζοῦσε. Ὁ ἀξιαγάπητος κόσμος, ὁ μόνος ποῦ ἤξερε, ποῦ μέσα του ζοῦσε, ποῦ τοῦ ἔδινε ὅ,τι εἶχε, ἦταν κατὰ τὸν ἱερέα καὶ τὸν ἱεράρχη ἐκεῖνος ποῦ ἔπρεπε νὰ βρῖσκεται λιγώτερο στὶς σκέψεις του. Ἀπὸ τὴν ἡμέρα τῆς γέννησής του, τοῦ δίνονταν συστάσεις, διαταγές νὰ τοῦ πῆ ἀντίο. Ὡ, ἀρκετὰ ὑποφέραμε τὴν κακομεταχείριση τῆς ὁμορφῆς τούτης γῆς! Δὲν εἶναι λυπητερὴ ἢ ἀλήθεια πῶς αὐτὴ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι τὸ σπίτι μας. Ἄν μᾶς ἔδινε μιὰ στέγη ἀπλῆ, ἀπλᾶ ροῦχα, ἀπλὸ φαί, κι ἀποπάνω τὴν παπαρούνα καὶ τὸ τριαντάφυλλο, τὸ μῆλο καὶ τ' ἀχλάδι, θὰ ἦταν ἓνα σπίτι κατάλληλο γιὰ τὸν ἀνθρώπο, θνητὸ ἢ ἀθάνατο.

Sean O' Casey Δελιγὸ κι Ἄποσπερίτης

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

Τὰ ιστορικά ὄρια τῆς κατεστημένης ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας

προηγούμενη ἀνάλυση προσπάθησε νὰ ἐπισημάνει ὀρισμένες βασικὲς τάσεις στὴν ἀπὸ πλευρᾶς ἐνστικτων δομῆ τοῦ πολιτισμοῦ καί, ἰδιαίτερα, νὰ ὀρίσει τὴν εἰδικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας ποὺ ἔχει κυβερνήσει τὴν πρόοδο τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ὀνομάσαμε αὐτὴ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης. Καὶ ἐπιχειρήσαμε νὰ δείξουμε πὼς ἡ κυριαρχία καὶ ἡ ἀποξένωση, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἐπικρατοῦσα κοινωνικὴ διοργάνωση τῆς ἐργασίας, καθορίζουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὶς ἀπαιτήσεις αὐτῆς τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας ἀπ' τὰ ἐνστικτα. Διατυπώθηκε ἡ ἐρώτηση ἀν ἡ συνέχιση τοῦ ρόλου τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης σὰν τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας πρέπει νὰ παίρνεται γιὰ δεδομένη (ἔτσι ποὺ ἡ τάση τοῦ πολιτισμοῦ νὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται κάτω ἀπ' τὸ πρῖσμα τῆς ἴδιας ἀρχῆς), ἢ ἀν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης ἔχει ἴσως δημιουργήσει τὶς προϋποθέσεις μιᾶς ποιοτικᾶ διαφορετικῆς, μὴ ἀπωθητικῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας. Ἡ ἐρώτηση αὐτὴ παρουσιάσθηκε ὅταν ἀντιμετωπίσαμε τὴν ψυχαναλυτικὴ θεωρία τοῦ ἀνθρώπου μὲ μερικὲς βασικὲς ἱστορικὲς τάσεις:

(1) Ἡ ἴδια ἡ πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ κάτω ἀπὸ τὴν

ἀρχή τῆς ἀπόδοσης ἔχει πετύχει ἓνα ἐπίπεδο παραγωγῆς στὸ ὁποῖο οἱ κοινωνικὲς ἀπαιτήσεις γιὰ τὴν κατανάλωσι τῆς ἐνέργειας τῶν ἐνστίκτων στὴν ἀποξενωμένη ἐργασία θὰ μπορούσαν νὰ ἐλαττωθοῦν σημαντικά. Κατὰ συνέπεια, ἡ συνεχιζόμενη ἀπωθητικὴ ὀργάνωσι τῶν ἐνστίκτων φαίνεται νὰ ὑπαγορεύεται λιγώτερο ἀπὸ τὸν «ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπιβίωσι» παρὰ ἀπὸ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν παράτασι τοῦ ἀγῶνα αὐτοῦ — δηλαδὴ, ἀπὸ τὸ συμφέρον τῆς κυριαρχίας.

(2) Ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ φιλοσοφία τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ ἀνάπτυξε μίαν ἀντίληψι τοῦ λόγου ποῦ περιέχει τὰ κυριαρχικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης. Ἀπ' τὴν ἄλλη μεριά, ἡ ἴδια αὐτὴ φιλοσοφία καταλήγει στὸ δράμα μιᾶς ὑψηλότερης μορφῆς τοῦ λόγου ποῦ ἀποτελεῖ τὴν ἴδια τὴν ἄρνησι τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῶν — δηλαδὴ, δεκτικότητι, θεωρία, ἀπόλαυσι. Πίσω ἀπὸ τὸν ἔρισμὸ τοῦ ὑποκειμένου, μὲ ὄρους τὴν ἀδιάκοπα ὑπερβαίνουσα καὶ παραγωγικὴ δραστηριότητι τοῦ ἐγῶ, θρίσκειται ἡ εἰκόνα τῆς ἐξιλέωσι τοῦ ἐγῶ: Τὸ φτάσιμὸ κάθε ὑπερβατικότητι στὴν ἀκίνησι μέσα σὲ ἓνα τρόπο τοῦ εἶναι ποῦ ἔχει ἀφομοιώσει κάθε γίνεσθαι καὶ ποῦ εἶναι γιὰ καὶ μὲ τὸν ἑαυτὸ του μέσα σὲ κάθε ἀλλοτριότητι.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἱστορικοῦ χαρακτήρα καὶ περιορισμοῦ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσι εἶναι κρίσιμὸ γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Φρόυντ. Εἶδαμε πῶς αὐτὸς οὐσιαστικὰ συνταυτίζει τὴν κατεστημένη ἀρχὴ τῆς πραγματικότητι (δηλαδὴ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσι) μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητι καθαυτῆ. Κατὰ συνέπεια, ἡ διαλεκτικὴ του τοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἔχανε τὴν ὀριστικότητά της ἂν ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσι, ἀποκαλύπτοντας τὸν ἑαυτὸ της, ἔδειχνε ὅτι εἶναι μόνου μιᾶ εἰδικῆ ἱστορικῆ μορφῆ τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητι. Ἐπιπλέον, ἀφοῦ ὁ Φρόυντ ἐπίσης συνταυτίζει τὸν ἱστορικὸ χαρακτήρα τῶν ἐνστίκτων μὲ τὴ «φύσι» τους, ἡ σχετικότητι τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσι θὰ ἐπιδρούσε ἀκόμα καὶ στὴ βασικὴ του ἀντίληψι τῆς δυναμικῆς τῶν ἐνστίκτων μεταξὺ Ἔρωτα καὶ Θανάτου: Ἡ σχέση αὐτῶν καὶ ἡ ἀνάπτυξή της

θά ήταν διαφορετικές κάτω από μιὰ διαφορετικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος. Ἀντίστροφα, ἡ θεωρία τῶν ἐνστίκτων τοῦ Φρόντ παρέχει ἓνα ἀπὸ τὰ ἰσχυρότερα ἐπιχειρήματα ἐ ν ἄ ν τ ι α στὸ σχετικὸ (ἱστορικὸ) χαρακτήρα τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος. Ἐάν ὁ σεξουαλισμὸς εἶναι στὴν ἴδια τοῦ τὴν οὐσία ἀντικοινωνικὸς καὶ ἀκοινωνικὸς καὶ ἂν ἡ καταστροφικότητα εἶναι ἡ ἐκδήλωση ἑνὸς πρωτογενοῦς ἐνστικτοῦ, τότε ἡ ἰδέα μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος δὲν θὰ ἦταν παρὰ χασομέρικη θεωρητικολογία.

Ἡ θεωρία τῶν ἐνστίκτων τοῦ Φρόντ δείχνει πρὸς ποιά κατεύθυνση πρέπει νὰ ἐξεταστῆ τὸ πρόβλημα. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης ἐφαρμόζει μιὰν δλοκληρωμένη ἀπωθητικὴ ὀργάνωση τοῦ σεξουαλισμοῦ καὶ τοῦ ἐνστικτοῦ τῆς καταστροφῆς. Γι' αὐτὸ, ἂν τὸ ἱστορικὸ προτσές ἔτεινε νὰ κάνει ξεπερασμένους τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης, θὰ ἔτεινε ἐπίσης νὰ κάνει ξεπερασμένη καὶ τὴν ὀργάνωση τῶν ἐνστίκτων — δηλαδὴ νὰ ἐλευθερώσει τὰ ἐνστικτα ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς καὶ τίς ἐκτροπές τίς ἀπαιτούμενες ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης. Αὐτὸ θὰ συνεπαγόταν τὴν πραγματικὴ δυνατότητα μιᾶς βαθμιαίας κατάργησης τῆς πλεονάζουσας ἀπώθησης καὶ μ' αὐτὸ τὸν τρόπο μιὰ ἐξαπλωνόμενη περιοχὴ τῆς καταστροφικότητος θὰ ἀφομοιωνόταν ἢ θὰ γινόταν οὐδέτερη ἀπὸ τὴν ἐνισχυμένο λίμπιντο. Κατὰ τὰ φαινόμενα, ἡ θεωρία τοῦ Φρόντ ἀποκλείει τὴν οἰκοδόμησι ὁποιασδήποτε ψυχαναλυτικῆς οὐτοπίας. Ἐάν παραδεχθοῦμε τὴν θεωρίαν τοῦ καὶ ἐν τούτοις ἐξακολουθοῦμε νὰ ὑποστηρίξομε ὅτι ὑπάρχει ἱστορικὴ οὐσία στὴν ἰδέαν ἑνὸς μὴ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ, τότε αὕτη πρέπει νὰ μπορεῖ νὰ συναχθῆ ἀπὸ τὴν ἴδιαν τὴν θεωρίαν τῶν ἐνστίκτων τοῦ Φρόντ. Οἱ ἔγνοιες τοῦ Φρόντ πρέπει νὰ ἐξετασθοῦν γιὰ νὰ ἀνακαλυφθῆ ἂν ἡ ὄχι περιέχον στοιχεῖα ποῦ ἀπαιτοῦν μιὰ νέα ἐρμηνεία. Ἡ μέθοδος αὕτη θὰ ἦταν παράλληλη μὲ ἐκείνη τῆς κοινωνιολογικῆς ἐξέτασης ποῦ προηγήθηκε στὸ πρῶτον μέρος. Ἐκεῖ ἔγινε προσπάθεια διαχωρισμοῦ τῆς ἀποστέωσης τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης ἀπὸ καὶ μὲ βάση τίς ἱστορικὰς συνθήκας ποῦ αὕτη δη-

μιούργησε· ἐδῶ θὰ ἐπιχειρήσουμε νὰ ξεχωρίσουμε τὴ δυνατότητα τῆς μὴ ἀπωθητικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐνστίκτων ἀπὸ καὶ μὲ δεδομένες τὶς ἱστορικές τους μεταπτώσεις. Μιὰ τέτοια ἀντιμετώπιση συνεπάγεται μιὰ κριτικὴ τῆς κατεστημένης ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας στὸ ὄνομα τῆς ἀρχῆς τῆς ἠδονῆς — μιὰ καινούργια ἀξιολόγηση τῆς ἀνταγωνιστικῆς σχέσης ποὺ ἔχει ἐπικρατήσει ἀνάμεσα στὶς δυὸ διαστάσεις τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης.

Ὁ Φρόντ ἐποστηρίζει πὼς μιὰ οὐσιαστικὴ σύγκρουση μεταξὺ τῶν δυὸ ἀρχῶν εἶναι ἀναπόφευκτη· ἐντούτοις, κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τῆς θεωρίας του ἡ ἀναγκαιότητα αὐτὴ φαίνεται νὰ δέχεται συζήτηση. Σύμφωνα μὲ τὴ θεωρία τοῦ Φρόντ, ἡ σύγκρουση, μὲ τὴ μορφή ποὺ παίρνει μέσα στὸν πολιτισμὸ, προκαλεῖται καὶ διαιωνίζεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἐπικρατεῖ ἡ Ἀνάγκη, (Lebensnot) ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἐπιβίωση. (Τὸ ὄψιμο στάδιο τῆς θεωρίας τῶν ἐνστίκτων, μὲ τὶς ἔννοιες τοῦ Ἔρωτα καὶ τοῦ ἔνστικτου τοῦ θανάτου, δὲν ἀποσύρει αὐτὴ τὴ θέση: Ἡ Lebensnot τώρα ἐμφανίζεται σὰν ἡ ἀνάγκη καὶ ἡ ἐλλειμματικὴ ποὺ ἀποτελοῦν μέρος τῆς ὀργανικῆς ζωῆς καθαυτῆς. Ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ἐπιβίωση κάνει ἀναγκαῖα τὴν ἀπωθητικὴ τροποποίηση τῶν ἐνστίκτων κυρίως ἐξαιτίας τῆς ἔλλειψης ἐπαρκῶν μέσων καὶ πόρων γιὰ ὀλοκληρωμένη, ἄπονη καὶ ἄκοπη ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν τῶν ἐνστίκτων. Ἄν αὐτὸ ἀληθεύει, ἡ ἀπωθητικὴ ὀργάνωση τῶν ἐνστίκτων στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση θὰ ἦταν ἀποτέλεσμα ἐξωγενῶν παραγόντων — ἐξωγενῶν μὲ τὴν ἔννοια ὅτι δὲν εἶναι μέρος τῆς «φύσης» τῶν ἐνστίκτων ἀλλὰ προέρχονται ἀπὸ τὶς εἰδικές ἱστορικές συνθήκες κάτω ἀπὸ τὶς ἀποῖες ἀναπτύσσονται τὰ ἔνστικτα. Σύμφωνα μὲ τὸ Φρόντ, ἡ διάκριση αὐτὴ δὲν ἔχει ἔννοια, γιατί τὰ ἴδια τὰ ἔνστικτα εἶναι «ἱστορικά»¹ δὲν ὑπάρχει δομὴ τῶν ἐνστίκτων «ἐξω ἀπὸ» τὴν ἱστορικὴ δομὴ. Παρ' ὅλ' αὐτά, τοῦτο δὲν κάνει τὴ διάκριση λιγώτερο ἀναγκαῖα — ὑπαγορεύει μόνον τὸν περιορισμὸ τῆς μέσα στὴν ἱστορικὴ δομὴ καθαυτῆ. Ἡ τελευταία φαίνεται

στρωματωμένη σέ δυο επίπεδα: (α) Τò φυλογενετικό - βιολογικό επίπεδο, τήν ανάπτυξη του ζώου άνθρωπος στον άγώνα με τή φύση και (β) τò κοινωνιολογικό επίπεδο, τήν ανάπτυξη πολιτισμένων ατόμων και ομάδων στον άγώνα μεταξύ τους και με τò περιβάλλον τους. Τα δυο επίπεδα βρίσκονται σέ διαρκή κι άδιαχώριστη άλληλεπίδραση αλλά παράγοντες δημιουργούμενοι στο δεύτερο επίπεδο είναι έξωγενείς για τò πρώτο και, κατά συνέπεια, έχουν διαφορετικό βάρος και κύρος (παρ' όλο πού, στή διάρκεια τής ανάπτυξης, μπορούν νά «βουλιάζουν» στο πρώτο επίπεδο) : Είναι πιό σχετικοί· μπορούν ν' αλλάξουν ταχύτερα και χωρίς νά διακινδυνεύσουν ή αντιστρέψουν τήν εξέλιξη του γένους. Η διαφορά αύτη στή προέλευση τής τροποποίησης των ένστικτων είναι ή βάση δλης τής διαφορᾶς, πού έμεις εισαγάγαμε, μεταξύ άπώθησης και πλεονάζουσας άπώθησης² ή τελευταία δημιουργείται και διατηρείται στο κοινωνιολογικό επίπεδο.

Ο Φρόντ έχει πλήρη επίγνωση του ιστορικού στοιχείου στή δομή των ένστικτων του ανθρώπου. Έξετάζοντας τή θρησκεία σάν ειδική ιστορική μορφή τής «αυταπάτης», διατυπώνει, ενάντια στον έαυτό του, τò εξής έπιχείρημα:

«Αφού οι άνθρωποι τόσο δύσκολα πείθονται από συνετά έπιχειρήματα και διέπονται τόσο απόλυτα από τις ένστικτώδεις τους έπιθυμίες, γιατί νά θέλει κανένας νά τους στερήσει ένα μέσο ίκανοποίησης των ένστικτων τους και νά τò αντικαταστήσει με συνετά έπιχειρήματα;» Και άπαντά: «Και βέβαια οι άνθρωποι είναι έτσι, άναρωτηθήκατε όμως ποτέ αν είναι ανάγκη νά είναι έτσι, αν αυτό γίνεται άπαραίτητο από τή βαθύτατή τους φύση;»³ Όσοσο στή θεωρία του των ένστικτων ο Φρόντ δέν άντλεί ούσιαστικά συμπεράσματα από τήν ιστορική διάκριση αλλά άποδίδει και στα δυο επίπεδα ίσο και γενικό κύρος. Για τήν μεταψυχολογία του δέν είναι κρίσιμο αν οι άνακοπές επιβάλλονται από τή σπάνη ή από τήν ίεραρχική κατ'ανωμολή τής σπάνης, από τόν άγώνα για τήν επιβίωση ή από τò συμφέρον τής κυριαρχίας. Και πραγματικά οι δυο παράγοντες — ο φυ-

λογγενετικός - βιολογικός κι ο κοινωνιολογικός — έχουν μεγαλώσει μαζί κατά τη ντοκουμενταρισμένη ιστορία του πολιτισμού. Ἄλλὰ ἡ ἔνωσή τους ἔχει ἀπὸ πολὺ καιρὸ γίνεи «ἀφύσικη» — καὶ τὸ ἴδιο ἔχει συμβεῖ στὴν ἀπωθητικὴ «τροποποίηση» τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Ἡ συστηματικὴ ἄρνηση, ἀπὸ μέρους τοῦ Φρόντ, τῆς δυνατότητας μιᾶς οὐσιαστικῆς ἀπελευθέρωσης τῆς πρώτης συνεπάγεται τὴν ὑπόθεση ὅτι ἡ σπάνη εἶναι τόσο μόνιμη ὅσο καὶ ἡ κυριαρχία — μιὰ ὑπόθεση ποὺ φαίνεται νὰ ἀποφεύγει τὸ πρόβλημα. Μὲ βάση τὴν ἀπάντηση αὐτή, ἓνα ἐξωτερικὸ γεγονός ἀποκτᾶ τὴ θεωρητικὴ ἀξιοπρέπεια ἑνὸς οὐσιώδους στοιχείου τῆς διανοητικῆς ζωῆς, ποὺ ἀποτελεῖ μέρος καὶ τῶν πρωτογενῶν ἀκόμα ἐνστίκτων. Στὸ φῶς τῆς μακρόπνοης τάσης τοῦ πολιτισμοῦ καὶ στὸ φῶς τῆς ἐρμηγείας, ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸ Φρόντ, τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐνστίκτων, ἡ ὑπόθεση πρέπει νὰ ἀμφισβητηθεῖ. Ἡ ἱστορικὴ δυνατότητα μιᾶς βαθμιαίας κατάργησης τοῦ ἐλέγχου τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐνστίκτων πρέπει νὰ θεωρηθεῖ σοβαρά, ἴσως μάλιστα κι ἡ ἱστορικὴ ἀ ν ά γ κ η γιὰ κάτι τέτοιο — ἂν πρόκειται ὁ πολιτισμὸς νὰ προοδεύσει σὲ ἓνα ἀνώτερο ἐπίπεδο ἐλευθερίας.

Γιὰ νὰ διατυπώσει κανένας τὴν ὑπόθεση ἑνὸς μὴ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ προεκτείνοντας τὴ θεωρία τῶν ἐνστίκτων τοῦ Φρόντ, πρέπει νὰ ξαναεξετάσει τὴν ἔννοια τῶν πρωτογενῶν ἐνστίκτων τοῦ Φρόντ, τῶν ἀντικειμενικῶν τους σκοπῶν καὶ τῆς σχέσης ποὺ ὑπάρχει μεταξύ τους. Στὴν ἀντίληψη αὐτῇ, τὸ στοιχεῖο ποὺ κυρίως φαίνεται νὰ ἐναντιώνεται σὲ ὅποιαδήποτε ὑπόθεση ἑνὸς μὴ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ εἶναι τὸ ἐνστικτο τοῦ θανάτου: Ἡ ἴδια ἡ ὑπαρξὴ ἑνὸς τέτοιου ἐνστικτου φαίνεται νὰ γεννᾷ «αὐτόματα» ὀλόκληρο τὸ δίκτυο περιορισμῶν καὶ ἐλέγχων ποὺ ἔχει θεσμοθετήσει ὁ πολιτισμὸς· ἡ ἔμφυτη καταστροφικότητα πρέπει νὰ δημιουργεῖ τὴν ἀδιάκοπη ἀπώθηση. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐπανεξέτασή μας πρέπει νὰ ἀρχίσει μὲ τὴν ἀνάλυση τοῦ ἐνστικτου τοῦ θανάτου ἀπὸ τὸ Φρόντ.

Είδαμε πώς, στην ὀψιμη θεωρία τῶν ἐνοστίκτων τοῦ Φρόνυτ, ἡ «περιεχόμενη στην ὀργανικὴ ζωὴ ἀναγκαστικὴ ροπὴ πρὸς τὴν ἀποκατάσταση μιᾶς παρωχημένης κατάστασης πραγμάτων πού ἡ ζωντανὴ ὄντοτητα ὑποχρεώθηκε νὰ ἐγκαταλείψει κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ἐξωτερικῶν ἐνοχλητικῶν δυνάμεων»⁴ εἶναι κοινὴ καὶ στὰ δυὸ πρωτογενῆ ἐνοστίκτα: Τὸν Ἔρωτα καὶ τὸ ἐνοστίκτο τοῦ θανάτου. Ὁ Φρόνυτ θεωρεῖ τὴν ἀναδρομικὴ αὐτὴ τάση σὰν ἔκφραση τῆς «ἀδράνειας» μέσα στην ὀργανικὴ ζωὴ καὶ ἀποτολμᾷ τὴν ἐξῆς ὑποθετικὴ ἐξήγηση: Τὴν ἐποχὴ πού ἡ ζωὴ πρωτοἴσχυσε στην ἄψυχη ὕλη, ἀναπτύχθηκε μιὰ δυνατὴ «ἐνταση» πού ὁ νεαρὸς ὀργανισμὸς ἐπιδίωκε νὰ ἀνακουφίσει ἐπιστρέφοντας στην ἄψυχη κατάσταση.⁵ Στὰ πρῶιμα στάδια τῆς ὀργανικῆς ζωῆς, ὁ δρόμος πρὸς τὴν προηγούμενη κατάσταση τῆς ἀνόργανης ὑπαρξῆς πιθανὸ νὰ ἦταν πολὺ σύντομος κι ὁ θάνατος πολὺ εὐκόλος· ἀλλὰ βαθμιαῖα «ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις» μάκρυναν τὸ δρόμο αὐτὸ καὶ ἐξανάγκασαν τὸν ὀργανισμό νὰ ἀκολουθεῖ ὀλοένα καὶ μακρύτερους, πιὸ περίπλοκους «γύρους πρὸς τὸ θάνατο». Ὅσο μακρύτερος καὶ περιπλοκώτερος ὁ «γύρος», τόσο πιὸ διαφοροποιημένος κι ἰσχυρὸς γίνεται ὁ ὀργανισμὸς: Τελικὰ κατακτᾷ τὴν ὑδρόγειο γιὰ βασιλείῳ του. Ἐντούτοις, ὁ ἀρχικὸς σκοπὸς τῶν ἐνοστίκτων παραμένει — ἐπιστροφή στην ἀνόργανη ζωὴ, τὴ «νεκρὴ» ὕλη. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο, ἀναπτύσσοντας τὴν πιὸ πλοῦσια σὲ συνέπειες ὑπόθεσή του, ὁ Φρόνυτ δηλώνει ἐπανειλημμένα ὅτι ἐξωγενεῖς παράγοντες καθώρισαν τὴν πρωτογενῆ ἀνάπτυξη τῶν ἐνοστίκτων: Ὁ ὀργανισμὸς ὑποχρεώθηκε νὰ ἐγκαταλείψει τὴν παρωχημένη κατάσταση πραγμάτων «κάτω ἀπὸ τὴν πίεση ἐξωτερικῶν ἐνοχλητικῶν δυνάμεων»· τὰ φαινόμενα τῆς ὀργανικῆς ζωῆς πρέπει νὰ «ἀποδοθοῦν σὲ ἐξωτερικὲς ἐνοχλητικὲς καὶ ἐκτρεπτικὲς ἐπιδράσεις» κρίσιμες «ἐξωτερικὲς ἐπιδράσεις ἔφεραν τέτοιες ἀλλαγές πού ὑποχρέωσαν τὴν οὐσία πού ἀκόμα ἐπιζοῦσε νὰ ἀποκλίνει ὀλοένα περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ διαδρομὴ τῆς ζωῆς της».⁶ Ἄν ὁ ὀργανισμὸς

πεθαίνει «ἀπὸ ἐσωτερικὰ αἷτια»,⁷ τότε ὁ γύρος πρὸς τὸ θάνατο πρέπει νὰ προξηγήθηκε ἀπὸ ἐξωτερικούς παράγοντες. Ὁ Φρόνυτ παίρνει γιὰ δεδομένο πὼς οἱ παράγοντες αὐτοὶ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὴν «ἱστορία τῆς γῆς ὅπου ζοῦμε καὶ τῆς σχέσης της πρὸς τὸν ἥλιο.»⁸ Ἐντούτοις, ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ζώου ἄνθρωπος δὲν παραμένει κλεισμένη στὴ γεωλογικὴ ἱστορία· ὁ ἄνθρωπος γίνεται, μὲ βάση τὴ φυσικὴ ἱστορία, τὸ ὑποκείμενο καὶ ἀντικείμενο τῆς ἴδιας του ἱστορίας. Ἄν, ἀρχικά, ἡ πραγματικὴ διαφορὰ μεταξὺ τοῦ ἔνστικτου τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔνστικτου τοῦ θανάτου ἦταν πολὺ μικρὴ, στὴν ἱστορία τοῦ ζώου ἄνθρωπος μεγαλώνει καὶ καταλήγει νὰ γίνεῃ ἓνα οὐσιαστικὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ ἴδιου τοῦ ἱστορικοῦ προτσές.

Τὸ διάγραμμα τῆς σελίδας 143 μπορεῖ νὰ δείξει παραστατικὰ τὸ οἰκοδόμημα τῆς βασικῆς δυναμικῆς τῶν ἐνστίκτων τοῦ Φρόνυτ.

Τὸ διάγραμμα παρουσιάζει μιὰν ἱστορικὴ ἀλληλουχία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ὀργανικῆς ζωῆς (στάδια 2 καὶ 3), διαμέσου τοῦ διαπλαστικοῦ σταδίου τῶν δυὸ πρωτογενῶν ἐνστίκτων (5), μέχρι τὴν «τροποποιημένη» ἀνάπτυξή τους σὰν ἀνθρώπινων ἐνστίκτων μέσα στὸν πολιτισμὸ (6 - 7). Τὰ σημεῖα μεταστροφῆς θρῖσκονται στὰ στάδια 3 καὶ 6. Προξενοῦνται καὶ τὰ δυὸ ἀπὸ ἐξωγενεῖς παράγοντες μὲ βάση τοὺς ὁποίους ὁ ὀρισμένος σχηματισμὸς καθὼς καὶ ἡ κατοπινὴ δυναμικὴ τῶν ἐνστίκτων γίνονται «ἱστορικὰ ἐπίκτητα» στοιχεῖα. Στὸ στάδιο 3, ὁ ἐξωγενὴς παράγοντας εἶναι ἡ «μὴ ἀνακουφισμένη ἔνταση» ἢ δημιουργημένη ἀπὸ τὴ γέννηση τῆς ὀργανικῆς ζωῆς, ἢ «ἐμπειρία» τοῦ ὅτι ἡ ζωὴ εἶναι λιγώτερο «ἰκανοποιητικὴ», πρὸ ὀδυνηρῆ ἀπὸ τὰ προηγούμενα στάδια, παράγει τὸ ἔνστικτο τοῦ θανάτου σὰν ὀρμὴ πρὸς ἀνακούφιση τῆς ἔντασης αὐτῆς μὲ μέσο τὴν ἀναδρομὴ. Ἔτσι ἡ δράση τοῦ ἔνστικτου τοῦ θανάτου ἐμφανίζεται σὰν ἀποτέλεσμα τοῦ τραύματος πῆς πρωτογενοῦς ἀπογοήτευσης: Τῆς ἔλλειψης καὶ τοῦ πόνου πού, ἐδῶ, προξενοῦνται ἀπὸ ἓνα γεωλογικὸ - βιολογικὸ γεγονὸς.

ΣΤΑΔΙΑ:
I

2-3

4

5

6

7

ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΗΛΟΝΗΣ

ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ
'Ανάγκη
'Αγώνας γιὰ τὴν ἐπίβραση

ΕΡΩΣ

ένωση
σπερματικών
κυττάρων

→ ΣΠΕΟΥΛΙΣΜΟΣ
"ὀργανωμένος"
ἐρωτας, ἐξύψωση
κ.λ.π.

ἀνδρῶνα
ἄλλη

χρονικὴ ἀρχὴ
τῆς ζωῆς

ἀναγκαστικὴ
ροπὴ πρὸς
τὴν ἀναδρομὴν

ὀρμὴ πρὸς
ἐπιστροφή
στὴν ἀνδρ-
γανὴ ἄλλη

→ ἐξωτερικοποι-
μένη κι ἐσωτε-
ρικοποιημένη
ἐπιθετικότητα

ΕΝΕΣΤΙΚΟ
ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΙΚΗ ΟΡΜΗ
ΑΡΧΗ ΤΟΥ ΝΙΡΒΑΝΑ

σχηματισμὸς
συνδλων.
κυριάρχεια
τοῦ ἀνδρῶνα
κατ' τῆς φύσεως
ἥθλης

Τὸ ἄλλο σημεῖο μεταστροφῆς ὅμως δὲν εἶναι πιά γεωλογικό - βιολογικό: Βρίσκεται στὸ κατώφλι τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐδῶ ὁ ἐξωγενὴς παράγοντας εἶναι ἡ Ἀνάγκη, ὁ ἐνσυνειδήτος ἀγώνας γιὰ τὴ διαβίωση. Ἐφαρμόζει τοὺς ἀπωθητικούς ἐλέγχους τῶν σεξουαλικῶν ἐνστίκτων (πρῶτα μὲ τὴ στυγνὴ βία τοῦ Πατριάρχου, κατόπιν μὲ τὴ θεσμοθέτηση καὶ τὴν ἐσωτερικοποίηση), καθὼς καὶ τὸ μετασχηματισμὸ τοῦ ἐνστικτοῦ τοῦ θανάτου σὲ κοινωνικά χρήσιμη ἐπιθετικότητα καὶ ἠθική. Αὐτὴ ἡ ὀργάνωση τῶν ἐνστίκτων (μακρόχρονο προτσές, πραγματικά) δημιουργεῖ τὸν πολιτισμένον καταμερισμὸ τῆς ἐργασίας, τὴν πρόοδο, «τὴν τάξην καὶ τὸ νόμον» εἶναι ὅμως κι ἀφετηρία τῆς ἀλυσίδας τῶν γεγονότων ποὺ ὀδηγεῖ στὴ προοδευτικὴ ἐξασθένιση τοῦ Ἔρωτα καί, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, στὴν αὐξηση τῆς ἐπιθετικότητος καὶ τοῦ αἰσθηματος ἐνοχῆς. Εἶδαμε πῶς ἡ ἀνάπτυξη αὐτὴ δὲν «ἀποτελεῖ μέρος» τοῦ ἀγῶνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση παρὰ μόνον στὴν ἀπωθητικὴ τῆς ὀργάνωση καὶ ὅτι στὸ τωρινὸ στάδιο ἡ δυνατὴ κατάκτηση τῆς ἔλλειψης κάνει τὸν ἀγῶνα αὐτὸν ὄλο καὶ πιὸ παράλογο.

Ἄλλὰ μήπως δὲν ὑπάρχουν, μέσα στὰ ἴδια τὰ ἐνστικτα, ἀκοινωνικὲς δυνάμεις ποὺ ὑπαγορεύουν ἀπωθητικούς ἐλέγχους ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ σπάνη ἢ τὴν ἀφθονία ποὺ χαρακτηρίζει τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον; Καὶ πάλι, φέρνομε στὸ νοῦ τὴ δῆλωση τοῦ Φρόνυτ πῶς ἡ φύση τῶν ἐνστίκτων εἶναι «ἱστορικὰ ἐπικτήτη». Κατὰ συνέπεια, ἡ φύση αὐτὴ ὑπόκειται σὲ ἀλλαγὴ ἂν οἱ θεμελιώδεις συνθήκες, ποὺ ἀνάγκασαν τὰ ἐνστικτα νὰ ἀποκτήσουν τὴ φύση αὐτὴ, ἔχουν ἀλλάξει. Ἀληθεῖς, βέβαια, πῶς οἱ συνθήκες αὐτὲς εἶναι ἀκόμα οἱ ἴδιες, ἐφόσον ὁ ἀγώνας τῆς διαβίωσης ἐξακολουθεῖ νὰ διεξάγεται μέσα στὰ πλαίσια τῆς σπάνης καὶ τῆς κυριαρχίας. Ἄλλὰ τείνουν νὰ γίνουν ξεπερασμένες καὶ «τεχνητές», ἀφοῦ ἔχει παρουσιασθεῖ ἡ πραγματικὴ δυνατότητα τῆς κατάργησός τους. Ὁ βαθμὸς στὸν ὁποῖο ἔχει ἀλλάξει ἡ «βάση» τοῦ πολιτισμοῦ (ἐνῶ ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔχει διατηρηθεῖ) μπορεῖ νὰ ἀπεικονισθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ διαφορὰ μετα-

ξυ τῶν χρονικῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ τωρινοῦ του στάδιου φαίνεται ἄπειρα μεγαλύτερη ἀπὸ τὴ διαφορὰ μεταξὺ τῶν χρονικῶν ἀρχῶν τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τοῦ προηγούμενου στάδιου, ὅπου ἡ «φύση» τῶν ἐνστικτῶν ἐπικτήθηκε. Βέβαια, ἡ ἀλλαγὴ τῶν συνθηκῶν τοῦ πολιτισμοῦ θὰ ἐπιδρῶσε ἄμεσα μόνον στὰ σχηματισμένα ἀνθρώπινα ἔνστικτα (τὰ σεξουαλικά καὶ ἐπιθετικά ἔνστικτα). Γιὰ τὶς βιολογικὲς - γεωλογικὲς συνθήκες πού ὁ Φρόντ πῆρε σὰν δεδομένες γιὰ τὴ ζωντανὴ οὐσία καθαυτὴ, δὲν προβλέπεται καμιὰ τέτοια ἀλλαγὴ ἢ γέννηση τῆς ζωῆς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι ἓνα τραῦμα κι ἔτσι ἡ ἐξουσία τῆς ἀρχῆς τῆς Νιρβάνα φαίνεται νὰ εἶναι ἀτράνταχτη. Παρ' ὄλ' αὐτά, τὰ παράγωγα τοῦ ἔνστικτου τοῦ θανάτου λειτουργοῦν μόνον σὲ συγκεκρισμὸ μὲ τὰ σεξουαλικά ἔνστικτα· ὅσο ἡ ζωὴ αὐξάνει, τὸ πρῶτο παραμένει ὑποτελὲς στὰ τελευταῖα· ἡ μοῖρα τῆς *d e s t r u d o* (τῆς «ἐνέργειας» τῶν ἐνστικτῶν τῆς καταστροφῆς) ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ μοῖρα τῆς λίμπιντο. Κατὰ συνέπεια, μιὰ ποιητικὴ ἀλλαγὴ τῆς ἀνάπτυξης τοῦ σεξουαλισμοῦ πρέπει ἀναγκαῖα νὰ μετατρέφει τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ ἔνστικτου τοῦ θανάτου.

Ἔτσι, ἡ ὑπόθεση ἑνὸς μὴ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ πρέπει νὰ ἐπικυρωθεῖ θεωρητικὰ πρῶτα μὲ τὴν ἀπόδειξη ὅτι ὑπάρχει ἡ δυνατότητα μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς ἀνάπτυξης τῆς λίμπιντο κάτω ἀπὸ τὶς συνθήκες τοῦ ὄριμου πολιτισμοῦ. Τὴν κατεύθυνση μιᾶς τέτοιας ἀνάπτυξης τὴ δείχνουν οἱ διανοητικὲς ἐκείνες δυνάμεις πού, σύμφωνα μὲ τὸ Φρόντ, παραμένουν οὐσιαστικὰ ἐλευθέρως ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας καὶ ἐπεκτείνουν τὴν ἐλευθερίαν αὐτὴν στὸν κόσμον τῆς ὄριμης συνείδησης. Τὸ ἐπόμενο δῆμα πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἐπανεξέτασή τους.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

Φαντασία και ούτοπία

Στή θεωρία του Φρόντ, οι διανοητικές δυνάμεις που αντιτίθενται στην αρχή της πραγματικότητας εμφανίζονται κυρίως σαν έκτοποισμένες στο ύποσυνείδητο, απ' όπου ενεργούν. Η εξουσία της «άτροποποίητης» αρχής της ήδονής εξασκείται μόνον επάνω στα βαθύτερα και πιο «άρχαικά» ασυνείδητα προσές: Αυτά δέν μπορούν νά παρέξουν πρότυπα για τήν οικοδόμηση μιᾶς μὴ άπωθητικῆς νοστροπίας ούτε για τήν αξία αλήθειας* ένός τέτοιου οικοδομήματος. Άλλά ό Φρόντ διαλέγει τή φαντασία σαν μιᾶ διανοητική δραστηριότητα που διατηρεῖ μεγάλο βαθμό ελευθερίας από τήν αρχή της πραγματικότητας ακόμα και στή σφαῖρα τῆς αναπτυγμένης συνείδησης. Υπενθυμίζομε τήν περιγραφή που παραθέτει στίς «Δυό Άρχές τῆς Διανοητικῆς Λειτουργίας».

Με τήν εισαγωγή τῆς αρχῆς τῆς πραγματικότητας ένας τρόπος τῆς δραστηριότητας τῆς σκέψης άποσπάσθηκε: Κρατήθηκε ελεύθερος από δοκιμές επάνω στήν πραγματικότητα και ξμεινε ύποτελής στήν αρχή τῆς ήδονῆς μόνο. Αυτή εἶναι ή πράξη τῆς κατασκευῆς φαντα-

* truth value— Σ.τ.Μ.

σιών (das Phantasieren) που αρχίζει κιόλας με τα παιχνίδια των παιδιών και, αργότερα, συνεχιζόμενη σαν όνειροπόλημα, εγκαταλείπει την εξάρτησή της από πραγματικά αντικείμενα.¹

Ἡ φαντασία παίζει ένα πολύ ἀποφασιστικῆς σημασίας ρόλο μέσα στὴν ὄλη διανοητικὴ δομὴ: Συνδέει τὰ βαθύτερα στρώματα τοῦ ἀσυνείδητου μὲ τὰ ἀνώτερα προϊόντα τῆς συνείδησης (τέχνη), τὸ ὄνειρο μὲ τὴν πραγματικότητα· συντηρεῖ τὰ ἀρχέτυπα τοῦ γένους, τίς διαρκεῖς ἀλλὰ ἀπωθημένες ἰδέες τῆς συλλογικῆς καὶ τῆς ἀτομικῆς μνήμης, τίς ἀπαγορευμένες παραστάσεις τῆς ἐλευθερίας. Ὁ Φρόνυτ διαβλέπει μιὰ διπλὴ σύνδεση, «μεταξὺ τῶν σεξουαλικῶν ἐνστίκτων καὶ τῆς φαντασίας» ἀπ' τὴ μεριὰ καὶ «μεταξὺ τῶν ἐνστίκτων τοῦ ἐγὼ καὶ τῶν δραστηριοτήτων τῆς συνείδησης» ἀπ' τὴν ἄλλη. Ἡ διχοτόμηση αὐτὴ εἶναι ἀπαράδεκτη, ὅχι μόνο σὸ φῶς τῆς ὄψιμης διατύπωσης τῆς θεωρίας τῶν ἐνστίκτων (πού εγκαταλείπει τὰ ἀνεξάρτητα ἐνστικτα τοῦ ἐγὼ) ἀλλὰ ἐπίσης ἐξαιτίας τῆς ἐνσωμάτωσης τῆς φαντασίας στὴν καλλιτεχνικὴ (καὶ ἀκόμα καὶ στὴ συνηθισμένη, κανονικὴ) συνείδηση. Ἐντούτοις, ἡ συγγένεια μεταξὺ φαντασίας καὶ σεξουαλισμοῦ παραμένει κρίσιμη γιὰ τὴ λειτουργία τῆς πρώτης.

Ἡ ἀναγνώριση τῆς φαντασίας ὡς δραστηριότητας τῆς σκέψης μὲ τὸ δικό της νόμο καὶ τίς δικές της ἀξίες ἀλήθειας δὲν ἦταν καινούργια στὴν ψυχολογία καὶ τὴ φιλοσοφία· ἡ πρωτότυπη προσφορὰ τοῦ Φρόνυτ ἔβρισκόταν στὴ προσπάθειά του νὰ δείξει τὴ γένεση αὐτοῦ τοῦ τρόπου σκέψης καὶ τῆς οὐσιώδους σχέσης του μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς. Ἡ καθιέρωση τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας προξενεῖ μιὰ διαίρεση καὶ ἓνα σακάτεμα τοῦ νοῦ, πού μὲ τρόπο μοιραῖο καθορίζει ὀλόκληρη τὴν ἀνάπτυξή του. Ἡ διανοητικὴ λειτουργία, πού ἦταν ἄλλοτε ἐνοποιημένη σὸ ἐγὼ τῆς ἡδονῆς, χωρίζεται τώρα στὰ δύο: Τὸ κύριο ρεῦμα τῆς διοχετεύεται στὴν περιοχὴ ὅπου ἐπικρατεῖ ἡ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας καὶ

συμμορφώνεται με τις απαιτήσεις της. Έτσι εξαρτημένος, τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ νοῦ παίρνει τὸ μονοπώλιο τῆς ἐρμηνείας, τοῦ χειρισμοῦ καὶ τῆς ἀλλοίωσης τῆς πραγματικότητας — τῆς διακυβέρνησης τῆς ἀνάμνησης καὶ τῆς λησμονιάς, ἀκόμα καὶ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ τί εἶναι πραγματικότητα, τοῦ πῶς πρέπει νὰ χρησιμοποιεῖται καὶ νὰ ἀλλοιώνεται. Τὸ ἄλλο μέρος τοῦ διανοητικοῦ μηχανισμοῦ παραμένει ἐλεύθερο ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας — με ἀντίτιμο τὸ νὰ γίνεи ἀνίσχυρο, ἀτελέσφορο, μὴ ρεαλιστικό. Ἐνῶ πρωτύτερα τὸ ἐγὼ τὸ ὀδηγοῦσε καὶ τὸ ἐσπρωχνε ὀ λ ὁ κ λ η ρ η ἢ διανοητικὴ του ἐνέργεια, τώρα πρέπει νὰ ὀδηγεῖται μόνο ἀπὸ τὸ μέρος του ἐκεῖνο ποῦ συμμορφώνεται με τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Αὐτό, καὶ μόνο αὐτὸ τὸ μέρος, πρέπει νὰ προσδιορίζει τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς, τὰ σταθμὰ καὶ τὶς ἀξίες τοῦ ἐγῶ· σὰν λ ὀ γ ο ς γίνεται ἢ μοναδικὴ παρακαταθήκη τῆς κρίσης, τῆς ἀλήθειας, τῆς λογικότητας· ἀποφασίζει τί εἶναι χρήσιμο καὶ τί ἄχρηστο, καλὸ, καὶ κακὸ. Ἡ φ α ν τ α σ ί α σὰν ξεχωριστὸ διανοητικὸ προτσές γεννιέται καὶ ταυτόχρονα ἀφίεται πίσω με τὴν ὀργάνωση τοῦ ἐγῶ τῆς ἡδονῆς σὲ ἐγῶ τῆς πραγματικότητας. Ὁ λόγος ἐπικρατεῖ: Γίνεται δυσάρεστος ἀλλὰ χρήσιμος καὶ σωστός· ἢ φαντασία παραμένει εὐχάριστη ἀλλὰ γίνεται ἄχρηστη, ὄχι ἀληθινὴ — ἀπλὸ παιχνίδι, ὀνειροπόλημα. Σὰν τέτοια, ἐξακολουθεῖ νὰ μιλά τῇ γλῶσσα τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς, τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν ἀπώθηση, τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ἱκανοποίησης ποῦ δὲν ἔχουν ἀνακοπεῖ — ἀλλὰ ἢ πραγματικότητα ὀδεύει σύμφωνα με τοὺς νόμους τοῦ λόγου, χωρὶς καμμιά ὑποχρέωση πιά στὴ γλῶσσα τῶν ὀνειρῶν.

Ὅσοσο, ἢ φαντασία διατηρεῖ τὴ δομὴ καὶ τὶς τάσεις τῆς ψυχῆς πρὶν ἀπὸ τὴν ὀργάνωσή της ἀπὸ τὴν πραγματικότητα, πρὶν ἀπὸ τὸ νὰ γίνεи «ἄτομο» σὲ ἀντιδιαστολὴ με ἄλλα ἄτομα. Καὶ ταυτόχρονα, ὅπως καὶ τὸ αὐτὸς στὸ ὀποῖο παραμένει ἀφιερωμένη, ἢ φαντασία συντηρεῖ τὴ «μνήμη» τοῦ ὑποῖστορικοῦ παρελθόντος, ὅταν ἢ ζωὴ τοῦ ἀτόμου ἢ-

ταν ή ζωή του γένους, την παράσταση τής άμεσης ένότητας μεταξύ του καθολικού και του ειδικού κάτω από τη διακυβέρνηση τής άρχης τής ήδονής. Αντίθετα, δλόκληρη ή κατοπινή ιστορία του ανθρώπου χαρακτηρίζεται από την καταστροφή τής ένότητας αυτής: 'Η θέση του έγω «μέ την ιδιότητά της σαν ανεξάρτητου ατομικού οργανισμού» έρχεται σέ σύγκρουση μέ «τόν έαυτό της στην άλλη του ιδιότητα σαν μέλος μιās σειρας γενεών».3 Τό γένος τώρα ζεί στη συνειδητή και δλοένα ανανεούμενη σύγκρουση μεταξύ τών ατόμων καθώς κι ανάμεσα σ' αυτά και τόν κόσμο. 'Η πρόοδος κάτω από την άρχή τής απόδοσης οδεύει μέσα από τις συγκρούσεις αυτές. Τό principium individuationis όπως εφαρμόζεται από την άρχή τής πραγματικότητας, προξενεί την άπωθητική χρησιμοποίηση τών πρωτογενών ενστίκτων πού συνεχίζουν νά έπιζητούν, τό καθένα μέ τό τρόπο του, νά καταργήσουν τό principium individuationis ενώ άσταμάτητα έκτρέπονται από τόν άντικειμενικό τους σκοπό από την ίδια τή πρόοδο πού διατηρεί ή ένέργειά τους. Σ' αυτή τή προσπάθεια και τά δυό ένστικτα υπερνικώνται. Μέσα και αντίθετα στόν κόσμο του άνταγωνιστικού principium individuationis ή φαντασία διατηρεί τό αίτημα του άκέραιου ατόμου, ένωμένη μέ τό γένος και μέ τό «άρχαϊκό» παρελθόν.

Έδώ ή μεταψυχολογία του Φρόυντ αποκαθιστά τά δικαιώματα τής φαντασίας. Σαν ουσιώδες, ανεξάρτητο διανοητικό προτσές, ή φαντασία έχει μιάν αξία αλήθειας έντελώς δικιά της — δηλαδή την υπερνίκηση τής άνταγωνιστικής ανθρώπινης πραγματικότητας. 'Η φαντασία δραματίζεται τή συμφιλίωση του ατόμου μέ τό σύνολο, τής έπιθυμίας μέ τή πραγματοποίηση, τής ευτυχίας μέ τό λόγο. Ένώ ή άρμονία αυτή έχει έκτοπισθει στην ούτοπία από την κατεστημένη άρχή τής πραγματικότητας, ή φαντασία έπιμένει δι πρέπει και μπορεί νά γίνει πραγματική, δι πίσω από την αΰταπάτη θρίσκεται γ ν ώ σ η. Οί αλήθειες τής φαντασίας πραγματοποιούνται για πρώτη φορά όταν ή ίδια ή φαν-

τασία παίρνει μορφή, όταν δημιουργεί ένα σύμπαν αισθητήριας πρόσληψης και κατανόησης — ένα υποκειμενικό και ταυτόχρονα αντικειμενικό σύμπαν. Αυτό συμβαίνει στην Τέχνη. Η ανάλυση της γνωστικής λειτουργίας της φαντασίας οδηγείται έτσι στην αισθητική σαν την «επιστήμη της ομορφιάς»: Πίσω από την αισθητική μορφή βρίσκεται η απωθημένη αρμονία αισθητικότητας και λόγου — η αιώνια διαμαρτυρία κατά της οργάνωσης της ζωής από τη λογική της κυριαρχίας, ή κριτική της αρχής της απόδοσης.

Η τέχνη είναι ίσως η πιο φανερή «επιστροφή των απωθημένων», όχι μόνο στο επίπεδο του ατόμου αλλά και στο γενετικό - ιστορικό επίπεδο. Η καλλιτεχνική φαντασία διαμορφώνει την «ασυνείδητη μνήμη» της απελευθέρωσης που απέτυχε, της υπόσχεσης που προδόθηκε. Κάτω από την εξουσία της αρχής της απόδοσης, η τέχνη όρθώνει ενάντια στη θεσμοθετημένη απώθηση την «εικόνα του ανθρώπου σαν ελεύθερου υποκειμένου» αλλά σε μια κατάσταση ανελευθερίας η τέχνη μπορεί να διατηρήσει την εικόνα της ελευθερίας μόνο με την άρνηση της ανελευθερίας.⁴ Από τότε που ξύπνησε η συνείδηση της ελευθερίας, δεν υπάρχει αληθινό έργο τέχνης που να μην αποκαλύπτει το αρχέτυπο περιεχόμενο: Την άρνηση της ανελευθερίας. Αργότερα θα δούμε πώς το περιεχόμενο αυτό κατέληξε να πάρει την αισθητική μορφή, που υπακούει σε αισθητικές αρχές.⁵ Σαν αισθητικό φαινόμενο, η κριτική λειτουργία της τέχνης αυτοαναιρείται. Η ίδια η αφιέρωση της τέχνης στη μορφή φθείρει την άρνηση της ανελευθερίας στη τέχνη. Για να αρνηθεί ένα έργο τέχνης την ανελευθερία, πρέπει να την παρουσιάσει με ομοιότητα προς την πραγματικότητα. Αυτό το στοιχείο της ομοιότητας (έμφάνιση, Schein) αναγκαία υποβάλλει την απεικονιζόμενη πραγματικότητα σε αισθητικά κριτήρια κι έτσι της αφαιρεί την τρομακτικότητά της. Επιπλέον η μορφή του έργου τέχνης περιβάλλει το περιεχόμενο με τις ιδιότητες της απόλαυσης. Το ύφος, ο ρυθμός, το μέτρο εισάγουν μίαν αισθητική τάξη που είναι απολαυστι-

κή καθαυτή: Συμφιλιώνει με τὸ περιεχόμενο. Ἡ αἰσθητική ιδιότητα τῆς ἀπόλαυσης, ἀκόμα καὶ τῆς διασκέδασης, εἶναι ἀδιαχώριστη ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς τέχνης, ὅσοδήποτε τραγικό, ὅσοδήποτε ἀσυμβίβαστο καὶ γὰ εἶναι τὸ ἔργο τέχνης. Ἡ πρόταση τοῦ Ἀριστοτέλη ἀναφορικά με τὸ καθαρτικὸ ἀποτέλεσμα τῆς τέχνης συνοψίζει τὴ διπλὴ λειτουργία τῆς τέχνης: Νὰ ἀντιθέσει καὶ γὰ συμφιλιώσει· γὰ κατηγορήσει καὶ γὰ ἀθωώσει· γὰ φέρει πίσω τὰ ἀπωθημένα καὶ γὰ τὰ ξαναπωθήσει — «ἐξαγνισμένα». Οἱ ἄνθρωποι μποροῦν γὰ ἐξυψώνονται με τὴν κλασσικὴ φιλολογία: Διαβάζου καὶ βλέπου καὶ ἀκοῦνε τὰ ἴδια τους τὰ ἀρχέτυπα γὰ ἐπαναστατοῦν, γὰ θριαμβεύου, γὰ παραιτοῦνται, ἢ γὰ καταστρέφονται. Κι ἀφοῦ ὅλα αὐτὰ ἔχουν μορφοποιηθεῖ αἰσθητικά, μποροῦν γὰ τὰ ἀπολαύσουν — καὶ γὰ τὰ ξεχάσουν.

Ἐντούτοις, μέσα στὰ ὄρια τῆς αἰσθητικῆς μορφῆς, ἡ τέχνη ἔδινε ἔκφραση, ἀν καὶ με ἀμφίρροπο τρόπο, στὴν ἐπιστροφή τῆς ἀπωθημένης παράστασης τῆς ἀπελευθέρωσης· ἡ τέχνη ἦταν ἀντίθεση. Στὸ τωρινὸ στάδιο, στὴν περίοδο τῆς γενικῆς κινητοποίησης, ἀκόμα καὶ αὐτὴ ἡ πολὺ ἀμφίρροπη ἀντίθεση δὲν φαίνεται πιά βιώσιμη. Ἡ τέχνη ἐπιζεῖ μόνο ὅπου αὐτοαναιρεῖται, ὅπου διασώζει τὴν οὐσία τῆς με τὴν ἄρνηση τῆς παραδοσιακῆς τῆς μορφῆς καί, ἔτσι, με τὴν ἄρνηση τῆς συμφιλίωσης: Ὅπου γίνεται σουρεαλιστικὴ καὶ ἀτονική.⁶ Ἀλλοιωτικά, ἡ τέχνη συμμερίζεται τὴ μοῖρα κάθε πραγματικῆς ἀνθρώπινης ἐπικοινωνίας: Πεθαίνει. Αὐτὸ πὺ ὁ Karl Kraus ἔγραψε στὴν ἀρχὴ τῆς φασιστικῆς περιόδου εἶναι ἀκόμα ἀλήθεια:

Das Wort entschlief, als jene Welt erwachte*

Σὲ μιὰ λιγώτερο ἐξυψωμένη μορφή, ἡ ἀντίθεση τῆς φαντασίας πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας εἶναι περισσότερο στὸ στοιχεῖο τῆς μέσα σὲ ὑπο - πραγματικὲς καὶ

* Σ.τ.Μ.: «Ὁ λόγος ἀποκοιμήθηκε, ὅταν ὁ κόσμος ἐκείνος ἐύνησε».

ὑπερ - πραγματικὲς λειτουργίες ὅπως τὸ ὄνειρο, τὸ ὄνειροπό-
 λημα, τὸ παιχνίδι, ἢ «ροή τῆς συνειδήσεως». Στὴν πιδ ἀκραία
 τῆς διεκδίκηση τῆς ἀπόλαυσης πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς
 πραγματικότητας, ἢ φαντασία καταργεῖ τὸ κατεστημένο
principium individuationis σκαθαυτό. Ἐδῶ ἴσως ὀρί-
 σκονται οἱ ρίζες τῆς προσκόλλησης τῆς φαντασίας στὸν πρω-
 τογενῆ Ἔρωτα: Ὁ σεξουαλισμὸς εἶναι «ἡ μόνη λειτουργία
 ἐνὸς ζωντανοῦ ὀργανισμοῦ ποῦ ἐκτείνεται πέρα ἀπὸ τὸ ἄτο-
 μο καὶ ἐξασφαλίζει τὴ σύνδεσή του μὲ τὸ εἶδος».7 Ἐφόσον
 ὁ σεξουαλισμὸς ὀργανώνεται καὶ ἐλέγχεται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ
 τῆς πραγματικότητας, ἢ φαντασία στρέφεται κυρίως κατὰ
 τοῦ κανονικοῦ σεξουαλισμοῦ. (Ἐξετάσαμε νωρίτερα τὴ συγ-
 γένεια μεταξὺ φαντασίας καὶ ἀνωμαλιῶν.8) Παρ' ὅλ' αὐτά,
 τὸ ἐρωτικὸ στοιχεῖο μέσα στὴ φαντασία ξεπερνᾷ τὶς ἀνώμα-
 λες ἐκφράσεις. Ἀποσκοπεῖ σὲ μιὰ «ἐρωτικὴ πραγματικότη-
 τα» ὅπου τὰ ἔνστικτα τῆς ζωῆς θὰ ἐρχόντουσαν σὲ ἀκίνη-
 σία μέσα στὴν πλήρωση χωρὶς ἀπώθηση. Αὐτὸ εἶναι τὸ ὑπέρ-
 τατο περιεχόμενο τοῦ προτοσῆς τῆς φαντασίας μέσα στὴν
 ἀντίθεσή της πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας: μὲ δά-
 ση τὸ περιεχόμενο αὐτό, ἢ φαντασία παίξει ἓνα μοναδικὸ
 ρόλο μέσα στὴ διανοητικὴ δυναμική.

Ὁ Φρόντ ἀναγνώρισε τὸ ρόλο αὐτὸ ἀλλὰ σὲ τοῦτο
 τὸ σημεῖο ἢ μεταψυχολογία του φθάνει σὲ μιὰ μοιραία καμ-
 πῆ. Ἡ εἰκόνα μιᾶς διαφορετικῆς μορφῆς τῆς πραγματικό-
 τητας ἐμφανίσθηκε ὡς ἡ ἀλήθεια μιᾶς ἀπὸ τὶς βασικὲς δια-
 νοητικὲς λειτουργίες ἢ εἰκόνα αὐτὴ περιέχει τὴ χαμένη
 ἐνότητα μεταξὺ τοῦ καθολικοῦ καὶ τοῦ εἰδικοῦ καὶ τὴν ἀ-
 κέραιη ἱκανοποίηση τῶν ἐνστίκτων τῆς ζωῆς ἀπὸ τὴ συμ-
 φιλίωση τῶν ἀρχῶν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς πραγματικότητας.
 Ἡ ἀξία ἀλήθειας τῆς ἐνισχύεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ εἰ-
 κόνα ἀνήκει στὴν ἀνθρωπότητα πάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὸ *princi-
 pium individuationis*. Ὡστόσο, κατὰ τὸ Φρόντ, ἢ
 εἰκόνα ἀνασταίνει μόνο τὸ ὑποϊστορικὸ παρελ-
 θὸν τοῦ γένους (καὶ τοῦ ἀτόμου) πρὶν ἀπὸ ὅλο τὸν πολι-
 τισμό. Ἐπειδὴ ὁ τελευταῖος μπορεῖ νὰ ἀναπτυχθεῖ μόνο μὲ

τήν καταστροφή τῆς ὑποϊστορικῆς ἐνότητας μεταξὺ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας, ἢ εἰκόνα πρέπει νὰ παραμείνει θαυμάσια στὸ ἀσυνείδητο καὶ ἢ φαντασία πρέπει νὰ γίνῃ παιδικὸ παιχνίδι, ὀνειροπόλημα. Ὁ μακρὺς δρόμος τῆς συνείδησης ποὺ ὀδήγησε ἀπὸ τὴν πρωτόγονη ὄρδῃ σὲ ὀλοένα ἀνώτερες μορφές πολιτισμοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ἀντιστραφεῖ. Τὰ συμπεράσματα τοῦ Φρόυντ ἀποκλείουν τὴν ἔννοια μιᾶς «ἰδανικῆς» κατάστασης τῆς φύσης· ἀλλὰ ἐπίσης θάξουν μιὰν εἰδικὴ ἱστορικὴ μορφή τοῦ πολιτισμοῦ στὴ θέση τῆς φύσης τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἴδια ἢ θεωρία του δὲν δικαιώνει τὸ συμπέρασμα αὐτό. Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης καὶ ἀπὸ τὴ συνέχισή της πέρα ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἀναγκαιότητα, δὲν ἔπεται ὅτι μιὰ ἄλλη μορφή πολιτισμοῦ κάτω ἀπὸ μιὰ ἄλλη ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας εἶναι ἀδύνατη. Στὴ θεωρία τοῦ Φρόυντ ἢ ἐλευθερία ἀπὸ τὴν ἀπώθηση εἶναι ζήτημα τοῦ ἀσυνείδητου, τοῦ ὑποϊστορικοῦ καὶ ἀκόμα καὶ ὑποανθρώπινου παρελθόντος, πρωτογενῶν βιολογικῶν καὶ διανοητικῶν λειτουργιῶν· κατὰ συνέπεια, ἢ ἰδέα μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας εἶναι ζήτημα ἀναδρομῆς. Τὸ ὅτι μιὰ τέτοια ἀρχὴ θὰ μπορούσε καθαυτὴ νὰ γίνῃ μιὰ ἱστορικὴ πραγματικότητα, ζήτημα ἀναπτυσσόμενης συνείδησης, τὸ ὅτι οἱ εἰκόνες τῆς φαντασίας θὰ μπορούσαν νὰ ἀναφέρονται στὸ ἀκατάκτητο μέλλον τῆς ἀνθρωπότητας μᾶλλον παρὰ στὸ (ἔσχημα) κατακτημένο της παρελθόν — ὅλα αὐτὰ φαινόντουσαν στὸ Φρόυντ ὡς τὸ πολὺ μιὰ νόστιμη οὐτοπία.

(Ὁ κίνδυνος νὰ γίνῃ λανθασμένη χρῆσις τῆς ἀνακάλυψης τῆς ἀξίας ἀλήθειας τῆς φαντασίας γιὰ ἀναδρομικὰ τάσεις θρῖσκει ὡς παράδειγμα τὸ ἔργο τοῦ C. Jung. Πιὸ ἐμφαντικὰ ἀπὸ τὸ Φρόυντ, ἐπέμεινε στὴ γνωστικὴ ἢ δύναμη τῆς φαντασίας. Κατὰ τὸν Jung, ἢ φαντασία εἶναι «ἀδιάκριτα» ἐνωμένη μὲ ὅλους τοὺς ἄλλους διανοητικοὺς ρόλους· ἐμφανίζεται «ἄλλες φορὲς ὡς προαιώνια, ἄλλοτε ὡς τὴν ὑπέρτατη καὶ τὴν πιὸ τολμηρὴ σύνθεσις ὅλων τῶν δυνατοτή-

των». Ἡ φαντασία εἶναι πάνω ἀπ' ὅλα ἢ «δημιουργική δραστηριότητα πού ἀπ' αὐτήν ἀπορρέουν οἱ ἀπαντήσεις γιὰ ὅλες τῆς ἐρωτήσεις πού μποροῦν νὰ ἀπαντηθοῦν»· εἶναι «ἡ μητέρα ὅλων τῶν δυνατοτήτων, πού μέσα της ὅλα τὰ διανοητικά ἀντίθετα, καθὼς καὶ ἡ σύγκρουση μεταξὺ ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ κόσμου, ἐνώνονται. «Ἡ φαντασία πάντα ἔχτιζε τὴ γέφυρα ἀνάμεσα στὶς ἀσυμβίβαστες ἀπαιτήσεις ἀντικείμενου καὶ ὑποκείμενου, ἐξωστρέφειας καὶ ἐσωστρέφειας.⁹ Ἡ ἀνασκόπηση καὶ ἡ προσμονὴ πού ταυτόχρονα χαρακτηρίζουν τὴ φαντασία ἀναφέρονται καθαρὰ. Ἡ φαντασία ὄχι μόνο κοιτάζει πίσω, σὲ ἓνα πρωταρχικὸ χρυσὸ παρελθόν, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ μπροστά, πρὸς ὅλες τῆς ἀκόμα ἀπραγματοποίητες μὰ πραγματοποιήσιμες δυνατότητες. Ὅμως καὶ στὸ πρῶμο ἔργο τοῦ Jung τονίζονται ἤδη οἱ ἀνασκοπικὲς καὶ κατὰ συνέπεια «φανταστικὲς» ιδιότητες τῆς φαντασίας: Ἡ σκέψη τοῦ ὄνειρου «κινεῖται μὲ ἀναδρομικὸ τρόπο πρὸς τὴν ἀκατέργαστη ὕλη τῆς μνήμης»· εἶναι μιὰ «ἀναδρομὴ στὴν ἀρχικὴ αἰσθητήρια πρόσληψη»¹⁰ Στὴν ἀνάπτυξη τῆς ψυχολογίας τοῦ Jung οἱ μυστικιστικὲς καὶ ἀντιδραστικὲς τάσεις της ἐπικράτησαν καὶ ἐκμηδένισαν τὰ κριτικὰ γνωστικὰ συνειδῆναι τῆς μεταψυχολογίας τοῦ Φρόυντ.¹¹)

Ἡ ἀξία ἀλήθειας τῆς φαντασίας ἀναφέρεται ὄχι μόνο στὸ παρελθόν ἀλλὰ καὶ στὸ μέλλον: Οἱ μορφές τῆς ἐλευθερίας καὶ εὐτυχίας πού ἐπικαλεῖται ἰσχυρίζονται ὅτι φέρουν τὴν ἱστορικὴ π ρ α γ μ α τ ι κ ὴ τ η τ α. Στὴν ἄρνησὴ της νὰ παραδεχθεῖ ὡς τελειωτικὸς τοὺς περιορισμοὺς πού ἐπιβάλλονται πάνω στὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, στὴν ἄρνησὴ της νὰ ξεχάσει τ ὶ μ π ο ρ ε ῖ ν ἄ ὑ π ἄ ρ χ ε ι, θρίσκειται ἡ κριτικὴ λειτουργία τῆς φαντασίας:

Réduire l' imagination à l' esclavage, quand bien même il y irait de ce qu' on appelle grossièrement le bonheur, c' est se dérober à tout ce qu' on trouve, au fond de soi, de justice suprême. La seule imagination me rend compte de ce qui peut être.¹²

Οἱ σουρρεαλιστές ἀναγνώρισαν τὶς ἐπαναστατικὲς συνέπειες τῶν ἀνακαλύψεων τοῦ Φρόυντ: «Ἡ φαντασία ἐτοιμάζεται ἴσως νὰ ἀπαιτήσῃ νὰ πάρει πίσω τὰ δικαιώματά της.»³ Ἀλλὰ ὅταν ρώτησαν, «Δὲν μπορεῖ τὸ ὄνειρο ἐπίσης νὰ ἐφαρμοσθῇ στὴ λύση τῶν οὐσιαστικῶν προβλημάτων τῆς ζωῆς;»¹⁴ ξεπέρασαν τὴν ψυχανάλυση, ἀπαιτώντας τὸ ὄνειρο νὰ γίνῃ πραγματικότητα χωρὶς κανέναν νὰ ἀλλοιώσῃ τὸ περιεχόμενό του. Ἡ τέχνη συμμάχησε μὲ τὴν ἐπανάσταση. Ἡ χωρὶς συμβιβασμοὺς προσκόλλησθαι στὴν αὐστηρὴ ἀξία ἀλήθειας τῆς φαντασίας συλλαμβάνει τὴν πραγματικότητα μὲ μεγαλύτερη πληρότητα. Τὸ ὅτι οἱ προτάσεις τῆς καλλιτεχνικῆς φαντασίας εἶναι ἀναληθεῖς μὲ βάση τὴν πραγματικὴ ὀργάνωση τῶν γεγονότων, ἀνήκει στὴν οὐσία τῆς ἀλήθειας τους:

Ἡ ἀλήθεια πὼς μιὰ πρόταση ἀναφερόμενη σὲ ἕνα πραγματικὸ συμβάν εἶναι ἀναληθὴς μπορεῖ νὰ ἐκφράζῃ τὴ ζωτικὴ ἀλήθεια ὡς πρὸς τὸ αἰσθητικὸ ἐπίτευγμα. Ἐκφράζῃ τὴ «μεγάλῃ ἄρνηση» ποῦ εἶναι τὸ πρωτογενὲς του χαρακτηριστικόν¹⁵

Αὐτὴ ἡ Μεγάλῃ Ἄρνηση εἶναι ἡ διαμαρτυρία ἐναντία στὴν περιττὴ ἀπίωθση, ὁ ἀγῶνας γιὰ τὴν ὑπέρτατη μορφή τῆς ἐλευθερίας — «τὸ νὰ ζεῖ κανένας χωρὶς ἄγχος.»¹⁶ Ἀλλὰ αὐτὴ ἡ ἰδέα θὰ μπορούσε νὰ διατυπωθῇ ἀτιμώρητα μόνον στὴ γλῶσσα τῆς τέχνης. Στὰ πιὸ ρεαλιστικὰ πλαίσια τῆς πολιτικῆς θεωρίας καὶ ἀκόμα καὶ τῆς φιλοσοφίας, δυσφημίστηκε μὲ σχεδὸν ἀπόλυτη γενικότητα ὡς οὐτοπία.

Ἡ ἐκτόπιση τῶν πραγματικῶν δυνατοτήτων στὴν οὐδέτερη περιοχὴ τῆς οὐτοπίας εἶναι καθαρτὴ ἕνα οὐσιαστικὸ στοιχεῖο τῆς ἰδεολογίας τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης. Ἄν ἡ οἰκοδόμησις μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐνστικτικῶν προσανατολισθῇ, ὄχι πρὸς τὸ ὑποϊστορικὸ παρελθόν, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἱστορικὸ παρὸν καὶ τὸν ὄριμο πολιτισμὸ, ἢ ἴδια ἢ ἰδέα τῆς οὐτοπίας χάνει τὴν ἐννοιὰ τῆς Ἡ ἄρνηση τῆς ἀρ-

χής τής απόδοσης ἐμφανίζεται ὄχι ἐνάντια στήν ἀλλά μ ἐ τήν πρόοδο τής ἐνσυνείδητης λογικότητας· προϋποθέτει τήν ὕψιστη ὀριμότητα τοῦ πολιτισμοῦ. Τά ἴδια τὰ ἐπι- τεύγματα τής ἀρχῆς τής απόδοσης ἔχουν ἐντείνει τήν ἀ- συμφωνία μεταξύ τῶν ἀρχαϊκῶν ἀσυνείδητων καί ἐνσυνεί- δητων λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου, ἀπ' τή μιὰ μεριά, καί τῶν πραγματικῶν δυνατοτήτων του, ἀπ' τήν ἄλλη. Ἡ ἱστορία τής ἀνθρωπότητας φαίνεται νά τείνει πρὸς ἓνα ἄλλο σημεῖο με- ταστροφῆς στή σειρά τῶν μεταπτώσεων τῶν ἐνστίκτων. Καί, ὅπως ἀκριβῶς στά προηγούμενα σημεῖα μεταστροφῆς, ἡ προσαρμογή τής ἀρχαϊκῆς διανοητικῆς δομῆς στό νέο πε- ριδάλλον θά σήμαινε μιάν ἄλλη «καταστροφή» — μιάν ἐκρη- κτική ἀλλαγὴ στό περιβάλλον καθαυτό. Ὡστόσο, ἐνῶ τὸ πρῶτο σημεῖο μεταστροφῆς ἦταν, σύμφωνα μὲ τὴ Φρουδικὴ ὑπόθεση, ἓνα γεγονός τής γεωλογικῆς ἱστορίας καί ἐνῶ τὸ δεῦτερο συνέβηκε στή χρονικὴ ἀρχὴ τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ τρί- το σημεῖο μεταστροφῆς θά βρισκόταν στό ὑψηλότερο ἐπίπε- δο ὅπου ἔφθασε ὁ πολιτισμός. Ὁ δρῶν σ' αὐτὴ τὴ περίπτω- ση δὲν θά ἦταν πιά τὸ ἱστορικὸ ζῶο ἀνθρώπος ἀλλὰ τὸ ἐν- συνείδητο, λογικὸ ὑποκείμενο ποὺ ἔχει κατακτήσει καί οἰ- κειοποιηθεῖ τὸν ἀντικειμενικὸ κόσμο σὰν στίβο τής πραγ- μάτωσής του. Ὁ ἱστορικὸς παράγοντας ποὺ περιέχεται στή θεωρία τῶν ἐνστίκτων τοῦ Φρόντ πραγματοποιεῖται στήν ἱστορία δταν ἡ θάση τής Ἀνάγκης (Lebensnot) — ποῦ, γιὰ τὸ Φρόντ, ἀποτέλεσε τὴ δικαιολογία τής ἀπωθητικῆς ἀρ- χῆς τής πραγματικότητας — ὑπονομεύεται ἀπὸ τὴ πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ.

Ὡστόσο, ὑπάρχει κάποια ἰσχὺς στό ἐπιχείρημα ὀ- τι παρ' ὄλη τὴν πρόοδο, ἡ σπάνη καί ἡ ἀνωριμότητα παρα- μένουν ἀρκετὰ μεγάλες ὥστε νά ἐμποδίζουν τὴν πραγμα- τοποίηση τής ἀρχῆς «στὸν καθένα σύμφωνα μὲ τίς ἀνάγκες του.» Τὸ ὕλικὸ καθὼς καί τὰ διανοητικὰ μέσα τοῦ πολιτι- σμοῦ εἶναι ἀκόμα τόσο περιορισμένα ποὺ ἀναγκαστικὰ τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο θά ἔπεφτε φοβερά, ἀν ἡ κοινωνικὴ παραγω- γικότητα διοχετεύεταν μ' ἓνα καινούργιο τρόπο πρὸς τὴν

παγκόσμια ικανοποίηση τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν: Πολλοὶ θὰ ἔπρεπε νὰ παραιτηθοῦν ἀπὸ μανουδραρισμένες ἀνέσεις, ἂν ὄλοι ἐπρόκειτο νὰ ζήσουν μιὰν ἀνθρώπινη ζωὴ. Ἐπιπλέον, ἡ κυριαρχοῦσα διεθνῆς δομὴ τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ φαίνεται νὰ καταδικάζει μιὰ τέτοια ἰδέα σὲ γελοιοποίηση. Αὐτὸ δὲν ἀφαιρεῖ τὸ κύρος τῆς θεωρητικῆς ἐμμονῆς πὼς ἡ ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης ἔχει καταντῆσει ξεπερασμένη. Ἡ συμφιλίωση τῶν ἀρχῶν τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς πραγματικότητας δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ ἀφθονίας γιὰ ὄλους. Ἡ μόνη ἐρώτηση πού ἔχει σημασία ἐδῶ εἶναι ἂν εἶναι δυνατὸ νὰ διαγραφεῖ λογικὰ μιὰ κατάσταση πολιτισμοῦ ὅπου οἱ ἀνθρώπινες ἀνάγκες ἰκανοποιοῦνται μὲ τέτοιο τρόπο καὶ σὲ τέτοιο βαθμὸ, πού ἡ πλεονάζουσα ἀπώθησις νὰ μπορεῖ νὰ ἐξουδετερωθεῖ.

Μιὰ τέτοια ὑποθετικὴ κατάσταση θὰ μπορούσε λογικὰ νὰ θεωρηθεῖ ὡς δεδομένη σὲ δύο σημεῖα πού βρῖσκονται στοὺς ἀντίθετους πόλους τῶν μεταπτώσεων τῶν ἐνστίκτων: Τὸ ἓνα θὰ βρισκόταν στὶς πρωτόγονες χρονικὲς ἀρχές τοῦ πολιτισμοῦ, τὸ ἄλλο στὸ πῦρ ὄριμο στάδιό του. Τὸ πρῶτο θὰ ἀναφερόταν σὲ μιὰ μὴ καταπιεστικὴ κατανομὴ τῆς σπάνης (ὡς αὐτὴ, γιὰ παράδειγμα, πού μπορεῖ νὰ ὑπῆρχε σὲ μητριαρχικὲς φάσεις τῆς ἀρχαίας κοινωνίας). Τὸ δεύτερο θὰ ἀναφερόταν σὲ μιὰ ἔλλογη ὀργάνωση τῆς πλήρως ἀναπτυγμένης βιομηχανικῆς κοινωνίας μετὰ τὴν καθυπόταξη τῆς σπάνης. Οἱ μεταπτώσεις τῶν ἐνστίκτων, βέβαια, θὰ ἦταν πολὺ διαφορετικὲς κάτω ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς συνθήκες, ἀλλὰ ἓνα ἀποφασιστικῆς σημασίας χαρακτηριστικὸ θὰ ἔπρεπε νὰ ἦταν κοινὸ καὶ στὶς δύο: Ἡ ἀνάπτυξη τῶν ἐνστίκτων θὰ ἦταν μὴ ἀπωθητικὴ, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι τουλάχιστον ἡ πλεονάζουσα ἀπώθησις πού ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὰ συμφέροντα τῆς κυριαρχίας δὲν θὰ ἐπιβαλλόταν στὰ ἐνστίκτα. Ἡ ἰδιότητα αὐτὴ θὰ ἀντανακλοῦσε τὴν ἐπικρατοῦσα ἰκανοποίηση τῶν βασικῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν (ἐξαιρετικὰ πρωτόγονων στὴν ἀρχή, ἀπέραντα ἐπεκταμένων καὶ ἐκλεπτυσμένων στὸ δεύτερο στάδιο), σεξουαλικῶν καθὼς καὶ κοινωνι-

κῶν: Τροφῆς, στέγης, ἐνδυμασίας, ἀεργίας. Ἡ ἱκανοποίηση αὐτὴ θὰ ἦταν (καὶ τοῦτο εἶναι τὸ σπουδαῖο σημεῖο) χωρὶς μόχθο — δηλαδή, χωρὶς τὴ διακυβέρνηση τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς ἀπὸ τὴν ἀποξενωμένη ἐργασία. Κάτω ἀπὸ πρωτόγονες συνθήκες, ἢ ἀποξένωση ἀκόμα δὲν ἔχει ἐμφανισθεῖ ἐξαιτίας τοῦ πρωτόγονου χαρακτήρα τῶν ἀναγκῶν καθαυτῶν, τοῦ στοιχειώδους (προσωπικοῦ ἢ σεξουαλικοῦ) χαρακτήρα τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀπουσίας μιᾶς θεσμοθετημένης ἱεραρχικῆς εἰδίκευσης ρόλων. Κάτω ἀπὸ τίς «ἰδεώδεις» συνθήκες τοῦ ὄριμου βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ, ἢ ἀποξένωση θὰ συμπληρωνόταν μὲ τὴ γενικὴ αὐτοματοποίηση τῆς ἐργασίας, τὴ μείωση τοῦ χρόνου ἐργασίας στὸ ἐλάχιστο καὶ τὴν ἀνταλλαξιμότητα τῶν λειτουργιῶν.

Ἄφου τὸ μῆκος τῆς ἐργάσιμης μέρας εἶναι καθαυτὸ ἓνας ἀπὸ τοὺς κύριους ἀναδρομικοὺς παράγοντες ποὺ ἐπιβάλλονται πάνω στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος, ἢ συντόμευση τῆς ἐργάσιμης μέρας, μέχρι τὸ σημεῖο ὅπου τὸ ἀπλὸ ἀπαιτούμενο ποσὸ ἐργασίας δὲν ἀναχαιτίζει πιά τὴν ἀνθρώπινη ἀνάπτυξη, εἶναι ἡ πρώτη προϋπόθεση τῆς ἐλευθερίας. Μιὰ τέτοια συντόμευση ἀπὸ μόνη της θὰ σήμαινε σχεδὸν σίγουρα μιὰν ἀρκετὰ μεγάλη πτώση τοῦ βιοτικοῦ ἐπίπεδου ποὺ ἐπικρατεῖ σήμερα στὶς πρὸ πολλὰς ἀναπτυγμένες βιομηχανικὲς χώρες. Ἄλλὰ ἡ ἀναδρομὴ σὲ ἓνα χαμηλότερο βιοτικὸ ἐπίπεδο, ποὺ θὰ τὴν προξενούσε ἢ κατάρρευση τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης, δὲν ἀποτελεῖ ἐπιχείρημα κατὰ τῆς προόδου ἀπὸ ἀποψη ἐλευθερίας.

Τὸ ἐπιχείρημα ποὺ κάνει τὴν ἀπελευθέρωση γὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ ἓνα ὀλοένα ὑψηλότερο βιοτικὸ ἐπίπεδο ἐξυπηρετεῖ πάρα πολὺ εὐκόλα τὴ δικαίωση τῆς παράτασης τῆς ἀπώθησης. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ βιοτικοῦ ἐπίπεδου μὲ βάση αὐτοκίνητα, τηλεοράσεις, ἀεροπλάνα καὶ τρακτέρ εἶναι ἐκείνος τῆς ἴδιας τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης. Πέρα ἀπὸ τὴν ἰσχύ τῆς ἀρχῆς αὐτῆς, τὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο θὰ μετριόταν μὲ ἄλλα κριτήρια: Τὴν παγκόσμια ἱκανοποίηση τῶν βασικῶν ἀνθρώπι-

νων ἀναγκῶν καὶ τὴν ἐλευθερία ἀπὸ τὴν ἐνοχλή καὶ τὸ φόβος — ἐσωτερικοποιημένη καθὼς καὶ ἐξωτερική, ἐνστικτώδη καθὼς καὶ «ἔλλογη», *La vraie civilization... n'est pas dans le gaz, ni dans la vapeur, ni dans les tables tournantes Elle est dans la diminution des traces du pêché originel!*¹⁷ αὐτὸς εἶναι ὁ ὀρισμὸς τῆς προόδου πέρα ἀπὸ τὴν ἰσχὺ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης.

Κάτω ἀπὸ ἄριστες συνθήκες, ἢ ἐπικράτηση, στὸν ὠριμο πολιτισμὸ, τοῦ ὕλικου καὶ διανοητικοῦ πλούτου θὰ ἦταν τέτοια ποὺ θὰ ἐπέτρεπε τὴν ἄκοπη ἱκανοποίηση τῶν ἀναγκῶν, ἐνῶ ἡ κυριαρχία δὲν θὰ παρακώλυε συστηματικὰ μιὰ τέτοια ἱκανοποίηση. Στὴν περίπτωση αὐτῆ, ἢ ἀπαιτούμενη ποσότητα ἐνεργείας τῶν ἐνστίκτων ποὺ θὰ ἔπρεπε ἀκόμα νὰ ἐκτρέπεται σὲ ἀπαραίτητη ἐργασία (μὲ τὴ σειρά της, ἀπόλυτα μηχανοποιημένη καὶ λογικὰ καταρτισμένη) θὰ ἦταν τόσο μικρὴ ὥστε μιὰ μεγάλῃ περιοχὴ ἀπώθητικῶν περιορισμῶν καὶ τροποποιήσεων, ποὺ πιά δὲν θὰ διατηροῦνταν ἀπὸ ἐξωτερικὲς δυνάμεις, θὰ κατέρρεε. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἀνταγωνιστικὴ σχέση μεταξύ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος θὰ ἀλλοιωνόταν εὐνοϊκὰ γιὰ τὴ πρώτη. Ὁ Ἔρωτας, τὰ ἐνστικτα τῆς ζωῆς, θὰ ἀπελευθερώνονταν σὲ πρωτοφανῆ βαθμὸ.

Ἐπεταὶ ἀπ' αὐτὸ ὅτι ὁ πολιτισμὸς θὰ ἀνατιναζόταν καὶ θὰ ξαναγύριζε στὴν προϊστορικὴ ἀγριότητα, ὅτι τὰ ἄτομα θὰ πέθαιναν σὰν ἀποτέλεσμα τῆς ἐξάντλησης τῶν διατιθέμενων μέσων ἱκανοποίησης καὶ τῆς ἴδιας τους τῆς ἐνεργείας, ὅτι ἡ ἀπουσία τῆς ἔλλειψης καὶ τῆς ἀπώθησης θὰ ἀποξέριαινε ὅλη τὴν ἐνέργεια ποὺ θὰ μπορούσε νὰ προαγάγει τὴν ὕλικὴ καὶ διανοητικὴ παραγωγὴ σὲ ὑψηλότερο βαθμὸ καὶ μεγαλύτερη κλίμακα; Ὁ Φρόντ ἀπαντᾷ καταφατικὰ. Ἡ ἀπάντησή του βασίζεται στὴν περισσότερο ἢ λιγώτερο σιωπηρὴ παραδοχὴ ἀπὸ μέρους τοῦ ἐνὸς ἀριθμοῦ ὑποθέσεων: Ὅτι οἱ ἐλεύθερες λιμπιντινικὲς σχέσεις εἶναι οὐσιαστικὰ ἀνταγωνιστικὲς πρὸς τίς σχέσεις ἔργου, ὅτι πρέπει νὰ ἀποσυρθεῖ ἐνέργεια ἀπὸ τίς πρώτες γιὰ νὰ καθιερωθοῦν οἱ δευτε-

ρες, ότι μόνο η άπουσία της πλήρους ικανοποίησης διατηρεί την κοινωνική οργάνωση της εργασίας. Ἀκόμα και κάτω ἀπὸ ἄριστες συνθήκες μιᾶς ἔλλογης οργάνωσης της κοινωνίας, ἡ ικανοποίηση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν θὰ ἀπαιτοῦσε ἐργασία και αὐτὸ τὸ γεγονός μόνο του θὰ ἐπέβαλλε ποσοτικὸ και ποιοτικὸ περιορισμὸ τῶν ἐνστίκτων και, ἔτσι, πολυάριθμες κοινωνικὲς ἀπαγορεύσεις. Ὅσο πλούσιος και νὰ εἶναι, ὁ πολιτισμὸς ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ σταθερὸ και μεθοδικὸ ἔργο και, μ' αὐτὸ τὸν τρόπο, ἀπὸ τὴ δυσάρεστη καθυστέρηση της ικανοποίησης. Ἀφοῦ τὰ πρωτογενῆ ἐνστικτα ἐπαναστατοῦν «ἀπ' τὴ φύση τους» ἐνάντια σὲ τέτοια καθυστέρηση, ἡ ἀπωθητικὴ τους τροποποίηση, κατὰ συνέπεια, παραμένει μιὰ ἀναγκαιότητα για ὄλο τὸν πολιτισμὸ.

Γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσομε τὸ ἐπιχείρημα αὐτό, θὰ ἔπρεπε νὰ δείξομε πὼς ἡ συσχέτιση τοῦ Φρόντ «ἀπώθηση τῶν ἐνστίκτων — κοινωνικὰ χρήσιμη ἐργασία — πολιτισμὸς» μπορεῖ νὰ μετασχηματισθεῖ μὲ τρόπο πού νὰ ἔχει ἔννοια στὴ συσχέτιση «ἀπελευθέρωση τῶν ἐνστίκτων — κοινωνικὰ χρήσιμο ἔργο — πολιτισμὸς». Ἐκφράσαμε τὴ γνώμη πὼς ἡ ἐπικρατοῦσα ἀπώθηση τῶν ἐνστίκτων προήλθε, ὄχι τόσο ἀπὸ τὴν ἀνάγκη της ἐργασίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν εἰδικὴ κοινωνικὴ οργάνωση της ἐργασίας πού ἐπιβλήθηκε ἀπὸ τὸ συμφέρον της κυριαρχίας — ὅτι ἡ ἀπώθηση ἦταν σὲ μεγάλο βαθμὸ πλεονάζουσα ἀπώθηση. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐξουδετέρωση per se της πλεονάζουσας ἀπώθησης θὰ ἔτεινε νὰ ἐξαφανίσει, ὄχι τὴν ἐργασία, ἀλλὰ τὴν οργάνωση της ἀνθρώπινης ὑπαρξης σὲ ὄργανο ἐργασίας. Ἄν αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια, ἡ ἐμφάνιση μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς ἀρχῆς της πραγματικότητας θὰ ἀλλοίωνε μᾶλλον παρά θὰ κατάστρεφε τὴν κοινωνικὴ οργάνωση της ἐργασίας: Ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ Ἔρωτα θὰ δημιουργοῦσε νέες και διαρκεῖς σχέσεις ἔργου.

Ἡ ἐξέταση της ὑπόθεσης αὐτῆς συναντᾶ πρῶτα - πρῶτα μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ αὐστηρὰ προστατευόμενες ἀξίες τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ — τὴν ἀξία της π α ρ α γ ω γ ι κ ὄ τ η τ α ς. Ἡ ἰδέα αὐτὴ ἐκφράζει ἴσως περισσότερο ἀπὸ ὅποια-

δήποτε άλλη τὴν ὑπαρξιακὴν στάση τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ· διέπει τὸ φιλοσοφικὸ ὄρισμὸ τοῦ ὑποκείμενου μὲ βάση τὸ ἀδιάκοπα ὑπερβαῖνον ἐγώ. Ὁ ἄνθρωπος ἀξιολογεῖται σύμφωνα μὲ τὴν ἰκανότητά του νὰ φτιάξει, αὐξήσει καὶ βελτιώσει κοινωνικὰ χρήσιμα πράγματα. Ἔτσι ἡ παραγωγικότητα ὀρίζει τὸ βαθμὸ τῆς κατάρτησης καὶ τοῦ μετασχηματισμοῦ τῆς φύσης: Τὴν προοδευτικὴ ἀντικατάσταση ἐνὸς μὴ ἐλεγχόμενου φυσικοῦ περιβάλλοντος ἀπὸ ἓνα ἐλεγχόμενον τεχνολογικὸ περιβάλλον. Παρ' ὄλ' αὐτά, ὅσο περισσότερο ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας ἦταν προσαρμοσμένος στὴ χρησιμότητά γιὰ τὸν κατεστημένον παραγωγικὸ μηχανισμό μᾶλλον παρά γιὰ τὰ ἄτομα — μ' ἄλλα λόγια, ὅσο περισσότερο ἡ κοινωνικὴ ἀνάγκη ἀπόκλινε ἀπὸ τὴν ἀτομικὴ ἀνάγκη — τόσο περισσότερο ἡ παραγωγικότητα ἔτεινε νὰ ἀντιβαίνει στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καὶ νὰ γίνεи αὐτοσκοπός. Ἡ ἴδια ἡ λέξις κατάληξε νὰ ἔχει τὴ χροιά τῆς ἀπώθησης ἢ τῆς ἀξέστης θεοποίησης τῆς: Ὑποδηλώνει τὴ μνησίκακην δυσφήμιση τῆς ἀεργίας, τῆς ἀπόλαυσης, τῆς δεκτικότητος — τὸ θρίαμβο πάνω στὰ «κατώτερα βάθη» τοῦ νοῦ καὶ τοῦ σώματος, τὴν ἐξημέρωση τῶν ἐνστικτικῶν ἀπὸ τὸν ἐκμεταλλευτικὸν λόγον. Ἡ παραγωγικὴ ἀποτελεσματικότης καὶ ἡ ἀπώθηση συγκλίνουν: Ἡ ἐξυψωση τῆς παραγωγικότητος τῆς ἐργασίας εἶναι τὸ ἰερώτατο ἰδεῶδες καὶ τοῦ καπιταλισμοῦ καὶ τοῦ σταλινικοῦ σταχανοβισμού. Ἡ ἔννοια τῆς παραγωγικότητος ἔχει τὰ ἱστορικὰ τῆς ὁρίας: εἶναι ἐκεῖνα τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης. Πέρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἰσχύος τῆς, ἡ παραγωγικότης ἔχει ἓνα ἄλλο περιεχόμενον καὶ μιάν ἄλλην σχέσιν πρὸς τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς: Προαναγγέλλονται μέσα στὰ προτῆς τῆς φαντασίας, πού διαφυλάττει τὴν ἐλευθερίαν ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης ἐνῶ διατηροῦν τὴν ἀπαίτησιν μιᾶς ν ἔ α ς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος.

Οἱ οὐτοπιστικὲς ἀπαιτήσεις τῆς φαντασίας ἔχουν ὑπερδιαποτισθεῖ μὲ ἱστορικὴν πραγματικότητά. Ἄν τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης ξεπερνοῦν τὰ ὁρία τῆς, ἐπίσης ἀντιβαίνουν στὴν κατεῦθυνσιν τῆς παραγωγικότητός τῆς —

στήν ύποταγή τοῦ ἀνθρώπου στήν ἐργασία του. Ἐλευθερωμένη ἀπό τήν ὑποδούλωση αὐτή, ἡ παραγωγικότητα χάνει τήν ἀπωθητική της δύναμη καί προωθεί τήν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν. Μιά τέτοια ἀλλαγὴ στήν κατεύθυνση τῆς προόδου ξεπερνᾷ τήν θεμελιακὴ ἀναδιοργάνωση τῆς κοινωνικῆς ἐργασίας πού προϋποθέτει. Ὅσο δίκαια καί ἔλλογα κι ἂν ὀργανωθεῖ ἡ ὑλικὴ παραγωγή, ποτὲ δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει περιοχὴ ἐλευθερίας καί ἱκανοποίησης· μπορεῖ ὅμως νὰ ἀπελευθερώσει χρόνο καί ἐνέργεια γιὰ τὴν ἐλεύθερη δράση τῶν ἀνθρώπινων ἱκανοτήτων ἔξω ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀποξενωμένης ἐργασίας. Ὅσο πιὸ πλήρης εἶναι ἡ ἀποξένωση τῆς ἐργασίας, τόσο μεγαλύτερο εἶναι τὸ δυναμικὸ τῆς ἐλευθερίας: Ὁ ἀπόλυτος αὐτοματισμὸς θὰ ἦταν ἡ ἄριστη συνθήκη. Ἡ ἔξω ἀπὸ τὴν ἐργασία σφαῖρα εἶναι ἐκείνη πού ὀρίζει τὴν ἐλευθερία καί τὴν πλήρωση, καί ὁ ὀρισμὸς τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης μὲ βάση τὴν σφαῖρα αὐτὴ εἶναι ἐκεῖνος πού ἀποτελεῖ τὴν ἄρνηση τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης. Ἡ ἄρνηση αὐτὴ καταργεῖ τὴν λογικότητα τῆς κυριαρχίας καί συνειδητὰ «ἀπο - πραγματώνει» τὸν κόσμο τὸν σχηματισμένο ἀπὸ τὴν λογικότητα αὐτὴ — ὀρίζοντάς τον ξανά μὲ τὴν λογικότητα τῆς ἱκανοποίησης. Ἐνῶ μιὰ τέτοια ἱστορικὴ στροφή πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς προόδου γίνεται δυνατὴ μόνο μὲ βάση τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης καί τῶν δυνατοτήτων της, μετασχηματίζει ὀλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξη, συμπεριλαμβάνοντας τὸν κόσμο τοῦ ἔργου καί τὸν ἀγῶνα μὲ τὴν φύση. Ἡ πρόοδος πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης δὲν προάγεται μὲ τὴν βελτίωση ἢ συμπλήρωση τῆς παρούσας ὑπαρξης ἀπὸ πλευρὰ περισσότερης θεωρίας, περισσότερου ἐλεύθερου χρόνου, μὲ τὴν διαφήμιση καί ἐφαρμογὴ τῶν «ἀνώτερων ἀξιών», μὲ τὸ νὰ ἀνεβάζει κανένας τὸν ἑαυτὸ του καί τὴ ζωὴ του. Τέτοιες ἰδέες ἀνήκουν στὸ πολιτιστικὸ πλαίσιο τῆς ἴδιας τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης. Τὸ μοιρολόι γιὰ τὸ ἐξευτελιστικὸ ἀποτέλεσμα τῆς «ἀπόλυτης ἐργασίας», ἡ παρακίνηση γιὰ τὴν ἐκτίμηση τῶν καλῶν καί ὀμορφῶν πραγμάτων σ' αὐτὸ τὸν κόσμο καί τὸν ἐπόμε-

νο κόσμο, είναι καθαυτά άπωθητικά στοιχεία, έφρόσον συμφιλιώνουν τόν άνθρωπο με τόν κόσμο τής έργασίας κι αυτόν τόν άφίνουν ουσιαστικά άνέπαφο. Έπιπλέον, διατηρούν τήν άπόωση έκτρέποντας τήν προσπάθεια από τήν ίδια τήν σφαίρα όπου ή άπόωση έχει τις ρίζες της και διαιωνίζεται.

Πέρα από τήν άρχή τής άπόδοσης, ή παραγωγικότητα καθώς και οι πολιτιστικές άξίες τής τελευταίας παύουν νά ισχύουν. Τότε ο άγώνας για τήν διαβίωση διεξάγεται πάνω σε νέες θάσεις και με νέους άντικειμενικούς σκοπούς: Άλλάζει σε συντονισμένο άγώνα ένάντια σε όποιονδήποτε περιορισμό τής ελεύθερης δράσης τών ανθρώπινων ίκανοτήτων, ένάντια στο μόχθο, τήν άρρώστεια και τò θάνατο. Έπιπλέον, ένω ή έξουσία τής άρχής τής άπόδοσης συνοδεύονταν από έναν αντίστοιχο έλεγχο τής δυναμικής τών ένστίκτων, ο καινούργιος προσανατολισμός του άγώνα για τήν διαβίωση θά συνεπαγόταν μιάν άποφασιστικής σημασίας άλλαγή σ' αυτή τή δυναμική. Πραγματικά, μιá τέτοια άλλαγή θά φαινόταν νά είναι ή προϋπόθεση για τή διατήρηση τής προόδου. Θά προσπαθήσαμε τώρα νά δείξομε ότι θά επιδρούσε πάνω στην ίδια τή δομή τής ψυχής, θά άλλοίωνε τήν ίσορροπία μεταξύ Έρωτα και Θανάτου*, θά ενεργοποιούσε ξανά άπαγορευμένες περιοχές τής ίκανοποίησης και θά ειρήνευε τις συντηρητικές τάσεις τών ένστίκτων. Μιά νέα βασική έμπειρία του είναι θά άλλαζε ολόκληρη τήν ανθρώπινη ύπαρξη.

* Σ.Τ.Μ.: Έλληνικά και στο πρωτότυπο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΟΟ

Οι μορφές του Ὁρφέα καὶ τοῦ Νάρκισσου

Ἡ προσπάθεια νὰ σχεδιάσει κανένας ἕνα θεωρητικὸ οἰκοδόμημα τοῦ πολιτισμοῦ πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης εἶναι μὲ ἀδυστηρὴ ἔννοια «παράλογη». Ὁ λόγος εἶναι ἡ λογικότητα τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης. Ἀκόμα καὶ στὴν χρονικὴ ἀρχὴ τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ, πολὺ πρὶν θεσμοθετηθεῖ ἡ ἀρχὴ αὐτὴ, ὁ λόγος ὀριζόταν ὡς ὄργανο περιορισμοῦ τῆς καταπίεσης τῶν ἐνστίκτων ἢ περιοχὴ τῶν ἐνστίκτων, ἢ αἰσθητικότητας, περνοῦσε γιὰ αἰῶνια ἐχθρική· καὶ βλαβερὴ γιὰ τὴ λογική.¹ Οἱ κατηγορίες μὲ τις ὁποῖες ἡ φιλοσοφία ἀντιλήφθηκε τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ ἔχουν διατηρήσει τὴ σύνδεση μεταξὺ λόγου καὶ καταπίεσης: Ὅ,τιδήποτε ἀνήκει στὴ σφαῖρα τῆς αἰσθητικότητας, τῆς ἡδονῆς, τῆς ὀρμῆς ἔχει τὴ χροιά ὅτι εἶναι ἀνταγωνιστικὸ πρὸς τὸ λόγο — ὅτι εἶναι κάτι πὺ πρέπει νὰ ὑποταχθεῖ, νὰ περιορισθεῖ. Ἡ καθημερινὴ γλῶσσα ἔχει διατηρήσει αὐτὴ τὴν ἀξιολόγηση: Οἱ λέξεις πὺ ἰσχύουν γι' αὐτὴ τὴ σφαῖρα ἔχουν τὸν ἦχο τοῦ κηρύγματος ἢ τῆς αἰσχρολογίας. Ἀπὸ τὸν Πλάτωνα μέχρι τοὺς νόμους τοῦ Schund und Schmutz τοῦ σύγχρονου κόσμου,² ἡ δυσφήμιση τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς ἀπόδειξε τὴν ἀκατανίκητὴ τῆς δύναμης ἢ ἀντίθεση σ' αὐτὴ τὴ δυσφήμιση γίνεται εὐκολὰ ἀντικείμενο γελοιοποίησης.

Παρ' ὅλ' αὐτά, ἡ κυριαρχία τῆς ἀπωθητικῆς λογικῆς

(θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς) δὲν ἦταν ποτὲ πλήρης: Τὸ μονοπώλιό της πάνω στὸ ἐπιστητὸ δὲν ἦταν ποτὲ ἀναντίρρητο. Ὅταν ὁ Φρόντ ὑπογράμμισε τὸ θεμελιακὸ γεγονός ἐστὶ ἡ φαντασία διατηρεῖ μιὰν ἀλήθεια πού εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὸ λόγο, ἀκολουθοῦσε μιὰ μακρόχρονη ἱστορικὴ παράδοση. Ἡ φαντασία εἶναι γνωστικὴ ἐφόσον συντηρεῖ τὴν ἀλήθεια τῆς Μεγάλης Ἀρνήσεως ἢ, θετικὰ, ἐφόσον προστατεύει, ἐναντία σ' ὄλο τὸ λόγο, τὶς βλέψεις γιὰ τὴν ἀκέραιη πλήρωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης πού ἀπωθοῦνται ἀπὸ τὸ λόγο. Στὴν περιοχὴ τῆς φαντασίας, οἱ παράλογες εἰκόνες τῆς ἐλευθερίας γίνονται ἔλλογες καὶ τὸ «κατώτερο βάθος» τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἐνστικτικῶν παίρνει μιὰ νέα ἀξιοπρέπεια. Ὁ πολιτισμὸς τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης κάνει τὴν τελευταία νὰ ὑποκλιθεῖ μπροστὰ στὶς παράξενες ἀλήθειες πού ἡ φαντασία κρατᾷ ζωντανὲς στὴ λαογραφία καὶ τὸ παραμῦθι, στὴ λογοτεχνία καὶ τὴν τέχνη· οἱ ἀλήθειες αὐτὲς ἔχουν ἐρμηνευθεῖ ὅπως ταιριάζει καὶ ἔχουν βρεῖ τὴ θέση τους στὸ λαϊκὸ καὶ τὸν ἀκαδημαϊκὸ κόσμο. Ἀλλὰ ἡ προσπάθεια νὰ ἀντληθεῖ ἀπὸ αὐτὲς τὸ περιεχόμενον μιᾶς ἔγκυρης ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος πού νὰ ξεπερνᾷ τὴν ἐπικρατοῦσα, ἔχει μείνει τέλεια ἀτελέσφορη. Ἡ διαπίστωση τοῦ Novalis ὅτι «ὄλες οἱ ἐσωτερικὲς λειτουργίες καὶ δυνάμεις καὶ ὄλες οἱ ἐξωτερικὲς λειτουργίες καὶ δυνάμεις πρέπει νὰ συναχθοῦν ἀπὸ τὴν παραγωγικὴ φαντασία»³ ἔμεινε ἕνα ἀξιοπεριέργον — ὅπως καὶ τὸ σουρρεαλιστικὸ πρόγραμμα *de pratiquer la poésie*. Ἡ ἐπιμονὴ νὰ παρέξει ἡ φαντασία σταθμὰ γιὰ ὑπαρξιακὲς στάσεις, γιὰ πράξη καὶ γιὰ ἱστορικὲς δυνατότητες φαίνεται σὰν παιδικὴ φαντασία. Μόνο τὰ ἀρχέτυπα, μόνο τὰ σύμβολα ἔχουν γίνῃ παραδεκτὰ καὶ ἡ ἔννοιά τους ἐρμηνεύεται συνήθως μὲ βάση φυλογενετικὰ ἢ ὄντογενετικὰ στάδια, πού ἔχουν ἀπὸ καιρὸ ξεπεραστεῖ, μᾶλλον παρὰ μὲ βάση μιὰν ἀτομικὴ καὶ πολιτιστικὴ ὀριμότητα. Θὰ προσπαθήσουμε τώρα νὰ ἐπισημάνομε μερικὰ ἀπὸ τὰ σύμβολα αὐτὰ καὶ νὰ ἐξετάσομε τὴν ἱστορικὴ τους ἀξία ἀλήθειας.

Ειδικώτερα, αναζητάμε τούς «ήρωες του πολιτισμού»* που επέμειναν στην φαντασία συμβολίζοντας τη στάση και τις πράξεις που καθώρισαν τη μοίρα της ανθρωπότητας. Και εδώ στην αφετηρία αντιμετωπίζουμε το γεγονός πως ο επικρατέστερος ήρωας είναι ο πολυμήχανος και (θασανιζόμενος) αντάρτης κατά των θεών που δημιουργεί πολιτισμό πληρώνοντας με συνεχή πόνο. Συμβολίζει την παραγωγικότητα, την ακατάπαυστη προσπάθεια για επιβολή πάνω στη ζωή· αλλά μέσα στη παραγωγικότητά του, η εύλογια κι η κατάρρα, η πρόοδος κι ο μόχθος είναι άξεχώριστα συνυφασμένες. 'Ο Προμηθέας είναι ο αρχέτυπος ήρωας της αρχής της απόδοσης. Και μέσα στον κόσμο του Προμηθέα ή Πανδώρα, ή θηλυκή αρχή, ο σεξουαλισμός κι η ήδονή, εμφανίζεται σαν κατάρρα — διασπαστική, καταστροφική. «Γιατί είναι οι γυναίκες τέτοια κατάρρα; 'Η καταμήνυση του φύλλου στην οποία καταλήγει το απόσπασμα (περί Προμηθέα στον 'Ησίοδο) τονίζει πάνω απ' όλα την οικονομική τους μη παραγωγικότητα· είναι άχρηστοι κηφήνες· είδος πολυτελείας στον προϋπολογισμό ενός φτωχού ανθρώπου».⁴ 'Η όμορφα της γυναίκας και η ευτυχία που η γυναίκα υπόσχεται είναι μοιραίες μέσα στον κόσμο της εργασίας του πολιτισμού.

Αν ο Προμηθέας είναι ο ήρωας του μόχθου, της παραγωγικότητας και της προόδου διαμέσου της απώθησης, τότε τα σύμβολα μιας άλλης αρχής της πραγματικότητας πρέπει να αναζητηθούν στον αντίθετο πόλο. 'Ο 'Ορφέας και ο Νάρκισσος (σαν το Διόνυσο με τον οποίο συγγενεύουν: τον ανταγωνιστή του θεού που καθιερώνει τη λογική της κυριαρχίας, την περιοχή του λόγου) αντιπροσωπεύουν μιὰ πολύ διαφορετική παραγωγικότητα.⁵ Αυτοί δὲν έγιναν οι ήρωες του Δυτικού κόσμου: 'Η δικιά τους εικόνα είναι η εικόνα της χαρᾶς και της πλήρωσης· η φωνή τους είναι εκείνη που δὲν διατάζει ἀλλὰ τραγουδάει· η χειρονομία τους εκείνη που προσφέ-

* Σ.τ.Μ.: 'Ο ὄρος «ήρωας» θὰ σημαίνει παρακάτω «ήρωας του πολιτισμού»,

ρει και δέχεται· ή πράξη τους εκείνη που είναι ειρήνη και
τερματίζει την έργασία της κατάκτησης· ή απελευθέρωση
από τὸ χρόνο, που φέρνουν, εκείνη που ένώνει τὸν ἄνθρωπο
μέ τὸ θεό, τὸν ἄνθρωπο μέ τή φύση. Ἡ λογοτεχνία διατή-
ρησε τήν εἰκόνα τους. Στά Σ ο ν γ έ τ α π ρ ὀ ς τ ὀ ν
Ὁ ρ φ έ α :

Und fast ein Mädchen wars und ging hervor
aus diesem einigen Glück von Sang und Leier
und glänzte klar durchihre Frühlinssgchleier
und machte sich ein Bett in meinem Ohr.

Und schief in mir. Und alles war ihr Schlaf.
Die Bäume, die ich je bewundert, diese
fühlbare Ferne, die gefühlte Wiese
und jedes Staunen, das mich selbst betraf.

Sie schief die Welt. Singender Gott, wie hast
du sie vollendet, dass sie nicht begehrte,
erst wach zu sein? Sieh, sie erstand und schief.
Wo ist ihr Tod?*

*Ἡ ὁ Νάρκισσος πού, μέσα στόν καθρέφτη τοῦ νεροῦ,
προσπαθεῖ νά συλλάβει τήν ἴδια του τήν ὀμορφιά. Σχυμμένος
πάνω ἀπό τὸ ποτάμι τοῦ χρόνου, μέσα στό ὀποῖο ὀλες οἱ μορ-
φές περνᾶνε και χάνονται, ὀνειρεύεται:

Narcisse rêve au paradis...

Quand donc le temps, cessant sa fruited, laissera-t-il
que cet écoulement se repose? Formes, formes
divines et pérennelles! qui n'attendez que le repos
pour reparaitre, oh quand, dans quelle nuit
dans quel silence, vous recristalliserez-vous?
Le paradis est toujours a refaire; il n est point
en quelque lointaine Thulé. Il demeure sous
l' apparence. Chaque chose détient, virtuelle,

l' intime harmonie de son être, comme chaque
sel, en lui, l arhéttype de son cristal;
et vienne un temps de nuit tacite, où les eaux
plus denses descendent, dans les abimes
imperturbés fleuriront les trémies secrètes...
Tout s' efforce vers sa forme perdu...⁷

Un grand calme m' écoute, où j' écoute l' espoire.
Sa voix des sources change et me parle du soir;
J' entends l' herbe d' argent grandir dans l' ombre sainte,
Et la lune perfide élève son miroir
Jusque dans les secrets de la fontaine éteinte.⁸

Admire dans Narcisse un éternel retour
Vers l onde ou son image offerte a son amour
Propose a sa beauté toute sa connaissance :
Tout mon sort n' est qu' obéissance
A la foree de mon amour.

Chere CORPS, je m' abandonne a ta seule puissance
L' eau tranquille m' attire ou je me tends mes bras :
A ce vertige pur je ne résiste pas.
Que puis-je δ ma Beauté, faire que tu me veuilles?⁹

Τὸ κλίμα τῆς γλώσσας αὐτῆς εἶναι ἐκεῖνο τῆς « d i-
m i n u t i o n d e s t r a c e s d u p é c h é
o r i g i n e l », — τῆς ἀνταρσίας κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ
τοῦ θασισμένου στὸ μόχθο, τὴν κυριαρχία, τὴν ἀπάρνηση.
Οἱ εἰκόνες τοῦ Ὁρφέα καὶ τοῦ Νάρκισσου συμφιλιώνουν τὸν
Ἔρωτα καὶ τὸν Θάνατο. Ὑπενθυμίζουν τὴν ἐμπειρία ἐνὸς
κόσμου ποῦ δὲν εἶναι στή φύση του νὰ ὑποταχθεῖ καὶ νὰ ἐλεγ-
χθεῖ ἀλλὰ νὰ ἀπελευθερωθεῖ — μιὰ ἐλευθερία ἢ ὁποῖα θὰ
λύσει τίς δυνάμεις τοῦ Ἔρωτα ποῦ τώρα εἶναι δεμένες στὶς
ἀπωθημένες καὶ ἀπολιθωμένες μορφές τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς
φύσης. Οἱ δυνάμεις αὐτὲς συλλαμβάνονται ὄχι σὰν καταστρο-

φή αλλά σάν ειρήνη, όχι σάν τρόμος αλλά σάν όμορφιά. Ἄρκει νά άπαριθμήσουμε τίς συγκεντρωμένες εικόνες γιά νά καθορίσουμε τά όρια τής διάστασης στήν όποία είναι άφοσιωμένες: Ἡ λύτρωση τής ήδονής, τό σταμάτημα τοῦ χρόνου, ή άφομοίωση τοῦ θάνατου· ή σιωπή, ό ύπνος, ή νύχτα, ό παράδεισος — ή άρχή τοῦ Νιρβάνα όχι σάν θάνατος αλλά σάν ζωή. Ὁ Baudelaire δίνει τήν εικόνα ένός τέτοιου κόσμου σέ δυό στίχους:

Lá, tout, n' est qu' ordre et beauté
Luxe, calme et voludté.¹⁰

Αὐτό είναι ἴσως τό μόνο πλαίσιο πού μέσα του ή λέξη τ ά ξ η χάνει τήν άπωθητική της χροιά: Ἐδῶ ό Ἐρωτας έλεύθερος δημιουργεῖ τήν τάξη τής ίκανοποίησης. Τό στατικό θριαμβεύει πάνω στό δυναμικό· αλλά είναι ένα στατικό πού κινεῖται μέσα στήν ἴδια του τήν πληρότητα—μιά παραγωγικότητα πού είναι αισθητικότητα, παιχνίδι καί τραγούδι. Ὅποιαδήποτε προσπάθεια έπεξεργασίας τών εικόνων πού μεταδίδονται ἔτσι πρέπει νά αυτοαναιρεῖται, γιατί ἔξω άπό τή γλώσσα τής τέχνης αλλάζουν τήν έννοιά τους καί συγχωνεύονται μέ τίς χροίες πού δέχθηκαν κάτω άπό τήν άπωθητική άρχή τής πραγματικότητας. Ἄλλά πρέπει κανένας νά προσπαθήσει νά ακολουθήσει τό δρόμο πού όδηγεῖ πίσω στίς πραγματικότητες στίς όποίες αναφέρονται.

Σέ αντίθεση μέ τίς εικόνες τών Προμηθεϊκῶν ήρώων, οί εικόνες τοῦ Ὁρφικοῦ καί Ναρκισσιστικοῦ κόσμου είναι ούσιαστικά μή πραγματικές καί μή ρεαλιστικές. Ὑποδηλώνουν μιάν «άδύνατη» στάση καί ύπαρξη. Οί πράξεις τών ήρώων είναι κι αὐτές «άδύνατες», έφόσον είναι θαυματουργικές, άπίστευτες, υπεράνθρωπες. Παρ' όλ' αὐτά, ό αντικειμενικός τους σκοπός καί ή «έννοιά» τους δέν είναι ξένοι πρὸς τή πραγματικότητα· αντίθετα, είναι χρήσιμοι. Προάγουν καί ένισχύουν αὐτή τήν πραγματικότητα· δέν τήν ανατινάζουν. Ἄλλά οί Ὁρφικές - Ναρκισσιστικές εικόνες τήν ανατινάζουν· δέν μεταδίδουν ένα «τρόπο ζωής»· είναι άφιερωμένες στόν κάτω

κόσμο και στο θάνατο. Στην καλύτερη περίπτωση, είναι ποιητικές, ένα κάτι για την ψυχή και την καρδιά. Άλλα δὲν διδάσκουν κανένα «μήνυμα» — εκτός ίσως ἀπὸ τὸ ἀρνητικὸ μήνυμα ὅτι δὲν μπορεῖ κάποιος νὰ νικήσει τὸ θάνατο ἢ νὰ ξεχάσει καὶ νὰ ἀπορρίψει τὸ κάλεσμα τῆς ζωῆς μέσα στὸ θαυμασμὸ τῆς ὁμορφίᾳς.

Τέτοια ἠθικὰ μηνύματα τοποθετοῦνται πάνω σὲ ἕνα πολὺ διαφορετικὸ περιεχόμενο. Ὁ Ὀρφέας καὶ ὁ Νάρκισσος συμπολίζουν πραγματικότητες ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Προμηθεὺς καὶ ὁ Ἑρμῆς. Δένδρα καὶ ζῶα ἀπαντοῦν στὴ γλῶσσα τοῦ Ὀρφέα ἢ ἀνοιξη καὶ τὸ δάσος ἀπαντοῦν στὴν ἐπιθυμία τοῦ Νάρκισσου. Ὁ Ὀρφικὸς καὶ ὁ Ναρκισσιτικὸς Ἔρωσ ξυπνάει καὶ ἐλευθερώνει δυνατότητες ποὺ εἶναι πραγματικὲς στὰ ἄψυχα καὶ ἔμψυχα πράγματα, στὴν ὀργανικὴ καὶ τὴν ἀνόργανη φύση — πραγματικὲς ἀλλὰ ἀπωθημένες στὴ μὴ ἐρωτικὴ πραγματικότητα. Οἱ δυνατότητες αὐτὲς καθορίζουν τὸ τέλος* μέσα σ' αὐτὲς σάν: «Νὰ εἶναι μόνο αὐτὸ ποὺ εἶναι», «νὰ βρίσκονται», νὰ ὑπάρχουν.

Ἡ Ὀρφικὴ καὶ Ναρκισσιτικὴ ἐμπειρία τοῦ κόσμου ἀρνεῖται ἐκεῖνο ποὺ συντηρεῖ τὸν κόσμο τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης. Ἡ ἀντίθεση ἀνάμεσα στὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φύση, τὸ ὑποκείμενο καὶ τὸ ἀντικείμενο, ὑπερνικᾶται. Τὸ εἶναι ἐκφράζεται σάν ἱκανοποίηση ποὺ ἐνώνει τὸν ἄνθρωπο καὶ τὴ φύση ἔτσι ποὺ ἡ πλήρωση τοῦ ἀνθρώπου εἶναι συνάμα ἡ πλήρωση, χωρὶς θία, τῆς φύσης. Μὲ τὸ νὰ τοὺς ἀπευθύνεται ὁ λόγος, ν' ἀγαπιῶνται καὶ νὰ προσέχονται, τὰ λουλούδια καὶ οἱ πηγὲς καὶ τὰ ζῶα φαίνονται αὐτὸ ποὺ εἶναι — ὁμορφα, ὄχι μόνο γιὰ ὅσους ἀπευθύνονται σ' αὐτὰ καὶ τὰ κοιτάζουν, ἀλλὰ γιὰ τὸν ἴδιο τους τὸν ἑαυτό, «ἀντικειμενικά». «L e m o n d e t e n d à l a b e a u t é». ¹¹ Στὸν Ὀρφικὸ καὶ Ναρκισσιτικὸ Ἔρωτα, ἡ τάση αὐτὴ ἀπελευθερώνεται: Τὰ πράγματα τῆς φύσης γίνονται ἐλεύθερα νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι. Ἄλλὰ γιὰ νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι. ἔ ξ α ρ τ ῶ ν τ α ι ἀπὸ τὴν ἐρω-

* Σ.Τ.Μ.: Ἑλληνικὰ καὶ στὸ πρωτότυπο.

τική στάση: Δέχονται τὸ τέλος τους μόνο μέσα σ' αὐτή. Τὸ τραγούδι τοῦ Ὀρφέα εἰρηνεύει τὸν ζωικὸ κόσμο, συμφιλιώνει τὸ λιοντάρι μὲ τὸ ἀρνὶ καὶ τὸ λιοντάρι μὲ τὸν ἄνθρωπο. Ὁ κόσμος τῆς φύσης εἶναι ἓνας κόσμος καταπίεσης, σκληρότητας καὶ πόνου ὅπως εἶναι καὶ ὁ ἀνθρώπινος κόσμος· σὰν τὸν τελευταῖο, περιμένει τὴν ἀπελευθέρωσή του. Αὐτὴ ἡ ἀπελευθέρωση εἶναι τὸ ἔργο τοῦ Ἔρωτα. Τὸ τραγούδι τοῦ Ὀρφέα σπάζει τὴν ἀπολίθωση, κινεῖ τὰ δάση καὶ τοὺς βράχους — ἀλλὰ τὰ ὑποκινεῖ νὰ πάρουν μέρος στὴ χαρά.

Στὴν ἀγάπη τοῦ Νάρκισσου ἀπαντᾷ ἡ ἡχώ τῆς φύσης. Βέβαια, ὁ Νάρκισσος παρουσιάζεται σὰν ἀ ν τ α γ ω ν ι - σ τ ῆ ς τοῦ Ἔρωτα: Περιφρονεῖ τὴν ἀγάπη, τὴν ἀγάπη πού ἐνώνει μὲ ἄλλα ἀνθρώπινα ὄντα καὶ γι' αὐτὸ τιμωρεῖται ἀπὸ τὸν Ἔρωτα.¹² Σὰν ἀνταγωνιστὴς τοῦ Ἔρωτα, ὁ Νάρκισσος συμβολίζει τὸν ὕπνο καὶ τὸ θάνατο, τὴ σιωπὴ καὶ τὴν ἀνάπαυση.¹³ Στὴ Θράκη βρίσκεται σὲ στενὴ σχέση μὲ τὸ Διόνυσο.¹⁴ Ἀλλὰ ἡ ψυχρότητα, ὁ ἀσκητισμὸς καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ ἑαυτοῦ δὲν εἶναι ἐκεῖνα πού χρωματίζουν τίς εἰκόνες τοῦ Νάρκισσου· δὲν εἶναι αὐτὲς οἱ χειρονομίες τοῦ Νάρκισσου πού διασώζονται στὴ λογοτεχνία. Ἡ σιωπὴ του δὲν εἶναι ἡ σιωπὴ τῆς νεκρῆς ἀκαμψίας· καὶ ὅταν περιφρονεῖ τὴν ἀγάπη τῶν κυνηγῶν καὶ τῶν νυμφῶν, ἀπορρίπτει τὸν ἕναν Ἔρωτα γιὰ τὸν ἄλλο. Ζεῖ σύμφωνα μ' ἕναν Ἔρωτα δικό του,¹⁵ καὶ δὲν ἀγαπᾷ τὸν ἑαυτὸ του μόνο. (Δὲν ξέρει ὅτι ἡ εἰκόνα πού θαυμάζει εἶναι ἡ δικιά του). Ἄν ἡ ἐρωτικὴ τού στάση συγγενεῦει μὲ τὸ θάνατο καὶ φέρνει θάνατο, τότε ἡ ἀνάπαυση καὶ ὁ ὕπνος καὶ ὁ θάνατος δὲν χωρίζονται οὔτε διακρίνονται ὀδυνηρά: Ἡ ἀρχὴ τοῦ Νιρβάνα διέπει ὅλα αὐτὰ τὰ στάδια. Κι ἔταν πεθαίνει, ἐξακολουθεῖ νὰ ζεῖ σὰν τὸ λουλούδι πού ἔχει τὸ ὄνομά του.

Συνδέοντας τὸ Νάρκισσο μὲ τὸν Ὀρφέα καὶ ἐρμηνεύοντας καὶ τοὺς δυὸ σὰ σύμβολα μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς ἐρωτικῆς στάσης ἀπέναντι στὴν πραγματικότητα, πήραμε τὴν εἰκόνα τοῦ Νάρκισσου ἀπὸ τὴ μυθολογικὴ - καλλιτεχνικὴ παράδοση

παρά από τή θεωρία του λίμπιντο του Φρόυντ. Ίσως τώρα μπορούμε νά θροῦμε κάποια ὑποστήριξη γιά τήν ἐρμηνεία μας στήν ἔννοια τοῦ π ρ ω τ ο γ ε ν ο ὦ ς ν α ρ χ ι σ σ ι σ μ ο ὦ τοῦ Φρόυντ. Εἶναι σημαντικό πὼς ἡ εἰσαγωγή τοῦ ναρκισσι-σμοῦ στήν ψυχανάλυση χαρακτήρισε ἕνα σημεῖο μεταστροφῆς στήν ἀνάπτυξη τῆς θεωρίας τῶν ἐνστίκτων: Ἡ ὑπόθεση ἀνεξάρτητων ἐνστίκτων τοῦ ἐγῶ (ἐνστικτα αὐτοσυντήρησης) κλο-νίσθηκε κι ἀντικαταστάθηκε ἀπὸ τήν ἰδέα μιᾶς ἀδιαφοροποίη-της, ἐνοποιημένης λίμπιντο πρὶν ἀπὸ τήν διαίρεση σέ ἐγῶ καὶ ἐξωτερικά ἀντικείμενα.¹⁶ Πραγματικά, ἡ ἀνακάλυψη τοῦ πρωτογενοῦς ναρκισσισμοῦ σήμαινε περισσότερο ἀπὸ τήν προσ-θήκη ἀκόμα μιᾶς φάσης στήν ἀνάπτυξη τῆς λίμπιντο· μαζί της ἐμφανίσθηκε τὸ ἀρχέτυπο μιᾶς ἄλλης ὑπαρξιακῆς σχέσης πρὸς τήν π ρ α γ μ α τ ι κ ὄ τ η τ α. Ὁ πρωτογενῆς ναρ-κισσισμός εἶναι περισσότερο ἀπὸ αὐτοερωτισμός· ἀγκαλιάζει τὸ «περιβάλλον», ἀνακατεύοντας τὸ ναρκισσιστικὸ ἐγῶ μὲ τὸν ἀντικειμενικὸ κόσμο. Ἡ κανονικὴ ἀνταγωνιστικὴ σχέ-ση μεταξὺ ἐγῶ καὶ ἐξωτερικῆς πραγματικότητος εἶναι μόνο μιὰ ὀψιμη μορφή καὶ στάδιο τῆς σχέσης μεταξὺ ἐγῶ καὶ πρα-γματικότητος:

Ἄρχικὰ τὸ ἐγῶ περιέχει τὰ πάντα, ἀργότερα ἀπο-σπᾶ ἀπὸ τὸν ἑαυτὸ του τὸν ἐξωτερικὸ κόσμο. Τὸ αἰσθη-μα τοῦ ἐγῶ, τοῦ ὁποῖου ἔχομε ἐπίγνωση τώρα, εἶναι ἔτσι μόνο ἕνα συσταλμένο ἀπομεινάρι ἐνὸς πολὺ πιὸ ἐκτεταμέ-νου αἰσθήματος — ἐνὸς αἰσθήματος ποῦ ἀ γ χ ἄ λ ι α ζ ε τ ὸ σ ὺ μ π α ν καὶ ἐξέφραζε μιὰν ἀ χ ῶ ρ ι σ τ η σ ὺ ν δ ε σ η τοῦ ἐ γ ῶ μ ἔ τ ὸ ν ἐ ξ ω τ ε ρ ι κ ὸ κ ὅ σ μ ο.¹⁷

Ἡ ἔννοια τοῦ πρωτογενοῦς ναρκισσισμοῦ ὑποδηλώνει αὐτὸ ποῦ ἐκφράζεται ἀπερίφραστα στὸ πρῶτο κεφάλαιο τοῦ Ὁ Πολιτισμὸς κι οἱ Δυστυχίες του — ὅτι ὁ ναρκισσιμὸς ἐπιζητᾷ μόνο σὰν ἕνα νευρωτικὸ σύμπτωμα ἀλλὰ ἐπίσης καὶ σὰν συστατικὸ στοιχεῖο μέσα στήν οἰκοδό-

μηση τῆς πραγματικότητας, πού συνυπάρχει μαζί με τὸ ὄρι-
μο ἐγὼ τῆς πραγματικότητας. Ὁ Φρόνυτ περιγράφει τὸ «ι-
δεατὸ περιεχόμενο» τοῦ ἐπιζώντος πρωτογενοῦς αἰσθήματος
τοῦ ἐγὼ σὰν «ἀπεριόριστη προέκταση καὶ ἐνότητα μετὰ τὸ σύμ-
παν» (ὠκεανικὸ αἰσθημα).¹⁸ Καί, παρακάτω στὸ ἴδιο κε-
φάλαιο, διατυπώνει τὴ γνώμη πὼς τὸ ὠκεανικὸ αἰσθημα ἐπι-
ζητᾷ νὰ ἐπαναφέρει τὸν «ἀπεριόριστο ναρκισσιισμό». ¹⁹ Τὸ χτυ-
πητὸ παράδοξο ὅτι ὁ ναρκισσιισμός, πού συνήθως εἶναι ἀντι-
ληπτὸς σὰν ἐγωϊστικὸ ἀποτράβηγμα ἀπὸ τὴν πραγματικό-
τητα, ἐδῶ συνδέεται μετὰ τὴν ἐνότητα πρὸς τὸ σύμπαν, ἀποκαλύ-
πτει τὸ νέο βάθος τῆς ἀντίληψης: Πέρα ἀπὸ κάθε ἀνώριμο
αὐτοερωτισμὸ, ὁ ναρκισσιισμὸς σημαίνει μιὰ θεμελιακὴ συγ-
γένεια μετὰ τὴν πραγματικότητα πού μπορεῖ νὰ παραγάγει μιὰν
ὀλοκληρωτικὴ ὑπαρξιακὴ τάξη.²⁰ Μ' ἄλλα λόγια, ὁ ναρκισ-
σιισμὸς μπορεῖ νὰ περιέχει τὸ σπέρμα μιᾶς διαφορετικῆς ἀρ-
χῆς τῆς πραγματικότητας: Ἡ λιμπιντικὴ κάθεξη τοῦ ἐγὼ
(τὸ ἴδιο τὸ σῶμα κάποιου) μπορεῖ νὰ γίνῃ ἢ πηγὴ καὶ ἢ
δεξαμενὴ γιὰ μιὰ νέα λιμπιντικὴ κάθεξη τοῦ ἀντικειμενικοῦ
κόσμου — μετασχηματίζοντας αὐτὸ τὸν κόσμον σὲ ἕνα νέο
τρόπο τοῦ εἶναι. Ἡ ἐρμηνεῖα αὐτὴ ἐπιθεβαιώνεται ἀπὸ τὸν
ἀποφασιστικῆς σημασίας ρόλο πού παίζει ἡ ναρκισσιιστικὴ
λίμπιντο, κατὰ τὸ Φρόνυτ, στὴν ἐξύψωση. Στὸ Τ ὁ Ἐ γ ὼ
καὶ τὸ Π ρ ο ε γ ὼ, ρωτᾷ «ἂν κάθε ἐξύψωση δὲν συμ-
βαίνει μετὰ τὴν μεσολάβηση τοῦ ἐγὼ, πού ἀρχίζει μετὰ τὴν ἀλλα-
γὴ τοῦ σεξουαλικοῦ - λιμπιντικοῦ ἀντικείμενου σὲ ναρκισσιιστι-
κὴ λίμπιντο καὶ κατοπί, ἴσως, προχωρεῖ γιὰ νὰ τοῦ δώσει ἕ-
ναν ἄλλο σκοπὸ». ²¹ Ἄν αὐτὸ ἀληθεύει, τότε κάθε ἐξύψωση
θὰ ἀρχίζε μετὰ τὴν καινούργια ἐνεργοποίηση τῆς ναρκισσιιστι-
κῆς λίμπιντο, πού μετὰ κάποιον τρόπο ξεχειλίζει καὶ ἐπεκτείνε-
ται σὲ ἀντικείμενα. Ἡ ὑπόθεση αὐτὴ φέρνει μιὰν ἐπανάστα-
ση στὴν ἰδέα τῆς ἐξύψωσης: Ὑποδηλώνει ἕνα μὴ ἀπωθητικὸ
τρόπο ἐξύψωσης πού προέρχεται ἀπὸ μιὰ προέκταση μᾶλλον
παρὰ ἀπὸ μιὰ περιοριστικὴ ἀποτροπὴ τῆς λίμπιντο. Στὴ συνέ-
χεια θὰ ξανασχοληθοῦμε μετὰ τὴν ἐξέταση αὐτῆς τῆς ἰδέας.²²

Οἱ Ὀρφικὲς - Ναρκισσιιστικὲς εἰκόνες εἶναι ἐκεῖνες τῆς

Μεγάλης Ἀρνησης: Ἀρνησης τῆς παραδοχῆς τοῦ χωρισμοῦ ἀπὸ τὸ λιμπιντικὸ ἀντικείμενο (ἢ ὑποκείμενο). Ἡ ἀρνηση ἀποσκοπεῖ στὴν ἀπελευθέρωση — στὴν καινούργια ἐνοποίηση αὐτοῦ ποὺ χωρίστηκε. Ὁ Ὅρφέας εἶναι τὸ ἀρχέτυπο τοῦ ποιητῆ σὰν ἀ π ε λ ε υ θ ε ρ ω τ ῆ καὶ δ η μ ι ο υ ρ γ ο ὤ:23 Καθιερώνει μιὰν ὑψηλότερη τάξη στὸν κόσμον — μιὰ τάξη χωρὶς ἀπώθηση. Στὸ πρόσωπό του, ἡ τέχνη, ἡ ἐλευθερία καὶ ὁ πολιτισμὸς συνδυάζονται αἰώνια. Εἶναι ὁ ποιητῆς τῆς λύτρωσης, ὁ θεὸς ποὺ φέρνει εἰρήνην καὶ σωτηρία εἰρηνεύοντας τὸν ἄνθρωπον καὶ τὴ φύση, ὄχι μὲ τὴ βία ἀλλὰ διαμέσου τοῦ τραγουδιοῦ:

Ὁ Ὅρφέας, ὁ ἱερέας, αὐλὸς τῶν θεῶν
ἀπότρεπε ἄγριους ἀνθρώπους ἀπὸ φόβους καὶ ἄπρεπη
(τροφή,
γι' αὐτὸ λεγόταν πῶς ἡμέρευε τὴν ἔξαλλη μανία
τῶν τίγρηδων καὶ τῶν λιονταριῶν...
Στὰ χρόνια τὰ παλιὰ ἦτανε ρόλος τοῦ ποιητῆ —
ὁ ρόλος τῆς σοφίας — καθαρὰ νὰ διακρίνει
ἀνάμεσα στὰ πράγματα τοῦ δήμου καὶ τὰ ἰδιωτικά,
ἀνάμεσα στὰ ἱερά καὶ τὰ ἐγκόσμια,
νὰ προλαβαίνει τὰ δεινὰ τῆς ἄπρεπης ἀγάπης,
νὰ ἐξηγεῖ τοῦ γάμου τὸ θεσμὸ,
νὰ χτίζει πόλεις καὶ νὰ γράφει τοὺς νόμους σὲ ξύλο.24

Ἀλλὰ στὸν «ἥρωα» Ὅρφέα ἀποδίδεται ἐπίσης ἡ καθιέρωση μιᾶς πολὺ διαφορετικῆς τάξης — καὶ αὐτὸ τὸ πληρῶνει μὲ τὴ ζωὴ του:

...Ὁ Ὅρφέας εἶχε ἀποφύγει κάθε ἔρωτα τῶν γυναικῶν, εἴτε ἐξαιτίας τῆς ἀποτυχίας του στὸν ἔρωτα, εἴτε ἐπειδὴ εἶχε δώσει τὴν πίστη του μιὰ γιὰ πάντα. Παρ' ὅλ' αὐτὰ πολλὰς γυναῖκες ἐνοιωθᾶν ἕνα πάθος γιὰ τὸ ραψωδὸ πολλὰς ὑπόφεραν ποὺ ἡ ἀγάπη τους ἔμενε χωρὶς ἀνταπόκριση. Ἐδωσε τὸ παράδειγμα στὸ λαὸ τῆς

Θράκης αγαπώντας τρυφερά αγόρια και απολαμβάνον-
τας την άνοιξη και το πρώτο λουλούδιμά τους καθώς
μεγάλωναν.²⁵

Εσχίστηκε σε κομμάτια από τις ξέφρενες γυναίκες της
Θράκης.²⁶

Η κλασική παράδοση συνδέει τον Όρφέα με την εί-
σαγωγή της ομοφυλοφιλίας. Σάν το Νάρκισσο, άπορρίπτει τον
κανονικό Έρωτα, όχι για ένα άσκητικό ιδεώδες, αλλά για
ένα πιο πλήρη Έρωτα. Σάν το Νάρκισσο, διαμαρτύρεται έ-
ναντια στην άπωθητική τάξη του διαιωνιστικού σεξουαλι-
σμού. Ο Όρφικός και Ναρκισσιστικός Έρωτας είναι μέχρι
το τέλος ή άρνηση αυτής της τάξης — ή Μεγάλη Άρνηση.
Μέσα στον κόσμο που συμβολίζεται από τον ήρωα Προμη-
θέα, είναι ή άρνηση δ λ η ς της τάξης· αλλά
μέσα σ' αυτή την άρνηση ο Όρφέας κι ο Νάρκισσος αποκα-
λύπτουν μια νέα πραγματικότητα, με μια τάξη δική της, που
διέπεται από διαφορετικές άρχές. Ο Όρφικός Έρωτας με-
τασχηματίζει το είναι: Ο Όρφέας νικά τη σκληρότητα και
το θάνατο με την άπελευθέρωση. Η γλώσσα του είναι τ ρ α-
γ ο ύ δ ι κ ι ή έργασία του π α ι χ ν ί δ ι. Η ζωή του
Νάρκισσου είναι ή ζωή της ό μ ο ρ φ ι α ς κι ή ύπαρξή
του είναι ό ν ε ι ρ ο π ό λ η μ α. Οί εικόνες αυτές άνα-
φέρονται στην α ί σ θ η τ ι κ ή δ ι ά σ τ α σ η σάν
τη διάσταση εκείνη μέσα στην όποία ή δική τους άρχή της
πραγματικότητας πρέπει να άναζητηθεί και να έπικυρωθεί..

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

Ἡ αἰσθητικὴ διάσταση

Εἶναι φανερό πὺς ἡ αἰσθητικὴ διάσταση δὲν μπορεῖ νὰ ἐπικυρώσει μιὰν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Σὰν τὴ φαντασία, ποὺ εἶναι ἡ συνιστώσα τῆς διανοητικῆς λειτουργίας, ἡ περιοχὴ τῆς αἰσθητικῆς εἶναι οὐσιαστικὰ «μὴ ρεαλιστικὴ»: Ἔχει διατηρήσει τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας μὲ ἀντίτιμο τὸ νὰ εἶναι ἀτελέσφορη μέσα στὴν πραγματικότητα. Οἱ αἰσθητικὲς ἀξίες μπορεῖ νὰ λειτουργοῦν στὴν ζωὴ γιὰ πολιτιστικὴ διακόσμηση καὶ ἀνύψωση ἢ σὰν ἰδιωτικὰ χόμπυ ἀλλὰ τὸ νὰ ζεῖ κανένας μὲ τίς ἀξίες αὐτὲς εἶναι τὸ προνόμιο τῶν μεγαλοφυῶν ἢ τὸ χαρακτηριστικὸ ἔκφυλων μοσέμ. Μπροστὰ στὸ δικαστήριον τοῦ θεωρητικοῦ καὶ πρακτικοῦ λόγου, ποὺ διαμόρφωσαν τὸν κόσμον τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης, ἡ αἰσθητικὴ ὑπαρξὴ στέκεται καταδικασμένη. Παρ' ὄλ' αὐτὰ, θὰ προσπαθῆσομε νὰ δείξομε ὅτι αὐτὴ ἡ ἔννοια τῆς αἰσθητικῆς προέρχεται ἀπὸ μιὰ «πολιτιστικὴ ἀπώθησις» τῶν περιεχομένων καὶ ἀληθειῶν ποὺ καταπολεμοῦν τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης. Θὰ προσπαθῆσομε νὰ ἀπορρίψομε αὐτὴ τὴν ἀπώθησις θεωρητικὰ, ὑπενθυμίζοντας τὴν ἀρχικὴ ἔννοια καὶ ρόλον τοῦ αἰσθητικῆς. Τὸ ἔργον αὐτὸ ἀπαιτεῖ τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἐσώτερης σύνδεσης μεταξὺ ἡδονῆς, αἰσθητικότητας, ὁμορφίας, ἀλήθειας, τέχνης καὶ ἐλευθερίας

— μιὰ σύνδεση πού ἀποκαλύπτεται στή φιλοσοφική ἱστορία τοῦ ὄρου α ἰ σ θ η τ ι κ ὄ ς. Ἐκεῖ ὁ ὄρος ἀποσκοπεῖ σέ μιὰ περιοχὴ πού συντηρεῖ τὴν ἀλήθεια τῶν αἰσθήσεων καὶ συμφιλιώνει, μέσα στὴν πραγματικότητά τῆς ἐλευθερίας, τίς «κατώτερες» καὶ τίς «ἀνώτερες» λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου, τὴν αἰσθητικότητα καὶ τὴν διάνοηση, τὴν ἡδονὴ καὶ τὴν λογικὴ. Θὰ περιορίσουμε τὴν ἐξέταση στὴν περίοδο στὴν ὁποία ἡ ἔγνοια τοῦ ὄρου α ἰ σ θ η τ ι κ ὄ ς σταθεροποιήθηκε: Τὸ δεῦτερο ἡμισυ τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰώνα.

Στὴ φιλοσοφία τοῦ Κάντ, ὁ βασικὸς ἀνταγωνισμὸς μεταξὺ ὑποκείμενου καὶ ἀντικείμενου καθρεφτίζεται στὴ διχοτόμηση μεταξὺ τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν: Αἰσθητικὴ καὶ διάνοηση (νόηση)· ἐπιθυμία καὶ ἐπιστητό· πρακτικὸς καὶ θεωρητικὸς λόγος.¹ Ὁ πρακτικὸς λόγος ἀποτελεῖ τὴν ἐλευθερία κάτω ἀπὸ αὐτοεπιβλημένους ἠθικοὺς νόμους γιὰ (ἠθικοὺς) σκοποὺς· ὁ θεωρητικὸς λόγος ἀποτελεῖ τὴ φύση κάτω ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς αἰτιότητας. Ἡ περιοχὴ τῆς φύσης εἶναι ὀλοκληρωτικὰ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἐλευθερίας: Καμμιά ὑποκειμενικὴ αὐτονομία δὲν μπορεῖ νὰ εἰσβάλει στοὺς νόμους τῆς αἰτιότητας καὶ κανένα δεδομένο τῶν αἰσθήσεων δὲν μπορεῖ νὰ καθορίσει τὴν αὐτονομία τοῦ ὑποκείμενου (γιατὶ ἀλλοιωτικὰ τὸ ὑποκείμενο δὲν θὰ ἦταν ἐλεύθερο). Ὡστόσο, ἡ αὐτονομία τοῦ ὑποκείμενου θὰ ἔχει μιὰν «ἐπίδραση» στὴν ἀντικειμενικὴ πραγματικότητα καὶ οἱ σκοποὶ πού τὸ ὑποκείμενο θέτει γιὰ τὸν ἑαυτό του πρέπει νὰ εἶναι πραγματικοί. Ἔτσι, ἡ περιοχὴ τῆς φύσης πρέπει νὰ εἶναι «ἐπιδικτικὴ» τῆς νομοθεσίας τῆς ἐλευθερίας· μιὰ ἐνδιάμεση διάσταση πρέπει νὰ ὑπάρχει στὴν ὁποία οἱ δύο συναντιῶνται. Μιὰ τρίτη «λειτουργία» πρέπει νὰ μεσολαβήσει ἀνάμεσα στὴ θεωρητικὴ καὶ τὴν πρακτικὴ λογικὴ — μιὰ λειτουργία πού προξενεῖ μιὰ «μετάβαση» ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς φύσης στὴν περιοχὴ τῆς ἐλευθερίας καὶ συνδέει τίς κατώτερες καὶ τίς ἀνώτερες λειτουργίες, ἐκείνες τῆς ἐπιθυμίας καὶ ἐκείνες τῆς γνώσης.² Ἡ τρίτη αὐτὴ λειτουργία εἶναι ἐκείνη τῆς κρίσης. Μιὰ τριμερὴς διαίρεση τοῦ νοῦ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχικὴ δι-

γοτόμηση. Ἐνῶ ὁ θεωρητικὸς λόγος (νόηση) παρέχει τὶς a priori ἀρχές τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ ὁ πρακτικὸς λόγος ἐκείνης τῆς ἐπιθυμίας (θέλησης), ἡ λειτουργία τῆς κρίσης μεσολαθεῖ ἀνάμεσα στὶς δυὸ αὐτὲς μὲ μέσο τὸ αἶσθημα τοῦ πόνου καὶ τῆς ἡδονῆς. Συνδυασμένη μὲ τὸ αἶσθημα τῆς ἡδονῆς, ἡ κρίση εἶναι αἰσθητική καὶ τὸ πεδίο τῆς ἐφαρμογῆς της εἶναι ἡ τέχνη.

Αὐτός, σὲ γονδρική συντομία, εἶναι ὁ κλασσικὸς τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὁ Kant συνάγει τὸν αἰσθητικὸ ρόλο στὴν εἰσαγωγή του στὴ Κριτικὴ τῆς Κρίσης. Ἡ ἀσάφεια τῆς ἔκθεσής του προέρχεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι αὐτὴ συγχωνεύει τὸ ἀρχικὸ νόημα τοῦ αἰσθητικοῦ (ἀναφερόμενος στὶς αἰσθήσεις) μὲ τὸ νῆα (ἀναφερόμενος στὴν ὁμορφιά, εἰδικὰ στὴ τέχνη) πού εἶχε σίγουρα θριαμβέψει στὴ περίοδο τοῦ ἴδιου τοῦ Kant. Παρ' ὅλο πὺ ἡ προσπάθειά του νὰ ξανασυλλάβει τὸ μὴ ἀπωθημένο περιεχόμενο ἐξαντλεῖται μέσα στὰ δύσκαμπτα ὄρια πὺ θέτει ἡ ὑπερβατικὴ του μέθοδος, οἱ ἰδέες του παρέχουν ἀκόμα τὴν καλύτερη καθοδήγηση γιὰ νὰ καταλάβει κανένας τὴν πλήρη σημασία τῆς αἰσθητικῆς διάστασης.

Στὴν Κριτικὴ τῆς Κρίσης, ἡ αἰσθητικὴ διάσταση καὶ τὸ ἀντίστοιχὸ τῆς αἶσθημα ἡδονῆς ἐμφανίζονται ὄχι μόνο σὰ μιὰ τρίτη διάσταση καὶ λειτουργία τοῦ νοῦ ἀλλὰ σὰν τὸ κέντρο του, τὸ ἐνδιάμεσο στοιχεῖο πὺ μέσα ἀπ' αὐτὸ ἡ φύση γίνεται δεκτικὴ τῆς ἐλευθερίας, ἡ ἀνάγκη τῆς αὐτονομίας. Σ' αὐτὴ τὴ μεσολάβηση, ὁ αἰσθητικὸς ρόλος εἶναι «συμβολικὸς». Ἡ περίφημη Παράγραφος 59 τῆς Κριτικῆς ἔχει τὸ τίτλο «Γιὰ τὴν Ὅμορφιά σὰ Σύμβολο τῆς Ἠθικῆς». Στὸ σύστημα τοῦ Kant ἡ ἠθικὴ εἶναι ἡ περιοχὴ τῆς ἐλευθερίας, στὴν ὁποία ὁ πρακτικὸς λόγος πραγματώνει τὸν ἑαυτὸ του κάτω ἀπὸ αὐτοεπιβλημένους νόμους. Ἡ ὁμορφιά συμβολίζει τὴν περιοχὴ αὐτὴ ἐφόσον ἀποδείχνει ἐνορατικὰ τὴν πραγματικότητά τῆς ἐλευθερίας. Ἀφοῦ ἡ ἐλευθερία εἶναι μιὰ ἰδέα μὲ τὴν ὁποία δὲν μπορεῖ νὰ

ἀντιστοιχεῖ καμιά αἰσθητήρια πρόσληψη, μιὰ τέτοια ἀπόδειξη δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι παρὰ «ἔμμεση», συμβολική, per analogiam. Ἐδῶ θὰ προσπαθήσουμε νὰ διαφωτίσαμε τὴν αἰτία αὐτῆς τῆς περιέργης ἀναλογίας ποὺ ταυτόχρονα εἶναι καὶ ἡ αἰτία μὲ βάση τὴν ὁποία ἡ αἰσθητικὴ λειτουργία συνδέει τὶς «κατώτερες» ἐκδηλώσεις αἰσθητικότητας (Sinnlichkeit) μὲ τὴν ἠθική. Πρὶν προβοῦμε σ' αὐτό, ἐπιθυμοῦμε νὰ ὑπενθυμίσομε τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποία τὸ πρόβλημα τῆς αἰσθητικῆς ἔγινε ὀξύ.

Ὁ ὀρισμὸς μας τοῦ εἰδικοῦ ἱστορικοῦ χαρακτήρα τῆς κατεστημένης ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας ὀδήγησε σὲ μιὰν ἐπανεξέταση τοῦ ποῖο θεωροῦσε ὁ Φρόνυτ πῶς εἶναι τὸ καθολικὸ κύρος τῆς. Ἀμφισβητήσαμε τὸ κύρος αὐτὸ ἔχοντας κατὰ νοῦ τὴν ἱστορικὴ δυνατότητα τῆς κατάρρευσης τῶν ἀπωθητικῶν ἐλέγχων ποὺ ἐπιβάλλει ὁ πολιτισμὸς. Τὰ ἴδια τὰ ἐπιτεύγματα αὐτοῦ τοῦ πολιτισμοῦ φαινότουσαν νὰ κάνουν τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης ξεπερασμένη, νὰ κάνουν τὴν ἀπωθητικὴν χρησιμοποίησιν τῶν ἐνστίκτων ἀρχαϊκῆ. Ἀλλὰ ἡ ἰδέα ἐνός μὴ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ μὲ βάση τὰ ἐπιτεύγματα τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης ἀντιμετώπισε τὸ ἐπιχείρημα πῶς ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἐνστίκτων (καὶ κατὰ συνέπειαν ἡ δλοκληρωτικὴ ἀπελευθέρωσις) θὰ ἀνατίναζε τὸν πολιτισμὸν καθ'αυτὸ, ἀφοῦ ὁ τελευταῖος διατηρεῖται μόνο διαμέσου τῆς ἀπάρνησης καὶ τοῦ ἔργου (ἐργασίας) — μ' ἄλλα λόγια, διαμέσου τῆς ἀπωθητικῆς χρησιμοποίησιν τῆς ἐνέργειας τῶν ἐνστίκτων. Ἐλευθερωμένος ἀπὸ τοὺς περιορισμοὺς αὐτοὺς, ὁ ἄνθρωπος θὰ ὑπῆρχε χωρὶς δουλειὰ καὶ χωρὶς τάξιν· θὰ ἔπεφτε πίσω μέσα στὴ φύσιν ποὺ θὰ κατάστρεφε τὸν πολιτισμὸν. Γιὰ νὰ ἀντικρούσομε τὸ ἐπιχείρημα αὐτό, ὑπενθυμίσαμε ὀρισμένα ἀρχέτυπα τῆς φαντασίας ποὺ, σ' ἀντίθεσιν μὲ τοὺς ἥρωες τῆς ἀπωθητικῆς παραγωγικότητας, συμβόλιζαν τὴν δημιουργικὴν δεκτικότητα. Αὐτὰ τὰ ἀρχέτυπα δραματίζονταν τὴν πλήρωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης, ὄχι μὲ μέσον τὴν κυριαρχία καὶ τὴν ἐκμετάλλευσιν ἀλλὰ τὴν ἀπελευθέρωσιν ἐσωτερικῶν δυνάμεων τοῦ λίμπιντο. Κατόπι βάλαμε σκοπὸν

νά «επαληθεύσομε» αὐτὰ τὰ σύμβολα — δηλαδή νά καταδείξομε τήν ἀξία ἀλήθειας τους σά συμβόλων μιᾶς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας πέρα ἀπό τήν ἀρχή τῆς ἀπόδοσης. Σκεφθῆκαμε πῶς τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ περιεχόμενον τῶν Ὀρφικῶν καὶ Ναρκισσιστικῶν εἰκόνων ἦταν ἡ ἐρωτικὴ συμφιλίωση (ἔνωση) τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης στὴν αἰσθητικὴ στάση, ὅπου τάξη εἶναι ὁμορφιά καὶ δουλειὰ εἶναι παιχνίδι. Τὸ ἐπόμενο βῆμα ἦταν ἡ ἐξάλειψη τῆς διαστροφῆς τῆς αἰσθητικῆς στάσης στὴ μὴ πραγματικὴ ἀτμόσφαιρα τοῦ μουσείου ἢ τοῦ μπουεμισμοῦ. Μὲ τὸ σκοπὸ αὐτὸ κατὰ νοῦ, προσπαθήσαμε νά ξανασυλλάβομε τὸ πλῆρες περιεχόμενον τῆς αἰσθητικῆς διάστασης ἀναζητώντας τὴ φιλοσοφικὴ τῆς νομιμοποίησης. Βρήκαμε πῶς, στὴ φιλοσοφία τοῦ Kant ἡ αἰσθητικὴ διάσταση κατέχει τὴν κεντρικὴ θέση μεταξὺ αἰσθητικότητας καὶ ἠθικῆς — τῶν δυὸ πόλων τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Ἄν αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια, τότε ἡ αἰσθητικὴ διάσταση πρέπει νά περιέχει ἀρχές ἔγκυρες καὶ γιὰ τίς δυὸ περιοχές.

Ἡ βασικὴ ἐμπειρία σ' αὐτὴ τὴ διάσταση εἶναι αἰσθητικὴ μᾶλλον παρὰ ἰδεατικὴ ἢ αἰσθητικὴ αἰσθητήρια πρόσληψη εἶναι οὐσιαστικὰ ἐνόραση, ὄχι ἔννοια.³ Ἡ φύση τῆς αἰσθητικότητας εἶναι ἡ «δεκτικότητα», τὸ νά γνωρίζεις διαμέσου τοῦ νά δέχεσαι τὴν ἐπίδραση δεδομένων πραγμάτων. Ἡ αἰσθητικὴ λειτουργία παίρνει τὴν κεντρικὴ θέση τῆς ἐξαιτίας τῆς ἐσωτερικῆς τῆς σχέσης μὲ τὴν αἰσθητικότητα. Ἡ αἰσθητικὴ αἰσθητήρια πρόσληψη συνοδεύεται ἀπὸ ἠδονή.⁴ Αὐτὴ ἡ ἠδονὴ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀντίληψη τῆς καθαρῆς μορφῆς ἐνὸς ἀντικείμενου, ἄσχετα πρὸς τὴν «ὕλη» τοῦ καὶ τοῦ (ἐσωτερικοῦ ἢ ἐξωτερικοῦ) «σκοποῦ» του. Ἐνα ἀντικείμενον ἀπεικονιζόμενον στὴν καθαρὴν τοῦ μορφῆς εἶναι «ὠρατο». Τέτοια ἀπεικόνιση εἶναι τὸ ἔργο (ἢ μᾶλλον τὸ παιχνίδι) τῆς φαντασίας. Σὰ φαντασία, ἡ αἰσθητικὴ πρόσληψη εἶναι καὶ αἰσθητικὴ καί, ταυτόχρονα, περισσότερο ἀπὸ αἰσθητικὴ (ἢ «τρίτη» βασικὴ λειτουργία): Δίνει ἠδονὴ καὶ γι' αὐτὸ εἶναι οὐσιαστικὰ ὑποκειμενικὴ ἀλ-

λά έφόσον αύτή ή ήδονή άποτελείται άπό τήν καθαρή μορφή τοϋ άντικείμενου καθαυτό, συνοδεύει τήν αισθητήρια πρόσληψη παντοϋ και άναγκασία — για ό ποιο δ ή ποτε άντιλαμβανόμενο ύποκείμενο. Μολονότι άναφερομένη στις αισθήσεις και κατά συνέπεια δεκτική, ή αισθητική φαντασία είναι δημιουργική: Σε μιά δικιά της έλεύθερη σύνθεση, άποτελεί τήν ό μο ρ φ ι ά. Στην αισθητική φαντασία, ή αισθητικότητα δημιουργεί γενικά έγκυρες άρχές για μιά άντικειμενική τάξη.

Οί δυό κύριες κατηγορίες πού όρίζουν αύτή τήν τάξη είναι ή «έντελέχεια χωρίς σκοπό» και ή «εϋνομία χωρίς νόμο».5 Καθορίζουν, πέρα άπό τά Καντιανά πλαίσια, τήν οϋσία μιās πραγματικά μη άπωθητικής τάξης. Η πρώτη όρίζει τή δομή τής όμορφιάς, ή δεύτερη εκείνη τής έλευθερίας: ό κοινός χαρακτήρας τους είναι ή ίκανοποίηση μέσα στο έλεύθερο παιχνίδι τών άπελευθερωμένων δυνατοτήτων τοϋ άνθρώπου και τής φύσης. Ο Kant άναπτύσσει αύτές τίς κατηγορίες μόνο σά λειτουργίες τοϋ νοϋ αλλά ό αντίκτυπος τής θεωρίας του στους σύγχρονούς του ξεπέρασε τά όρια τής υπερβατικής φιλοσοφίας του: λίγα χρόνια μετά τή δημοσίευση τής Κριτικής τής Κρίσης, ό Schiller άντλησε άπό τή σύλληψη τοϋ Kant τήν ιδέα ένός νέου τρόπου πολιτισμοϋ.

Γιά τόν Kant «έντελέχεια χωρίς σκοπό» (μορφική έντελέχεια) είναι ή μορφή πού σ' αύτήν τό άντικείμενο έμφανίζεται στην αισθητική άπεικόνιση. Όποιοδήποτε και νά είναι τό άντικείμενο (πράγμα ή λουλούδι, ζωο ή άνθρωπος), άπεικονίζεται και κρίνεται όχι μέ βάση τή χρησιμότητά του, όχι σύμφωνα μέ κάποιο σκοπό πού μπορεί νά έξυπηρετεί και έπίσης όχι στο φώς τής «έσωτερικής» του όριστικότητας και πληρότητας. Στην αισθητική φαντασία, τό άντικείμενο μάλλον άπεικονίζεται σάν έλεύθερο άπό όλες τίς σχέσεις και ιδιότητες αϋτοϋ τοϋ είδους, σάν νά είναι έλεύθερα ό έαυτός του. Η έμπειρία, πού σ' αύτήν τό άντικείμενο «δίνεται» έτσι, είναι ολοκληρωτικά διαφορετική

ἀπὸ τὴν καθημερινή καθὼς κι ἀπὸ τὴν ἐπιστημονική ἐμπειρία: ὅλοι οἱ δεσμοὶ ἀνάμεσα στὸ ἀντικείμενο καὶ τὸν κόσμον τῆς θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς λογικῆς κόβονται, ἢ μᾶλλον ἀναστρέφονται. Αὐτὴ ἡ ἐμπειρία, ποὺ ἀπελευθερώνει τὸ ἀντικείμενο πρὸς τὸ «ἐλεύθερο» εἶναι τοῦ, εἶναι τὸ ἔργο τοῦ ἐλεύθερου παιχνιδιοῦ τῆς φαντασίας.⁶ Ὑποκείμενο κι ἀντικείμενο γίνονται ἐλεύθερα μὲ μιὰ νέα ἔννοια. Ἀπὸ τὴ ριζική αὐτὴ ἀλλαγὴ στὴ στάση ἀπέναντι τοῦ εἶναι, ἔρχεται σὰν ἀποτέλεσμα μιὰ νέα ποιότητα τῆς ἡδονῆς, δημιουργημένη ἀπὸ τὴ μορφή μὲ τὴν ὁποία τὸ ἀντικείμενο ἀποκαλύπτει τώρα τὸν ἑαυτό του. Ἡ «καθαρὴ μορφή» τοῦ ὑποδηλώνει μιὰν «ἐνότητα τοῦ πολυμεροῦς», μιὰ συμφωνία κινήσεων καὶ σχέσεων ποὺ ἐνεργεῖ κάτω ἀπὸ τοὺς δικούς της νόμους — ἡ καθαρὴ ἐκδήλωση τοῦ «ὄτι θρίσκειται», τῆς ὑπαρξῆς της. Αὐτὴ εἶναι ἡ ἐκδήλωση τῆς ὁμορφιάς. Ἡ φαντασία ἔρχεται σὲ συμφωνία μὲ τὶς γνωστικὲς ἔννοιες τῆς νόησης κι ἡ συμφωνία αὐτὴ καθιερώνει μιὰν ἄρμονία τῶν διανοητικῶν λειτουργιῶν ποὺ εἶναι ἡ εὐχάριστη ἀνταπόκριση στὴν ἐλεύθερη ἄρμονία τοῦ αἰσθητικοῦ ἀντικείμενου. Ἡ τάξη τῆς ὁμορφιάς εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς τάξης ποὺ κυβερνᾷ τὸ παιχνίδι τῆς φαντασίας. Ἡ διπλὴ αὐτὴ τάξη συμμορφώνεται μὲ νόμους ἀλλὰ νόμους ποὺ εἶναι οἱ ἴδιοι ἐλεύθεροι: Δὲν εἶναι ἐπιβλημένοι καὶ δὲν ἐπιβάλλουν τὴν ἐπίτευξη ὀρισμένων προορισμῶν καὶ σκοπῶν· εἶναι ἡ καθαρὴ μορφή τῆς ἴδιας τῆς ὑπαρξῆς. Ἡ αἰσθητικὴ «συμμόρφωση μὲ τὸ νόμο» συνδέει τὴ Φύση καὶ τὴν Ἐλευθερία, τὴν Ἡδονὴ καὶ τὴν Ἠθική. Ἡ αἰσθητικὴ κρίση εἶναι,

... ἀναφορικὰ μὲ τὸ αἶσθημα τῆς ἡδονῆς ἢ τοῦ πόνου, μιὰ συνιστώσα ἀρχή. Ἡ αὐθορμησία μέσα στὸ παιχνίδι τῶν γνωστικῶν λειτουργιῶν, ποὺ ἡ ἄρμονία τοῦ περιέχει τὴν αἰτία αὐτῆς τῆς ἡδονῆς, κάνει τὴν ἔννοια (τῆς ἐντελέχειας τῆς φύσης) τὸ συνδετικὸ κρίκο μεταξὺ τῆς ἰδεατῆς περιοχῆς τῆς φύσης καὶ ἐκείνης τῆς ἐλευθερίας... ἐνῶ ταυτόχρονα ἡ αὐθορμησία αὐτὴ

προάγει τὴν εὐαισθησία τοῦ νοῦ στὸ ἠθικὸ αἶσθημα.7

Γιὰ τὸν Kant ἡ αἰσθητικὴ διάσταση εἶναι τὸ ἐνδιάμεσο στοιχεῖο στὸ ὁποῖο συναντιῶνται οἱ αἰσθήσεις καὶ ἡ διάνοηση. Ἡ μεσολάβηση συμπληρῶνεται ἀπὸ τὴ φαντασία πού εἶναι ἡ «τρίτη» διανοητικὴ λειτουργία. Ἐπιπλέον, ἡ αἰσθητικὴ διάσταση εἶναι ἐπίσης τὸ ἐνδιάμεσο στοιχεῖο στὸ ὁποῖο συναντιῶνται ἡ φύση καὶ ἡ ἐλευθερία. Ἡ διπλῆ αὐτὴ μεσολάβηση ὑπαγορεύεται ἀπὸ τὴν ἐξονυχιστικὴ σύγκρουση μεταξὺ τῶν κατώτερων καὶ τῶν ἀνώτερων λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου τὴ δημιουργούμενη ἀπὸ τὴν πρόοδο τοῦ πολιτισμοῦ — πρόοδο πού πετυχαίνεται μὲ τὴν καθυπόταξη τῶν αἰσθησιακῶν λειτουργιῶν στὸ λόγο καὶ μὲ τὴν ἀπωθητικὴ χρησιμοποίησή τους γιὰ κοινωνικὲς ἀνάγκες. Ἡ φιλοσοφικὴ προσπάθεια γιὰ μεσολάβηση, μέσα στὴν αἰσθητικὴ διάσταση, μεταξὺ αἰσθητικότητας καὶ λόγου ἐμφανίζεται ἔτσι ὡς μιὰ προσπάθεια γιὰ συμφιλίωση τῶν δύο σφαιρῶν τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης πού ἀποσχίσθηκαν ἀπὸ μιὰν ἀπωθητικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Ὁ μεσολαβητικὸς ρόλος ἐκτελεῖται ἀπὸ τὴν αἰσθητικὴ λειτουργία, πού συγγενεῦει μὲ τὴν αἰσθητικότητα, ἀναφορικὰ μὲ τὶς αἰσθήσεις. Κατὰ συνέπεια, ἡ αἰσθητικὴ συμφιλίωση συνεπάγεται τὴν ἐνίσχυση τῆς αἰσθητικότητας ἐνάντια στὴν τυραννία τοῦ λόγου καί, τελικά, ἀπαιτεῖ ἀκόμα καὶ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς αἰσθητικότητας ἀπὸ τὴν ἀπωθητικὴ κυριαρχία τοῦ λόγου.

Καὶ πραγματικά, ὅταν μὲ βάση τὴ θεωρία τοῦ Kant ὁ αἰσθητικὸς ρόλος γίνεται τὸ κεντρικὸ θέμα τῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ, χρησιμοποιεῖται γιὰ νὰ καταδείξη τὶς ἀρχές ἐνὸς πολιτισμοῦ μὴ ἀπωθητικοῦ, στὸν ὁποῖο ὁ λόγος εἶναι αἰσθητὸς καὶ ἡ αἰσθητικότητα ἔλλογη. Οἱ Ἐ π ι σ τ ο λ ἔ ς π ἄ ν ω σ τ ῆ ν Α ἰ σ θ η τ ι κ ῆ Ἀ γ ω γ ῆ τ ο ῦ Ἀ ν θ ρ ῶ π ο υ (1795) τοῦ Schiller, γραμμένες σὲ μεγάλο βαθμὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τῆς Κ ρ ι τ ι κ ῆ ς τ ῆ ς Κ ρ ῖ σ η ς, ἀποσκοποῦν σὲ μιὰ ἀναδημιουργία τοῦ πολιτισμοῦ μὲ μέσο τὴν ἀπελευθερωτικὴ δύναμη τοῦ αἰ-

σθητικού ρόλου: Ἡ τελευταία θεωρεῖται σὰν περιεκτικὴ τῆς δυνατότητας μιᾶς νέας ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας.

Ἡ ἐσωτερικὴ λογικὴ τῆς παράδοσης τῆς Δυτικῆς σκέψης ἐσπρωξε τὸ Schiller νὰ ὀρίσει τὴ νέα ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, καθὼς καὶ τὴ νέα ἐμπειρία ποῦ ἀντιστοιχεῖ σ' αὐτή, σὰν α ἰ σ θ η τ ι κ ή. Τονίσαμε πὼς ὁ ὅρος ἀρχικὰ σήμαινε «ἀναφερόμενος στὶς αἰσθήσεις», μὲ ὑπογραμμισμένη τὴ γνωστικὴ τους ιδιότητα. Μὲ τὴν ἐπικράτηση τοῦ ρασιοναλισμοῦ, ἡ γνωστικὴ ιδιότητα τῆς αἰσθητικότητας θεωρεῖται ὀλοένα μικρότερη. Σὲ συνέπεια μὲ τὴν ἀπωθητικὴ ἔννοια τοῦ λόγου, τὸ ἐπιστητὸ ἔγινε τὸ ὑπέρτατο μέλημα τῶν «ἀνώτερων», μὴ αἰσθητῶν λειτουργιῶν τοῦ νοῦ· ἡ αἰσθητικὴ ἀφομοιώθηκε ἀπὸ τὸ φιλοσοφικὸ κλάδο τῆς λογικῆς καὶ τῆ μεταφυσικῆ. Ἡ αἰσθητικότητα, σὰν ἡ «κατώτερη» καὶ ἀκόμα καὶ ἡ «κατώτατη» λειτουργία, προμήθευε στὴν καλύτερη περίπτωσιν τὸ ἀπλὸ ὕλικό, τὴν πρώτη ὕλη γιὰ τὸ ἐπιστητὸ, ποῦ ἔπρεπε νὰ ὀργανωθεῖ ἀπὸ τὶς ὑψηλότερες λειτουργίες τῆς διανόησης. Τὸ περιεχόμενο καὶ τὸ κύρος τοῦ αἰσθητικοῦ ρόλου περικόπηκαν. Ἡ αἰσθητικότητα διατήρησε ἕναν ὀρισμένο βαθμὸ φιλοσοφικῆς ἀξιοπρέπειας σὲ μιὰ δευτερεύουσα ἐπιστημολογικὴ θέση· ὅσα ἀπὸ τὰ προτῆς τῆς δὲν ταίριαζαν μὲ τὴ ρασιοναλιστικὴ ἐπιστημολογία — δηλαδὴ ὅσα ξεπερνοῦσαν τὴν παθητικὴ πρόσληψιν δεδομένων — ἔγιναν ἀδέσποτα. Πρῶτα - πρῶτα μεταξὺ αὐτῶν τῶν ἀδέσποτων περιεχομένων καὶ ἀξιῶν ἦταν ἐκεῖνα τῆς φαντασίας: Ἡ ἐλεύθερη, δημιουργικὴ, ἢ ἀναπαραγωγικὴ ἐνόραση ἀντικειμένων ποῦ δὲν εἶναι ἄμεσα «δεδομένα» — ἡ λειτουργία τῆς ἀπεικόνισις ἀντικειμένων χωρὶς αὐτὰ νὰ εἶναι «παρόντα». 8 Δὲν ὑπῆρχε α ἰ σ θ η τ ι κ ή σὰν ἐπιστήμη τῆς αἰσθητικότητας ποῦ νὰ ἀντιστοιχεῖ μὲ τὴ λ ο γ ι κ ή σὰν ἐπιστήμη τῆς ἐννοιολογικῆς νόησης. Ἀλλὰ γύρω στὰ μέσα τοῦ δέκατου ὄγδοου αἰῶνα, ἡ αἰσθητικὴ ἐμφανίσθηκε σὰν ἕνας καινούργιος κλάδος τῆς φιλοσοφίας, σὰν θεωρία τῆς ὁμορφίαις καὶ τῆς τέχνης: Ὁ Al. Baumgarten καθιέρωσε τὸν ὄρο ὅπως χρησιμοποιεῖται τώρα. Ἡ ἀλλαγὴ σὲ νόημα ἀπὸ «ἀναφερόμε-

νος στις αισθήσεις» σέ «άναφερόμενος στην όμορφιά και την τέχνη» είναι πολύ βαθύτερα σημαντική από μιá ακαδημαϊκή καινοτομία.

Η φιλοσοφική ιστορία του όρου αίσθητικος αντικατοπτρίζει την άπωθητική μεταχείριση των αισθησιακών (και γι' αυτό «σωματικών») γνωστικών προσές. Στην ιστορία αυτή, ή καθιέρωση της αισθητικής σάν ανεξάρτητου θεωρητικού κλάδου αντιβαίνει στην άπωθητική έξουσία της λογικής: Οι προσπάθειες νά καταδειχθεί ή κεντρική θέση του ρόλου της αισθητικής και νά κατασταθεί σάν μιá ύπαρξιακή κατηγορία έπικαλούνται τις άξιες αλήθειας που περιέχουν οι αισθήσεις ενάντια στον ύποβιασμό τους κάτω από την έπικρατούσα άρχή της πραγματικότητας. Η αισθητική θεωρία έγκαθιστά την τάξη της αίσθητικότητας σέ αντίδιαστολή προς την τάξη της λογικότητας. Εισαγομένη στη φιλοσοφία του πολιτισμού, ή ιδέα αυτή άποσκοπει σέ μιάν άπελευθέρωση των αισθήσεων που, μακριά του νά καταστρέψει τον πολιτισμό, θά του έδινε μιá βάση πιο γερή και θά αύξανε πολύ τις δυνατότητές του. Δρώντας διαμέσου μιáς βασικής όρμης — της όρμης του παιχνιδιού — ό αισθητικός ρόλος θά μπορούσε νά καταργήσει τον έξαναγκασμό και νά τοποθετήσει τον άνθρωπο, ήθικά και σωματικά, στην έλευθερία» Θά έναρμόνιζε τά αισθήματα και τά συναισθήματα με τις ιδέες του λόγου, θά στερούσε τους «νόμους του λόγου από τον ήθικό τους έξαναγκασμό» και θά μπορούσε νά «τους συμφιλιώσει με τό συμφέρον των αισθήσεων.»⁹

Θά διατυπωθεί ή αντίρρηση πώς ή έρμηνεία αυτή, που συνδέει τό φιλοσοφικό όρο αίσθητικος ότητα* (σάν γνωστική διανοητική λειτουργία) με την άπελευθέρωση των αισθήσεων, είναι ένα άπλο παιχνίδι πάνω σέ μιάν έτυμολογική άμφιβολία: ή ρίζα αίσθηστος αίσθητικος ότητα

* Σ.τ.Μ. sensuousness

** Σ.τ.Μ. sens

δὲν δικαιώνει πιά τῆ χροιά τοῦ αἰσθησιαμοῦ. Στὰ γερμανικά αἰσθητικὸτητα καὶ αἰσθησιασμὸς ἀποδίνονται ἀκόμη μὲ ἓνα καὶ τὸν ἴδιο ὄρο: Sinnlichkeit Ὑποδηλώνει ἱκανοποίηση τῶν ἐνστίκτων (ἰδιαίτερα σεξουαλική) καθὼς καὶ γνωστικὴ αἰσθητήρια πρόσληψη καὶ ἀπεικόνιση (αἴσθηση). Ἡ διπλὴ αὐτὴ χροιά διαφυλάσσεται στὴν καθημερινὴ καθὼς καὶ στὴ φιλοσοφικὴ γλῶσσα καὶ ἔχει διατηρηθεῖ στὴ χρῆση τοῦ ὄρου Sinnlichkeit γιὰ τὸ ὑπόβαθρο τῆς αἰσθητικῆς. Ἐδῶ ὁ ὄρος σημαίνει τίς «κατώτερες» («μισσοφωτισμένες», «συγκεχυμένες») γνωστικὲς λειτουργί-
 ες τοῦ ἀνθρώπου σὺν τὸ «αἶσθημα πόνου καὶ ἡδονῆς» — αἰσθήσεις σὺν συναισθήματα.¹⁰ Στὶς Ἐπιστολὲς πᾶνω στὴν Αἰσθητικὴ Ἀγωγὴ, τονίζεται ὁ ὀρμέφυτος, ἐνστικτώδης χαρακτήρας τῆς αἰσθητικῆς λειτουργίας.¹¹ Αὐτὸ τὸ περιεχόμενο παρέχει τὸ βασικὸ ὕλικὸ γιὰ τὸ νέο θεωρητικὸ κλάδο τῆς αἰσθητικῆς. Ὁ τελευταῖος συλλαμβάνεται σὰν ἡ «ἐπιστήμη τοῦ εὐαίσθητου ἐπιστητοῦ» — μιὰ «λογικὴ», τῶν κατώτερων γνωστικῶν λειτουργιῶν.¹² Ἡ αἰσθητικὴ εἶναι ἡ «ἀδελφὴ» καὶ ταυτόχρονα τὸ ἀντίστοιχο τῆς λογικῆς. Ἡ ἀντίθεση στὴν πρωτοκαθεδρία τῆς λογικῆς χαρακτηρίζει τὴν καινούργια ἐπιστήμη: «...ὄχι ἡ λογικὴ μὰ ἡ αἰσθητικὸτητα (Sinnlichkeit) εἶναι συστατικὴ τῆς αἰσθητικῆς ἀλήθειας ἢ ψέματος. Αὐτὸ πού ἡ αἰσθητικὸτητα ἀναγνωρίζει, ἢ μπορεῖ νὰ ἀναγνωρίσει, σὰν ἀληθινό, ἡ αἰσθητικὴ μπορεῖ νὰ τὸ ἀπεικονίσει σὰν ἀληθινό, ἀκόμα κι ἂν ἡ λογικὴ τὸ ἀπορρίπτει σὰν μὴ ἀληθινό.»¹³ Καὶ ὁ Κάντ εἶπε στὶς διαλέξεις του πάνω στὴν ἀνθρωπολογία: «... μπορεῖ κανένας νὰ διατυπώσει γενικοὺς νόμους τῆς νόησης» δηλαδὴ ὑπάρχει μιὰ ἐπιστήμη τῆς αἰσθητικότητας, ἡ αἰσθητικὴ, καὶ μιὰ ἐπιστήμη τῆς νόησης, ἡ λογικὴ.»¹⁴ Οἱ ἀρχές καὶ οἱ ἀλήθειες τῆς αἰσθητικότητας προμηθεύουν τὸ περιεχόμενο τῆς αἰσθητικῆς καὶ «ὁ ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τῆς αἰσθητικῆς εἶναι ἡ τελείωση τοῦ αἰσθητήριου ἐπιστητοῦ. Ἡ τελείωση αὐτὴ εἶναι ἡ ὁμορφιά.»¹⁵ Ἐδῶ γίνεται τὸ βήμα πού μετασχηματίζει τὴν αἰσθητικὴ, ἐπιστήμη τῆς αἴσθη-

τικότητας, στην ἐπιστήμη τῆς τέχνης, και τὴν τάξιν τῆς αἰσθητικότητας στὴ τάξιν τῆς τέχνης.

Ἡ ἐτυμολογικὴ μοῖρα ἐνὸς βασικοῦ ὄρου σπάνια εἶναι τυχαία. Ποιὰ εἶναι ἡ πραγματικότης πίσω ἀπὸ τὴν ἐννοιολογικὴ ἀνάπτυξιν ἀπὸ τὸν αἰσθησιασμὸν στὴν αἰσθητικὴ τέχνη (αἰσθητήριο ἐπιστητὸν) καὶ ὡς τὴν τέχνη (αἰσθητικὴ); Ἡ αἰσθητικότης, ἡ μεσολαβούσα ἐννοία, ὀρίζει τις αἰσθήσεις ὡς πηγὰς καὶ σωματικὰ ὄργανα τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἀλλὰ οἱ αἰσθήσεις δὲν εἶναι ἀποκλειστικά, ἀκόμα οὔτε κατὰ κύριον λόγον, σωματικὰ ὄργανα τοῦ ἐπιστητοῦ. Ἐχει γίνεσθαι σύν-χουση τοῦ γνωστικοῦ τοῦ ρόλου μὲ τὸν ὀρεκτικὸν τοῦ ρόλου (αἰσθησιασμὸν)· εἶναι ἐρωτογενεῖς καὶ διέπονται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἡδονῆς. Ἀπὸ τῆς συγχώνευσης αὐτῆς τῆς γνωστικῆς καὶ τῆς ὀρεκτικῆς λειτουργίας προέρχεται ὁ συγκεχυμένος, κατώτερος, παθητικὸς χαρακτήρας τοῦ αἰσθητηρίου ἐπιστητοῦ ποὺ τὸ κάνει ἀκατάλληλον γιὰ τὴν ἀρχὴν τῆς πραγματικότητας ἐκτὸς ἀνὸς ὑποβληθεῖσθαι στὴν (καὶ σχηματισθεῖσθαι ἀπὸ τὴν) ἰδεατὴν δραστηριότητα τῆς διανόησης, τοῦ λόγου. Καὶ ἐφόσον ἡ φιλοσοφία δέχθηκε τοὺς κανόνες καὶ τις ἀξίες τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας, οἱ διεκδικήσεις τῆς αἰσθητικότητας, ἐλεύθερης ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ λόγου, δὲν βρῆκαν θέσιν στὴν φιλοσοφίαν· πολὺ τροποποιημέναι, κατέφυγαν στὴν θεωρίαν τῆς τέχνης. Ἡ ἀλήθεια τῆς τέχνης εἶναι ἡ ἀπελευθέρωσις τῆς αἰσθητικότητας διαμέσου τῆς συμφιλίωσός της μὲ τὸν λόγον· αὐτὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς κλασσικῆς ἰδεαλιστικῆς αἰσθητικῆς. Στὴν τέχνην

... ἡ σκέψις ὑλοποιεῖται καὶ ἡ ὕλη δὲν καθορίζεται ἔξω-τερικὰ ἀπὸ τὴν σκέψιν ἀλλὰ εἶναι ἡ ἴδια ἐλεύθερη ἐφόσον τὸ φυσικόν, τὸ αἰσθητόν, τὸ συναισθηματικὸν ἔχουν καθαυτὰ τὸ μέτρον τους, τὸ σκοπὸν τους καὶ τὴν ἀρμονίαν τους. Ἐνῶ ἡ αἰσθητήρια πρόσληψις καὶ τὸ αἰσθητὸν ἀνυψώνονται στὴν παγκόσμιαν γενικότητα τοῦ πνεύματος, ἡ σκέψις ὄχι μόνον ἀπαρνεῖται τὴν ἐχθρικότητά της ἀ-

πέναντι στη φύση αλλά διασκεδάζει μέσα στη φύση. Τὸ αἶσθημα, ἡ χαρὰ καὶ ἡ ἡδονὴ καθιερώνονται καὶ δικαιώνονται ἔτσι πὺρ ἡ φύση κι ἡ ἐλευθερία, ἡ αἰσθητικότητα καὶ ὁ λόγος βρίσκουν στήν ἐ ν ό τ η τ á τους τὸ δίκιο τους καὶ τὴν ἱκανοποίησή τους.¹⁶

Ἡ τέχνη προκαλεῖ τὴν ἐπικρατοῦσα ἀρχὴ τοῦ λόγου: Ἀπεικονίζοντας τὴν τάξη τῆς αἰσθητικότητας, ἐπικαλεῖται μιὰν ἀπαγορευμένη λογικὴ — τὴ λογικὴ τῆς ἱκανοποίησης σὲ ἀντιδιαστολὴ μὲ ἐκείνη τῆς ἀπώθησης. Πίσω ἀπὸ τὴν ἐξυψωμένη αἰσθητικὴ μορφή, φαίνεται τὸ μὴ ἐξυψωμένο περιεχόμενο: Ἡ ἀφοσίωση τῆς τέχνης στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς.¹⁷ Ἡ διερεύνηση τῶν ἐρωτικῶν ριζῶν τῆς τέχνης παίζει ἕνα μεγάλο ρόλο στὴν ψυχανάλυση ἐντούτοις οἱ ρίζες αὐτὲς βρίσκονται μέσα στὸ ἔργο καὶ τὸ ρόλο τῆς τέχνης μᾶλλον παρὰ μέσα στὸν καλλιτέχνη. Ἡ αἰσθητικὴ μορφή εἶναι αἰσθητὴ μορφή — ἀποτελούμενη ἀπὸ τὴ τ á ξ η τ ῆ ς α ἰ - σ θ η τ ι κ ό τ η τ α ς. Ἄν ἡ «τελείωση» τοῦ αἰσθητήριου ἐπιστητοῦ ὀρισθεῖ ὡς ὁμορφιά, ὁ ὀρισμὸς αὐτὸς διατηρεῖ ἀκόμα τὴν ἐσωτερικὴ σύνδεση μὲ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐνστικτικῶν καὶ ἡ αἰσθητικὴ ἡδονὴ εἶναι ἀκόμα ἡδονὴ. Ἀλλὰ ἡ αἰσθησιακὴ προέλευση «ἀπωθεῖται» καὶ ἡ ἱκανοποίηση βρίσκει στὴν καθαρὴ «μορφή» τοῦ ἀντικείμενου. Σὰν αἰσθητικὴ ἀξία, ἡ μὴ ἐννοιολογικὴ ἀλήθεια τῶν αἰσθήσεων καθιερώνεται καὶ στὸ «ἐλεύθερο παιχνίδι» τῆς δημιουργικῆς φαντασίας παρέχεται ἐλευθερία ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Ἐδῶ ἀναγνωρίζεται μιὰ πραγματικότητα μὲ πολὺ διαφορετικὰ σταθμά. Ἀλλὰ, ἀφοῦ ἡ ἄλλη, «ἐλεύθερη» πραγματικότητα ἀποδίδεται στὴν τέχνη κι ἡ ἐμπειρία τῆς στὴν αἰσθητικὴ στάση, δὲν συνεπάγεται ὑποχρέωση καὶ δὲν ἐμπλέκει τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ στὸ συνηθισμένο τρόπο ζωῆς εἶναι «μὴ πραγματικὴ».

Ἡ προσπάθεια τοῦ Schiller νὰ ἀποπράξει τὴν ἐξυψωση τοῦ αἰσθητικοῦ ρόλου ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ θέση τοῦ Kant. Μόνον ἐπειδὴ ἡ φαντασία εἶναι μιὰ κεντρικὴ λειτουργία τοῦ

νου, μόνον επειδή ή όμορφιά είναι μιá «άναγκαία κατάσταση τής ανθρωπότητας»,¹⁸ μπορεί ό αισθητικός ρόλος νά έχει άποφασιστική σημασία στόν άνασχηματισμό του πολιτισμοϋ. Όταν ό Schiller έγραφε, ή άνάγκη για ένα τέτοιο άνασχηματισμό φαινόταν άυταπόδεικτη ή Herder κι ό Schiller, ό Hegel κι ό Novalis άνάπτuξαν τήν έννοια τής άποξένωση μέ τούς ίδιους σχεδόν όρους. Καθώς ή βιομηχανική κοινωνία άρχίζει νά παίρνει σχήμα κάτω άπό τή διακυβέρνηση τής άρχής τής άπόδοσης, ή άρνητικότητα πού περιέχει διέπει τή φιλοσοφική άνάλυση:

...ή άπόλαυση έχει χωρισθεί άπό τήν έργασία, τά μέσα άπό τό σκοπό, ή προσπάθεια άπό τήν άνταμοιβή. Αίώνια άλυσσοδεμένος σ' ένα μοναδικό μικρό κλάσμα του όλου, ό άνθρωπος πλάθει τόν έαυτό του μόνο σάν κλάσμα· άκούγοντας πάντα τό μονότονο σφύριγμα του τροχού πού ό ίδιος γυρίζει, δέν άναπτύσσει ποτέ τήν άρμονία του είναι του καί, άντί νά διαμορφώσει τήν πραγματικότητα πού θρίσκειται μέσα στή φύση του, γίνεται ένα άπλό άχνάρι του έπαγγέλματός του, τής έπιστήμης του.¹⁹

Άφοϋ ό πολιτισμός ό ίδιος «έφερε στό σύγχρονο άνθρωπο τό πλήγμα αυτό», μόνο ένας νέος τρόπος πολιτισμοϋ μπορεί νά τό έπουλώσει. Η πληγή προξενείται άπό τήν άνταγωνιστική σχέση μεταξύ τών δυό πολιτικων διαστάσεων τής ανθρωπίνης ύπαρξης. Ο Schiller περιγράφει τόν άνταγωνισμό αυτό σέ μιá σειρά ζευγαρωμένων έννοιων: Αισθητικότητα και λόγος, ύλη και μορφή (πνεϋμα), φύση και έλευθερία, τó ειδικό και τó γενικό. Κάθε μιá άπό τίς δυό διαστάσεις διέπεται άπό μιá βασική ό ρ μ ή: Τήν «αίσθησιακή όρμη» και τή «μορφική όρμη». ²⁰ Η πρώτη είναι ύσιαστικά παθητική, δεκτική, ή δεύτερη δραστική, κατακτητική, κυριαρχική. Ο πολιτισμός κτίζεται άπό τó συνδυασμό και τήν άλληλεπίδραση αυτών τών δυό όρμών. Άλλά μέσα

στον κατεστημένο πολιτισμό, ή σχέση τους έχει σταθεί ανταγωνιστική: Ἄντι νά συμφιλιώσει τίς δυό ὀρμές κάνοντας τήν αἰσθητικότητα ἔλλογη καί τὸ λόγο αἰσθησιακό, ὁ πολιτισμός ὑπόταξε τήν αἰσθητικότητα στό λόγο μέ τέτοιο τρόπο πού ἡ πρώτη, ἂν ξανατονίσει τή παρουσία της, τὸ κάνει σέ καταστροφικές καί «ἄγριες» μορφές, ἐνῶ ἡ τυραννία τοῦ λόγου ἀφαιρεῖ ὄλο τὸν πλοῦτο τῆς αἰσθητικότητας καί τήν κάνει θάρβαρη. Ἡ σύγκρουση πρέπει νά ἐπιλυθεῖ, ἂν οἱ ἀνθρώπινες δυνατότητες πρόκειται νά πραγματοποιήσουν τὸν ἑαυτὸς ἐλεύθερα. Ἀφοῦ μόνον οἱ ὀρμές ἔχουν τὴ δύναμη διαρκείας πού ἐπιδρᾷ ριζικά στήν ἀνθρώπινη ὑπαρξη, μιά τέτοια συμφιλίωση μεταξύ τῶν δυό ὀρμῶν πρέπει νά εἶναι τὸ ἔργο μιᾶς τρίτης ὀρμῆς. Ὁ Schiller ὀρίζει αὐτὴ τὴ τρίτη, μεσολαβούσα ὀρμὴ σὰν τὴν ὀ ρ μ ἦ τ ο ὕ π α ι χ ν ι δ ι ο ὕ, τὸν ἀντικειμενικὸ τῆς σκοπὸ σὰν ὁμορφιά καί τὸν προορισμὸ τῆς σὰν ἐλευθερία. Θὰ προσπαθήσομε τώρα νά διασώσομε ὀλόκληρο τὸ περιεχόμενο τῆς ἰδέας τοῦ Schiller ἀπὸ τὴν καλοθέλητη αἰσθητικὴ ἀνάλυση στήν ὀποία τὸ περιόρισε ἡ παραδοσιακὴ ἔρμηνεία. Ἐκεῖνο πού ἀναζητεῖται εἶναι ἡ λύση ἐνός «πολιτικοῦ» προβλήματος: Τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ ἀπάνθρωπες ὑπαρξιακὲς συνθήκες. Ὁ Schiller λέει ὅτι, γιὰ νά λύσει κανένας τὸ πολιτικὸ πρόβλημα, «πρέπει νά περάσει μέσα ἀπὸ τὸ αἰσθητικὸ, ἀφοῦ ἐκεῖνη πού ὀδηγεῖ στήν ἐλευθερία εἶναι ἡ ὀμορφιά.» Ἡ ὀρμὴ τοῦ παιχιδιοῦ εἶναι τὸ ὀχημα αὐτῆς τῆς ἀπελευθέρωσης. Ἡ ὀρμὴ δὲν ἀποσκοπεῖ στό νά παίξει «μέ» κάτι· εἶναι μᾶλλον τὸ παιχίδι τῆς ζωῆς καθαυτὸ, πέρα ἀπὸ τὴν ἔλλειψη καί τὸν ἐξωτερικὸ ἐξαναγκασμὸ — ἡ ἐκδήλωση μιᾶς ὑπαρξης χωρὶς φόβο καί ἄγχος, καί ἔτσι ἡ ἐκδήλωση τῆς ἐλευθερίας καθαυτῆς. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἐλεύθερος μόνον ὀπου εἶναι ἐλεύθερος ἀπὸ περιορισμὸ, ἐξωτερικὸ καί ἐσωτερικὸ, ὕλικὸ καί ἠθικὸ — ὀταν δὲν περιορίζεται οὔτε ἀπὸ νόμο, οὔτε ἀπὸ ἀνάγκη.²¹ Ἄλλὰ τέτοιος περιορισμὸς εἶναι ἡ πραγματικότητα. Ἐτσι ἡ ἐλευθερία εἶναι, μέ τὴν αὐστηρὴ ἔννοια, ἐλευθερία ἀπὸ τὴν κατεστημένην πραγματικό-

τητα: «Ο άνθρωπος είναι ελεύθερος όταν ή «πραγματικότητα χάνει τή σοβαρότητά της» και όταν ή ανάγκη της «γίνεται έλαφριά» (leicht).²² Η μεγαλύτερη θλακεία και ή μεγαλύτερη εϋφυΐα έχουν μιάν ορισμένη συγγένεια μεταξύ τους κατά τὸ ὅτι και οί δυὸ ἐπιζητοῦν μόνο τὸ π ρ α γ μ α τ ι κ ὸ ἀλλὰ τέτοια ανάγκη για (και προσκόλληση στὸ) πραγματικό εἶναι «ἀπλῶς τὰ ἀποτελέσματα τῆς ἔλλειψης.» Σ' ἀντίθεση, ή «ἀδιαφορία για τή πραγματικότητα» και τὸ ἐνδιαφέρον για τὴν ἐμφάνιση» (display - Schein) εἶναι δείγματα ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν ἔλλειψη και μιᾶς «ἀληθινῆς αὔξησης τῆς ἀνθρωπιᾶς». ²³ Μέσα σ' ἓνα γνήσια φιλόανθρωπο πολιτισμὸ, ή ἀνθρώπινη ὑπαρξη θὰ εἶναι παιχνιδι μᾶλλον παρὰ μόχθος και ὁ ἄνθρωπος θὰ ζεῖ μέσα στὴν ἐπίδειξη μᾶλλον παρὰ τὴν ἀνάγκη.

Αὐτὲς οἱ ἰδέες ἀντιπροσωπεύουν μιάν ἀπὸ τίς πιὸ προχωρημένες θέσεις τῆς σκέψης. Πρέπει κανένας νὰ καταλάβει, ὅτι ή ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν πραγματικότητα ποὺ προβλέπεται ἐδῶ δὲν εἶναι ὑπερβατική, «ἐσώτερη», ή ἀπλῶς διανοητική ἐλευθερία (ὅπως ὁ Schiller καθαρὰ τονίζει²⁴) ἀλλὰ ἐλευθερία μ ἔ σ α στὴν πραγματικότητα. Η πραγματικότητα ποὺ «χάνει τή σοβαρότητά της» εἶναι ή ἀπάνθρωπη πραγματικότητα τῆς ἔλλειψης και τῆς ἀνάγκης και χάνει τή σοβαρότητά της ὅταν ἐλλείψεις και ἀνάγκες μποροῦν νὰ ἐκανοποιηθοῦν χωρὶς ἀποξενωμένη ἐργασία. Τότε, ὁ ἄνθρωπος εἶναι ελεύθερος νὰ «παίξει» μὲ τίς λειτουργίες και τίς δυνατότητές του και μ' ἐκείνες τῆς φύσης — και μόνο «παίζοντας» μ' αὐτὲς εἶναι ελεύθερος. Τότε ὁ κόσμος του εἶναι ἐπίδειξη (Schein) και ή τάξη του εἶναι ἐκείνη τῆς ὁμορφιάς. Ἐπειδὴ εἶναι ή πραγμάτωση τῆς ἐλευθερίας, τὸ παιχνίδι εἶναι περισσότερο ἀπὸ τὴν περιοριστική ὕλική και ἠθική πραγματικότητα: «... ὁ ἄνθρωπος εἶναι σοβ ὁ ρ ὸ ς μὲ τὸ εὐχάριστο, τὸ καλὸ, τὸ τέλειο· ἀλλὰ μὲ τὴν ὁμορφιὰ παίζει.»²⁵ Τέτοια λόγια θὰ ἦταν ἀνεύθυνος «αισθητικισμὸς» ἀν ή περιοχὴ τοῦ παιχνιδιοῦ ἦταν περιοχὴ στολιδιοῦ, πολυτέλειας, γιορτῆς μέσα σ' ἓνα κόσμο

κατά τὰ ἄλλα ἀπωθητικό. Ἄλλὰ ἐδῶ ἡ αἰσθητική λειτουργία συλλαμβάνεται σὰν μιὰ ἀρχὴ πού διέπει ὀλόκληρη τὴν ἀνθρώπινη ὕπαρξη — κι αὐτὸ μπορεῖ νὰ τὸ κάνει μόνο ἂν γίνεαι «γενική». Ὁ αἰσθητικός πολιτισμὸς προϋποθέτει «μιὰν ἐλοκληρωτικὴ ἐπανάσταση στὸν τρόπο τῆς αἰσθητήριας πρόσληψης καὶ τοῦ αἰσθήματος»,²⁶ καὶ τέτοια ἐπανάσταση γίνεταὶ δυνατὴ μόνον ἂν ὁ πολιτισμὸς ἔχει φθάσει τὴν πιὸ ψηλὴ ὕλικὴ καὶ διανοητικὴ ὀριμότητα. Μόνον ὅταν ὁ περιορισμὸς τῆς ἀνάγκης» ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸν «περιορισμὸ τῆς περιττότητας» (ἀφθονίας) θὰ σπρωχθεῖ ἡ ἀνθρώπινη ὕπαρξη σὲ μιὰ «ἐλεύθερη κίνηση πού εἶναι καθαυτὴ καὶ σκοπὸς καὶ μέσο».²⁷ Ἀπελευθερωμένους ἀπὸ τὴν πίεση ὀδυνηρῶν σκοπῶν καὶ ἀποδόσεων ὕπαγορευμένων ἀπὸ τὴν ἔλλειψη, ὁ ἄνθρωπος θὰ ἀποκατασταθεῖ στὴν «ἐλευθερία γιὰ νὰ εἶναι αὐτὸ πού πρέπει νὰ εἶναι.»²⁸ Ἄλλὰ αὐτὸ πού «πρέπει» νὰ εἶναι θὰ εἶναι ἡ ἐλευθερία καθαυτὴ: Ἡ ἐλευθερία νὰ παίζει. Ἡ διανοητικὴ λειτουργία πού ἐξασκεῖ αὐτὴ τὴν ἐλευθερία εἶναι ἐκείνη τῆς φ α ν τ α σ ί α ς.²⁹ Διαγράφει καὶ προβάλλει τίς δυνατότητες ὀλόκληρου τοῦ εἶναι· ἀπελευθερωμένες ἀπὸ τὴν ὕποδούλωσή τους στὴν περιοριστικὴ ὕλη, ἐμφανίζονται σὰν «καθαρὲς μορφές». Σὰν τέτοιες, ἀποτελοῦν μιὰ τάξη δική τους: Ὑπάρχουν «σύμφωνα μὲ τοὺς νόμους τῆς ὀμορφιάς.»³⁰

Ὅταν πιά ἡ ὀρμὴ τοῦ παιχνιδιοῦ πάρει τὰ ἡγία σὰν ἀρχὴ τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ μετασημάτιζε κυριολεκτικὰ τὴν πραγματικότητα. Ἡ φύση, ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος, θὰ γινόντουσαν κατὰ κύριο λόγο ἀντιληπτές ὄχι σὰν κυριαρχούσες πάνω στὸν ἄνθρωπο (ὅπως στὴ πρωτόγονη κοινωνία), οὔτε σὰν κυριαρχημένες ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο (ὅπως μέσα στὸν κατεστημένο πολιτισμὸ) ἀλλὰ μᾶλλον σὰν ἓνα ἀντικείμενο «ὄνειροπολήματος».³¹ Μὲ τὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ στὴ βασικὴ καὶ διαμορφωτικὴ ἐμπειρία, τὸ ἀντικείμενο καθαυτὸ τῆς ἐμπειρίας ἀλλάζει: Ἀπελευθερωμένη ἀπὸ τὴ βίαιη κυριαρχία κι ἐχμετάλλευση καί, στὴ θέση τους, διαμορφωμένη ἀπὸ τὴν ὀρμὴ τοῦ παιχνιδιοῦ, ἡ φύση θὰ ἀπελευθερωνόταν ἐπίσης ἔ-

πὸ τὴν ἴδια τῆς τῆ θαναυσότητα καὶ θά γινόταν ἐλεύθερη νὰ ἐπιδείξει τὸν πλοῦτο τῶν χωρὶς σκοπὸ σχημάτων τῆς πού ἐκφράζουν τὴν «ἐσώτερη ζωὴ» τῶν ἀντικειμένων τῆς.³² Καὶ μιὰ ἀντίστοιχη ἀλλαγὴ θά συνέβαινε στὸν ὑποκειμενικὸ κά-
σμο. Ἐδῶ, ἐπίσης, ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία θά σταματοῦσε τὴ
βίαιη καὶ ἐκμεταλλευτικὴ παραγωγικότητα πού ἔκανε τὸν
ἄνθρωπο ἓνα ὄργανο ἐργασίας. Ἀλλὰ αὐτὸς δὲν θά ἐπιστρε-
φόταν σὲ μιὰ κατάσταση θασανισμένης παθητικότητας. Ἡ
ὑπαρξὴ του θά ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι δράση ἀλλὰ «ὄ,τι κα-
τέχει καὶ παράγει δὲν χρειάζεται πιά νὰ φέρνει τὰ ἔχνη
τῆς δουλείας, τοῦ γεμάτου φόβο σχεδίου τοῦ σκοποῦ του»³³
πέρα ἀπὸ τὴν ἔλλειψη καὶ τὸ ἄγχος, ἡ ἀνθρώπινη δράση
γίνεται ἐ π ἰ δ ε ἰ ξ ἠ — ἡ ἐλεύθερη ἐκδήλωση δυνα-
τοτήτων.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ἐκρηκτικὸς χαρακτήρας τῆς ἀντίλη-
ψης τοῦ Schiller ἔρχεται στὸ κέντρο τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου.
Ἔιχε διαγνώσει τὴν ἀσθένεια τοῦ πολιτισμοῦ σὰν τὴ σύγ-
κρουση τῶν δυὸ βασικῶν ὀρμῶν τοῦ ἀνθρώπου (τῆς αἰσθη-
σιακῆς καὶ τῆς μορφικῆς ὀρμῆς) ἢ μᾶλλον σὰν τὴ βίαιη λύση
τῆς σύγκρουσης: Τὴν καθιέρωση τῆς ἀπωθητικῆς τυραννίας
τοῦ λόγου πάνω στὴν αἰσθητικότητα. Κατὰ συνέπεια, ἡ
συμφιλίωση τῶν δυὸ συγκρουόμενων ὀρμῶν θά συνεπαγό-
ταν τὴν ἐξάλειψη αὐτῆς τῆς τυραννίας — δηλαδὴ τὴν ἀ-
ποκατάσταση τοῦ δικαιώματος τῆς αἰσθητικότητας. Ἡ ἐ-
λευθερία θά ἔπρεπε νὰ ἀναζητηθεῖ στὴν ἀπελευθέρωση τῆς
αἰσθητικότητας μᾶλλον παρὰ τοῦ λόγου καὶ στὸν περιορισμὸ
τῶν «ἀνώτερων» λειτουργιῶν μᾶλλον παρὰ τῶν «κατώτε-
ρων». Μ' ἄλλα λόγια, ἡ διάσωση τοῦ πολιτισμοῦ θά προϋ-
πόθετε κατάργηση τῶν ἀπωθητικῶν ἐλέγχων πού ὁ πολιτι-
σμὸς ἔχει ἐπιβάλλει στὴν αἰσθητικότητα. Καὶ αὕτη εἶναι
πραγματικὰ ἡ ἰδέα πίσω ἀπὸ τὴν Α ἰ σ θ η τ ι κ ῆ Ἄ-
γ ω γ ἠ. Ἀποσκοπεῖ στὸ νὰ θασίσει τὴν ἠθικὴ σὲ αἰσθη-
σιακὸ ἔδαφος³⁴ οἱ νόμοι τοῦ λόγου πρέπει νὰ συμφιλιωθοῦν
μὲ τὸ συμφέρον τῶν αἰσθήσεων³⁵ ἡ κυριαρχικὴ μορφικὴ ὀρ-
μὴ πρέπει νὰ συκρατηθεῖ: «Ἡ αἰσθητικότητα πρέπει νὰ

διατηρήσει την περιοχή της θριαμβευτικά και να αντικρύσει τη βία που το πνεύμα (Geist) θα ήθελε να της καταφέρει με την καταπατητική του δραστηριότητα».36 Ἄληθεύει βέβαια, πώς ἂν πρόκειται ἢ ἐλευθερία νὰ γίνεῖ ἢ διέπουσα ἀρχὴ τοῦ πολιτισμοῦ, ὄχι μόνο ὁ λόγος ἀλλὰ ἐπίσης καὶ ἡ «αἰσθησιακὴ ὄρμη» ἀπαιτεῖ ἕναν περιοριστικὸ μετασχηματισμὸ. Ἡ ἐπιπρόσθετη ἀπελευθέρωση αἰσθησιακῆς ἐνέργειας πρέπει νὰ συμμορφώνεται μὲ τὴ γενικὴ τ ἄ ξ η τῆς ἐλευθερίας. Ἐντούτοις, ὅποιαδήποτε τάξη θὰ χρειαζόταν νὰ ἐπιδληθεῖ πάνω στὴν αἰσθησιακὴ μορφή, θὰ πρέπει ἢ ἴδια νὰ εἶναι «ἕνα ἐγχεῖρμα ἐλευθερίας».37 Τὸ ἴδιο τὸ ἐλεύθερο ἄτομο πρέπει νὰ προκαλέσει τὴν ἀρμονία μεταξύ τῆς ἀτομικῆς καὶ τῆς γενικῆς ἱκανοποίησης. Σ' ἕναν ἀληθινὰ ἐλεύθερο πολιτισμὸ, ὅλοι οἱ νόμοι εἶναι αὐτοδοσμένοι ἀπὸ τὰ ἄτομα: «Τὸ νὰ δίνει κανένας ἐλευθερία μὲ τὴν ἐλευθερία εἶναι ὁ γενικὸς νόμος» τῆς «αἰσθητικῆς κατάστασης».38 Σ' ἕναν ἀληθινὰ ἐλεύθερο πολιτισμὸ «ἡ θέληση τοῦ συνόλου» πραγματώνει τὸν ἑαυτὸ τῆς μόνο «διαμέσου τῆς φύσης τοῦ ἀτόμου».39 Ἡ τάξη εἶναι ἐλευθερία μόνον ἂν ἔχει ἐδραιωθεῖ πάνω στὴν (καὶ διατηρεῖται ἀπὸ τὴν) ἐλεύθερη ἱκανοποίησι τῶν ἀτόμων.

Ἄλλὰ ὁ μοιραῖος ἐχθρὸς τῆς διαρκοῦς ἱκανοποίησης εἶναι ὁ χ ρ ὶ ν ο ς, τὸ ἐσῶτερο πεπερασμένο, ἢ συντομία ὄλων τῶν καταστάσεων. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἰδέα τῆς ὀλοκληρωμένης ἀνθρώπινης ἀπελευθέρωσης ἀναγκαστικὰ περιέχει τὸν δραματισμὸ τοῦ ἀγῶνα ἐνάντια στὸ χρονο. Εἶδαμε πῶς οἱ Ὅρφικὲς καὶ Ναρκισσιτικὲς εἰκόνες συμβολίζουν τὴν ἀνταρσία ἐνάντια στὸ πέρασμα, τὴν ἀπελπισμένη προσπάθεια τῆς ἀνακοπῆς τῆς ροῆς τοῦ χρόνου — τὴ συντηρητικὴ φύση τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς. Ἄν ἡ «αἰσθητικὴ κατάσταση» πρόκειται πραγματικὰ νὰ εἶναι ἡ κατάσταση τῆς ἐλευθερίας, τότε πρέπει στὸ ὑπέρτατο τέλος νὰ νικήσει τὴν καταστροφικὴ πορεία τοῦ χρόνου. Μόνον αὐτὸ εἶναι τὸ δεῖγμα ἐνὸς μὴ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ. Ἔτσι ὁ Schiller ἀποδίδει στὴν ἀπελευθερωτικὴ ὄρμη τοῦ παιχιδιοῦ τὸ ρόλο τῆς «κατάλυσης τοῦ χρόνου μέσα στὸ χρονο», τῆς συμφιλίωσης

του είναι και του γίνεσθαι, της αλλαγής και της ταυτότητας.⁴⁰ Σ' αυτό το έργο καταλήγει ή πρόσδος της ανθρωπότητας σε μιάν ανώτερη μορφή πολιτισμού.

Οι ιδεαλιστικές και αισθητικές εξυψώσεις που επικρατούν στο έργο του Schiller δέν φθείρουν τις ριζοσπαστικές του συνέπειες. Ο Jung ανεγνώρισε τις συνέπειες αυτές και τρομοκρατήθηκε δικαιολογημένα. Προειδοποίησε πως ή διακυβέρνηση από την όρμη του παιχνιδιού θα προξενούσε μιάν «άπλευθέρωση ενέργειας» που θα συνεπαγόταν μιάν «υποτίμηση των μέχρι τώρα ανωτέρω αξιών», μιάν «καταστροφή του πολιτισμού» — με μιάν λέξη, «βαρβαρότητα».⁴¹ Ο ίδιος ο Schiller κατά τα φαινόμενα ήταν λιγώτερο πρόθυμος από τον Jung να συνταυτίσει τον άπωθητικό πολιτισμό με τον πολιτισμό καθαυτό φαινόταν πρόθυμος να δεχθεί τον κίνδυνο της καταστροφής του πρώτου κι ενός εξευτελισμού των αξιών του, αν τουτο θα όδηγοϋσε σ' έναν ανώτερο πολιτισμό. Είχε πλήρη επίγνωση του ότι ή όρμη του παιχνιδιού, στις πρώτες της ελεύθερες εκδηλώσεις, «δύσκολα θα αναγνωρισθεί», γιατί ή αισθητή μορφή θα επέμβαίνει αδιάκοπα με την «άγρια επιθυμία» της.⁴² Έντούτοις σκεπτόταν πως τέτοια «θάρβαρα» ξεσπάσματα θα ξεπερνιόντουσαν καθώς ο καινούργιος πολιτισμός θα αναπτυσσόταν και ότι μόνον ένα «άλλαμα» θα όδηγοϋσε από τον παλιό στο νέο. Δέν ασχολήθηκε με τις καταστροφικές αλλαγές μέσα στην κοινωνική δομή που θα συνεπαγόταν το «άλλαμα» αυτό: Αυτές θρυσκόντουσαν πέρα από τα όρια της ιδεαλιστικής φιλοσοφίας. Άλλα ή κατεύθυνση της αλλαγής προς μιάν τάξη μη άπωθητική δείχεται καθαρά στην αισθητική του σύλληψη. Άν ανακεφαλαιώσουμε τα κύρια στοιχεία της, θρυσκουμε:

(1) Το μετασχηματισμό του μόχθου (έργασίας) σε παιχνίδι και της άπωθητικής παραγωγικότητας σε «επίδειξη» — ένα μετασχηματισμό του όποιου πρέπει να προηγηθεί ή κατάκτηση της έλλειψης (σπάλης) σαν καθοριστικού παράγοντα του πολιτισμού.⁴³

(2) Τὴν αὐτο - ἐξύψωση τῆς αἰσθητικότητας (τῆς αἰσθητῆς ὀρμῆς) μὲ σκοπὸ τὴ συμφιλίωση τῶν δυὸ βασικῶν ἀνταγωνιστικῶν ὀρμῶν.

(3) Τὴν κατάκτηση τοῦ χρόνου ἐφόσον ὁ χρόνος καταστρέφει τὴ διαρκῆ ἱκανοποίηση.

Τὰ στοιχεῖα αὐτὰ εἶναι οὐσιαστικὰ τὰ ἴδια μὲ ἐκεῖνα μιᾶς συμφιλίωσης μεταξὺ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας. Ὑπενθυμίζομε τὸ συστατικὸ ρόλο στὸ παιχνίδι καὶ στὴν ἐπίδειξη ποῦ ἀποδόθηκε στὴ φαντασία: Ἡ φαντασία διατηρεῖ τοὺς ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς τῶν διανοητικῶν ἐκείνων λειτουργιῶν ποῦ ἔχουν μείνει ἐλεύθερες ἀπὸ τὴν ἀπωθητικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας· στὸν αἰσθητικὸ τους ρόλο, μποροῦν νὰ ἐνσωματωθοῦν στὴ συνειδητὴ λογικότητα τοῦ ὄριμου πολιτισμοῦ. Ἡ ὀρμὴ τοῦ παιχνιδιοῦ ἀντιπροσωπεύει τὸν κοινὸ παρονομαστὴ τῶν δυὸ ἀντίθετων διανοητικῶν λειτουργιῶν καὶ ἀρχῶν.

Καὶ ἓνα ἄλλο στοιχεῖο συνδέει τὴν αἰσθητικὴ φιλοσοφία μὲ τὶς Ὀρφικὲς καὶ Ναρκισσιτικὲς εἰκόνες: Ἡ ἀποψη μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς τάξης στὴν ὁποία ὁ ὑποκειμενικὸς κι ἐ ἀντικειμενικὸς κόσμος, ὁ ἄνθρωπος κι ἡ φύση ἐναρμονίζονται. Τὰ Ὀρφικὰ σύμβολα ἔχουν γιὰ κέντρο τους τὸ θεὸ ποῦ τραγουδᾷ, ποῦ ζεῖ γιὰ νὰ νικήσει τὸ θάνατο καὶ ποῦ ἀπελευθερώνει τὴ φύση, ἔτσι ποῦ ἡ περιορισμένη κι ἡ περιοριστικὴ ὕλη ἀπελευθερώνει τὶς ὀμορφες καὶ παιχνιδιάρικες μορφὲς τῶν ἐμφυχῶν κι ἀψυχῶν πραγμάτων. Χωρὶς πιά νὰ ἐπιδιώκουν καὶ χωρὶς πιά νὰ ἐπιθυμοῦν «κάτι ποῦ δὲν ἔχει ἀκόμα ἐπιτευχθεῖ»,⁴⁴ εἶναι ἐλεύθερες ἀπὸ τὸ φόβο καὶ τὸ χαλινάρι — καὶ ἔτσι ἐλεύθερες per se. Τὸ ὄνειροπόλημα τοῦ Νάρκισσου διώχνει κάθε ἄλλη δραστηριότητα μέσα στὴν ἐρωτικὴ παράδοση στὴν ὁμορφιά, ἐνώνοντας ἀχώριστα τὴν ἴδια του τὴν ὑπαρξὴ μὲ τὴ φύση. Παρόμοια, ἡ αἰσθητικὴ φιλοσοφία συλλαμβάνει τὴ μὴ ἀπωθητικὴ τάξη μὲ τέτοιο τρόπο, ποῦ ἡ φύση μέσα στὸν ἄνθρωπο καὶ ἔξω ἀπὸ τὸν ἄν-

θρωπο γίνεται ελεύθερα δεκτική «νόμων» — τῶν νόμων τῆς ἐπίδειξης καὶ τῆς ὁμορφιάς.

Ἡ μὴ ἀπωθητική τάξη εἶναι οὐσιαστικά μιὰ τάξη ἀφθονίας: Ὁ ἀναγκαῖος περιορισμὸς δημιουργεῖται ἀπὸ τὴν «περίσσεια» μᾶλλον παρὰ τὴν ἀνάγκη. Μόνο μιὰ τάξη ἀφθονίας συμβιδιάζεται μὲ τὴν ἐλευθερία. Σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο, ἡ ἰδεαλιστική καὶ ἡ ὕλιστική κριτική συναντιῶνται. Καὶ οἱ δυὸ συμφωνοῦν πῶς ἡ μὴ ἀπωθητική τάξη γίνεται δυνατὴ μόνον ἐπὶ ὑψηλῆ ὠριμότητα τοῦ πολιτισμοῦ, ὅταν ὅλες οἱ βασικὲς ἀνάγκες μποροῦν νὰ ἰκανοποιηθοῦν μὲ μιὰ ἐλάχιστη κατανάλωση σωματικῆς καὶ διανοητικῆς ἐνέργειας σὲ ἐλάχιστο χρόνο. Ἀπορρίπτοντας τὴν ἰδέα τῆς ἐλευθερίας ποῦ ἀναφέρεται ἐπὶ τὴν ἐξουσία τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης, κρατᾶνε τὴν ἐλευθερία γιὰ τὸ νέο τρόπο ὑπαρξῆς ποῦ θὰ παρουσιαζόταν μὲ βάση τὶς παγκόσμια ἰκανοποιημένεες ἀνάγκες τῆς ὑπαρξῆς. Ἡ περιοχὴ τῆς ἐλευθερίας προσδίδεται ὡς κείμενη πέρα ἀπὸ τὴν περιοχὴ τῆς ἀνάγκης: Ἡ ἐλευθερία δὲν εἶναι μέσα ἀλλὰ ἔξω ἀπὸ τὸν «ἀγῶνα γιὰ τὴν διαβίωση». Ἡ κατοχὴ καὶ ἡ ἀπόκτηση τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴν ζωὴ εἶναι ἡ προϋπόθεση μᾶλλον παρὰ τὸ περιεχόμενον μιᾶς ἐλεύθερης κοινωνίας. Ἡ περιοχὴ τῆς ἀνάγκης, τῆς ἐργασίας, εἶναι μιὰ περιοχὴ ἀνελευθερίας, γιὰ τὴν ἄνθρωπινη ὑπαρξὴ ἐπὶ τὴν περιοχὴ αὐτὴ καθορίζεται ἀπὸ ἀντικειμενικοὺς σκοποὺς καὶ ρόλους ποῦ δὲν εἶναι δικοὶ τῆς καὶ ποῦ δὲν ἐπιτρέπουν τὸ ἐλεύθερο παιχνίδι τῶν ἀνθρώπινων λειτουργιῶν καὶ ἐπιθυμιῶν. Κατὰ συνέπεια, τὸ ἄριστο σ' αὐτὴν τὴν περιοχὴ πρέπει νὰ ὀριστεῖ μὲ σταθμὰ τῆς λογικότητος μᾶλλον παρὰ τῆς ἐλευθερίας — εἶναι δηλαδὴ ἡ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καὶ τῆς κατανομῆς μὲ τέτοιο τρόπο ποῦ νὰ καταναλώνεται ὁ ἐλάχιστος χρόνος γιὰ τὴν διάθεση ὅλων τῶν ἀναγκαίων σὲ ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινωνίας. Ἡ ἀναγκαία ἐργασία εἶναι ἓνα σύστημα οὐσιαστικῶν ἀπάνθρωπων, μηχανικῶν καὶ ὁμοιόμορφων δραστηριοτήτων μέσα σὲ ἓνα τέτοιο σύστημα, ἡ ἀτομικότητα δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἀξία καὶ αὐτοσκοπός. Ὁρθολογιστικῶς, τὸ σύστημα τῆς κοινωνικῆς ἐρ-

γασίας θα οργανωνόταν με σκοπό μᾶλλον τὴν ἐξοικονόμηση χρόνου καὶ χώρου γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τῆς ἀτομικότητας ἐξ ὧ ἀ π ὀ τὸν ἀναπόφευκτα ἀπωθητικὸ κόσμον τοῦ ἔργου. Τὸ παιχνίδι καὶ ἡ ἐπίδειξη, σὰν ἀρχές πολιτισμοῦ, δὲν συνεπάγονται τὸ μετασχηματισμὸ τῆς ἐργασίας ἀλλὰ τὴν πλήρη ὑποταγὴ τῆς στίς ἐλεύθερα ἐξελισσόμενες δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης. Οἱ ἰδέες τοῦ παιχνιδιοῦ καὶ τῆς ἐπίδειξης ἀποκαλύπτουν τώρα ὅλη τους τὴν ἀπόσταση ἀπὸ τις ἀξίες τῆς παραγωγικότητας καὶ τῆς ἀπόδοσης: Τὸ παιχνίδι εἶναι μ ἢ π α ρ α γ ω γ ι κ ὸ καὶ ἄ χ ρ η σ τ ο ἀκριβῶς ἐπειδὴ καταργεῖ τὰ ἀπωθητικὰ καὶ ἐκμεταλλευτικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐργασίας καὶ τῆς ἀεργίας «παίζει μόνο» μὲ τὴν πραγματικότητα. Ἄλλὰ ἐπίσης καταργεῖ τὰ ἐξυψωμένα τους χαρακτηριστικὰ — τις «ἀνώτερες ἀξίες». Ἡ ἀπο - ἐξύψωση τοῦ λόγου εἶναι ἓνα φαινόμενο ἐξίσου οὐσιαστικὸ μέσα στὴ δημιουργία ἐνὸς ἐλεύθερου πολιτισμοῦ ὅσο καὶ ἡ αὐτο - ἐξύψωση τῆς αἰσθητικότητας. Μέσα στὸ κατεστημένο σύστημα τῆς κυριαρχίας, ἡ ἀπωθητικὴ δομὴ τοῦ λόγου καὶ ἡ ἀπωθητικὴ ὀργάνωση τῶν λειτουργιῶν τῶν αἰσθήσεων συμπληρώνουν καὶ διατηροῦν ἢ μιὰ τὴν ἄλλη. Μὲ τοὺς ὅρους τοῦ Φρόυντ: Ἡ πολιτισμένη ἠθικὴ εἶναι ἡ ἠθικὴ τῶν ἀπωθημένων ἐνστίκτων ἢ ἀπελευθέρωση τῶν τελευταίων συνεπάγεται τὸν «ἐξευτελισμὸ» τῶν πρώτων. Ἄλλὰ αὐτὸς ὁ ἐξευτελισμὸς τῶν ἀνωτέρων ἀξιῶν μπορεῖ νὰ τις ὀδηγήσει πίσω μέσα στὴν ὀργανικὴ δομὴ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς ἀπ' ὅπου ἀποσπάσθηκαν καὶ ἡ ἐπανένωση μπορεῖ νὰ μετασχηματίσει τὴ δομὴ αὐτὴ καθαυτῆ. Ἄν οἱ ἀνώτερες ἀξίας χάσουν τὴ μεγάλη τους ἀπόσταση, τὴν ἀπομόνωσή τους ἀπὸ τις κατώτερες λειτουργίες καὶ ἐνάντια σ' αὐτές, οἱ τελευταῖες μπορεῖ νὰ γίνουν ἐλεύθερα δεκτικὲς τοῦ πολιτισμοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

Ὁ μετασχηματισμός τοῦ σεξουαλισμοῦ σέ ἔρωτα

Τὸ δράμα ἐνὸς μὴ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ, ποὺ τὸ ἀνα-
σύραμε ἀπὸ μιὰ περιθωριακὴ τάση μέσα στὴ μυθολογία καὶ
τὴ φιλοσοφία, ἀποσκοπεῖ σὲ μιὰ καινούργια σχέση μεταξὺ
ἐνστίκτων καὶ λόγου. Ἡ πολιτισμένη ἠθικὴ ἀντιστρέφεται
μὲ τὸν ἐναρμονισμό τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐνστίκτων καὶ τῆς
τάξης: Ἀπελευθερωμένα ἀπὸ τὴ τυραννία τοῦ ἀπωθητικοῦ
λόγου, τὰ ἐνστικτα τείνουν πρὸς ἐλεύθερες καὶ διαρκεῖς ὑ-
παρξιακὲς σχέσεις — δημιουργοῦν μιὰ ν έ α ἀρχὴ τῆς
πραγματικότητας. Στὴν ἰδέα τοῦ Schiller μιᾶς «αἰσθητι-
κῆς κατάστασης» τὸ δράμα ἐνὸς μὴ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ
γίνεται συγκεκριμένο στὸ ἐπίπεδο τοῦ ὄριμου πολιτισμοῦ.
Σ' αὐτὸ τὸ ἐπίπεδο, ἡ ὀργάνωση τῶν ἐνστίκτων γίνεται κοι-
νωνικὸ πρόβλημα (μὲ τὴν ὀρολογία τοῦ Schiller, π ο λ ι -
τ ι κ ό), ὅπως καὶ στὴ ψυχολογία τοῦ Φρόυντ. Τὰ προτσῆς
ποὺ δημιουργοῦν τὸ ἐγὼ καὶ τὸ ὑπερεγὼ σχηματίζουν ἐ-
πίσης καὶ διακωνίζουσι εἰδικούς κοινωνικούς θεσμούς καὶ
σχέσεις. Ψυχαναλυτικὲς ἐννοιεὶς ὅπως ἡ ἐξύψωση, ἡ ταυτο-
ποίηση καὶ ἡ ἐνδοπροβολή δὲν ἔχουσι μόνον ψυχικὸ ἀλλὰ καὶ
κοινωνικὸ περιεχόμενο: Καταλήγουσι σὲ ἓνα σύστημα θε-
σμῶν, νόμων, ὑπηρεσιῶν, πραγμάτων καὶ συνηθειῶν ποὺ ἀν-

τικρύζουν τὸ ἄτομο σὰν ἀντικειμενικὲς ὀντότητες. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ ἀνταγωνιστικὸ σύστημα, ἢ διανοητικὴ σύγκρουση μεταξύ ἐγὼ καὶ ὑπερεγώ, μεταξύ ἐγὼ καὶ προεγώ, εἶναι ταυτόχρονα μιὰ σύγκρουση μεταξύ τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς κοινωνίας του. Ἡ τελευταία ἐνσωματώνει τὴ λογικότητα τοῦ συνόλου καὶ ὁ ἀγώνας τοῦ ἀτόμου κατὰ τῶν ἀπωθητικῶν δυνάμεων εἶναι ἓνας ἀγώνας κατὰ τοῦ ἀντικειμενικοῦ λόγου. Κατὰ συνέπεια, ἡ ἐμφάνιση μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας συνεπαγόμενης τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ἐνστίκτων θὰ ἀ ν α δ ρ ο μ ο ὦ σ ε πίσω ἀπὸ τὸ ἐπίπεδο τῆς πολιτισμένης λογικότητας ποῦ ἔχει ἐπιτευχθεῖ. Ἡ ἀναδρομὴ αὐτὴ θὰ ἦταν καὶ ψυχικὴ καὶ κοινωνικὴ: Θὰ ἐνεργοποιούσε ξανὰ πρῶμα στάδια τῆς λίμπιντο ποῦ ξεπεράστηκαν μέσα στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐγὼ τῆς πραγματικότητας καὶ θὰ διάλυε τοὺς θεσμοὺς τῆς κοινωνίας, ποῦ μέσα της ὑπάρχει τὸ ἐγὼ τῆς πραγματικότητας.

Ἀπὸ τὴν ἀποψη αὐτῶν τῶν θεσμῶν, ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐνστίκτων εἶναι ὑποτροπὴ τῆς βαρβαρότητας. Ἐντούτοις, ἂν συμβεῖ στὸ μεγαλύτερο ὕψος τοῦ πολιτισμοῦ, σὰν συνέπεια ὄχι ἤττας ἀλλὰ νίκης στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν ἐπιβίωση, καὶ ὑποστηριζόμενη ἀπὸ μιὰν ἐλεύθερη κοινωνία, τέτοια ἀπελευθέρωση θὰ μπορούσε νὰ ἔχει πολὺ διαφορετικὰ ἀποτελέσματα. Θὰ ἀποτελοῦσε ἀκόμα ἀντιστροφὴ τοῦ προτσῆς τοῦ πολιτισμοῦ, ὑπονόμευση τοῦ πολιτισμοῦ — ἀλλὰ ἀ φ ο ὦ ὁ πολιτισμὸς εἶχε κάνει τὸ ἔργο του καὶ δημιουργήσει τὴν ἀνθρωπότητα καὶ τὸν κόσμον ποῦ θὰ μπορούσαν νὰ εἶναι ἐλεύθεροι. Θὰ ἦταν ἀκόμα «ἀναδρομὴ» — ἀλλὰ στὸ φῶς τῆς ὄριμης συνείδησης καὶ ὀδηγημένη ἀπὸ μιὰ καινούργια λογικότητα. Κάτω ἀπὸ αὐτὲς τίς συνθήκες, ἢ δυνατότητα ἐνὸς μὴ ἀπωθητικοῦ πολιτισμοῦ προϋποθέτει ὄχι σιμάτημα ἀλλὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς προόδου — ἔτσι ποῦ ὁ ἄνθρωπος θὰ τακτοποιούσε τὴ ζωὴ του σύμφωνα μὲ τὴν ἀπόλυτα ἀναπτυγμένη γνῶση του, ἔτσι ποῦ θὰ ρωτοῦσε ξανὰ τί εἶναι καλὸ καὶ τί εἶναι κακό. Ἄν ἡ ἐνοχλή ἢ συσσωρευμένη μέσα στὴν πολιτισμένη κυριαρχία τοῦ ἀνθρώπου πά-

νω στον άνθρωπο μπορεί ποτέ να εξιλεωθεί με την ελευθερία, τότε το «προπατορικό αμάρτημα» πρέπει να διαπραχθεί ξανά: «Πρέπει πάλι να φάμε από το δέντρο της γνώσης για να ξαναπέσομε πίσω μέσα στην κατάσταση της άθωότητας».¹

Η έννοια μιās μη άπωθητικής τάξης των ένστικτων πρέπει πρώτα να δοκιμασθεί πάνω στο πιό «άτακτο» από όλα τα ένστικτα — δηλαδή το σεξουαλισμό. Η μη άπωθητική τάξη είναι δυνατή μόνον αν τα σεξουαλικά ένστικτα μπορούν, με βάση την ίδια τους δυναμική και κάτω από αλλαγμένες ύπαρξιακές και κοινωνικές συνθήκες, να δημιουργήσουν έρωτικές σχέσεις διαρκείας μεταξύ ώριμων ατόμων. Πρέπει να ρωτήσουμε αν τα σεξουαλικά ένστικτα, μετά την εξάλειψη όλης της πλεονάζουσας απώθησης, μπορούν να αναπτύξουν μιὰ λογικότητα της λήμπιντο» που όχι μόνο συμβιβάζεται με την πρόοδο αλλά ακόμα και την προάγει σε ύψηλότερες μορφές πολιτισμένης ελευθερίας. Η δυνατότητα αυτή θα εξετασθεί εδώ με τους όρους του ίδιου του Φρόυντ.

Έχομε επαναλάβει το συμπέρασμα του Φρόυντ πώς οποιαδήποτε γνήσια μείωση των κοινωνικών ελέγχων πάνω στα σεξουαλικά ένστικτα θα αντίστρεφε, ακόμα και κάτω από άριστες συνθήκες, την όργάνωση του σεξουαλισμού προς προπολιτιστικά στάδια. Τέτοια ανάδρομη θα διασπούσε τις κεντρικές όχυρώσεις της αρχής της απόδοσης: Θα άποδιάπραττε τή διοχέτευση του σεξουαλισμού μέσα στη μονογαμική αναπαραγωγή και την απαγόρευση των διαστροφών. Κάτω από τή διακυβέρνηση της αρχής της απόδοσης, ή λιμπιντική κάθεξη του ατομικού σώματος και οι λιμπιντικές σχέσεις με άλλους κανονικά περιορίζονται στον ελεύθερο χρόνο και κατευθύνονται στη προπαρασκευή και εκτέλεση της γενετήσιας συνουσίας μόνο σε εξαιρετικές περιπτώσεις και με μεγάλο βαθμό εξύψωσης επιτρέπεται στις λιμπιντικές σχέσεις να εισχωρήσουν στη σφαίρα του έργου. Αυτοί οι περιορισμοί, έπιβλημένοι από τή ανάγκη της διατήρησης μιās μεγάλης ποσότητας ενέργειας και χρόνου για μη ικανοποιούσα εργασία, διαιωνίζουν τή σεξουαλική αποφόρτιση του

σώματος, για να καταστήσουν τον οργανισμό ελεύθερο υποκείμενο - αντικείμενο κοινωνικά χρήσιμων αποδόσεων. Αντίστροφα, αν η ημέρα και η ενέργεια εργασίας μειωθούν στο ελάχιστο, χωρίς μιάν αντίστοιχη αλλοίωση του ελεύθερου χρόνου, ή αίτια αυτών των περιορισμών θα ύπονομευόταν. Τό λίμπιντο θα άπελευθερωνόταν και θα ύπερχείλιζε έξω από τά θεσμοθετημένα όρια μέσα στα όποια κρατιέται από τήν άρχή τής πραγματικότητας.

Ό Φρόνυτ τόνισε επανειλημμένα ότι οι σχέσεις διαρκείας μεταξύ προσώπων από τις όποίες έξαρτάται ό πολιτισμός προϋποθέτουν πώς τό σεξουαλικό ξνστικτο άναγκόπτεται στήν έπιδίωξη του σκοπού του.² Η άγάπη και οι άνθεκτικές και ύπεύθυνες σχέσεις που άπαιτεί, θεμελιώνονται πάνω σε μιá ένωση του σεξουαλισμού με τή «στοργή». Η Ένωση αύτή είναι τό ιστορικό άποτέλεσμα ενός μακρόχρονου και σκληρού προτσές έξημέρωσης, στο όποίο ή νόμιμη έκδήλωση του ξνστικτου γίνεται άνώτατη και τά συστατικά μέρη της διακόπτονται στήν ανάπτυξη τους.³ Αύτή ή πολιτιστική έκλέπτυνση του σεξουαλισμού, ή έξύψωσή του σε άγάπη, συνέβηκε μέσα σε ένα πολιτισμό που καθιέρωσε ιδιωτικές σχέσεις ιδιοκτησίας ξεχώρες από (και από μιá κρίσιμη πλευρά, συγκρουόμενες με) τις κοινωνικές σχέσεις ιδιοκτησίας. Ένώ, έξω από τήν ιδιωτική σφαίρα τής οίκογένειας, ή ύπαρξη των ανθρώπων καθοριζόταν κατά κύριο λόγο από τή συναλλακτική άξία των προϊόντων και των αποδόσεών τους, ή ζωή τους στο σπίτι και στο κρεβάτι έπρεπε να διέπεται από τό πνεύμα του θείου και ήθικου νόμου. Η άνθρωπότητα ήταν, ύποθετικά, άυτοσκοπός και ποτέ άπλό μέσο· αλλά αύτή ή ιδεολογία ήταν άποτελεσματική στους ιδιωτικούς μάλλον παρά στους κοινωνικούς ρόλους των άτόμων, στή σφαίρα τής ίκανοποίησης τής λίμπιντο μάλλον παρά σ' εκείνη τής εργασίας. Η πλήρης δύναμη τής πολιτισμένης ήθικής ήταν κινητοποιημένη ένάντια στή χρήση του σώματος σαν άπλου άντικείμενου, μέσου, όργανου ήδονής. Τέτοιος ύποδουσιασμός του σώματος σε πράγμα άπαγορευόταν και παράμει-

νε τὸ κακῆς φήμης προνόμιον πορνῶν, ἔκφυλων καὶ διεστραμμένων. Ἀκριβῶς στὴν ἱκανοποίησίν του, καὶ ἰδιαίτερα στὴ σεξουαλική του ἱκανοποίηση, ὁ ἄνθρωπος ἔπρεπε νὰ εἶναι ἓνα ἀνώτερον ὄν, ἀφοσιωμένο σὲ ἀνώτερες ἀξίες· ὁ σεξουαλισμὸς ἔπρεπε νὰ βρεῖ ἀξιοπρέπεια στὴν ἀγάπη. Μὲ τὴν ἐμφάνισιν μιᾶς μὴ ἀπώθητικῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος, μὲ τὴν κατάργησιν τῆς πλεονάζουσας ἀπώθησης τῆς ὑπαγορευόμενης ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀπόδοσης, τὸ προτσές αὐτὸ θὰ ἀντιστρεφόταν. Στις κοινωνικὰς σχέσεις, ὁ ὑποβιβασμὸς σὲ πρᾶγμα θὰ μειωνόταν καθὼς ὁ καταμερισμὸς τῆς ἐργασίας θὰ ἀναπροσανατολιζόταν πρὸς τὴν ἱκανοποίησιν ἐλεύθερα ἀναπτυσσομένων ἀτομικῶν ἀναγκῶν· ἐνῶ, στις σχέσεις τῆς λίμπιντο, ἡ ἀπαγόρευσις τοῦ ὑποβιβασμοῦ τοῦ σώματος σὲ πρᾶγμα θὰ ἐλαττωνόταν. Ὅταν τὸ σῶμα δὲν χρησιμοποιόταν πιὰ ὅλη τὴν ὥρα ὡς ὄργανον ἐργασίας, θὰ ξαναφορτιζόταν μὲ σεξουαλισμὸν. Ἡ ἀπώθησις τὴν ὁποία συνεπάγεται αὐτὴ ἢ ἐξάπλωσις τῆς λίμπιντο θὰ ἐκδηλωνόταν πρῶτα σὲ μιὰ καινούργια ἐνεργοποίηση ὄλων τῶν ἐρωτογενῶν ζωνῶν καί, κατὰ συνέπειαν, σὲ μιὰν ἀναβίωσιν τοῦ προγενετήσιου πολύμορφου σεξουαλισμοῦ καὶ σὲ μιὰ πτώσιν τῆς γενετήσιας ὑπεροχῆς. Ὅλοκληρο τὸ σῶμα θὰ γινόταν ἀντικείμενον κάθεξης, πρᾶγμα προορισμένο γιὰ ἀπόλαυσιν — ὄργανον ἡδονῆς. Αὐτὴ ἢ ἀλλαγὴ στὴν ἀξίαν καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν λιμπιντικῶν σχέσεων θὰ ὀδηγοῦσε σὲ μιὰ διάσπασιν τῶν θεσμῶν στοὺς ὁποίους ἔχουν ὀργανωθεῖ οἱ ἰδιωτικὰς σχέσεις μεταξὺ προσώπων, ἰδιαίτερα ἡ μονογαμικὴ καὶ πατριαρχικὴ οἰκογένεια.

Οἱ προοπτικὰς αὐτὰς φαίνονται νὰ ἐπιβεβαιώνουν τὴν πρόβλεψιν πὼς ἡ ἀπελευθέρωσις τῶν ἐνστικτικῶν μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ μόνον σὲ μιὰ κοινωνίαν σεξουαλικῶν μανιακῶν — δηλαδή σὲ καμιά κοινωνίαν. Ἀλλὰ τὸ προτσές ποὺ μόλις περιγράφηκε περιληπτικὰ περιέχει ὄχι ἀπλῶς μιὰν ἀπελευθέρωσιν ἀλλὰ ἓνα μ ε τ α σ χ η μ α τ ι σ μ ὸ τοῦ λίμπιντο: Ἀπὸ τὸ σεξουαλισμὸν, περιορισμένο κάτω ἀπὸ τὴν γενετήσια ὑπεροχὴν, σὲ ἐρωτικὴ φόρτισιν ὀλοκληρῆς τῆς προ-

σωπικότητας. Είναι μιὰ ἐξάπλωση μᾶλλον παρὰ μιὰ ἔκρηξη τῆς λίμπιντο — μιὰ ἐξάπλωση πάνω στίς ἰδιωτικές καί κοινωνικές σχέσεις πού γεφυρώνει τὸ χάσμα τὸ διατηρούμενο μεταξύ τους ἀπὸ μιὰν ἀπωθητικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Αὐτὸς ὁ μετασχηματισμὸς τῆς λίμπιντο θὰ ἦταν τὸ ἀποτέλεσμα ἑνὸς κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ πού ἀπελευθέρωσε τὸ ἐλεύθερο παιχνίδι τῶν ἀτομικῶν ἀναγκῶν καὶ λειτουργιῶν. Μὲ βάση αὐτὲς τίς συνθήκες, ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς μετασχηματισμένης λίμπιντο π έ ρ α ἀ π ὀ τούς θεσμοὺς τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης διαφέρει οὐσιαστικά ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση τοῦ περιορισμένου σεξουαλισμοῦ μ έ σ α στὴν περιοχὴ αὐτῶν τῶν θεσμῶν. Τὸ δεῦτερο προτσές ἀνατινάζει τὸν ἀ π ω θ η μ έ ν ο σεξουαλισμὸ — ἡ λίμπιντο ἐξακολουθεῖ νὰ φέρει τὸ σημάδι τῆς ἀπώθησης καὶ ἐκδηλώνεται στίς ἀηδιαστικές μορφές πού εἶναι τόσο γνωστὲς στὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ: στὰ σαδιστικά καὶ μαζοχιστικά ἔργια ἀπελπισμένων μαζῶν, «ἀριστοκρατικῶν κοινωνικῶν κύκλων», πεινασμένων συμμοριῶν μισθοφόρων, δεσμοφυλάκων καὶ φυλάκων στρατοπέδων συγκέντρωσης. Τέτοια ἀπελευθέρωση τοῦ σεξουαλισμοῦ παρέχει μιὰ περιοδικὰ ἀναγκαίᾳ διέξοδο γιὰ ἀβάσταχτη ἀπογοήτευση· ἐνισχύει μᾶλλον παρὰ ἀδυνατίζει τίς ρίζες τοῦ περιορισμοῦ τῶν ἐνστίκτων· κατὰ συνέπεια, ἔχει κατὰ διάφορους χρόνους χρησιμοποιοθεῖ σὰν ὑποστήριγμα γιὰ καταπιεστικά καθεστῶτα. Ἀντίθετα, ἡ ἐλεύθερη ἀνάπτυξη τῆς μετασχηματισμένης λίμπιντο μέσα ἀπὸ μετασχηματισμένους θεσμοὺς, ἐνῶ θὰ φόρτιζε ἐρωτικά ἀπαγορευμένες πρὶν ζῶνες, στιγμὲς καὶ σχέσεις, θὰ μ ε ί ω ν ε σ τ ὸ ἔ λ ά χ ι σ τ ο τίς ἐκδηλώσεις ἀ π λ ο ὕ σεξουαλισμοῦ ἐντάσσοντάς τες σὲ μιὰ πολὺ μεγαλύτερη τάξη πού περιλαμβάνει καὶ τὴν τάξη τοῦ ἔργου. Σ' αὐτὰ τὰ πλαίσια, ὁ σεξουαλισμὸς τείνει πρὸς τὴν ἴδια του τὴν ἐξύψωση: Ἡ λίμπιντο δὲν θὰ ἐνεργοποιούσε ἀπλῶς ξανά προπολιτιστικά καὶ παιδικὰ στάδια ἀλλὰ ἐπίσης θὰ μετασχημάτιζε τὸ διεστραμμένο περιεχόμενον αὐτῶν τῶν σταδίων.

Ἄ ὄ ρ ο ς δ ι α σ τ ρ ο φ έ ς καλύπτει σεξουαλικά

φαινόμενα με ούσιαστικά διαφορετική προέλευση. Ἡ ἴδια ἀπαγόρευση ἐφαρμόζεται πάνω στίς ἐκδηλώσεις τῶν ἐνστικτων πού δὲν συμβιδάζονται με τὸν πολιτισμὸ καὶ σὲ κείνες πού δὲν συμβιδάζονται με τὸν ἀναδρομικὸ πολιτισμὸ, ἰδιαίτερα με τὴ μονογαμικὴ γενετήσια ὑπεροχὴ. Ἐντούτοις, μέσα στὴν ἱστορικὴ δυναμικὴ τοῦ ἔνστικτου, γιὰ παράδειγμα, ἡ κοπροφιλία καὶ ἡ ὁμοφυλοφιλία ἔχουν πολὺ διαφορετικὴ θέση καὶ ρόλο.⁴ Μιὰ παρόμοια διαφορὰ ἐπικρατεῖ μέσα σὲ μιὰ καὶ μόνη διαστροφή: Ὁ ρόλος τοῦ σαδισμού δὲν εἶναι ὁ ἴδιος σὲ μιὰ ἐλεύθερη λιμπιντικὴ σχέση καὶ στὴ δράση τῶν Ἔς Ἔς. Οἱ ἀπάνθρωπες, ἀναγκαστικὲς, ἐξανγκαστικὲς καὶ καταστροφικὲς μορφὲς αὐτῶν τῶν διαστροφῶν φαίνονται νὰ συνδέονται με τὴ γενικὴ διαστροφή τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς μέσα σὲ ἕναν ἀπωθητικὸ πολιτισμὸ ἀλλὰ οἱ διαστροφὲς ἔχουν, ὡς πρὸς τὰ ἔνστικτα, μιὰν οὐσία πού διακρίνεται ἀπὸ τίς μορφὲς αὐτές· καὶ ἡ οὐσία αὐτὴ μπορεῖ μιὰ χαρὰ νὰ ἐκφρασθεῖ σὲ ἄλλες μορφὲς πού συμβιδάζονται με τὴν κανονικότητα μέσα στὸν ὑψηλὸ πολιτισμὸ. Ὅλα τὰ συστατικὰ μέρη καὶ στάδια τοῦ ἔνστικτου, πού ἔχουν καταπιεσθεῖ, δὲν ἔχουν ὑποφέρει αὐτὴτὴ μοίρα, ἐπειδὴ ἐμπόδιζαν τὴν ἐξέλιξη τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ἀνθρωπότητας. Ἡ ἀγνότητα, τακτικὸτητα, καθαριότητα καὶ ἀναπαραγωγὴ πού ἀπαιτοῦνται ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης δὲν ἀνήκουν φυσικὰ σὲ κανένα ἀπὸ τοὺς ὄριμους πολιτισμοὺς. Καὶ ἡ ἐκ νέου ἐνεργοποίησι προϊστορικῶν καὶ παιδικῶν ἐπιθυμιῶν καὶ στάσεων δὲν εἶναι ἀναγκαίαι ἀναδρομὴ· μπορεῖ μιὰ χαρὰ νὰ εἶναι τὸ ἀντίθετο — γειτνίασι με μιὰ εὐτυχία πού πάντα ἦταν ἡ ἀπωθημένη ὑπόσχεσι ἑνὸς καλύτερου μέλλοντος. Σὲ μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ προχωρημένους του διατυπώσεις, ὁ Φρόντ δρισε κάποτε τὴν εὐτυχία σὰν τὴν «κατοπινὴ ἐκπλήρωσι μιᾶς προϊστορικῆς ἐπιθυμίας. Νὰ, γιὰτὶ ὁ πλοῦτος φέρνει τόσο λίγη εὐτυχία: Τὰ χρήματα δὲν ἦταν ἐπιθυμία κατὰ τὴ παιδικὴ ἡλικία.»⁵

Ἄλλὰ ἂν ἡ ἀνθρώπινη εὐτυχία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἐκπλήρωσι παιδικῶν ἐπιθυμιῶν, ὁ πολιτισμὸς, κατὰ τὸ Φρόντ,

ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καταπίεση τῆς πιὸ δυνατῆς ἀπὸ ὅλες τῆς παιδικῆς ἐπιθυμίας; Τῆς Οἰδιπόδειας ἐπιθυμίας. Ἐραγε ἡ πραγματοποίησις τῆς εὐτυχίας μέσα σὲ ἕναν ἐλεύθερο πολιτισμὸν κάνει ἀκόμα ἀναγκαία τὴν καταπίεση αὐτῆ; Ἡ μήπως ὁ μετασχηματισμὸς τῆς λίμπιντο θὰ περιέκλειε ἐπίσης τὴν Οἰδιπόδεια κατάστασις; Μέσα στὰ πλαίσια τῆς ὑπόθεσός μας, τέτοιοι ὑπολογισμοὶ εἶναι ἀσήμαντοι· τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα, ἂν καὶ πρωτογενῆς πηγῆ καὶ πρότυπο τῶν νευρωτικῶν συγκρούσεων, σίγουρα δὲν εἶναι ἡ κεντρικὴ αἰτία τῶν δυστυχιῶν μέσα στὸν πολιτισμὸν, οὔτε τὸ κεντρικὸ ἐμπόδιο τῆς ἐξάλειψής τους. Τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα «περνάει» ἀκόμα καὶ κάτω ἀπὸ τὴ διακυβέρνηση μιᾶς ἀπωθητικῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος. Ὁ Φρόυντ προτείνει δυὸ γενικῆς ἐρμηνεῖες τοῦ «πῶς περνάει τὸ Οἰδιπόδειο σύμπλεγμα»: «Σβύνει μὲ τὴν ἔλλειψη ἐπιτυχίας του» ἢ «πρέπει νὰ λήξει γιατί ἔφθασε ἡ ὥρα τῆς διάλυσής του, ὅπως ἀκριβῶς τὰ παιδικὰ δόντια πέφτουν ὅταν τὰ μόνιμα ἀρχίζουν νὰ πιέζουν πρὸς τὰ ἔξω.»⁶ Τὸ πέρασμα τοῦ συμπλέγματος φαίνεται ὅταν «φυσικὸν» γεγονὸς καὶ στίς δυὸ περιπτώσεις.

Μιλήσαμε γιὰ τὴν αὐτο-εξύψωση τοῦ σεξουαλισμοῦ. Ὁ ὅρος ὑποδηλώνει πῶς ὁ σεξουαλισμὸς μπορεῖ, κάτω ἀπὸ εἰδικῆς συνθήκες, νὰ δημιουργήσῃ ἀνθρώπινες σχέσεις πολιτισμένες σὲ ὑψηλὸ βαθμὸ χωρὶς νὰ ὑποβληθῆ στὴν ἀπωθητικὴ ὀργάνωσις πού ὁ κατεστημένος πολιτισμὸς ἔχει ἐπιβάλλει πάνω στὸ ἔνστικτο. Τέτοια αὐτο-εξύψωσις προϋποθέτει ἱστορικὴ πρόοδο πέρα ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσις πού, μὲ τὴ σειρά τους, θὰ ἀπελευθέρωναν τὴν ἀναδρομὴ τῶν ἐνστίκτων. Γιὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐνστικτοῦ, αὐτὸ σημαίνει ἀναδρομὴ ἀπὸ τὸ σεξουαλισμὸν πού ἐξυπηρετεῖ τὴν ἀναπαραγωγὴν στὸ σεξουαλισμὸν πού ἔχει τὸ «ρόλο νὰ ἀντλεῖ ἡδονὴ ἀπὸ ζῶνες τοῦ σώματος.»⁷ Μὲ τὴν ἀποκατάστασις αὐτῆς τῆς πρωτογενοῦς δομῆς τοῦ σεξουαλισμοῦ, ἡ ὑπεροχὴ τοῦ γενετήσιου ρόλου σπάζει — καθὼς καὶ ἡ σεξουαλικὴ ἐκφάντισις τοῦ σώματος πού συνόδευσε αὐτὴ τὴν ὑπεροχὴν. Ὁ ὀργανισμὸς στὸ σύνολόν του γίνεταί τὸ ὑπόστρωμα τοῦ σεξουαλισμοῦ, ἐνῶ ταυτόχρονα ὁ ἀντικειμε-

νικός σκοπός του ένστικτου δέν άπορροφάται πιά από έναν ειδικευμένο ρόλο — δηλαδή τó νά φέρνει κανένας τά γεννητικά του όργανα σέ έπαφή με εκείνα ένός μέλους του αντίθετου φύλου».8 Σέ τέτοια μεγέθυνση, τó πεδίο και ó αντικειμενικός σκοπός του ένστικτου γίνονται ή ζωή του ίδιου του οργανισμού. Τó προτσές αυτό σχεδόν φυσικά, με τήν έσωτερη λογική του συνιστά τόν έννοιολογικό μετασχηματισμό του σεξουαλισμού σέ Ξρωτα.

Ή εισαγωγή του όρου Ξρος στα όψιμα έργα του Φρόντ σίγουρα είχε διαφορετικές αίτίες για κίνητρα: 'Ο Ξρωτας, σάν ένστικτο τής ζωής, ύποδηλώνει ένα μεγαλύτερο βιολογικό ένστικτο μάλλον παρά μιá μεγαλύτερη έκταση του σεξουαλισμού.⁹ Παρ' όλ' αυτά, μπορεί νά μήν είναι τυχαίο πού ó Φρόντ δέν κάνει άυστηρή διάκριση μεταξύ Ξρωτα και σεξουαλισμού και ή δική του χρήση του όρου Ξρωτα (ιδιαίτερα στα Τò Έ γ ώ και τó Προ ε γ ώ, 'Ο Πολιτισμός κι οί Δυστυχίες Του, και Μιá Περίληψη τής Ψυχανάλυσης) ύποδηλώνει μιá μεγένθυση τής έννοιας του σεξουαλισμού καθαυτού. Άκόμα και χωρίς τήν παραπομπή του Φρόντ στον Πλάτωνα, ή άλλαγή τής έμφασης είναι καθαρή: 'Ο Ξρωτας σημαίνει μιá ποσοτική και ποιοτική μεγαλοποίηση του σεξουαλισμού. Και ή μεγαλοποιημένη έννοια φαίνεται νά άπαιτεί μιάν αντίστοιχα τροποποιημένη έννοια τής έξύψωσης. Οί τροποποιήσεις του σεξουαλισμού δέν είναι οί ίδιες με τίς τροποποιήσεις του Ξρωτα. Ή έννοια τής έξύψωσης του Φρόντ άναφέρεται στην τύχη του σεξουαλισμού κάτω από μιάν άπωθητική άρχή τής πραγματικότητας. Ήτσι, έξύψωση σημαίνει μιάν άλλαγή στο σκοπό και τó αντικείμενο του ένστικτου «άναφορικά με τó όποιο οί κοινωνικές μας άξίες παίρνουν σημαντική θέση».10 'Ο όρος εφαρμόζεται σέ μιá ομάδα άσυνείδητων προτσές πού έχουν κοινό τó ότι:

... σάν άποτέλεσμα έσωτερικής ή έξωτερικής στέ-

ρησης, ὁ σκοπὸς τῆς λίμπιντο ἀντικείμενου ὑποβάλλεται σὲ μιὰ περισσότερο ἢ λιγώτερο πλήρη ἀποτροπή, τροποποίηση ἢ ἀνακοπή. Στὶς πιὸ πολλές περιπτώσεις, ἔ νέος σκοπὸς διακρίνεται ἢ ἀπέχει πολὺ ἀπὸ τῆ σεξουαλικῆ ἱκανοποίηση, δηλαδὴ εἶναι ἀσεξουαλικὸς ἢ μὴ σεξουαλικὸς σκοπός.¹¹

Αὐτὸς ὁ τρόπος ἐξύψωσης ὑπαγορεύεται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ εἰδικούς κοινωνικούς ὄρους καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπεκταθεῖ αὐτόματα σὲ ἄλλες καὶ λιγώτερο ἀπωθητικὲς μορφές τοῦ πολιτισμοῦ μὲ διαφορετικὲς «κοινωνικὲς ἀξίες». Κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης, ἡ ἐκτροπὴ τῆς λίμπιντο σὲ χρήσιμες πολιτιστικὲς δραστηριότητες συμβαίνει μετὰ τὴν περίοδο τῆς πρώιμης παιδικῆς ἡλικίας. Τότε ἡ ἐξύψωση ἐνεργεῖ πάνω σὲ μιὰ προεξαρτημένη δομὴ τῶν ἐνστικτῶν πού περιέχει τοὺς περιορισμούς τοῦ σεξουαλισμοῦ ἀπὸ ἀποψη ρόλου καὶ χρόνου, τῆ διοχέτευση σὲ μονογαμικὴ ἀναπαραγωγὴ καὶ τῆ σεξουαλικὴ ἐκφόρτιση τοῦ μεγαλύτερου μέρους τοῦ σώματος. Ἡ ἐξύψωση συνεργάζεται μὲ τὴν ἔτσι προεξαρτημένη λίμπιντο καὶ τὴν κατοχικὴ, ἐκμεταλλευτικὴ, ἐπιθετικὴ του δύναμη. Ἡ ἀπωθητικὴ «τροποποίηση» τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς προηγεῖται αὐτῆς τῆς ἴδιας τῆς ἐξύψωσης καὶ ἡ τελευταία μεταφέρει τὰ ἀπωθητικὰ στοιχεῖα στὶς κοινωνικὰ χρήσιμες δραστηριότητες.

Ἐπάρχουν ἐν τούτοις ἄλλοι τρόποι ἐξύψωσης. Ὁ Φρόυντ μιλά γιὰ σεξουαλικὲς ὁρμὲς ἀνακομιμένες πού δὲν χρειάζεται νὰ περιγραφοῦν σὰν ἐξυψωμένες παρ' ὄλο πού εἶναι «στενὰ συνδεδεμένες» μὲ τὶς ἐξυψωμένες μορφές. «Δὲν ἔχουν ἐγκαταλείψει τοὺς ἄμεσα σεξουαλικούς τοὺς σκοποὺς ἀλλὰ ἐμποδίζονται ἀπὸ τὴν ἐπίτευξή τους ἀπὸ ἐσωτερικὲς ἀντιδράσεις· ἱκανοποιοῦνται μὲ ὀρισμένες προσεγγίσεις τῆς ἱκανοποίησης».¹² Ὁ Φρόυντ τὶς ὀνομάζει «κοινωνικὰ ἐνστικτα» καὶ ἀναφέρει σὰν παραδείγματα «τὶς στοργικὲς σχέσεις μετὰ τῶν γονιῶν καὶ παιδιῶν, αἰσθήματα φιλίας καὶ τοὺς συναισθηματικούς δεσμούς μέσα στὸ γάμο πού προῆλθαν ἀπὸ σεξουαλι-

κή ἔλξη». Ἐπιπλέον στό Ὀ μ α δ ι κ ῆ Ψ υ χ ο λ ο γ ί α
κ α ι ἡ Ἀ ν ά λ υ σ η τ ο ὦ Ἐ γ ώ, ὁ Φρόνυτ ἔ-
χει τονίσει τὸ βαθμὸ στὸν ὁποῖο οἱ κοινωνικὲς σχέσεις (ἡ «κοι-
νότητα» μέσα στὸν πολιτισμὸ) θεμελιώνονται πάνω σὲ μ ἢ
ἐξυψωμένους καθὼς καὶ σὲ ἐξυψωμένους λιμπιντικούς δε-
σμούς: Ἡ «σεξουαλικὴ ἀγάπη γιὰ τὶς γυναῖκες» καθὼς καὶ
ἡ «σεξουαλικά ἐκφορτισμένη, ἐξυψωμένη, ὁμοφυλόφιλη ἀ-
γάπη γιὰ ἄλλους ἄνδρες» ἐμφανίζονται ἐδῶ σὰν ἐνστικτώδεις
πηγὲς ἐνὸς ἀνθηνωτικοῦ καὶ ἐπεκτεινομένου πολιτισμοῦ.¹³ Ἡ
ἐννοια αὐτὴ ὑποδηλώνει, στὸ ἔργο τοῦ ἴδιου τοῦ Φρόνυτ, μιὰν
ιδέα τοῦ πολιτισμοῦ πολὺ διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἀντλούμενη
ἀπὸ τὴν ἀπωθητικὴ ἐξύψωση, δηλαδὴ ἓνα πολιτισμὸ πού ἐ-
ξελίσσεται καὶ διατηρεῖται ἀπὸ ἐλεύθερες λιμπιντικὲς σχέ-
σεις. Ὁ Géza Roheim χρησιμοποίησε τὴν ἐννοια μιᾶς «γε-
νετησιόφυγης λίμπιντο»¹⁴ τοῦ Ferenczi γιὰ νὰ ὑποστηρί-
ξει τὴ θεωρία του τῆς λιμπιντικῆς προέλευσης τοῦ πολιτισμοῦ.
Μὲ τὴν ἀνακούφιση τῆς ἄκρας ἐντασης, ἡ λίμπιντο κυλᾷ
πάλι πίσω ἀπὸ τὸ ἀντικείμενο στὸ σῶμα καὶ αὐτὴ ἢ «ἐκ νέου
κάθεξῃ ὀλόκληρου τοῦ ὄργανισμοῦ μὲ λίμπιντο καταλήγει σὲ
ἓνα αἶσθημα εὐτυχίας στὸ ὁποῖο τὰ ὄργανα βρίσκουν τὴν ἀν-
ταμοιβὴ τους γιὰ δουλειὰ καὶ παρακίνηση γιὰ παραπέρα
δράση».¹⁵ Ἡ ἐννοια παίρνει σὰν δεδομένη μιὰ γενετησιόφυ-
γο «τάση τῆς λίμπιντο πρὸς τὴν ἀνάπτυξη τοῦ πολιτισμοῦ»—
μ' ἄλλα λόγια μιὰ τάση πού ὑπάρχει μέσα στὴ λίμπιντο κα-
θαυτὴ πρὸς μιὰ «πολιτιστικὴ» ἔκφραση, χωρὶς ἔ ξ ω τ ε ρ
ι κ ῆ ἀπωθητικὴ τροποποίηση. Καὶ αὐτὴ ἢ «πολιτιστικὴ»
τάση μέσα στὴ λίμπιντο φαίνεται νὰ εἶναι γενετησιόφυγος,
δηλαδὴ, νὰ κατευθύνεται μακριὰ ἀπὸ τὴ γενετήσια ὑπερο-
χὴ, πρὸς τὴν ἐρωτικὴ φόρτιση ὀλόκληρου τοῦ ὄργανισμοῦ.

Οἱ ἐννοιες αὐτὲς πλησιάζουν τὴν ἀναγνώριση τῆς δυ-
νατότητας μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς ἐξύψωσης. Τὰ ὑπόλοιπα ἀ-
φήνονται στὴν εἰκασία. Καὶ πραγματικά, κάτω ἀπὸ τὴν κα-
τεστημένη ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, ἢ μὴ ἀπωθητικὴ ἐ-
ξύψωση μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται μόνον σὲ περιθωριακὲς καὶ ἀ-
τελεῖς ἀπόψεις· ἢ τέλεια ἀναπτυγμένη τῆς μορφῆ θὰ ἦταν

ἐξύψωση χωρίς σεξουαλική ἐκφόρτιση. Τὸ ἐνστικτο δὲν «ἀποτρέπεται» ἀπὸ τὸν σκοπὸ τοῦ ἱκανοποιεῖται σὲ δραστηριότητες καὶ σχέσεις ποὺ δὲν εἶναι σεξουαλικές μὲ τὴν ἔννοια τοῦ «ὀργανωμένου» γενετήσιου σεξουαλισμοῦ καὶ μολαυτὰ εἶναι λιμπιντικές καὶ ἐρωτικές. Ὅπου ἡ ἀπωθητικὴ ἐξύψωση ἐπικρατεῖ καὶ καθορίζει τὸν πολιτισμὸ, ἡ μὴ ἀπωθητικὴ ἐξύψωση πρέπει νὰ ἐκδηλωθεῖ σὲ ἀντίφαση πρὸς ἀλόκληρη τὴ σφαῖρα τῆς κοινωνικῆς χρησιμότητος· ἰδωμένη ἀπὸ τὴ σφαῖρα αὐτή, εἶναι ἡ ἄρνηση ὅλης τῆς παραδεξιμένης παραγωγικότητος καὶ ἀπόδοσης. Ὑπενθυμίζομε τίς Ὀρφικὲς καὶ Ναρκισσιτικὲς εἰκόνες: Ὁ Πλάτωνας μέμφεται τὸν Ὀρφέα γιὰ τὴ «μαλακότητά» του (ἦταν μόνο παίκτης τῆς λύρας) ποὺ δίκαια τιμωρήθηκε ἀπὸ τοὺς θεοὺς — ὅπως καὶ ἡ ἄρνηση τοῦ Νάρκισσου νὰ «συμμετάσχει». Μπροστὰ στὴν πραγματικότητα ὅπως εἶναι, στέκονται καταδικασμένοι: Ἀπόρριψαν τὴν ἀπαιτούμενη ἐξύψωση. Ἐντούτοις,

...La sublimation n'est pas toujours la négation d'un désir; elle ne se présente pas toujours comme une sublimation contre des instincts. Elle peut être une sublimation pour un idéal. Alors Narcisse ne dit plus: Je m'aime tel que je suis, il dit: Je suis tel que je m'aime.¹⁷

Ὁ Ὀρφικὸς καὶ ὁ Ναρκισσιτικὸς Ἔρωτας περικλείει τὴν πραγματικότητα μέσα σὲ λιμπιντικές σχέσεις ποὺ μετασχηματίζουν τὸ ἄτομο καὶ τὸ περιβάλλον του· ἀλλὰ αὐτὸς ὁ μετασχηματισμὸς εἶναι ἡ μεμονωμένη πράξη μοναδικῶν ἀτόμων καί, σὰν τέτοια, δημιουργεῖ θάνατο. Ἀκόμα καὶ ἂν ἡ ἐξύψωση δὲν ἐνεργεῖ ἐνάντια σὰ ἐνστικτα, πρέπει νὰ εἶναι ὑπερατομικὸ φαινόμενο μὲ κοινὴ βάση. Σὰν μεμονωμένο ἀτομικὸ φαινόμενο, ἡ ἐκ νέου ἐνεργοποίηση τῆς ναρκισσιτικῆς λίμπιντο δὲν εἶναι δημιουργὸς πολιτισμοῦ ἀλλὰ νευρωτικῆ:

Ἡ διαφορὰ μεταξὺ μιᾶς νεύρωσης καὶ μιᾶς ἐξύψωσης εἶναι προφανῶς ἡ κοινωνικὴ πλευρὰ τοῦ φαινομένου.

νου. Μιά νεύρωση απομονώνει· μία εξύψωση ένώνει. Σε
μιά εξύψωση κάτι καινούργιο δημιουργείται — ένα σπί-
τι, μιὰ κοινότητα, ἢ ἕνα ἐργαλεῖο — καὶ δημιουργεῖ-
ται μέσα σὲ ἕνα σύνολο ἢ γιὰ τὴ χρήση ἐνὸς συνόλου.¹⁸

Ἡ λίμπιντο μπορεῖ νὰ πάρει τὸ δρόμο τῆς αὐτοεξύψω-
σης μόνο σὰν ἕνα κ ο ι ν ω ν ι κ ὸ φαινόμενο: Σὰν μιὰ
μὴ ἀπωθημένη δύναμη, μπορεῖ νὰ προωθήσει τὸ σχηματισμὸ
πολιτισμοῦ μόνο κάτω ἀπὸ συνθήκες ποὺ συνδέουν συσχετι-
σμένα ἄτομα μέσα στὴν καλλιέργεια τοῦ περιβάλλοντος γιὰ
τις ἀναπτυσσόμενες ἀνάγκες καὶ λειτουργίες τους. Ἡ ἐκ νέου
ἐνεργοποίηση τοῦ πολύμορφου καὶ ναρκισσιστικῆς σεξουαλι-
σμοῦ παύει νὰ εἶναι μιὰ ἀπειλή γιὰ τὸν πολιτισμὸ καὶ μπο-
ρεῖ καθαυτὴ νὰ ὀδηγήσει στὸ σχηματισμὸ πολιτισμοῦ, ἂν ὁ
ὀργανισμὸς ὑπάρχει ὄχι σὰν ὄργανο ἀποξενωμένης ἐργασίας
ἀλλὰ σὰν ὑποκείμενο αὐτοπραγμάτωσης — μ' ἄλλα λόγια,
ἂν τὸ κοινωνικὰ χρήσιμο ἔργο εἶναι ταυτόχρονα ἢ διαφανῆς
ἐκμετάλλευση μιᾶς ἀτομικῆς ἀνάγκης. Στὴν πρωτόγονη κοι-
νωνία, αὐτὴ ἡ ὀργάνωση τοῦ ἔργου μπορεῖ νὰ εἶναι ἄμεση καὶ
«φυσικὴ»· στὸν ὄριμο πολιτισμὸ, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ μόνο
σὰν τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπελευθέρωσης. Κάτω ἀπὸ τέτοιες
συνθήκες, ἡ παρόρμηση τῆς «ἀπόκτησης ἡδονῆς ἀπὸ τὶς ζῶ-
νες τοῦ σώματος» μπορεῖ νὰ προεκταθεῖ μέχρι τοῦ νὰ ἐπιζη-
τήσῃ τὸ ἀντικείμενό της σὲ διαρκεῖς καὶ ἐπεκτεινόμενες λιμ-
πιντικὲς σχέσεις, γιὰ τὴν ἐπέκταση αὐτὴ αὐξάνει καὶ κάνει
πιο ἔντονη τὴν ἐκμετάλλευση τοῦ ἔνστικτου. Ἐπιπλέον, τίπο-
τα μέσα στὴ φύση τοῦ Ἔρωτα δὲν δικαιώνει τὴν ἰδέα πὼς ἢ
προέκταση τῆς παρόρμησης περιορίζεται στὴ σφαῖρα τοῦ σώ-
ματος. Ἄν ὁ ἀνταγωνιστικὸς διαχωρισμὸς τοῦ ὕλικου ἀπὸ τὸ
πνευματικὸ μέρος τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι καθαυτὸ τὸ ιστορι-
κὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀπόθησης, ἢ ὑπερνίκηση αὐτοῦ τοῦ ἀν-
ταγωνισμοῦ θὰ ἀνοίγει τὴν πνευματικὴ σφαῖρα στὴν παρόρ-
μηση. Ἡ αἰσθητικὴ ἰδέα ἐνὸς λόγου μὲ αἰσθητικότητα ὑπο-
δηλώνει μιὰ τέτοια ροπή. Εἶναι οὐσιαστικὰ διαφορετικὴ ἀπὸ
τὴν ἐξύψωση, ἐφόσον ἢ πνευματικὴ σφαῖρα γίνεται τὸ «ἄμε-

σο» ἀντικείμενο τοῦ Ἔρωτα καὶ παραμένει ἓνα λιμπιντικό ἀντικείμενο: Δὲν ὑπάρχει ἀλλαγὴ οὔτε σὲ ἐνέργεια, οὔτε σὲ σκοπό.

Ἡ ἰδέα ὅτι ὁ Ἔρωτας, καὶ ἡ Ἀγάπη* μὴ μπορεῖ στὸ κάτω - κάτω νὰ εἶναι ἓνα καὶ ταυτὸ — ὅχι ὅπως ὁ Ἔρωτας εἶναι Ἀγάπη ἀλλὰ πὼς ἡ Ἀγάπη εἶναι Ἔρωτας — ἴσως ἦχει παράξενα ὕστερα ἀπὸ σχεδὸν δυὸ χιλιάδες χρόνια θεολογίας. Οὔτε φαίνεται νὰ εἶναι δυνατὸ νὰ δικαιολογηθεῖ τὸ νὰ ἀναφερθεῖ κανένας στὸν Πλάτωνα ὡς σὲ ὑποστηρικτὴ αὐτῆς τῆς συνταύτισης — τὸν Πλάτωνα ποῦ ὁ ἴδιος εἰσήγαγε τὸν ἀπωθητικὸ ὄρισμό τοῦ Ἔρωτα στὸ οἰκοδόμημα τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ. Ὅσο, τὸ Συμπόσιο περιέχει τὸν πιὸ σαφῆ πανηγυρισμὸ τῆς σεξουαλικῆς προέλευσης καὶ οὐσίας τῶν πνευματικῶν σχέσεων. Κατὰ τὴ Διοτίμα, ὁ Ἔρωτας εἶναι τὸ κίνητρο τῆς ἐπιθυμίας ἑνὸς ὁμορφου σώματος γιὰ ἓνα ἄλλο καὶ τελικὰ γιὰ ὅλα τὰ ὁμορφα σώματα, γιατί «ἡ ὁμορφιά ἑνὸς σώματος συγγενεῦει μὲ τὴν ὁμορφιά ἑνὸς ἄλλου» καὶ θὰ ἦταν κουτὸ κανένας «νὰ μὴν ἀναγνωρίσει πὼς ἡ ὁμορφιά μέσα σὲ κάθε σῶμα εἶναι μιὰ καὶ ἡ ἴδια».19 Ἀπὸ τὸν πραγματικὰ πολὺμορφο αὐτὸ σεξουαλισμὸ προέρχεται ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ ποῦ ἐμφυχώνει τὸ ἐπιθυμούμενο σῶμα: Τῆς ψυχῆς καὶ τῶν διαφορῶν τῆς ἐκδηλώσεως. Ὑπάρχει μιὰ ἄσπαστη ἄνοδος στὴν ἐρωτικὴ πλήρωση ἀπὸ τὴ σωματικὴ ἀγάπη τοῦ ἑνὸς σὲ ἐκείνη τῶν ἄλλων, στὴν ἀγάπη τῆς ὁμορφῆς δουλειᾶς καὶ παιχνιδίου (ἐπιτηδεύματα*) καί, τελικὰ, στὴν ἀγάπη τῆς ὁμορφῆς γνώσης (καλὰ μαθήματα*). Ὁ δρόμος πρὸς τὸν «ἀνώτερο πολιτισμὸ» ὁδηγεῖ διαμέσου τῆς ἀληθινῆς ἀγάπης τῶν ἀγοριῶν (ὀρυῶς παιδεραστεῖν*).20 Ἡ πνευματικὴ «ἀναπαραγωγή» εἶναι ἐξίσου ἔργο τοῦ Ἔρωτα ὅσο καὶ ἡ σωματικὴ ἀναπαραγωγή καὶ ἡ σωστὴ καὶ δίκαιη τάξη τῆς Πόλης* εἶναι ἀκριβῶς ὅσο ἐρωτικὴ ὅσο καὶ ἡ δίκαιη καὶ σωστὴ τάξη τῆς ἀγάπης. Ἡ δύναμη τοῦ Ἔρωτα νὰ σχηματίζει

Σ.Τ.Μ.: Ἑλληνικά καὶ στὸ πρωτότυπο: Χριστιανικὴ ἀγάπη.

* Σ.Τ.Μ.: Ἑλληνικά καὶ στὸ πρωτότυπο.

πολιτισμό εἶναι ἢ μὴ ἀπωθητικὴ ἐξύψωση: Ὁ σεξουαλισμὸς οὔτε ἀποτρέπεται, οὔτε ἐμποδίζεται ἀπὸ τὸν ἀντικειμενικὸ σκοπὸ του· μᾶλλον, πετυχαίνοντας τὸν ἀντικειμενικὸ του σκοπὸ, τὸν ὑπερβαίνει πρὸς ἄλλους, ζητώντας πληρέστερη ἱκανοποίηση.

Στὸ φῶς τῆς ιδέας τῆς μὴ ἀπωθητικῆς ἐξύψωσης, ὁ ὀρισμὸς τοῦ Φρόντ γιὰ τὸν Ἔρωτα πὼς ἐπιζητᾶ νὰ «σχηματίσει τὴ ζωσα οὐσία σὲ ὄλο καὶ μεγαλύτερες μονάδες, ἔτσι πὺ ἢ ζωῆ νὰ μπορεῖ νὰ παρατείνεται καὶ νὰ ὀδηγηθεῖ σὲ ἀνώτερη ἀνάπτυξη»²¹ παίρνει πρόσθετη σημαντικότητα. Ἡ βιολογικὴ ὀρμὴ γίνεται πολιτιστικὴ ὀρμὴ. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς ἀποκαλύπτει τὴν ἴδια τῆς τῆς διαλεκτικῆς. Ὁ ἐρωτικὸς σκοπὸς τῆς διατήρησης ὀλόκληρου τοῦ σώματος σὰν ὑποκείμενου - ἀντικείμενου ἡδονῆς ἀπαιτεῖ τὴ συνεχῆ ἐκλέπτυνση τοῦ ὀργανισμοῦ, τὴν ἔνταση τῆς δεκτικότητάς του, τὴν αὔξηση τῆς αἰσθητικότητάς του. Ὁ σκοπὸς παράγει δικὰ του σχέδια πραγμάτωσης: Τὴν κατάργηση τοῦ μόχθου, τὴ βελτίωση τοῦ περιβάλλοντος, τὴν κατανίκηση τῆς ἀσθένειας καὶ τῆς σήψης, τὴ δημιουργία τῆς πολυτέλειας. Ὅλες αὐτὲς οἱ δραστηριότητες ἀπορρέουν ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καί, ταυτόχρονα, ἀποτελοῦν ἔργο πὺ συνδέει ἄτομα σὲ «μεγαλύτερες μονάδες» χωρὶς νὰ περιορίζονται πιά μέσα στὴν ἐπικυριαρχία τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης, πὺ τίς σακατεύει, τροποποιοῦν τὴν ὀρμὴ χωρὶς νὰ τὴν ἀποτρέπουν ἀπὸ τὸ σκοπὸ τῆς. Ὑπάρχει ἐξύψωση καί, κατὰ συνέπεια, πολιτισμὸς· ἀλλὰ αὐτὴ ἢ ἐξύψωση λειτουργεῖ μέσα σὲ ἓνα σύστημα ἐπεκτεινόμενων καὶ ἀνθεκτικῶν λιμπιντικῶν σχέσεων, πὺ εἶναι καθαυτὲς σχέσεις ἔργου.

Ἡ ιδέα μιᾶς ἐρωτικῆς ροπῆς πρὸς τὸ ἔργο δὲν εἶναι ξένη στὴν ψυχανάλυση. Ὁ ἴδιος ὁ Φρόντ ὑποστήριξε ὅτι τὸ ἔργο παρέχει μιὰν εὐκαιρία γιὰ μιὰ «πολὺ ὑπολογίσιμη ἀπελευθέρωση παρορμήσεων πὺ εἶναι συνιστώσες τῆς λίμπιντο, ναρκισσιιστικῶν, ἐπιθετικῶν καὶ ἀκόμη καὶ ἐρωτικῶν».²² Ἐχομε ἀμφισβητήσει αὐτὴ τὴ πρόταση,²³ γιὰτὶ δὲν κάνει διάκριση μεταξὺ ἀποξενωμένης καὶ μὴ ἀποξενωμένης ἔργα-

σίας (μεταξύ ἐργασίας καὶ ἔργου) : Ἡ πρώτη εἶναι ἀπὸ τὴν ἴδια της τὴ φύση ἀπωθητικὴ τῶν ἀνθρώπινων δυνατοτήτων καί, κατὰ συνέπεια, ἐπίσης ἀπωθητικὴ τῶν «ὀρμῶν ποῦ εἶναι συνιστώσες τῆς λίμπιντο», οἱ ὁποῖες μπορεῖ νὰ ὑπεισέλθουν στὴ δουλειά. Ἀλλὰ ὁ ἰσχυρισμὸς τοῦ Φρόντ παύρνει διαφορετικὴ σπουδαιότητα, ἂν ἰδῶθεϊ στὰ πλαίσια τῆς κοινωνικῆς ψυχολογίας ποῦ ὁ Φρόντ προτείνει στὸ Ὁ μ α δ ι κ ῆ Ψ υ χ ο λ ο γ ί α κ α ι ἡ Ἀ ν ά λ υ σ η τ ο ὺ Ἐ γ ώ. Ἐκφράζει τὴ γνώμη πὼς «ἡ λίμπιντο ἀκουμπᾶ ἐπάνω στὴν ἱκανοποίηση τῶν μεγάλων ζωτικῶν ἀναγκῶν καὶ διαλέγει σὰν πρῶτα τοῦ ἀντικείμενα τοὺς ἀνθρώπους ποῦ ἔχουν ἓνα μερίδιο στὴ λειτουργία αὐτῆ». ²⁴ Ἡ πρόταση αὐτῆ, ἐξετασμένη ἀπὸ ἄποψη συνεπειῶν, πλησιάζει στὸ νὰ φθεῖρει τὴ βασικὴ ὑπόθεση τοῦ Φρόντ ὅτι ὁ «ἀγώνας γιὰ τὴ διαβίωση (δηλαδὴ, γιὰ τὴν «ἱκανοποίηση τῶν μεγάλων ζωτικῶν ἀναγκῶν») εἶναι per se κατὰ τῆς λίμπιντο ἐφόσον ὑπαγορεύει τὴ πειθάρχηση τοῦ ἔνστικτου ἀπὸ μιὰ περιοριστικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Πρέπει νὰ σημειωθεῖ πὼς ὁ Φρόντ συνδέει τὴ λίμπιντο ὄχι μόνο μὲ τὴν ἱ κ α ν ο π ο ι ῆ σ η τῶν μεγάλων ζωτικῶν ἀναγκῶν ἀλλὰ μὲ τὶς κοινὲς ἀνθρώπινες προσπάθειες γιὰ ἁ π ὅ κ τ η σ η ἡδονῆς, δηλαδὴ μὲ τὴ λειτουργία τοῦ ἔργου:

... ἡ πείρα ἔχει δείξει ὅτι σὲ περιπτώσεις συνεργασίας δημιουργοῦνται κανονικὰ λιμπιντικοὶ δεσμοὶ μεταξὺ τῶν συνεργατῶν, οἱ ὁποῖοι παρατείνουν καὶ σταθεροποιοῦν τὶς σχέσεις μεταξὺ τους μέχρι ἓνα σημεῖο πέρα ἀπὸ ὅ,τι εἶναι ἀπλῶς ἐπικερδές. ²⁵

Ἄν αὐτὸ εἶναι ἀλήθεια, τότε ἡ Ἀνάγκη δὲν εἶναι ἐπαρκὴς αἰτία γιὰ τοὺς περιορισμοὺς τῶν ἐνστικτικῶν ἀπὸ τὸν πολιτισμὸ — οὔτε καὶ ἐπαρκὴς αἰτία γιὰ τὴν ἀρνηση τῆς δυνατότητας ἐνὸς μὴ ἀπωθητικοῦ λιμπιντικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ προτάσεις τοῦ Φρόντ στὸ Ὁ μ α δ ι κ ῆ Ψ υ χ ο λ ο γ ί α κ α ι ἡ Ἀ ν ά λ υ σ η τ ο ὺ Ἐ γ ώ πε-

ρισσότερο από αναδιατυπώνουν τη θέση του για τὸν Ἔρωτα σὰν τὸν κτίστη τοῦ πολιτισμοῦ ἔδω ὁ πολιτισμὸς μᾶλλον ἐμφανίζεται σὰν τὸν κτίστη τοῦ Ἔρωτα — δηλαδή σὰν τὴ «φυσική» πλήρωση τῆς πρὸ ἐσώτερης τάσης τοῦ Ἔρωτα. Ἡ ψυχολογία τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Φρόνυτ βασίστηκε στὴν ἀνελέγητη σύγκρουση μεταξύ Ἀνάγκης* καὶ ἐλεύθερης ἀνάπτυξης τῶν ἐνστίκτων. Ἀλλὰ ἂν ἡ ἴδια ἡ Ἀνάγκη* γίνεῖ τὸ πρωτογενὲς πεδίο τῆς ἀνάπτυξης τῆς λίμπιντο, ἡ ἀντίφαση ἐξατμίζεται. Ὁ ἀγώνας γιὰ τὴ διαδίωξη ὄχι μόνο θὰ ἐξάλειψε ἀναγκαῖα τὴ δυνατότητα τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐνστίκτων (ὅπως ἐκφράσαμε τὴ γνώμη στὸ Κεφάλαιο 6) ἀλλὰ ἀκόμα θὰ ἀποτελοῦσε καὶ ἕνα «στήριγμα» γιὰ τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐνστίκτων. Οἱ σχέσεις ἔργου ποὺ σχηματίζουν τὴ βάση τοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἔτσι ὁ πολιτισμὸς καθαυτὸς θὰ «στηριζόταν» ἀπὸ σεξουαλικά μὴ ἀποφορισμένη ἐνέργεια τῶν ἐνστίκτων. Ὀλόκληρη ἡ ἔννοια τῆς ἐξύψωσης κινδυνεύει.

Τὸ πρόβλημα τοῦ ἔργου, τῆς κοινωνικὰ χρήσιμης δραστηριότητας, χωρὶς (ἀπωθητικὴ) ἐξύψωση, μπορεῖ τώρα νὰ ξαναδιατυπωθεῖ. Παρουσιάσθηκε σὰν τὸ πρόβλημα μιᾶς ἀλλαγῆς στὸ χαρακτήρα τοῦ ἔργου μὲ βάση τὴν ὁποία τὸ τελευταῖο θὰ ἀφομοιώνονταν μὲ τὸ παιχνίδι — τὸ ἐλεύθερο παιχνίδι τῶν ἀνθρώπινων λειτουργιῶν. Ποιές, ἀπὸ πλευρᾶς ἐνστίκτων, εἶναι οἱ προϋποθέσεις ἐνὸς τέτοιου μετασχηματισμοῦ; Ἡ πρὸ ἀποτελεσματικὴ προσπάθεια ἀπάντησης αὐτῆς τῆς ἐρώτησης εἶναι τῆς Barbara Lantos στὸ ἄρθρο τῆς «Ἔργο καὶ τὰ Ἐνστικτα».26 Ὅριζει τὸ ἔργο καὶ τὸ παιχνίδι μὲ βάση τὰ στάδια, ὡς πρὸς τὰ ἐνστικτα, τὰ ὁποία συνεπάγονται αὐτὲς οἱ δραστηριότητες. Τὸ παιχνίδι ὑπόκειται ὀλοκληρωτικὰ στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς: Ἡ ἡδονὴ βρίσκεται στὴν κίνηση καθαυτῆ ἐφόσον ἐνεργοποιεῖ ἐρωτογενεῖς ζῶνες. «Τὸ θεμελιακὸ χαρακτηριστικὸ τοῦ παιχνιδιοῦ εἶναι πῶς αὐτὸ καθαυτὸ ἱκανοποιεῖ, χωρὶς νὰ ἐξυπηρετεῖ κανέναν ἄλλο σκοπὸ ἀπὸ ἐκεῖνον τῆς ἱκανοποίησης τῶν ἐνστίκτων». Οἱ ὁρμές ποὺ καθορίζουν τὸ παιχνίδι εἶναι οἱ προγενετήσιες: Τὸ παιχνίδι ἐκφράζει αὐτοερωτισμὸ χωρὶς ἀντικείμενο

και ικανοποιει εκεινα τα συνιστωντα ενστικτα που κατευθυνονται ηδη προς τον αντικειμενικο κόσμο. Απο την αλλη μερια, το ξεργο εξυπηρετει σκοπους ξεω απο τον εαυτο της — δηλαδη τους σκοπους της αυτοσυντηρησης. «Το να εργαζεται κανενας ειναι η δραστηρια προσπαθεια του εγω... να παρει απο τον ξεω κόσμο ο,τιδηποτε χρειάζεται για την αυτοσυντηρηση». Η αντίθεση αυτη αποδειχνει ενα παραλληλισμο μεταξυ της οργάνωσης των ενστίκτων και εκεινης της ανθρώπινης δραστηριότητας:

Το παιχνίδι ειναι αυτοσκοπος, η δουλειά ειναι το οργανο της αυτοσυντηρησης. Τα συνιστωντα ενστικτα και οι αυτοερωτικες δραστηριότητες επιζητουν ηδονη χωρις παραπερα συνεπειες η γενετήσια δραστηριότητα ειναι το οργανο της αναπαραγωγης. Η γενετήσια οργάνωση των σεξουαλικων ενστίκτων παραλληλίζεται απο την οργάνωση των ενστίκτων του εγω για ξεργο.²⁷

Ετσι, ο σκοπος και οχι το περιεχομενο ειναι εκεινος που χαρακτηριζει μια δραστηριότητα σαν παιχνίδι η ξεργο.²⁸ Ένας μετασχηματισμος στη δομη των ενστίκτων (οπως εκεινος απο το προγενετήσιο στο γενετήσιο στάδιο) θα συνεπαγόταν μιαν αλλαγη στην αξια, απο αποψη ενστίκτων, της ανθρώπινης δραστηριότητας **α σ χ ε τ α μ ε τ ο π ε ρ ι ε χ ό μ ε ν ο τ η ς**. Για παράδειγμα, αν το ξεργο, συνοδευόταν απο μιαν εκ νέου ενεργοποίηση του προγενετήσιου πολύμορφου ερωτισμου, θα ετεινε να γίνει καθαυτο ικανοποιητικο χωρις να χάσει το περιεχομενο του ξεργου. Και ειναι ακριβως μια τέτοια εκ νέου ενεργοποίηση του πολύμορφου ερωτισμου που εμφανίσθηκε σαν η συνέπεια της κατάκτησης της σπάνης και της αποξένωσης. Οι αλλοιωμένες κοινωνικες συνθήκες θα δημιουργούσαν, κατά συνέπεια, μια βάση, απο αποψη ενστίκτων, για το μετασχηματισμο του ξεργου σε παιχνίδι. Με τους δρους του Φρόντ, όσο λιγότερο

έμποδίζονται οί προσπάθειες γιά τήν απόκτηση ήδονής και κατευθύνονται από τò συμφέρον γιά κυριαρχία, τόσο πιό ελεύθερα θά μπορούσε ή λίμπιντο νά στηριχθεί πάνω στην ικανοποίηση τών μεγάλων ζωτικών αναγκών. Η εξύψωση και ή κυριαρχία απαγχονίζονται μαζί. Και ή διάλυση τής πρώτης, μέ τò μετασχηματισμό τής δομής τών ένστικτων, θά μετασχημάτιζε επίσης τή βασική στάση άπέναντι στον άνθρωπο και τή φύση πού έχει χαρακτηρίσει τò Δυτικό πολιτισμό.

Στά ψυχαναλυτικά έργα, ή ανάπτυξη τών λιμπιντικών σχέσεων έργου συνήθως αποδίδεται «σέ μιá γενική μητρική στάση σάν επικρατούσα τάση τού πολιτισμού.»²⁹ Κατά συνέπεια, θεωρείται σάν ένα χαρακτηριστικό τών πρωτόγονων κοινωνιών μάλλον παρά σάν μιá δυνατότητα τού ώριμου πολιτισμού. Η έρμηνεία τού πολιτισμού τών Άραπες από τήν Margaret Mead έχει ολοκληρωτικά γιά κέντρο αúτ ή τή στάση:

Γιά τούς Άραπες, ó κόσμος είναι ένας κήπος πού πρέπει νά καλλιεργηθεί, όχι γιά τόν ίδιο τόν έαυτό κανός, αλλά μέ υπερηφάνεια και καυχησιά, όχι γιά θησαύρισμα και τοκογλυφία, αλλά γιά νά μπορέσουν νά μεγαλώσουν οί γλυκοπατάτες και οί σκύλοι και οί χοίροι και σχεδόν όλα τά παιδιά. Από όλóκληρη αúτ ή τή στάση προέρχονται πολλά από τά άλλα χαρακτηριστικά τών Άραπες, ή άπουσία τής σύγκρουσης μεταξύ ήλικιωμένων και νέων, ή έλλειψη κάθε ζηλότυπης προσδοκίας, ή έμφαση τής συνεργασίας.³⁰

Πρωταρχική στην περιγραφή αúτ ή έμφανίζεται ή θεμελιακά διαφορετική έμπειρία τού κόσμου: Η φύση θεωρείται όχι σάν αντικείμενο κυριαρχίας και εκμετάλλευσης αλλά σάν ένας «κήπος» πού μπορεί νά μεγαλώνει ένω κάνει τά ανθρώπινα όντα νά μεγαλώνουν. Είναι ή στάση πού βασίζεται πάνω στην έμπειρία τού ανθρώπου και τής φύσης

ένωμένων μέσα σὲ μιὰ μὴ ἀπωθητικὴ καί, παρ' ὄλ' αὐτά, λειτουργοῦσα τάξη. Εἶδαμε πῶς οἱ κατὰ τὰ ἄλλα ἐξαιρετικὰ ἀποκλίνουσες παραδόσεις τῆς διανόησης συγκλίνουν πάλιν ἐπὶ τὴν ἰδέα αὐτή: Ἡ φιλοσοφικὴ ἀντίθεση κατὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης· τὰ Ὀρφικά καὶ Ναρκισσιστικά ἀρχέτυπα ἢ αἰσθητικὴ σύλληψη. Ἀλλὰ ἐνῶ οἱ ψυχαναλυτὲς καὶ ἀνθρωπολογικὲς ἔννοιαι μιᾶς τέτοιας τάξης ἔχουν προσανατολισθεὶ πρὸς τὸ προϊστορικὸ καὶ προπολιτιστικὸ παρθένον, ἡ ἐξέτασις τῆς ἔννοιαι ἀπὸ μέρους μας εἶναι προσανατολισμένη ἐπὶ τὸ μέλλον, στίς συνθήκας τοῦ πλήρως ὄριμου πολιτισμοῦ. Ὁ μετασχηματισμὸς τοῦ σεξουαλισμοῦ σὲ Ἐρωτα καὶ ἡ προέκτασί του σὲ διαρκεῖς λιμπιντικὲς σχέσεις ἔργου, προϋποθέτουν ἐδῶ τὴν ἔλλογη ἀναδιοργάνωσιν ἑνὸς τεράστιου βιομηχανικοῦ μηχανισμοῦ, ἑνὸς ὑψηλότητας εἰδικευμένου κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας, τῆς χρήσης ἀπίστευτα καταστροφικῶν ἐνεργειῶν καὶ τῆς συνεργασίας ἀπέραντων μαζῶν.

Ἡ ἰδέα λιμπιντικῶν σχέσεων ἔργου μέσα σὲ μιὰ ἀναπτυγμένη βιομηχανικὴ κοινωνία βρῖσκει λίγη ὑποστήριξιν ἐπὶ τὴν παράδοσιν τῆς σκέψης καί, ὅπου παρέχεται τέτοια ὑποστήριξις, φαίνεται νὰ ἔχει ἐπικίνδυνον φύσιν. Ὁ μετασχηματισμὸς τῆς ἐργασίας σὲ ἡδονὴ εἶναι ἡ κεντρικὴ ἰδέα τῆς γιγάντια σοσιαλιστικῆς οὐτοπίας τοῦ Fourier. Ἄν

...l' industrie est la destination qui nous est assignée par le créateur, comment penser qui il veuille nous y amener par la violence et qu' il n' ait pas su mettre en jeu quelque ressort plus noble, quelque amorce capable de transformer les travaux en plaisirs.³¹

Ὁ Fourier ἐπιμένει πῶς ὁ μετασχηματισμὸς αὐτὸς ἀπαιτεῖ μιὰ πλήρη ἀλλαγὴ στοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς: Κατανομή τοῦ κοινωνικοῦ προϊόντος σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάγκην ἀνάθεσις ρόλων σύμφωνα μὲ τὶς ἀτομικὲς λειτουργίες - ἱκανότητες καὶ κλίσεις, συνεχῆ μεταλλαγὴ ρόλων, σύντομες περιόδους ἔργου καὶ λοιπά. Ἀλλὰ ἡ δυνατότητα τῆς «θελικτικῆς ἐργασίας» (travail attrayant) προέρχεται, πάνω

ἀπ' ὅλα, ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωση λιμπιντικῶν δυνάμεων. Ὁ Fourier παίρνει γιὰ δεδομένη τὴν ὕπαρξη μιᾶς attraction industrielle πού παρέχει εὐχάριστη συνεργασία. Βασίζεται στὴν attraction passionée μέσα στὴ φύση τοῦ ἀνθρώπου πού ἐξακολουθεῖ νὰ παραμένει ἐναντία στὴν ἀντίθεση τοῦ λόγου, τοῦ καθήκοντος, τῆς προκατάληψης. Αὐτὴ ἡ attraction passionée τείνει πρὸς τρεῖς κύριους ἀντικειμενικούς σκοπούς: Τὴ δημιουργία «πολυτέλειας» ἢ τὴν ἡδονὴ τῶν πέντε αἰσθησέων· τὸ σχηματισμὸ λιμπιντικῶν ομάδων (ἢ φιλίας καὶ ἀγάπης)· καὶ τὴν καθιέρωση μιᾶς ἁρμονικῆς τάξης, πού νὰ ὀργανώνει αὐτὲς τίς ομάδες γιὰ ἔργο σύμφωνα μὲ τὴν ἀνάπτυξη τῶν ἀτομικῶν «παθῶν» (ἐσωτερικοῦ καὶ ἐξωτερικοῦ «παιχνιδιοῦ» τῶν λειτουργιῶν).³² Ὁ Fourier πλησιάζει περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλον οὐτοπιστὴ σοσιαλιστὴ στὴ διευκρίνιση τῆς ἐξάρτησης τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴ μὴ ἀπωθητικὴ ἐξύψωση. Ἐντούτοις, στὸ λεπτομερειακὸ του σχέδιο γιὰ τὴν πραγματοποίησι αὐτῆς τῆς ἰδέας, τὴν παραδίνει σὲ μιὰ γιγαντιαία ὀργάνωση καὶ διαχείριση καὶ ἔτσι διατηρεῖ τὰ ἀπωθητικὰ στοιχεῖα. Οἱ ἐργαζόμενες κοινότητες τοῦ Phalanstère προσδοκοῦν «δύναμη διαμέσου τῆς χαρᾶς» μᾶλλον παρὰ τῆς ἐλευθερίας, τὴν ὠραιοποίησι τοῦ μαζικοῦ πολιτισμοῦ μᾶλλον παρὰ τὴ κατάργησίν του. Τὸ ἔργο σὰν ἐλεύθερο παιχνίδι δὲν μπορεῖ νὰ ὑποβληθεῖ σὲ διαχείριση· μόνον ἡ ἀποξενωμένη ἐργασία μπορεῖ νὰ ὀργανωθεῖ καὶ νὰ ὑποβληθεῖ σὲ διαχείριση ἀπὸ τὴν ἔλλογη συστηματοποίησι. Πέρα ἀπὸ αὐτὴ τὴ σφαῖρα ἀλλὰ πάνω στὴ βάση της εἶναι πού ἡ μὴ ἀπωθητικὴ ἐξύψωση δημιουργεῖ τὴν ἴδια της τὴν πολιτιστικὴ τάξη.

Ἀκόμα μιὰ φορὰ ὑπογραμμίζομε πὼς ἡ μὴ ἀπωθητικὴ ἐξύψωση εἶναι ἀπόλυτα ἀσυμβίβαστη μὲ τοὺς θεσμούς τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης καὶ συνεπάγεται τὴν ἄρνησι τῆς ἀρχῆς αὐτῆς. Αὐτὴ ἡ ἀντίφασι εἶναι ἀκόμα σπουδαιότερη ἐξαιτίας τοῦ ὅτι ἡ ἴδια ἡ μετα - Φρουδικὴ Ψυχαναλυτικὴ θεωρία παρουσιάζει μιὰν ἀρκετὰ ἔντονη τάση νὰ τὴ διαστρέψει καὶ νὰ δοξάσει τὴν ἀπωθητικὴ παραγωγικότητα σὰν ἀν-

θρώπινη αυτοπραγμάτωση. Ένα χτυπητό παράδειγμα προσφέρεται από τον Ives Hendrick στο σύγγραμμά του «Έργο και η Αρχή της Ήδονης».33 Εκφράζει τη γνώμη πως «η ενέργεια και η ανάγκη της χρησιμοποίησης των φυσιολογικών οργάνων για έργο δέν παρέχονται από τη λίμπιντο αλλά μάλλον από ένα ειδικό ένστικτο, τὸ «ένστικτο τῆς κατοχῆς». Σκοπός του εἶναι «νά ἐλέγχει, ἢ νά ἀλλάζει ένα κομμάτι ἀπό τὸ περιβάλλον... μέ τὴν έντεχνη χρήση αἰσθητήριων, διανοητικῶν καὶ κινήτικῶν τεχνικῶν». Αὐτὴ ἡ ὀρμή για «ὀλοκλήρωση καὶ έντεχνη ἀπόδοση γίνεται διανοητικὰ καὶ συναισθηματικὰ αἰσθητὴ σὰν ἡ ἀνάγκη τῆς ἀποδοτικῆς ἐκτέλεσης ἔργου».34 Ἀφοῦ ἔτσι ἡ ἴδια ἡ δουλειὰ θεωρεῖται σὰν ἡ ἱκανοποίηση ἑνὸς ένστικτου μάλλον παρά ἡ «προσωρινὴ ἄρνηση» ἑνὸς ένστικτου, τὸ ἔργο «παρέχει ἡδονή» κατὰ τὴν ἀποδοτικὴ ἐκτέλεση. Ἡ ἡδονὴ τοῦ ἔργου προέρχεται ἀπὸ τὴν ἱκανοποίηση τοῦ ένστικτου τῆς κατοχῆς ἀλλὰ ἡ «ἡδονὴ τοῦ ἔργου» καὶ ἡ ἡδονὴ τῆς λίμπιντο συχνὰ συμπίπτουν, ἀφοῦ οἱ ὀργανώσεις τοῦ ἐγῶ πὸ λειτουργοῦν σὰν ἔργο «γενικὰ, καὶ ἴσως πάντα, χρησιμοποιοῦνται ταυτόχρονα για τὴν ἀπελευθέρωση πλεονάζουσας έντασης τῆς λίμπιντο».35

Ὅπως τίς πιὸ πολλές φορές, ἡ ἀναθεώρηση τῆς Φρόυδικῆς θεωρίας σημαίνει μιὰν ἀναδρομὴ. Τὸ νὰ πάρει κανένας για δεδομένο ὀποιοδήποτε εἰδικὸ ένστικτο εἶναι ἀποφυγὴ τοῦ προβλήματος ἀλλὰ τὸ νὰ πάρει για δεδομένη τὴν ὕπαρξη ἑνὸς εἰδικοῦ «ένστικτου κατοχῆς» εἶναι περισσότερο: Καταστρέφει ὀλοκλήρη τὴ δομὴ καὶ τὴ δυναμικὴ τοῦ «διανοητικοῦ μηχανισμοῦ» πὸ ἐφτιαξε ὁ Φρόυντ. Ἐπιπλέον, διαστρέφει τὰ πιὸ ἀπωθητικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης ἐρμηνεύοντάς τα σὰν ἱκανοποίηση μιᾶς ένστικτώδους ἀνάγκης. Τὸ ἔργο καθαυτὸ εἶναι ἡ κύρια κοινωνικὴ ἐκδήλωση τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας. Ἐφόσον τὸ ἔργο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν καθυστέρηση καὶ ἐκτροπὴ τῆς ἱκανοποίησης τῶν ένστικτων (καὶ κατὰ τὸ Φρόυντ αὐτὸ συμβαίνει), ἀντιβαίνει στὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς. Ἄν ἡ ἡδονὴ τοῦ

Έργου και ή ήδονή τής λίμπιντο «συνήθως συμπίπτουν», τότε ή ίδια ή έννοια τής αρχής τής πραγματικότητας χάνει τò νόημά της, γίνεται περιττή και οί μεταπτώσεις τών ένστίκτων, όπως τς περιέγραψε ο Φρόντ θά ήταν, στή καλύτερη περίπτωση, μιá ανώμαλη ανάπτυξη. Ούτε μπορεί ή αρχή τής πραγματικότητας νά σωθει με τò νά υποθέσει κανένας αξιωματικά (πως κάνει ο Hendrick) μιάν αρχή έργου διαφορετική από τήν αρχή τής πραγματικότητας· γιατί αν ή τελευταία δέν διέπει τò έργο, δέν έχει ουσιαστικά τίποτα για νά διέπει μέσα στή πραγματικότητα.

Βέβαια, υπάρχει έργο πού παρέχει ήδονή μέσα στήν έντεχνη απόδοση τών οργάνων τού σώματος πού είναι «διαθέσιμα για έργο». Άλλά τι είδος έργου και τι είδος ήδονής; Αν ή ήδονή θρίσκειται πραγματικά μέσα στή πράξη τού νά δουλεύει κανένας και δέν τής είναι έξωτερική, τέτοια ήδονή πρέπει νά άντλείται από τά δρωόντα όργανα τού σώματος και τò σώμα καθαυτό, ένεργοποιώντας τς έρωτογενείς ζώνες ή φορτίζοντας έρωτικά τò σώμα σαν σύνολο· μ' άλλα λόγια, πρέπει νά είναι ήδονή τής λίμπιντο. Μέσα σέ μιá πραγματικότητα πού διέπεται από τήν αρχή τής απόδοσης, τέτοιο «λιμπιντικό» έργο είναι μιá σπάνια εξαίρεση και μπορεί νά συμβεί, μόνον έξω από τόν κόσμο τού έργου ή στο περιθώριό του — σαν «χόμπυ», παιχνίδι ή σέ μιá άμεσα έρωτική κατάσταση. Τò κανονικό είδος έργου (κοινωνικά χρήσιμη επαγγελματική δραστηριότητα), μέσα στόν καταμερισμό τής εργασίας πού επικρατεί, είναι τέτοιο πού τò άτομο, εργαζόμενο, δέν είναι ικανοποιεί τς δικές του όρμες, ανάγκες και λειτουργίες, αλλά εκτελεί ένα προκαθορισμένο ρόλο. Άλλά ο Hendrick δέν προσέχει τò γεγονός τής άποξενωμένης εργασίας, πού είναι ο τρόπος τού έργου πού επικρατεί κάτω από τή δεδομένη αρχή τής πραγματικότητας. Μπορεί βέβαια νά υπάρχει ήδονή και στήν άποξενωμένη εργασία. Η δακτυλογράφος πού έτοιμάζει ένα τέλειο αντίγραφο, ο ράφτης πού παραδίνει ένα κοστούμι με τέλεια έφαρμογή, ο κομωτής πού κάνει τήν τέ-

λεια κόμμωση, ὁ ἐργάτης πού ἀνταποκρίνεται στήν ἀπαίτηση γιά μιάν ὀρισμένη ποσότητα προϊόντος — ὅλοι αὐτοί μπορεί νά νοιώθουν ἡδονή πού «ἔκαναν καλά τή δουλειά τους». Ἐντούτοις, ἡ ἡδονή αὐτή εἶναι εἴτε ἐξωτερική (προσδοκία ἀνταμοιβῆς), εἴτε ἡ ἱκανοποίηση (καθαυτῆ δείγμα ἀπόθησης) πού κανένας διέθεσε τήν ὥρα του καλά, στή σωστή μεριά, πού συνεισέφερε τὸ μερίδιό του στή λειτουργία τοῦ μηχανισμοῦ. Καί στίς δυὸ περιπτώσεις, ἡ ἡδονή εἶναι ἄσχετη μὲ τήν πρωτογενῆ ἱκανοποίηση τῶν ἐνστίκτων. Ἡ σύνδεση τῶν ἀποδόσεων πάνω στὰ αὐτόματα μηχανήματα, μέσα στὰ γραφεῖα καί μαγαζιά, μὲ τίς ἀνάγκες τῶν ἐνστίκτων εἶναι θεοποίηση τῆς καταστροφῆς τοῦ ἀνθρωπισμοῦ σάν ἡδονῆς. Δὲν εἶναι παράδοξο πού ὁ Hendrick θεωρεῖ σάν τήν «ύψηλὴ δοκιμὴ τῆς θέλησης τῶν ἀνθρώπων νά ἐκτελοῦν τὸ ἔργο τους ἀποτελεσματικά» τήν ἀποδοτικὴ λειτουργία ἐνὸς στρατοῦ πού δὲν ἔχει πιά «φαντασίες γιά νίκη καί εὐχάριστο μέλλον», πού συνεχίζει νά πολεμᾷ γιά ὅποια ἄλλη αἰτία παρά τὸ ὅτι ἡ δουλειά τοῦ στρατιώτη εἶναι νά πολεμᾷ καί «τὸ νά γίνει ἡ δουλειά ἦταν τὸ μόνο κίνητρο πού εἶχε ἀκόμα νόημα».36 Τὸ νά πεῖ κανένας πὼς ἡ δουλειά πρέπει νά γίνει γιατί εἶναι «δουλειά» εἶναι ἀληθινὰ τὸ ἀποκορύφωμα τῆς ἀποξένωσης, ἡ ἀπόλυτη ἀπώλεια τῆς ἐλευθερίας τῶν ἐνστίκτων καί τῆς διανόησης — ἀπόθηση πού ἔχει γίνει ὄχι δεύτερη ἀλλὰ πρώτη φύση τοῦ ἀνθρώπου.

Σ' ἀντίθεση μὲ τέτοιες ἀνωμαλίες, τὸ ἀληθινὸ πνεῦμα τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας ζεῖ μέσα στίς ἀσυμβίβαστες προσπάθειες γιά τήν ἀποκάλυψη τῶν ἀντι - ἀνθρωπιστικῶν δυνάμεων πού θρῖσκονται πίσω ἀπὸ τὴ φιλοσοφία τῆς παραγωγικότητας:

Ἄπ' ὅλα τὰ πράγματα, τὸ νά ἐργάζεται κανένας σκληρὰ ἔχει γίνει ἀρετὴ ἀντὶ γιά τήν κατάρρα πού οἱ πολὺ παλιοὶ μας πρόγονοι διακήρυτταν πὼς εἶναι... Τὰ παιδιά μας θὰ ἔπρεπε νά ἦταν προετοιμασμένα νά μεγλώσουν τὰ δικά τους παιδιά ἔτσι πού αὐτὰ νά μὴν

πρέπει να εργάζονται από νευρωτική ανάγκη. Ἡ ἀνάγκη να εργάζεται κανένας είναι νευρωτικό σύμπτωμα. Είναι ένα δεκανίκι. Είναι μια απόπειρα να κάνει κανένας τὸν ἑαυτό του να νοιώθει πολύτιμος, παρ' ὅλο πὸς δὲν είναι ιδιαίτερα ἀναγκαῖο να δουλεύει.³⁷

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

Ἔρως καὶ Θάνατος*

Κάτω ἀπὸ μὴ ἀπωθητικὲς συνθήκες, ὁ σεξουαλισμὸς τείνει νὰ «μεγαλώνει πρὸς» τὸν Ἔρωτα — δηλαδή, πρὸς αὐτὸ - ἐξύψωση μέσα σὲ διαρκεῖς καὶ ἐπεκτεινόμενες σχέσεις (συμπεριλαμβανομένων τῶν σχέσεων ἔργου) ποὺ συντελοῦν στὸ νὰ ἐντείνουν καὶ νὰ αὐξάνουν τὴν ἱκανοποίηση τῶν ἐνστίκτων. Ὁ Ἔρως ἐπιζητᾷ νὰ «αἰωνιοποιήσῃ» τὸν ἑαυτὸ του μέσα σὲ μιὰ μόνιμη τ ἄ ξ η. Αὐτὴ ἡ ἐπιζήτηση θρῖσκει τὴν πρώτη της ἀντίσταση στὴν περιοχὴ τῆς ἀνάγκης. Βέβαια, ἡ σπάνη κι ἡ φτώχεια ποὺ ἐπικρατοῦν στὸν κόσμον θὰ μπορούσαν νὰ ἐλεγχθοῦν ἀρκετά, ὥστε νὰ ἐπιτρέψουν τὴν ἄνοδο τῆς παγκόσμιας ἐλευθερίας, ἀλλὰ αὐτὸς ὁ ἔλεγχος φαίνεται νὰ εἶναι αὐτοπροωθούμενος — διαιωνιζόμενη ἐργασία. Ὁλη ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος, ἡ κατὰκτηση τῆς φύσης, ἡ ὀρθολογιστικὴ ὀργάνωση τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς κοινωνίας δὲν ἔχουν ἐξαλείψει καὶ δὲν μποροῦν νὰ ἐξαλείψουν τὴν ἀνάγκη τῆς ἀποξενωμένης ἐργασίας, τὴν ἀνάγκη τοῦ ἔργου μὲ τρόπο μηχανικὸ, ὄχι εὐχάριστο, ποὺ δὲν ἀντιπροσωπεύει ἀτομικὴ αὐτὸ - πραγμάτωση.

Παρ' ὅλ' αὐτὰ, ἡ προσδευτικὴ ἀποξένωση καθαυτὴ

* Σ.Τ.Μ.: Ἑλληνικὰ καὶ στὸ πρωτότυπο.

αυξάνει τὸ δυναμικὸ τῆς ἐλευθερίας: Ὅσο πιὸ ἐξωτερικὴ γιὰ τὸ ἄτομο γίνεται ἡ ἀναγκαία ἐργασία, τόσο λιγώτερο τὸ ἐμπλέκει μέσα στὴν περιοχὴ τῆς ἀνάγκης. Ἀνακουφισμένη ἀπὸ τίς ἀπαιτήσεις τῆς κυριαρχίας, ἢ ποσοτικὴ μείωση τοῦ χρόνου καὶ ἐνεργείας τῆς ἐργασίας ὁδηγεῖ σὲ μιὰ ποιοτικὴ ἀλλαγὴ μέσα στὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή: Ὁ ἐλεύθερος χρόνος μᾶλλον παρὰ ὁ χρόνος τῆς ἐργασίας καθορίζει τὸ περιεχόμενον τῆς τελευταίας. Ἡ ἐπεκτεινόμενη περιοχὴ τῆς ἐλευθερίας γίνεται ἀληθινὰ μιὰ περιοχὴ παιχνιδιοῦ — τοῦ ἐλεύθερου παιχνιδιοῦ τῶν ἀτομικῶν λειτουργιῶν. Ἔτσι ἐλευθερωμένες, θὰ μπορέσουν αὐτὲς νὰ δημιουργήσουν νέες μορφές πραγμάτωσης καὶ ἀνακάλυψης τοῦ κόσμου, πού, μὲ τὴ σειρά τους, θὰ δώσουν νέο σχῆμα στὴν περιοχὴ τῆς ἀνάγκης, στὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ διαβίωση. Ἡ ἀλλοιωμένη σχέση μεταξὺ τῶν δυὸ περιοχῶν τῆς ἀνθρώπινης πραγματικότητας ἀλλοιώνει τὴ σχέση μεταξὺ αὐτοῦ πού εἶναι ἐπιθυμητὸ καὶ αὐτοῦ πού εἶναι λογικὸ, μεταξὺ ἔνστικτου καὶ λόγου. Μὲ τὸ μετασχηματισμὸ ἀπὸ σεξουαλισμὸ σὲ Ἔρωτα, τὰ ἔνστικτα τῆς ζωῆς ἐξελίссουν τὴν τάξη αἰσθητικότητάς τους, ἐνῶ ὁ λόγος περιβάλλεται αἰσθητικότητα μέχρι τὸ βαθμὸ στὸν ὁποῖο ἀντιλαμβάνεται καὶ ὀργανώνει τὴν ἀνάγκη, μὲ τὴν ἔννοια τῆς προστασίας καὶ τοῦ ἐμπλουτισμοῦ τῶν ἔνστικτων τῆς ζωῆς. Οἱ ρίζες τῆς αἰσθητικῆς ἐμπειρίας ἐμφανίζονται ξανά — ὄχι ἀπλῶς μέσα σὲ ἓναν καλλιτεχνικὸ πολιτισμὸ ἀλλὰ στὸν ἴδιον τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ διαβίωση. Ὁ λόγος παίρνει μιὰ καινούργια λογικότητα. Ἡ ἀπωθητικότητα τοῦ λόγου πού χαρακτηρίζει τὴν ἐξουσία τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης δὲν ἀνήκει στὴν περιοχὴ τῆς ἀνάγκης per se. Κάτω ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης, ἢ ἱκανοποίηση τοῦ σεξουαλικοῦ ἔνστικτου ἐξαρτᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὴν «ἀναστολή» τοῦ λόγου καὶ ἀκόμα καὶ τῆς συνείδησης: Ἀπὸ τὴ σύντομη (νόμιμη ἢ κρυφῆ) λήθη τῆς ἰδιωτικῆς καὶ τῆς παγκόσμιας δυστυχίας, ἀπὸ τὴ διακοπὴ τῆς λογικῆς συστηματικότητας τῆς ζωῆς, ἀπὸ τὸ καθήκον καὶ τὴν ἀξιοπρέπεια τῆς θέσης καὶ τοῦ ἀξιώματος. Σχεδὸν ἀπὸ τὸν ὀρισμὸ τῆς, ἢ εὐτυχία εἶ-

ναι παράλογη, ἂν δὲν εἶναι ἀπωθημένη καὶ ἐλεγμένη. Σ' ἀντίθεση, πέρα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης, ἢ ἱκανοποίηση τοῦ ἔνστικτου ἀπαιτεῖ συνειδητὴ προσπάθεια τῆς ἐλεύθερης λογικότητας, τόσο περισσότερο, ὅσο λιγώτερο ἢ ἱκανοποίηση αὐτὴ εἶναι τὸ ὑποπροῖόν τῆς ἐπιθεβλημένης λογικότητας τῆς καταπίεσης. Ὅσο πιὸ ἐλεύθερα ἀναπτύσσεται τὸ ἔνστικτο, τόσο πιὸ ἐλεύθερα κάνει αἰσθητὴ τὴν παρουσία τῆς ἢ «συντηρητικὴ φύση» του. Ἡ ἐπιζήτηση ἱκανοποίησης **δ ι α ρ κ ε ί α ς** παρέχει ὄχι μόνον μεγενθυμένη τάξη λιμπιντικῶν σχέσεων (κοινωνικότητα) ἀλλὰ ἐπίσης τὴ διαιώνιση αὐτῆς τῆς τάξης σὲ μιὰ μεγαλύτερη κλίμακα. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς προεκτείνεται στὴ συνείδηση. Ὁ Ἔρωσ ξαναορίζει τὸ λόγο μὲ τοὺς δικούς του ὅρους. Λογικὸ εἶναι αὐτὸ πού διατηρεῖ τὴ τάξη τῆς ἱκανοποίησης.

Μέχρι τὸ βαθμὸ πού ὁ ἀγώνας γιὰ τὴ διαβίωση γίνεται συνεργασία γιὰ τὴν ἐλεύθερη ἀνάπτυξη καὶ πλήρωση ἀτομικῶν ἀναγκῶν, ὁ ἀπωθητικὸς λόγος ὑποχωρεῖ σὲ μιὰ νέα **λ ο γ ι κ ὄ τ η τ α τ ῆ ς ἱ κ α ν ο π ο ἴ η σ η ς**, μέσα στὴν ὁποία ὁ λόγος καὶ ἡ εὐτυχία συγκλίνουν. Αὐτὴ δημιουργεῖ τὴ δικιὰ τῆς ἐκτροπῆ τῆς ἐργασίας, τίς δικές τῆς προτεραιότητες, τὴ δικιὰ τῆς ἱεραρχίας. Ἡ ἱστορικὴ κληρονομιά τῆς ἀρχῆς τῆς ἀπόδοσης εἶναι ἡ διαχείριση, ὄχι ἀνθρώπων ἀλλὰ, πραγμάτων: Ὁ ὄριμος πολιτισμὸς ἐξαρτᾶται, γιὰ τὴ λειτουργία του, ἀπὸ μιὰ πληθώρα συντονισμένων διακανονισμῶν. Οἱ διακανονισμοὶ αὐτοί, μὲ τὴ σειρά τους, πρέπει νὰ ἔχουν ἀναγνωρισμένο καὶ ἀναγνωριστὸ κύρος. Οἱ ἱεραρχικὲς σχέσεις δὲν εἶναι ἀνελεύθερες *per se* ὁ πολιτισμὸς ἐξαρτᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἀπὸ τὸ ἔλλογο κύρος, βασισμένο σὲ γνώση καὶ ἀνάγκη, πού ἀποσκοπεῖ στὴν προστασία καὶ διατήρηση τῆς ζωῆς. Τέτοιο εἶναι τὸ κύρος τοῦ μηχανικοῦ, τοῦ τροχονόμου, τοῦ πιλότου κατὰ τὴν πτήση. Ἀκόμα μιὰ φορά, πρέπει νὰ φέρομε στὸ νοῦ τὴ διάκριση μεταξὺ ἀπώθησης καὶ πλεονάζουσας ἀπώθησης. Ἄν ἓνα παιδί νοιώθει τὴν «ἀνάγκη» νὰ διασχίσει τὸ δρόμο ὁποιαδήποτε στιγμὴ κατὰ τὴ θέλησή του, ἢ ἀπώθηση αὐτῆς τῆς

«ανάγκης» δὲν εἶναι ἀπωθητικὴ τῶν ἀνθρώπων δυνατοτήτων. Μπορεῖ νὰ εἶναι τὸ ἀντίθετο. Ἡ ἀνάγκη τῆς «ἀνάπαυσης» μέσα στις διασκεδάσεις πού παρέχονται ἀπὸ τὴ βιομηχανία πολιτισμοῦ εἶναι καθαυτὴ «ἀπωθητικὴ» καὶ ἡ ἀπώθησή της εἶναι ἓνα θῆμα πρὸς τὴν ἐλευθερία. Ὅπου ἡ ἀπώθηση ἔχει γίνεи τόσο ἀποτελεσματικὴ ὥστε, γι' αὐτοὺς πού πάνω τους ἐξασκεῖται, νὰ παίρνει τὴν (ψεύτικη) μορφή τῆς ἐλευθερίας, ἡ κατάργηση τέτοιας ἐλευθερίας εὐκολα φαίνεται σὰν πράξη ἀπολυταρχικῆ. Ἐδῶ, ἡ παλιὰ σύγκρουση ξαναρχίζει: Ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία δὲν εἶναι μόνο ἓνα ἰδιωτικὸ ζήτημα — ἀλλὰ δὲν εἶναι τίποτα ἀπολύτως, ἂν δὲν εἶναι καὶ ἰδιωτικὸ ζήτημα. Ὅταν ἡ ἰδιωτικὴ σφαῖρα δὲν πρέπει πιά νὰ ὑποστηρίζεται ξέχωρα ἀπὸ τὴ δημόσια ὑπαρξὴ καὶ ἐναντία σ' αὐτήν, ἡ ἐλευθερία τοῦ ἀτόμου καὶ ἐκείνη τοῦ συνόλου ἴσως μποροῦν νὰ συμπιλιωθοῦν ἀπὸ μιὰ «γενικὴ θέληση» πού θὰ παίρνει τὴ μορφή θεσμῶν οἱ ὁποῖοι θὰ κατευθύνονται πρὸς τὶς ἀτομικὲς ἀνάγκες. Οἱ ἀπαρνήσεις καὶ καθυστερήσεις, πού θὰ ἀπαιτοῦνται ἀπὸ τὴ γενικὴ θέληση, δὲν πρέπει νὰ εἶναι σκοτεινὲς καὶ ἀπάνθρωπες· οὔτε ὁ λόγος τους πρέπει νὰ εἶναι αὐταρχικός. Ἐντούτοις, ἡ ἐρώτηση παραμένει: Πῶς μπορεῖ ὁ πολιτισμὸς ἐλεύθερα νὰ δημιουργήσῃ ἐλευθερία, ὅταν ἡ ἀνελευθερία ἔχει γίνεи μέρος τοῦ διανοητικοῦ μηχανισμοῦ; Κι ἂν δὲν μπορεῖ, ποῖος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καθορίσῃ καὶ νὰ ἐφαρμόσῃ τὰ ἀντικειμενικὰ κριτήρια;

Ἐπὸ τὸν Πλάτωνα μέχρι τὸν Rousseau ἡ μόνη εἰλικρινῆς ἀπάντηση εἶναι ἡ ἰδέα μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς δικτατορίας, ἐξασκούμενης ἀπὸ ἐκείνους πού θεωροῦνται πῶς ἔχουν ἀποκτήσει γνώση τοῦ πραγματικοῦ Καλοῦ. Ἐπὸ τότε ἡ ἀπάντηση αὐτὴ κατάντησε ξεπερασμένη: Ἡ γνώση τῶν διαθέσιμων μέσων γιὰ τὴ δημιουργία μιᾶς ἀνθρωπίνης ὑπαρξὸς γιὰ ὅλους δὲν περιορίζεται πιά σὲ μιὰ προνομιοῦχα ἀριστοκρατία. Τὰ γεγονότα εἶναι ξεκάθαρα καὶ ἡ ἀτομικὴ συνείδηση θὰ τὰ ἔβρωσκε μὲ σιγουριά ἂν δὲν ἐμποδιζόταν καὶ ἐκτρεπόταν μεθοδικά. Ἡ διάκριση μεταξὺ ἔλλογης καὶ

ἀλλογης ἐξουσίας, μεταξύ ἀπώθησης και πλεονάζουσας ἀπώθησης, μπορεί νά γίνει και νά ἐπαληθευθεῖ ἀπό τὰ ἴδια τὰ άτομα. Τό ὅτι δέν μπορούν νά κάνουν αὐτή τή διάκριση τώρα δέν σημαίνει πώς δέν μπορούν νά μάθουν νά τήν κάνουν, ὅταν τοὺς δοθεῖ ἡ εὐκαιρία. Τότε ἡ πορεία τῆς δοκιμῆς και τοῦ λάθους γίνεται μιὰ ἔλλογη πορεία μέσα στήν ἐλευθερία. Οἱ οὐτοπίες εἶναι τρωτῆς ἀπό ἄποψη μὴ ρεαλιστικῶν προσχεδίων· οἱ συνθήκες γιὰ μιὰν ἐλεύθερη κοινωνία δέν εἶναι. Αὐτὲς εἶναι ζήτημα τοῦ λόγου.

Ἐκεῖνο πού παρέχει τὸ ἰσχυρότερο ἐπιχείρημα ἐνάντια στήν ἰδέα ἐνός ἐλεύθερου πολιτισμοῦ δέν εἶναι ἡ σύγκρουση μεταξύ ἔνστικτου και λόγου ἀλλὰ μᾶλλον ἡ σύγκρουση πού τὸ ἔνστικτο δημιουργεῖ μέσα στὸν ἑαυτό του. Ἀκόμα και ἂν οἱ καταστροφικὲς μορφές τῆς πολύμορφης διαστροφῆς και ἐλευθεριότητάς του ὀφείλονται σὲ πλεονάζουσα ἀπώθηση και γίνονται δεκτικὲς τῆς λιμπιντικῆς τάξης, ὅταν ἡ πλεονάζουσα ἀπώθηση ἐξαλειφθεῖ, τὸ ἔνστικτο καθαυτὸ εἶναι πέρα ἀπὸ τὸ καλὸ και τὸ κακὸ και κανένας ἐλεύθερος πολιτισμὸς δέν μπορεί νά καταργήσῃ αὐτή τή διάκριση. Καὶ μόνο τὸ γεγονὸς πώς, στήν ἐκλογή τῶν ἀντικειμένων του, τὸ σεξουαλικὸ ἔνστικτο δέν ὀδηγεῖται ἀπὸ ἀμοιβαιότητα ἀποτελεῖ μιὰ πηγὴ ἀναπόφευκτης σύγκρουσης μεταξύ τῶν ἀτόμων — και ἓνα ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα ἐνάντια στή δυνατότητα τῆς αὐτο - ἐξύψωσῆς του. Ὑπάρχει ὅμως ἴσως μέσα στὸ ἔνστικτο καθαυτὸ ἓνα ἐσώτερο ἐμπόδιο πού «συγκρατεῖ» τὴν ἰσχύ τῆς ὀρμῆς του; Ὑπάρχει ἴσως μιὰ «φυσικὴ» ἐγκράτεια μέσα στὸν Ἔρωτα, ὥστε ἡ γνήσια ἱκανοποίησή του θὰ ἀπαιτοῦσε καθυστέρηση, ἐμμεσότητα και ἀναχαίτιση; Τότε θὰ ὑπῆρχαν παρεμποδίσσεις και περιορισμοὶ ἐπιβλημένοι ὄχι ἀπὸ ἔξω, ἀπὸ μιὰ ἀπωθητικὴ ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, ἀλλὰ καθοριζόμενες και δεκτῆς ἀπὸ τὸ ἔνστικτο καθαυτὸ, ἐπειδὴ ἔχουν σύμφυτη λιμπιντικὴ ἀξία. Καὶ πραγματικὰ ὁ Φρόυντ διατύπωσε αὐτή τὴν ἰδέα. Εἶχε τὴ γνώμη πὼς «ἡ χωρὶς περιορισμοὺς σεξουαλικὴ ἐ-

λευθερία από την αρχή» καταλήγει σε έλλειψη πλήρους ικανοποίησης:

Είναι εύκολο να δείξουμε ότι η αξία που ο νους αποδίδει στις έρωτικές ανάγκες βουλιάζει άμεσα μόλις η ικανοποίηση γίνει εύκολα αποκτητή. Κάποιος φραγκός είναι αναγκαίος για να φουσκώσει τη πλημμυρίδα της λίμπιντο στο ύψος του.¹

Επιπλέον, εξέτασε την «παράξενη» δυνατότητα πώς «κάτι μέσα στην φύση του σεξουαλικού ένστικτου είναι δυσμενές για την απόλυτη ικανοποίηση.»² Η ιδέα είναι αμφίλογη και προσφέρεται εύκολα σε ιδεολογικές δικαιολογίες: Οί δυσμενείς συνέπειες της ήδονής που αποκτάται εύκολα, ήταν πάντα ένα από τα ισχυρότερα ίσως στηρίγματα της άπωθητικής ήθικης. Παρ' όλ' αυτά, μέσα στα πλαίσια της θεωρίας του Φρόντ, θα συμπέραινε κανένας πώς τα «φυσικά εμπόδια» μέσα στο ένστικτο, μακριά του να άρνουνται την ήδονή, μπορούν να χρησιμεύσουν σαν ανταμοιβή της ήδονής, αν χωρισθούν από τις αρχαϊκές απαγορεύσεις και τους έξωγενείς περιορισμούς. Η ήδονή περιέχει ένα στοιχείο αυτοκαθορισμού που είναι η ένδειξη του ανθρώπινου θριάμβου πάνω στην τυφλή ανάγκη:

Η φύση δεν ξέρει την πραγματική ήδονή αλλά μόνο την ικανοποίηση της έλλειψης. Κάθε ήδονή είναι κοινωνική — στις μη έξυψωμένες όρμες όσο και στις έξυψωμένες. Η ήδονή έχει την προέλευσή της μέσα στην αποξένωση.³

Αυτό που διακρίνει την ήδονή από την τυφλή ικανοποίηση της έλλειψης είναι η άρνηση του ένστικτου να εξαντληθεί μέσα σε άμεση ικανοποίηση, ή ικανότητά του να κτίζει και να χρησιμοποιεί εμπόδια για να αυξάνει την ένταση της πλήρωσης. Παρ' όλο που αυτή η ένστικτώδης άρνηση έχει έξυπνηρηθεί την κυριαρχία, μπορεί επίσης να παίζει τον αντίθετο ρόλο: Να φορτίζει έρωτικά τις μη λιμπιντικές

σχέσεις, να μετασχηματίζει τη βιολογική ένταση σε ανακούφιση και ελεύθερη ευτυχία. Χωρίς να χρησιμοποιούνται πιά σαν όργανα για τη συγκράτηση ανθρώπων σε αποξενωμένες αποδόσεις, τα εμπόδια ενάντια στην απόλυτη ικανοποίηση θα γινόντουσαν στοιχεία της ανθρώπινης ελευθερίας· θα προστάτευαν την άλλη εκείνη αποξένωση μέσα στην οποία έχει την προέλευσή της η ήδονη — την αποξένωση του ανθρώπου όχι από τον εαυτό του αλλά μόνο από τη φύση: Την ελεύθερη αυτοπραγμάτωση. Οί άνθρωποι θα υπήρχαν πραγματικά σαν άτομα, σχηματίζοντας ο καθένας την ίδια του τη ζωή· θα αντιμετώπιζαν ο ένας τον άλλο με αληθινά διαφορετικές ανάγκες και ειλικρινά διαφορετικούς τρόπους ικανοποίησης — με τις δικές τους αρνήσεις και τις δικές τους επιλογές. Η άνοδος της αρχής της ήδονης θα γεννούσε έτσι ανταγωνισμούς, πόνους και απογοητεύσεις — ατομικές συγκρούσεις μέσα στην επιζήτηση της ικανοποίησης. Αλλά αυτές οι συγκρούσεις καθαυτές θα είχαν λιμπιντική αξία: Θα διεπόντουσαν από τη λογικότητα της ικανοποίησης. Αυτή η λογικότητα της αισθητικότητας περιέχει τους δικούς της ήθικους νόμους.

Η ιδέα μιας λιμπιντικής ήθικης προτείνεται όχι μόνο από την αντίληψη του Φρόυντ για την ύπαρξη ένστικτων εμποδίων της απόλυτης ικανοποίησης αλλά και από ψυχαναλυτικές έρμηνειες του υπερεγώ. Έχει υποδειχθεί ότι το υπερεγώ, σαν ο διανοητικός αντιπρόσωπος της ήθικης, δεν είναι αναμφίβολα ο αντιπρόσωπος της αρχής της πραγματικότητας, ιδιαίτερα του απαγορευτικού και τιμωρητικού Πατέρα. Σε πολλές περιπτώσεις, το υπερεγώ φαίνεται να βρίσκεται σε κρυφή συμμαχία με το αυτός, υπερασπίζοντας τις διεκδικήσεις του αυτός ενάντια στο εγώ και τον έξωτερικό κόσμο. Γι' αυτό, ο Charles Odier εξέφρασε τη γνώμη πως το υπερεγώ είναι «σε τελευταία ανάλυση ο αντιπρόσωπος μιας πρωτόγονης φύσης, κατά την οποία η ήθικη δεν είχε ακόμα ελευθερωθεί από την αρχή της ήδονης».⁴ Μιλάει για μια προγενετήσια, προϊστορική, προ - οιδιπό-

δεια «ψευδοθηική» πριν από τη παραδοχή της αρχής της πραγματικότητας και ονομάζει τον διανοητικό αντιπρόσωπο αυτής της «ψευδοθηικής» το ύπερ - προεγώ. Το ψυχικό φαινόμενο πού, μέσα στο άτομο, υποδηλώνει μια τέτοια προγενετησία ήδονή είναι μια ταυτοποίηση με τη μητέρα, πού εκφράζεται μέσα σε μια επιθυμία ευνουχισμού μάλλον παρά άπειλή ευνουχισμού. Μπορεί να είναι ή επιδίωση μιās αναδρομικής τάσης: Ἐνάμνηση τοῦ πρωτογενοῦς Μητρικοῦ Δίκαιου καί, ταυτόχρονα, ἕνα «συμβολικό μέσο ἐνάντια στήν ἀπώλεια τῶν προνόμιων τῆς γυναίκα πού ἐπικρατοῦσαν τότε». Σύμφωνα με τόν Odier ή προγενετήσια καί προϊστορική ἠθική τοῦ ὑπερ - προεγώ εἶναι ἀσυμβίβαστη με τήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας καί, κατά συνέπεια, ἕνας νευρωτικός παράγοντας.

Ἐνα ἀκόμα βῆμα στήν ἐρμηνεία — καί τὰ παράξενα ἴχνη τοῦ ὑπερ - προεγώ ἐμφανίζονται σάν ἴχνη μιās διαφορετικῆς, χαμένης πραγματικότητας ἢ χαμένης σχέσης μεταξῦ τοῦ ἐγώ καί τῆς πραγματικότητας. Ἡ ἰδέα τῆς πραγματικότητας πού ἐπικρατεῖ στό Φρόυντ καί πού συμπυκνώνεται στήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας εἶναι «δεμένη με τόν Πατέρα». Ἀντιμετωπίζει τὸ προεγώ καί τὸ ἐγώ σάν μιὰ ἐχθρική, ἐξωτερική δύναμη καί, σύμφωνα μ' αὐτό, ὁ Πατέρας εἶναι κατά κύριο λόγο μιὰ ἐχθρική μορφή, πού ἡ δύναμή της συμβολίζεται μέσα στήν ἀπειλή ευνουχισμού τήν «κατευθυνόμενη ἐνάντια στήν ἱκανοποίηση λιμπιντικῶν ἐπιθυμιῶν πρὸς τή μητέρα». Μεγαλώνοντας, τὸ ἐγώ φθάνει στήν ὄριμότητα συμμορφωνόμενο με τήν ἐχθρική αὐτὴ δύναμη: «Ἐπόκυψη στήν ἀπειλή ευνουχισμού» εἶναι τὸ «ἀποφασιστικό βῆμα πρὸς τήν καθιέρωση τοῦ ἐγώ ὅπως αὐτὸ βασίζεται στήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας».Ἐντούτοις, αὐτὴ ἡ πραγματικότητα, πού τὸ ἐγώ τήν ἀντιμετωπίζει σάν μιὰ ἐξωτερική ἀνταγωνιστικὴ δύναμη, δὲν εἶναι οὔτε ἡ μοναδική, οὔτε ἡ πρωτογενῆς πραγματικότητα. Ἡ ἀνάπτυξη τοῦ ἐγώ εἶναι ἀνάπτυξη «μακρὰ ἀπὸ τὸν πρωτογενῆ ναρκισισμό» στὸ πρῶμο αὐτὸ στάδιο, ἡ πραγματικότητα «δὲν βρί-

σκεται έξω από τὸ προ - εγὼ τοῦ πρωτογενοῦς ναρκισσι-
σμοῦ ἀλλὰ περιέχεται μέσα σ' αὐτό». Δὲν εἶναι ἐχθρική και
ξένη πρὸς τὸ ἐγὼ ἀλλὰ «συνδέεται στενά μ' αὐτό, ἀρχικά
μάλιστα χωρὶς οὔτε νὰ διακρίνεται ἀπ' αὐτό».6 Γιὰ πρώτη
(καὶ τελευταία;) φορά, ἡ πραγματικότητα αὐτὴ γίνεται ἐμ-
πειρία μέσα στὴ λιμπιντική σχέση τοῦ παιδιοῦ πρὸς τὴ
μητέρα — μιὰ σχέση πού στὴν ἀρχὴ θρῖσκεται μέσα στοῦ
«προ - εγὼ» καὶ μόνο στὴ συνέχεια χωρίζεται ἀπὸ αὐτό.
Καὶ μὲ τὴ διαίρεση αὐτὴ τῆς ἀρχικῆς ἐνότητας, ἀναπτύσ-
σεται μιὰ «ἐπιθυμία γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς ἀρχικῆς ἐ-
νότητας»: Μιὰ «ροὴ λίμπιντο μεταξὺ νήπιου καὶ μητέρας».7
Στὸ πρωτογενὲς αὐτὸ στάδιο τῆς σχέσης μεταξὺ «προ - ε-
γὼ» καὶ πραγματικότητας, ὁ Ναρκισσιστικὸς καὶ ὁ μητρικὸς
Ἔρωτας φαίνονται νὰ εἶναι ἓνα καὶ ἡ πρωτογενὴς ἐμπειρία
τῆς πραγματικότητας εἶναι ἐκείνη μιᾶς λιμπιντικῆς ἐνω-
σης. Ἡ Ναρκισσιστικὴ φάση τῆς ἀτομικῆς προγενετησιό-
τητας «ὑπενθυμίζει» τὴ μητρικὴ φάση τῆς ἱστορίας τῆς ἀν-
ρώπινης φυλῆς. Καὶ οἱ δύο ἀποτελοῦν μιὰ πραγματικότη-
τα στὴν ὁποία τὸ ἐγὼ ἀνταποκρίνεται μὲ μιὰ στάση, ὄχι ἄ-
μυνας καὶ ὑποταγῆς ἀλλὰ, ἀκέραιης ταυτοποίησης μὲ τὸ
«περιβάλλον». Ἀλλὰ στοῦ φῶς τῆς πατρικῆς ἀρχῆς τῆς πραγ-
ματικότητας, ἡ «μητρικὴ ἔννοια» τῆς πραγματικότητας πού
παρουσιάζεται ἐδῶ μετατρέπεται ἄμεσα σὲ κάτι ἀρνητικὸ,
τρομακτικὸ. Ἡ ὁρμὴ γιὰ τὴν ἀποκατάσταση τῆς χαμένης
Ναρκισσιστικῆς - μητρικῆς ἐνότητας ἐρμηνεύεται ὡς μιὰ
«ἀπειλή», δηλαδή, ἡ ἀπειλὴ τῆς «μητρικῆς κατάποσης» ἀ-
πὸ τὴν ὑπερισχύουσα μήτρα.8. Ὁ ἐχθρικός Πατέρας ἀθώω-
νεται καὶ ξαναεμφανίζεται ὡς σωτήρας πού, τιμωρώντας
τὴν ἐπιθυμία τῆς αἰμομιξίας, προστατεύει τὸ ἐγὼ ἀπὸ τὸν
ἐκμηδενισμό τοῦ μέσα στὴ μητέρα. Δὲν ρωτιέται ἂν ἡ Ναρ-
κισσιστικὴ - μητρικὴ στάση ἀπέναντι στὴ πραγματικότη-
τα δὲν μπορεῖ νὰ «ἐπιστρέψει» μέσα σὲ λιγώτερο ἀρχέγο-
νες, λιγώτερο καταδροχιστικὲς μορφὲς κάτω ἀπὸ τὴν ἰσχὺ
τοῦ ὄριμου ἐγὼ καὶ μέσα σὲ ἕναν ὄριμο πολιτισμό. Ἀντὶ γι'
αὐτό, ἡ ἀνάγκη τῆς ἐξάλλειψης αὐτῆς τῆς στάσης μιὰ γιὰ

πάντα παίρνεται για δεδομένη. Ἡ πατριαρχική ἀρχή τῆς πραγματικότητας ἐξουσιάζει τὴν ψυχαναλυτικὴ ἐρμηνεία, Μόνο πέρα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἀρχή τῆς πραγματικότητας εἶναι πού οἱ «μητρικές παραστάσεις» τοῦ ὑπερεγῶ μεταδίδουν ὑποσχέσεις μᾶλλον παρά μνημονικά ἴχνη — εἰκόνες ἐνὸς ἐλεύθερου μέλλοντος μᾶλλον παρά ἐνὸς σκοτεινοῦ παρελθόντος.

Παρ' ὅλ' αὐτά, καὶ ἂν ἀκόμα μιὰ μητρικὴ λιμπιντικὴ ἠθικὴ μπορεῖ νὰ διακριθεῖ μέσα στὴ δομὴ τῶν ἐνστίκτων, καὶ ἂν ἀκόμα μιὰ λογικότητα τῆς αἰσθητικότητας θὰ μπορούσε νὰ κάνει τὸν Ἔρωτα ἐλεύθερα δεκτικὸ τῆς τάξης, ἓνα ἐσωτερικώτατο ἐμπόδιο φαίνεται νὰ ἀντιβαίνει σὲ κάθε σχέδιο μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς ἀνάπτυξης — κι αὐτὸ εἶναι ὁ δεσμὸς πού δένει τὸν Ἔρωτα στὸ ἐνστικτο τοῦ θανάτου. Τὸ δᾶρβαρο γεγονός τοῦ θανάτου ἀρνεῖται μιὰ γιὰ πάντα τὴν πραγματικότητα μιᾶς μὴ ἀπωθητικῆς ὑπαρξης. Γιατὶ ὁ θάνατος εἶναι ἡ ὀριστικὴ ἀρνητικότητα τοῦ χρόνου ἀλλὰ «ἡ χαρὰ θέλει αἰωνιότητα». Ἡ ἀχρονικότητα εἶναι τὸ ἰδεώδες τῆς ἡδονῆς. Ὁ χρόνος δὲν ἔχει δύναμη πάνω στὸ αὐτός, τὴν ἀρχικὴ περιοχὴ τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς. Ἀλλὰ τὸ ἐγώ, μόνο διαμέσου τοῦ ὁποῖου ἡ ἡδονὴ γίνεται πραγματικὴ, ὑπόκειται ὀλόκληρο στὸ χρόνο. Ἡ ἀπλὴ προσδοκία τοῦ ἀναπόφευκτου τέλους, πού εἶναι παρούσα μέσα σὲ κάθε στιγμή, εἰσάγει ἓνα ἀπωθητικὸ στοιχεῖο σὲ ὅλες τὶς λιμπιντικὲς σχέσεις καὶ κάνει τὴν ἡδονὴ καθαυτὴ ὀδυνηρή. Αὐτὴ ἡ πρωτογενὴς ἀπογοήτευση μέσα στὴ δομὴ τῶν ἐνστίκτων τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ἡ ἀνεξάντλητὴ πηγὴ ἔλων τῶν ἄλλων ἀπογοητεύσεων — καὶ τῆς κοινωνικῆς τους ἀποτελεσματικότητας. Ὁ ἄνθρωπος μαθαίνει ὅτι «ἔτσι ἢ ἄλλοιῶς (Σ.Μ.: ἡ ἡδονὴ) δὲν μπορεῖ νὰ κρατήσῃ», ὅτι κάθε ἡδονὴ εἶναι σύντομη, ὅτι γιὰ ὅλα τὰ πεπερασμένα πράγματα ἡ ὥρα τῆς γέννησῆς τους εἶναι ἡ ὥρα τοῦ θανάτου τους — ὅτι δὲν θὰ μπορούσε νὰ εἶναι διαφορετικά. Παραίτηται πρὶν ἢ κοινωνία τὸν ὑποχρεώνει νὰ ἐξασκήσῃ τὴν παραίτηση μεθοδικά. Ἡ ροὴ τοῦ χρόνου εἶναι ὁ πιὸ φυσικὸς σύμμαχος

τῆς κοινωνίας στή διατήρηση τοῦ νόμου καὶ τῆς τάξης, τῆς ὁμοιομορφίας καὶ τῶν θεσμῶν ποῦ μεταθέτουν τὴν ἐλευθερία σὲ μιὰ συνεχῆ οὐτοπία· ἡ ροὴ τοῦ χρόνου βοηθᾷ τοὺς ἀνθρώπους νὰ ξεχάσουν αὐτὸ ποῦ ὑπῆρχε καὶ αὐτὸ ποῦ μπορεῖ νὰ ὑπάρχει: Τοὺς κάνει ἐπιλήσμονες τοῦ καλύτερου παρελθόντος καὶ τοῦ καλύτερου μέλλοντος.

Αὐτὴ ἡ ἱκανότητα τῆς λήθης — καθαυτὴ τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς μακρόχρονης καὶ τρομερῆς ἐκπαίδευσης διαμέσου τῆς ἐμπειρίας — εἶναι μιὰ ἀπαραίτητη προϋπόθεση τῆς διανοητικῆς καὶ σωματικῆς ὑγιεινῆς, ποῦ χωρὶς αὐτὴν ἡ πολιτισμένη ζωὴ θὰ ἦταν ἀνυπόφορη· ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ἡ διανοητικὴ λειτουργία ποῦ συντηρεῖ τὴν πειθηνιότητα καὶ τὴν ἀπάρνηση. Τὸ νὰ ξεχνᾶς σημαίνει ἐπίσης νὰ συγχωρεῖς αὐτὸ ποῦ δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ συγχωρεθεῖ, ἂν πρόκειται νὰ ἐπικρατήσουν ἡ δικαιοσύνη καὶ ἡ ἐλευθερία. Κάθε συγχώρεση ἀναπαράγει τὶς συνθήκες ποῦ ἀναπαράγουν τὴν ἀδικία καὶ τὴν ὑποδούλωση: Τὸ νὰ ξεχνᾶς περασμένη δυστυχία εἶναι νὰ συγχωρεῖς τὶς δυνάμεις ποῦ τὴν προσένησαν — χωρὶς νὰ νικήσεις αὐτὲς τὶς δυνάμεις. Οἱ πληγῆς ποῦ ἐπουλώνονται μέσα στὸ χρόνο εἶναι ἐπίσης οἱ πληγῆς ποῦ περιέχουν τὸ δηλητήριον. Ἀντίθετα μὲ τὴ παράδοση στὸ χρόνο, ἡ ἀποκατάσταση τῆς ἐνθύμησης στὰ δίκαιά της, σὰν ὀχήματος τῆς ἀπελευθέρωσης, εἶναι ἓνας ἀπὸ τοὺς εὐγενέστερους ἄθλους τῆς σκέψης. Στὸ ρόλο αὐτὸ ἡ ἐνθύμηση (Erinnerung) ἐμφανίζεται στὸ τέλος τοῦ ἔργου τοῦ Hegel, Ἡ Φαινομενολογία τοῦ Πνεύματος· στὸ ρόλο αὐτὸ ἐμφανίζεται στὴ θεωρία τοῦ Φρόυντ.⁹ Ὅπως ἡ ἱκανότητα τοῦ νὰ ξεχνᾶς, ἡ ἱκανότητα τοῦ νὰ θυμᾶσαι εἶναι ἓνα προῖον τοῦ πολιτισμοῦ — ἴσως τὸ πιὸ παλιὸ καὶ θεμελιακὸ του ψυχολογικὸ ἐπίτευγμα. Ὁ Nietzsche εἶδε μέσα στὴν ἐξάσκηση τῆς μνήμης τὴν ἔναρξη τῆς πολιτισμένης ἠθικῆς — ἰδιαίτερα τῆς μνήμης ὑποχρεώσεων, συμβολαίων, χρεῶν.¹⁰ Αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἀποκαλύπτει τὴ μονομέρεια τῆς ἐξάσκησης τῆς μνήμης μέσα στὸν πολιτισμὸ: Ἡ λειτουργία αὐτὴ ὀδηγήθηκε κατὰ κύριο λόγο πρὸς τὸ νὰ

θυμᾶται καθήκοντα μᾶλλον παρά ἡδονές· ἡ μνήμη συνδέθηκε μὲ τίς τύψεις τῆς συνείδησης, τὴν ἐνοχὴ καὶ τὴν ἀμαρτία. Ἡ δυστυχία καὶ ἡ ἀπειλή τῆς τιμωρίας, ὄχι ἡ εὐτυχία καὶ ἡ ὑπόσχεση τῆς ἐλευθερίας, παραμένουν στὴ μνήμη.

Χωρὶς ἀπελευθέρωση τοῦ ἀπωθημένου περιεχόμενου τῆς μνήμης, χωρὶς ἀπελευθέρωση τῆς ἀπελευθερωτικῆς τοῦ δύναμης, ἡ μὴ ἀπωθητικὴ ἐξύψωση εἶναι ἀδιανόγητη. Ἀπὸ τὸν μῦθο τοῦ Ὀρφέα μέχρι τὸ μυθιστόρημα τοῦ Proust, ἡ εὐτυχία καὶ ἡ ἐλευθερία ἔχουν συνδεθεῖ μὲ τὴν ἰδέα τῆς ἀνακατάκτησης τοῦ χρόνου: Τοῦ temps retrouvenè. Ἡ ἐνθύμηση ἀνακτᾷ τὸ temps perdu ποῦ ἦταν ὁ χρόνος τῆς ἱκανοποίησης καὶ τῆς πλήρωσης. Ὁ Ἔρωσ, εἰσδύοντας στὴ συνείδηση, συγκινεῖται ἀπὸ τὴν ἐνθύμηση· μ' αὐτὴν δι-αμαρτύρεται ἐνάντια στὴν τάξη τῆς ἀπάρνησης· χρησιμο-ποιεῖ τὴ μνήμη στὴν προσπάθειά του νὰ νικήσει τὸν χρόνο μέσα σὲ ἓνα κόσμο κυριαρχούμενο ἀπὸ τὸν χρόνο. Ἀλλὰ ἐφόσον ὁ χρόνος διατηρεῖ τὴν ἰσχύ του πάνω στὸν Ἔρωτα, ἡ εὐτυχία εἶναι οὐσιαστικᾶ ἓνα πρᾶμα τοῦ π α ρ ε λ θ ὀ ν τ ο ς. Ἡ τρομερὴ καταδίκη ποῦ λέει ὅτι μόνον οἱ χαμένοι παράδεισοι εἶναι οἱ πραγματικοὶ κρίνει καὶ ταυτόχρονα δι-ασώζει τὸ temps perdu. Οἱ χαμένοι παράδεισοι εἶναι οἱ μόν-νοι ἀληθινοὶ ὄχι ἐπειδὴ, μέσα στὴν ἀνασκόπηση, ἡ παρο-χημένη χαρὰ φαίνεται πιὸ ὀμορφη ἀπὸ ὅσο ἦταν πραγμα-τικᾶ ἀλλὰ ἐπειδὴ μόνον ἡ ἐνθύμηση παρέχει τὴ χαρὰ χω-ρὶς τὸ ἄγχος γιὰ τὸ πέρασμά της καὶ ἔτσι τῆς δίνει μιὰν ἀλλοιώτικα ἀδύνατη διάρκεια. Ὁ χρόνος χάνει τὴν ἰσχύ του ὅταν ἡ ἐνθύμηση ἀνακτᾷ τὸ παρελθόν.

Ἐν τούτοις, αὐτὴ ἡ ἦττα τοῦ χρόνου εἶναι καλλιτεχνι-κὴ καὶ πλαστὴ· ἡ ἐνθύμηση δὲν εἶναι πραγματικὸ ὄπλο, ἐ-κτὸς ἂν μεταφρασθεῖ σὲ ἱστορικὴ πράξη. Τότε ὁ ἀγὼνας ἐ-νάντια στὸ χρόνο γίνεται κρίσιμη ὄθηση μέσα στὸν ἀγὼνα ἐνάντια στὴ κυριαρχία:

Ἡ συνειδητὴ ἐπιθυμία τῆς θραύσης τῆς συνεχοῦς

ροής της ιστορίας ανήκει στις επαναστατικές τάξεις τη στιγμή της δράσης. Αυτή ή συνείδηση παρουσιάσθηκε έντονα κατά την Έπανάσταση του Ίούλη. Το δράδυ της πρώτης ημέρας του αγώνα, ταυτόχρονα αλλά ανεξάρτητα σε διάφορα σημεία, ρίχθηκαν πυροβολισμοί στα ρολόγια των πύργων του Παρισιού.¹¹

Ἡ συμμαχία ανάμεσα στο χρόνο και στην τάξη της απώθησης είναι εκείνη που χρησιμεύει σάν κίνητρο τῶν προσπαθειῶν τῆς ἀναχαίτισης τῆς ροῆς τοῦ χρόνου και αὐτή ἡ συμμαχία εἶναι ἐκείνη που κάνει τὸ χρόνο τὸ θανάσιμο ἐχθρὸ τοῦ Ἔρωτα. Βέβαια, ἡ ἀπειλή τοῦ χρόνου, τὸ πέρασμα τῆς στιγμῆς τῆς πληρότητας, τὸ ἄγχος γιὰ τὸ τέλος, μποροῦν τὰ ἴδια νὰ γίνουν ἐρωτογενῆ — ἐμπόδια που «φουσκώνουν τὴ πλημμυρίδα τῆς λίμπιντο». Ἐντούτοις, ἡ ἐπιθυμία τοῦ Faust που ἀναβιώνει μαγικά τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς ἀπαιτεῖ, ὄχι τὴν ἄμορφη στιγμή, ἀλλὰ τὴν αἰωνιότητα. Ἐπιζητώντας τὴν αἰωνιότητα, ὁ Ἔρωτας πέφτει σὲ πταίσμα ἀπέναντι στὴ κρίσιμη ἀπαγόρευση που ἐγκρίνει τὴ λιμπιντική ἡδονὴ μόνο σάν μιὰ παροδικὴ και ἐλεγχομένη κατάσταση, ὄχι σάν μόνιμη πηγὴ τῆς ἀνθρώπινης ὕπαρξης. Πραγματικά, ἂν ἡ συμμαχία ἀνάμεσα στο χρόνο και τὴ κατεστημένη τάξη διαλυόταν, ἡ «φυσικὴ» ἰδιωτικὴ δυστυχία δὲν θὰ ὑποστήριζε πιά τὴν ὀργανωμένη κοινωνικὴ δυστυχία. Ἡ μετάθεση τῆς ἀνθρώπινης πλήρωσης στὴν οὐτοπία δὲν θὰ ἔβρισκε πιά ἐπαρκῆ ἀνταπόκριση μέσα στα ἔνστικτα τοῦ ἀνθρώπου και ἡ ὁρμὴ γιὰ ἀπελευθέρωση θὰ ἔπαιρνε ἐκείνη τὴν τρομακτικὴ δύναμη που πραγματικά ποτὲ δὲν εἶχε. Κάθε σωστὸ ἐπιχειρήμα εἶναι μὲ τὸ μέρος τοῦ νόμου και τῆς τάξης μέσα στὴν ἐπιμονή τους, ἡ αἰωνιότητα τῆς χάρας νὰ φυλαχθεῖ γιὰ τὸ μετέπειτα, και μέσα στὴ προσπάθειά του νὰ ὑποτάξουν τὸν ἀγώνα ἐνάντια στο θάνατο και στὴν ἀρρώστια στις ἀδιάκοπες ἀπαιτήσεις τῆς ἐθνικῆς και διεθνούς ἀσφάλειας.

Ἡ ἐπιδίωξη γιὰ τὴ διαφύλαξη τοῦ χρόνου μέσα στο

χρόνο, για την αναχαίτιση του χρόνου, για την κατάκτηση του θανάτου, φαίνεται παράλογη κατά οποιοδήποτε κριτήριο και ξεκάθαρα αδύνατη κάτω από την υπόθεση του ένστικτου του θανάτου που δεχθήκαμε. "Η μήπως αυτή η ιδέα ή υπόθεση την κάνει πιο λογική; Το ένστικτο του θανάτου λειτουργεί κάτω από την αρχή της Νιρβάνα: Τείνει προς την κατάσταση της «διαρκούς ικανοποίησης» όπου καμιά ένταση δεν γίνεται αισθητή — μιιά κατάσταση χωρίς έλλειψη. Αυτή η τάση του ένστικτου συνεπάγεται πως οί κ α τ α σ τ ρ ο φ ι κ έ ς του εκδηλώσεις θα μειώνονταν στο ελάχιστο, καθώς θα πλησίαζε μιιά τέτοια κατάσταση. "Αν ο βασικός αντικειμενικός σκοπός του ένστικτου δεν είναι ο τερματισμός της ζωής αλλά του πόνου — ή απουσία της έντασης — τότε, παράδοξα, από την πλευρά του ένστικτου ο αγώνας μεταξύ ζωής και θανάτου ελαττώνεται περισσότερο, όσο ή ζωή γίνεται πιο ακριβής προσέγγιση της κατάστασης της ικανοποίησης. "Η αρχή της ήδονης και ή αρχή της Νιρβάνα τότε συγκλίνουν. Ταυτόχρονα ο "Ερωτας, απαλλαγμένος από την πλεονάζουσα απώθηση, θα δυναμωνόταν και ο δυναμωμένος "Ερωτας θα άφομοίωνε, κατά κάποιον τρόπο, τον αντικειμενικό σκοπό του ένστικτου του θανάτου. "Η αξία του θανάτου από άποψη ένστίκτων θα είχε αλλάξει: "Αν τὰ ένστικτα επιδίωκαν και πετύχαιναν την πλήρωσή τους μέσα σε μιιά μη άπωθητική τάξη, ή άναγκαστική αναδρομική ροπή θα έχανε πολλή από τή βιολογική, της αιτιολόγηση. Καθώς ή δυστυχία και ή έλλειψη υποχωρούν, ή αρχή του Νιρβάνα μπορεί να συμφιλιωθεί με την αρχή της πραγματικότητας. Στην άσυνείδητη έλξη που τραβάει τὰ ένστικτα πίσω σε μιιά «προηγούμενη κατάσταση» θα αντιδρούσε αποτελεσματικά ή θελκτικότητα της κατάστασης της ζωής που θα είχε επιτευχθεί. "Η «συντηρητική φύση» των ένστίκτων θα άκίνητοϋσε μέσα σε ένα πληρωμένο παρόν. "Ο θάνατος θα έπαυε να είναι ένας τελικός σκοπός των ένστίκτων. Παραμένει γεγονός, ίσως μάλιστα μιιά υπέρτατη ανάγκη — αλλά μιιά ανάγκη ενάντια στην όποια ή μη ά-

πωθημένη ενέργεια τῆς ἀνθρωπότητος θὰ διαμαρτυρηθεῖ, ἐνάντια στὴν ὁποία θὰ κάνει τὸν πιὸ μεγάλο τῆς ἀγῶνα.

Στὸν ἀγῶνα αὐτόν, ὁ λόγος καὶ τὸ ἔνστικτο θὰ ἐνώνονταν. Κάτω ἀπὸ συνθήκες μιᾶς ἀληθινὰ ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς, ἡ διαφορά μεταξὺ τοῦ νὰ ὑποκύπτει κανένας στὴν ἀρρώστια σὲ ἡλικία δέκα, τριάντα, πενήντα ἢ ἐβδομήντα χρονῶν καὶ τοῦ νὰ πεθαίνει μὲ «φυσικὸ» θάνατο μετὰ ἀπὸ μιὰ πληρωμένη ζωὴ, μπορεῖ μιὰ χαρὰ νὰ εἶναι μιὰ διαφορά γιὰ τὴν ὁποία νὰ ἀξίζει τὸν κόπο νὰ διεξαχθεῖ ἕνας ἀγῶνας μὲ ὅλη τὴν ἐνέργεια τῶν ἐνστίκτων. Ὅχι αὐτοὶ ποὺ πεθαίνουν ἀλλὰ αὐτοὶ ποὺ πεθαίνουν νωρίτερα ἀπὸ τότε ποὺ πρέπει καὶ θέλουν νὰ πεθάνουν, αὐτοὶ ποὺ πεθαίνουν μέσα στὴν ἀγωνία καὶ τὸν πόνο εἶναι ἡ μεγάλη κατηγορία κατὰ τοῦ πολιτισμοῦ. Ἐπίσης εἶναι μάρτυρες τῆς ἐνοχῆς τῆς ἀνθρωπότητος, ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐξαγορασθεῖ. Ὁ θάνατός τους προκαλεῖ τὴν ὀδυνηρὴ συναίσθηση ὅτι ἦταν περιττός, ὅτι θὰ μπορούσε νὰ μὴν εἶχε συμβεῖ ἔτσι. Χρειαζόνται ὅλοι οἱ θεομοὶ καὶ οἱ ἀξίες μιᾶς ἀπωθητικῆς τάξεως γιὰ νὰ καθησυχασθοῦν οἱ τύφεις τῆς συνείδησης ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἐνοχὴ. Ἀκόμα μιὰ φορά, ἡ θαθεῖα σύνδεση μεταξὺ τοῦ ἐνστικτοῦ τοῦ θανάτου καὶ τοῦ αἰσθήματος τῆς ἐνοχῆς φαίνεται καθαρά. Ἡ σιωπηρὴ «ἐπαγγελματικὴ συμφωνία» μὲ τὸ γεγονός τοῦ θανάτου καὶ τῆς ἀρρώστιας εἶναι ἴσως μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἐξαπλωμένες ἐκφράσεις τοῦ ἐνστικτοῦ τοῦ θανάτου — ἢ μᾶλλον τῆς κοινωνικῆς του χρησιμότητος. Μέσα σὲ ἕνα ἀπωθητικὸ πολιτισμὸ, ὁ ἴδιος ὁ θάνατος γίνεται ἕνα ὄργανο ἀπώθησης. Εἴτε ὁ θάνατος εἶναι ἀντικείμενο φόβου σὰ διαρκῆς ἀπειλή, εἴτε ἀποθεώνεται σὰν ὑψιστὴ θυσία, εἴτε γίνεται δεκτὸς σὰ μοῖρα, ἢ ἐκπαίδευση γιὰ συγκατάθεση στὸ θάνατο εἰσάγει ἕνα στοιχεῖο παράδοσης μέσα στὴν ζωὴ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ — παράδοσης καὶ ὑποταγῆς. Ἀπονεκρώνει τίς «οὐτοπιστικὲς» προσπάθειες. Οἱ κατεστημένες δυνάμεις ἔχουν μιὰ θαθεῖα συγγένεια μὲ τὸ θάνατο· ὁ θάνατος εἶναι μιὰ ἔνδειξη ἀνελευθερίας, ἡττας. Ἡ θεολογία καὶ ἡ φιλοσοφία σήμερα συναγωνίζονται ἀναμεταξύ τους τιμώντας τὸ

θάνατο σάν υπαρξιακή κατηγορία: Διαστρέφοντας ένα βιολογικό γεγονός σέ οντολογική ουσία, επιθέτουν υπερβατικές ελλογίες πάνω στην ένοχή τής ανθρωπότητας πού βοηθούν νά διαιωνίζεται — προδίνουν τήν υπόσχεση τής ουτοπίας. Σέ αντίθεση, μιιά φιλοσοφία πού δέν εργάζεται σάν υπηρέτρια τής απώθησης αντιδρά στο γεγονός του θανάτου μέ τή Μεγάλη Άρνηση — τήν άρνηση του Όρφέα του έλευθερωτή. Ο θάνατος μπορεί νά γίνει ένδειξη έλευθερίας. Η ανάγκη του θανάτου δέν αποκλείει τή δυνατότητα τής τελικής απελευθέρωσης. Σάν τις άλλες ανάγκες, μπορεί νά γίνει έλλογη — ανώδυνη. Οί άνθρωποι μπορούν νά πεθαίνουν χωρίς άγχος, αν ξέρουν ότι αυτά πού αγαπούν είναι προστατευμένα από τήν άθλιότητα και τή λήθη. Μετά από μιιά πληρωμένη ζωή, μπορεί νά αποφασίσουν οί ίδιοι νά πεθάνουν — σέ μιιά στιγμή πού θα διαλέξουν οί ίδιοι. Άλλά ούτε ακόμα και ή ύστατη προσέλευση τής έλευθερίας δέν μπορεί νά εξαγοράσει αυτούς πού πέθαναν μέσα στον πόνο. Η ένθύμηση αυτών και ή συσσωρευμένη ένοχή τής ανθρωπότητας απέναντι στα θύματά της είναι εκείνες πού σκοτεινιάζουν τήν προοπτική ένός πολιτισμού χωρίς απώθηση.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Κριτική τοῦ νεο - Φρούδικοῦ ρεβιζιονισμοῦ

Ἡ ψυχανάλυση ἔχει ἀλλάξει τὸ ρόλο τῆς μέσα στὸ πολιτισμὸ τοῦ καιροῦ μας, σύμφωνα μὲ θεμελιακὲς κοινωνικὲς ἀλλαγές ποὺ συνέβηκαν στὸ πρῶτο ἡμισυ τοῦ αἰῶνα. Ἡ κατάρρευση τῆς φιλελεύθερης ἐποχῆς καὶ τῶν ὑποσχέσεων τῆς, ἡ ἐξαπλούμενη ἀπολυταρχικὴ τάση καὶ οἱ προσπάθειες ἀντίκρουσης τῆς τάσης αὐτῆς, καθρεφτίζονται μέσα στὴ θέση τῆς ψυχανάλυσης. Κατὰ τὴ διάρκεια τῶν εἰκοσι χρόνων τῆς ἀνάπτυξῆς τῆς πρὶν ἀπὸ τὸ Πρῶτο Παγκόσμιο Πόλεμο, ἡ ψυχανάλυση ἐπεξεργάστηκε τίς ἔννοιες γιὰ τὴν ψυχολογικὴ κριτικὴ τοῦ πρὸ παινιμένου ἐπιτεύγματος τῆς σύγχρονης ἐποχῆς: Τοῦ ἀτόμου. Ὁ Φρόυντ ἀπόδειξε πῶς ὁ περιορισμὸς, ἡ ἀπώθηση καὶ ἡ ἀπάρνηση εἶναι τὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο εἶναι φτιαγμένη ἡ «ἐλεύθερη προσωπικότητα» ἀναγνώρισε τὴ «γενικὴ δυστυχία» τῆς κοινωνίας σὰν τὸ ἀξεπέραστο ὄριο τῆς θεραπείας καὶ τῆς κανονικότητάς. Ἡ ψυχανάλυση ἦταν μιὰ ριζικὰ κριτικὴ θεωρία. Ἀργότερα, ὅταν ἡ Κεντρικὴ καὶ ἡ Ἀνατολικὴ Εὐρώπη δρέθηκαν μέσα στὴν ἐπαναστατικὴ ἀναστάτωση, φάνηκε καθαρὰ σὲ ποῖο βαθμὸ ἡ ψυχανάλυση ἦταν ἀκόμα ἀφοσιωμένη στὴν κοινωνία, τῆς ὁποίας τὰ μυστικὰ ἀποκάλυπτε. Ἡ ψυχαναλυτικὴ ἀντίλη-

ψη του ανθρώπου, με την πίστη της στη βασική αμεταβλητότητα της ανθρώπινης φύσης, εμφανίστηκε σαν «αντιδραστική» ή Φρουδική θεωρία φαινόταν να υποδηλώνει πως τα ανθρωπιστικά ιδεώδη του σοσιαλισμού ήσαν ανθρώπινα ανέφικτα. Τότε οι αναθεωρήσεις της ψυχανάλυσης άρχισαν να κερδίζουν δύναμη.

Ίσως θά ήταν πειρασμός να μιλήσει κανένας για σχίσμα σε άριστερή και δεξιά πλευρά. Η πιο σοβαρή απόπειρα ανάπτυξης της κριτικής κοινωνικής θεωρίας που περιέχεται στο Φρόντ έγινε στα πρώιμα έργα του W. Reich. Στο έργο του Einbruch der Sexualmoral (1931) ο Reich προσανατόλισε τη ψυχανάλυση προς τη σχέση ανάμεσα στις δομές της κοινωνίας και των ένστικτων. Τόνισε την έκταση στην οποία η σεξουαλική απόπτωση επιβάλλεται από τα συμφέροντα της κυριαρχίας και της εκμετάλλευσης και την έκταση στην οποία τα συμφέροντα αυτά με τη σειρά τους ενισχύονται και αναπαράγονται από τη σεξουαλική απόπτωση. Ωστόσο, η ιδέα της σεξουαλικής απόπτωσης του Reich παραμένει αδιαφοροποίητη, ο Reich παραμελεί την ιστορική δυναμική των σεξουαλικών ένστικτων και της συγχώνευσής τους με τις καταστροφικές όρμες. (Ο Reich απορρίπτει την υπόθεση του ένστικτου του θανάτου του Φρόντ και ε-λόκληρη τη διάσταση βάθους που αποκαλύπτεται στην ε-ψιμη μεταψυχολογία του Φρόντ). Κατά συνέπεια, η σεξουαλική απελευθέρωση per se γίνεται με το Reich μιá πανάκεια για τα άτομικά και τα κοινωνικά κακά. Το πρόβλημα της εξύψωσης μειώνεται στο ελάχιστο· καμιά ουσιαστική διάκριση δεν γίνεται μεταξύ απωθητικής και μη απωθητικής εξύψωσης και η πρόοδος μέσα στην ελευθερία εμφανίζεται σαν μιá απλή αποδέσμευση σεξουαλισμού. Έτσι οι κριτικές κοινωνιολογικές διαπιστώσεις που περιέχονται στα πρώιμα έργα του Reich αναστέλλονται· επικρατεί ένας καθολικός πρωτογονισμός που προαναγγέλλει τα τρελλά και άπιστευτα χόμπυ του Reich στα κατοπινά χρόνια.

Στη «δεξιά πλευρά» της ψυχανάλυσης, ή ψυχολογία

του Karl Jung έγινε σύντομα μιὰ μυστικιστική ψευδο - μυθολογία.¹ Τὸ «κέντρο» τοῦ ρεβιζιονισμοῦ πήρε σχῆμα μέσα στὴν πολιτιστικὴ καὶ στὴ διαπροσωπικὴ σχολή — τὴν πιὸ δημοφιλῆ τάση τῆς ψυχανάλυσης σήμερα. Θὰ προσπαθήσομε νὰ δείξομε ὅτι, μέσα στὶς σχολές αὐτές, ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία μετατρέπεται σὲ ἰδεολογία: Ἡ «προσωπικότητα» καὶ οἱ δημιουργικὲς τῆς δυνατότητες ἀνασταίνομαι μπροστὰ σὲ μιὰ πραγματικότητα ποὺ ἔχει ἐξαλείψει τὶς συνθήκες γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν πλήρωσή της. Ὁ Φρόυντ ἀναγνώρισε τὸ ἔργο τῆς ἀπώθησης μέσα στὶς ὕψιστες ἀξίες τοῦ Δυτικοῦ πολιτισμοῦ — ποὺ προϋποθέτουν καὶ διααιωνίζουν τὴν ἀνελευθερία καὶ τὴ δυστυχία. Οἱ Νεο - Φροϋδικές σχολές προάγουν αὐτές τὶς ἴδιες τὶς ἀρχές σὰν θεραπεία ἐνάντια στὴν ἀνελευθερία καὶ τὴ δυστυχία — σὰν τὸ θρίαμβο πάνω στὴν ἀπώθηση. Αὐτὸ τὸ διανοητικὸ κατόρθωμα πετυχαίνεται μὲ τὴ κάθαρση τῆς δυναμικῆς τῶν ἐνστικτῶν καὶ τὴ μείωση τοῦ ρόλου τῆς μέσα στὴ διανοητικὴ ζωὴ. Ἔτσι ἐξαγινισμένη τὴν ψυχὴ μποροῦν καὶ πάλι νὰ τὴ λυτρώσουν ἢ ἰδεαλιστικὴ ἠθικὴ καὶ ἢ θρησκεία καὶ ἢ ψυχαναλυτικὴ θεωρία τοῦ διανοητικοῦ μηχανισμοῦ μπορεῖ νὰ ξαναγραφεῖ σὰν φιλοσοφία τῆς ψυχῆς. Ἐνεργώντας μ' αὐτὸ τὸ τρόπο, οἱ ρεβιζιονιστὲς ἔχουν ἀχρηστέψει ἐκεῖνα ἀπὸ τὰ ψυχολογικὰ ἐργαλεῖα τοῦ Φρόυντ ποὺ εἶναι ἀσυμβίβαστα μὲ τὴν ἀναχρονιστικὴ ἀναβίωση τοῦ φιλοσοφικοῦ ἰδεαλισμοῦ — τὰ ἴδια τὰ ἐργαλεῖα μὲ τὰ ὁποῖα ὁ Φρόυντ ξεσκέπασε τὶς ἐκρηκτικὲς ἐνστικτώδεις καὶ κοινωνικὲς ρίζες τῆς προσωπικότητας. Ἐπιπλέον, σὲ δευτερεύοντες παράγοντες καὶ σχέσεις (τοῦ ὄριμου προσώπου καὶ τοῦ πολιτιστικοῦ του περιβάλλοντος) δίνεται ἡ ἀξιοπρέπεια πρωτογενῶν λειτουργιῶν — μιὰ στροφή προσανατολισμοῦ σχεδιασμένη νὰ ὑπογραμμίσαι τὴν ἐπίδραση τῆς κοινωνικῆς πραγματικότητας πάνω στὸ σχηματισμὸ τῆς προσωπικότητας. Ἐντούτοις πιστεύομε πὼς συμβαίνει ἀκριβῶς τὸ ἀντίθετο — πὼς ἡ ἐπίδραση τῆς κοινωνίας πάνω στὴ ψυχὴ ἀδυνατίζεται. Ἐνῶ ὁ Φρόυντ, συγκεντρώνοντας τὴν προσο-

χή του στις μεταπτώσεις των πρωτογενών ένστικτων, ανακάλυψε τη κοινωνία μέσα στο πιό απόκρυφο στρώμα του γένους και του ατόμου, οι ρεβιζιονιστές, στρεφόμενοι προς τη χειροπιαστή και έτοιμη μορφή των κοινωνικών θεσμών και σχέσεων μάλλον παρά στην προέλευσή τους, να καταφέρνουν να καταλάβουν τι έχουν κάνει οι θεσμοί και οι σχέσεις αυτές στη προσωπικότητα που ύποθετικά πληρώνουν. Αντιμετωπίζοντας τις ρεβιζιονιστικές σχολές, ή θεωρία του Φρόυντ παίρνει τώρα καινούργια σημαντικότητα: Αποκαλύπτει περισσότερο από κάθε άλλη φορά το βάθος της κριτικής της και — ίσως για πρώτη φορά — εκείνα από τα στοιχεία της που υπερβαίνουν τη τάξη που επικρατεί και συνδέουν τη θεωρία της απώθησης με εκείνη της κατάργησής της.

Η ενίσχυση αυτής της σύνδεσης ήταν η αρχική όρμη πίσω από το ρεβιζιονισμό της πολιτιστικής σχολής. Τα πρώιμα άρθρα του Erich Fromm προσπαθούν να ελευθερώσουν τη θεωρία του Φρόυντ από τη συνταύτισή της με τη σημερινή κοινωνία: να άκονίσουν τις ψυχαναλυτικές έννοιες που αποκαλύπτουν τη σύνδεση μεταξύ της δομής των ένστικτων και της οικονομικής δομής: και ταυτόχρονα να καταδείξουν τη δυνατότητα της πρόδου πέρα από τον «πατροκεντρικό - άποκτητικό» πολιτισμό. Ο Fromm τονίζει την κοινωνιολογική ουσία της θεωρίας του Φρόυντ: Η ψυχανάλυση έννοει τα κοινωνικο - ψυχολογικά φαινόμενα σαν

... λειτουργίες ενεργητικής και παθητικής προσαρμογής του μηχανισμού των ένστικτων στη κοινωνικο - οικονομική κατάσταση. Ο μηχανισμός των ένστικτων καθαυτός είναι — σε μερικά από τα θεμέλια του — ένα βιολογικό δεδομένο αλλά που μπορεί, σε ύψηλό βαθμό, να τροποποιηθεί: οι οικονομικές συνθήκες είναι οι πρωτογενείς παράγοντες της τροποποίησης.²

Κάτω από την κοινωνική οργάνωση της ανθρώπινης ύπαρξης βρίσκονται βασικές λιμπιντικές ελλείψεις και ανάγκες εξαιρετικά ευπλαστες και εύλύγιστες, μπορούν να διαμορφωθούν και να χρησιμοποιηθούν για τη σταθεροποίηση της δεδομένης κοινωνίας. Έτσι, μέσα σ' αυτό που ο Fromm ονομάζει την «πατροκεντρική - αποκτητική» κοινωνία (ή όποια, στη μελέτη του, ορίζεται με βάση την εξουσία της αρχής της απόδοσης), οι λιμπιντικές όρμες και η ικανοποίηση (και αποτροπή) τους συντονίζονται με τα συμφέροντα της κυριαρχίας και, με τον τρόπο αυτό, γίνονται μιά σταθεροποιούσα δύναμη που δένει την πλειονότητα στη μειονότητα, ή όποια κυβερνά. Το άγχος, ή αγάπη, ή έμπιστοσύνη, ακόμα και η θέληση για ελευθερία και αλληλεγγύη με την ομάδα στην όποια κανένας ανήκει³ — όλα αυτά καταλήγουν να εξυπηρετούν τις οικονομικής δομής σχέσεις της κυριαρχίας και της ύποταξης. Άλλα ταυτόχρονα, θεμελιώδεις αλλαγές μέσα στην κοινωνική δομή θα προκαλέσουν αντίστοιχες αλλαγές στη δομή των ένστίκτων. Με το ιστορικό ξεπέραςμα μιās κατεστημένης κοινωνίας, με την αύξηση των έσωτερικών της ανταγωνισμών, οι παραδοσιακοί διανοητικοί δεσμοί χαλαρώνονται:

Οι λιμπιντικές δυνάμεις γίνονται ελεύθερες για καινούργιες μορφές χρησιμοποίησης και έτσι αλλάζουν τον κοινωνικό τους ρόλο. Τώρα πιά δέν συντελούν στην διατήρηση της κοινωνίας, αλλά οδηγούν στην οικοδόμηση νέων κοινωνικών σχηματισμών παύουν, κατά κάποιο τρόπο, να είναι τιμέντο και, αντί γι' αυτό, γίνονται δυναμίτης.⁴

Ο Fromm συμπλήρωσε αυτή τη σύλληψη στο άρθρο του «Η Κοινωνικό - ψυχολογική Σπουδαιότητα της Θεωρίας της Μητριαρχίας».⁵ Οι ίδιες οι διαπιστώσεις του Φρόντ αναφορικά με τον ιστορικό χαρακτήρα των τροποποιήσεων των όρμων φθείρουν την εξίσωσή του της αρχής της πρα-

γματικότητας με τὰ σταθμὰ τοῦ πατροκεντρικοῦ - ἀποκτητικοῦ πολιτισμοῦ. Ὁ Fromm τονίζει πὼς ἡ ἰδέα ἐνὸς μητροκεντρικοῦ πολιτισμοῦ — ἄσχετα ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογικὴ τῆς ἀξία — ἀποβλέπει σὲ μιὰν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος ρυθμισμένη ὄχι πᾶνω στὸ συμφέρον τῆς κυριαρχίας ἀλλὰ στὶς ἱκανοποιημένους λιμπιντικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν ἀνθρώπων. Ἡ δομὴ τῶν ἐνοστίκτων ἀπαιτεῖ μᾶλλον παρά ἀποκλείει τὴν ἄνοδο ἐνὸς ἐλευθέρου πολιτισμοῦ, μὲ βάση τὰ ἐπιτεύγματα τοῦ πατροκεντρικοῦ πολιτισμοῦ, ἀλλὰ διαμέσου τοῦ μετασχηματισμοῦ τῶν θεσμῶν του:

Ὁ σεξουαλισμὸς παρέχει μιὰν ἀπὸ τίς πιὸ θεμελιακὲς καὶ πιὸ πιθανὲς δυνατότητες ἱκανοποίησης καὶ εὐτυχίας. Ἄν αὐτὲς οἱ δυνατότητες ἐπιτρεπόντουσαν μέσα στὰ ὄρια ποὺ καθορίζει ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν παραγωγικὴ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητος μᾶλλον παρά ἡ ἀνάγκη γιὰ τὴν κυριαρχία πᾶνω στὶς μάξες, ἡ ἐκπλήρωση αὐτῆς τῆς μιᾶς θεμελιώδους δυνατότητας εὐτυχίας θὰ ὀδηγοῦσε ἀναγκαστικὰ σὲ μιὰ αὔξηση τοῦ αἰτήματος γιὰ ἱκανοποίηση καὶ εὐτυχία μέσα σὲ ἄλλες σφαῖρες τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς. Ἡ ἐκπλήρωση αὐτοῦ τοῦ αἰτήματος ἀπαιτεῖ τὴ διαθεσιμότητα τῶν ὀλικῶν μέσων γιὰ τὴν ἱκανοποίησίν του καί, γι' αὐτό, πρέπει νὰ συνεπάγεται τὴν ἔκρηξη τῆς ἐπικρατοῦσας κοινωνικῆς τάξεως.⁶

Τὸ κοινωνικὸ περιεχόμενον τῆς Φροῦδικῆς θεωρίας γίνεταί ἐκδηλοῦν: Ἡ ὄξυνση τῶν ψυχαναλυτικῶν ἐννοιῶν σημαίνει ὄξυνση τοῦ κριτικοῦ τοῦ ρόλου, τῆς ἀντίθεσής του στὴν ἐπικρατοῦσα μορφή τῆς κοινωνίας. Καὶ αὐτὸς ὁ κριτικὸς κοινωνιολογικὸς ρόλος τῆς ψυχανάλυσης προέρχεται ἀπὸ τὸ θεμελιώδη ρόλο τοῦ σεξουαλισμοῦ ὡς «παραγωγικῆς δύναμης» τὰ αἰτήματα τῆς λίμπιντο προωθοῦν τὴν πρόοδο πρὸς τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν παγκόσμια ἱκανοποίηση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν πέρα ἀπὸ τὸ πατροκεντρικὸ - ἀποκτητικὸ στάδιο. Ἀντίστροφα, τὸ ἀδυνατίσματος τῆς ψυχαναλυτι-

κῆς σύλληψης καί, ἰδιαίτερα, τῆς θεωρίας τοῦ σεξουαλισμοῦ, πρέπει νὰ ὀδηγήσει σέ ἓνα ἀδυνατίσμα τῆς κοινωνιολογικῆς κριτικῆς καί σέ μιὰ μείωση τῆς κοινωνικῆς οὐσίας τῆς ψυχανάλυσης. Ἀντίθετα πρὸς τὰ φαινόμενα, αὐτὸ συνέβη στίς πολιτιστικῆς σχολῆς. Παράδοξα (ἀλλὰ μόνο φαινομενικὰ παράδοξα), μιὰ τέτοια ἀνάπτυξη ἦταν ἡ συνέπεια τῶν βελτιώσεων μέσα στὴ θεραπεία. Ὁ Fromm ἔχει ἀφιερῶσει μιὰ ἀξιοθαύμαστη ἐργασία στίς «Κοινωνικὲς Συνθήκες τῆς Ψυχαναλυτικῆς Θεραπείας», στὴν ὁποία δείχνει ὅτι ἡ ψυχαναλυτικὴ κατάσταση (μεταξὺ ψυχαναλυτῆ καί θεραπευομένου) εἶναι μιὰ εἰδικὴ ἔκφραση φιλελευθερίζουσας ἀνεκτικότητας καί, σὰν τέτοια, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τέτοιας ἀνεκτικότητος μέσα στὴν κοινωνία. Ἀλλὰ πίσω ἀπὸ τὴν ἀνεκτικὴ στάση τοῦ «οὐδέτερου» ψυχαναλυτῆ κρύβεται «σεβασμὸς γιὰ τὰ κοινωνικὰ ταμποῦ τῆς ἀστικῆς τάξης».7 Ὁ Fromm βρῖσκει ἴχνη τῆς ἀποτελεσματικότητος αὐτῶν τῶν ταμποῦ μέσα στὸν ἴδιο τὸν πυρήνα τῆς Φροϋδικῆς θεωρίας, στὴ θέση τοῦ Φρόυντ ἀπέναντι στὴ σεξουαλικὴ ἠθικὴ. Στὴ στάση αὐτὴ ὁ Fromm ἀντιπαραθέτει μιὰν ἄλλη ἀντίληψη θεραπείας, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ὁ ψυχαναλυτῆς ἀπορρίπτει τὰ πατροκεντρικὰ - αὐταρχικὰ ταμποῦ καί μπαίνει σέ μιὰ θετικὴ μᾶλλον παρά μιὰν οὐδέτερη σχέση μὲ τὸ θεραπευόμενο. Ἡ νέα ἀντίληψη χαρακτηρίζεται κατὰ κύριο λόγο ἀπὸ μιὰ «χωρὶς ὄρους κατάφαση στὸ αἶτημα τοῦ θεραπευομένου γιὰ εὐτυχία» καί τὴν «ἀπελευθέρωση τῆς ἠθικῆς ἀπὸ τὰ ταμποῦστικὰ τῆς χαρακτηριστικὰ».8

Ἀλλὰ, μὲ τίς ἀπαιτήσεις αὐτές, ἡ ψυχανάλυση ἀντιμετωπίζει ἓνα δίλημμα μὲ συνέπειες. Τὸ «αἶτημα γιὰ εὐτυχία», ἂν βρεῖ ἀληθινὴν κατάφαση, χειροτερεύει τὴ διαμάχη μὲ μιὰ κοινωνία, πού ἐπιτρέπει μόνον ἐλεγχόμενὴ εὐτυχία, καί τὸ ξεσκέπασμα τῶν ἠθικῶν ἀπαγορεύσεων ἐπεκτείνει τὴ διαμάχη αὐτὴ σέ ἐπίθεση κατὰ τῶν ζωτικῶν προστατευτικῶν στρωμάτων τῆς κοινωνίας. Αὐτὸ μπορεῖ νὰ εἶναι ἀκόμα ἐφαρμόσιμο μέσα σέ ἓνα κοινωνικὸ περιβάλλον ὅπου ἡ ἀνεκτικότης εἶναι συστατικὸ στοιχεῖο τῶν προσωπικῶν

οικονομικῶν καὶ πολιτικῶν σχέσεων· ἀλλὰ πρέπει νὰ θάζει σὲ κίνδυνο τὴν ἴδια τὴν ἰδέα τῆς (θεραπείας) καὶ ἀκόμα καὶ τὴν ἴδια τὴν ὑπαρξὴ τῆς ψυχανάλυσης, ὅταν ἡ κοινωνία δὲν διαθέτει πιά τέτοια ἀνεγκυκλιότητα. Τότε ἡ καταφατικὴ στάσις ἀπέναντι τοῦ αἵτημα γιὰ εὐτυχία γίνεται ἐφαρμοσίμη μόνον ἂν ἡ εὐτυχία καὶ ἡ παραγωγικὴ ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητας» ξαναορισθοῦν, ὥστε νὰ γίνουν συμβιβαστὲς μὲ τὶς ἀξίες ποὺ ἐπικρατοῦν, ἢ ἢ ἄλλοι ἂν ἐσωτερικοποιηθοῦν καὶ ἐξιδανικευθοῦν. Καὶ ὁ νέος αὐτὸς ὀρισμὸς πρέπει, μὲ τὴ σειρά του, νὰ συνεπάγεται ἓνα ἀδυνατίσμα τοῦ ἐκρηκτικοῦ περιεχομένου τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας, καθὼς καὶ τῆς ἐκρηκτικῆς τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς. Ἄν αὐτὸς εἶναι πραγματικὰ ὁ δρόμος (καὶ νομίζω πὼς εἶναι) ποὺ πῆρε ὁ ρευζιονισμὸς, τότε αὐτὸς ὀφείλεται στὴν ἀντικειμενικὴ κοινωνικὴ δυναμικὴ τῆς περιόδου· σὲ μιὰν ἀπωθητικὴν κοινωνία, ἡ ἀτομικὴ εὐτυχία καὶ ἡ παραγωγικὴ ἀνάπτυξη βρίσκονται σὲ ἀντίφαση πρὸς τὴν κοινωνία· ἂν ὀρισθοῦν ὡς ἀξίες ποὺ πρέπει νὰ πραγματοποιηθοῦν μέσα σ' αὐτὴ τὴν κοινωνία, γίνονται καὶ οἱ ἴδιες ἀπωθητικὲς.

Τὰ παρακάτω ἀναφέρονται μόνο στὰ ὄψιμα στάδια τῆς Νεο-Φροϋδικῆς ψυχολογίας, ὅπου τὰ ἀναδρομικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς κίνησης φαίνονται νὰ ἐπικρατοῦν. Ἡ ἐξέταση τοῦ θέματος δὲν ἔχει ἄλλο σκοπὸ ἀπὸ τὸ νὰ παρουσιάσει ἀνάγλυφα, μὲ ἀντίθεση, τὶς κριτικὲς συνέπειες τῆς ψυχαναλυτικῆς θεωρίας ποὺ τονίσθηκε στὴ μελέτη αὐτῆ· ἡ θ ε ρ α π ε υ τ ι κ ἡ ἀξία τῶν ρευζιονιστικῶν σχολῶν βρίσκεται ἐντελῶς ἔξω ἀπὸ τὸ πεδίο αὐτῆς τῆς ἐξέτασης. Ὁ περιορισμὸς τοῦτος ἐπιβάλλεται ὄχι μόνον ἀπὸ τὴ δική μου ἔλλειψη ἐπαρκῶν γνώσεων ἀλλὰ ἐπίσης ἀπὸ μιὰ διαφορὰ μεταξύ θεωρίας καὶ θεραπείας ποὺ βρίσκεται μέσα στὴ ψυχανάλυση καθ'αυτῆ. Ὁ Φρόυντ εἶχε πλήρη ἐπίγνωση αὐτῆς τῆς διαφορᾶς, ποὺ μπορεῖ νὰ διατυπωθεῖ (πολὺ ὑπεραπλοποιημένη) ὡς ἑξῆς: Ἐνῶ ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία ἀναγνωρίζει ὅτι ἡ ἀσθένεια τοῦ ἀτόμου στὴ τελευταία ἀνάλυση προκαλεῖται καὶ διατηρεῖται ἀπὸ τὴν ἀσθένεια τοῦ πολιτισμοῦ του, ἡ ψυ-

χαναλυτική θεραπεία αποσκοπεί στο να θεραπεύσει το άτομο, ώστε αυτό να μπορεί να εξακολουθεί να λειτουργεί σαν τμήμα ενός άρρωστου πολιτισμού, χωρίς να υποκύψει σ' αυτόν έντελως. Η παραδοχή της αρχής της πραγματικότητας, με την οποία καταλήγει η ψυχαναλυτική θεραπεία, σημαίνει την παραδοχή από μέρους του ατόμου της πολιτισμένης πειθάρχησης των ένστικτωδών του αναγκών, ιδιαίτερα του σεξουαλισμού. Μέσα στη θεωρία του Φρόυντ, ο πολιτισμός εμφανίζεται σαν κατεστημένος σε αντίφαση προς τα πρωτογενή ένστικτα και προς την αρχή της ήδονης. Αλλά η τελευταία επιζει μέσα στο αυτός και το πολιτισμένο έγώ πρέπει συνέχεια να αγωνίζεται κατά του ίδιου του άχρονου παρελθόντος και απαγορευμένου μέλλοντος. Θεωρητικά, η διαφορά μεταξύ διανοητικής υγείας και νεύρωσης βρίσκεται μόνο στο βαθμό και την αποτελεσματικότητα της παραίτησης: Η διανοητική υγεία είναι επιτυχής, έπαρκής παραίτηση — κανονικά τόσο έπαρκής που δείχνει να είναι μέτρια ευτυχημένη ικανοποίηση. Η κανονικότητα είναι μια ανασφαλής κατάσταση. «Η νεύρωση κι η ψύχωση είναι και οι δυο μια έκφραση της ανταρσίας του αυτός ενάντια στον έξωτερικό κόσμο, του «πόνου» του, της άπροθυμίας του να προσαρμοσθεί στην ανάγκη — στην ανάγκη* ή, αν κανένας προτιμάει, στην ανικανότητά του να προσαρμοσθεί.»⁹ Αυτή ή ανταρσία, αν και έχει τη προέλευσή της μέσα στην ένστικτώδη «φύση» του ανθρώπου, είναι μια ασθένεια που πρέπει να θεραπευθεί — όχι μόνο επειδή είναι αγώνας ενάντια σε μιάν απελπιστικά ανώτερη δύναμη αλλά επειδή είναι αγώνας ενάντια στην «ανάγκη». Η απώθηση και η δυστυχία π ρ έ π ε ι ν ά ε ί ν α ι αν ο πολιτισμός πρόκειται να υπερισχύσει. Ο «αντικειμενικός σκοπός» της αρχής της ήδονης — δηλαδή το να είναι κανένας ευτυχημένος — «δεν είναι επιτευκτός»,¹⁰ παρ' όλο που η προσπάθεια για την επίτευξή του δεν θα (και δεν μπορεί να) έγκλα-

* Σ.τ.Μ.: Έλληνικά και στο πρωτότυπο.

ταλειφθεί. Μακρόπνοα, ή έρώτηση είναι μόνο, πόση παραίτηση μπορεί να υποφέρει το άτομο χωρίς να σπάσει. Με την έννοια αυτή, ή θεραπεία είναι μια σειρά μαθημάτων στη παραίτηση πολλά μπορούν να κερδηθούν, αν καταφέρομε «να μετασχηματίσουμε την υστερική σας άθλιότητα σε καθημερινή δυστυχία» που είναι ή συνηθισμένη τύχη της ανθρωπότητας.¹¹ Βέβαια ο σκοπός αυτός δεν συνεπάγεται (ή δεν θα έπρεπε να συνεπάγεται) ότι ο θεραπευόμενος γίνεται ικανός να προσαρμοσθεί έντελώς σε ένα περιβάλλον άπωθητικό των ώριμών του βλέψεων και δυνατοτήτων. Όστόσο, ε ψυχαναλυτής, σαν γιατρός, πρέπει να δεχθεί τα κοινωνικά πλαίσια των γεγονότων, μέσα στα οποία ο θεραπευόμενος είναι υποχρεωμένος να ζήσει και τα οποία δεν μπορεί να αλλοιώσει.¹² Αυτός ο πυρήνας της όμοιομορφίας, ο όποιος δεν μπορεί να μειωθεί, ενισχύεται επιπλέον από τη πεποίθηση του Φρόντ, ότι ή άπωθητική βάση του πολιτισμού εν μπορεί να αλλάχθει έτσι ή αλλιώς — ούτε στην ύπερ - ατομική, κοινωνική κλίμακα. Κατά συνέπεια, οι κριτικές επιγνώσεις της ψυχανάλυσης αποκτούν τη πλήρη τους δύναμη μόνο στο πεδίο της θεωρίας και ίσως, ειδικά, όπου ή θεωρία είναι πιδ άπομακρυσμένη από τη θεραπεία — στη μεταψυχολογία του Φρόντ.

Οι ρεβιζιονιστικές σχολές εξέλειψαν αυτή την άσυμφωνία μεταξύ θεωρίας και θεραπείας άφομοιώνοντας τη πρώτη στη δεύτερη. Η άφομοίωση αυτή συνέβηκε με δυο τρόπους. Πρώτα, οι πιδ ύποθετικές και «μεταφυσικές» έννοιες που δεν επιδέχονται κλινική έπαλήθευση (όπως το ένστικτο του θανάτου, ή υπόθεση της πρωτογενούς όρδης, ο φόβος του Πατριάρχη και οι συνέπειές του) μειώθηκαν στο ελάχιστο ή άπορρίφθηκαν έντελώς. Επιπλέον, μέσα στη διαδικασία αυτή μερικές από τις πιδ κρίσιμες έννοιες του Φρόντ (ή σχέση μεταξύ του αυτός και του εγώ, ο ρόλος του άσυνείδητου, ή έκταση και ή σπουδαιότητα του σεξουαλισμού) όρίσθηκαν ξανά με τέτοιο τρόπο που οι έκρηκτικούς χροιές εξέλειφθηκαν. Η διάσταση βάθους της διαμάχης μεταξύ του άτόμου και της κοινωνίας του, μεταξύ της

δομής τῶν ἐνστίκτων καὶ τῆς περιοχῆς τῆς συνείδησης, πλατύνθηκε. Ἡ ψυχανάλυση ξαναπροσανατολίσθηκε πρὸς τὴν παραδοσιακὴν ψυχολογία τῆς συνείδησης μὲ προ - Φροϋδικὴ ὑφή. Ἐδῶ δὲν ἀμφισβητεῖται τὸ δικαίωμα γιὰ τέτοιους ἀναπροσανατολισμούς πού ἐξυπηρετοῦν τὴν ἐπιτυχηθεράπεια καὶ ἐξάσκηση τῆς ἱατρικῆς ἀλλὰ οἱ ρεβιζιονιστὲς ἔχουν μετατρέψει τὴν ἐξασθένηση τῆς Φροϋδικῆς θεωρίας σὲ μιὰ νέα θεωρία. Ἡ νέα αὐτὴ θεωρία, μόνη της, θὰ ἐξετασθεῖ ἀμέσως παρακάτω. Ἡ ἐξέταση θὰ ἀγνοήσει τὶς διαφορὲς μεταξὺ τῶν διαφόρων ρεβιζιονιστικῶν ομάδων καὶ θὰ συγκεντρωθεῖ στὴ θεωρητικὴ στάση πού εἶναι κοινὴ σὲ ὅλες. Ἐχει ἀποσταχθεῖ ἀπὸ τὰ ἀντιπροσωπευτικὰ ἔργα τῶν Er. Fromm, Karen Horney καὶ Harry Starck Sullivan. Ἡ Clara Thomson θεωρεῖται σὰν ἀντιπροσωπευτικὴ τῶν ἱστορικῶν τῶν ρεβιζιονιστῶν.

Οἱ κύριες ἀντιρρήσεις τῶν ρεβιζιονιστῶν στὸ Φρόντ μποροῦν νὰ διατυπωθοῦν περιληπτικὰ ὡς ἐξῆς: Ὁ Φρόντ ὑποτίμησε πάρα πολὺ τὸ βαθμὸ στὸν ὁποῖο τὸ ἄτομο καὶ ἡ νεύρωσή του καθορίζονται ἀπὸ διαμάχες μὲ τὸ περιβάλλον του. Ὁ «βιολογικὸς προσανατολισμὸς» τοῦ Φρόντ τὸν ὡδήγησε νὰ στραφεῖ κυρίως πρὸς τὸ φυλογενετικὸ καὶ ὄντογενετικὸ π α ρ ε λ θ ὶ ν τοῦ ἀτόμου: Θεωροῦσε τὸ χαρακτηριστὴρ σὰν οὐσιαστικὰ παγιωμένο μὲ τὸ πέμπτο ἢ ἕκτο ἔτος (ἂν ὄχι νωρίτερα) καὶ ἐρμήνευσε τὴ μοῖρα τοῦ ἀτόμου μὲ βάση τὰ πρωτογενῆ ἐνστίκτα καὶ τὶς μεταπτώσεις τους, ἰδίαιτερα τὸ σεξουαλισμὸ. Σὲ ἀντίθεση, οἱ ρεβιζιονιστὲς μεταθέτουν τὴν ἔμφαση «ἀπὸ τὸ παρελθὸν στὸ παρόν»,¹⁴ ἀπὸ τὸ βιολογικὸ ἐπίπεδο στὸ πολιτιστικὸ, ἀπὸ τὴ «σύσταση» τοῦ ἀτόμου στὸ περιβάλλον του.¹⁵ «Καθένας μπορεῖ νὰ καταλάβει τὴ βιολογικὴ ἀνάπτυξη καλύτερα, ἂν ἀπορρίψει ἐντελῶς τὴν ἔγνοια τοῦ λίμπιντο» καί, ἀντὶ γι' αὐτό, ἐρμηνεύσει τὰ διάφορα στάδια «μὲ βάση τὸ μέγλωμα καὶ τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις». ¹⁶ Τότε τὸ ἀντικείμενο τῆς ψυχανάλυσης ἢ «συνολικὴ προσωπικότητα» μέσα στὸ «σχετισμὸ της πρὸς τὸ κόσμο» καὶ «ἐποικοδομητικὲς πλευρὲς τοῦ ἀτόμου», οἱ «παρα-

γωγικές και έφικτές δυνατότητές» του δέχονται τή προσοχή πού αξίζουν. Ο Φρόντ ήταν ψυχρός, σκληρός, καταστροφικός και άπαισιόδοξος. Δέν είδε ότι ή ασθένεια, ή θεραπεία και ή ίαση είναι ένα θέμα «διαπροσωπικών σχέσεων», μέσα στις οποίες συνολικές προσωπικότητες εμπλέκονται και από τις δυο πλευρές. Η σύλληψη του Φρόντ ήταν κυρίως σχετικιστική: Πήρε για δεδομένο πώς ή ψυχολογία μπορεί «νά μάς βοηθήσει νά καταλάβουμε τά κίνητρα των αξιολογικών κρίσεων καθαυτών».17 Κατά συνέπεια, ή ψυχολογία του δέν περιείχε ήθική ή περιείχε μόνο τήν προσωπική του ήθική. Έπιπλέον, ο Φρόντ έδλεπε τήν κοινωνία σαν «στατιστική» και νόμιζε ότι ή κοινωνία αναπτύσσεται σαν ένας «μηχανισμός για τόν έλεγχο των ένστίκτων του ανθρώπου», ένω οι ρεβιζιονιστές ξέρουν «άπό τή συγκριτική μελέτη των πολιτισμών» πώς «ο άνθρωπος δέν είναι βιολογικά προικισμένος με επικίνδυνες σταθεροποιημένες ζωικές όρμες και πώς ο μόνος ρόλος τής κοινωνίας είναι νά τις έλέγχει». Έπιμένουν ότι ή κοινωνία «δέν είναι ένα στατικό σύνολο νόμων πού θεσπίστηκαν στο παρελθόν τήν εποχή του φόνου του Πατριάρχη αλλά μάλλον είναι ένα αύξανόμενο, μεταβαλλόμενο, αναπτυσσόμενο δίκτυο διαπροσωπικών έμπειριών και συμπεριφορών». Σ' αυτό προσθέτονται τά έξής συνειδήται:

Δέν μπορεί κάποιος νά γίνει ανθρώπινο δν παρά μόνο διαμέσου τής πολιτιστικής έμπειρίας. Η κοινωνία δημιουργεί νέες ανάγκες μέσα στους ανθρώπους. Μερικές από τις νέες ανάγκες οδηγούν σε μιάν έποικοδομητική κατεύθυνση και χρησιμεύουν σαν έρεθισμοί για παράπέρα ανάπτυξη. Τέτοιες είναι οι ιδέες τής δικαιοσύνης, τής ισότητας και τής συνεργασίας. Μερικές από τις νέες ανάγκες οδηγούν σε μιá καταστροφική κατεύθυνση και δέν είναι καλές για τόν άνθρωπο. Η μεγάλης κλίμακας συναγωνιστικότητα και ή άνηλεής έκμετάλλευση των άδοθήτων είναι παραδείγματα καταστροφικών προϊόντων του πολιτισμού. Όταν τά καταστροφικά στοιχεία επικρατούν, έχομε μιá κατάσταση πού προάγει τόν πόλεμο.18

Τὸ ἐδάφιο αὐτὸ μπορεῖ νὰ χρησιμεύσει σὰν ἀφετηρία γιὰ νὰ δεῖξομε τὴ παρακμὴ τῆς θεωρίας μέσα στὶς ρεβιζιονιστικὲς σχολές. Καὶ πρῶτα - πρῶτα βλέπομε τὸ ἀναμάσημα τοῦ πρωτοφανοῦς, τῆς καθημερινῆς θυμοσοφίας. Ὑστερα εἶναι ἡ προσαγωγή κοινωνιολογικῶν ἀπόψεων. Στὸ Φρόντ, αὐτὲς περιέχονται καὶ ἀναπτύσσονται ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς βασικὲς ἔννοιες· ἐδῶ ἐμφανίζονται σὰν ἐξωτερικὰ παράγοντες ποὺ δὲν ἔχουν γίνεи κατανοητοί. Ἐπιπλέον ὑπάρχει ἡ διάκριση μετὰξὺ καλοῦ καὶ κακοῦ, ἐποικοδομητικοῦ καὶ καταστροφικοῦ (κατὰ τὸ Fromm: παραγωγικοῦ καὶ μὴ παραγωγικοῦ, θετικοῦ καὶ ἀρνητικοῦ), ἡ ὁποία δὲν συνάγεται ἀπὸ καμμιά θεωρητικὴ ἀρχὴ ἀλλὰ ἀπλῶς ἀντλεῖται ἀπὸ τὴν ἰδεολογία ποὺ ἐπικρατεῖ. Γιὰ τὸ λόγο αὐτό, ἡ διάκριση εἶναι μόνο ἐκλεκτικὴ, ἄσχετη πρὸς τὴ θεωρία καὶ ἰσοδύναμη μὲ τὸ κονφορμιστικὸ σύνθημα «Τονίσετε τὸ θετικό». Ὁ Φρόντ εἶχε δίκιο· ἡ ζωὴ εἶναι κακὴ, ἀπωθητικὴ, καταστροφικὴ — ἀλλὰ δὲν εἶναι καὶ τ ὅ σ ο κακὴ, ἀπωθητικὴ, καταστροφικὴ. Ὑπάρχουν ἐπίσης οἱ ἐποικοδομητικὲς, παραγωγικὲς πλευρὲς. Ἡ κοινωνία δὲν εἶναι μόνο τοῦτο ἀλλὰ κι ἐκεῖνο· ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι μόνο κατὰ τοῦ ἑαυτοῦ του ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν ἑαυτό του.

Αὐτὲς οἱ διακρίσεις δὲν ἔχουν ἔννοια καὶ — ὅπως θὰ προσπαθήσομε νὰ δεῖξομε — εἶναι ἀκόμα καὶ λανθασμένες, ἐκτὸς ἂν ἐκπληρωθεῖ ὁ ἐξῆς σκοπὸς (ποὺ ὁ Φρόντ ἀνάλαβε νὰ ἐκπληρώσει): Νὰ καταδειχθεῖ πῶς, κάτω ἀπὸ τὴν ἐπίδραση τοῦ πολιτισμοῦ, οἱ δυὸ «πλευρὲς» συσχετίζονται μέσα στὴν ἴδια τὴ δυναμικὴ τῶν ἐνστίκτων καὶ πῶς ἡ μιὰ ἀναπόφευκτα μετατρέπεται στὴν ἄλλη διαμέσου αὐτῆς τῆς δυναμικῆς. Χωρὶς μιὰ τέτοια κατάδειξη, ἡ ρεβιζιονιστικὴ «βελτίωση» τῆς «μονομέρειας» τοῦ Φρόντ ἀποτελεῖ ὀλοκληρωτικὴ ἄρνηση τῆς θεμελιακῆς θεωρητικῆς του σύλληψης. Ὡστόσο, ὁ ὅρος ἐ κ λ ε κ τ ι κ ι σ μ ὸ ς δὲν ἐκφράζει μὲ ἐπάρκεια τὴν οὐσία τῆς ρεβιζιονιστικῆς φιλοσοφίας. Οἱ συνέπειές της γιὰ τὴ ψυχαναλυτικὴ θεωρία εἶναι πολὺ βαρύτερες: Ἡ ρεβιζιονιστικὴ «συμπλήρωση» τῆς Φροϋδικῆς θεωρίας, ἰδιαίτερα ἡ προσαγωγή παραγόντων πολιτιστικῶν ἢ

τοῦ περιβάλλοντος, καθιερώνει μὴν ἀνακριβῆ εἰκόνα τοῦ πολιτισμοῦ καὶ εἰδικὰ τῆς σημερινῆς κοινωνίας. Μειώνοντας τὴν ἔκταση καὶ τὸ βάθος τῆς διαμάχης, οἱ ρεζιζιονιστὲς διακηρύττουν μιὰ φεύτικη ἀλλὰ εὐκολη λύση. Ἐδῶ θὰ δώσομε μόνο μιὰ σύντομη ἐξήγηση.

Μιὰ ἀπὸ τίς πιὸ ἀγαπητὲς ἀπαιτήσεις τῶν ρεζιζιονιστῶν εἶναι ὅτι ἡ «συνολικὴ προσωπικότητα» τοῦ ἀτόμου — μᾶλλον παρὰ ἡ πρώιμη παιδικὴ του ἡλικία ἢ ἡ βιολογικὴ του δομὴ ἢ ἡ ψυχωσωματικὴ του κατάσταση — πρέπει νὰ γίνουν τὸ ἀντικείμενο τῆς ψυχανάλυσης.

Ἡ ἀπειρὴ ποικιλία τῶν προσωπικοτήτων εἶναι καθαυτὴ χαρακτηριστικὴ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Λέγοντας προσωπικότητα ἐννοῶ τὸ σύνολο τῶν κληρονομικῶν καὶ ἐπίκτητων ψυχικῶν ιδιοτήτων ποῦ χαρακτηρίζουν ἓνα ἄτομο καὶ τὸ κάνουν μοναδικό.¹⁹

Νομίζω ὅτι εἶναι καθαρὸ πῶς ἡ ἀντίληψη τῆς ἀντιμετάθεσης τοῦ Φρόυντ πρέπει νὰ διακρίνεται ἀπὸ τὴ σημερινὴ ἀντίληψη τῆς ψυχανάλυσης σὰν διαπροσωπικοῦ προτσές. Μέσα στὰ διαπροσωπικὰ πλαίσια, κανένας τὸ ψυχαναλυτὴ σὰν κάποιος ποῦ ἔρχεται σὲ ἐπαφὴ μὲ τὸν θεραπευόμενον ὄχι μόνο διαμέσου τῶν ἴδιων του τῶν παραμορφωμένων ψυχικῶν διαθέσεων ἀλλὰ ἐπίσης καὶ μὲ τὴν ὑγιὴ του προσωπικότητα. Δηλαδή ἡ ψυχαναλυτικὴ κατάσταση εἶναι οὐσιαστικὰ μιὰ ἀνθρώπινη σχέση.²⁰

Ἡ ἀντίληψη στὴν ὁποία θέλω νὰ καταλήξω εἶναι ἡ ἐξῆς: Ἡ προσωπικότητα τείνει πρὸς μιὰ κατάσταση ποῦ ὀνομάζομε διανοητικὴ ὑγεία ἢ διαπροσωπικὴ προσαρμοστικὴ ἐπιτυχία, ἄσχετα μὲ τὰ ἐμπόδια πολιτιστικοῦ ἐγκληματισμοῦ. Ἡ βασικὴ κατεῦθυνση τοῦ ὄργανισμοῦ εἶναι πρὸς τὰ ἐμπρός.²¹

Ἄκόμα μιὰ φορά, τὸ προφανές («ποικιλία προσωπικοτήτων» ἢ ψυχανάλυση σὰν «διαπροσωπικὸ προτσές»), ἐπειδὴ δὲν κατανοεῖται ἀλλὰ ἀπλῶς ἀναφέρεται καὶ χρησιμοποιεῖται,

γίνεται μιὰ μισή ἀλήθεια πού εἶναι λανθασμένη, ἀφοῦ τὸ ἡμισυ πού τῆς λείπει ἀλλάζει τὸ περιεχόμενο τοῦ προφανοῦς γεγονότος.

Τὰ παραπάνω ἐδάφια ἀποτελοῦν μαρτυρίες γιὰ τὴ σύγκρουση μεταξὺ ἰδεολογίας καὶ πραγματικότητας πού ἐπικρατεῖ στὶς ρεβιζιονιστικὲς σχολές. Εἶναι ἀλήθεια πὼς ὁ ἄνθρωπος ἐμφανίζεται ἕνα ἄτομο πού «δλοκληρώνει» μιὰ ποικιλία κληρονομικῶν καὶ ἐπίκτητων ἰδιοτήτων σὲ μιὰ συνολικὴ προσωπικότητα καὶ πὼς ἡ τελευταία ἀναπτύσσεται σχετίζοντας τὸν ἑαυτὸ τῆς πρὸς τὸν κόσμο (πράγματα καὶ ἀνθρώπους) κάτω ἀπὸ πολύμορφες καὶ διαφέρουσες συνθήκες. Ἄλλὰ αὐτὴ ἡ προσωπικότητα καὶ ἡ ἀνάπτυξή τῆς εἶναι π ρ ο - σχηματισμένες μέχρι τὴ πιὸ βαθειὰ δομὴ τῶν ἐνστικτῶν καὶ τοῦτος ὁ π ρ ο - σχηματισμός, ἔργο συσσωρευμένου πολιτισμοῦ, σημαίνει ὅτι οἱ ποικιλίες καὶ ἡ αὐτονομία τῆς ἀτομικῆς «αὐξησης» εἶναι δευτερεύοντα φαινόμενα. Πόση πραγματικότητα κρύβεται πίσω ἀπὸ τὴν ἀτομικότητα ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν ἔκταση, τὴ μορφή καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητα τῶν ἀπωθητικῶν ἐλέγχων πού ἐπικρατοῦν στὸ δεδομένο στάδιο τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ αὐτόνομη προσωπικότητα, μὲ τὴν ἔννοια τῆς δημιουργικῆς «μοναδικότητας» καὶ πληρότητας τῆς ὑπαρξῆς τῆς, ἦταν πάντα τὸ πρόνομο πολὺ λίγων. Στὸ τωρινὸ στάδιο, ἡ προσωπικότητα τείνει πρὸς ἕνα τυποποιημένο σχῆμα ἀντίδρασης καθιερωμένης ἀπὸ τὴν ἱεραρχία τῆς δύναμης καὶ τῶν ρόλων καὶ ἀπὸ τὸν τεχνικό, διανοητικὸ καὶ πολιτιστικὸ μηχανισμό του.

Ὁ ψυχαναλυτὴς καὶ ὁ θεραπευόμενός του μοιράζονται αὐτὴ τὴν ἀποξένωση καὶ αὐτὴ, ἀφοῦ συνήθως δὲν ἐκδηλώνεται μέσα σὲ κάποιο νευρωτικὸ σύμπτωμα ἀλλὰ μάλλον σὰν σῆμα κατατεθὲν τῆς «διανοητικῆς ὑγείας», δὲν ἐμφανίζεται στὴ ρεβιζιονιστικὴ συνείδηση. Ὅποτε συζητεῖται τὸ προσὲς τῆς ἀποξένωσης, ἀντιμετωπίζεται συνήθως ὄχι σὰν τὸ ὄλο, πού εἶναι, ἀλλὰ σὰν μιὰ ἀρνητικὴ πλευρὰ τοῦ ὄλου.²² Βέβαια, ἡ προσωπικότητα δὲν ἔχει ἐξαφανισθεῖ: Ἐξακολουθεῖ νὰ ἀνθεῖ καὶ ἀκόμα καὶ νὰ προάγεται καὶ νὰ ἐκπαιδεύεται — ἀλλὰ μὲ τέτοιο τρόπο πού οἱ ἐκφράσεις τῆς προσωπι-

κότητας ταιριάζουν με (και διατηρούν) το κοινωνικά επιθυμητό σχήμα της συμπεριφοράς και της σκέψης τέλεια. Έτσι τείνουν να εξαλείφουν την ατομικότητα. Αυτό το προσές που συμπληρώθηκε μέσα στο «μαζικό πολιτισμό» του δ-ψιμου βιομηχανικού πολιτισμού, φθείρει την έννοια των διαπροσωπικών σχέσεων, αν αυτή σημαίνει περισσότερα από το αναντίρρητο γεγονός, ότι όλες οι σχέσεις, μέσα στις οποίες το ανθρώπινο όν βρίσκει τον εαυτό του, είναι είτε σχέσεις προς άλλα πρόσωπα, είτε αφαιρέσεις από αυτές. "Αν, πέρα από αυτή τη προφανή αλήθεια, η έννοια συνεπάγεται περισσότερα — δηλαδή ότι «δύο ή περισσότερα άτομα όριζουν μιαν ολοκληρωμένη κατάσταση» που αποτελείται από «άτομα»²³ — τότε τούτο είναι λανθασμένο. Για το άτομο οι καταστάσεις είναι τα παράγωγα και οι εμφανίσεις της γενικής μοίρας και, όπως έχει δείξει ο Φρόυντ, αυτή η τελευταία περιέχει την ένδειξη της μοίρας του ατόμου. Η γενική άπωθητικότητα διαμορφώνει το άτομο και γενικεύει ακόμα και τα πιο προσωπικά του χαρακτηριστικά. Σύμφωνα μ' αυτά, η θεωρία του Φρόυντ είναι προσανατολισμένη με συνέπεια προς τη πρώιμη νηπιακή ηλικία — τη διαμορφωτική περίοδο της γενικής μοίρας μέσα στο άτομο. Οι επακόλουθες ώριμες σχέσεις «άνα - δημιουργούν» τις διαμορφωτικές. Οι κρίσιμες σχέσεις είναι οι πιο λίγο διαπροσωπικές. Μέσα σε ένα αποξενωμένο κόσμο, δείγματα του γένους αντιμετωπίζουν το ένα το άλλο: Γονιός και παιδί, άρρεν και θήλυ, κατόπι κύριος και υπηρέτης, προϊστάμενος και υπάλληλος· στην αρχή συσχετίζονται με καθορισμένους τρόπους της γενικής αποξένωσης. "Αν και όταν οι σχέσεις αυτές παύσουν να είναι τέτοιες και αυξηθούν σε αληθινά προσωπικές σχέσεις, εξακολουθούν να διατηρούν τη γενική άπωθητικότητα την οποία υπερνικούν σαν το ύποταγμένο και κατανοημένο αρνητικό τους. Τότε, δεν χρειάζεται θεραπεία.

Η ψυχανάλυση διαφωτίζει το γενικό μέσα στην ατομική εμπειρία. Στο βαθμό αυτό, και μόνο στο βαθμό αυτό, μπορεί η ψυχανάλυση να σπάσει την ιδιότητα του πράγματος στην οποία έχουν απολιθωθεί οι ανθρώπινες σχέσεις. Οι re-

διζιονιστές δὲν καταφέρνουν νὰ ἀναγνωρίσουν (ἢ νὰ θγά-
 λουν συμπεράσματα ἀπὸ) τὴ πραγματικὴ κατάσταση τῆς ἀ-
 ποξένωσης πού κάνει τὸ πρόσωπο ἕναν ἀνταλλάξιμο ρόλο καὶ
 τὴν προσωπικότητα ἰδεολογία. Σὲ ἀντίθεση, οἱ βασικὲς «βιο-
 λογιστικὲς» ἔννοιες τοῦ Φρόυντ ἐκτείνονται πέρα ἀπὸ τὴν ἰ-
 δεολογία καὶ τὶς ἀντιδράσεις τῆς: Ἡ ἄρνησή του νὰ ἀντιμε-
 τωπίσει μιὰ κοινωνία πού ἔχει περιέλθει στὴν κατάσταση
 τοῦ πράγματος σὰν ἕνα «ἀναπτυσσόμενο δίκτυο διαπροσωπι-
 κῶν ἐμπειριῶν καὶ συμπεριφορᾶς» καὶ ἕνα ἀποξενωμένο ἄτο-
 μο σὰν μιὰ «συνολικὴ προσωπικότητα» ἀντιστοιχεῖ στὴν πρα-
 γματικότητα καὶ περιέχει τὴν ἀληθινὴ τῆς ἔννοια. Ἄν ἀ-
 πέχει ἀπὸ τὸ νὰ θεωρεῖ τὴν ἀπάνθρωπη ὑπαρξὴ σὰν μιὰ
 παροδικὴ ἀρνητικὴ πλευρὰ τῆς προοδεύουσας ἀνθρωπότητας,
 εἶναι πιὸ ἀνθρωπιστὴς ἀπὸ τοὺς καλόδουλους, ἀνεκτικοὺς κρι-
 τές του πού τὸν κατηγοροῦν γιὰ τὴν «ἀπάνθρωπή» του ψυ-
 χρότητα. Ὁ Φρόυντ δὲν πιστεύει εὐκολὰ πὼς «ἡ βασικὴ κα-
 τεύθυνση τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι πρὸς τὰ ἐμπρός». Ἀκόμα καὶ
 χωρὶς τὴν ὑπόθεση τοῦ ἔνστικτου τοῦ θανάτου καὶ τῆς συντη-
 ρητικῆς φύσης τῶν ἐνστικτῶν, ἡ πρόταση τοῦ Sullivan εἶναι
 ρηχὴ καὶ ἀμφισβητήσιμη. Ἡ «βασικὴ» κατεύθυνση τοῦ ὀρ-
 γανισμοῦ ἐμφανίζεται σὰν μιὰ πολὺ διαφορετικὴ μέσα στίς
 ἐπίμονες ὁρμές πρὸς ἀνακούφιση τῆς ἔντασης, πρὸς πλήρωση,
 ἀνάπαυση, παθητικότητα — ὁ ἀγώνας ἐνάντια στὴν πρόοδο
 τοῦ χρόνου εἶναι μέρος ὄχι μόνο τοῦ Ναρκισσιστικοῦ Ἔρω-
 τα. Οἱ σαδομαζοχιστικὲς τάσεις δύσκολα μποροῦν νὰ συνδε-
 θοῦν μὲ μιὰ κατεύθυνση πρὸς τὰ ἐμπρός μέσα στὴ διανοητι-
 κὴ ὑγεία, ἐκτὸς ἂν «ἐμπρός» καὶ «διανοητικὴ ὑγεία» ξαναο-
 ρισθοῦν γιὰ νὰ σημαίνουν σχεδὸν τὸ ἀντίθετο αὐτοῦ πού εἶ-
 ναι μέσα στὴν κοινωνικὴ μας τάξη — «μιὰ κοινωνικὴ τάξη
 πού, ἀπὸ μερικὲς ἀπόψεις, εἶναι πολὺ ἀνεπαρκὴς γιὰ τὴν ἀ-
 νάπτυξη ὑγείων καὶ εὐτυχησμένων ἀνθρώπων ὄντων». ²⁴ Ὁ
 Sullivan δὲν προβαίνει σὲ τέτοιο καινούργιο ὄρισμό· συμμορ-
 φώνει τὶς ἔννοιές του σύμφωνα μὲ τὴν ὁμοιομορφία:

Τὸ πρόσωπο πού πιστεύει ὅτι θ ε λ η τ ἄ ξέκο-
 ψε ἀπὸ τὸ προηγούμενὸ του ἀγκυροβολεῖο καὶ μ ἔ ἔ-

λ ε ύ θ ε ρ η έ κ λ ο γ ή δέχθηκε νέα δόγματα, στά όποια κατήχησε τόν έαυτό του μέ έπιμέλεια, εΐναι, κατά πάσα πιθανότητα, ένα πρόσωπο πού ύπέφερε από μεγάλη άνασφάλεια. Συχνά είναι ένα πρόσωπο πού ή αύτο - διοργάνωσή του είναι αξιόπεμπτη και άπεχθής. Ή νέα κίνηση τού έχει δώσει ομαδική ύποστήριξη για τήν έκφραση παλιών προσωπικών έχθροτήτων πού τώρα κατευθύνονται ενάντια στην ομάδα από τήν όποία προήλθε. Ή νέα ιδεολογία δικαιώνει λογικά τήν καταστροφική δραστηριότητα μέ τέτοια άποτελεσματικότητας, πού νά φαίνεται σχεδόν, αν όχι άπόλυτα, έποικοδομητική. Ή νέα ιδεολογία είναι ιδιαίτερα κατευναστική άναφορικά μέ διαμάχες, ύποσχόμενη ένα καλύτερο κόσμο πού πρόκειται νά σηκωθεί από τά έρείπια, στά όποια ό τωρινός πρέπει πρώτα νά γκρεμισθεί. Μέσα στην Ουτοπία αύτή, αύτός κι οί σύντροφοί του θά είναι καλοί και πονετικοί — γι' αύτούς ή άδικία πιά δέν θά ύπάρχει κ.λ.π. "Αν ή ομάδα του είναι από τίς πιό ριζοσπαστικές, ή δραστηριότητα τής πιό μακρινής μνήμης μέσα στή σύνθεση τών άποφάσεων και τής έκλογής μπορεί νά άπωθηθεί σχεδόν τελείως και ή δραστηριότητα τού έπικείμενου όνειροπολήματος νά διοχετευθεί άυστηρά μέσα στο δογματικό σχήμα. Στην περίπτωση αύτή, έκτός από τίς συνδιαλλαγές του μέ τούς συντρόφους του ριζοσπάστες, ό άνθρωπος αύτός μπορεί νά ένεργεί σαν νά είχε άποκτήσει τό ψυχοπαθολογικό τύπο προσωπικότητας πού έξετάζεται στην τρίτη διάλεξη. Δέν χαρακτηρίζεται από κατανόηση διαρκείας τής ίδιας του τής πραγματικότητας ή εκείνης τών άλλων και οί πράξεις του έλέγχονται από τόν πιό άμεσο όππορτουνισμό, χωρίς νά ύπολογίζεται τό πιθανό μέλλον.²⁵

Τό έδάφιο διαφωτίζει τό βαθμό στον όποίο ή διαπροσωπική θεωρία διαμορφώνεται από τίς αξίες τού s t a t u s q u o. "Αν ένα πρόσωπο έχει «ξεκόψει από τό προηγούμενο άγκυροβολείο του» και «δεχθεί νέα δόγματα», ύποτίθεται ότι έχει «ύποφέρει από μεγάλη άνασφάλεια και ότι ή

«αυτοδιοργάνωση του είναι αξιόμιμη και άπεχθής» — με λίγα λόγια, ότι είναι ο ψυχοπαθολογικός τύπος. Δεν γίνεται λόγος για το ότι μπορεί ή ανασφάλειά του να είναι Ξ-λογη και λογική, όχι ή δική του αυτο - διοργάνωση, αλλά των άλλων, να είναι αξιόμιμη και άπεχθής, και ή καταστροφικότητα που συνεπάγεται το νέο δόγμα να είναι πραγματικά έποικοδομητική έφ' όσον άποσκοπεί σε ένα ανώτερο στάδιο του πολιτισμού. Αυτή ή ψυχολογία δεν έχει σταθμά αξίας εκτός αυτών που επικρατούν: Η υγεία, ή ώριμότητα, ή έπιτυχία παίρνονται όπως ορίζονται από τη δεδομένη κοινωνία — ενάντια στην έπίγνωση του Sullivan ότι, μέσα στον πολιτισμό μας, ή ώριμότητα «συχνά δεν άνταναν κλά ιδιαίτερα τίποτα παραπάνω από την κοινωνικοοικονομική κατάσταση κάποιου και τα παρόμοια».26 Βαθειά όμοιομορφία βασιλεύει πάνω στη ψυχολογία αυτή, ή όποια βλέπει με ύποψία όλους εκείνους που «ξεκόβουν από το προηγούμενό τους άγκυροβολείο» και γίνονται «ριζοσπάστες» σαν νευρωτικούς (ή περιγραφή ταιριάζει σε όλους, από το Χριστό μέχρι το Λένιν, από το Σωκράτη μέχρι το Giordano Bruno) και ή όποια σχεδόν αυτόματα συνταυτίζει την «ύπόσχεση ενός καλύτερου κόσμου» με την «Όυτοπία», την ουσία της ύπόσχεσης αυτής με το «όνειροπόλημα» και το ιερό ζνειρο της ανθρωπότητας περι δικαιοσύνης για όλους με την προσωπική μνησικακία δυσπροσάρμοστων τύπων (ή άδικία πιά δεν θα υπάρχει «γι' αυτούς»). Αυτή ή «λειτουργική» συνταύτιση της διανοητικής υγείας με την «προσαρμοστική έπιτυχία» και την πρόοδο εξαλείφει όλες τις έπιφυλάξεις, με τις όποιες ο Φρόνυτ περιέβαλλε τον θεραπευτικό άντικειμενικό σκοπό της προσαρμογής προς μιάν απάνθρωπη κοινωνία27, και έτσι υπάγει τη ψυχανάλυση στην κοινωνία αυτή πολύ περισσότερο από ό,τι ο Φρόνυτ.

Πίσω από όλες τις διαφορές μεταξύ των ιστορικών μορφών της κοινωνίας, ο Φρόνυτ είδε τη βασική απάνθρωπη ιδιότητα, που τους είναι κοινή, και τους άπωθητικούς έλέγχους που διαιωνίζουν μέσα στη δομή των ένστίκτων καθωυτή, την κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στον άνθρωπο. Με

βάση αυτό το συνειδέναι, ή «στατική έννοια τής κοινωνίας» του Φρόντ βρίσκεται πλησιέστερα στην αλήθεια από τις δυναμικές κοινωνιολογικές έννοιες που προσφέρονται από τους ρεβιζιονιστές. Η ιδέα πως «ο πολιτισμός κι ή δυστυχία του» είχαν τις ρίζες τους μέσα στη βιολογική σύσταση του ανθρώπου είχε βαθειά επίδραση πάνω στην έννοια που σχημάτισε για τὸ ρόλο και τὸν αντικειμενικό σκοπό τής θεραπείας. Η προσωπικότητα που πρέπει νά αναπτύξει τὸ άτομο, οί δυνατότητες που πρέπει νά πραγματώσει, ή εὐτυχία που πρέπει νά πετύχει — πειθαρχούνται αὐστηρά εὐθὺς ἐξαρχῆς και τὸ περιεχόμενό τους μπορεί νά ὀρισθεῖ μόνο με βάση αὐτή τὴν πειθάρχηση. Ὁ Φρόντ καταστρέφει τις αὐταπάτες τής ιδεαλιστικῆς ἠθικῆς: Ἡ «προσωπικότητα» δὲν εἶναι παρὰ ἓνα «σπασμένο» ἄτομο που ἔχει ἐσωτερικεύσει και πετυχημένα χρησιμοποιήσει τὴν ἀπώθηση και τὴν ἐπιθετικότητα. Ἄν ἐξετάσει κανένας τί ἔκανε ὁ πολιτισμός τὸν ἄνθρωπο, ή διαφορά στην ἀνάπτυξη τῶν προσωπικοτήτων εἶναι πρωταρχικά ή διαφορά μεταξύ ἑνὸς ἀνάλογου και ἑνὸς δυσανάλογου μεριδίου τής «καθημερινῆς δυστυχίας» ἐκείνης που εἶναι ή κοινὴ μοῖρα τής ἀνθρωπότητας. Ἡ τελευταία εἶναι ὄλο κι ὄλο που μπορεί νά κατορθώσει ή θεραπεία.

Ἀντίθετα και πάνω ἀπὸ ἓνα «τέτοιο ἐλάχιστο πρόγραμμα» ὁ Fromm και οί ἄλλοι ρεβιζιονιστές διακηρύσσουν ἓναν ἀνώτερο ἀντικειμενικό σκοπό τής θεραπείας: «Τὴν ἀριστη ἀνάπτυξη τῶν δυνατοτήτων ἑνὸς προσώπου και τὴν πραγμάτωση τής ἀτομικότητάς του». Ἀλλὰ αὐτὸς εἶναι ἀκριβῶς ὁ σκοπὸς που δὲν μπορεί νά ἐπιτευχθεῖ — ὄχι ἐξαιτίας περιορισμῶν μέσα στις ψυχαναλυτικὲς τεχνικὲς ἀλλὰ ἐπειδὴ ὁ κατεστημένος πολιτισμὸς καθ'αυτὸς, μέσα στην ἴδια του τὴ δομὴ, τὸν ἀρνεῖται. Κανένας μπορεί νά ὀρίσει τὴν «προσωπικότητα» και τὴν «ἀτομικότητα» με βάση τις δυνατότητές τους μ ἔ σ α στην κατεστημένη μορφή του πολιτισμοῦ, ὅποτε ή πραγμάτωσή τους εἶναι, για τὴ μεγάλη πλειονότητα, ἰσοδύναμη με ἐπιτυχῆ προσαρμογή. Ἡ κανένας μπορεί νά τις ὀρίσει με βάση τὸ ὑπερβατικό τους περιεχόμενο, συμπεριλαμβανομένων τῶν κοινωνικά ἀγνοημένων δυνατοτήτων

τους πέρα (και κάτω) από την πραγματική τους ύπαρξη στην περίπτωση αυτή, ή πραγμάτωσή τους θα συνεπαγόταν υπέρβαση, πέρα από τη κατεστημένη μορφή πολιτισμού, σε ριζικά νέους τρόπους της «προσωπικότητας» και «της ατομικότητας» ασυμβίβαστους με αυτούς που επικρατούν. Σήμερα, αυτό θα σήμαινε να «υποβάλει κανένας σε θεραπεία» τον ασθενή για να γίνει αντάρτης ή (πραγμα που είναι το ίδιο) μάρτυρας. Η ρεβιζιονιστική έννοια ταλαντεύεται μεταξύ των δυο όρισμών. Ο Fromm αναβιώνει όλες τις τιμημένες απ' το χρόνο αξίες της ιδεαλιστικής ήθικης, λές και κανένας ποτέ δεν έδειξε τα κονφορμιστικά και άπωθητικά χαρακτηριστικά τους. Μιλάει για την παραγωγική πραγμάτωση της προσωπικότητας, για μέριμνα, ευθύνη και σεβασμό των συνανθρώπων, για παραγωγική αγάπη και ευτυχία — λές και είναι δυνατό για τον άνθρωπο να εφαρμόσει όλα αυτά κι ωστόσο να παραμείνει διανοητικά υγιής και γεμάτος «ευζωία» μέσα σε μια κοινωνία που ο ίδιος ο Fromm περιγράφει σαν κοινωνία απόλυτης αποξένωσης, κυριαρχούμενη από τις σχέσεις των εμπορευμάτων στην «αγορά». Μέσα σε μια τέτοια κοινωνία, ή αυτό - πραγμάτωση της «προσωπικότητας» μπορεί να συμβεί μόνο θασιζόμενη πάνω σε μια διπλή απόβληση: Πρώτα, την «εξάγνιση» της αρχής της ήδονης και την εσωτερικευση της ευτυχίας και της ελευθερίας· ύστερα, το λογικό τους περιορισμό, μέχρις ότου μπορούν να συμβιασθούν με την επικρατούσα ανελευθερία και δυστυχία. Σαν αποτέλεσμα, ή παραγωγικότητα, ή αγάπη, ή ευθύνη γίνονται «αξίες» μόνο εφόσον περιέχουν μια μέτρια ποσότητα εγκατάλειψης και εφαρμόζονται μέσα στα πλαίσια των κοινωνικά χρήσιμων δραστηριοτήτων (μ' άλλα λόγια, μετά από άπωθητική εξύψωση) και τότε συνεπάγονται την ουσιαστική άρνηση της ελεύθερης παραγωγικότητας και ευθύνης — την απάρνηση της ευτυχίας.

Για παράδειγμα, ή παραγωγικότητα, ανακηρυγμένη αντικειμενικός σκοπός του υγιούς ατόμου κάτω από την αρχή της απόδοσης, πρέπει κανονικά (δηλαδή έξω από τις δημιουργικές, «νευρωτικές» και «έκκεντρικές» εξαιρέσεις) γα

παίρνει τή μορφή καλής ἐμπορικῆς δραστηριότητας, διαχείρησης, ἐξυπηρέτησης με τή λογική προσδοκία ἀναγνωρισμένης ἐπιτυχίας. Ἡ ἀγάπη πρέπει νά εἶναι μισο - ἐξυψωμένη και ἀκόμα και ἀνακομμένη λίμπιντο, πού νά συμμορφώνεται με τούς καθιερωμένους ὁρους τούς ἐπιβεβλημένους στό σεξουαλισμό. Αὐτό εἶναι τὸ παραδεγμένο, «ρεαλιστικό» νόημα τῆς παραγωγικότητας και ἀγάπης. Ἀλλά ἀκριδῶς οἱ ἴδιοι ὅροι ὑποδηλώνουν ἐπίσης τήν ἐ λ ε ὕ θ ε ρ η πραγμάτωση τοῦ ἀνθρώπου ἢ τήν ἰδέα τέτοιας πραγμάτωσης. Ἡ ρεδιζιονιστική χρήση αὐτῶν τῶν ὁρων παίζει πάνω στήν ἀμφιλογία αὐτή πού ἀναφέρεται και στίς ἀνελεύθερες και στίς ἐλεύθερες, και στίς ἀκρωτηριασμένες και στίς ἀκέραιες λειτουργίες τοῦ ἀνθρώπου, ντύνοντας ἔτσι τήν κατεστημένη ἀρχή τῆς πραγματικότητας με τὸ μεγαλεῖο ὑποσχέσεων πού μποροῦν νά πραγματοποιηθοῦν μόνο π έ ρ α ἀ π ὸ αὐτή τήν ἀρχή τῆς πραγματικότητας. Ἡ ἀμφιλογία αὐτή κάνει τή ρεδιζιονιστική φιλοσοφία νά φαίνεται κριτική ὅπου εἶναι κονφορμιστική, πολιτική ὅπου εἶναι ἠθικολογική. Συχνά, τὸ ὕ φ ο ς ἀπὸ μόνο του προδίνει τή στάση. Θά ἦταν ἀποκαλυπτικό νά ἀνάλυε κανένας συγκριτικά τὸ Φροϋδικὸ και τὸ Νεο - Φροϋδικὸ ὕφος. Τὸ τελευταῖο, σὶά πιὸ φιλοσοφικά ἔργα, συχνά πλησιάζει τὸ ὕφος τοῦ κηρύγματος ἢ τοῦ κοινωνικοῦ σύμβουλου· εἶναι ἀνώτερο ἀλλὰ και σαφές, διέπεται ἀπὸ καλή θέληση και ἀνεκτικότητα ἀλλὰ και ἀπὸ ἕνα *esprit de sérieux* πού κάνει τίς ὑπερβατικές ἀξίες γεγονότα τῆς καθημερινῆς ζωῆς. Αὐτὸ πού ἔχει γίνεαι ἀπάτη παίρνεται γιὰ πραγματικό. Σ' ἀντίθεση, ὑπάρχει μιὰ ἰσχυρὴ χροιά εἰρωνείας στὸν τρόπο με τὸν ὁποῖο ὁ Φρόνυτ χρησιμοποιοεῖ τούς ὁρους «ἐλευθερία», «εὐτυχία», «προσωπικότητα» εἴτε φαίνονται νά εἶναι μέσα σέ ἀόρατα εἰσαγωγικά, εἴτε τὸ ἀρνητικὸ τους περιεχόμενο ἐκφράζεται ἀπερίφραστα. Ὁ Φρόνυτ ἀπέχει ἀπὸ τὸ νά ἀναφερθεῖ στήν ἀπώθηση με ὄνομα ἄλλο ἀπὸ τὸ δικὸ τῆς· οἱ Νεο - Φροϋδικοί μερικὲς φορὲς τὸ ἐξυψώνουν στό ἀντίθετό του.

Ἀλλὰ ὁ ρεδιζιονιστικὸς συνδυασμὸς ψυχανάλυσης και ἰδεαλιστικῆς ἠθικῆς δὲν εἶναι ἀπλῶς μιὰ ἀποθέωση τῆς

προσαρμογής. Ὁ Νεο - Φροϋδικὸς κοινωνιολογικὸς ἢ πολιτιστικὸς προσανατολισμὸς παρουσιάζει τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς εἰκόνας — τὸ «ὄχι μόνο ἀλλὰ καί». Ἡ θεραπεία τῆς προσαρμογῆς ἀπορρίπτεται μὲ τις πιὸ ἐντονες ἐκφράσεις²⁸ ἢ «ἀποθέωση» τῆς ἐπιτυχίας καταδικάζεται.²⁹ Ἡ σημερινὴ κοινωνία καὶ ὁ σημερινὸς πολιτισμὸς κατηγοροῦνται ὅτι ἐμποδίζουν σὲ μεγάλο βαθμὸ τὴν πραγμάτωση τοῦ ὑγιоῦς καὶ ὄριμου προσώπου· ἡ ἀρχὴ τῆς «συναγωνιστικότητος», καὶ ἡ λαθάνουσα ἐχθρικότητα πού τὴ συνοδεύει, διέπει ὅλες τὶς ἀνθρώπινες σχέσεις.³⁰ Οἱ ρεβιζιονιστὲς ἰσχυρίζονται ὅτι ἡ ψυχανάλυσή τους εἶναι καθαυτὴ μιὰ κ ρ ι τ ι κ ῆ τῆς κοινωνίας.

Ὁ σκοπὸς τῆς «πολιτιστικῆς σχολῆς» ξεπερνάει τὸ νὰ κάνει ἀπλῶς τὸν ἄνθρωπο ἱκανὸ νὰ ὑποκύπτει στοὺς περιορισμοὺς τῆς κοινωνίας του· ἐφόσον αὐτὸ εἶναι δυνατό, ἐπιζητᾷ νὰ τὸν ἐλευθερώσει ἀπὸ τὶς παράλογες ἀπαιτήσεις τῆς καὶ νὰ τὸν κάνει ἱκανώτερο νὰ ἀναπτύξει τὶς δυνατότητές του καὶ νὰ ἀναλάβει ἕναν ἠγετικὸ ρόλο στὸ χτίσιμο μιᾶς πιὸ ἐποικοδομητικῆς κοινωνίας.³¹

Ἡ ἔνταση μεταξὺ ὑγείας καὶ γνώσης, κανονικότητας καὶ ἐλευθερίας, πού ἐμφύχωνε ὀλόκληρο τὸ ἔργο τοῦ Φρόντ, ἐδῶ ἐξαφανίζεται· ὁ προσδιορισμὸς «ἐφ' ὅσον αὐτὸ εἶναι δυνατό» εἶναι τὸ μόνο ἴχνος τῆς ἐκρηκτικῆς ἀντίφασης μέσα στὸν σκοπὸ, πού ἀπόμεινε. Ὁ «ἠγετικὸς ρόλος στὸ χτίσιμο μιᾶς πιὸ ἐποικοδομητικῆς κοινωνίας» πρέπει νὰ συνδυασθεῖ μὲ τὴν κανονικὴ λειτουργία μέσα στὴν κατεστημένη κοινωνία.

Αὐτὴ ἡ φιλοσοφία κατορθώνεται μὲ τὴν στροφὴ τῆς κριτικῆς πρὸς ἐπιφανειακὰ φαινόμενα, ἐνῶ τὰ βασικὰ ἀξιώματα τῆς κρινόμενης κοινωνίας γίνονται δεκτά. Ὁ Fromm ἀφιερώνει ἕνα μεγάλο μέρος τῶν συγγραμμάτων του στὴν κριτικὴ τῆς «οἰκονομίας τῆς ἀγορᾶς» καὶ τῆς ἰδεολογίας τῆς πού σηκώνουν ἰσχυρὰ ἐμπόδια στὸ δρόμο τῆς παραγωγικῆς ἀνάπτυξης.³² Ἀλλὰ ἐδῶ ἡ ὑπόθεση σταματᾷ. Τὰ κριτικὰ συνει-

δέναι δὲν ὀδηγοῦν σὲ μιὰ μεταξίωση τῶν ἀξιῶν τῆς παραγωγικότητας καὶ τοῦ «ἀνώτερου ἑαυτοῦ» — πὺ εἶναι ἀκριβῶς οἱ ἀξίες τῆς κρινόμενης κοινωνίας. Ὁ χαρακτηῖρας τῆς ρεβιζιονιστικῆς φιλοσοφίας κάνει τὴν ἐμφάνισή του μέσα στὴν ἀφομοίωση τοῦ θετικοῦ καὶ τοῦ ἀρνητικοῦ, τῆς ὑπόσχεσης καὶ τῆς προδοσίας τῆς. Ἡ κατάφαση ἀπορροφᾷ τὴν κριτικὴ. Ὁ ἀναγνώστης μπορεῖ νὰ μείνει μὲ τὴν πεποίθηση ὅτι οἱ «ἀνώτερες ἀξίες» μποροῦν καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ ἐφαρμόζονται μέσα στὶς ἴδιες τὶς συνθήκες πὺ τὶς προδίδουν· καὶ μποροῦν νὰ ἐφαρμόζονται ἐπειδὴ ὁ ρεβιζιονιστὴς φιλόσοφος τὶς δέχεται μὲ τὴν προσαρμοσμένη καὶ ἐξιδανικευμένη τους μορφή — σύμφωνα μὲ τοὺς ὅρους πὺ θάζει ἢ κατεστημένη ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας. Ὁ Fromm, πὺ ἔχει καταδείξει τὰ ἀπωθητικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἐσωτερίκευσης ὅπως λίγοι ψυχαναλυτές, ἀναδιώνει τὴν ἰδεολογία τῆς ἐσωτερικότητας. Τὸ «προσαρμοσμένο πρόσωπο κατηγορεῖται ἐπειδὴ πῶδωσε τὸν «ἀνώτερο ἑαυτό», τὶς «ἀνθρώπινες ἀξίες» κατὰ συνέπεια βασανίζεται ἀπὸ «ἐσωτερικὴ κενότητα καὶ ἀνασφάλεια» παρὰ τὸ θρίαμβό του στὴ «μάχη γιὰ ἐπιτυχία». Σὲ πολὺ καλύτερη θέση θρίσκει τὸ πρόσωπο πὺ ἔχει πετύχει «ἐσωτερικὴ δύναμη καὶ ἀκεραιότητα» ἀν καὶ μπορεῖ νὰ εἶναι λιγώτερο πετυχημένο ἀπὸ τὸν «ἀδίστακτο γείτονα» του,

...θὰ ἔχει ἀσφάλεια, κρίση καὶ ἀντικειμενικότητα πὺ θὰ τὸν κάνουν πολὺ λιγώτερο τρωτὸ ἀπὸ τὶς μεταπτώσεις τῆς τύχης καὶ ἀπὸ τὶς γνώμες τῶν ἄλλων, ἐνῶ σὲ πολλὰ σημεῖα θὰ αὐξήσουν τὴν ἰκανότητά του γιὰ ἐποικοδομητικὴ ἐργασία.³³

Αὐτὸ τὸ ὕφος ὑποδηλώνει τὴ Δύναμη τῆς Θετικῆς Σκέψης στὴν ὁποία ὑποκύπτει ἢ ρεβιζιονιστικὴ κριτικὴ. Ἐκεῖνο πὺ εἶναι πλαστὸ δὲν εἶναι οἱ ἀξίες ἀλλὰ τὸ πλαίσιο πὺ μέσα του ὀρίζονται καὶ διακηρύσσονται: Ἡ «ἐσωτερικὴ δύναμη» ἔχει τὴ χροιά ἐκείνης τῆς χωρὶς ὅρους ἐλευθερίας πὺ μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθεῖ ἀκόμα κι ὅταν κανένας εἶναι ἀλυσσοδεμένος καὶ τὴν ὁποία κάποτε ὁ ἴδιος ὁ Fromm κατηγοροῦσε στὴν ἀνάλυσή του τῆς Μεταρρύθμισης.³⁴

"Αν οι αξίες της «έσωτερικής δύναμης και άκραιότη-
 τας» υποτίθεται πως είναι κάτι παραπάνω από τις ιδιότητες
 του χαρακτήρα που ή αποξενωμένη κοινωνία περιμένει από
 όποιονδήποτε καλό πολίτη στη δουλειά του (και στην περι-
 πτωση αυτή άπλως έξυπνηρετούν τη διατήρηση της αποξέ-
 νωσης), τότε πρέπει να αναφέρονται σε μιá συνείδηση που
 έχει διασπάσει και την αποξένωση και τις αξίες της. Άλλά
 για μιá τέτοια συνείδηση αυτές οι αξίες καθαυτές γίνονται ά-
 νυπόφορες, γιατί τις αναγνωρίζει σε συνεργούς στην υπο-
 δούλωση του ανθρώπου. Ο «άνώτερος έαυτός» βασιλεύει πά-
 νω στις δαμασμένες όρμες και θλέψεις του άτομου, που έχει
 θυσιάσει και άπαρηγηθεί τον «κατώτερο έαυτό» του, όχι μόνον
 έφóσον αυτός δέν συμβιδάζεται με τον πολιτισμό αλλά έφóσον
 δέν συμβιδάζεται με τον άπωθητικό πολιτισμό. Τέτοια άπαρ-
 νηση μπορεί πραγματικά να είναι ένα άπαραίτητο θήμα στο
 όρόμο της ανθρώπινης προόδου. Όστόσο, ή έρώτηση του Φρό-
 νυτ — αν οι άνώτερες αξίες του πολιτισμού, που έπιτεύχθη-
 καν, δέν έχουν κοστίσει παραπάνω άπ' όσο έπρεπε στο άτομο
 — θα έπρεπε να έκληφθει αρκετά σοβαρά, ώστε να άπαγο-
 ρεύει στο ψυχαναλυτικό φιλόσοφο να κηρύσσει αυτές τις ά-
 ξίες χωρίς να άποκαλύπτει το άπαγορευμένο τους περιεχό-
 μενο, χωρίς να δείχνει τί έχουν ά ρ ν η θ ε ι στο άτομο.
 Αυτό που κάνει τούτη ή παράλειψη στη ψυχαναλυτική θεω-
 ρία μπορεί να δείχθει παραστατικά με την αντιπαράθεση της
 ιδέας της αγάπης του Fromm και του Φρόνυτ. Ο Fromm
 γράφει:

Η γνήσια αγάπη έχει τις ρίζες της στη παραγω-
 γιότητα και, γι' αυτό, μπορεί σωστά να όνομασθει «πα-
 ραγωγική αγάπη». Η ούσία της είναι ή ίδια, είτε είναι
 ή αγάπη της μητέρας για το παιδί, ή αγάπη μας για τον
 άνθρωπο ή ή έρωτική αγάπη μεταξύ δυο άτόμων... ώ-
 ρισμένα βασικά στοιχεία μπορούν να θεωρηθούν χαρα-
 κτηριστικά όλων των μορφών της παραγωγικής αγά-
 πης. Αυτά είναι ή φροντίδα, ή εϋθύνη, ό σεβασμός και
 ή γνώση.³⁵

Συγκρίνετε με την ιδεολογική αυτή διατύπωση την ανάλυση του Φρόυντ του, από πλευράς ένστικτων, ἐδάφους και ὑπεδάφους τῆς ἀγάπης, τοῦ μακρόχρονου καὶ ὀδυνηροῦ προ- τῆς, μέσα στὸ ὁποῖο ὁ σεξουαλισμός, με ὅλη του τὴν πολύ- μορφη διαστροφή, ἐξημερώνεται καὶ ἀνακόβεται, ὥσπου στὸ τέλος γίνεται δεκτικὸς τῆς συγχώνευσης με τὴν τρυφερότητα καὶ τὴ στοργή — μιᾶς συγχώνευσης ποὺ παραμένει ἀνασφα- λῆς καὶ ποτὲ δὲν ὑπερνικᾷ τελείως τὰ καταστροφικὰ τῆς στοιχεῖα. Μὲ τὸ κήρυγμα τοῦ Fromm περὶ ἀγάπης συγκρίνε- τε τὶς παρατηρήσεις τοῦ Φρόυντ, καμωμένες σχεδὸν παρεμ- πιπτόντως, στὸ «Ἡ πιὸ Συνηθισμένη Μορφή Ἐξευτελισμοῦ στὴν Ἐρωτικὴ Ζωή»:

...δὲν θὰ μπορέσομε νὰ ἀρνηθοῦμε ὅτι ἡ συμπερι- φορὰ τῶν ἀνδρῶν τοῦ σημερινοῦ πολιτισμοῦ στὴν ἀγά- πη ἔχει γενικὰ τὸ χαρακτήρα τοῦ ψυχικὰ ἀνίκανου τύ- που. Μόνο σὲ πολὺ λίγους πολιτισμένους ἀνθρώπους συμ- βαίνει νὰ συγχωνεύονται σὲ μιὰ οἱ δυὸ τάσεις τῆς τρυ- φερότητος καὶ τοῦ αἰσθησιασμοῦ: Ὁ ἀνδρᾶς σχεδὸν πάντα νοιώθει τὴ σεξουαλικὴ του δραστηριότητα νὰ ἐμποδίζεται ἀπὸ τὸ σεβασμὸ του γιὰ τὴ γυναίκα καὶ ἀ- ναπτύσσει πλήρη σεξουαλικὴ ἰκανότητα μόνον ὅταν βρεθῆι μπροστὰ σὲ ἓνα κατώτερο τύπο σεξουαλικοῦ ἀν- τιχείμενου...³⁶

Κατὰ τὸ Φρόυντ, ἡ ἀγάπη μέσα στὸν πολιτισμὸ μας μπο- ρεῖ καὶ πρέπει νὰ ἐφαρμόζεται ὡς «σεξουαλισμὸς ἀνακοι- μένος στὴν ἐπιδίωξη τοῦ σκοποῦ του», με ὅλες τὶς ἀπαγορεύ- σεις καὶ τοὺς περιορισμοὺς ποὺ τοῦ ἐπιβάλλονται ἀπὸ μιὰ μο- νογαμικὴ - πατριαρχικὴ κοινωνία. Πέρα ἀπὸ τὶς νόμιμες ἐκ- δηλώσεις τῆς, ἡ ἀγάπη εἶναι καταστροφικὴ καὶ με κανένα τρόπο συντελεστής παραγωγικότητος καὶ ἐποικοδομητικῆς ἐργασίας. Ἡ ἀγάπη, ὅταν τὴν παίρνει κανένας στὰ σοβαρά, κηρύσσεται παράνομη: «Στὴ σημερινὴ πολιτισμένη ζωὴ δὲν ὑπάρχει πιὰ χώρος γιὰ μιὰ ἀπλὴ φυσικὴ ἀγάπη μεταξὺ δυὸ ἀνθρώπων ὄντων».³⁷ Ἀλλὰ γιὰ τοὺς ρεβιζιονιστῆς, ἡ πα-

ραγωγικότητα, ή αγάπη, ή ευτυχία και ή υγεία συγκλίνουν με μεγαλειώδη αρμονία: ό πολιτισμός δέν έχει υποκινησει διαμάχες μεταξύ τους, πού τό ώριμο πρόσωπο δέν θά μπορούσε νά λύσει χωρίς σοβαρή ζημιά.

Όταν πιά οι ανθρώπινες βλέψεις και ή εκπλήρωσή τους έχουν έσωτερικευθεί και έξυψωθεί στόν «άνώτερο έαυτό», τά κοινωνικά ζητήματα γίνονται κατά κύριο λόγο πνευματικά ζητήματα και ή λύση τους γίνεται ένα ή θ ι κ ό έργο. Η συγκεκριμένη κοινωνιολογία των ρεβιζιονιστών αποκαλύπτεται σάν επιφάνεια: Οι κρίσιμοι άγώνες διεξάγονται μέσα στη «ψυχή» του ανθρώπου. Ο σημερινός ολοκληρωτισμός και ή «άποθέωση της μηχανής και της έπιτυχίας» άπειλούν τά «πιο πολύτιμα πνευματικά κτήματα» του ανθρώπου.³⁸ Η ρεβιζιονιστική μείωση στο έλάχιστο της βιολογικής σφαίρας, και ιδιαίτερα του ρόλου του σεξουαλισμού, μεταθέτει την έμφαση όχι μόνο από τό άσυνείδητο στη συνείδηση, από τό προ-εγώ στο έγώ, αλλά επίσης από τις προ - έξυψωμένες στις έξυψωμένες εκφράσεις της ανθρώπινης υπαρξης. Καθώς ή άπώθηση της ίκανοποίησης των ένστίκτων υποχωρεί σε δευτερεύουσα θέση και χάνει την κρίσιμη σημασία της για τη πραγμάτωση του ανθρώπου, τό βάθος της κοινωνικής άπώθησης μειώνεται. Κατά συνέπεια, ή ρεβιζιονιστική έμφαση της επίδρασης των «κοινωνικών συνθηκών» μέσα στην ανάπτυξη της νευρωτικής προσωπικότητας έχει, κοινωνιολογικά και ψυχολογικά, πολύ λιγώτερες συνέπειες από ό,τι ή «άδιαφορία» του Φρόυντ για τις συνθηκες αυτές. Ο ρεβιζιονιστικός άκρωτηριασμός της θεωρίας των ένστίκτων οδηγεί στην παραδοσιακή υποτίμηση της σφαίρας των υλικών άναγκών προς χάρη των πνευματικών άναγκών. Έτσι ό ρόλος της κοινωνίας στην άυστηρή πειθάρχηση του ανθρώπου παρουσιάζεται μειωμένος: και παρ' όλη την έντονη κριτική μερικών κοινωνικών θεσμών, ή ρεβιζιονιστική κοινωνιολογία δέχεται τά θεμέλια πού πάνω τους βασίζονται οι θεσμοί αυτοί.

Και ή νεύρωση, επίσης, έμφανίζεται σάν ένα ουσιαστικά ή θ ι κ ό πρόβλημα και τό άτομο θεωρείται υπεύθυνο για την άποτυχία της αυτο - πραγμάτωσης του. Η κοινωνία, βέ-

βαια, συμμερίζεται τή μομφή αλλά, μακρόπνοα, ό ίδιος ό άνθρωπος είναι εκείνος πού φταίει:

Κοιτάζοντας τό δημιούργημά του μπορεί νά πει, αληθινά: είναι καλό. Άλλά κοιτάζοντας τόν έαυτό του τί μπορεί νά πει;... Ένώ έχομε δημιουργήσει θαυμάσια πράγματα, δέν καταφέραμε νά κάνομε τούς έαυτούς μας όντα, για τά όποια ή τεράστια αυτή προσπάθεια θά φαινόταν άξια λόγου. Η ζωή μας δέν είναι μιá ζωή άδελφότητας, ευτυχίας, πληρότητας αλλά πνευματικού χάους και σύγχισης.³⁹

Η έλλειψη άρμονίας μεταξύ κοινωνίας και τού άτόμου αναφέρεται και αφήγεται. Ό,τι και νά κάνει ή κοινωνία στό άτομο, δέν έμποδίζει ούτε αυτό, ούτε τόν ψυχαναλυτή από τή συγκέντρωση τής προσοχής πάνω στή «συνολική προσωπικότητα» και τήν παραγωγική της ανάπτυξη. Κατά τή Horney, «ή κοινωνία δημιουργεί όρισμένες τυπικές δυσκολίες πού, συσσωρευμένες, μπορεί νά όδηγήσουν στό σχηματισμό νευρώσεων».⁴⁰ Κατά τό Fromm, ή άρνητική επίδραση τής κοινωνίας πάνω στό άτομο είναι πιό σοβαρή αλλά τούτο είναι μόνο μιá πρόκληση για τήν έφαρμογή παραγωγικής αγάπης και παραγωγικής σκέψης. Η άπόφαση έξαρτάται από τήν «ικανότητα τού ανθρώπου νά πάρει στα σοβαρά τόν έαυτό του, τή ζωή του και τήν ευτυχία του» από τήν προθυμία του νά αντικρύσει τό ήθικό πρόβλημα τό δικό του και τής κοινωνίας του. Έξαρτάται από τό θάρρος του νά είναι ό έαυτός του και νά είναι για τόν έαυτό του».⁴¹ Σε μιá περίοδο όλοκληρωτισμού, όταν τό άτομο τόσο άπόλυτα έχει γίνει τό ύποκείμενο - αντικείμενο χειρισμού, ώστε, για τό «ύγιές και κανονικό» πρόσωπο, ακόμα και ή ιδέα μιáς διάκρισης μεταξύ τού νά είναι «για τόν έαυτό του» και «για τούς άλλους» έχει χάσει τό νόημά της, σε μιá περίοδο όπου ό παντοδύναμος μηχανισμός τιμωρεί τήν πραγματική αντίθεση στόν κονφορμισμό μέ γελοιοποίηση και ήττα — σε μιá τέτοια κατάσταση ό Νεο - Φροϋδικός φιλόσοφος λέει στό άτομο νά είναι ό έαυτός του και

για τόν έαυτό του. Για τó ρεβιζιονιστή, τó θάναυσο γεγονός τής κοινωνικής απόθησης έχει μετασηματισθεί σέ ένα «ήθικό πρόβλημα» — όπως συνέβαινε στην κομφορμιστική φιλοσοφία όλων τών εποχών. Καί καθώς τó κλινικό γεγονός τής νεύρωσης γίνεται, «σέ τελευταία ανάλυση ένα σύμπτωμα ήθικής άποτυχίας»,⁴² ή «ψυχαναλυτική θεραπεία τής ψυχής» γίνεται εκπαίδευση στην επίτευξη μιās «θρησκευτικής» στάσης.

Η διαφυγή από την ψυχανάλυση πρós έσωτερικευμένη ήθική και θρησκεία είναι ή συνέπεια αυτής τής αναθεώρησης τής ψυχαναλυτικής θεωρίας. "Αν ή «πληγή» μέσα στην ανθρώπινη ύπαρξη δέν ενεργεί μέσα στη βιολογική σύσταση του ανθρώπου και αν δέν προξενείται και υποστηρίζεται από την ίδια τή δομή του πολιτισμού, τότε ή διάσταση βάθους αφαιρείται από την ψυχανάλυση και ή (όντογενετική και φυλογενετική) διαμάχη μεταξύ προ - ατομικών και ύπερ - ατομικών δυνάμεων εμφανίζεται σαν ένα πρόβλημα τής έλλογης ή άλογης, τής ήθικής ή ανήθικης συμπεριφοράς ένσυνείδητων ατόμων. Η ουσία τής ψυχαναλυτικής θεωρίας κρίσκειται όχι μόνο στην ανακάλυψη του ρόλου του άσυνείδητου αλλά στην περιγραφή τής όρισμένης δυναμικής τών ένστίκτων του, τών μεταπτώσεων τών δυó βασικών ένστίκτων. Μόνον ή ιστορία αυτών τών μεταπτώσεων αποκαλύπτει όλόκληρο τó βάθος τής καταπίεσης πού ο πολιτισμός επιβάλλει στον άνθρωπο. "Αν ο σεξουαλισμός δέν παίζει τó συστατικό ρόλο πού του απέδωσε ο Φρόυντ, τότε δέν ύπάρχει θεμελιακή διαμάχη μεταξύ τής άρχης τής ήδονής και τής άρχης τής πραγματικότητας ή φύση τών ένστίκτων του ανθρώπου είναι «έξαγνισμένη» και ίκανή νά πετύχει, χωρίς άκρωτηριασμό, την κοινωνικά χρήσιμη και αναγνωρισμένη εύτυχία. Έπειδή άκριβώς είδε στο σεξουαλισμό τόν αντιπρόσωπο τής άκέραιας άρχης τής ήδονής, μπόρεσε ο Φρόυντ νά ανακαλύψει τίς κοινές ρίζες τής «γενικής» καθώς και τής νευρωτικής δυστυχίας, σέ ένα βάθος πολύ μεγαλύτερο από κάθε ατομική εμπειρία, και νά αναγνωρίσει μιá πρωτογενή «συστατική» απόθηση πού πάνω της βασίζεται όλόκληρη ή συνείδητά αντίληπτή και

διαχειριζόμενη απόθεση. Πήρε την ανακάλυψη αυτή πολύ σοβαρά — τόσο σοβαρά που δεν συνταύτισε την εύτυχία με την αποτελεσματική της εξύψωση μέσα στην παραγωγική αγάπη και άλλες παραγωγικές δραστηριότητες. Κατά συνέπεια, θεωρούσε ένα πολιτισμό προσανατολισμένο προς την πραγματοποίηση της εύτυχίας σαν καταστροφή, σαν τὸ τέλος τοῦ πολιτισμοῦ. Γιὰ τὸ Φρόντ, ἕνα τεράστιο χάσμα χωρίζει τὴν πραγματικὴ ἐλευθερία καὶ εὐτυχία ἀπὸ τὴν ψευδο-ἐλευθερία καὶ ψευδο-εὐτυχία ποὺ ἐφαρμόζεται καὶ κηρύσσονται μέσα σὲ ἕνα ἀπωθητικὸ πολιτισμὸ. Οἱ ρεβιζιονιστὲς δὲν βλέπουν καμμιά τέτοια δυσκολία. Ἀφοῦ ἔχουν πνευματοποιήσει τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν εὐτυχία, μποροῦν νὰ ποῦν ὅτι «τὸ πρόβλημα τῆς παραγωγῆς ἔχει οὐσιαστικὰ λυθεῖ».⁴⁴

Ποτὲ πρὶν ὁ ἄνθρωπος δὲν πλησίασε τόσο τὴν ἐκπλήρωση τῶν πρὸ ἀγαπητῶν του ἐλπίδων, ὅσο σήμερα. Οἱ ἐπιστημονικὲς μας ἀνακαλύψεις καὶ τὰ τεχνικά μας ἐπιτεύγματα μᾶς δίνουν τὴ δυνατότητα νὰ βλέπομε στὸ νοῦ μας τὴν ἡμέρα ποὺ τὸ τραπέζι θὰ εἶναι στρωμένο γιὰ ὄλους ὄσους θέλουν νὰ φᾶνε...⁴⁵

Οἱ δηλώσεις αὐτὲς εἶναι σωστὲς — ἀλλὰ μόνο στὸ φῶς τῆς ἀντίφασής τους: Ἀκριβῶς ἐπειδὴ ὁ ἄνθρωπος δὲν πλησίασε ποτὲ τόσο τὴν ἐκπλήρωση τῶν ἐλπίδων του, ποτὲ ἐπίσης δὲν ἐμποδίσθηκε τόσο αὐστηρὰ ἀπὸ τὴν ἐκπλήρωσή τους ἀκριβῶς ἐπειδὴ μποροῦμε νὰ δοῦμε στὸ νοῦ μας τὴ γενικὴ ἱκανοποίηση τῶν ἀνθρώπινων ἀναγκῶν, τὰ πρὸ ἰσχυρὰ ἐμπόδια τοποθετοῦνται στὸ δρόμο μιᾶς τέτοιας ἱκανοποίησης. Ἡ ρεβιζιονιστικὴ λύση τῆς διαμάχης διαμέσου τῆς πνευματοποίησης τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς εὐτυχίας ἀπαιτοῦσε τὴν ἐξασθένηση αὐτοῦ τοῦ δεσμοῦ. Θεραπευτικὰ εὐρήματα μπορεῖ νὰ ἦσαν τὰ κίνητρα τῆς θεωρητικῆς μείωσης τοῦ ρόλου τοῦ σεξουαλισμοῦ ἀλλὰ ἔτσι ἢ ἀλλιῶς μιὰ τέτοια μείωση ἦταν ἀπαραίτητη γιὰ τὴ ρεβιζιονιστικὴ φιλοσοφία.

Τὰ σεξουαλικὰ προβλήματα, ἂν καὶ μερικὲς φο-

ρές μπορεί να επικρατοῦν στήν εικόνα τῶν συμπτωμάτων, δὲν θεωροῦνται πιά ὅτι εἶναι στό δυναμικὸ κέντρο τῶν νευρώσεων. Οἱ σεξουαλικές δυσκολίες εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα μᾶλλον παρά ἡ αἰτία τῆς νευρωτικῆς δομῆς τοῦ χαρακτήρα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, τὰ ἠθικά προβλήματα κερδίζουν σὲ σπουδαιότητα.⁴⁶

Ἡ ἀντίληψη αὐτὴ κάνει πολλὰ περισσότερα ἀπὸ τὸ νὰ μειώσει στό ἐλάχιστο τὸ ρόλο τῆς λίμπιντο ἀντιστρέφει τὴν ἐσώτερη κατεύθυνση τῆς Φροϋδικῆς θεωρίας. Αὐτὸ πουθενὰ δὲν γίνεται σαφέστερο ἀπὸ ὅ,τι στὴ νέα ἐρμηνεία τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος ἀπὸ τὸ Fromm, ἡ ὁποία προσπαθεῖ νὰ «τὸ μεταφράσει ἀπὸ τὴ σεξουαλικὴ σφαῖρα στὴ σφαῖρα τῶν διαπροσωπικῶν σχέσεων».⁴⁷ Τὸ κεντρικὸ νόημα αὐτῆς τῆς «μετάφρασης» εἶναι ὅτι ἡ οὐσία τῆς αἰμομικτικῆς ἐπιθυμίας δὲν εἶναι «σεξουαλικὸς πόθος» ἀλλὰ ὁ πόθος νὰ παραμείνει κανένας προστατευμένος, ἀσφαλῆς — παιδί. «Τὸ ἔμβρυο ζεῖ μὲ καὶ ἀπὸ τὴ μητέρα καὶ ἡ πράξη τῆς γέννησης εἶναι μόνο ἓνα βῆμα πρὸς τὴν κατεύθυνση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνεξαρτησίας». Ἀλήθεια — ἀλλὰ ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀνεξαρτησία πού πρέπει νὰ ἀποκτηθοῦν (ἂν αὐτὸ γίνεи καν) εἶναι βαρυμένες μὲ ἔλλειψη, παραίτηση καὶ πόνος καὶ ἡ πράξη τῆς γέννησης εἶναι τὸ πρῶτο καὶ τὸ πιὸ τρομακτικὸ βῆμα μακρὸ ἀπὸ τὴν ἱκανοποίηση καὶ τὴν ἀσφάλεια. Ἡ ἰδεολογικὴ ἐρμηνεία τοῦ Οἰδιπόδειου συμπλέγματος ἀπὸ τὸν Fromm συνεπάγεται παραδοχὴ τῆς δυστυχίας τῆς ἐλευθερίας, τοῦ χωρισμοῦ τῆς ἀπὸ τὴν ἱκανοποίηση· ἡ θεωρία τοῦ Φρόντ συνεπάγεται ὅτι ἡ Οἰδιπόδεια ἐπιθυμία εἶναι ἡ αἰώνια νηπιακὴ διαμαρτυρία ἐναντία στό χωρισμὸ αὐτὸ — διαμαρτυρία ὄχι ἐναντία στὴν ἐλευθερία ἀλλὰ ἐναντία στὴν ὀδυνηρὴ, ἀπωθητικὴ ἐλευθερία. Ἀντίστροφα, ἡ Οἰδιπόδεια ἐπιθυμία εἶναι ὁ αἰώνιος νηπιακὸς πόθος γιὰ τὸ ἀρχέτυπο τῆς ἐλευθερίας: Τῆς ἐλευθερίας ἀπὸ τὴν ἔλλειψη. Καὶ ἀφοῦ τὸ (μὴ ἀπωθημένο) σεξουαλικὸ ἔνστικτο εἶναι ὁ βιολογικὸς φορέας αὐτοῦ τοῦ ἀρχέτυπου τῆς ἐλευθερίας, ἡ Οἰδιπόδεια ἐπιθυμία εἶναι οὐσιαστικὰ «σεξουαλικὸς πόθος». Τὸ

φυσικό του αντικείμενο είναι, όχι απλώς η μητέρα q u a μητέρα αλλά, η μητέρα q u a γυναίκα — θηλυκή αρχή της ικανοποίησης. Έδω, ο Έρωτας της δεκτικότητας, της ανάπαυσης, της ανώδυνης και ακέραιης ικανοποίησης είναι πιό κοντά προς το ένστικτο του θανάτου (έπιστροφής στη μητέρα), η αρχή της ήδονής πιό κοντά στην αρχή του Νιρβάνα. Έδω, ο Έρωτας διεξάγει την πρώτη του μάχη ενάντια σε ζ,τι αντιπροσωπεύει η αρχή της πραγματικότητας: Έναντια στον πατέρα, την κυριαρχία, την εξύψωση, την παραίτηση. Βαθμιαία τότε, η έλευθερία και η πλήρωση συνδέονται με αυτές τις πατρικές αρχές· η έλευθερία από την έλλειψη θυσιάζεται στην ήθικη και πνευματική ανεξαρτησία. Πρώτα ο «σεξουαλικός πόθος» για τη μητέρα - γυναίκα είναι εκείνος που απειλεί την ψυχική βάση του πολιτισμού· ο «σεξουαλικός πόθος» είναι εκείνος που κάνει την Οιδιπόδεια διαμάχη το πρωτότυπο των συγκρούσεων των ένστικτων μεταξύ του άτομου και της κοινωνίας του. "Αν η Οιδιπόδεια επιθυμία στην ουσία δεν ήταν τίποτα παραπάνω από την επιθυμία για προστασία και ασφάλεια («διαφυγή από την έλευθερία»), αν το παιδί επιθυμούσε μόνον ανεπίτρεπτη ασφάλεια κι όχι ανεπίτρεπτη ήδονή, τότε το Οιδιπόδειο σύμπλεγμα θα παρουσίαζε πραγματικά ένα ουσιαστικά εκπαιδευτικό πρόβλημα. Σαν τέτοιο, μπορεί να αντιμετωπισθεί χωρίς να έκτεθούν οι ένστικτώδεις επικίνδυνες ζώνες της κοινωνίας.

Τò ίδιο ευεργετικό αποτέλεσμα πετυχαίνεται με την απόρριψη του ένστικτου του θανάτου. Η υπόθεση του Φρόυντ για το ένστικτο του θανάτου και το ρόλο του μέσα στην πολιτισμένη επιθετικότητα ρίχνει φως πάνω σε ένα από τα παραμελημένα αινίγματα του πολιτισμού· αποκάλυψε τον κρύφιο άσυνείδητο κρίκο που δένει τους καταπιεζόμενους στους καταπιεστές, τους στρατιώτες στους στρατηγούς τους, τα άτομα στους κυρίους τους. Η μαζική καταστροφή που χαρακτηρίζει την πρόοδο του πολιτισμού μέσα στα πλαίσια της κυριαρχίας έχει διαιωνισθεί, παρ' όλη τη δυνατότητα της κατάρρησής της, από την ένστικτώδη συμφωνία των ανθρώπινων οργάνων και θυμάτων με τους δήμιούς τους. Κατά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ο Φρόυντ έγραψε:

Σκεφθήτε τήν κολοσσιαία θαναυσότητα, σκληρότητα και ψευτιά πού επιτρέπεται τώρα νά ἀπλώσει πάνω στον πολιτισμένο κόσμο. Πιστεύετε πραγματικά πώς μιὰ χούφτα ἀδίστακτων ἐδαφοκυνηγῶν και διαφθορέων τῶν ἀνθρώπων θά εἶχαν κατορθώσει νά ἐξαπολύσουν ὄλη αὐτή τή λανθάνουσα κακία, ἂν τὰ ἑκατομμύρια τῶν ὀπαδῶν τους δέν ἦταν ἐπίσης ἔνοχοι;⁴⁸

Ἄλλά οἱ ὁρμές πού ἡ ὑπόθεση αὐτή παίρνει γιά δεδομένες δέν συμβιδάζονται μέ τήν ἠθικολογική φιλοσοφία τῆς προόδου πού ἀσπάζονται οἱ ρεβιζιονιστές. Ἡ Karen Horney δηλώνει σύντομα και καθαρά τή ρεβιζιονιστική θέση:

Ἡ ὑπόθεση τοῦ Φρόυντ (γιά ἓνα Ἔνστικτο τοῦ Θανάτου) συνεπάγεται ὅτι τὸ ὑπέρτατο κίνητρο τῆς ἐχθρικότητας ἢ τῆς καταστροφικότητας δρίσκεται μέσα στήν ὁρμή τῆς καταστροφῆς. Ἔτσι αὐτός ἀντιστρέφει τή δική μας πίστη, ὅτι καταστρέφουμε γιά νά ζήσουμε, σὸ ἀντίθετό τῆς: Ὅτι ζοῦμε γιά νά καταστρέψουμε.⁴⁹

Αὐτή ἡ περιγραφή τῆς ἀντίληψης τοῦ Φρόυντ εἶναι λανθασμένη. Δέν πῆρε γιά δεδομένο ὅτι ζοῦμε γιά νά καταστρέψουμε τὸ ἔνστικτο τῆς καταστροφῆς ἐνεργεῖ εἴτε ἐνάντια στὰ ἔνστικτα τῆς ζωῆς, εἴτε ἐξυπηρετώντας τὰ ἐπιπλέον, ὁ ἀντικειμενικός σκοπός τοῦ ἔνστίκτου τοῦ θανάτου δέν εἶναι ἡ καταστροφή per se ἀλλά ἡ ἐξάλειψη τῆς ἀνάγκης τῆς καταστροφῆς. Κατὰ τήν Horney ἐπιθυμοῦμε νά καταστρέψουμε ἐπειδὴ «ἀπειλούμαστε ἢ ἔτσι νοιώθουμε, ταπεινωνόμαστε, μάς κακομεταχειρίζονται», ἐπειδὴ θέλομε νά ὑπερασπίσομε «τὴν ἀσφάλειά μας ἢ τὴν εὐτυχία μας ἢ ὅτι μάς φαίνεται ὅαν κάτι τέτοιο». Δέν χρειαζόταν ψυχαναλυτική θεωρία γιά νά φθάσει κανένας στὰ συμπεράσματα αὐτά, μέ τὰ ὁποῖα ἡ ἀτομική και ἡ ἐθνική ἐπιθετικότητα δικαιολογεῖται ἀπὸ ἀμνημονεύτων χρόνων. Εἴτε ἡ ἀσφάλειά μας κινδυνεύει — και στήν περίπτωση αὐτή ἡ ἐπιθυμία μας νά καταστρέψουμε εἶναι μιὰ συνετὴ και ἔλλογη ἀντίδραση· εἴτε μόνο τὴ «νοιώθουμε» νά κινδυνεύει — και στήν

περίπτωση αυτή οι άτομικές και οι υπερ - άτομικές αιτίες αυτού του αίσθηματος πρέπει να διερευνηθούν.

Η ρεβιζιονιστική απόρριψη του Ξνστικτου του θανάτου συνοδεύεται από ένα έπιχείρημα πού πραγματικά φαίνεται να εκθέτει τις «άντιδραστικές» συνέπειες τής Φρουδικής θεωρίας σε αντίθεση με τόν προοδευτικό κοινωνιολογικό προσανατολισμό τών ρεβιζιονιστών. Η υπόθεση του Φρόντ για ένα Ξνστικτο του θανάτου

...παραλύει κάθε προσπάθεια αναζήτησης τών αιτίων τής καταστροφικότητας μέσα στις ώρισμένες πολιτιστικές συνθήκες. Πρέπει επίσης να παραλύει τις προσπάθειες αλλαγής οποιουδήποτε στοιχείου μέσα στις συνθήκες αυτές. "Αν ο άνθρωπος είναι από τή φύση του καταστροφικός και, κατά συνέπεια, δυστυχημένος, γιατί να επιδιώκει ένα καλύτερο μέλλον;50

Το ρεβιζιονιστικό έπιχείρημα μειώνει στο ελάχιστο το βαθμό στον οποίο μέσα στη Φρουδική θεωρία, οι όρμες μπορούν να τροποποιηθούν υποκείμενες στις «μεταπτώσεις» τής ιστορίας. Το Ξνστικτο του θανάτου και τὰ παράγωγά του δέν αποτελούν εξαίρεση. Έκφράσαμε τή γνώμη πώς ή ένεργεια του Ξνστικτου του θανάτου δέν «παραλύει» άναγκαία τις προσπάθειες απόκτησης ένός «καλύτερου μέλλοντος» αντίθετα, τέτοιες προσπάθειες παραλύονται από τούς συστηματικούς περιορισμούς πού ο πολιτισμός επιβάλλει στα Ξνστικτα τής ζωής και από τήν έπακόλουθη άνικανότητά τους να «δέσουν» τήν επιθετικότητα αποτελεσματικά. Η πραγματοποίηση ένός «καλύτερου μέλλοντος» περιέχει πολλά περισσότερα από τήν έξάλειψη τών κακών χαρακτηριστικών τής «άγορας», του «άνηλεου χαρακτήρα» του συναγωνισμού και λοιπά συνεπάγεται μιá θεμελιακή αλλαγή μέσα στη δομή και τών Ξνστίκτων και του πολιτισμού. Η επιδίωξη ένός καλύτερου μέλλοντος «παραλύεται», όχι από τήν έπίγνωση τών συνεπειών αυτών από το Φρόντ αλλά από τή ρεβιζιονιστική «πνευματοποίησή» τους, πού καλύπτει το χάσμα το οποίο χωρίζει το παρόν

ἀπὸ τὸ μέλλον. Ὁ Φρόνυτ δὲν πίστευε σὲ μελλοντικὲς κοινωνικὲς ἀλλαγὲς ποῦ θὰ ἀλλοίωσαν τὴν ἀνθρώπινη φύση ἀρκετά, ὥστε νὰ ἐλευθερώσουν τὸν ἄνθρωπο ἀπὸ τὴν ἐξωτερικὴ καὶ τὴν ἐσωτερικὴ καταπίεση ὡστόσο, αὐτὴ ἡ «μοιρολατρεία» δὲν ἦταν κατηγορηματικὴ.

Ὁ ἀκρωτηριασμὸς τῆς θεωρίας τῶν ἐνστίκτων συμπληρώνει τὴν ἀντιστροφή τῆς Φροῦδικῆς θεωρίας. Ἡ ἐσώτερη κατεύθυνση τῆς τελευταίας ἦταν (σὲ προφανῆ ἀντίθεση πρὸς τὸ «θεραπευτικὸ πρόγραμμα» ἀπὸ τὸ προεγὼ στὸ ἐγὼ) ἀπὸ τὴ συνείδηση στὸ ἀσυνείδητο, ἀπὸ τὴν προσωπικότητα στὴν παιδικὴ ἡλικία, ἀπὸ τίς ἀτομικὲς λειτουργίες στὶς λειτουργίες τοῦ γένους. Ἡ θεωρία προχωροῦσε ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια στὸ βάθος, ἀπὸ τὸ «τελειωμένο» καὶ ἐξαρτημένο πρόσωπο στὶς πηγὲς του καὶ τὰ μέσα του. Ἡ κίνηση αὐτὴ ἦταν οὐσιαστικὴ γιὰ τὴν κριτικὴ τοῦ πολιτισμοῦ τοῦ Φρόνυτ: Μόνο διαμέσου τῆς «ἀναδρομῆς» πίσω ἀπὸ τίς μυστηριώδεις μορφὲς τοῦ ὄρμου ἀτόμου καὶ τῆς ἰδιωτικῆς καὶ δημόσιας του ὑπαρξῆς μπόρεσε νὰ ἀνακαλύψει τὴ βασικὴ τους ἀρνητικὴ μέση στὰ θεμέλια, στὰ ὁποῖα βασίζονται. Ἐπιπλέον, μόνο μὲ τὴν ὄθηση τῆς κριτικῆς του ἀναδρομῆς πίσω μέχρι τὸ πιὸ βαθῶς βιολογικὸ στρώμα μπόρεσε ὁ Φρόνυτ νὰ ρίξει φῶς στὸ ἐκρηκτικὸ περιεχόμενο τῶν μυστηριωδῶν μορφῶν καί, ταυτόχρονα, στὴν πλήρη ἔκταση τῆς πολιτισμένης ἀπόθησης. Ἡ ἀναγνώριση τῆς ἐνέργειας τῶν ἐνστίκτων τῆς ζωῆς σὰν λίμπιντο σήμαινε τὸν ὀρισμὸ τῆς ἱκανοποίησός τους σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν πνευματικὸ ὑπερβατισμὸ: Ἡ ἔννοια τῆς εὐτυχίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τοῦ Φρόνυτ εἶναι ἐξαιρετικὰ κριτικὴ, ἐφόσον εἶναι ὑλιστικὴ — διαμαρτυρόμενη κατὰ τῆς πνευματοποίησης τῆς ἔλλειψης.

Οἱ Νεο - Φροῦδικοί ἀντιστρέφουν αὐτὴ τὴν ἐσώτερη κατεύθυνση τῆς θεωρίας τοῦ Φρόνυτ, μεταθέτοντας τὴν ἔμφαση ἀπὸ τὸν ὀργανισμὸ στὴν προσωπικότητα, ἀπὸ τὰ ὑλικά θεμέλια στὶς ἰδεώδεις ἀξίες. Οἱ διάφορες ἀναθεωρήσεις τους εἶναι λογικὰ συνεπεῖς: Ἡ μιὰ περιέχει τὴν ἐπόμενη. Τὸ ὅλο μπορεῖ νὰ ἐκφρασθεῖ περιληπτικὰ ὡς ἑξῆς: Ὁ «πολιτιστικὸς προσανατολισμὸς» ἀντικρῶζει τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς καὶ

τις κοινωνικές σχέσεις σάν τελειωμένα προϊόντα, με τή μορφή αντικειμενικῶν ὄντοτήτων — δεδομένων μάλλον παρά καιωμένων γεγονότων. Ἡ παραδοχή τους σ' αὐτή τήν μορφή ἀπαιτεῖ τή μετάθεση τῆς ψυχολογικῆς ἔμφασης ἀπό τήν νηπιακή ἡλικία στήν ὄριμη, γιατί μόνο στό ἐπίπεδο τῆς ἀναπτυγμένης συνείδησης τὸ πολιτισμένο περιβάλλον μπορεῖ νά ὀρισθεῖ ἔτσι πού νά καθορίζει τὸ χαρακτήρα καί τήν προσωπικότητα πάνω καί πέρα ἀπὸ τὸ βιολογικὸ ἐπίπεδο. Ἀντίστροφα, μόνο με τή μείωση τοῦ ρόλου τῶν βιολογικῶν παραγόντων, τὸν ἀκρωτηριασμό τῆς θεωρίας τῶν ἐνστικτῶν, ἡ προσωπικότητα μπορεῖ νά ὀρισθεῖ με βάση αντικειμενικὲς πολιτιστικὲς ἀξίες διαζευγμένες ἀπὸ τὸ ἀπωθητικὸ ὑπόβαθρο πού ἀρνεῖται τήν πραγματώσή τους. Οἱ ἀξίες αὐτές, γιὰ νά παρουσιασθοῦν σάν ἐλευθερία καί πλήρωση, πρέπει νά καθαρισθοῦν ἀπὸ τὸ ὕλικὸ ἀπὸ τὸ ὁποῖο φτιάχθηκαν καί ὁ ἀγώνας γιὰ τήν πραγμάτωσή τους πρέπει νά ἀλλαγεῖ σὲ πνευματικὸ καί ἠθικὸ ἀγώνα. Οἱ ρεβιζιονιστὲς δὲν ἐπιμένουν, ὅπως ἔκανε ὁ Φρόυντ, πάνω στήν ἀνθεκτικὴ ἀξία ἀλήθειας τῶν ἐνστικτωδῶν ἀναγκῶν, ἡ ἑποῖα πρέπει νά «σπάσει», ὥστε τὸ ἀνθρώπινο νὰ νά μπορεῖ νά λειτουργήσῃ μέσα σὲ διαπροσωπικὲς σχέσεις. Ἐγκαταλείποντας αὐτὴ τήν ἐπιμονή, ἀπὸ τήν ὁποῖα ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία ἀντλοῦσε ὅλα τὰ κριτικὰ της συνειδέναι, οἱ ρεβιζιονιστὲς ὑποκύπτουν στὰ ἀρνητικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς ἴδιας τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας πού με τέτοια εὐφράδεια κατακρίνουν.

Πολιτικός Πρόλογος 1966

Ἔρωτας καὶ Πολιτισμός: Ὁ τίτλος ἐξέφραζε μιὰν αἰσιόδοξη, εὐφημιστική, ἀκόμα καὶ θετική σκέψη, δηλαδή, ὅτι τὰ ἐπιτεύγματα τῆς προηγμένης βιομηχανικῆς κοινωνίας θὰ ἔδιναν στὸν ἄνθρωπο τὴ δυνατότητα νὰ ἀντιστρέψει τὴν κατεύθυνση τῆς προόδου, νὰ σπάσει τὴ μοιραία ἔνωση παραγωγικότητας καὶ καταστροφῆς, ἐλευθερίας καὶ ἀπώθησης — μ' ἄλλα λόγια νὰ μάθει τὴ χαρούμενη ἐπιστήμη (*g a y a s c i e n c i a*) τοῦ πῶς νὰ χρησιμοποιήσει τὸν κοινωνικὸ πλοῦτο γιὰ νὰ δώσει στὸν κόσμο του μιὰ μορφή σύμφωνη μὲ τὰ Ἔνστικτα τῆς Ζωῆς του, μέσα στὸ συντονισμένον ἀγῶνα ἐναντίον τῶν προμηθευτῶν τοῦ Θανάτου. Ἡ αἰσιοδοξία αὐτὴ βασίζεταν πάνω στὴν ὑπόθεση ὅτι λογικὲς αἰτίες γιὰ τὴ συνεχιζομένη παραδοχὴ τῆς κυριαρχίας δὲν ὑπῆρχαν πιά, ὅτι ἡ σπάνη καὶ ἡ ἀνάγκη τοῦ μόχθου διαγωνίζονταν «τεχνητὰ» μόνο — ἐξυπηρετώντας τὴ διατήρηση τοῦ συστήματος τῆς κυριαρχίας. Ἀγνόησα ἢ ὑποτίμησα τὸ γεγονός πῶς αὐτὲς οἱ «ἀπαρχαιωμένες» λογικὲς αἰτίες εἶχαν τρομερὰ ἐνισχυθεῖ (ἂν ὄχι ἀντικατασταθεῖ) ἀπὸ ἀκόμα πιὸ ἐπαρκεῖς μορφές κοινωνικοῦ ἐλέγχου. Οἱ ἴδιες οἱ δυνάμεις ποῦ ἔδιναν στὴν κοινωνία τὴ δυνατότητα νὰ εἰρηγέψει τὸν ἀγῶνα γιὰ τὴ διαβίωση συντελοῦσαν στὴν ἀπώθηση τῆς ἀνάγκης τῶν ἀτόμων γιὰ μιὰ τέτοια ἀπελευθέρωση. Ὅπου τὸ ὑψηλὸ βιοτικὸ ἐπίπεδο δὲν ἀρκεῖ γιὰ νὰ συμφιλιώσει τοὺς ἀνθρώπους μὲ τὴ ζωὴ τους καὶ αὐτοὺς ποῦ τοὺς διοικοῦν, ἢ «κοινωνικὴ μηχανολογία» τῆς ψυχῆς καὶ ἢ «ἐπιστήμη τῶν ἀνθρώπινων σχέσεων» παρέχουν τὴν ἀναγκαῖα λιμπιντικὴ κά-

θεξη.* Μέσα στην κοινωνία της αφθονίας, οι αρχές δύσκολα χρειάζεται να δικαιολογήσουν την εξουσία τους. Αὐτὲς παρέχουν τὰ ἀγαθὰ· αὐτὲς ἱκανοποιοῦν τὴ σεξουαλικὴ καὶ τὴν ἐπιθετικὴ ἐνέργεια τῶν ὑπηκόων τους. Σὰν τὸ ὑποσυνείδητο, τὴν καταστροφικὴ δύναμη τοῦ ὁποίου μὲ τὴν ἐπιτυχία ἀντιπροσωπεύουν, εἶναι ἡ ἀποδῶ πλευρὰ τοῦ καλοῦ καὶ τοῦ κακοῦ, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντίφασης δὲν ἔχει θέση στὴ λογικὴ τους.

Καθὼς ἡ ἀφθονία τῆς κοινωνίας ἐξαρτᾶται ὄλο καὶ περισσότερο ἀπὸ τὴν ἀδιάκοπη παραγωγὴ καὶ κατανάλωση σπατάλης, τρίκ, προγραμματισμένης παλιατζούρας καὶ μέσων καταστροφῆς, τὰ ἄτομα εἶναι ὑποχρεωμένα νὰ προσαρμοστοῦν στὶς ἀνάγκες αὐτὲς μὲ περισσότερους τρόπους ἀπὸ τοὺς παραδοσιακοὺς. Τὸ «οἰκονομικὸ μαστίγιο», ἀκόμα καὶ στὶς πιδ ἐκλεπτυσμένες του μορφές, φαίνεται νὰ μὴν ἀρκεῖ πιά γιὰ νὰ ἐξασφαλίσῃ τὴ συνέχιση τοῦ ἀγώνα γιὰ τὴ διαβίωση μέσα στὴ σημερινὴ ξεπερασμένη διοργάνωση. Οὔτε καὶ οἱ νόμοι ἢ ὁ πατριωτισμὸς φαίνονται πιά νὰ ἐπαρκοῦν γιὰ τὴν ἐξασφάλιση ἐνεργητικῆς λαϊκῆς ὑποστήριξης πρὸς τὴν ὀλοένα πιδ ἐπικίνδυνη ἐπέκταση τοῦ συστήματος. Ὁ ἐπιστημονικὸς χειρισμὸς τῶν ἐνστικτωδῶν ἀναγκῶν ἔχει ἀπὸ πολὺ καιρὸ γίνεῖ ζωτικὸς παράγοντας γιὰ τὴν ἀναπαραγωγὴ τοῦ συστήματος: Ἐμπόρευμα ποῦ πρέπει ν' ἀγοραστῇ καὶ νὰ χρησιμοποιηθεῖ γίνεταὶ ἀντικείμενο τῆς λίμπιντο: καὶ ὁ ἐθνικὸς Ἐχθρὸς ποῦ πρέπει νὰ πολεμηθεῖ καὶ νὰ μισηθεῖ διαστρέφεται καὶ μεγεθύνεται σὲ τέτοιο βαθμὸ, ποῦ νὰ μπορεῖ νὰ ἐνεργοποιήσῃ καὶ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὴν ἐπιθετικότητα μέσα στὴ διάσταση θάθους τοῦ ἀσυνείδητου. Ἡ μαζικὴ δημοκρατία παρέχει τὰ πολιτικὰ συμπράγκαλα γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ αὐτῆς τῆς ἐνδοπροβολῆς τῆς Ἀρχῆς τῆς Πραγματικότητος· ὄχι μόνον ἐπιτρέπει στοὺς ἀνθρώπους (μέχρι σ' ἓνα σημεῖο) νὰ διαλέξουν τοὺς ἴδιους τους τοὺς ἀφέντες καὶ νὰ συμμετάσχουν (μέχρι σ' ἓνα σημεῖο) στὴ κυβέρνηση ποῦ τοὺς κυβερνᾷ — ἀλλὰ ἐπίσης ἐπιτρέπει στοὺς ἀφέντες νὰ ἐξαφανισθοῦν πίσω ἀπὸ τὸ τεχνολογικὸ πέπλο τοῦ παραγωγικοῦ καὶ καταστροφικοῦ μηχανισμοῦ, ποῦ ἐλέγχουν, καὶ ἀποκρύβει τὸ ἀνθρώπινο

* Σ.τ.Μ. cathexis.

(και τὸ ὕλικό) κόστος τῶν ὠφελῶν ποῦ χορηγεῖ σὲ ὄσους συνεργάζονται. Οἱ ἄνθρωποι, ἐπιδέξια μανουδραρισμένοι και ὀργανωμένοι, εἶναι ἐλεύθεροι ἢ ἀμάθεια και ἢ ἀνικανότητα, ἢ ἐνδοπροβλημένη ἑτερονομία, εἶναι τὸ ἀντίτιμο τῆς ἐλευθερίας τους.

Δὲν ἔχει νόημα νὰ μιλάς για ἀπελευθέρωση σὲ ἐλεύθερους ἄνθρώπους — και εἴμαστε ἐλεύθεροι ἂν δὲν ἀνήκομε στὴν καταπιεζόμενη μειονότητα. Οὔτε ἔχει νόημα νὰ μιλάς για πλεονάζουσα ἀπώθηση, ὅταν ἄνδρες και γυναῖκες ἀπολαμβάνουν περισσότερη σεξουαλικὴ ἐλευθερία παρὰ ποτὲ ἄλλοτε. Ἄλλὰ ἢ ἀλήθεια εἶναι πὼς αὐτὴ ἢ ἐλευθερία και ἢ ἰκανοποίηση μετασχηματίζουν τὴ γῆ σὲ κόλαση. Ἡ κόλαση για τὴν ὥρα περιορίζεται συγκεντρωμένη σὲ ὀρισμένα μακρινὰ μέρη: Βιετνάμ, Κογκό, Νότιος Ἀφρική, τὰ γκέττο τῆς «κοινωνίας τῆς ἀφθονίας»: Μισσισιπιῆς και Ἀλαμπάμα, Χάρλεμ. Τὰ καταραμένα αὐτὰ μέρη ρίχνουν φῶς στὸ σύνολο. Εἶναι εὐκολο και συνετὸ νὰ τὰ δεῖ κανένας ἀπλῶς σὰν νησιδες φτώχειας και ἀθλιότηας μέσα σὲ μιὰν ἀυξανόμενη κοινωνία ποῦ μπορεῖ νὰ τὰ ἐξαλείψει θαθμισαῖα και χωρὶς καταστροφῆ. Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ μάλιστα μπορεῖ νὰ εἶναι και ρεαλιστική και σωστή. Τὸ ζήτημα εἶναι: Μὲ τί ἀντίτιμο νὰ τὰ ἐξαλείψει — ὄχι σὲ δολλάρια και σέντς ἀλλὰ σὲ ἀνθρώπινες ζωὲς και σὲ ἀνθρώπινη ἐλευθερία;

Διστάζω νὰ χρησιμοποιήσω τὸν ὄρο — ἐλευθερία — γιατὶ ἀκριβῶς στὸ ὄνομα τῆς ἐλευθερίας εἶναι ποῦ διαπράττονται ἐγκλήματα κατὰ τῆς ἀνθρωπότητας. Αὐτὴ ἢ κατάσταση δὲν εἶναι βέβαια καινούργια στὴν ἱστορία: Ἡ φτώχεια και ἢ ἐκμετάλλευση ἦταν προϊόντα τῆς οἰκονομικῆς ἐλευθερίας· ξανά και ξανά, ἄνθρωποι σ' ὄλη τὴν ἕκταση τῆς γῆς ἀπελευθερωνόντουσαν ἀπὸ τοὺς κυρίους κι ἀφέντες τους και ἢ νέα τους ἐλευθερία κατάληγε νὰ εἶναι ὑποταγῆ, ὄχι στὴν ἐξουσία τοῦ νόμου ἀλλὰ στὴν ἐξουσία τοῦ νόμου τῶν ἄλλων. Αὐτὸ ποῦ ἄρχισε σὰν βίαιη καθυπόταξη γρήγορα ἔγινε «ἐκούσια δουλεία», συνεργασία στὴν ἀναπαραγωγὴ μιᾶς κοινωνίας ποῦ ἔκανε τὴ δουλεία ὀλοένα πιὸ ἰκανοποιητική και εὐγευστη. Ἡ ἀναπαραγωγὴ, μεγαλύτερη και καλύτερη, τῶν

ἰδίων τρόπων ζωῆς κατάληξε νὰ σημαίνει, ὀλοένα πιὸ καθαρά καὶ συνειδητά, τὸν ἀποκλεισμό τῶν ἄλλων ἐκείνων δυνατῶν τρόπων ζωῆς ποὺ μπορούσαν νὰ καταργήσουν τοὺς δούλους καὶ τοὺς ἀφέντες, μὲ τὴν παραγωγικότητα τῆς ἀπώθησης.

Σήμερα, αὐτὴ ἡ ἔνωση ἐλευθερίας καὶ δουλείας ἔχει γίνε-
νει «φυσικὴ» καὶ ὄχημα τῆς προόδου. Ἡ εὐημερία φαίνεται ὅλο καὶ περισσότερο σὰν ἡ προϋπόθεση καὶ τὸ ὑποπροϊὸν μιᾶς αὐτοπρωθούμενης παραγωγικότητας ποὺ διαρκῶς ἐπιζητάει νέες διεξόδους γιὰ κατανάλωση καὶ καταστροφή, στὸν ἐξωτερικὸ καὶ τὸν ἐσωτερικὸ χῶρο, ἐνῶ ἐμποδίζεται ἀπὸ τὸ νὰ «ξεχειλίσει» πρὸς τίς περιοχὰς τῆς ἀθλιότητος — ἐγχώριες καὶ ἄλλων χωρῶν. Μὲ φόντο αὐτὸ τὸ ἀμάγαμα ἐλευθερίας καὶ ἐπιθετικότητας, παραγωγῆς καὶ καταστροφῆς, ἡ εἰκόνα τῆς ἀνθρώπινης ἐλευθερίας ἐκτοπίζεται: Γίνεται τὸ σχέδιο τῆς ὑπονομεύσεως αὐτοῦ τοῦ εἰδούς τῆς προόδου. Ἡ ἀπελευθέρωση τῶν ἐνοστικτοδῶν ἀναγκῶν γιὰ εἰρήνη καὶ ἡσυχία, γιὰ τὸν «ἀκοινωνικὸ» αὐτόνομο Ἔρωτα, προϋποθέτει ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὴν ἀπωθητικὴ ἀφθονία: Μιὰν ἀντιστροφή στὴν κατεύθυνση τῆς προόδου.

Ἡ θέση τοῦ Ἔρωτα καὶ Πολιτισμοῦ, ἀναπτυγμένη πιὸ διεξοδικὰ στὸ βιβλίό μου Ὁ Μοναδικὸς Ἄνθρωπος, ἦταν ὅτι ὁ ἄνθρωπος θὰ μπορούσε νὰ ἀποφύγει τὴ μοῖρα ἐνὸς Κράτους Εὐημερίας — διαμέσου — τοῦ Πολέμου* μόνον μὲ τὴν ἐπίτευξη μιᾶς νέας ἀφετηρίας, ὅπου θὰ μπορούσε νὰ ἀνοικοδομήσει τὸν παραγωγικὸ μηχανισμό χωρὶς ἐκείνον τὸν «ἀσκητισμὸ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου» ποὺ πρόσφερε τὴ διανοητικὴ βάση γιὰ κυριαρχία καὶ ἐκμετάλλευση. Αὐτὴ ἡ εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ἡ ἀναμφίβολη ἄρνηση τοῦ ὑπεράνθρωπου τοῦ Nietzsche: Ὁ ἄνθρωπος ἀρκετὰ εὐφυῆς καὶ ὑγιῆς, ὥστε νὰ ξεφορτωθεῖ ὅλους τοὺς ἥρωες καὶ ὅλες τίς ἥρωικὰς ἀρετὰς, ὁ ἄνθρωπος χωρὶς τὴν ὀρμὴ νὰ ζεῖ ἐπικίνδυνα, νὰ ἀντεπεξέρχεται σὲ προκλήσεις ὁ ἄνθρωπος μὲ τὴν καλὴ συνείδηση νὰ κάνει τὴ ζωὴ αὐτοσκοπὸ, νὰ ζεῖ μέσα στὴν χαρὰ χωρὶς φόβο. «Πολύμορφος σεξουαλισμὸς» ἦταν ὁ ὅρος ποὺ χρησιμοποίησα, γιὰ νὰ

* S. T. M. Welfare—Through—Warfare State.

δείξω ότι ή νέα κατεύθυνση τής προόδου θα ήταν απόλυτα έξαρτημένη από την εύκαιρία τής ενεργοποίησης άπωθημένων ή αναχαιτισμένων ό ρ γ α ν ι κ ω ν, βιολογικών αναγκών: Τής αλλαγής του ανθρώπινου σώματος σε όργανο ήδονής μάλλον παρά έργασίας. Ή παλιά φόρμουλα, ή ανάπτυξη των αναγκών και λειτουργιών που επικρατούν, φαινόταν ανεπαρκής ή εμφάνιση νέων, ποιοτικά διαφορετικών αναγκών και λειτουργιών, φαινόταν να είναι ή προϋπόθεση, τó περιεχόμενο τής άπελευθέρωσης.

Ή ιδέα μίας νέας τέτοιας Άρχής τής Πραγματικότητας βασιζόταν στην ύπόθεση ότι οι ύλικές (τεχνικές) προϋποθέσεις για την ανάπτυξη της είτε ήταν ήδη κατεστημένες, ή μπορούσαν να γίνουν μέσα στις προηγμένες βιομηχανικές κοινωνίες τής έποχής μας. Ήταν αυτόνóητο πώς ή μετάφραση των τεχνικών δυνατοτήτων σε πραγματικότητα θα σήμαινε επανάσταση. Άλλά ή ίδια ή έκταση και ή άποτελεσματικότητα τής δημοκρατικής ένδοπροβολής έχουν εξαφανίσει τó ιστορικό ύποκείμενο, τόν φορέα τής επανάστασης: Έλεύθεροι άνθρωποι δέν χρειάζονται άπελευθέρωση και οι καταπιεζόμενοι δέν είναι άρκετά ισχυροί ώστε να άπελευθερώσουν τόν έαυτό τους. Αυτές οι συνθήκες δίνουν ένα νέο όρισμό τής Ουτοπίας: Ή άπελευθέρωση είναι ή πιό ρεαλιστική, ή πιό συγκεκριμένη από όλες τις ιστορικές δυνατότητες και, ταυτόχρονα, ή πιό έλλογα και άποτελεσματικά άπωθημένη — ή πιό άφηρημένη και άπομακρυσμένη δυνατότητα. Καμμιά φιλοσοφία, καμμιά θεωρία δέν μπορεί να χαλάσει τή δημοκρατική ένδοπροβολή των κυρίων μέσα στους ύπηκόους τους. "Όταν, στις κατά τó μάλλον ή ήττον εύημερούσες κοινωνίες, ή παραγωγικότητα έχει φθάσει ένα επίπεδο, στο όποιο οι μάζες συμμετέχουν στα όφέλη της και στο όποιο ή αντιπολίτευση περιορίζεται άποτελεσματικά και δημοκρατικά, τότε ή διαμάχη μεταξύ άφέντη και σκλάβου επίσης περιορίζεται άποτελεσματικά. Ή μάλλον έχει αλλάξει τόν κοινωνικό της έντοπισμό. Ύπάρχει, και εκρήγνυται, με την επανάσταση των καθυστερημένων χωρών ένάντια στην άνυπόφορη κληρονομιά τής άποικιοκρατίας και στην παράτασή της από τή

νεο - άποικιοκρατία. Ἡ Μαρξιστικὴ σύλληψη πήρε γιὰ δεδομένο, ὅτι μόνον ἐκεῖνοι ποὺ ἦταν ἑλεῦθεροι ἀπὸ τὶς εὐλογίες τοῦ καπιταλισμοῦ θὰ ἦταν δυνατὸ νὰ τὸν ἀλλάξουν σὲ ἐλεύθερη κοινωνία: Ἐκεῖνοι ποὺ ἡ ὑπαρξή τους ἦταν ἡ ἴδια ἡ ἄρνηση τῆς κεφαλαιοκρατικῆς ἰδιοκτησίας θὰ μπορούσαν νὰ γίνουν οἱ ἱστορικοὶ φορεῖς τῆς ἀπελευθέρωσης. Μέσα στὸ διεθνὴ στίβο, ἡ Μαρξιστικὴ σύλληψη ἀποκτᾶ ξανὰ ὄλο της τὸ κύρος. Ἐφόσον οἱ ἐκμεταλλευτικὲς κοινωνίες ἔχουν ἐπεκτείνει τὴ δύναμή τους σ' ὅλη τὴν ὑδρόγειο, ἐφόσον τὰ νέα ἀνεξάρτητα κράτη ἔχουν γίνεи τὸ πεδίο μάχης τῶν συμφερόντων τους, οἱ «ἐξωτερικὲς» δυνάμεις τῆς ἀνταρσίας ἔχουν πάψει νὰ εἶναι «ἄσχετες» δυνάμεις: Εἶναι ὁ ἐχθρὸς ποὺ θρίσκεται μέσα στὸ σύστημα. Τοῦτο δὲν κάνει τοὺς ἀντάρτες αὐτοὺς ἀγγελοφόρους τῆς ἀνθρωπιᾶς. Καθ'αυτοί, δὲν εἶναι (ὅπως δὲν ἦταν καὶ τὸ Μαρξιστικὸ προλεταριάτο) οἱ ἐκπρόσωποι τῆς ἐλευθερίας. Καὶ ἐδῶ ἐπίσης ἰσχύει ἡ Μαρξιστικὴ ἀντίληψη, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὸ διεθνὲς προλεταριάτο θὰ ξηπαιρνε τὴ διανοητικὴ του πανοπλία ἀπὸ ξῆω: Ὁ «κεραυνὸς τῆς σκέψης» θὰ χτυποῦσε τὸ «naiven Volksboden». Μεγαλειώδεις ἰδέες γιὰ τὴν ἐνότητα θεωρίας καὶ ἐφαρμογῆς ἀδικοῦν τὸ ἀδύναμο ξεκίνημα μιᾶς τέτοιας ἐνότητας. Ὡστόσο, ἡ ἐπανάσταση στὶς καθυστερημένες χώρες ἔχει βρεῖ ἀντίκτυπο στὶς προηγμένες, ὅπου ἡ νεολαία διαμαρτύρεται κατὰ τῆς ἀπώθησης μέσα στὴν ἀφθονία καὶ τὸν πόλεμο σὲ ξένα ἐδάφη.

Ἐπανάσταση ἐνάντια στοὺς ψεύτικους πατέρες, δασκάλους καὶ ἥρωες — συναδέλφωση μὲ τοὺς δυστυχημένους τῆς γῆς: Ὑπάρχει καμμιὰ «ὀργανικὴ» σύνδεση μεταξὺ τῶν δυὸ πλευρῶν τῆς διαμαρτυρίας; Ἡ συναδέλφωση φαίνεται νὰ εἶναι μόνον ἐνστικτώδης. Ἡ ἐγχώρια ἐπανάσταση ἐνάντια στὸ σπίτι φαίνεται νὰ εἶναι κατὰ κύριο λόγο αὐθόρμητη, οἱ στόχοι της δύσκολα ὀρίζονται: Ναυτία ποὺ προκαλεῖται ἀπὸ «τὸ τρόπο ζωῆς», ἀνταρσία σὰν σωματικὴ καὶ διανοητικὴ ὑγιεινὴ. Τὸ σῶμα κατὰ «τῆς μηχανῆς» — ὄχι κατὰ τοῦ μηχανισμοῦ ποὺ κατασκευάστηκε γιὰ νὰ κάνει τὴ ζωὴ ἀσφαλέστερη καὶ πιὸ ἡμερὴ, νὰ ἀμβλύνει τὴν σκληρότητα τῆς φύσης, ἀλλὰ κατὰ τῆς μηχανῆς ποὺ πήρε τὰ ἡνία τοῦ μηχανισμοῦ:

Τῆς πολιτικῆς μηχανῆς, τῆς μηχανῆς τῶν ἑταιρειῶν, τῆς πολιτιστικῆς καὶ ἐκπαιδευτικῆς μηχανῆς ποὺ ἔχει σφυρηλατήσει τὴν εὐλογία καὶ τὴν κατάρρα σὲ ἓνα ἔλλογο σύνολο. Τὸ σύνολο ἔχει γίνει πάρα πολὺ μεγάλο, ἢ συνοχὴ του πάρα πολὺ ἰσχυρὴ, ἢ λειτουργία του πάρα πολὺ καλὴ — ἄραγε ἢ ἰσχὺς τοῦ ἀρνητικοῦ εἶναι συγκεντρωμένη σὲ θεμελιακὰς δυνάμεις ποὺ εἶναι ἀκόμα μερικὰ ἀκατάκτητες καὶ πρωτόγονες; Τὸ σῶμα κατὰ τῆς μηχανῆς: Ἄνδρες, γυναῖκες καὶ παιδιὰ ἀγωνίζονται, μὲ τὰ πιὸ πρωτόγονα ἐργαλεῖα, ἐνάντια στὴν πιὸ θάναυση καὶ καταστροφικὴ μηχανὴ ὄλων τῶν ἐποχῶν καὶ τὴν ἐλέγχουν — ἄραγε ὁ ἀνταρτοπόλεμος ὀρίζει τὴν ἐπανάσταση τῆς δικῆς μας ἐποχῆς;

Ἡ ἱστορικὴ καθυστέρηση ἴσως πάλι γίνει ἢ ἱστορικὴ εὐκαιρία γιὰ νὰ στραφεῖ ὁ τροχὸς τῆς προόδου πρὸς μιὰν ἄλλη κατεύθυνση. Ἡ τεχνικὴ καὶ ἐπιστημονικὴ ὑπερανάπτυξη θρίσκειται ξαφνικὰ ἀνασκευασμένη ὅταν τὰ βομβαρδιστικὰ μὲ ραντάρ, τὰ μέσα χημικοῦ πολέμου καὶ οἱ «δυνάμεις καταδρομῶν» τῆς κοινωνίας τῆς ἀφθονίας ἐξαπολύονται ἐνάντια στοὺς πιὸ φτωχοὺς τῆς γῆς, ἐνάντια στὶς καλύβες, τὰ νοσοκομεῖα καὶ τὰ ριζοχώραφά τους. Οἱ «συμπτώσεις» ἀποκαλύπτουν τὴν οὐσία: Σχίζουν τὸ τεχνολογικὸ παραπέτασμα ποὺ πίσω του κρύβονται οἱ πραγματικὲς δυνάμεις. Ἡ δυνατότητα τοῦ νὰ σκοτώνεις παραπάνω καὶ νὰ καίς παραπάνω, καὶ ἢ διανοητικὴ συμπεριφορὰ ποὺ τὴ συνοδεύει εἶναι ὑποπροϊόντα τῆς ἀνάπτυξης τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μέσα σὲ ἓνα σύστημα ἐκμετάλλευσης καὶ ἀπώθησης· φαίνονται νὰ γίνονται πιὸ παραγωγικὲς, ὅσο πιὸ βολικὸ γίνεται τὸ σύστημα γιὰ τοὺς προνομιοῦχους ὑπηκόους του. Ἡ κοινωνία τῆς ἀφθονίας ἔχει τώρα ἀποδείξει ὅτι εἶναι μιὰ κοινωνία πολέμου· ἂν αὐτὸ δὲν ἔχει ὑποπέσει στὴν ἀντίληψη τῶν πολιτῶν της, σίγουρα ἔχει πέσει στὴν ἀντίληψη τῶν τῶν θυμάτων της.

Τὸ ἱστορικὸ πλεονέκτημα αὐτοῦ ποὺ καθυστερεῖ, τῆς τεχνολογικῆς ὀπισθοδρομικότητος, μπορεῖ νὰ εἶναι ἢ ὑπερπῆδηση τοῦ στάδιου τῆς κοινωνίας τῆς ἀφθονίας. Οἱ καθυστερημένοι λαοί, μὲ τὴ φτώχεια καὶ τὴν ἀδυναμία τους, μπορεῖ νὰ ὑποχρεωθοῦν νὰ ἀπόσχουν ἀπὸ τὴν ἐπιθετικὴ σπατάλη τῆς

έπιστήμης και τής τεχνολογίας, να διατηρήσουν τόν παραγωγικό μηχανισμό à la mesure de l' homme, κάτω από τόν έλεγχό του, για τήν ικανοποίηση και τήν ανάπτυξη ζωτικών άτομικών και συλλογικών αναγκών.

Για τις υπεραναπτυγμένες χώρες, ή ευκαιρία αυτή θά ήταν ίσοδύναμη με τήν κατάργηση τών συνθηκών κάτω από τις όποιες ή έργασία του ανθρώπου διαιωνίζει, σαν αυτοπροωθούμενη δύναμη, τήν ύποταγή του στο παραγωγικό μηχανισμό και, μαζί της, τις ξεπερασμένες μορφές του άγώνα για τήν διαβίωση. Η κατάργηση τών μορφών αυτών είναι, όπως ακριβώς ήταν πάντα, τó έργο πολιτικής δράσης, αλλά υπάρχει μιá κρίσιμη διαφορά στην τωρινή κατάσταση. Ένω οί προηγούμενες επαναστάσεις προξενούσαν μιá μεγαλύτερη και πιό έλλογη ανάπτυξη τών παραγωγικών δυνάμεων, στις σημερινές υπεραναπτυγμένες χώρες, ή επανάσταση θά σήμαινε αντίστροφή αυτής τής τάσης: Κατάργηση τής υπερανάπτυξης και τής άπωθητικής της λογικότητας. Η άπόρριψη τής παραγωγικότητας τής άφθονίας, μακριά του να είναι άφροσύνη στην άγνότητα, τήν άπλότητα και τή «φύση», ίσως να ήταν ή ένδειξη (και τó όπλο) ενός άνωτερου στάδιου τής ανθρώπινης ανάπτυξης, βασισμένου πάνω στα έπιτεύγματα τής τεχνολογικής κοινωνίας. Όταν ή παραγωγή προϊόντων σπατάλης και καταστροφής σταματήσει (ένα στάδιο πού θά σήμαινε τó τέλος του καπιταλισμού σ' όλες του τις μορφές) — οί σωματικοί και διανοητικοί άκρωτηριασμοί πού έχουν γίνει στον άνθρωπο από τήν παραγωγή αυτή μπορεί να άποδιαπραχθούν. Μ' άλλα λόγια, ή διαμόρφωση του περιβάλλοντος, ó μετασχηματισμός τής φύσης, ίσως προωθηθούν από τά άπελευθερωμένα μάλλον παρά από τά άπωθημένα Ένστικτα τής Ζωής και ή έπιθετικότητα θά ύποβάλλονταν στις απαιτήσεις τους.

Η ιστορική ευκαιρία τών καθυστερημένων χωρών βρίσκεται στην άπουσία τών συνθηκών πού δημιουργούν τις προϋποθέσεις τής άπωθητικής έκμεταλλευτικής τεχνολογίας και τής έκβιομηχάνησης για έπιθετική παραγωγικότητα. Τó γεγονός καθαυτό πώς τó πολεμικό κράτος τής άφθονίας έξαπο-

λύει τὴν ἐξοντωτικὴν τοῦ δύναμη πάνω στις καθυστερημένες χώρες ρίχνει φῶς στὸ μέγεθος τῆς ἀπειλῆς. Μέσα στὴν ἐπανάσταση τῶν καθυστερημένων λαῶν οἱ πλούσιες κοινωνίες ἀντικρῦζουν, σὲ θεμελιακὴ καὶ συγγνή μορφή, ὄχι μόνο μιὰ κοινωνικὴ ἐπανάσταση, μὲ τὴν παραδοσιακὴ ἔννοια, ἀλλὰ ἐπίσης μιὰν ἐνστικτώδη ἐπανάσταση — βιολογικὸ μῖσος. Ἡ ἐξάπλωση τοῦ ἀνταρτοπόλεμου στὸ ἀποκορύφωμα τοῦ τεχνολογικοῦ αἰῶνα εἶναι ἓνα γεγονός συμβολικόν: Ἡ ἐνέργεια τοῦ ἀνθρώπινου σώματος στασιάζει ἐναντία στὴν ἀνυπόφορη ἀπώθηση καὶ ρίχνεται ἐναντίον τῶν μηχανημάτων τῆς ἀπώθησης. Ἴσως οἱ ἀντάρτες νὰ μὴν ξέρουν τίποτα γιὰ τοὺς τρόπους διοργάνωσης μιᾶς κοινωνίας, γιὰ τὸ πῶς φτιάχνεται μιὰ σοσιαλιστικὴ κοινωνία ἴσως τρομοκρατοῦνται ἀπὸ τοὺς ἀρχηγούς τους πού κάτι ξέρουν πάνω σ' αὐτά, ἀλλὰ ἡ φοβερὴ ὑπαρξὴ τῶν ἀνταρτῶν ἔχει ἀπόλυτη ἀνάγκη ἀπὸ ἀπελευθέρωση καὶ ἡ ἐλευθερία τους εἶναι ἡ ἀντίφαση πρὸς τίς ὑπερανάγμενες κοινωνίες.

Ὁ Δυτικὸς πολιτισμὸς πάντα θεοποιοῦσε τὸν ἥρωα, τὴν αὐτοθυσία γιὰ τὴν πόλη, τὸ κράτος, τὸ ἔθνος· σπάνια ρώτησε ἂν ἡ κατεστημένη πόλη, κράτος, ἔθνος ἀξίζαν τὴ θυσία. Τὸ ταμποῦ τῆς ἀναντίρρητης προτεραιότητος τοῦ συνόλου πάντοτε ὑποστηριζόταν καὶ ἐφαρμοζόταν, τόσο συγγνότερα, ὅσο περισσότερο ὑποτίθεται ὅτι τὸ σύνολο ἀποτελοῦνταν ἀπὸ ἐλεύθερα ἄτομα. Ἡ ἐρώτησις διατυπώνεται τώρα — διατυπώνεται ἀπ' ἔξω — καὶ ἀντιμετωπίζεται ἀπὸ ἐκείνους πού ἀρνοῦνται νὰ παίξουν τὸ παιχνίδι τῶν εὐκατάστατων — ἡ ἐρώτησις, ἂν ἡ κατάργησις αὐτοῦ τοῦ συνόλου δὲν εἶναι ἡ προϋπόθεσις γιὰ τὴν ἐμφάνισις μιᾶς ἀληθινᾶ ἀνθρώπινης πόλης, κράτους, ἔθνους.

Οἱ πιθανότητες εἶναι συντριπτικὰ μὲ τὸ μέρος τῶν κατεστημένων δυνάμεων. Αὐτὸ πού εἶναι ρομαντικὸ δὲν εἶναι ἡ θετικὴ ἀξιολόγησις τῶν ἀπελευθερωτικῶν κινήματων στις καθυστερημένες χώρες ἀλλὰ ἡ θετικὴ ἀξιολόγησις τῶν προοπτικῶν τους. Δὲν ὑπάρχει κανένας λόγος γιὰ νὰ μὴ κάνουν οἱ ἐπιστήμη, ἡ τεχνολογία καὶ τὰ χρήματα τὸ ἔργο τῆς καταστροφῆς, καὶ κατόπι τὸ ἔργο τῆς ἀνοικοδόμησις κατ' εἰκό-

να και όμοίωση δικιά τους. Το αντίτιμο τής προόδου είναι τρομακτικά μεγάλο, αλλά «θα υπερισχύσουμε»*. Όχι μόνο τὰ έξαπατημένα θύματα αλλά και ό έθνικός τους ήγέτης τó εί-
πε. Και παρ' όλ' αὐτὰ υπάρχουν φωτογραφίες πού δείχνουν
μιὰ σειρά ήμίγυμνων πτωμάτων στρωμένων κάτω για τούς νι-
κητές στο Βιετνάμ: Μοιάζουν, σ' όλες τίες λεπτομέρειες, στίς
εϊκόνες τών άποστεωμένων και εδουχισμένων πτωμάτων του
"Αουσβιτς και του Μπούχενβαλντ. Τίποτα και κανένας δέν
μπορεί ποτέ νά υπερισχύσει πάνω σ' αὐτὰ πού έγιναν, ούτε
πάνω στο αίσθημα τής ένοχής πού αντιδρά με παραπάνω έ-
πιθετικότητα. Άλλά ή επιθετικότητα μπορεί νά στραφεί κατά
του προσβολέα. Ο παράξενος μύθος, κατά τόν όποιο ή άνία-
τη πληγή μπορεί νά κλείσει μόνο από τó όπλο πού τήν έκα-
νε, δέν έχει ακόμα έπαληθευτεί στην ιστορία: Η βία πού σπά-
ζει τήν άλυσίδα τής βίας μπορεί νά αρχίσει μιὰ καινούργια
άλυσίδα. Και όμως, μέσα και ενάντια στη συνεχή αὐτή ροή,
ό άγώνας θα συνεχισθεί. Δέν είναι ό άγώνας του "Ερωτα κα-
τά του Θανάτου, γιατί ή κατεστημένη κοινωνία έχει κι αὐτή
τόν "Ερωτά της: Αὐτός προστατεύει, διαιωνίζει κι αυξάνει
τή ζωή. Κι ή ζωή δέν είναι άσχημη γι' αὐτούς πού συμμορφώ-
νονται κι άπωθοῦν. Άλλά σέ σύγκριση, ή γενική γνώμη είναι
πώς ή επιθετικότητα μέσα στην υπεράσπιση τής ζωής βλέπτει
λιγότερο τὰ "Ενστικτα τής Ζωής από ό,τι ή επιθετικότητα
μέσα στην επίθεση.

Μέσα στην υπεράσπιση τής ζωής: Η φράση έχει έκρη-
τικό νόημα για τή κοινωνία τής άφθονίας. Συνεπάγεται όχι
μόνον τή διαμαρτυρία κατά τών νεοαποικιοκρατικῶν πολέμων
και σφαγῶν, τó κάψιμο τῶν καρτελλῶν τής στρατολογίας με
κίνδυνο τή φυλάκιση, τόν άγώνα για τὰ πολιτικά δικαιώμα-
τα, αλλά επίσης τήν άρνηση του νά μιλάς τή νεκρή γλώσσα
τής άφθονίας, νά φοράς τὰ καθαρά ρούχα, νά απολαμβάνεις
τὰ τρία τής άφθονίας, νά δέχεσαι τήν εκπαίδευση για τήν
άφθονία. Ο νέος μπσέμ, οί μπίτνικ και οί χίππυ, οί ειρηνό-
φιλοι καχομοιρέοι — όλοι αὐτοί οί «έκφυλοι» έχουν τώρα γί-

* Σ.τ.Μ. We shall overcome. Σύνθημα τών Άμερικανῶν άγω-
νιστῶν τῶν φυλετικῶν διακρίσεων όπως του Μ. L. King.

νει αυτό πού ὁ ἐκφυλισμὸς μᾶλλον πάντοτε ἦταν: Φτωχὸ καταφύγιο δυσφημισμένης ἀνθρωπιᾶς.

Μποροῦμε νὰ μιλήσομε γιὰ μιὰ διασταύρωση τῆς ἐρωτικῆς καὶ τῆς πολιτικῆς διάστασης;

Μέσα καὶ ἐνάντια στὴ θανατηφόρα ἐπιδέξια ὀργάνωση τῆς κοινωνίας τῆς ἀφθονίας, ὄχι μόνο ἡ ριζοσπαστικὴ διαμαρτυρία ἀλλὰ ἀκόμα καὶ ἡ προσπάθεια νὰ διατυπώσεις, νὰ ἀρθρώσεις, νὰ δώσεις ὄνομα στὴ διαμαρτυρία παίρνει μιὰ παιδαριώδη, γελοία ἀνωριμότητα. Ἔτσι εἶναι γελοιο καὶ ἴσως «λογικὸ» πού ἡ Κίνηση γιὰ Ἐλεύθερο Λόγο στὸ Μπέρκλεϋ τερματίστηκε μὲ τὴν ταραχὴ πού προκάλεσε ἡ ἐμφάνιση ἐνὸς πλακάτ μὲ μιὰ αἰσχρολογία. Ἴσως εἶναι ἐπίσης τὸ ἴδιο γελοιο καὶ σωστὸ νὰ βλέπει κανένας θαυτέρη ἔννοια στὰ κουμπιὰ πού φοροῦν μερικοὶ ἀπὸ τοὺς διαδηλωτές (μεταξὺ τους καὶ νήπια) κατὰ τῆς σφαγῆς στὸ Βιετνάμ: KANTE ERΩΤΑ, ΟΧΙ ΠΟΛΕΜΟ. Ἀπ' τὴν ἄλλη πλευρά, ἐνάντια στὴν καινούργια νεολαία πού ἀρνεῖται καὶ ἐπαναστατεῖ, εἶναι οἱ ἀντιπρόσωποι τῆς παλιᾶς τάξης, πού δὲν μποροῦν πιά νὰ προστατέψουν τὴ ζωὴ της χωρὶς νὰ τὴ θυσιάσουν στὸ ἔργο τῆς καταστροφῆς καὶ τῆς σπατάλης καὶ τῆς μόλυνσης τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος. Μεταξὺ τους εἶναι τώρα οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν ἐργατικῶν ὀργανώσεων — καὶ πολὺ σωστά, ἐφόσον ἡ ἀπασχόληση ἐργατικῶν χεριῶν μέσα στὴν καπιταλιστικὴ εὐημερία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συνεχιζόμενη ἄμυνα τοῦ κατεστημένου κοινωνικοῦ συστήματος.

Μπορεῖ νὰ ὑπάρχει ἀμφιβολία γιὰ τὴν ἐκδοση, στὸ ἄμεσο μέλλον; Οἱ ἀνθρώποι, ἡ πλειονότητα τῶν ἀνθρώπων μέσα στὴ κοινωνία τῆς ἀφθονίας, εἶναι μὲ τὸ μέρος αὐτοῦ πού εἶναι — ὄχι αὐτοῦ πού μπορεῖ καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι. Καὶ ἡ κατεστημένη τάξη εἶναι ἀρκετὰ ἰσχυρὴ καὶ καλὰ ὀργανωμένη, ὥστε νὰ δικαιολογεῖ αὐτὴ τὴν ἀφοσίωση καὶ νὰ ἐξασφαλίζει τὴν συνέχισή της. Ὡστόσο, ἡ ἴδια ἡ δύναμη καὶ ἡ ὀργάνωση αὐτῆς τῆς τάξης μπορεῖ νὰ γίνουν παράγοντες διάσπασης. Ἡ διαιώνιση τῆς ξεπερασμένης ἀνάγκης τῆς πλήρους ἡμερήσιας ἐργασίας (ἔστω καὶ σὲ μειωμένη μορφῇ) θὰ ἀπαιτεῖ τὴν αὐξανόμενη σπατάλη τῶν μέσων, τὴ δη-

μιουργία όλο και πιο περιττής δουλειάς και ύπηρεσιών, και την αύξηση του στρατιωτικού ή καταστροφικού τομέα. Οί έξαπλωνόμενοι πόλεμοι, οί μόνιμες προετοιμασίες για τον πόλεμο και ή πλήρης διαχείριση μπορεί μια χαρά να άρξέσουν για να κρατήσουν τους ανθρώπους έλεγχόμενους, αλλά με αντίτιμο την άλλοίωση της ήθικης, από την όποία έξαρτάται άκόμα ή κοινωνία. Η τεχνική πρόοδος, αναγκαία ή ίδια για τή διατήρηση της κατεστημένης κοινωνίας, προάγει άνάγκες και λειτουργίες που είναι ανταγωνιστικές προς την κοινωνική όργάνωση της έργασίας έπάνω στην όποία είναι χτισμένο τó σύστημα. Κατά την ανάπτυξη του αυτοματισμού, ή αξία ένός κοινωνικού προϊόντος καθορίζεται όσο πάει και λιγότερο από τó χρόνο έργασίας τόν άπαιτούμενο για την παραγωγή του. Κατά συνέπεια, ή πραγματική κοινωνική άνάγκη για παραγωγική έργασία μειώνεται και τó κενό πρέπει να γεμιστεί με μη παραγωγικές δραστηριότητες. "Ένα διαρκώς αύξανόμενο ποσό του έργου που πραγματικά εκτελείται γίνεται περιττό, άχρηστο, χωρίς νόημα. "Αν και οί δραστηριότητες αυτές μπορούν να διατηρηθούν ή άκόμα και να πολλαπλασιαστούν κάτω από πλήρη διαχείριση, φαίνεται να ύπάρχει ένα άνώτατο όριο στην αύξησή τους. Τó όριο αυτό θα έξαντλούνταν όταν ή πλεονάζουσα αξία που δημιουργείται από την παραγωγική έργασία δέν φθάνει πια για να πληρωθεί τó μη παραγωγικό έργο. Μια προσδευτική μείωση της έργασίας φαίνεται να είναι αναπόφευκτη και, για την περίπτωση αυτή, τó σύστημα είναι ύποχρεωμένο να δημιουργήσει τίς προϋποθέσεις για άπασχόληση χωρίς έργο· πρέπει να αναπτύξει άνάγκες που ύπερβαίνουν την οικονομία της άγοράς και ίσως είναι ά υμιόβαστες μ' αυτή.

Η κοινωνία της άφθονίας προετοιμάζεται με τó δικό της τρόπο για την περίπτωση αυτή όργανώνοντας «την επιθυμία για όμορφιά και τή δίψα για κοινότητα», την αναδίωση της «έπαφής με τή φύση», τόν έμπλουτισμό του νου και τιμές για τή «δημιουργία χάρη της δημιουργίας». Ο κούφιος ήχος τέτοιων διακηρύξεων είναι ένδεικτικός του γεγονότος ότι, μέσα στο κατεστημένο σύστημα, αυτές οί βλέψεις

μεταφράζονται σὲ διαχειριζόμενες πολιτιστικές δραστηριότητες, χρηματοδοτούμενες ἀπὸ τὴ κυβέρνηση καὶ τὶς μεγάλες ἐταιρείες — μιὰ προέκταση τοῦ διαχειριστικοῦ τους χειριοῦ μέσα στὴν ψυχὴ τῶν μαζῶν. Εἶναι ἀδύνατο νὰ ἀναγνωρίσει κανένας μέσα στὶς βλέψεις, ποὺ ὀρίζονται ἔτσι, ἐκείνες τοῦ ἔρωτα καὶ τοῦ αὐτόνομου μετασχηματισμοῦ ἀπ' αὐτὸν ἐνὸς ἀπωθητικοῦ περιβάλλοντος καὶ μιᾶς ἀπωθητικῆς ὑπαρξῆς. Ἄν αὐτοὶ οἱ σκοποὶ πρόκειται νὰ ἱκανοποιηθοῦν χωρὶς μιὰ διαμάχη, ποὺ δὲν θὰ ἐπιδέχεται συμβιβασμό, μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τῆς ἀγοραστικῆς οἰκονομίας, πρέπει νὰ ἱκανοποιηθοῦν μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἐμπορίου καὶ τοῦ κέρδους. Ἄλλὰ ἡ ἱκανοποίηση αὐτοῦ τοῦ εἴδους θὰ ἦταν ἰσοδύναμη μὲ ἄρνηση, γιατί ἡ ἐρωτικὴ ἐνέργεια τῶν Ἐνστίκτων τῆς Ζωῆς δὲν μπορεῖ νὰ ἐλευθερωθεῖ κάτω ἀπὸ τὶς ἀπάνθρωπες συνθήκες τῆς ἐπικερδοῦς ἀφθονίας. Βέβαια, ἡ διαμάχη μεταξὺ τῆς ἀναγκαίας ἀνάπτυξης μὴ οἰκονομικῶν ἀναγκῶν, ποὺ θὰ ἐπικύρωναν τὴν ἰδέα τῆς κατάρρευσης τῆς ἐργασίας (ἡ ζωὴ σὰν αὐτοσκοπός), ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά, καὶ τῆς ἀναγκαϊότητας τῆς διατήρησης τῆς βιοποριστικῆς ἀνάγκης ἀπὸ τὴν ἄλλη, μπορεῖ μιὰ χαρὰ νὰ ταυτοποιηθεῖ (ἰδίως ἐφόσον ὁ ἐσωτερικὸς καὶ ὁ ἐξωτερικὸς Ἐχθρὸς μποροῦν νὰ χρησιμεύουν σὰν προωθητικὴ δύναμη πίσω ἀπὸ τὴν υπεράσπιση τοῦ status quo). Ὡστόσο, ἡ διαμάχη μπορεῖ νὰ γίνῃ ἐκρηκτικὴ, ἂν συνοδεύεται καὶ γίνεταί πιὸ ἄγρια ἀπὸ τὶς προοπτικὲς ἀλλαγῆς στὴν ἴδια τὴ βάση τῆς προηγουμένης βιομηχανικῆς κοινωνίας, δηλαδὴ τὴ θαθμιαία ὑπονόμηση τῆς καπιταλιστικῆς ἐπιχείρησης καὶ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ αὐτοματισμοῦ.

Στὸ μεταξὺ, διάφορα πράγματα πρέπει νὰ γίνουν. Τὸ σύστημα ἔχει τὸ πιὸ ἀδύνατο σημεῖο του ἐκεῖ ποὺ δείχνει τὴ πιὸ θάναυσή του δύναμη: Στὴν αὐξηση τοῦ στρατιωτικοῦ του δυναμικοῦ (τὸ ὅποιο φαίνεται νὰ πιέζει ζητώντας περιοδικὲς ἐνεργοποιήσεις μὲ ὅλο καὶ βραχύτερες διακοπὲς εἰρήνης καὶ ἐτοιμότητος). Ἡ τάση αὐτὴ φαίνεται ἀντιστρεπτή μόνον κάτω ἀπὸ τὴν πιὸ ἰσχυρὴ πίεση καὶ ἡ ἀντιστροφή της θὰ ἐξέθετε τὰ τρωτὰ μέρη τῆς κοινωνικῆς δομῆς: Ἡ μεταλλαγή της σὲ ἓνα «κανονικὸ» καπιταλιστικὸ σύστημα εἶναι:

ἀδιανόγητη χωρίς μιὰ σοβαρή κρίση και ριζικές οικονομικές και πολιτικές αλλαγές. Σήμερα, ή αντίθεση στον πόλεμο και τὸ στρατιωτικὸ παρεμβατισμὸ χτυπᾶ στις ρίζες: Ἐπαναστατεῖ ἐναντίον ἐκείνων πού ή οικονομική και πολιτική τους ἐπικυριαρχία ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ συνεχιζόμενη (και αὐξανόμενη) ἀναπαραγωγή τῆς στρατιωτικῆς κατεστημένης τάξης, τοὺς «πολλαπλασιαστές» της και τίς πολιτικές πού κάνουν ἀναγκαία αὐτὴ τὴν ἀναπαραγωγή. Τὰ συμφέροντα αὐτὰ δὲν εἶναι δύσκολο νὰ ἐντοπισθοῦν και ὁ πόλεμος ἐναντίον τους δὲν ἀπαντεῖ βλήματα, βόμβες και ναπάλμ. Ἀπαντεῖ ὁμως κάτι πού ή παραγωγή του εἶναι πολὺ πιὸ δύσκολη—τὴν ἐξάπλωση, χωρίς λογοκρισία και μανουδράρισμα, τῆς γνώσης, τῆς συνείδησης και, πάνω ἀπ' ὅλα, τῆς ἀρνήσης νὰ συνεχίσει κανένας τὸ ἔργο πάνω στὰ ὑλικά και δ ι α ν ο η τ ι κ ἄ ὄργανα πού χρησιμοποιοῦνται τώρα ἐνάντια στον ἄνθρωπο— γιὰ τὴν ὑπεράσπιση τῆς ἐλευθερίας και τῆς εὐημερίας ἐκείνων πού κυριαρχοῦν πάνω στους ἄλλους.

Ἐφόσον οἱ ἐργατικές ὀργανώσεις δροῦν ὑπερασπίζοντας τὸ status quo και ἐφόσον τὸ μερίδιο τῆς ἐργασίας μέσα στὸ ὑλικὸ προτσές τῆς παραγωγῆς μειώνεται, οἱ δ ι α ν ο η τ ι κ ἔ ς τέχνες και δυνατότητες γίνονται κοινωνικοὶ και πολιτικοὶ παράγοντες. Σήμερα, ή ὀργανωμένη ἀρνήση τῶν ἐπιστημόνων, μαθηματικῶν, τεχνικῶν, βιομηχανικῶν ψυχολόγων και μελετητῶν τῆς κοινῆς γνώμης νὰ συνεργασθοῦν μπορεῖ μιὰ χαρὰ νὰ κατορθώσει, δ,τι μιὰ ἀπεργία, ἀκόμα και μιὰ ἀπεργία σὲ μεγάλη κλίμακα, δὲν μπορεῖ πιὰ νὰ καταφέρει, κάποτε ὁμως κατόρθωνε, δηλαδή, τὴν ἀρχὴ τῆς ἀντιστροφῆς, τὴν προπαρασκευὴ τοῦ ἐδάφους γιὰ πολιτικὴ δράση. Τὸ ὅτι ή ἰδέα φαίνεται ἐξαιρετικὰ μὴ ρεαλιστικὴ δὲν μειώνει τὴ πολιτικὴ εὐθύνη πού συνεπάγεται ή θέση και ὁ ρόλος τοῦ διανοομένου μέσα στὴ σύγχρονη βιομηχανικὴ κοινωνία. Ἡ ἀρνήση τοῦ διανοομένου μπορεῖ νὰ βρεῖ ὑποστήρηξη σὲ ἕναν ἄλλο καταλύτη, τὴν ἐνστικτώδη ἀρνήση μεταξὺ τῶν διαμαρτυρομένων νέων. Οἱ δικιές τους οἱ ζωές εἶναι πού διακυβεύονται και, ἂν ὄχι οἱ ζωές τους, ή διανοητικὴ τους ὑγεία και ή ἰκανότητά τους νὰ λειτουργοῦν σὰν

ἀκέραιοι ἄνθρωποι. Ἡ διαμαρτυρία τους θὰ συνεχιστεῖ, γιατί εἶναι μιὰ βιολογική ἀναγκαιότητα. «Ἐκ φύσεως», οἱ νέοι βρίσκονται στήν πρώτη γραμμὴ ἐκείνων πού ζοῦν κι ἀγωνίζονται γιά τόν Ἔρωτα κατά τοῦ Θανάτου καί ἐναντίον ἐνός πολιτισμοῦ πού ἐπιζητᾷ γὰ συντομέψει τὸ «γύρο πρὸς τὸν θάνατο» ἐνῶ ἐλέγχει τὰ μέσα πού χρειάζονται γιά νὰ γίνεῖ ὁ γύρος μακρύτερος. Ἀλλὰ μέσα στή διαχειριζόμενη κοινωνία, ἡ βιολογική ἀναγκαιότητα δὲν καταλήγει ἄμεσα σὲ δράση ἢ ὀργάνωση ἀπαιτεῖ ἀντι - ὀργάνωση. Σήμερα ὁ ἀγώνας γιά τὴ ζωὴ, ὁ ἀγώνας γιά τόν Ἔρωτα, εἶναι ὁ πολιτικὸς ἀγώνας.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Για μιὰ ἐξέταση τοῦ κοινωνιολογικοῦ χαρακτήρα τῶν ψυχαναλυτικῶν ἐνοιῶν, βλέπε Heinz Hartmann, «The Application of Psychoanalytic Concepts to Social Science» («Ἡ Ἐφαρμογὴ Ψυχαναλυτικῶν Ἐνοιῶν στὴ Κοινωνικὴ Ἐπιστήμη»), στὸ Psychoanalytic Quarterly, Τόμος XIX, No. 3 (1950). Clyde Kluckhohn, Mirror for Man (Καθρέφτης γιὰ ὄν Ἄνθρωπο) (Νέα Ἰόρκη: McGraw-Hill, 1949). Καὶ Heinz Hartmann, Ernst Kris καὶ Rudolph M. Lowenstein, «Some Psychoanalytic Comments on «Culture and Personality»» («Μερικὰ Ψυχαναλυτικὰ Σχόλια πᾶνω στὸ Θέμα «Πολιτισμὸς καὶ Προσωπικότητα») στὸ Psychoanalysis and Culture: Essays in Honor of Géza Róheim (Ψυχανάλυση καὶ Πολιτισμὸς: Δοκίμια πρὸς Τιμὴ τοῦ Géza Róheim) (Νέα Ἰόρκη: International University Press, 1951).
2. Για μιὰ διεξοδικώτερη ἐξέταση τοῦ Νέο-Φροϋδικοῦ ρεβιζιονισμοῦ, βλέπε τὸν Ἐπίλογο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

1. «Formulations Regarding the Two Principles in Mental Functioning» («Πορίσματα Ἀναφερόμενα στὶς Δυὸ Ἀρχὲς τῶν Διανοητικῶν Λειτουργιῶν»), Collected Papers («Ἀπαντα») (Λονδίνο: Hogarth Press, 1950), IV, 14. Για τὰ ἀποσπάσματα πᾶ θηκε ἡ ἄξια τοῦ ἐκδότη.
2. Ibid, σ. 18.
3. Ibid, σ. 16.
4. General Introduction to Psychoanalysis (Γενικὴ Εἰσαγωγὴ στὴ Ψυχανάλυση) (Νέα Ἰόρκη: Garden City Publishing Co., 1943), σ. 273.
5. Βλέπε Κεφάλαιο 11. Ἡ ἐργασία τοῦ Ernest G. Schachtel «On Memory and Childhood Amnesia» («Μνήμη καὶ Παιδικὴ Ἀμνησία») εἶναι ἡ μόνη ἐμπεριστατωμένη ψυχαναλυτικὴ ἐργασία

νεία τῆς μνήμης καὶ στὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀτόμου καὶ στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνίας. Ἀσχολεῖται ἀποκλειστικά μὲ τὴν ἐκρηκτικὴ δύναμὴ τῆς μνήμης, τὸν ἔλεγχό της ἀπὸ τὴ κοινωνία καὶ τὴ συμβατικὴ της διαμόρφωση. Κατὰ τὴ γνώμη μου, εἶναι μιὰ ἀπ' τὶς λίγες πραγματικὲς προσφορὲς στὴ φιλοσοφία τῆς ψυχανάλυσης. Περιλαμβάνεται στὸ βιβλίο *A Study of Interpersonal Relationships* (Μελέτη τῶν Σχέσεων τῶν Ἀτόμων), ἐπιμέλεια Patrick Mullarly (Νέα Ὑόρκη: Hermitage Press, 1950), σ. 3-49.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

1. Ἐκτὸς ἀπ' τὴ μελέτη τοῦ ἴδιου τοῦ Φρόυντ (ἰδιαιτέρα στὶς Νέες Εἰσαγωγικὲς Διαλέξεις), βλέπε: Siegfried Bernfeld, «Ueber die Einteilung der Triebe» («Περὶ Δομῆς τῶν Ἐνστικτῶν»), *Imago*, XXI (1935). Ernest Jones, «Psychoanalysis and the Instincts» («Ἡ Ψυχανάλυση καὶ τὰ Ἐνστικτα»), *British Journal of Psychology*, XXVI, (1936). Καὶ Edward Bibring, «The Development and Problems of the Theory of the Instincts» («Ἐξέλιξη καὶ Προβλήματα τῆς Θεωρίας τῶν Ἐνστικτῶν»), *International Journal of Psychoanalysis*, XXI (1941).
2. *Beyond the Pleasure Principle* (Πέρα ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς) (Νέα Ὑόρκη: Liveright Publishing Corp., 1950), σ. 51.
3. *Ibid.* σ. 47. Βλέπε ἐπίσης *New Introductory Lectures on Psychoanalysis* (Νέες Εἰσαγωγικὲς Διαλέξεις γιὰ τὴ Ψυχανάλυση) (Νέα Ὑόρκη: W. W. Norton, 1933), σ. 145-146.
4. Ἡ Ἑρμηνεία τῶν Ὀνείρων στὸ *Basic Writings of Sigmund Freud* (Τὰ Βασικὰ Ἔργα τοῦ Σ. Φ.) (Νέα Ὑόρκη: Modern Library, 1938), σ. 534.
5. Πέρα ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς, σ. 86.
6. *Ibid.*
7. *The Ego and the Id* (Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Προεγὼ) (Λονδῖνο: Hogarth Press, 1950), σ. 66. Τὰ ἀποσπάσματα παρήχθησαν μὲ τὴν ἄδεια τοῦ ἐκδότη.
8. Πέρα ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς, σ. 76.
9. Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Προεγὼ σ. 66.
10. Πέρα ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς, σ. 52-53.
11. *An Outline of Psychoanalysis* (Σκιαγραφήματα τῆς Ψυχανάλυσης) (Νέα Ὑόρκη: W. W. Norton, 1949), σ. 20.
12. Πέρα ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς, σ. 53.
13. *Ibid.*,

14. Ibid., σ. 80.
15. Ibid., σ. 50-51.
16. Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Προεγὼ σ. 88. Civilization and Its Discontents (Ὁ Πολιτισμὸς καὶ οἱ Δυστυχίες Του) (Λονδίνο: Hogarth Press, 1949), σ. 102. Γιὰ τὰ ἀκόλουθα ἀποσπάσματα πέρασθη ἡ ἄδεια τοῦ ἐκδότη.
17. Edward Bibring, «Ἐξέλιξη καὶ Προβλήματα τῆς Θεωρίας τῶν Ἐνστίκτων» loc. cit. Βλέπε ἐπίσης Heinz Hartmann, «Comments on the Psychoanalytic Theory of Instinctual Drives» (Ἀσχόλια πάνω στὴ Ψυχαναλυτικὴ Θεωρία τῶν Ἐνστίκτων), Psychoanalytic Quarterly, XVII, No. 3 (1948).
18. Πέρα ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς, σ. 73.
19. Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Προεγὼ σ. 66.
20. «Zur Kritik des Todestriebes» (Κριτικὴ τοῦ Ἐνστίκτου τοῦ Θανάτου), Imago, XXI (1935), 463. Ἡ, τὸ ἴδιο στ' ἀγγλικά, «A Critique of the Death Instinct», Ἄπαντα (Νέα Ἰόρκη: W. W. Norton, 1953), σ. 363-372.
21. The Psychoanalytic Theory of Neurosis (Ἡ Ψυχαναλυτικὴ Θεωρία τῆς Νεύρωσης) (Νέα Ἰόρκη: W. W. Norton, 1945), σ. 59.
22. Νέες Εἰσαγωγικὲς Διαλέξεις, σ. 105.
23. Σκιαγράφημα τῆς Ψυχανάλυσης, σ. 19.
24. Νέες Εἰσαγωγικὲς Διαλέξεις, σ. 104.
25. Ibid., σ. 106.
26. Ἡ Ἑρμηνεία τῶν Ὀνειρῶν, σ. 535. Στὴ κατοπινὴ ἐξέλιξη τῆς ψυχανάλυσης, ὁ ρόλος τοῦ ἐγὼ θεωρήθηκε πρὸς «θετικὸς», μὲ ἔμφραση στὶς «συνθετικὲς» καὶ «ὀλοκληρωτικὲς» του λειτουργίες. Γιὰ τὴ σπουδαιότητα αὐτῆς τῆς ἀλλαγῆς βλέπε Ἐπίλογο.
27. Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Προεγὼ σ. 75.
28. Franz Alexander, The Psychoanalysis of the Total Personality (Ἡ Ψυχανάλυση τῆς Προσωπικότητος στὸ Σύνολό της) (Νέα Ἰόρκη: Nervous and Mental Disease Monograph No. 52, 1929), σ. 14.
29. Ibid., σ. 23-25. Γιὰ τὴ κατοπινὴ διαφοροποίηση τῆς προέλευσης καὶ δομῆς τοῦ ὑπερεγὼ, βλέπε σ. 85-86 παρακάτω.
30. Βλέπε Κεφάλαιο 11.
31. «The Most Prevalent Form of Degradation in Erotic Life» («Ἡ Πρὸς Συνηθισμένη Μορφή Ἐξευτελισμοῦ στὴν Ἐρωτικὴ Ζωή») Ἄπαντα (Λονδίνο: Hogarth Press, 1950), IV, 215.
32. Μνήμη καὶ Παιδικὴ Ἀμνησία, σ. 24.
33. Ibid., σ. 26.
34. Ὁ Πολιτισμὸς καὶ οἱ Δυστυχίες Του, σ. 74.
35. Σκιαγράφημα τῆς Ψυχανάλυσης, σ. 26.

36. 'Ο Πολιτισμὸς κι' οἱ Δυστυχίες Του σ. 79-80.
37. Γενικὴ Εἰσαγωγὴ στὴ Ψυχανάλυση, σ. 358.
38. Πέρα ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς, σ. 57.
39. Σκιαγράφημα τῆς Ψυχανάλυσης, σ. 20.
40. Πέρα ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς, σ. 57.
41. Group Psychology and the Analysis of the Ego (Ὁμαδικὴ Ψυχολογία κι' ἡ Ἀνάλυση τοῦ Ἐγῶ) (Νέα Ὑόρκη: Liveright Publishing Corp., 1949), σ. 40.
42. Ibid.
43. 'Ο Πολιτισμὸς κι' οἱ Δυστυχίες Του, σ. 80. Βλέπε ἐπίσης The Future of an Illusion (Τὸ Μέλλον Μιᾶς Αὐταπάτης) (Νέα Ὑόρκη: Liveright Publishing Corp., 1949), σ. 10-11.
44. 'Ο Πολιτισμὸς κι' οἱ Δυστυχίες Του, σ. 86-87.
45. Ἀληθεύει βέβαια ὅτι κάθε κοινωνία, κάθε πολιτισμὸς εἶναι ἀναγκασμένους νὰ καταναλίσκῃ ἐργασία γιὰ τὴν ἐξασφάλιση τῶν ἀπαραιτήτων καὶ τῶν πολυτελῶν ἀγαθῶν. Ἀλλὰ ὑπάρχουν τρόποι ἐργασίας ποὺ δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστοι μετὰ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς. Οἱ ἀνθρώπινες σχέσεις ποὺ ἀφοροῦν τὴν ἐργασία μποροῦν ἀνὰ δώσουσαν ἔκφραση σὲ διάφορες ὁρμές τοῦ λίμπιντο, ναρκισσι-στικές, ἐπιθετικές, ἀκόμα κι' ἐρωτικές» ('Ο Πολιτισμὸς κι' οἱ Δυστυχίες Του, σημ. σ. 34). Ἀσυμβίβαστα στοιχεῖα δὲν εἶναι ἡ ἐργασία (ἀρχὴ τῆς πραγματικότητος) κι' ὁ Ἔρως (ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς) ἀλλὰ ἡ ἐργασία μέσα στὴν ἀποξέ-νωσῆ (ἀρχὴ τῆς ἀπόδοσης) κι' ὁ Ἔρως. Ἡ ἔννοια τῆς ἐργα-σίας χωρὶς ἀποξένωση καὶ σύμφωνα μετὰ τὸ λίμπιντο θὰ ἐξετασθῆ παρακάτω.
46. Βλέπε Κεφάλαιο 4.
47. Ἡ Ψυχαναλυτικὴ Θεωρία τῆς Νεύρωσης, σ. 142.
48. Γενικὴ Εἰσαγωγὴ στὴ Ψυχανάλυση, σ. 282.
49. G. Barag, «Zur Psychoanalyse der Prostitution» («Ψυχανά-λυση τῆς Πορνείας»), Imago, XXII, No. 3. (1937). σ. 345.
50. Otto Rank, Sexualität und Schuldgefühl (Σεξουαλισμὸς κι' Αἰσθημα Ἐνοχῆς) (Λειψία, Βιέννη, Ζυρίχη: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1926), σ. 103.
51. «Πορίσματα Ἀναφερόμενα στὴ Δυὸ Ἀρχές τῶν Διανοητικῶν Λειτουργιῶν», σ. 16-17.
52. Σεξουαλισμὸς κι' Αἰσθημα Ἐνοχῆς, σ. 14-15.
53. «The Economic Problem in Masochism» («Τὸ Οἰκονομικὸ Πρόβλημα τοῦ Μαζοχισμοῦ»), Ἄπαντα, II, 260.
54. Wilfred Trotter, Instincts of the Herd in Peace and War (Ἐνστικτα τῆς Ἀγέλης στὴν Εἰρήνη καὶ τὸ Πόλεμο) (Λονδίνο: Oxford University Press, 1953), σ. 196-197.

55. «Why War?» («Γιατί Πόλεμος;»), "Απαντα, V, 273 κ.έ.
56. 'Η Ψυχανάλυση τῆς Προσωπικότητας στὸ Σύνολό Της, σ. 159.
57. Τὸ 'Εγὼ καὶ τὸ Προεγὼ σ. 79, 80.
58. Ibid., σ. 77, 79.
59. Ibid., σ. 84.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

1. Freud, Moses and Monotheism ('Ο Μωυσῆς καὶ ὁ Μονοθεϊσμός) (Νέα Ὑόρκη: Alfred A. Knopf, 1949), σ. 157. 2.
2. 'Η Ψυχανάλυση τῆς Προσωπικότητας στὸ Σύνολό Της, σ. 7.
3. 'Ο Μωυσῆς καὶ ὁ Μονοθεϊσμός, σ. 158.
4. «Analysis Terminable and Interminable» («'Ανάλυση μὲ Τέλος καὶ χωρὶς Τέλος»), "Απαντα V, σ. 343.
5. Ibid, σ. 343-344.
6. Στὴν ἐργασία του «Mutual Influences in the Development of Ego and Id» («'Αμοιβαῖες 'Επιδράσεις στὴν 'Ανάπτυξη τοῦ 'Εγὼ καὶ τοῦ Αὐτός»), ὁ Heinz Hartmann τονίζει τὴ φυλογενετικὴ πλευρὰ: 'Η «διαφοροποίηση τοῦ ἐγὼ καὶ τοῦ αὐτός, ἀναπτυγμένη κατὰ τὴ διάρκεια μιᾶς ὁποιασδήποτε ἐξέλιξης ποὺ κράτησε ἑκατοντάδες χιλιάδων ἐτῶν, ἔχει τὴ μορφή μιᾶς προδιάθεσης ποὺ εἶναι μερικὰ ὁ ἐμφυτος χαρακτήρας τοῦ ἀνθρώπου». Πιστεύει ὁμως στὴ «πρωτογενῆ αὐτονομία κατὰ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐγὼ». 'Η ἐργασία τοῦ Hartmann εἶναι στὸ βιβλίο «The Psychoanalytic Theory of the Child (Ψυχαναλυτικὴ Θεωρία τοῦ Παιδιοῦ), Τόμος VII (Νέα Ὑόρκη: International Universities Press, 1952).
7. 'Ο Μωυσῆς καὶ ὁ Μονοθεϊσμός, σ. 128.
8. Ibid., σ. 135.
9. Ibid., σ. 128.
10. Ibid., σ. 129.
11. Ibid., σ. 129-130.
12. Ibid, σ. 131-132.
13. Ibid, σ.
14. Ibid, σ. 135-136.
15. Otto Rank, The Trauma of Birth (Τὸ Τραῦμα τῆς Γέννησης) (Νέα Ὑόρκη: Harcourt, Brace, 1929) σ. 93.
16. Ibid, σ. 92.
17. Ibid, σ. 94.
18. 'Ο Πολιτισμὸς καὶ οἱ Δυστυχίες Του, σ. 128, 121.

19. «Psychoanalysis and the Ascertaining of Truth in Courts of Law» («Ἡ Ψυχανάλυση καὶ ἡ Διαπίστωση τῆς Ἀλήθειας στὰ Δικαστήρια»), Ἄπαντα, II, 23.
20. Ὁ Μωυσῆς καὶ ὁ Μονοθεϊσμός, σ. 144 κ.έ.
21. Erich Fromm, Die Entwicklung des Christendogmas (Ἡ ἐξέλιξη τοῦ Δόγματος τοῦ Χριστοῦ) (Βιέννη: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1931).
22. Ὁ Μωυσῆς καὶ ὁ Μονοθεϊσμός, σ. 145.
23. Max Herberheimer, «Der neueste Angriff auf die Metaphysik» («Ἡ Τελευταία Ἐπίθεση κατὰ τῆς Μεταφυσικῆς»), Zeitschrift für Sozialforschung, VI (1937), 4 κ.έ.
24. «Repression» («Ἀπόθρηση»), Ἄπαντα, IV, 93.
25. Ὁ Μωυσῆς καὶ ὁ Μονοθεϊσμός, σ. 148.
26. Ibid., σ. 150.
27. Three Contribution to the Theory of Sex (Τρεῖς Ἐργασίες γιὰ τὴ Θεωρία τοῦ Σέξ), Τὰ Βασικὰ Ἔργα τοῦ Σ.Φ., σ. 617-618. Βλέπε ἐπίσης Anna Freud, The Ego and the Mechanisms of Defense (Τὸ Ἐγὼ καὶ οἱ Ἀμυντικοὶ Μηχανισμοὶ) (Λονδίνο: Hogarth Press, 1937), Κεφάλαια 11, 12.
28. Τρεῖς Ἐργασίες γιὰ τὴ Θεωρία τοῦ Σέξ, σ. 599, 615. Group Psychology and the Analysis of the Ego (Ὁμαδικὴ Ψυχολογία καὶ ἡ Ἀνάλυση τοῦ Ἐγὼ) (Νέα Ἰόρκη: Liveright Publishing Corp., 1949), σ. 117-118. Ὁ Πολιτισμὸς καὶ οἱ Δυστυχίες Του, σ. 71.
29. Ὁμαδικὴ Ψυχολογία καὶ ἡ Ἀνάλυση τοῦ Ἐγὼ, σ. 94.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

1. Ὁ Πολιτισμὸς καὶ οἱ Δυστυχίες Του, σ. 123.
2. Ibid., σ. 120-122.
3. Ibid., σ. 118.
4. Ibid., σ. 120.
5. Ibid., σ. 114.
6. Ibid., σ. 121-122.
7. ««Civilized» Sexual Morality and Modern Nervousness» («Ἡ «Πολιτισμένη» Σεξουαλικὴ Ἠθικὴ καὶ ἡ Σύγχρονη ΣΝευρικότητα»), Ἄπαντα, II, 82.
8. Ives Hendrick, «Work and the Pleasure Principle» («Ἡ Ἐργασία καὶ ἡ Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς»), Psychoanalytic Quarterly, XII (1943), 314. Γιὰ περισσότερὴ ἀνάλυση τοῦ θέματος βλέπε. Κεφάλαιο 10.

9. 'Ο Πολιτισμὸς κι οἱ Δυστυχίες Του, σ. 34 σημ.
10. Σ' ἓνα γράμμα του τῆς 14-4-1896 μιλά γιὰ τὴ «μέτρια στενοχώρια πού χρειάζεται γιὰ νὰ δουλεύη κανένας ἐντατικά». Ernest Jones, *The Life and Work of Sigmund Freud* ('Η Ζωὴ καὶ τὸ Ἔργο τοῦ Σ. Φ.), Τόμος I (Νέα Ἰόρκη: Basic Books, 1953), σ. 305.
11. 'Ο Πολιτισμὸς κι οἱ Δυστυχίες Του, σ. 50-51 σημ. "Απαντα, V, 288 κ.έ. Γιὰ τὴν ἀντιφατικὴ γνώμη τοῦ Φρόντ πάνω στὴν ἱκανοποίηση τοῦ λίμπιντο ἀπ' τὴν ἐργασία ('Ο Πολιτισμὸς κι οἱ Δυστυχίες Του, σ. 34 σημ.) βλέπε σ. 170 αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.
12. «Ἡ Πιὸ Συνηθισμένη Μορφή Ἐξουτελισμοῦ στὴν Ἐρωτικὴ Ζωή», σ. 216.
13. 'Ο Πολιτισμὸς κι οἱ Δυστυχίες Του, σ. 74.
14. «The Libido Theory» («Ἡ Θεωρία τοῦ Λίμπιντο»), *Απαντα*, V, 134.
15. «Ἡ «Πολιτισμένη» Σεξουαλικὴ Ἡθική...», σ. 82.
16. «Ἡ Θεωρία τοῦ Λίμπιντο», σ. 134.
17. Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Προεγὼ σ. 38, 61-63. Βλέπε Edward Glover, «Sublimation, Substitution and Social Anxiety» («Ἐξύψωση, Ὑποκατάσταση καὶ Κοινωνικὸ Ἄγχος»), *International Journal of Psychoanalysis*, Τόμος XII, Ἄρ. 3 (1931), σ. 264.
18. Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Προεγὼ σ. 80.
19. Τὸ παραπάνω ἄρθρο τοῦ Ives Hendrick εἶναι ἕνα χτυπητὸ παράδειγμα.
20. 'Ο Πολιτισμὸς κι οἱ Δυστυχίες Του, σ. 34, σημ.
21. Alfred Winterstein, «Zur Psychologie der Arbeit» («Ψυχολογία τῆς Ἐργασίας»), *Imago*, XVIII (1932), 141.
22. 'Ο Πολιτισμὸς κι οἱ Δυστυχίες Του, σ. 101.
23. Βλέπε σ. 45 αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.
24. 'Ο Πολιτισμὸς κι οἱ Δυστυχίες Του, σ. 43.
26. Βλέπε σ. 43-44 αὐτοῦ τοῦ βιβλίου.
26. Γιὰ μιὰν ἀνάλυση τῶν φαινομένων αὐτῶν, βλέπε Studien über Autorität und Familie (Μελέτες πάνω στὴν Ἐξουσία καὶ τὴν Οἰκογένεια) (Παρίσι: Felix Alcan, 1936). Max Horkheimer, *Eclipse of Reason* («Ἐκλειψὴ τῆς Λογικῆς»), (Νέα Ἰόρκη: Oxford University Press, 1946).
27. Βλέπε Leo Lawenthal, «International Who's Who 1937» *Studies in Philosophy and Social Science* (ἄλλοτε Zeitschrift für Sozialforschung), VIII (1939), 262 κ.έ. Καὶ «Historical Perspectives of Popular Culture» («Ἱστορικὲς Ἀπόψεις τοῦ Λαικοῦ Πολιτισμοῦ»), *American Journal of Sociology*, LV (1950), 323 κ.έ.

28. Βλέπε σ. 85 αυτού του βιβλίου.
29. Βλέπε Herbert Marcuse, «Zur Kritik des Hedonismus» (αΚριτική του Ἡδονισμού), Zeitschrift für Sozialforschung, VII (1938), 55 κ.έ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

1. Βλέπε Theodor W. Adorno, «Psychoanalyse und Soziologie» (αΨυχανάλυση και Κοινωνιολογία) στο Sociologica (Φραγκφούρτη: Europäische Verlagsanstalt, 1955). Frankfurter Beiträge zur Soziologie, Τόμος I.
2. Τὸ Τραῦμα τῆς Γέννησης, σ. 99 και 103.
3. Βλέπε Κεφάλαιο 10.
4. The Origin and Function of Culture (Ἡ Προέλευση και ὁ Ρόλος τοῦ Πολιτισμοῦ) (Νέα Ὑόρκη: Nervous and Mental Disease Monograph No. 69, 1943), σ. 77.
5. Gaston Bachelard, L' Eau et les Rêves (Τὸ Νερὸ και τὰ Ὀνειρα) (Paris: José Corti, 1942), σ. 214.
6. J. P. Sartre, L' Etre et le Néant (Paris: Gallimard, 1946), passim.
7. Die Wissensformen und die Gesellschaft (Οἱ Μορφές τῆς Γνώσης και ἡ Κοινωνία) (Λειψία, 1926), σ. 234-235.
8. Ibid., σ. 298-299. Ὁ Scheler μιλάει γιὰ «herrschaftswilliges Lebewesen».
9. Ibid., σ. 459, 461.
10. Die Formen des Wissens und die Bildung, (Οἱ Μορφές τῆς Γνώσης και ἡ Μόρφωση) (Βόννη, 1925), σ. 33. Ἡ φράση τοῦ Scheler εἶναι «Herrschafts- und Leistungswissen».
11. Αὐτὰ και τὰ ἀκόλουθα κατὰ τὴ Φαινομενολογία, (B, IV, A).
12. The Philosophy of Hegel (Ἡ Φιλοσοφία τοῦ Hegel), ἐπιμέλεια Carl J. Friedrich (Νέα Ὑόρκη: Modern Library, 1953), σ. 402.
13. Ibid, σ. 407.
14. «Die Wunden des Geistes heiten, ohne das Narben bleiben; die Tat ist nicht das Unvergangliche, sondern wird von dem Geiste in sich zurückgenommen, und die Seitder Einzelheit... ist das unmittelbar Verschwindenche». The Phenomenology of the Mind, (Ἡ Φαινομενολογία τοῦ Νοῦ), ἐτάφρ. J. B. Baillie (Λονδίνο: Sven Sonnenschein, 1910), II, 679.

15. «Das Wort der Versöhnung ist der daseiende Geist, der das reine Wissen seiner selbst als allgemeines Wesen in seinem Gegenteile... anschaut, — ein gegenseitiges Annerkennen, welches der absolute Geist ist». I b i d., σ. 680.
16. «... hebt seine Zeitform auf; tilgt die Zeit». I b i d., σ. 821.
17. «... sein Insichgehen, in welchen er sein Dasein verlas t und seine Gestalt der Erinnerung übergibt». I b i d.
18. «... das Innere und die in der Tat höhere Form der Substanz».
19. Thus Spake Zarathustra (Τάδε Ἐφη Ζαρατούστρα), Μέρος II («Περὶ Ἐξιλεώσεως»), στὸ The Portable Nietzsche, μετάφρ. Walter Kaufman (Νέα Ἰόρκη: Viking Press, 1954), σ. 251.
20. The Genealogy of Morals (Ἡ Γενεαλογία τῶν Ἠθῶν), Τμήμα II: 22.
21. Τάδε Ἐφη ὁ Ζαρατούστρα, σ. 25.
22. I b i d., Μέρος III («Ὁ Ἀναρρωνύων»), σ. 329-330.
23. «Ruhm und Ewigkeit», στὰ Ἔργα (Λειψία: Alfred Kröner, 1919), VIII, 436 (δική μου μετάφραση).
24. I b i d., XIV, 301.
25. I b i d., σ. 295.
26. Ἡ Γενεαλογία τῶν Ἠθῶν, Τμήμα II, 22.
27. I b i d., 24.
28. Οἱ δύο ἀνταγωνιστικὲς ἐννοιεὶς τοῦ χρόνου ποὺ περιγράφονται ἐδὼ ἐξετάζονται ἀπὸ τὸ Mircea Eliade στὸ βιβλίον του The Myth of the Eternal Return (Ὁ Μῦθος τῆς Αἰώνιας Ἐπιστροφῆς) (Λονδίνο: Routledge and Kegan, Paul, 1955). Ἀντιπαραβάλλει τὴ «κυκλική» μὲ τὴ «γραμμική» κίνηση τοῦ χρόνου, ποὺ ἡ πρώτη χαρακτηρίζει τοὺς «παραδοσιακοὺς» (συνήθως πρωτόγονους) πολιτισμοὺς, ἡδεύτερη τὸ «σύγχρονο ἄνθρωπο».
29. Βλέπε Anders Nygren, Agape and Eros (Ἀγάπη καὶ Ἐρωτας) (Φιλαδέλφεια: Westminster Press, 1953)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

1. Βλέπε, λόγου χάρη, Πέρα ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς, σ. 47, 49.
2. Βλέπε σ. 45 παραπάνω.
3. Τὸ Μέλλον μιᾶς Αὐταπάτης, σ. 81.
4. Πέρα ἀπὸ τὴν Ἀρχὴ τῆς Ἡδονῆς, σ. 47.
5. I b i d., σ. 50.
6. I b i d., σσ. 47, 49, 50.
7. I b i d., σ. 70.
8. I b i d., σ. 49.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΒΔΟΜΟ

1. Ἄπαντα, IV, 16-17. Βλέπε σ. 31-32. Παραπάνω.
2. Λόγος, με τὴν ἔννοια αὐτή, δὲν εἶναι ὅρος ταυτόσημος με τὴ λογικὴ σκέψη (διανόηση) τῆς παραδοσιακῆς θεωρητικῆς ψυχολογίας. Ἐδῶ υποδηλώνει τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ νοῦ ποὺ τοποθετεῖται κάτω ἀπὸ τὸν ἔλεγχο τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητας καὶ περιλαμβάνει τὸ ὄργανωμένο μέρος τῶν «ζωτικῶν», «αἰσθητηρίων» καὶ «ὀρεκτικῶν» λειτουργιῶν.
3. Γενικὴ Εἰσαγωγὴ στὴ Ψυχανάλυση, σ. 359.
4. Theodor W. Adorno, «Die gegangelte Musik» («Ἡ Δαμασμένη Μουσικὴ») στὸ Der Monat, V (1953), 182.
5. Βλέπε Κεφάλαιο 9 παρακάτω.
6. Theodor. W. Adorno, Philosophie der neuen Musik (Ἡ Φιλοσοφία τῆς Νέας Μουσικῆς) (Τυβίγγη: J. C. B. Mohr, 1949).
7. Γενικὴ Εἰσαγωγὴ στὴ Ψυχανάλυση, σ. 358.
8. Βλέπε Κεφάλαιο 2 παραπάνω.
9. Jimg, Psychological Types (Ψυχολογικοὶ Τύποι), μετάφρ. H. Goodwin Baynes (Νέα Ἰόρκη: Harcourt, Brace, 1926), σ. 69.
10. Psychology of the Unconscious (Ψυχολογία τοῦ Ἀσυνείδητου), μετάφρ. Beatrice M. Hinkle (Λονδίνο: Routledge and Kegan Paul, 1951), σ. 13-14.
11. Ἡ ἐξαιρετικὴ ἀνάλυση τοῦ Edward Glover κάνει κάθε παραπάνω ἐξέταση τοῦ ἔργου τοῦ Jung περιττή. Βλέπε Freud or Jung? (Νέα Ἰόρκη: W. W. Norton, 1950).
12. «Τὸ νὰ ὑποδουλώσει κανένας τὴ φαντασία, ἔστω κι ἂν ἀπειλεῖται ἢ λεγομένη εὐτυχία του — σημαίνει νὰ βιάσει ὅλη τὴν ὑπέρτατη δικαιοσύνη τοῦ κανένας βρῖσκει μέσα στὸν ἑαυτό του. Μόνον ἡ φαντασία μου λέει τι μπορεῖ νὰ εἶναι». André Bréton, Les Manifestes du Surréalisme (Τὰ Μανιφέστα τοῦ Σουρρεαλισμοῦ) (Παρίσι: Editions du Sagittaire, 1946), σ. 15. Αὐτὸ ἦταν τὸ πρῶτο μανιφέστο (1924).
13. Ibid., σ. 25.
14. Ibid., σ. 26.
15. A. N. Whitehead, Science and the Modern World, (Νέα Ἰόρκη, Macmillan, 1926), σ. 228.
16. «... Ohne Angst Leben», T. W. Adorno. Versuch über Wagner (Δοκίμιο γιὰ τὸ Wagner) (Βερολίνο-Φραγκφούρτη: Suhrkamp, 1952), σ. 198.

17. «Ὁ ἀληθινὸς πολιτισμὸς δὲν βρίσκεται οὔτε στὸ γκάζι, οὔτε στὸν ἀτμὸ, οὔτε στὰ γραμμόφωνα. Βρίσκεται στὴ μείωση τῶν ἰχνῶν τοῦ προκατορικῶ ἀμαρτήματος». Baudelaire, *Mon Coeur Mis à Nu* ('*Ἡ Ψυχὴ μου Γυμνωμένη*), XXXII, στὸ *Oeuvres Posthumes*, ἔκδοση Conard, Τόμος II (Παρίσι, 1952), σ. 109.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΟΓΔΩΟ

1. Βλέπε Κεφάλαιο 5 παραπάνω.
2. "Ἐνα νομοσχέδιο ποὺ προτάθηκε ἀπὸ τὴ Νομοθετικὴ Ἐπιτροπὴ τῆς Νέας Ὑόρκης γιὰ τὰ Comic Books θὰ ἀπαγόρευε τὴ πώληση καὶ διανομὴ βιβλίων ποὺ ἀπεικονίζουν «γυμνότητα, σέξ ἢ πόθο μὲ ἕνα τρόπο ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὅτι προκαλεῖ φιλήδονες ἢ σαρκικὲς ἐπιθυμίες..." (New York Times, 17 Φεβρ. 1954).
3. *Schriften* (Γραπτὰ), ἔκδ. J. Minor (Ἰένα: Eugen Diederichs, 1923), III, 375. Βλέπε Gaston Bachelard, *La Terre et les Rêveries de la Volonté* (Παρίσι: José Corti, 1948), σ. 4-5.
4. Βλέπε Norman O. Brown, *Hesiod's Theogony* ('*Ἡ Θεογονία τοῦ Ἡσίοδου* (Νέα Ὑόρκη: Liberal Arts Press, 1953), σ. 18-19, 33· καὶ Ἐρμῆς ὁ Κλέφτης (University of Wisconsin Press, 1947), σ. 23 κ.ε.
5. Τὸ σύμβολο τοῦ Νάρκισσου καὶ ὁ ὄρος «Ναρκισσιτικὸς», ὅπως χρησιμοποιεῖται ἐδῶ, δὲν ἔχουν τὴν ἔννοια ποὺ τοὺς δίνεται στὴ θεωρία τοῦ Φρόυντ. Βλέπε, ὡστόσο, σ. 137-138 παρακάτω.
6. «Σχεδὸν κόρη, βγῆκε ἀστράφτοντας
Ἐκ τῆς ὑψηλῆς εὐτυχίας τοῦ τραγουδιοῦ καὶ τῆς λύρας.
Καὶ λάμποντας καθαρὰ μέσα ἀπὸ τὰ ἀνοιξιὰτικα πέπλα τῆς
Ἐστρωσε τὸ κρεβάτι τῆς μέσα στ' αὐτὴ μου
Καὶ κοιμήθηκε μέσα μου. Ὅλα τὰ πράγματα ἦταν μέσα στὸν
ὕπνο τῆς

Τὰ δένδρα ποὺ θαύμαζα, ἡ συναρπαστικὴ γοητεία
Τῶν πιὸ μακρυνῶν ἀποστάσεων, τὰ βαθεῖα χωράφια
Κι' ὅλη ἡ μαγεία ποὺ τύλιξε τὸν ἑαυτὸ μου.
Μέσα τῆς κοιμόταν ὁ κόσμος. Ἐσὺ θεὲ τοῦ τραγουδιοῦ, ὦ πῶς
Τὴν ἔκανες τόσο τέλεια ποὺ νὰ μὴν ποθεῖ
Νὰ εἶναι ξύπνια; Ἐγέρθηκε καὶ κοιμήθηκε.
Ποῦ εἶναι ὁ θάνατός τῆς;
Rainer Maria Rilke, *Σοννέτα στὸν Ὀρφέα*: Ἐ-
λεγεῖες τοῦ Ντονίνο.

7. ἀ'Αλοίμονο, πότε θὰ σταματήσει τὸ πέταγμά του ὁ χρόνος, καὶ θὰ ἐπιτρέψει στὴ ροὴ αὐτὴ νὰ ξεκουραστεῖ; Μορφές, θεῖες καὶ αἰώνιες μορφές ποὺ περιμένετε τὴν ἀνάπαυση μόνο γιὰ νὰ ξανα-

εμφανισθεῖτε! "Ὡ πότε, μέσα σέ ποιά νύχτα, θά ἀποκρυσταλλωθεῖτε ξανά; «Ὁ παράδεισος πρέπει νά ἀναδημιουργεῖται πάντα. Δέν βρίσκεται σέ μιάν ἀτόμακρη Θούλη· περιμένει κάτω ἀπό τὴν ἐμφάνισή. Τὸ κάθε τί κρατάει μέσα του, σὺν δυνατότητα, τῆς μυστικῆς ἄρμονια τοῦ εἶναι του —ἀκριβῶς ὅπως κάθε ἄλατο κρατάει μέσα του τὸ ἀρχέτυπο τοῦ κρυστάλλου του. Καὶ θά ἔρθῃ ἡ ἐποχὴ μιᾶς νύχτας σιωπηρῆς, ὅπου θά πέσουν τὰ νερά, πυκνότερα· τότε, μέσα στὶς ἀτάραχες ἀβύσσους, τὰ κρυφὰ τὰ κρύσταλλα θ' ἀνθίσουν.... "Ὅλα τὰ πράγματα ἐπιζητοῦν τὴ χαμένη τους μορφή... «André Gide, *Le Traité du Narcisse*. (Ἡ Συνορθότης τοῦ Νάρκισσου).

8. «Μιὰ μεγάλη ἡρεμία με ἀκούει, ὅπου ἀκούω τὴν Ἐλπίδα. Ἡ φωνὴ τῶν πηγαδιῶν ἀλλάζει καὶ μιᾶ γιὰ τὴ νύχτα· μέσα στὴν ἱερὴ σκιά ἀκούω τὸ ἀσημένιο χορτάρι νὰ μεγαλώνει καὶ ἡ ἀπατηλὴ σελήνη σηκώνει τὸ καθρέφτι τῆς βαθεῖα μέσα στάμνοστικά τῆς σβυσμένης πηγῆς». Paul Valery, *Narcisse Parle* (Ὁ Νάρκισσος Μιλᾶ).
9. «Θαύμασε στὸ Νάρκισσο τὴν αἰώνια ἐπιτροπὴ πρὸς τὸ καθρέφτη τοῦ νεροῦ ποῦ προσφέρει τὴν εἰκόνα του στὴν ἀγάπη του, καὶ στὴν ὁμορφίᾳ του ὅλη του τὴ γνώση. Ὁλάκκαιρη ἡ μοῖρα μου εἶναι ὑπακοὴ στὴ δύμαξη τῆς ἀγάπης μου. Σὼ μ α, παραδίνω σὲ σένα τὴ δύναμη τῆς ψυχῆς μου· τὸ ἥσυχο νερὸ με περιμένει ὅπου ἀπλώνω τὰ χέρια μου: Δέν ἀντ στέκομα. σ' αὐτὴ τὴ καθαρὴ τρέλλα. Τί, ὦ Ὁμορφιά μου, μπορῶ νά κάνω ποῦ ἐσὺ δέν θέλεις Paul Valery, *Cantate du Narcisse* (Καντάτα τοῦ Νάρκισσου), Σικηνὴ II.
10. «Ἐκεῖ ὅλα εἶναι τάξη κι ὁμορφιά, χλιδὴ, ἡρεμία καὶ αἰσθησιασμός».
11. *Τὸ Νερὸ καὶ τὰ Ὀνειρα*, σ. 38. Βλέπε ἐπίσης (σ. 36) τὴ διατύπωση τοῦ Joachim Gasquet: «Ὁ κόσμος εἶναι ἕνας τεράστιος Νάρκισσος ποῦ σκέπτεται τὸν ἐαυτοῦ του».
12. Friedrich Wieseler, *Narkissos: Eine kunstmythologische Abhandlung* (Νάρκισσος: Μιὰ αἰσθητικὴ - μυθολογικὴ πραγματεία) (Göttingen, 1856), σ. 90, 94.
13. *Ibid.*, σ. 76, 80-83, 93-94.
14. *Ibid.*, σ. 89. Ὁ Νάρκισσος καὶ ὁ Διόνυσος συγχωνεύονται σὲ πολλὰ σημεῖα (ἂν δέν ταυτίζονται) μέσα στὴν Ὀρφικὴ μυθολογία. Οἱ Τιτάνες αἰχμαλωτίζουν τὸ Ζαγρέα-Διόνυσο ἐνῶ ἐκεῖνος παρατηρεῖ τὴν εἰκόνα του μέσα στὸ καθρέφτη ποῦ αὐτοὶ τοῦ χάρισαν. Μιὰ ἀρχαία παράδοση (Πλωτίνος, Πρόκλος) ἐρημνεύει τὸ διπλασιασμό με τὸ καθρέφτη σὺν τὴν ἀρχὴ τῆς ἐκδήλωσης τοῦ θεοῦ αὐτοῦ με τὶς μορφὲς τῆς πληθώρας τῶν φαινομένων τοῦ κόσμου — ἕνα προτσές ποῦ βρίσκει τὸ τελικὸ του σύμβολο στὸ ζέσχισμα τοῦ θεοῦ ἀπὸ τοὺς Τιτάνες καὶ τὴν ἀναγέννησή του ἀπὸ

- τό Δία. Ἔτσι ὁ μύθος θά ἐξέφραζε τὴν ἐπανάνοση αὐτοῦ ποῦ εἶχε χωρισθεῖ, τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς φύσης— τὴν ταυτότητα τοῦ ἐνὸς καὶ τῶν πολλῶν. Βλέπε Erwin Rhode, *Psyche* (Ψυχή). (Φραιμπουργκ, 1898). II, 117 σημείωση. Otto Kern *Orpheus* (Ὀρφέας) (Βερολίνο, 1920). σ. 22-23. Ivan M. Linforth. *The Arts of Orpheus* (Οἱ Τέχνες τοῦ Ὀρφέα) (University of California Press, 1941), σ. 307 κ.έ.
15. Στις πῶς πολλές ἀπεικονίσεις, ὁ Νάρκισσος συνοδεύεται ἀπὸ ἕναν Ἔρωτα, ποῦ εἶναι λυπημένος ἀλλὰ ὄχι ἐχθρικός. Βλέπε Wieseler, *Νάρκισσος*, σ. 16-17.
 16. Βλέπε Κεφάλαιο 2 παραπάνω.
 17. Ὁ Πολιτισμὸς καὶ οἱ Δυστυχίες Του, σ. 13.
 18. *Ibid.*, σ. 14.
 19. *Ibid.*, σ. 21.
 20. Στὸ σύγγραμά του «Ἡ Καθυστέρηση τῆς Ἐποχῆς τῆς Μηχανῆς», ὁ Hans Sachs ἔκανε μιὰν ἐνδιαφέρουσα προσπάθεια νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ὁ ναρκισσιμὸς ἦταν ἕνα οὐσιῶδες μέρος τῆς ἀρχῆς τῆς πραγματικότητος μέσα στὸν Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ. Ἐξέτασε τὸ πρόβλημα τοῦ γιατί οἱ Ἕλληνες δὲν ἀνάπτυξαν μιὰ μηχανικὴ τεχνολογία, παρόλο ποῦ εἶχαν τὴ τεχνικὴ ἱκανότητα καὶ τίς γνώσεις ποῦ χρειάζονταν. Οἱ συνηθισμένες οἰκονομολογικὲς καὶ κοινωνιολογικὲς ἐξηγήσεις δὲν τὸν ἱκανοποιούσαν. Ἀντὶ γι' αὐτές, ἐξέφρασε τὴ γνώμη ὅτι τὸ ναρκισσιστικὸ στοιχεῖο ποῦ ἐπικρατοῦσε στὸν Ἑλληνικὸ πολιτισμὸ ἦταν ἐκεῖνο ποῦ ἐμπόδιζε τὴ τεχνολογικὴ πρόοδο. Ἡ λιμπιντινικὴ κάθεξις τοῦ σώματος ἦταν τόσο δυνατὴ, ποῦ ἀντιμαχόταν τὴ μηχανοποίηση καὶ τὴν αὐτοματοποίηση. Τὸ σύγγραμμα τοῦ Sachs παρουσιάσθηκε στὸ *Psychoanalytic Quarterly*. II (1933), σ420 κ.έ.
 21. Τὸ Ἐγὼ καὶ τὸ Αὐτός, σ. 38.
 22. Βλέπε Κεφάλαιο 10 παρακάτω.
 23. Βλέπε Walther Rehm, *Orpheus* (Ὀρφέας), (Düsseldorf: L. Schwann, 1950), σ. 63 κ.έ. Γιὰ τὸν Ὀρφέα σὰν ἥρωα τοῦ πολιτισμοῦ βλέπε Linforth, *Οἱ Τέχνες τοῦ Ὀρφέα*, σ. 69.
 24. Ὁράτιος, *The Art of Poetry* (Ἡ Τέχνη τῆς Ποίησης), μετάφρ. Alexander Falconer Murison, στὸ *Horace Rendered in English Verse*. (Λονδίνο καὶ Νέα Ὑόρκη: Longmans, Green, 1931), σ. 426.
 25. Ὁβίδιος, *Metamorphoses* (Μεταμορφώσεις), X, 79-85, μετάφρ. Frank Justus Miller (Loeb Classical Library), Vol. II, σ. 71. Βλέπε Linforth, *Οἱ Τέχνες τοῦ Ὀρφέα*.
 26. Ὁβίδιος, *Μεταμορφώσεις*, XL, I κ.έ., τόμος II, σ. 121-122.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΑΤΟ

1. Αὐτὰ δὲν εἶναι ζεύγη τοῦ μποροῦν νὰ συσχετισθοῦν ὑποδηλώ-
νουν διαφορητικὲς ἐννοιολογικὲς περιοχὲς (διανοητικὲς λειτουργίες,
γενικὰ, καὶ τὰ πεδία ἐφαρμογῆς τους).
2. Kant, Critique of Judgement (Κριτικὴ τῆς
Κρίσεως), μετάφρ. IJ. H. Bernard (Λονδίνο: Mackmillan,
1892), σ. 16. Εἰσαγωγὴ III.
3. Ἐ ἀκόλουθη συζήτηση εἶναι μόνο μιὰ συμπτυκνωμένη περίληψη
τῶν κρίσιμων βημάτων στὴν ἔκθεση τοῦ Kant. Ἡ ἔξαρετικὰ
πολύπλοκη σχέση μετὰξὺ τῆς ὑπόθεσης δυὸ βασικῶν γνωστικῶν,
λειτουργικῶν (αἰσθητικότητος καὶ νόησης) καὶ τριῶν τέτοιων
λειτουργικῶν (αἰσθητικότητος, φαντασίας, ἀντίληψης) δὲν μπορεῖ
νὰ συζητηθεῖ ἐδῶ. Οὔτε μπορεῖ νὰ συζητηθεῖ ἡ σχέση μετὰξὺ
τῆς ὑπερβατικῆς αἰσθητικῆς τῆς Κριτικῆς τοῦ Καθα-
ροῦ Λόγου καὶ τοῦ αἰσθητικοῦ ρόλου τῆς Κριτικῆς τῆς
κρίσεως. Πρῶτος ὁ Heidegger ἔδειξε τὴ κεντρικὴ σημασία τοῦ
αἰσθητικοῦ ρόλου μέσα στὸ σύστημα τοῦ Kant. Βλέπε τὸ βιβλίο
τοῦ Kant und das Problem der Metaphysik (Ὁ Kant καὶ τὸ Πρόβλημα τῆς Μεταφυσικῆς)
(Βόννη: Friedrich Cohen, 1929). Γιὰ τὴ σχέση μετὰξὺ
τῶν βασικῶν γνωστικῶν λειτουργικῶν, βλέπε ἰδιαίτερα σ. 31
κ.έ., 129 κ.έ.
4. Τὰ ἀκόλουθα σύμφωνα μετὰ τὴ Κριτικὴ τῆς Κρίσεως,
Εἰσαγωγὴ VII, σ. 29 κ.έ.
5. «Zweckmassigkeit ohne Zweck; Gesetzmässigkeit ohne
Gesetz». Ibid, § 16-17, 22.
6. Βλέπε Hermann Moerchen, «Die Einbildungskraft bei Kant»
(«Ἡ Δύναμις τῆς Φαντασίας στὸ Kant») στὸ Jahrbuch
für Philosophie und Phänomeno-
logische Forschung. ἐκδ. Husserl, IX (Halle, 1930),
478-479.
7. Κριτικὴ τῆς Κρίσεως, εἰσαγωγὴ, IX, σ. 40-41.
8. Ὁ ὀρισμὸς τοῦ Kant στὴ Κριτικὴ τῆς Κρίσεως «Ὑπερ-
βατικὴ Αἰσθητικὴ», § 24.
9. Schiller, The Aesthetic Letters, Essays, and
the Philosophical Letters (Οἱ Αἰσθητικὲς
Ἐπιστροφές, Δοκίμια καὶ οἱ Φιλοσοφικὲς
Ἐπιστολές), μετάφρ. J. Weis (Βοστώνη: Little, Brown,
1845), σ. 66-67.
10. Alexander Baumgarten, «Meditations Philosophicae de
Nounallis ad Poema Pertinentibus», § 25-26, στοῦ Albert
Riman, Die Aesthetic A. O. Baumgartens
(Ἡ Αἰσθητικὴ τοῦ A. Baumgarten) (Halle:
Niemeyer, 1928), σ. 114.

11. Schiller, Οἱ Αἰσθητικὰς Ἐπιστολὰς, τέταρτη καὶ ἔγδοη ἐπιστολὴ κλπ.
12. Baumgarten, «Aesthetik», ἐκδ. Bernhard Poppe, σὺν Α. G. Baumgarten (Βόννη Δευψία, 1907). § 1. Βλέπε ἐπίσης σ. 44. «Meditationes», § 115.
13. Baumgarten, «Aesthetik», σ. 42.
14. Ibid., σ. 57.
15. Baumgarten, Aesthetica, Τόμος I (Φραγκφούρτη, 1750) § 14.
16. «[Im Kunstschönen ist] der Gedanke verkörpert, und di Materie von ihm nicht ausserlich bestimmt, sondern existiere selber frei, indem das Natürliche, Simliche, Gemüth, u.st f. in sich selbst Mass, Zweck und Uebereinstimmung hat. und die Anschauung und Empfindung ebenso in geistige, Allgemeinheit erhothen ist, als der Gechanke seiner Feindschaft gegen die Natur nicht nur entsagt, sondern sich in ihr erheitert und Emofindung, Lust und Gemuss berechtigt und geheiligt ist, so class Natur und Freiheit, Sinklichkeit und Begriff in Einem ihr Recht und Befriedigung finden. «Hegel, Vorlesungen über die Aesthetik (Διαλέξεις πᾶνω στὴν Αἰσθητικὴ), Τόμος I, Εἰσαγωγή, σὺν Samtliche Werke (Ἄπαντα), ἐκδ. Hermann Glockner (Στουτγάρδη 1927), X. 95. Βλέπε The Philosophy of Fine Art (Ἡ Φιλοσοφία τῆς Καλῆς Τέχνης), με ἀφρ. F.P.B. Osmation (Λονδίνο: G. Bell and Sons, 1920), I, σ. 83.
17. Βλέπε Otto Rank, «The Play-impulse-an Aesthetic Pleasure» (Ἡ Ὅρμη τοῦ Παιχνιδιοῦ καὶ Καλλιτεχνικὴ Ἡδονή) σὺν Art and Artist (Τέχνη καὶ Καλλιτέχνης) (Νέα Ὑόρκη: Alfred Knopf 1932).
18. Schiller. Οἱ Αἰσθητικὰς Ἐπιστολὰς, σ. 46.
19. Ibid., σ. 22.
20. Ibid., σ. 53.
21. Ibid., σ. 70-71, 96
22. Ibid., σ. 71.
23. Ibid., σ. 130-131.
24. Ibid., σ. 93, 140, 142.
25. Ibid., σ. 72.
26. Ibid., σ. 138.
27. Ibid., σ. 140.
28. Ibid., σ. 100.
29. Ibid., σ. 133.
30. Ibid., σ. 111.
31. Ibid., σ. 115, 123.

32. Ibid., σ. 114.
 33. Ibid., σ. 142-143.
 34. Ibid., σ.
 35. Ibid, σ. 67.
 36. Ibid, σ. 63.
 37. Ibid, σ. 63.
 38. Ibid., σ. 145.
 39. Ibid., σ. 145.
 40. Ibid., σ. 65.
 41. Ψυχολογικοί Τύποι, σ. 135.
 42. Οί Αίσθητικές Έπιστολές, σ. 142.
 43. Μιά προσπάθεια όρισμού, με βιολογική βάση, τής ανθρώπινης έλευθερίας σέ συσχέτιση με τó παιχνίδι έγινε τελευταία από τó Gustav Bally, στó Vom Ursprung und den Grenzen der Freiheit ('Η Προέλευση και τά Όρια τής Έλευθερίας) (Basel : Benivo Schwaba, 1945), ιδιαίτερα σ. 29, 71 κ.έ., 74-75. Βλέπει τή διάσταση τής έλευθερίας στήν έλευθερία από τó καθορισμό τών ένστίκτων. 'Ο άνθρωπος δέν καθορίζεται, όπως τó ζώο, αναγκαία από τά ένστικτά του' έχει ένα entspanntes Feld - a Spielraum, όπου «μένει σ' άπόσπαση από τούς αντίκειμενικούς σκοπούς τών ένστίκτων», παίζει μαζί τους και έτσι παίζει με τó κόσμο. Αύτή ή στάση τής συνεχούς άπόστασης από τούς αντίκειμενικούς σκοπούς τών ένστίκτων κάνει δυνατό τόν άνθρωπο πολιτισμό.
 'Η ιδέα του Bally είναι κοντά στού Schiller αλλά είναι αναδρομική, όπου του Schiller είναι προοδευτική. 'Η γεμάτη παιχνίδι έλευθερία του Schiller είναι τó αποτέλεσμα τής άπελευθέρωσης τών ένστίκτων του Bally είναι «σχετική έλευθερία από τά ένστικτα» (σ. 94). Καθόλου παράξενο, λοιπόν, πού ή νέα έρμηνεία τής έλευθερίας άποκαλύπτεται ότι είναι ή παλιά.
 44. «... um ein endlich noch Erreichtes» (Rilke).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΚΑΤΟ

1. Wir müssen wieder vom Baum der Erkenntnis essen, um in den Stand der Unschuld zurückzufallen». Heinrich von Kleist, «Ueber das Marionetten theater», έπίλογος.
2. "Απαντα, IV, 203 κ.έ. 'Ομαδική Ψυχολογία και ή 'Ανάλυση του 'Εγώ, σ. 72, 78.
3. "Απαντα, IV, 215.
4. Βλέπε Κεφάλαιο 2 παραπάνω.
5. 'Η Ζωή και τó Έργο του Sigmund Freud, Τόμος I, σ. 330.

6. "Απαντα, II, 269.
7. Περίληψη τῆς Ψυχανάλυσης, σ. 26.
8. Ibid., σ. 25.
9. Βλέπε τὰ ἄρθρα τῶν Siegfried Bernfeld καὶ Edward Bibring στὸ *Imago*, Τόμοις XXI, XXII (1935, 36). Ἐπίσης βλέπε σ. 117 παραπάνω.
10. Νέες Εἰσαγωγικὲς Διαλέξεις γιὰ τὴ Ψυχανάλυση (Νέα Ἰόρκη: W. W. Norton, 1933), σ. 133.
11. Edward Glover, «Ἐξύψωση, Ἀντικατάσταση καὶ Κοινωνικὸ "Ἄγχος» στὸ *International Journal of Psychoanalysis*, Τόμος XII, Ἀριθ. 3 (1931), σ. 264.
12. «The Libido Theory» («Ἡ Θεωρία τοῦ Λίμπιντο»), "Απαντα, V, 134.
13. Σ.
14. Versuch einer Genitaltheorie (Δοκίμιον γιὰ μιὰ Γενετήσια Θεωρία) (Λειψία: Internationaler Psychoanalytischer Verlag, 1924), σ. 51-52. Ἀγγλικά, μὲ τὸ τίτλο *Thalassa*, μετάφρ. H. A. Bunker (Albany: Psychoanalytic Quarterly, Inc., 1938).
15. Roheim, *The Origin and Function of Culture* («Ἡ Προέλευση καὶ ὁ Ρόλος τοῦ Πολιτισμοῦ») (Νέα Ἰόρκη: Nervous and Mental Disease Monograph No. 69, 1943), σ. 74. Στὸ ἄρθρον τοῦ «Sublimation» («Ἐξύψωση») στὸ *Yearbook of Psychoanalysis*, Τόμος, I (1945), ὁ Roheim τονίζει ὅτι στὴν ἐξύψωση «οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ id ἀνακατακτοῦν τὸ ἔδαφος σὲ μεταμπίωση». Ἔτσι «σ' ἀντίθεση μὲ τὴν ἀντίληψη ποὺ ἐπικρατεῖ, ... στὴν ἐξύψωση δὲν βρισκομε νὰ ἔχει ἀρπάξει τὸ ὑπὲρ-ἐγὼ ἔδαφος ἀπὸ τὸ αὐτὸς ἀλλὰ, ἐντελῶς ἀντίθετα, αὐτὸ ποὺ βρισκομε εἶναι περιοχὲς τοῦ ὑπὲρ-ἐγὼ πλημμυρισμένες ἀπὸ τὸ αὐτὸς» (σ. 117). Καὶ ἐδῶ ἡ ἔμφαση εἶναι στὴν ἄνοδον τοῦ λίμπιντο μέσα στὴν ἐξύψωση.
16. Symposium, 179 D.
17. «Ἡ ἐξύψωση δὲν εἶναι πάντα ἀρνηση μιᾶς ἐπιθυμίας· δὲν παίρνει πάντα τὴ μορφή ἐξύψωσης ἐν ἄντι αὐτὰ ἐνστικτα. Θὰ μπορούσε νὰ ἦταν ἐξύψωση γιὰ ἕνα ἰδεῶδες. Ἔτσι ὁ Νάρκισσος πιά δὲν λέει": «Ἀγαπῶ τὸν ἑαυτό μου ἔτσι ὅπως εἶμαι» λέει: «Εἶμαι ἔτσι ποὺ νὰ ἀγαπῶ τὸν ἑαυτό μου». Gaston Bachelard, *Τὸ Νερὸ καὶ τὰ Ὄνειρα*, σ. 35.
18. Ἡ Προέλευση καὶ ὁ Ρόλος τοῦ Πολιτισμοῦ, σ. 74.
19. —
20. —
21. "Απαντα, V, 135,

22. 'Ο Πολιτισμὸς καὶ οἱ Δυστοχίες Του, σ. 34 σημείωση.
23. Βλέπε Κεφάλαιο 4 παραπάνω.
24. Σ. 60.
25. Ibid.
26. International Journal of Psychoanalysis, Τόμος XXIV (1943), Μέρη 3 καὶ 4, σ. 114 κ.έ.
27. Ibid., σ. 117.
28. Ibid., σ. 118.
29. 'Η Προέλευση καὶ ὁ Ρόλος τοῦ Πολιτισμοῦ σ. 75.
30. Sex and Temperament in Three Primitive Societies (Νέα Ὑόρκη: New American Library, 1952), σ. 100.
31. "Ἄν ἀῆ βιομηχανία εἶναι ἡ μοῖρα ποῦ μᾶς ὄρισε ὁ Δημιουργός, πῶς μπορεῖ κανένας νὰ πιστέψει ὅτι θέλει νὰ μᾶς τὴν ἐπιβάλλει — ὅτι δὲν ξέρει νὰ χρησιμοποιήσῃ μερικὰ εὐγενέστερα μέσα, ἓνα κίνητρο ποῦ μπορεῖ νὰ ἀλλάξῃ τὸ ἔργο σὲ ἡδονή». F. Armand καὶ R. Maublanc, Faurier: Textes Choisis, (Παρίσι: Editions Sociales Internationales, 1937), III, 154.
32. Ibid, II, 240 κ.έ.
33. Psychoanalytic Quarterly, Τόμος XII, Ἄριθ. 3 (1943).
34. Ibid., σ. 314.
35. Ibid., σ. 317.
36. Ibid., σ. 324.
37. C. B. Chishom στὴν ὁμαδικὴ συζήτηση «The Psychiatry of Enduring Peace and Social Progress» («Ἡ Ψυχιατρία τῆς Εἰρήνης Διαρκείας καὶ τῆς Κοινωνικῆς Προόδου» στὸ Psychiatry, Τόμος IX, Ἄριθ. 1 (1946), σ. 31.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΝΔΕΚΑΤΟ

1. «Ἡ πρὸ Συνηθισμένη Μορφὴ Ἐξευτελισμοῦ στὴν Ἐρωτικὴ Ζωή», 213.
2. Ibid., σ. 214.
3. «Natur kennt nicht eigentlich Gemiss: sie bringt es nicht weiter als zur Stillung des Bedürfnisses. Alle Lust ist gesellschaftlich in der umsublimierten Apfekten nicht weniger als in den sublimierten». Max Horkheimer καὶ Theodor W. Adorn, Dialektik der Aufklärung, (Διαλεκτικὴ τῆς Διαφώτισης) ("Ἀμστερνταμ, Querido Verlag, 1947), σ. 127.
4. «Vom Ueber-Ich» («Γιὰ τὸ Ὑπερ-ἐγώ») στὸ Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse XII (1926), 280-281.
5. Hans W. Loewald, «Ego and Reality» («Ἐγὼ καὶ Πραγμα-

- τικότητα) στο International Journal of Psychoanalysis, Τόμοι XXXII (1951), Μέρος I, σ. 12.
6. Ibid.
 7. Ibid., σ. 11.
 8. Ibid., σ. 15.
 9. Βλέπε Κεφάλαιο I παραπάνω.
 10. Γενεολογία των Ήθων, Μέρος II, 1-3.
 11. Walter Beryamin, «Ueber den Begriff der Geschichte» («Πάνω στην Έννοια της Ιστορίας»). στο Neue Rundschau (1950), σ. 568.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

1. Freud or Jung?
2. «Ueber Methode und Aufgabe einer analytischen Sozialpsychologie» («Πάνω στη Μέθοδο και την Άποστολή μιās Κοινωνικής Ψυχολογίας») στο Zeitschrift für Sozialforschung, I (1932), 39-40.
3. Ibid., σ. 51, 47.
4. Ibid., σ. 53.
5. Zeitschrift für Sozialforschung, Τόμος III (1934).
6. Ibid., σ. 215.
7. Zeitschrift für Sozialforschung, IV (1935), 375-375.
8. Ibid., σ. 395.
9. «The Loss of Reality in Neurosis and Psychosis» («Η Απόλεια της Πραγματικότητας στη Νεύρωση και τη Ψύχωση») Άπαντα, (Λονδίνο: Hogarth Press, 1950), II, 279.
10. Ο Πολιτισμός και οι Δυστυχίες Του (Λονδίνο: Hogarth Press, 1949), σ. 39.
11. Breuer και Freud, Μελέτες πάνω στην Ύστερία, σ. 232. Βλέπε επίσης Γενική Εισαγωγή στη Ψυχανάλυση, σ. 39-78.
12. Νέες Εισαγωγικές Διαλέξεις, σ. 206.
13. Psychoanalysis: Evolution and Development (Ψυχανάλυση: Έξελιξη και Ανάπτυξη (Νέα Ύορκη: Hermitage House, 1951).
14. Thompson, Ψυχανάλυση, σ. 15, 182.
15. Ibid., σ. 9, 13, 26, 27, 155.
16. Ibid. σ. 42.
17. Erich Fromm Man for Himself (‘Ο Άνθρωπος για τόν Έαυτό Του) (Νέα Ύορκη και Τορόντο: Rinehart 1947). σ. 34.
18. Ψυχανάλυση σ. 143.

19. 'Ο Άνθρωπος για τόν Έαυτό Του σ. 50.
20. Ψυχανάλυση σ. 108.
21. Harry Stack Sullivan Conceptions of Modern Psychiatry (Άντιλήψεις τής Σύγχρονης Ψυχιατρικής) (Ούάσιγκτον: William Alanson White Psychiatric Foundation, 1947), σ. 48.
22. Σύγκρισε τά λεγόμενα του Έrich Fromm πάνω στον «άγοραστικό προσανατολισμό» στο 'Ο Άνθρωπος για τόν Έαυτό του, σ. 67 κ.έ.
23. Ernest Beaglehole, «Interpersonal Theory and Social Psychology» («Διαπροσωπική θεωρία και Κοινωνική Ψυχολογία») στο Μιά Μελέτη πάνω στις Διαπροσωπικές Σχέσεις, έκδ Patrick Mullahy, σ. 54.
24. Εισαγωγή στη Μελέτη πάνω στις Διαπροσωπικές Σχέσεις, σ. XVII.
25. Άντιλήψεις τής Σύγχρονης Ψυχιατρικής, σ. 96 Βλέπε τή κριτική τής Helen Merrel Lynd στο The Notion, 15 'Ιαν. 1949.
26. 'Η Διαπροσωπική Θεωρία τής Ψυχιατρικής (Νέα 'Υόρκη: W. W. Norton, 1953), σ. 208.
27. Fromm, Psychoanalysis and Religion (Ψυχανάλυση και Θρησκεία) New Haven: Yale University Press, 1950), σ. 73 κ.έ.
28. Ψυχανάλυση και Θρησκεία, σ. 73 κ.έ.
29. Ibid., σ. 119.
30. Karen Horney, The Neurotic Personality of Our Time ('Η Νευρωτική Προσωπικότητα τής Έποχής μας) (Νέα 'Υόρκη: W. W. Norton, 1937), σ. 284.
31. Ψυχανάλυση, σ. 152.
32. 'Ο Άνθρωπος για τόν Έαυτό Του, ιδιαίτερα σ. 67 κ.έ., 127-128.
33. Ψυχανάλυση και Θρησκεία, σ. 75.
34. Διαφυγή άπό τήν Έλευθερία, σ. 74 κ.έ.
35. 'Ο Άνθρωπος για τόν Έαυτό Του, σ. 98.
36. Άπαντα, IV, σ. 210.
37. 'Ο Πολιτισμός και οι Δυστυχίες Του, σ. 77 σημείωση.
38. Ψυχανάλυση και Θρησκεία, σ. 119.
39. Ibid., σ. 1.
40. 'Η Νευρωτική Προσωπικότητα, σ. 284.
41. 'Ο Άνθρωπος για τόν Έαυτό Του, σ. 250.
42. Ibid., σ. viii.
43. Ψυχανάλυση και Θρησκεία, σ. 76.

44. 'Ο Άνθρωπος για τον Έαυτό Του, σ. 140.
45. Ψυχανάλυση και Θρησκεία, σ. 1.
46. Horney, New Ways in Psychoanalysis (Νέοι Τρόποι στη Ψυχανάλυση. Νέα Υόρκη: W. W. Norton, 1939), σ. 10.
47. Ψυχανάλυση και Θρησκεία, σ. 79 κ.έ. Βλέπε επίσης τη πιο ακαδημαϊκή έρμηνεία του Fromm στο The Forgotten Language (Η Ξεχασμένη Γλώσσα) (Νέα Υόρκη: Rinehart, 1951), σ. 231-235.
48. Γενική Είσαγωγή στη Ψυχανάλυση, σ. 130-131.
49. Νέοι Τρόποι στη Ψυχανάλυση, σ. 130-131.
50. Ibid., σ. 132.

S. KRACAUER

**ΘΕΩΡΙΑ ΤΟΥ
ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΥ**

η απελευθέρωση
της φυσικής πραγματικότητας

